

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI

**IQTISODIYOT FAKULTETI
MAKROIQTISODIY TAHLIL VA PROGNOZLASHTIRISH KAFEDRASI**

**“YANGI O‘ZBEKISTON: “MAKROIQTISODIY BARQARORLIK VA
INKLYUZIV O‘SISH OMILLARI”**

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani

ILMIY MAQOLA VA TEZISLAR TO‘PLAMI

2023-yil 5-oktabr

Toshkent-2023

Yangi O‘zbekiston: “Makroiqtisodiy barqarorlik va inklyuziv o‘shish omillari.
Respublika ilmiy-amaliy anjumani ilmiy maqola va tezislar to‘plami (2023-yil 5-oktabr). – T.:
TDIU, 2023. – 310 b.

Mas’ul muharrir: texnika fanlari doktori, professor Sharipov Q.A.

Tahrir hay’ati:

iqtisodiyot fanlari doktori, professor Eshov M.P.
iqtisodiyot fanlari doktori, professor Abduraxmanova G.Q.
iqtisodiyot fanlari doktori, professor Berkinov B.B.
iqtisodiyot fanlari doktori, professor Maxmudov N.M.
iqtisodiyot fanlari doktori, professor Xoshimova N.A.
iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent Axmediyeva A.T.
iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent Amirov L.F.
iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent Asqarova M.T.
iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent Qosimov M.S.
iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent Yakubov I.O.

Taqrizchilar

iqtisodiyot fanlari doktori, professor Ergashxodjayeva Sh.Dj.
iqtisodiyot fanlari doktori, professor Xolmo‘minov Sh.R.

To‘plamga kiritilgan maqolalarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda keltirilgan tanqiqdiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’ul.

KIRISH

Mamlakat rivojlanishini sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish maqsadida 2022-2026 yillarda O'zbekiston respublikasini rivojlantirishning taraqqiyot strategiyasi qabul qilindi. Ushbu qabul qilingan strategiyadagi belgilangan vazifalarning ijrosi hamda natijalari tahlil qilinishi, ularni amalga oshirishdagi muammolar va yechimlari tadqiq qilinishi lozim.

O'zbekiston respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019-yil 8-oktabrdagi PQ-5847-sonli qarorida belgilangan vazifalar ijrosini amalga oshirish maqsadida Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tomonidan 2023-yil 5-oktabrda "Yangi O'zbekiston: "Makroiqtisodiy barqarorlik va inklyuziv o'sish omillari" mavzusida respublika ilmiy-amaliy anjumani o'tkazildi.

Anjumanning asosiy maqsadi yetuk olimlar va amaliyotchilarning O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, inklyuziv o'sish bo'yicha ilmiy va innovatsion salohiyatni ilmiy-nazariy va ilmiy-amaliy baholashdan iborat. Jumladan, mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar va natijalarga, pul-kredit va budjet-soliq siyosatlarini qat'iy muvofiqlashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar berish.

Mazkur anjumanda iqtisodchi olimlar, ilmiy tadqiqot institutlari direktorlari, amaliyotchi-mutaxassislar, shuningdek nufuzli oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilari ishtirok etishdi.

Taniqli iqtisodchi-olimlar va amaliyotchilarning "Harakatlar strategiyasidan – taraqqiyot strategiyasi sari" tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan yettita ustuvor yo'nalishdan iborat 2022 – 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturlarini ijorini ta'minlash asosida makroiqtisodiy muvozanatni saqlab qolish, inklyuziv o'sishni ta'minlash, tarkibiy va institutsional islohotlarni chuqurlashtirish hisobiga yalpi ichki mahsulotni barqaror yuqori o'sish sur'atini ta'minlash qayd etildi. Buning uchun an'anaviy o'sish manbalari bilan birga yangi, yanada istiqbolli rivojlantirish omillarini ham ishga tushirish zarur.

Tahlillar bo'yicha, 2022-yilda mamlakatimiz YaIM hajmi 888,3 trln.so'm va 5,7 foizga o'sdi, shuningdek, 2023-yilda 1 235,4 trln.so'm yoki 2022-yilga nisbatan 5,6 foizga o'sishi prognoz qilingan. Bundan tashqari, inflyatsiyani tergetlash maqsadida 2024-yildan inflyatsiya ko'rsatkichini bir xonali songa tushurish maqsadlari belgilangan hamda tegishli chora-tadbirlar amalga ochirilmoqda. So'ngi yillardagi ochiq bozor siyosati natijasida asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar 2022-yilda 266 240 mlrd,so'mga teng bo'lib, 2017-yilga nisbatan 3,7 barobar, 2018-yilga nisbatan 2,1 barobar oshgan. Shuningdek, jalb qilingan investitsiyalar va davlat qarzi hajmi o'sish dinamikalarini ko'rsatmoqda.

Bunda, mamlakatda investitsiya muhiti va ishbilarmonlik faolligini yanada oshirish, butun iqtisodiyot va uning tarmoqlari innovatsion tarkibini takomillashtirishni chuqurlashtirish, yakuniy mahsulotni ishlab chiqarishga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarni keng ko'lamli modernizatsiyalash, texnik va texnologik yangilash bo'yicha chora-tadbirlar asosiy omil sifatida ilgari surilmoqda. Bu borada, innovatsion sohalarni rivojlantirish yo'llarini ham inobatga olish lozim.

Barcha olimlar, jumladan xorijlik olimlarning anjuman to'plamiga qabul qilingan maqolalarda keltirilgan qiyosiy tanqidiy tahlillar va natijalar bo'yicha xulosalari asosida hukumat uchun taklif va tavsiyalari tayyorlangan.

MUNDARIJA

Kirish	3
YALPI YIG‘ILISH MA‘RUZALARI	
Қ.А.Шарипов. Янги Ўзбекистон стратегиясида барқарор ривожланиш ва иқтисодий ўсишни таъминловчи омиллар	8
М.Р.Ешов. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda Pul-kredit siyosatining o‘rni	11
G.Q.Abduraxmanova. Rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni kamaytirish strategiyalari	14
Л.Ф.Амиров. Аграр сектор тармоқларини узоқ муддатли барқарор ривожлантириш	19
Б.Б.Беркинов. Инклюзив институтлар ва барқарор иқтисодий ўсиш стратегияси	25
Н.М.Маҳмудов. Саноат тармоқларини ривожлантиришнинг аҳоли бандлигига таъсири	28
Б.Д.Хажиев. Ўзбекистон иқтисодий тараққиётида бюджет даромадларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари	31
М.Т.Асқарова. Стратегические перспективы развития аграрного сектора Узбекистана	33
YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA MAKROIQTISODIY BARQARORLIK KONSEPSIYASI	
А.М.Қодиров, А.Т. Ахмедиева. Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишда хорижий давлатларнинг амалиёти	37
Н.Т.Шаюсупова. Аҳолининг камбағаллик даражасини камайтириш чора тадбирлари ва имкониятлари	41
И.А.Ахмедов. Ташқи иқтисодий фаолиятда маркетинг тадқиқотини амалга оширишнинг устувор йўналишлари	44
V.A.Bahriddinov. O‘zbekistonda inflyatsiyani targetlashga o‘tishdagi muammolar	48
G.Madraximova, N.Safarova. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashda pul-kredit siyosati instrumentlaridan samarali foydalanish	50
С.Ю.Шатохина. Новый Узбекистан: макроэкономическая стабильность и факторы инклюзивного роста	52
J.Sh.Rasulov. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida amalga oshirilgan iqtisodiy ishlar natijasi tahlili	54
С.С.Садриддинова. Макроиқтисодий барқарор ривожланишда бюджет-солик сиёсатининг ўрни	53
А.Р.Жалолов. Янги Ўзбекистон стратегиясида мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш	60
G.Qaxxorova. Mamlakat iqtisodiyotida tashqi qarzni samarali boshqarish yo‘llari	67
М.В.Мадминова. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan fiskal siyosat va xorij tajribasi	71
MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR ROLI	
С.Б.Хайитов. Давлат ва бизнес секторининг тиббиётда бирлашмаси самараси	74
Q.Daniyarov, X.Maxsetova. Banklarning kichik biznesni Kreditlashdagi ro‘li va ahamiyati	75
G.Madraximova, N.G.Safarova. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning makroiqtisodiy	

barqarorlikni ta'minlashdagi roli	80
Н.И.Примова. Маҳаллий бюджетларнинг молиявий барқарорлигини шакллантириш	83
Н.В.Ачилова. О'zbekistonda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va uni rivojlantirish imkoniyatlari	87
Д.Ч.Муродова. Хориж тажрибаси ва унинг амалий аҳамияти: монетар сиёсат доирасида	90
М.Ч.Муродова. Қимматли қоғозлари эмиссиясини амалга оширишда банкларнинг ўрни	92
К.А.Sobirdjonova. Comprehensive development of areas: unleashing the full potential	94
Г.А.Шакирова. Ўзбекистонни барқарор иқтисодий ўсишида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш истиқболлари	96
М.Н.Умарова. Макроиктисодий барқарорликни таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тadbirkorlikни тартибга солиш ва рағбатлантириш: ҳолати, муаммолар ва ечимлар	99
В.З.Ваутов. Ko'p qavatli turar-joy majmualarida xizmat ko'rsatishni tashkil etish	102
Ф.Ф.Элмуродов. Корхонанинг стратегик ва лойиҳавий бошқаруви	105
Б.Б.Мардонов. Аҳолини кунлик иш билан таъминлаш зарурати ва йўллари	108
А.А.Ҳаджаров. Iqlim o'zgarishlari ta'sirini yumshatishda sug'urta faoliyatini rivojlantirishning zaruriyati	111
Sh.I.Omonova. Davlat qarzini boshqarishni raqamlashtirish asosida takomillashtirish	112
Ф.Н.Халимова. Янги Ўзбекистоннинг туризм инфратузилмаси ва тadbirkorlik муҳити	114
А.Қ.Тўхтамишов. Макроиктисодий барқарорликни таъминлашда туристик кластерларнинг ўрни ва аҳамияти	118
D.M.Ne'matov. O'zbekiston iqtisodiyotini makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash mexanizmlari	122
Н.С.Рахимходжаева. Опыт реструктуризации зарубежных коммерческих банков	125
Г.О.Муродуллайева. Тижорат банкларда молиявий фаолияти ва кредит лаёқатлилигini баҳолаш	128
S.S.Safarov. Davlat budjeti defitsiti va uni moliyalashtirish manbalari	131
S.B.Khayrilloev. Advantages of the private sector in ensuring macroeconomic stability	134
Н.У.Султанова. Иқтисодий барқарорликни таъминлашда чакана савдо хизматлари соҳасини ривожлантириш имкониятлари	136
Ф.Х.Маматова. Глобал инновация индексида Ўзбекистон ўрнини яхшилаш бўйича амалга оширилган ва амалга оширилиши лозим бўлган ишлар таҳлили	139
YER-SUV, ENERGIYA, MEHNAT VA INVESTITSIYA RESURSLARI TEJAMKORLIGI BARQAROR IQTISODIY O'SISH ME'ZONI	
М.С.Қосимов. Сув ресурсидан самарали фойдаланиш келажакда барқарор иқтисодий ўсиш шarti	142
А.М.Абдувоҳидов. Меҳнат бозорини самарали ташкил этиш ва тартибга солишнинг ахборот модели	144
И.О.Якубов. Оценка конкурентоспособности регионов и ее влияние на трансформацию структуры экономики	147
И.С.Хотамов. Энергия тежамкорлигини оширишнинг устувор йўналишлари	150

Д.И.Рўзиева. Ш.О.Рахматова. Саноат корхоналари ресурс тежамкорлигини ошириш орқали кўшимча қиймат занжирини яратишнинг аҳамиятли томонлари	153
Ф.У.Умаров. “Яшил иқтисодиёт”да энергетика соҳасининг иқтисодий инвестицион ҳолати ва ривожланишининг статистик таҳлили	157
М.Р.Хайитова. Сув, энергия ва ресурслар тежамкорлигига қаратилган кредитлар таҳлили	160
Ж.Ж.Жамолов. Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этишнинг ҳуқуқий ва институционал асослари	165
М.Ш.Собирова. Turizmni barqaror rivojlanishga ta'siri	170
S.S.Safarov. Investitsiya loyihalari faoliyatini yuqori qo'shilgan qiymat yaratishga moslashtirish	172
D.Sultonova. Ways to increase investment attractiveness of joint-stock companies	176
Н.Р.Сабурова. Н.И.Неделькина Қорақолпоғистон Республикаси хўжайли туманининг истиқболда ижтимоий ривожланиш кўрсаткичлари прогнози	177
М.Ш.Жалолова. Барқарор ривожланишни таъминлашда транспорт тизимининг самарадорлигини ошириш имкониятлари	181
Э.Х.Ботиров. Яшил молиялаш – мева-сабзавотчилик кластерларини молиялаштиришнинг инновацион усули	187
У.Ў.Арслонов. Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсиш шароитида махсус иқтисодий зоналарда замонавий ривожланиш ва инвестицияларни жалб қилиш истиқболлари	189
G.I.Abdulkhamidova. Yer-suv cheklanganligi sharoitida aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash va sug'urtalashning dolzarbligi	193
A.R.Ergashev. Yer-suv cheklanganligi sharoitida qishloq xo'jalik mahsulotlari eksporti rivojida xalqaro sifat standartlarining o'rni	194
Е.Р.Ким. Ключевые аспекты влияния человеческого капитала на устойчивый экономический рост Узбекистана	196
Х.Б.Саидрасулова. Корхонада иқтисодий ресурслардан оқилона фойдаланиш асосида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш	198
Ш.Д.Дониёрова. Саноат корхоналарида иқтисодий ресурслар таснифи ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга таъсири	200
Х.С.Хаджаев. Яшил иқтисодиёт омиллари асосида иқтисодий ривожланиш йўллари	202
N.N. Nabiyeva. Ishbilarmonlik muhitini baholash usullari	205
J.J.Jamolov. Jahon iqtisodiyotining globallashtirishida xorijiy investitsiyalarning o'rni	207
Э.Б.Турсунов. Б.У.Хусанов. Барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлашда саноат маҳсулотлари ҳажмини ошириш	209
Д.Р.Раимжанов. Ўзбекистон саноатини модернизациялашда инвестицияларнинг аҳамияти	211
А.И.Тураева. Развитие зелёной экономики в современных условиях республики Узбекистан	214
Sh.Sh.Saydullayev. Mahalliy IPO bozori: muammo, sabab va yechim	219
Х.Ф.Очилова. Улучшение подготовки кадров для туристической индустрии	221
INKLYUZIV INSTITUTLAR VA KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH YO'LLARI	
У.В.Ғафуров. Маҳалланинг иқтисодий функция, ҳуқуқ ва имкониятларидан фойдаланиш даражасини ошириш йўналишлари	225

N.M.Maxmudov, N.Sh.Boltayev, L.S.Azimova. Agrar sohada ilm-fan va ta'limni rivojlantirish	227
V.E.Mamaraximov. Yoshlarning bandligini ta'minlash kambag'allikni qisqartirishning yo'li sifatida	231
Н.И.Неделькина. Вопросы реформирования института махали в условиях инклюзивного роста и устойчивого развития экономики Узбекистана	233
Т.Х.Садуллаев. Мамлакатниг инклюзив ривожланишини таъминлаш омиллари	237
С.П.Қурбонов. Камбағалликни қисқартириш бўйича хорижий стратегик ислохотлар	241
Р.Ҳайитбоев. Ўзбекистон чўлларида аҳоли бандлигини оширишнинг истиқболли йўналишлари	247
Н.А.Abdullayev. Mintaqada sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishning kambag'allikni qisqartirishdagi roli	252
С.С.Ахадов. Институционал ўзгаришлар ва уларнинг институтлар билан боғлиқлиги	253
С.С.Амирджанова. Макроэкономические особенности обеспечения занятости	256
З.Маликов, Ш.Н.Муйдинова. Задача коши для четырехмерной системы коширимана	260
М.Н.Суннатов. Краудфандинг институтини ривожланиш модели	262
I.S.Foziljonov. The impact of increasing financial literacy of the population in the economy	265
М.М.Оlimova. Iqisodiy-ijtimoiy rivojlanish jarayonida institutlarning rolining nazariy jihatlari	268
G.F.Ne'matova. Barqaror rivojlanishni ta'minlashda inson kapitalidan samarali foydalanish mexanizmlari	271
З.М.Иминов. Аҳоли бандлигини таъминлашда яшил иқтисодиётнинг аҳамияти	274
Ж.Ў.Йўлдошев. Яшил иқтисодиёт ривожланишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли	278
О.И.Мирзаева. Меҳнат бозори инфратузилмаси ривожлантиришнинг самарали йўллари	281
Sh.T.Toshtemirov. Aholi bandligi va farovonligini oshirishda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning ahamiyati	284
Ф.О.Отабоев. Мутаносиблик ва унинг малакат иқтисодиётидаги аҳамияти	286
Ф.Ж.Жўраева. Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш йўллари	289
М.М.Ҳусупова. Aksiyadorlik jamiyatida korporativ boshqaruvni tashkil etishning nazariy asoslari va rivojlanish bosqichlari	294
А.А.Касимов. Барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашда саноатнинг роли ва прогнозлари	298
S.S.Yarashev. Sanoat ishlab chiqararish tendentsiyalarini statistik tahlili	302
М.О'. Yarashev. Mamlakatimiz qishloq xo'jaligidagi asosiy tendentsiyalarni statistik tahlili	305

*Проф. Қ.А.Шарипов,
ТДИУ, Ректор*

Янги Ўзбекистон стратегиясида барқарор ривожланиш ва иқтисодий ўсишни таъминловчи омиллар

Ўзбекистон Президентининг 2023 йил 11 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида иқтисодий ўсиш барқарорлигини янада ошириш орқали аҳоли фаровонлигини юқори босқичга кўтаришнинг мақсад ва устувор вазифалари белгиланган. Унга кўра, 2030 йилга қадар Ўзбекистонда иқтисодиёт ҳажмини 2 баробар ошириш ва “даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар” қаторига кириш мақсади ва уни амалга ошириш вазифалари асосланган.

Бунга мувофиқ, ялпи ички маҳсулот ҳажмини 160 миллиард долларга ва аҳоли жон бошига даромадларни 4 минг долларга етказиш; макроиқтисодий барқарорлик ҳамда иқтисодий ривожланишни зарур даражадаги энергетика, сув ва инфратузилма ресурслари билан таъминлаш; ташқи савдо сиёсатларини ўзаро мувофиқлаштириш ҳамда товар ва хизматлар бозорида рақобат муҳитини яхшилашга қаратилган таркибий ислохотларни давом эттириш орқали 2030 йилга бориб йиллик инфляцияни 5-6 фоиз даражасида таъминлаш; иқтисодиётда трансформация ва институционал ислохотларни изчил давом эттириш, мамлакатда қулай инвестицион ва ишбилармонлик муҳитини таъминлаш ҳамда мувозанатлашган пул-кредит сиёсатини амалга ошириш каби устувор вазифалар қўйилган.

Шу билан бирга саноатнинг «драйвер» соҳаларини ривожлантириш ва ҳудудларнинг саноат салоҳиятини тўлиқ ишга солиш мақсади доирасидаги стратегияда саноатда қўшилган қиймат ҳажмини 45 миллиард долларга етказиш ва 2,5 миллионта юқори даромадли иш ўринларини яратиш; йирик корхоналар томонидан импорт ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва ҳудудий корхоналар билан кооперация алоқаларини кенгайтириш, саноат кооперациясини йўлга қўйган корхоналарни фаол рағбатлантириш тизимини жорий қилиш; ҳар бир туманда замонавий технологик саноат зоналарини ташкил этиш; тўқимачиликда ип калавани қайта ишлаш даражасини 100 фоизга етказиш ҳамда юқори сифатли матога талабни қондириш учун 400 минг тонна сунъий ва аралаш тола ишлаб чиқаришни йўлга қўйишдек устувор вазифалар ўз ечимини топади.

Ушбу мақсад ва вазифаларни ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантириш ва иқтисодий ўсиш омиллари гуруҳларини ўзаро боғлиқлигининг назарий жиҳатларини асослашни талаб қилади.

Миллий иқтисодиёт – бу мураккаб ижтимоий-иқтисодий тизим бўлиб, уни ривожланишига кўплаб ўзгариб турувчи омиллар ва унинг ўсишини таъминлашга қодир бўлган шароитлар таъсир кўрсатади. Иқтисодиётнинг турли даражалари (макродаражадан тортиб то алоҳида корхонагача) учун иқтисодий ўсиш манбаларини излаб топиш ҳамма вақт ҳам юқорида таъкидланганидек, иқтисодий ривожланишнинг асосий муаммолари жумласига киритилган. Бунда иқтисодий таҳлилда кўриб чиқилаётган иқтисодий ўсиш омилларининг таркиби доимий равишда ўзгариб турган.

Шу билан бирга мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулот уларга таъсир этувчи омилларнинг оддий бирикмаси эмас, балки ягона меҳнат жараёнининг натижаси ҳисобланиб, унинг иштирокчилари сифатида, бир томондан, ишлаб чиқариш воситалари, иккинчи

томондан, ишчи кучи хизмат қилади. Шундай қилиб, инсоннинг меҳнати миллий ва ижтимоий бойликнинг якуний манбаи ҳисобланади.

Иқтисодий ўсиш – бу энг муҳим макроиқтисодий категория бўлиб, у нафақат ижтимоий ишлаб чиқариш ҳажмининг мутлоқ ошиши, балки иқтисодий тизимнинг ортиб бораётган эҳтиёжларини қондириш, аҳоли турмуш сифатини ошириш қобилиятининг кўрсаткичи ҳисобланади. Айнан шунинг учун иқтисодий ўсиш ижтимоий эркинлик, ижтимоий самарадорлик каби кўрсаткичлар билан бир қаторда жамият иқтисодий ривожланишининг асосий мақсадлари жумласига киритилади.

Янги Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг энг муҳим узоқ муддатли мақсадларидан бири – иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, унинг суръатларини барқарор ва оптимал даражада сақлаб туришдан иборатдир. Шунинг учун иқтисодий ўсишни қанақа омиллар рағбатлантириши, қанақа омиллар эса, аксинча, унга тўсқинлик қилиши тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлиш лозим.

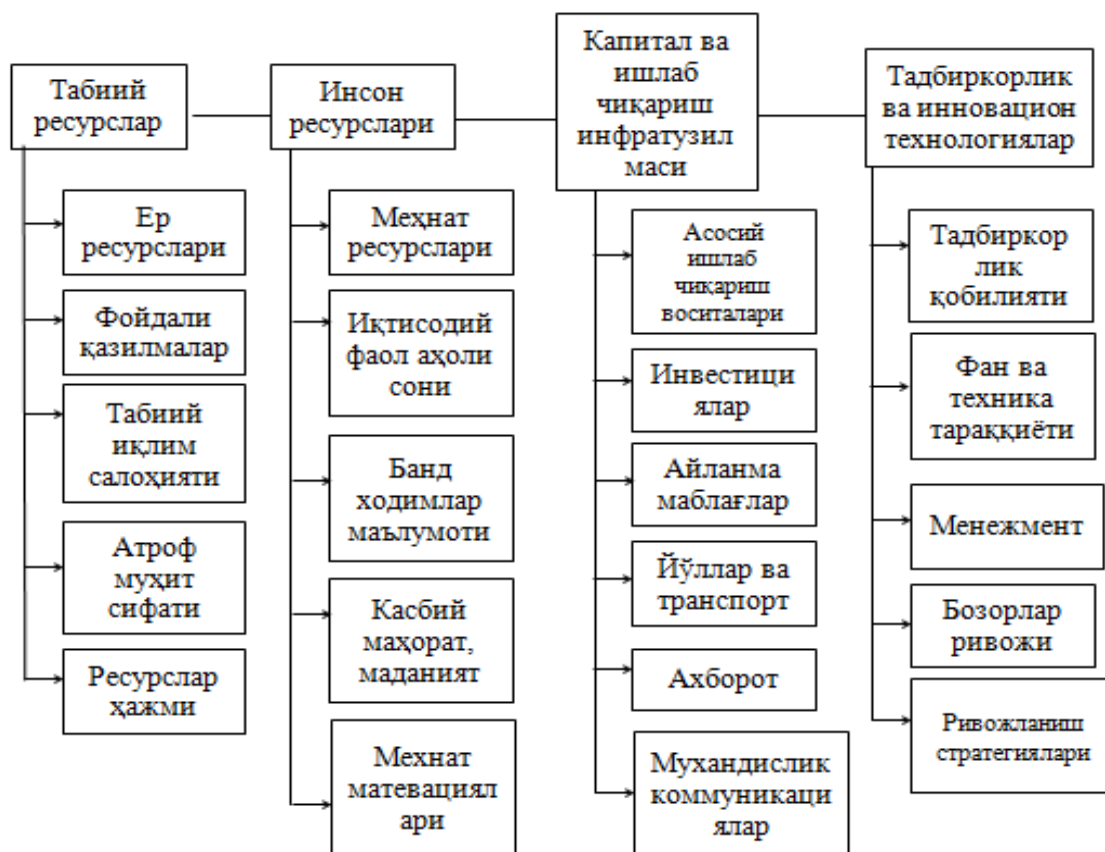
Иқтисодий ўсиш илгари мавжуд бўлган ишлаб чиқариш имкониятларидан ташқарига янги, янада юқори даражага чиқишни ўзида намоён этади. Иқтисодий ўсиш циклик иқтисодий ривожланишнинг таркибий қисми ҳисобланади. Замонавий иқтисодий ўсиш унда ишлаб чиқаришнинг узоқ муддатли ўсиш суръатлари аҳоли сонининг ўсиш суръатларидан барқарор юқори бўладиган ривожланишни ўзида намоён этади.

Ҳозирги босқичда умумлаштирилган ҳолда иқтисодий ўсиш омилларининг тўртта гуруҳи кўриб чиқилиб, уларнинг улуши ва таркибий ривожланиши таҳлил қилинди.

Биринчидан, табиий ресурслар (ер ресурслари, фойдали қазилмалар, табиий иқлим салоҳияти, атроф муҳитнинг сифати); иккинчидан, капитал ва ишлаб чиқариш инфратузилмаси; учинчидан, инсон ресурслари, шу жумладан меҳнат таклифини шакллантирувчи иқтисодий фаол аҳолининг сони, банд ходимларнинг маълумоти, касбий маҳорати, маданияти ва меҳнат мотивацияси; тўртинчидан, тадбиркорлик ва технологиялар, шу жумладан фан, инжиниринг, менежмент, иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш стратегиялари (1-расм). Ушбу омиллар гуруҳининг таъсирини ҳамда ишлаб чиқариш ҳажми билан миллий иқтисодиёт тасарруфидаги ресурслар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ишлаб чиқариш функциясидан фойдаланган ҳолда ифодаланади.

Технологиянинг роли фойдаланиладиган ресурслар унумдорлиги ва самарадорлигининг ошишида намоён бўлади, уларнинг ошиши ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига олиб келади. Ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши ресурслардан фойдаланиш таркибининг ўзгариши, технологик ривожланишнинг ушбу даражасида эришилган самаралироқ улушлар натижаси ҳам бўлиши мумкин. Мазкур ҳолатда илғор технологиялардан фойдаланиш ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш имконини беради. Мисол тариқасида мамлакатимиздаги институционал ва таркибий ривожланишлар ва иқтисодий ўсиш суръатларининг жадаллашувини келтириш мумкин.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, иқтисодий ўсиш омилларини уларнинг умумий таклиф ёки умумий талаб динамикасига таъсирга қараб ҳам уларни гуруҳлаш мумкин. Биринчи гуруҳда ишлаб чиқаришнинг жисмоний ҳажмига бевосита таъсир кўрсатувчи ва бу билан турли товарлар ва хизматларнинг таклиф этилишини таъминловчи омиллар ажратилади. Иккинчи гуруҳга умумий талабни шакллантирувчи омиллар жамланган. Учинчи гуруҳ энг кўп миқдордаги тайёр маҳсулотни олиш мақсадида тақсимлаш омилларини қамраб олган. Тўртинчи гуруҳга миқдорий ўлчаш қийин бўлган омиллар иқтисодиётнинг бюрократлашганлик ва коррупциялашганлик даражаси; мулкка бўлган муносабат ва ҳ.к. Институционал омиллар киради.

1-расм. Иқтисодий ўсишнинг умумлаштирилган омиллари гуруҳи

Манба: муаллиф ишланмаси.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, мамлакатимизда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ишлаб чиқариш 2012-2016 йилларда 2 мартага, 2017-2022 йилларда эса 3 мартага ошган. Ёки 2017-2022 йилларда ўртача бир йилда 524,2 триллион сўм ЯИМ ишлаб чиқарилган, бу 2012-2016 йил билан таққослаганда йилига 335,3 триллион сўмга кўпдир.

Иқтисодиётимиз тармоқларида ялпи қўшилган қиймат 2017 йилда 228,7 триллион сўм бўлган. Демак, барқарор ривожланишнинг тўртинчи босқичида учинчи босқичнинг 2012-2016 йилларга нисбатан 2,8 марта кўп ЯИМ олинган. 2022 йилда эса 928,0 триллион сўмга тенг бўлган ёки ўсиш шу даврда 3,8 мартани ташкил қилган. Бу иқтисодиётда янги қиймат яратиш юқори самарадорликка эга эканлигидан далолат беради. Ушбу эришилган ютуқлар кескин рақобат шароитида саноат, қишлоқ хўжалиги, хизматлар соҳасига юртбошимиз томонидан берилаётган эътиборнинг натижалари ҳисобланади.

Ўзбекистонда кейинги 6 йил давомида саноат ишлаб чиқариши 148,8 триллион сўмдан 551 триллион сўмга ёки 3,7 мартага, қишлоқ хўжалиги 148,2 триллион сўмдан 347,6 триллион сўмга ёки 2,4 мартага ошган. Бундай ўсиш суръатлари ушбу соҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ҳамда меҳнат унумдорлиги, ресурс тежамкорлиги ошиши туфайли эришилмоқда.

Ўзбекистон иқтисодиётига инвестициялар киритиш 2012-2016 йилларда 2,1; 2017-2022 йилларда эса 3,7 баробарга ошган. Булар иқтисодиётимизга 2012-2016 йиллардаги жами (5 йилда) сарфланган инвестициялар ҳажмидан 2,7 мартага кўп. Пандемиядан кейинги 2 йил мобайнида мамлакатимиз иқтисодиётига қарийб 510 триллион сўм миқдорда инвестициялар жалб қилинган. Шундан 42,5 фоизи ёки 216,8 триллион сўми хорижий

инвестиция ресурслари ҳисобланади. Ушбу рақамлар мамлакатимизни барқарор ривожланишига, кучли иқтисодийни яратишга муносиб пойдевор яратилганлигидан далолат берувчи далилдир. Шунингдек, таъкидлаш ўринлики, ушбу инвестициялар нафақат мамлакатимиз барқарор ривожини таъминловчи асосий фондларини, балки таълимни, соғлиқни сақлашни, шунингдек, аҳоли фаровонлигини оширмакда.

Хулоса қилиб айтганда, “Ўзбекистон – 2030” стратегиясида барқарор иқтисодий ўсишни таъминловчи кўп қиррали ислохотлар мамлакатимизда макроиқтисодий барқарорликка эришиш, институционал ислохотларни изчил давом эттириш, тадбиркорлик ривожини янада юқори босқичга олиб чиқиш, аҳоли фаровонлиги ва даромадларини оширишга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ““Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021 йил. 464 бет.

*Prof. M.P. Eshov,
TDIU prorektori*

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda pul-kredit siyosatining o'rni

Jahon iqtisodiyotining jadal rivojlanish sharoitida mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda pul-kredit siyosati va uning yo'nalishlaridan foydalanishning ahamiyati yuqoridir. Shuningdek, davlatlardan pul-kredit siyosatini amalga oshirishning strategiyasi va maqsadli ko'rsatkichlarga erishish uchun muhim chora-tadbirlarni ishlab chiqishni talab etadi.

Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun O'zbekiston respublikasi prezidentining “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi 2022-yildagi PF-60-sonli Farmoni asosida tasdiqlangan davlat dasturining 21-maqsadi: iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni - 1,6 barobar va 2030-yilga borib aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni 4 ming aqsh dollaridan oshirish hamda “daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar” qatoriga kirish uchun zamin yaratish kabi vazifalar belgilab berilgan.

Shuningdek, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va yillik inflyatsiyadarajasini bosqichma-bosqich 5 foizgacha pasaytirish, xalqaro moliya institutlari bilan birgalikda kelgusi 5 yil uchun bir nechta ssenariyli makroiqtisodiy prognoz (makromodel)ni ishlab chiqish vazifalari topshirilgan.

Bundan tashqari, 2023-2025-yillar uchun asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar prognozlari iqtisodiy o'sish darajasining o'rtacha 6,5 foizdan yuqori bo'lishini ta'minlash, inflyatsiyaning 2024-yildan 5 foiz target ko'rsatkichi darajasida ishlab turish, pul-kredit, byudjet-soliq siyosatlari va tarkibiy islohotlarni o'zaro muvofiqlashtirish, hududlarning muvozanatlashgan rivojlanishi va ishlab chiqarish quvvatlarini samarali joylashtirishni ta'minlash muhim vazifalardan hisoblanadi.

Davlatlar tomonidan omalga oshiriladigan pul-kredit siyosati – ichki bozorda narxlar barqarorligini ta'minlash maqsadida olib borilayotgan makroiqtisodiy siyosatning bir qismi.

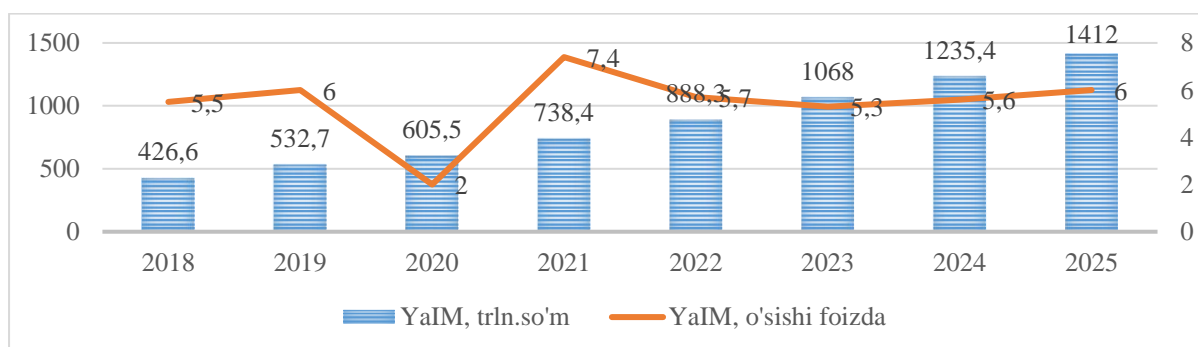
Shuningdek, ushbu siyosat muomaladagi pul massasini tartibga solish orqali narxlar barqarorligini ta'minlash, inflyatsiyani jilovlash, real ishlab chiqarish hajmini oshirish va iqtisodiy o'sishni mustahkamlashga yo'naltirilgan barcha chora-tadbirlar yig'indisidir¹.

Pul-kredit siyosati davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishda foydalaniladi va markaziy bank orqali amalga oshiriladi. Uning yordamida har qanday davlat mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vazifasini amaliyotga tadbiiq etadi. Pul-kredit siyosatini amalga oshirishning asosiy maqsadlari to'liq bandlikni, iqtisodiy o'sishni, baholarning hamda to'lov balansining barqarorligini ta'minlashdan iborat.

Rudko-silivanov, kuchina va jevlakoalar tadqiqot ishlarida pul-kredit siyosatning quyidagi strategik maqsadlarining mavjudligini e'tirof etadi²: narxlar barqarorligini ta'minlash; to'liq bandlikka erishish; ishlab chiqarish real hajmining o'sishini ta'minlash; to'lov balansining muvozanatini ta'minlash. Iqtisodiy adabiyotlarda pul-kredit siyosati instrumentlarining turkumlanishi quyidagi ikki guruhga bo'lib o'rganish keng tarqalgan: an'anaviy instrumentlar va noan'anaviy instrumentlar. An'anaviy instrumentlar asosiy stavkasi, majburiy zahira normasi va ochiq bozor siyosati hisoblanadi.

Pul-kredit siyosatining noan'anaviy instrumentlariga quyidagilar kiradi: tijorat banklarining kreditlash hajmiga nisbatan limitlar belgilash, kreditlar uchun foiz stavkalarining yuqori chegarasini belgilash, depozitlar uchun foiz stavkalarining yuqori chegarasini belgilash.

Ushbu yondoshuvlar kabi, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash maqsadida republikamizda fiskal va monetar siyosatlarining rag'batlantiruvchi metodlaridan keng foydalanilmoqda.

1-rasm. O'zbekiston Respublikasi YaIM hajmi va uning o'sish dinamikasi³.

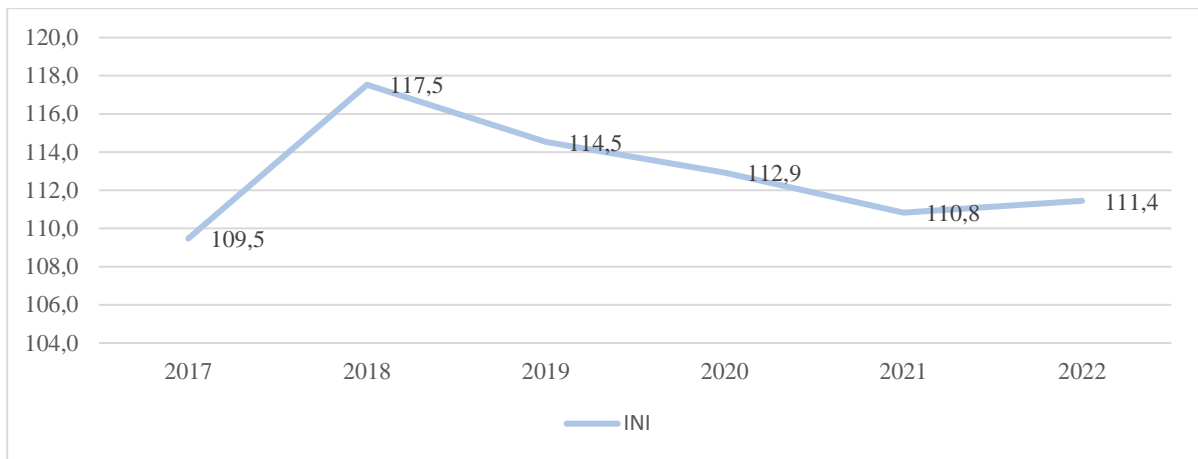
Tahlil qilinayotgan davrlarda yaim hajmi barqaror o'sishini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, 2023-yil yakuni bo'yicha yaim hajmi 1 068 trln.so'mni tashkil etishi hamda 5,3 foizga o'sishi prognoz qilinmoqda. Shu bilan birga, 2024-yilda 1 235,4 trln.so'm, 2025-yilda 1 412 trln.so'mni tashkil etishi, yaimni o'sish ko'rsatkichi barqaror foizlarining prognozlarini ko'rishimiz mumkin.

Olib borilayotgan rag'batlantiruvchi pul-kredit siyosatining iqtisodiy natijalari is'temol narxlari indeksi orqali tahlil qilishimiz mumkin. Asosiy stavkaning 14 foiz qilib belgilanishi, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishdagi muhim instrumenti sifatida qaralmoqda. Shuningdek, inflyatsiyani jilovlash orqali barqaror iqtisodiy o'sishga erishish bo'yicha inflyatsiyaning target maqsadlar belgilangan.

¹ Bobokulov T.I, Abdullayev U.A, "Monetar siyosat" o'quv qo'llanma.: "Iqtisod- Moliya" 2018. -223 bet.

² В.В.Рудько-Силиванов, Н. В. Кучина, М. А. Жевлакова. (2011) Организация деятельности центрального банка.

³ Stat.uz ma'lumotlariga asosan muallif tomonidan shakllantirilgan.

2-rasm. O‘zbekiston Respublikasi narxlar indeksi o‘shish dinamikasi⁴.

Inflyatsiya miqdorlarini hisoblashda is’temol narxlari indeksi muhim ko‘rsatkich bo‘ib, yillar bo‘yicha tahlil qilinganda, 2022-yilda 111,4 foizni, 2021-yilga nisbatan 1,4 foizga yuqori hamda

2020-yilga nisbatan 1,5 foizga kam ekanligini ko‘rishimiz mumkin. Asosiy pul-kredit siyosatining maqsadlaridan biri ham narxlar darajasini barqarorlashtirish va inflyatsiyani targetlash maqsadida bir xonali songa tushurish belgilab olingan. Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish vazifalarini amalga oshirishda xar bir soha va yo‘nalishlar uchun alohida chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Ko‘zlangan maqsad belgilangan vazifalarni o‘z vaqtida ijrosini ta‘minlashdir.

Xulosa qilib aytganda, makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha iqtisodiyotda pul-kredit siyosatida o‘zgarishlarni yuqori sur‘atlarda davom etirish, mamlakatimiz iqtisodiyotida eng muhim omil hisoblangan inflyatsiyani yanada pasaytirish va milliy valyutani barqarorligini ta‘minlash, aholi bandligi va daromadlari darajasining oshishini ta‘minlovchi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun maqsadli kredit tizimlarini yanada soddalashtirish hamda investitsion muhitni shakllantirish maqsadida inflyatsiya va asosiy foiz stavkasini pasaytirish chora-tadbirlarni ishlab chiqish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun pul-kredit siyosatida rivojlangan xorijiy davlatlar tajribasini qo‘llash orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish zarurati mavjud.

Foydalanilgan adabiyot

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi 2022 yildagi PF-60-sonli Farmoni.
2. Bobokulov T.I, Abdullayev U.A, “Monetar siyosat” O‘quv qo‘llanma. “Iqtisod- moliya” 2018. -223 bet.
3. В.В. Рудькосиливанов, Н.В. Кучина, М.А. Жевлакова. (2020) Организация деятельности центрального банка. Учебное пособие. Кнорус, 2020 г.
4. Stat.uz

⁴ Stat.uz ma‘lumotlariga asosan muallif tomonidan shakllantirilgan.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda qashshoqlikni kamaytirish strategiyalari

Kambag'allik – bu jiddiy iqtisodiy va ijtimoiy muammo bo'lib, u dunyo aholisining katta qismiga ta'sir qiladi va barqaror hayotni ta'minlash uchun daromad va ishlab chiqarish aktivlarining yetishmasligi, surunkali ochlik va to'yib ovqatlanmaslik, uysizlik, uzoq muddatli tovarlarning yetishmasligi, kasalliklar, toza suvdan foydalanish imkoniyati yo'qligi, ma'lumot yetishmasligi, kam umr ko'rish davomiyligi, ijtimoiy izolyatsiya va kamsitish, ishsizlikning yuqori darajasi, chaqaloqlar va onalar o'limining yuqori darajasi va institutlarning qaror qabul qilish jarayonida yetarli darajada ishtirok etmasligidir.

Kambag'allikning namoyon bo'lishi oziq-ovqat yetishmasligi, uy-joy fondidan foydalanish imkoniyati yo'qligi, toza ichimlik suvidan foydalanish imkoniyati yo'qligi, savodxonlik darajasining pastligi, chaqaloqlar va onalar o'limining yuqori darajasi, ishsizlikning yuqori darajasi va zaiflik va huquqiy savodxonlik hissi kiradi.

Mehnat bozorida raqobatga dosh berolmaslik, boqimandalik kayfiyatining yuqoriligi, milliy urf-odatlardagi ortiqcha sarf-xarajatlar, ta'lim tizimidagi salbiy holatlar va hududlarda tibbiyot sifatining pastligi kambag'allikka yetaklovchi asosiy sabablardir.

Kambag'allik inson farovonligiga zararli ta'sir ko'rsatganligi sababli, uni yo'q qilish insoniyatning axloqiy, ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy prinsip sifatida belgilandi. Shunday qilib, kambag'allik va ochlikni yo'q qilish birlashgan millatlar tashkiloti tomonidan 2000-yil sentyabr oyida qabul qilingan ming yillik rivojlanishning asosiy vazifalari bo'lib, birlashgan millatlar tashkiloti bosh assambleyasi 2016-yil 1-yanvarda qabul qilgan barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda hali hanuz ustuvor masala bo'lib qolmoqda. Kambag'allik barcha mamlakatlarda mavjud bo'lsa-da, qashshoqlik sahroi kabirdan janubiy afrika va janubiy osiyoda ko'proq uchraydi.

Ushbu mamlakatlarda qashshoqlikning sabablari keng qamrovlidir. Ular quyidagilarni aks ettiradi:

- Bozorga kirish va real daromad olish imkoniyatlarining yetishmasligi;
- Past foizli kreditlar berish va kasbiy tayyorgarlik kabi tashabbuslar orqali mikro korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning mavjud emasligi yoki yo'qligi;
- Infratuzilmaning yetishmasligi;
- Qishloq xo'jaligida ma'naviy va jismoniy eskirgan texnologiyalardan keng foydalanish;
- Kambag'al axoli qatlamini siyosiy elita tomonidan ekspluatatsiya qilish;
- Kambag'al aholi manfaati uchun dasturlarni yetarli darajada moliyalashtirmaslik;
- Inson kapitalining ulushi kamligi;
- Mojarolar va ijtimoiy nizolar;
- Yer va kapital kabi ishlab chiqarish resurslaridan foydalanishning samarasizligi;
- Fiskal tuzoq va boshqaruvdagi nosozliklardir.

Liu, beagle va kristiansen va bapna ta'kidlashishicha joizki, so'nggi yigirma yil ichida qashshoqlikni kamaytirish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, nafaqat o'ta qashshoqlik darajasini yanada pasaytirish, balki o'ta qashshoqlikda yashovchi odamlar sonini kamaytirish uchun ham ko'proq islohotlar qilish kerak. Dunyo halqlari orasida kambag'allar soni ko'payib bormoqda. Masalan, afrikadagi qashshoqlik darajasi 1990-yildagi 54 foizdan 2015-yilda 41 foizga kamaydi, ammo kambag'allar soni 1990-yildagi 278 milliondan 2015-yilda 413 millionga ko'tarildi. Bu nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradigan, balki inklyuziv va barqaror natijalarni

beradigan va ta'lim, sog'liqni saqlash va gender tengligi kabi farovonlikning boshqa jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan mustahkam, yaxshi ishlab chiqilgan siyosat uchun kuchli dalildir.

Tahlil va natijalar. Xalqaro kambag'allik chegarasi dunyoning eng kambag'al mamlakatlaridagi sharoitlarni hisobga olganligi sababli, bu yuqori daromadli mamlakatlar uchun to'liq ahamiyatga ega emas. Bu ko'rsatkich odatda, mamlakatdagi farovonlikning o'sishi bilan pul ekvivalentida ko'tariladi. Mamlakatlar boyib borgan sari, ular yanada kuchli bo'lib, kambag'allikni kamaytirish uchun yuqori standartlarni o'rnatishadi.

Ushbu bo'shliqni qisman to'ldirish uchun jahon banki "kambag'allikning xalqaro ko'rsatkichi" tushunchasini to'ldirib, daromadlar bo'yicha kambag'allik tasnifini kiritgan. Bu holda asosiy yondashuv bir xil bo'ladi - fuqarolarning daromad darajasi to'rtta guruhdan biriga kiradigan mamlakatlarda kambag'allik milliy chegarasining qiymatiga asoslanadi:

1. Kam daromadli mamlakatlar (yiliga bir kishiga 1035 aqsh dollari yoki kam);
2. Past-o'rta daromad (yiliga 1036-4045 dollar);
3. O'rta-yuqori daromad (yiliga 4046-12535 dollar);
4. Yuqori daromad (yiliga 12 536 aqsh dollar yoki undan ko'p).

Taxminan 1,5 milliard odam mutlaq qashshoqlikda yashaydi, ya'ni ular ish haqidan kuniga 2 dollardan kam daromad oladi. Bu aholining 70% ni ayollar tashkil qiladi.

Ayollar dunyodagi ishlarning uchdan ikki qismini bajaradilar, ovqatning yarmini ishlab chiqaradilar, lekin dunyo daromadining atigi 10 foizini oladilar.

Hozirgi kunda dunyoda 1 milliardga yaqin kattalar bor, ular savodsiz va ularning uchdan ikki qismi ayollardir.

Bizning barcha zamonaviy texnologiyalarimiz, ijtimoiy xabardorligimiz va tenglikni yaratishga intilishimiz tufayli, ayollar bugun butun dunyodagi yoriqlar orasidan tushib ketishmoqda. Maktabga bormaydigan bolalarning 60% qizlardir.

Natijada, o'rtacha past daromadli mamlakatlar, shu jumladan, o'zbekiston uchun kambag'allik chegarasi bir kishiga kuniga 3,2 aqsh dollari, yuqori o'rtacha daromadli mamlakatlar uchun esa kuniga bir kishi uchun 5,50 aqsh dollari etib belgilandi. Barcha qiymatlar rrr ni hisobga olgan holda hisoblanadi⁵.

Birlashgan millatlar tashkilotida "kam rivojlangan mamlakatlar" ning rasmiy nomi iqtisodiy rivojlanish darajasini baholash uchun ishlatiladi. Ushbu "qora" ro'yxatda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulot 750 dollarlik ko'rsatkichga ega bo'lmagan davlatlar mavjud. Hozirgi kunda bu kabi 48 mamlakat bor, eng qashshoqlari afrikaning davlatlari sir emas. Ular bmtning 33-ro'yxatida.

Yevropada joylashgan kambag'al mamlakat xam mavjud. Bu yerda muammo bor. Albatta, rivojlanish darajasi jihatidan bir yevropa davlati afrika davlatlaridan keskin farq qiladi. Eurostat ma'lumotiga ko'ra, yevropaning eng kambag'al davlatlari bolgariya, Ruminiya va Xorvatiyadir. So'nggi uch yildan to'rt yilgacha bolgariyaning iqtisodiy farovonligi biroz yaxshilandi, ammo yaim darajasi pastligicha qolmoqda (yevropada o'rtacha 47% dan ko'p emas).

Qashshoqlik chegarasi yoki ijtimoiy izolyatsiya quyidagi uchta shartdan birini ko'zda tutadi: kam daromad, jiddiy moliyaviy qiyinchiliklar yoki bandlik darajasi past bo'lgan oilalarda yashash. Bolgariyada ana shunday shaxslar 32,8 foizni tashkil etgan.

Bolgariyadan keyingi o'rinlarda Ruminiya (32,5 foiz), Gretsiya (31,8 foiz), Latviya (28,4 foiz), Litva (28,3 foiz), Italiya (27,3 foiz) va Ispaniya (26,1 foiz) xisoblanadi. Qashshoqlik darajasi

⁵<https://review.uz/uz/post/rivojlanayotgan-va-rivojlangan-mamlakatlarda-kambag'allik-chegarasi-rrr-konvertaciyalash-qanday-aniqlanadi>

eng past mamlakatlar esa Chexiya (12,2 foiz), Sloveniya (16,2 foiz), Slovakiya (16,3 foiz), Finlyandiya (16,5 foiz), Niderlandiya (16,7 foiz), Daniya va Fransiya (17,4 foiz) hamda Avstriya (17,5 foiz) bo'ldi.

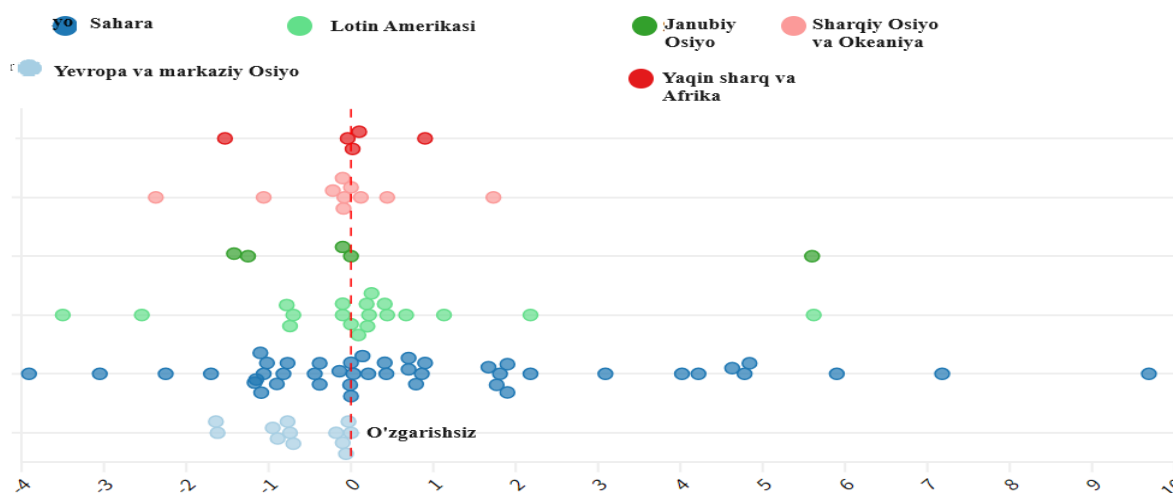
1-jadval

Dunyodagi eng kambag'al davlatlar ro'yhati⁶

№	Mamlakatlar	Xususiyatlari
1	Togo	Fosforning asosiy ishlab chiqaruvchisi bo'lib, paxta, kakao va qahva eksporti bo'yicha etakchi hisoblanadi. Mamlakatning o'rtacha aholisi kuniga 1,25 dollardan omon qolishlari shart!
2	Malavi	Malavida, tanqidiy vaziyat xvf qarzlari bilan bog'liq. Hukumat o'z vazifalarini bajarishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, hukumat xalqaro moliya tashkilotlarining yordamidan mamlakatni izolyatsiya qilishga majbur qildi. Tabiiy resurslardan foydalanishga yaroqsizligining yorqin namunasidir.
3	Sierra leon	Boksit va oddiy sierra lionians kuniga ikki martadan ortiq ovqatlanmaydi. Shu kabi holat resurslarning ulkan zaxiralariga ega bo'lgan carda ham rivojlanmoqda. Mahalliy aholi o'rtacha daromadi bir dollar.
4	Burundi	Burundi va liberiya doimiy harbiy ziddiyatlarga garovga olingan davlatlar
5	Zimbabve	Zimbabveliklar qirq yoshga to'lmasdan oldin oitsdan vafot etishadi.
6	Liberiya	Burundi va liberiya doimiy harbiy ziddiyatlarga garovga olingan davlatlar
7	Kongo demokratik respublikasi	Kongoda vaziyat juda qiyin, chunki mahalliy aholining kasalliklari uzluksiz harbiy harakatlar bilan birga keladi.

Umumiy hisobda, 2018-yilda 109,2 mln kishi yoki yei aholisining 21,7 foizi qashshoqlik chegarasida yashagan. Qashshoqlar soni 2017-yildagiga nisbatan 3,7 foizga kamaygan.

Yevropada joylashgan, lekin yevropa ittifoqiga a'zo bo'lmagan davlatlarni hisobga oladigan bo'lsak, eng kambag'ali moldova. Markaziy osiyoda eng past yaim darajasi tojikiston, qirg'iziston va o'zbekistonda qayd etilgan.

*xalqaro qashshoqlik chegarasi 2.15 AQSH dollari

1-rasm. Kam va o'rta daromadli mamlakatlarda qashshoqlik darajasining o'zgarishi (2019 - 2023)⁷

⁶ <https://uz.unistica.com/dunyodagi-eng-kambagal-mamlakatlar>

⁷ <https://blogs.worldbank.org/opendata/up-or-down-how-have-poverty-rates-low-and-middle-income-countries-changed-2023>

Aksariyat mintaqalarga qashshoqlik ko'tarilgan va qashshoqlik pasaygan mamlakatlar kiradi. Sahroi afrika eng ekstremal natijalarga ega mintaqa sifatida ajralib turadi.

Shu bilan birga, shu davrda qashshoqlikning 3,9 foiz punktiga kamayishini prognoz qilinmoqda. Afrikaning sahroi kabiridagi ko'plab mamlakatlar so'nggi iqtisodiy shoklar va inqirozlardan hali tiklanmaganligi aniq. Pandemiya yakunlangandan keyin qashshoqlik keskin oshgan o'nta mamlakatdan sakkiztasi sahroi kabirda (afrikada).

Shunga qaramay, ushbu tendentsiyalar ba'zi istisnolardan tashqari davom etmoqda. Aksariyat hollarda, quyi, o'rta daromadli qashshoqlik chegarasida (kuniga \$3.65) va yuqori o'rta daromadli qashshoqlik chegarasi (kuniga \$6.85). Misol uchun, armaniston va tojikiston \$2.15 qashshoqlik chegarasida yengil qashshoqlik kamayishi prognoz qilinmoqda, ammo \$6.85 qashshoqlik chegarasida ikki raqamli pasayish kuzatilmoqda. Nisbatan boy mamlakatlarda iqtisodiy tiklanish, agar faqat \$2.15 xalqaro qashshoqlik chizig'iga qaralsa, kamaytirilishi mumkin.

O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirish va bandlik masalalari bo'yicha islohotlar tahlilini qilsak, sezilarli islohotlarni ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Yurtimizda ilk bor minimal iste'mol xarajatlari qiymati joriy etildi.

Aholi bandligini ta'minlash uchun oilaviy tadbirkorlikka 15 trillion so'm imtiyozli kredit va subsidiyalar, dehqonchilik uchun 200 ming gektar yer ajratildi. Shu davrda 300 mingga yaqin tadbirkorlik subyekti tashkil qilinib, 20 mingta korxonalar faoliyati kengaytirildi. O'tgan yili 1 million nafar aholi kambag'allikdan chiqarildi.

Yaqinda qabul qilingan konstitutsiyamizda ham kambag'allikni qisqartirish bo'yicha davlat o'ziga majburiyatlar oldi.

Salohiyatli tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlab, yangi ish o'rni yaratishga rag'batlantirish masalasi ko'rib chiqildi. Buning uchun ular bilan malakali ishchi tayyorlash bo'yicha shartnoma tuziladi. Ya'ni, korxonalarda ko'plab "amaliy monomarkaz"lar tashkil qilinadi. Davlat bunga zarur mablag'lar ajratish bilan birga, infratuzilma, kredit, soliq va boshqa masalalar bo'yicha yengilliklar beradi. Tadbirkor esa kambag'al aholini daromadli ish bilan ta'minlaydi.

Kambag'allikni qisqartirish bo'yicha xitoyning tajribasi e'tiborga molik. Buni o'rganish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqish uchun yaqinda mamlakatimiz delegatsiyasi xitoyda bo'lib qaytdi. Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligiga u yerdan ekspertlar jalb qilindi.

Joriy yilda oilaviy tadbirkorlikka 13 trillion so'm kredit va 1,5 trillion so'm subsidiyalar ajratilayapti. Shuningdek, kambag'allikni qisqartirish va bandlikni ta'minlash bo'yicha 37 turdagi subsidiyalar mavjud. Lekin ularni ajratish shartlari oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy holati, loyihaning o'zini o'zi oqlash muddatidan qat'iy nazar, barcha uchun deyarli bir xil. Shu bois kredit va subsidiyalarni har bir kambag'al oilaga alohida yondashuv asosida taqdim etish taklifi bildirildi.

Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligini xalqchil tizimga aylantirish, 100 dan ortiq ijtimoiy xizmatlarni bevosita mahallaning o'zida yo'lga qo'yish bo'yicha topshiriqlar berildi.

"2021-2030-yillarga qadar O'zbekiston Respublikasida kambag'allikni qisqartirish strategiyasi" loyihasi ishlab chiqildi⁸. O'rta va uzoq muddatlarda kambag'allikni qisqartirishning strategik maqsadlarini belgilash maqsadida jahon banki va bmt taraqqiyot dasturi ekspertlari bilan birgalikda "2021-2030-yillarga qadar O'zbekiston Respublikasida kambag'allikni qisqartirish strategiyasi" loyihasi ishlab chiqildi.

Xulosa. Ta'kidlash joizki, har yili kambag'al davlatlar reytingida vaziyat o'zgarib bormoqda. Ba'zi kuchlar boshqalarga yo'l beradi, bir yoki ikki qadam cho'kadi yoki ko'tariladi,

⁸ O'zbekiston axborot agentligi rasmiy sayti (uza.uz)

lekin ko'p hollarda umumiy rasm o'zgarishsiz qolmoqda. Aholi kambag'alligiga qarshi kurash dunyo hamjamiyatining asosiy vazifasidir.

Xitoy tajribasi asosida mamlakatimizda har bir viloyatda bittadan tumanni kambag'allikdan chiqarish bo'yicha alohida dastur amalga oshirilishi belgilangan. Dasturning amalga oshirilishi, ya'ni, kambag'allik yuqori bo'lgan tumanlarda yo'l-transport, elektr, aloqa va turizm infratuzilmasini yaxshilash, kichik va o'rta shaharlarni rivojlantirish, mahallalarni sanoatlashtirishga e'tibor qaratilishi jamiyat farovonligini oshirishi tabiiy.

Mintaqalarni iqtisodiy rivojlantirishda salohiyatli tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlab, yangi ish o'rni yaratishga rag'batlantirish siyosati yaxshi natija beradi. Buning uchun ular bilan malakali ishchi tayyorlash bo'yicha shartnoma tuzish masalasi ilgari suriladi. Ya'ni, korxonalarda ko'plab "amaliy monomarkaz"lar tashkil qilinadi. Davlat bunga zarur mablag'lar ajratish bilan birga, infratuzilma, kredit, soliq va boshqa masalalar bo'yicha yengilliklar beradi. Tadbirkor esa kambag'al aholini daromadli ish bilan ta'minlaydi. Ushbu mexanizmning samarali ishlashi institutsional birliklarning o'z mas'uliyatiga to'laqonli yondoshishiga bogliq.

Qashshoqlikni kamaytirishga daromadlarni oshirish va kambag'al aholi uchun ish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish orqali erishish mumkin. Resurslardan samarali va oqilona foydalanish maqsadida iqtisodiy va institutsional islohotlarni amalga oshirish, milliy rivojlanish siyosati doirasida kambag'al aholining asosiy ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'yish, iqtisodiy va institutsional islohotlarni amalga oshirish uchun to'siqlarni bartaraf etish uchun mikromoliyalashtirish dasturlarini ilgari surish, innovatsiyalar, tadbirkorlik va kichik biznes va ishlab chiqarishni takomillashtirish maqsadida savdo tizimlarini ishlab chiqish va takomillashtirish masalalari ilgari suriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Paul Hartman A, Jeff Ogden B, Ross Jackson - "Contract duration: barrier or bridge to successful public-private partnerships?" article entitled "technology in society" magazine. Technology in society 63 (2020) 101403. [Http://www.elsevier.com/locate/techsoc](http://www.elsevier.com/locate/techsoc).
2. Patrick T.I. lam, wenjing yang-factors influencing the consideration of public-private partnerships (ppp) for smart city projects: evidence from hong kong, journal homepage: www.elsevier.com/locate/citiescities 99 (2020) 102606.
3. Aghion, P. And E.Kharroubi . 2007. "Cyclical macro policy and industry growth: the effect of countercyclical fiscal policy" working paper. Cambridge, ma: harvard university
4. Woo J. 2009. "Why do more polarized countries run more procyclical fiscal policy?" Review of economics and statistics 91(4) : 850 – 70
5. Burnside C. And d. Dollar. 2000."aid, policies, and growth" american economic review 90(4) : 847 – 68
6. Hemming R., M. Kell, and A. Schimmelpfennig. 2003. "Fiscal vulnerability and financial crises in emerging market economies." Imf occasional paper 218. Washington, dc: international monetary fund
7. Levine R. "Finance and growth: theory and evidence." In philippe aghion and steven durlauf (eds), handbook of economic growth, volume 1. New york, ny: elsevier 2005.
8. Alfaro L., a. Chanda, S. Kalemli - ozcan, and S. Sayek. 2004. "Fdi and economic growth: the role of local financial markets" journal of international economics 64(1): 89 – 112.
9. Borenszt E., J. De gregorio, and J. W. Lee. 1998. "How does foreign direct investment affect economic growth?" Journal of international economics 45(1) : 115 – 35.

10. Bonfiglioli, A. 2008. "Financial integration, productivity and capital accumulation." *Journal of international economics* 76(2): 337 – 55
11. Kose, M. A., E. S. Prasad, and M. E. Terrones. 2009. "Does openness to international financial flows raise productivity growth?" *Journal of international money and finance* 28(4): 554 – 80
12. Calderon, C. And R. Fuentes. 2012. Removing the constraint for growth: some guidelines." *Journal of policy modeling* 34(6): 948 – 70
13. Borenszt E., J. De gregorio, and J. W. Lee. 1998. "How does foreign direct investment affect economic growth?" *Journal of international economics* 45(1) : 115 – 35.

*Л.Ф. Амиров,
ТДИУ, "Иқтисодиёт" факультети декани, PhD*

Аграр сектор тармоқларини узок муддатли барқарор ривожлантириш

Ўзбекистон кейинги йилларда аҳолини озиқ-овқат билан, саноатни хом ашё билан етарли даражада таъминлаш, маҳсулотлар экспортини кўпайтиришга биринчи даражали аҳамият бермоқда. Бунинг учун аграр секторни барқарор ривожланишини кўллаб-қувватлаш чоралари кўрилди.

Шулар қаторида ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси асосий ўрин эгаллайди [1]. Ҳозирги даврда стратегияда белгиланган устувор йўналишлар бўйича мақсадли вазифалар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Қабул қилинган стратегиянинг устувор йўналишлари қуйидагиларни ўз ичига олади [2]: аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш; қулай агробизнес муҳитини ва қўшилган қиймат занжирини яратиш; соҳа бошқарувида давлат иштирокини камайтириш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш; табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлаш; давлат бошқарувининг замонавий тизимларини ривожлантириш; тармоқни кўллаб-қувватлашга йўналтирилган давлат харажатларини босқичма-босқич диверсификация қилиш; қишлоқ хўжалигида илм-фан, таълим, ахборот ва маслаҳат хизматлари тизимини ривожлантириш; қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш кабилар.

Ҳозирги кунда аҳоли сонининг мунтазам ўсиши, ер, сув ва энергия ресурсларига бўлган талабнинг ортиши, шунингдек, иқлимнинг кескин ўзгариши озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга таъсир этувчи асосий омиллар сифатида қаралмоқда. Шу билан бирга, сўнгги йилларда мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш бўйича бир қатор чоралар амалга оширилиши натижасида ўзбекистон дунёда эгаллаб турган ўрнини янада мустаҳкамлашга эришди ва босқичма-босқич глобал рейтинглар тизимида ўз мавқеини яхшилаб олди.

Шу билан бир вақтда аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатлами учун озиқ-овқат маҳсулотлари таъминоти барқарорлигига эришиш, аҳолининг камбағаллигини қискартириш, кам даромадли оилаларнинг харид қобилиятини ошириш, маҳсулотлар нархи ва миқдори кескин ўзгаришининг олдини олиш ҳал этилиши зарур бўлган муаммолардан ҳисобланади. Булар стратегик жиҳатдан аграр секторни янада ривожлантиришни талаб этади.

Статистик маълумотларга қараганда, ўзбекистон аҳолиси 2021 йилда 34,7 млн. Кишини ташкил қилган. Бу кўрсаткич 2020 йилга нисбатан 500 минг кишига ёки 1,5 фоизга ошган. Аҳоли сони ўсиши билан бирга мамлакатда яим ҳажми ҳам ўсиш тенденциясига эга. Бу кўрсаткич 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 1,7 фоиздан 7,0 фоизга, ёки шу даврда 59,9 ақш

долларидан 67,9 млн. Ақш долларига кўпайган. Аҳоли жон бошига яим ҳажми 2021 йилда 2020 йилга таққосланганда 1750 ақш долларидан 1955 ақш долларига ошган ёки шу даврда ўсиш 205 ақш долларига тенг бўлган (1-жадвал).

Шу билан бир қаторда, иқтисодиёт тармоқлари барқарор ўсиш қонуниятига эга бўлмоқда. Коронавирус пандемияси туфайли 2020 йилда деярли барча тармоқларда 2019 йилга таққосланганда ишлаб чиқариш ҳажми пасайган бўлсада, 2021 йилда саноат, қурилиш ҳамда хизматлар соҳаларида ўсиш юқори бўлган. Қишлоқ хўжалигида яим ишлаб чиқариш 2021 йилда 4,0 фоизни ташкил этди. Бу 2019-2020 йилларга солиштирганда юқори кўрсаткич ҳисобланади. Ушбу ижобий силжишлар кейинги йилларда сақланиб қолиши кутилади. Бунга мамлакатимизда 2030 йилгача белгиланган стратегияда кўзда тутилган чоратadbирлар муҳим роль ўйнайди. Шу нуқтаи назардан, ўзбекистон иқтисодиётига киритилган инвестициялар ҳамда кредит қўйилмаларнинг 2021 йилда кўпайганлиги ҳам асосий омил бўлади (1-жадвал). Мамлакатимизда 2021 йилда экспорт ҳажми 18 млрд. Долларни ташкил қилган, бу 2020 йилга нисбатан қарийб 3 млрд. Долларга ёки 20 фоизга кўп. Аммо, импорт ҳажми юқориликча қолмоқда. Шу боис импорт ўрнини босувчи товар маҳсулотларини ишлаб чиқаришни таъминлаш учун инвестициялар жалб қилиш ҳамда малакали ишчиларни тайёрлаш бутун аграр секторини қамраб олиш учун давлат дастурини қабул қилиш зарур.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикаси

Кўрсаткичлар	2019 й.	2020 й.	2021 й.
Доимий ўрғача аҳоли сони, минг киши	33,6	34,2	34,7
Ялпи ички маҳсулот, ўтган йилга нисбатан %да	105,7	101,7	107,0
Ақш доллари эквивалентида, млн. долл.	59,9	59,9	67,9
Аҳоли жон бошига яим ҳажми, долл.	1784	1750	1955
Саноат	105,0	100,7	109,5
Қурилиш	122,9	109,2	106,0
Қишлоқ хўжалиги	103,1	103,0	104,0
Хизматлар	106,0	100,5	107,8
Инвестициялар, млрд. сўм	195,9	210,2	253,6
Ўсиш суръати, ўтган йилга нисбатан %	138,1	95,6	107,4
Кредит қўйилмалар, трлн. сўм	281	280	337
Экспорт, млрд. сўм	17,5	15,1	18,0
Импорт, млрд. долл.	24,3	21,2	23,9

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Шу билан бирга, халқаро даражада тан олинган услубиятлар ва илғор тажрибалар асосида озик-овқат хавфсизлигини баҳолаш тизимини жорий қилиш ҳамда доимий мониторинг қилиш; чорвачиликда маҳсулдорликни ошириш, балиқ ва парранда гўшти, шунингдек, сут ишлаб чиқаришни барқарор ривожлантиришга қаратилган илмий тадқиқот ишларини олиб бориш лозим. Шунингдек, озик-овқат ишлаб чиқариш саноатининг паст даражада ривожланганлиги юқори кўшилган қийматга эга маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажминини ошириш имконини чекламоқда. Инфратузилмани ривожлантиришга инвестицияларни жалб этиш мақсадида тараққий этган молиявий бозорлар, қулай

ишбилармонлик муҳити, шунингдек, ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш ва ишлаб чиқариш-сотиш занжирларини ривожлантиришга қаратилган чораларни кўриш талаб этилади. Экспорт қилинадиган мева-сабзавотларнинг асосий қисмини ишлаб чиқарувчи деҳқон хўжаликларида маҳсулотларни қайта ишлаш ва қадоқлаш имкониятлари чекланганлиги маълум йўқотишларга, нархларнинг мавсумий ўзгариши ва бозор шароитларининг барқарор эмаслиги ҳам улар фаолиятига салбий таъсир кўрсатмоқда.

2-жадвал

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегиясини амалга оширишнинг асосий кўрсаткичлари ҳамда индекаторлари

Т/р	Кўрсаткичлар номи	Асос (2018 й.)	2021 йилга мақсад	2025 йилга мақсад	2030 йилга мақсад
1.	Қишлоқ хўжалигида қўшилган қийматнинг йиллик ўсиши	117,3 трлн. Сўм (14 млрд ақш долл.)	124,4 (14,8)	130,6 (15,6)	137,2 (16,4)
2.	Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғида иш ўринлари сонининг ўсиши: Қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат саноати тўқимачилик саноати	3 671 300 91 420 140 200	3 744 726 94 862 144 206	3 782 173 97 929 150 182	3 819 995 102 825 157 691
3.	Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулот-ларининг экспорти ҳажмининг ошиши	2,3 Млрд ақш долл.	3,5 Млрд ақш долл.	10 Млрд ақш долл.	20 Млрд ақш долл.
4.	Қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини ошириш (бир нафар ишчига бир йилда долларда)	3 960 ақш долл.	4 300 ақш долл.	5 200 ақш долл.	6 500 ақш долл.
5.	Бошоқли доннинг ўртача ҳосилдорли-гини ошириш	43 ц/га	60 ц/га	70 ц/га	75 ц/га
6.	Сигирларнинг ўртача сут маҳсулдорлигини ошириш	2 320 кг/ бош	2 700 кг/ бош	3 100 кг/ бош	3 500 кг/ бош
7.	Умумий экин майдонлари таркибида озуқа экинлари майдонлари улуши	7 %	10 %	12 %	15 %
8.	Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулоти брендини жорий этиш ва тарғиб қилиш	Кам сонли маҳсулотларни қамраб олган бренд	5 та қўшимча маҳсулот қамраб олинади	20 та қўшимча маҳсулот қамраб олинади	40 та қўшимча маҳсулот қамраб олинади
9.	Умумий экспорт ҳажмида қайта ишланган маҳсулотлар улушининг ўсиши	25 %	30 %	35 %	40 %

Манба: Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 – 2030 йилларга мўлжалланган стратегияси маълумотлари.

Ушбу талаблардан келиб чиқиб, стратегияда белгиланганидек, қуйидаги вазифаларни ечиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

–Аграр сектор тармоқлари ўртасида ишлаб чиқариш кооперациясини рағбатлантириш ҳамда уларни ички ва ташқи бозорларда замонавий ишлаб чиқариш-сотиш занжирига интеграция қилиш чораларини ишлаб чиқиш;

–Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва бу соҳада хизмат кўрсатишни мувофиқлаштириш, тезкор қарорлар қабул қилиш ва тармоқ сиёсатини шакллантириш бўйича музокараларда иштирок этувчи бирлашмаларни (кооперативлар ва бошқалар) ташкил этиш;

–Қишлоқ хўжалиги бирлашмалари, фермер ва деҳқон хўжаликларининг қайта ишлаш саноати корхоналари (шу жумладан кластерлар) билан ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш;

–Аграр соҳада кичик тадбиркорликни ривожлантириш ва фаолиятини диверсификация қилишни қўллаб-қувватлаш учун тажриба – синов тариқасида инвестициявий дастурларни амалга ошириш;

–Мева-сабзавотчилик ва чорвачилик тармоқларини баҳолаш натижаларига кўра (дастлаб кўп йиллик маълумотлар ва бозор тенденциялари таҳлили асосида экспорт қилинувчи асосий 10-15 та маҳсулот тури бўйича) экспортни ошириш стратегиясини ишлаб чиқиш.

Шу билан бир вақтда қишлоқ хўжалигини 2020-2030 йилларгача ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш орқали муҳим натижаларга эришилади (2-жадвал).

Шу билан бир вақтда, қишлоқ хўжалиги озик-овқат ҳамда тўқимачилик саноатида базис йилига (2018 йилга) қараганда иш ўринлари сони 2025 йилда мос равишда 1%; 4%; 4%га, 2030 йилда 1%; 5%; 5%га ортиши кўзда тутилган. Шу билан бирга аграр соҳада озик-овқат экспорти ҳажми 2025 йилда 10 млрд. АҚШ доллари, 2030 йилда 20 млрд. АҚШ долларига ошиши кутилади. Бу Ўзбекистонни дунё ҳамжамияти олдида иқтисодий салоҳиятини ошиб боришини кўрсатади.

Стратегияда бир нафар қишлоқ хўжалигида меҳнат қилаётган ишчига 2018 йилда меҳнат унумдорлиги 3960 АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, бу кўрсаткич 2025 йилда 1,3; 2030 йилда 1,6 фоизга ортиши мумкин. Ушбу кўрсаткичнинг ошиши қишлоқ хўжалигида банд бўлган ишчилар сонининг ўсиши билан бир вақтда юз бериши ҳисобга олинган.

Стратегиянинг муҳим жиҳатларидан бири бўлиб, аграр секторнинг давлат бошқарувининг ҳозирги тизимини янада ривожлантириш ҳисобланади. Ушбу йўналишнинг муҳим устувор вазифалари қаторига институционал ислохотларнинг режаларини ишлаб чиқиш ва уларни вилоят ва туманлар даражасида қишлоқ хўжалик тармоқлари, ветеренария, фитосанитария, озик-овқат маҳсулотлари хавфсизлиги, сув хўжалиги бўйича изчил амалга ошириш зарур ҳисобланади. Шу билан бир вақтда аграр соҳа тармоқларида давлат бошқарув тузилмаларини функционал таҳлил қилиш, давлат хизматларини узоқ муддатли ривожланиш стратегиясини яратиш ва қабул қилиш қишлоқ хўжалик тармоғидаги бюджет харажатларини 20%дан (2018 й.) 2030 йилгача 40%гача ошириш, қишлоқ хўжалигида фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини мувофиқлаштириш ва илмий тадқиқотларни молиялаштиришни ўрта муддатли тизимини жорий қилиш.

Ўзбекистонда қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш, улар инфратузилмаларини тараққий эттириш, айниқса, уй-жой, йўл, соғлиқни сақлаш ҳамда маҳаллаларни ривожлантириш, шу билан бирга улар ҳудудида тадбиркорлик билан шуғулланувчилар сонининг ўсишига алоҳида эътибор қаратилиши зарур. Шу билан бирга қишлоқ хўжалигида статистик ахборотлар шаффофлигини таъминлаш, фермер хўжаликларида меҳнат унумдорлиги кўрсаткичларидан фойдаланиш имкониятларини янада кенгайтириш талаб этилади.

Шуларни инобатга олиб, аграр сектор тармоқларини янада ривожлантириш ҳамда улар рақобат устунликларини таъминлаш учун қуйидагиларни ҳисобга олиш зарур.

- Аҳолининг мамлакатимизда ишлаб чиқариладиган озиқ-овқат маҳсулотлари ва қишлоқ хўжалиги товарларига бўлган эҳтиёжларини юқори сифатлигини таъминлаш;
- Қишлоқ ҳудудларининг барқарор ривожланиши, қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини янада ошириш;
- Ўзбекистон аграр сектори қишлоқ хўжалиги мажмуасининг рақобатбардошлигини ошириш;
- Чорвачилик маҳсулотидаги импорт ўрнини босиш ва самарали ривожланган экспорт салоҳиятини яратиш;
- Келажакда аграр маҳсулотлар бозорида барқарор ўринларни эгаллашига имкон берадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришда фойдаланиладиган ер ва бошқа табиий ресурсларнинг унумдорлигини ошириш ва яхшилаш.

Шу билан бирга, интенсив технологиялар ва юқори агротехник маданиятдан фойдаланишга асосланган маҳсулотлар етиштиришнинг юқори салоҳиятли ўзбекистонни дунё маҳсулотлари бозорида етакчи экспорт қилувчилардан бирига айланиш имкониятига эга бўлиши лозим ва ушбу мақсадларга эришиш учун қуйидаги устувор йўналишларни амалга ошириш талаб этилади.

Ўзбекистонда ўрмон комплексини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

Ўрмон фондини кўпайтириш ва ўрмонларни, биринчи навбатда, экологик, рекреацион ва ўрмон хўжалиги салоҳиятини ҳудудларни кескин ривожлантириш ва “яшил” экологик тизимни яратиш;

Ўрмонзорларнинг тур таркибини яхшилаш, ноқонуний дарахт кесишни кескин қисқартириш;

Ёғочни қайта ишлаш учун ёғоч кесиш машиналари ва замонавий ускуналар ишлаб чиқаришни ривожлантириш, ёғочни чуқур қайта ишлаш қувватларини яратиш.

Ўрмон хўжалиги инфратузилмасини ривожлантириш, шу жумладан, ўрмон участкаларининг иқтисодий жиҳатдан қулайлигини таъминлаш, ўрмон йўлларини қуриш ва автомобил йўналишларини ривожлантириш ҳисобига ёғоч тайёрлаш рентабеллигини ошириш, ўрмон хўжалигидан фойдаланиш ҳажмини ва самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Ўрмон хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишни янада ривожлантириш ушбу фаолият соҳасидаги етакчи мамлакатлар даражасига етказиш асосий вазифалардан бўлиб қолиши лозим.

Ўзбекистонда узоқ муддатли истикболда балиқчиликни ривожлантиришнинг мақсади – балиқчилик комплекси томонидан ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг рақобатбардошлигини оширишда сув биологик ресурсларини сақлаш, кўпайтириш ва улардан оқилона фойдаланишга асосланган экспорт хом-ашё туридан инновацион ривожланиш турига ўтишни таъминлашдан иборат бўлиши лозим.

Узоқ муддатли истикболда ушбу мақсадларга эришиш ўзбекистоннинг балиқчилик тармоқларини ривожланган бошқа давлатлар билан тенг рақобат шароитларини таъминлайдиган давлат сиёсатини шакллантиришга асосланиши зарур.

Балиқчилик комплексини ривожлантириш, жумладан:

Замонавий ишлаб чиқариш-технологик базани яратиш, шу жумладан, балиқ овлашда дарё ва йирик каналлар кемаларини модернизация қилиш, шунингдек, терминалларини ривожлантириш;

Ўзбекистонни хорижий давлатлар билан балиқчилик соҳасидаги халқаро ҳамкорлигини йўлга қўйиш;

Сув биологик ресурсларини узоқ муддатли ва самарали бошқариш механизмини шакллантириш ва амалга ошириш, сув биологик ресурсларини сунъий равишда кўпайтириш;

Сув биологик ресурслари, уларнинг яшаш муҳити, уларни қайта ишлаш маҳсулотлари сифати ва хавфсизлиги мониторинги тизимини таъминлаш, балиқ овлаш ва балиқ етиштиришнинг технологик жараёнларини таъминлаш;

Юқори қўшилган қийматга эга рақобатбардош балиқ маҳсулотлари ҳажмини ошириш.

Шу билан бир вақтда, ўзбекистон ҳудудида прогноз қилинадиган иқлим ўзгариши ва дарёларнинг сувлигини ҳисобга олган ҳолда сувдан оқилона фойдаланиш бўйича чоратадбирларни амалга оширишда аҳоли ва иқтисодиётнинг сув ресурсларига бўлган эҳтиёжларини кафолатланган даражада қондириш;

Ичимлик суви таъминотининг ер усти манбаларининг ноқулай аҳволи ва тасодиқий техноген ифлосланиш хавфи бўлган ҳудудларда аҳолини ер ости манбаларидан ичимлик суви билан таъминлашнинг муқобил тизимларини яратиш;

Сув объектлари ва сув хўжалиги тизимлари мониторинги тизимини ривожлантириш, прогнозлаш ва ахборот таъминоти тизимларини такомиллаштириш, шу жумладан, аҳолини ва хўжалик объектларини сув тошқинларидан ҳимоя қилишга, сувнинг салбий таъсиридан зарарни камайитиришга, шу жумладан сув таъминоти гидротехника иншоотларини хавфсиз ҳолатда сақлашга қаратиш;

Сув-энергетика инфратузилмасини ривожлантириш орқали сув тошқинларидан ҳимоя қилиш ва сув ҳавзаларини яратиш.

Ушбу йўналишларни амалга ошириш учун сув хўжалигида сув ресурсларининг гидроэнергетика, саноат ва маиший салоҳиятидан самарали фойдаланишга қаратилган ўзбекистон республикасининг 2030 йилгача бўлган даврга мўлжалланган сув ресурсларидан фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 23октябрь 2019 йил ПФ-5853-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2020-2026-йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: “O’zbekiston” нашриёти, 2021. 464 б.

4. Семеникин В.А. и др. Как можно повысить эффективность аграрно экономической науки. E-mail: rector@kgsha.ru.

5. Андреева Т.В., Ермакова Ж.А. формирование цепочек создания стоимости продукта в пищевой промышленности. Вестник оренбургского госуниверситета. № 1 (120)/ январь 2011. E-mail: andreeva-orisk@mail.ru

Инклюзив институтлар ва барқарор иқтисодий ўсиш стратегияси

Ҳар қандай давлат ва жамият, унинг иқтисодий агентлари маълум бир институтлар доирасида фаолият юритади ва ривожланиб боради. Вақт ўтиши билан институтлар ривожланишнинг ички талаблар ва ташқи омиллар таъсири остида “эскиради”, улар тараққиётга тўсиқ бўлиб қолади. Шундай ҳолатларда мавжуд институтлар ва институционал муҳитни такомиллаштириш ёки улар ўрнига янгиларини амалга киритиш лозим бўлади.

Институтлар бир вақтнинг ўзида аниқ ва мавжуд тушунча бўлиб, у назарий асосга эгадир. Оддий қилиб айтганда институт бу ўзаро муносабат қоидалари ҳисобланади. Мисол қилиб айтганда, иқтисодий институтлар, биринчи ўринда, мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шартномаларнинг бажарилишини таъминлаш, рақобатни ҳимоя қилишдир.⁹ Институтлар мустақил ва самарали суд тизими ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимини ўз ичига олади.

Институтлар ва ҳозирги замон институционал иқтисодиёт тарихи америкалик иқтисодчи дуглас нортнинг илмий ишларидан келиб чиқади¹⁰. У ҳам, бошқа нобел мукофоти совриндорлари - институт тадқиқотчилари бўлмиш коуз¹¹, эгертсон¹² сингари, 20 йил олдин ташкил этилган “халқаро жамият - янги институционал иқтисодиёт” ассоциациясининг асосчиси бўлган. Ҳозирда у “society for institutional and organizational economics” номига ўзгартирилган. Улар институтларнинг келиб чиқиши, институтларнинг иқтисодга таъсир этиш механизмлари нафақат иқтисодий жараёнлар, балки турли жамиятларнинг сиёсий, ижтимоий ва маданий хусусиятлари билан ҳам боғлиқлигини тушунади.

Ушбу олимларнинг асосий тадқиқот ишлари 1960, 1970, 1980 йилларга тўғри келади. Коузнинг ишлари эса 1930 йилларда бошланган. Аммо дунёда институционал иқтисодиётга қизиқишнинг ортиши айнан 1990 йилларда юз берган. Бу, биринчи ўринда, бизнинг давлатимиздаги ва бошқа ўтиш даври иқтисодиётига эга давлатлардаги воқеалар туфайли юзага келган. Бундан аниқ бўлдики: бир хил ислохотлар иқтисодиётдаги ўйин қоидаларига, шу жумладан маълум бир жамиятдаги норасмий, маданий ва ижтимоий шароитларга қараб бутунлай бошқача натижаларга олиб келади.

Бугунги кунда институционал фан – тадбиркорликдаги муносабатлар, суд тизими, миллий маданият, молия бозори ва сиёсий тузилиш каби турли тушунчаларнинг иқтисодиётда қандай ўзаро боғлиқлигини ифодалаб беради. Ушбу соҳадаги кўплаб илмий ишлар институтларнинг ҳеч бўлмаганда иқтисодий ўсиш суръати учун муҳимлигини тасдиқлади. Агар ҳар қандай шахс иқтисодий ривожланишни истаса, унга мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш, очиқ сиёсий тизим ва кучли суд ҳокимияти керак. Агар сиёсий тизимда ҳеч қандай назорат ва мувозанат бўлмаса, ҳукуматнинг инвесторларга мол-мулкидан маҳрум қилинмаслигига (экспроприация) қафолат бериши қийин бўлади. Бундай шароитда инвестицияларни рағбатлантириш омиллари табиий равишда анча паст бўлиб, иқтисодий

⁹ Введение в институциональную экономику. Учебное пособие / Под. Ред. Д.С. Львова. – М.: Изд. “Экономика”, 2005

¹⁰ Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги “Начало”, 1997

¹¹ Коуз Р. Фирма, рынок и право. – М.: Дело 1993

¹² Эгертсон Т. “Экономическое поведение и институты. – М.: Дело, 2001. 18-19 б.

ўсиш учун аниқ салбий оқибатларга олиб келади. Албатта, ушбу қоидадан истисно ҳолатлар мавжуд.

Институционал иқтисодиётда яна шундай фикр аниқланганки, мамлакатнинг ўтмиши ҳам институтларнинг ривожланишига таъсир қилар экан. Бу кўп жиҳатдан илгаридан мустамлакачилик меросига, жамият тузилишига ва тенгсизлик муносабатига боғлиқ деб ҳисобланар экан. Шу нуқтаи назардан институтлар ва институционал муносабатларни чуқур таҳлил қилган дарон ажемоглу, саймон жонсон ва жеймс робинсоннинг классик илмий ишлари¹³ мустамлака меросининг таъсирига бағишланган бўлиб, улар мустамлака институтларининг мустамлака кучларининг муайян мамлакатларни ривожлантириш учун рағбатларига боғлиқлигини баҳолаган. Шу билан бирга, кейинчалик ажемоглу ва робинсон институтларга бўлган қарашларини институционал иқтисодиёт соҳасидаги энг муҳим илмий ишлардан бирига айланган “Why nations fail?”, китобида баён қилгандилар. Ушбу китобда улар инклюзив ва экстрактив институтларни ажратадилар.

Инклюзив институтлар – ўз иқтисодиётига ва органик иқтисодий ўсишга сармоя киритишга қаратилган институтлар бўлиб, улар ушбу ўсишнинг афзалликларини иложи борича кенгроқ тақсимлайдилар, шунинг учун бутун жамият иқтисодий ўсишдан манфаатдор бўлиб, мулк ҳуқуқларини ҳимоя қилишга, рақобатга, иқтисодиётдаги агентлар ўртасидаги шартномаларни бажаришга қаратилган сиёсатни қўллаб-қувватлайди.

Экстрактив институтлар – озчилик (кичик элита) учун иқтисодиётдан фойда “олиш”га эътибор қаратади. Бундай жамиятда барқарорлик анча паст, ижтимоий биргалик мавжуд бўлмайди.

Инклюзив ва экстрактив институтлар ҳақидаги мунозаралар асло тугамаган, лекин бу назариянинг эмпирик тасдиқлари доимо пайдо бўлади. Катта эҳтимоллик билан ҳар қандай институтнинг импорти (ташқаридан олиб кирилиши) иқтисодий ўсишни таъминламайди. Агар биз бадавлат мамлакатда яшашни истасак, бизга ушбу китобда инклюзив деб таърифланган институтлар кераклиги эҳтимоли мавжуд, уларда жамият иқтисодий ўсишда манфаатдор бўлади.

Икки турдаги ушбу институтларнинг амалга жорий этилиши халқлар бойлиги ҳақидаги жумбоқни деярли автоматик равишда ҳал қилади. Инновациялар ва янги технологияларни ишлаб чиқарадиган инсон капиталини яратиш ва самарали қўллаш циклини ишга туширади ва бу ўз навбатида ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга, фаолроқ иқтисодий ўсишга ва ижтимоий фаровонликнинг ошишига олиб келади.

Юқори турмуш даражаси ва иқтисодий агентлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янада демократик институтлари мавжуд институтларни доимий равишда қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштиришга олиб келади ва уларни янада қамраб олади (1-расм). Шунга кўра, сунъий интеллектнинг пайдо бўлиши ва барқарор фаолият кўрсатиши жамиятни бойиш ва фаровонликка олиб боради, омманинг ижодий энергияни боғлаб турган ЭИ эса аста-секин қашшоқлашувга олиб келади.

Таъкидлаш лозимки, институтлар, институционал муҳит нормалари аслида қандай хусусиятларга эга, мамлакат ривожланишдаги уларнинг роли нима билан изоҳланади, нима учун бозорлар ёки мулкчилик муносабатлари ишлайди ёки ишламайди, иқтисодиётда олиб борилаётган сиёсатнинг у ёки бу тадбирлари нима учун самарали ёки самарасиз бўлади, иқтисодий-ижтимоий соҳадаги қайси ўзгаришлар ички сабабларга кўра ёхуд ҳукуматнинг

¹³ Ажемўгли Дарон. Робинсон, Жеймс А. Мамлакатлар таназзули сабаблари, қудрат, фаровонлик ва камбағаллик. Тошкент.: “Ofset-Print” МЧЖ, “Nihol” нашриёти. 2021. 672 бет.

у ёки бу қарори туфайли юзага келди, деган саволларга жавоб топиш имконини беради. Ушбу ва шу каби бошқа саволлар янги ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг ҳамма босқичларида, айти пайтда янги қабул қилинган конституцияда асосий роль ўйнайди. Буни хорижий тажрибалар ҳамда ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг ўтган даврлардаги тажрибалари ҳам кўрсатмоқда.

1-расм. Инклюзив институтлар ва жамият фаровонлиги

Шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” асарида ҳамда 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида институционал муҳит нормаларини ҳамда хусусий мулкчилик механизмларни такомиллаштириш ва янги институтларни жорий қилишнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди.

Сўнги олти йилликда олиб борилган ислохотлар натижасида мамлакатимизда Янги Ўзбекистонни барпо этиш ва ривожлантиришнинг зарур сиёсий-ҳуқуқий, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-маърифий асослари яратилди. Улар ҳозирги даврда мамлакатимизда иқтисодий барқарор ривожланишга ижобий таъсир кўрсатмоқда. Статистик маълумотларга кўра, Ўзбекистон аҳолиси 2023 йилда 2020 йил билан солиштирганда 11,5 млн. Кишига кўпайди. Мамлакатда яим ишлаб чиқариш ҳажми эса шу даврда қарийб 270 мартага ошди. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган яим эса 190 мартага кўпайди. Хорижда ва мамлакатимизда олиб борилган тадқиқотларга кўра, давлат, жамият ҳамда тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ институтлар ва институционал нормаларнинг яимга таъсири ҳар 10 йил муддатга 4,5-9 фоизга тенг деб белгиланган.

Шуларни ҳисобга олганда, республикаимизда 2022 йилда яратилган 888,3 трлн. сўм ЯИМ ҳажмининг қарийб 80 трлн. сўми, яъни 9 фоизи институтлар ва институционал нормалар улуши ҳисобига ишлаб чиқарилган. Шу билан бир вақтда “Ўзбекистон – 2030” стратегиясини амалга ошириш 5 та устувор йўналишдан иборат бўлган 100 та мақсадни бирлаштирувчи расмий қоидалар ва нормаларни ўз ичига олувчи янги институционал муҳитни шакллантирувчи устувор вазифалар тасдиқланди. Улар янги институционал муҳитда Ўзбекистон иқтисодиётини таркибий ўзгаришларини белгиловчи умумий институционал модел сифатида янгича бошқариш тизимини барпо этилишига; ер-сув, меҳнат

ва бошқа ресурслардан самарали фойдаланиш билан биргаликда иқтисодий муносабатларни тезлаштиришга, мамлакатимиз барқарор тараққиётини янги босқичга олиб чиқиш, иқтисодий ўсишни юқори суръатларини таъминланишига шарт-шароитлар яратмоқда. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистонда мулкчилик соҳасидаги институционал ислохотларни босқичма-босқич амалга ошириш ҳозирги босқичда, ўзини оқлаган, самара келтирувчи институтлар, норма ва механизмларни ривожлантиришни ҳамда мулкый ҳуқуқларни ҳимоя қилиш талаб этилади. Шуларни инобатга олганда, янги институтларни яратиш ва институтларнинг кўп укладли иқтисодиёт ва унинг тармоқлари ривожланишидаги ролини кучайтириш, хусусий мулкчилик ва мулкдорлар, тадбиркорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш нормаларини хорижий тажрибалардан фойдаланиб янада такомиллаштирилиши, мулкый муносабатларда шартнома жараёнларида юзага келадиган трансакция харажатларини камайтириш усулларини амалиётга кенг жорий қилиш зарур.

Президентимизнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” асарида белгилаб қўйилган барқарор иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашнинг ана шу устувор вазифаларини амалда ижросини таъминлаш билан боғлиқ йўналишлардаги ишларни изчиллик билан бажарилиши муваффақиятлар гарови бўлиб, бу давлатимиздаги ҳар бир фуқаронинг фахри ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда, Янги Ўзбекистон стратегияси ҳаракатлар стратегиясидан – тараққиёт стратегиясига ўтишда янги институтларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишини ҳар томонлама рағбатлантириш, иқтисодиёт тармоқлари нуфузини ошириш, ижтимоий соҳани, аҳолини қўллаб-қувватлашни фаоллаштириш ҳамда ҳимоя қилишнинг институционал-ҳуқуқий нормаларини ҳаётга кенг кириб келишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ““Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O’zbekiston” нашриёти, 2021 йил. 464 бет.

*Проф. Н.М. Маҳмудов,
ТДИУ, “Макроиқтисодий таҳлил
ва прогнозлаштириш” кафедраси,
Ж.Яхшилков,
ТДИУ изланувчиси, PhD.*

Саноат тармоқларини ривожлантиришнинг аҳоли бандлигига таъсири

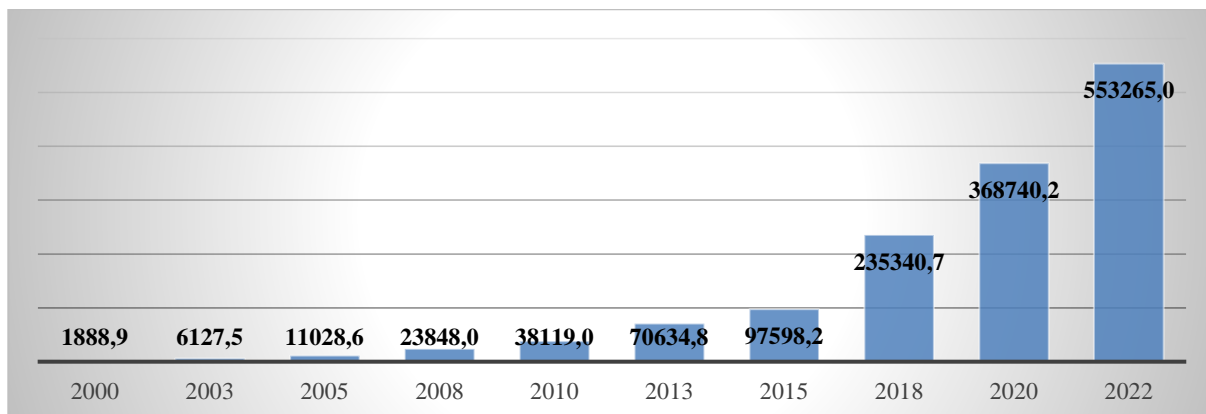
Ҳозирги вақтда Республикамиз ҳукумати томонидан ҳудудларда саноатни ривожлантириш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш масалалари алоҳида аҳамият бермоқдалар. Республикамиз Президентининг «одамларнинг даромадини ошириш, янги иш ўринлари яратиш, инвестициялар жалб қилиш саноат ривожини билан чамбарчас боғлиқ. Шунинг учун саноат масалалари бундан буён ҳам доимий эътиборимиз марказида бўлади» деб айтган гаплари бежизга эмас. Аҳолини иш билан бандлигини таъминлашда саноатни ривожлантириш алоҳида аҳамиятга эга.

Саноатни ривожлантиришнинг долзарблиги ва иқтисодиётни такомиллаштиришда тутган ўрнининг ниҳоят даражада кенглиги билан доимий равишда тадқиқотчи олимларнинг диққат марказида бўлган. Хусусан, мавзу юзасидан хорижлик олимлардан Ю.Родионов,

Р.С.Портер, Д. Деверюкс, Б.Робертс, Р.Н. Нуреевлар илмий янгиликлар яратган бўлсалар, маҳаллий олимлардан А.Абдухамидов, У.Мухитдинов, А.А.Ортықов, Х.Ишбутаева, Ш.Низомова, Э.Х.Махмудов, Х.Д.Хужакулов, М.Исоқовлар бир қатор илмий тадқиқотлар олиб боришга муваффақ бўлишган. Хусусан, А.Ортиқов “Ўзбекистонда саноатни ривожлантиришнинг қатор имкониятлари, географик ва иқтисодий омиллари”га [2], М.П.Нарзиқулов “Саноатни ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш жараёнида асосий эътибор таркибий ўзгаришларга қаратилганлиги”га [3], Э.Х.Махмудов “Саноат тармоқлари ривожланишига шароит яратишнинг стратегик йўналишлари биринчи навбатда бюджет, солиқ, пул кредит, нарх ва валюта сиёсати каби воситаларни қамраб олган қулай макроиқтисодий муҳитни яратиш”га [4], боғлиқликларига алоҳида тўхталиб ўтишган.

Мустақиллик йилларида республикада саноат тармоқларини ислоҳ қилиш, таркибий ўзгартириш ва диверсификациялаш дастурларининг амалга оширилиши, моддий техника базасини мустаҳкамланиши, республика саноат ишлаб чиқаришининг ривожланишига замин яратди. Саноат тармоқларини ислоҳ қилиш бўйича чора-тадбирларнинг қабул қилиниши натижасида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш умумий ҳажмининг ўсиши ва яим таркибида саноатнинг (қурилишни қўшган ҳолда) улуши 90-йиллар бошидаги 11 фоиз, 2000 йилда 23,1 фоиз, 2007 йили 24 фоиз, 2016 йилда 32,9 фоизгача, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич 36,4 фоиздан ошиши таъминланди.

2019 йилда саноат тармоғининг қўшилган қийматида 6,6 % га ўсиш қайд этилди. Ўтган икки йил давомида сезиларли ўсишдан сўнг, таққослама нархларда тоғ-кон саноати ва очик конларни ишлаш тармоғи қўшилган қиймати ҳажмининг 1,0% га пасайиши кузатилди.

1-расм. Саноат маҳсулотлари ҳажми (млрд сўм ҳисобида).

Манба: Ўзбекистон Республикаси статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Ҳар қандай мамлакатнинг саноат тармоғи бир нечта йўналишлардан иборат бўлиб, ўша йўналишлардаги асосий кўрсаткичлар натижасидан келиб чиққан ҳолда республикада қайси саноат тармоғини ривожлантириш мумкинлиги бўйича чора-тадбирлар тизими ишлаб чиқилади ва шунга кўра стратегик вазифалар белгиланади. Ўзбекистон республикаси саноат тармоғи ялпи маҳсулотида энг юқори улушга ёнилғи (12,5%), машинасозлик ва металлни қайта ишлаш (13,5%), енгил (16,2%), озиқ-овқат (20,2%), саноати эга бўлган. Қолган барча 7 та саноат тармоқлари маҳсулоти улуши кўшиб ҳисоблаганда 37,6 % ни ташкил қилган.

Маълумотлардан кўринадики, мамлакатимизда ўрмон, ёғочни қайта ишлаш ва целлюлоза-қоғоз, қора металлургия, кимё ва нефть кимё, қурилиш материаллари, электрэнергетика каби соҳа ва тармоқларни ривожлантиришга устувор аҳамият бериш лозимлигини кўрсатмоқда. Мамлакат яимда саноат тармоқлари маҳсулотининг қайд

қилинган нисбатан юқори улуши унинг бир қатор етакчи тармоқларида ишлаб чиқариш ҳажмининг анча юқори ўсиш суратларига эришилганлигининг натижаси ҳисобланади.

Республика иқтисодиётида ва унинг етакчи тармоғи бўлган саноат соҳасида амалга оширилаётган таркибий силжишлар яқин келажакда қуйидагиларни амалга ошириш учун имкониятлар яратади:

- аҳоли бандлигини таъминлаш асосида ишсизликни камайтириш.
- мамлакат аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотлари, оммабоп талабга эга бўлган товарлар ва бошқа ҳаётий зарур воситаларга бўлган эҳтиёжларини қондиришни таъминлаш;
- фан-техника тараққиёти асосида саноатни жадал ривожлантириш, тежамкор янги технологияларни, умуман илғор тармоқларни ривожлантириш;
- республиканинг ўзида ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни кўпайтириш ва шу асосда товарлар импортини қисқартириш;
- агросаноат мажмуи самарадорлигини ошириш ва уни қишлоқ хўжалиги хомашёсини янада чуқурроқ қайта ишлашга ўтказиш ҳамда тайёр маҳсулотнинг сифати ва товар кўринишини яхшилашдан иборат;

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдики, қайси вилоят ёки шаҳарга хорижий инвестициялар кўп жалб этилаётган бўлса, мазкур ҳудудларда иқтисодий ва ижтимоий ўсиш даражаси юқори, ишлаб чиқариш тармоқларида ижобий таркибий ўзгаришлар кўзга ташланяпти. Қулай инвестиция муҳитини шакллантириш давлат томонидан амалга ошириладиган инвестиция сиёсатининг энг муҳим шартларидан биридир. Қулай инвестиция муҳитининг шаклланганлиги мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш, янги иш ўринларини яратиш, ишлаб чиқаришни модернизация ва диверсификациялаш, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш каби муҳим устувор масалаларни ҳал этишда кенг имкониятлар яратади.

Ўзбекистон саноат мажмуида қайта ишлаш тармоқларини ривожлантириш мақсадида кичик ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётдаги улушини ошириш учун ишлаб чиқилган дастурлар самараси ҳамда жаҳон бозорида саноат маҳсулотларига, жумладан, озиқ-овқат, енгил ва машинасозлик саноатлари маҳсулотларига бўлган талабнинг ошиши пировард – натижада саноат ишлаб чиқаришининг қўшимча ўсишига олиб келди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, республикада амалга оширилган ва оширилаётган ислохотларнинг барчаси мамлакат макроиқтисодий барқарорлигининг ошиши билан бирга, аҳоли турмуш фаровонлигига ижобий таъсир этмоқда ва уларнинг давом эттирилишини даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Ўзбекистон республикаси бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги маълумотларига кўра бугунги кунда вилоят ва туман марказларида яшайдиган аҳоли асосан - давлат ташкилотлари ва муассасаларида, ижтимоий соҳаларда, қурилиш тармоқларида, савдо, умумий овқатланиш, тадбиркорлик, хизмат кўрсатиш соҳаларида ва ташки меҳнат миграциясида бандлиги маълум бўлди. Соноатда эса ҳозирги вақтда ўртача 12-13 фоиз аҳоли банд бўлмоқда.

Республикада иқтисодиётни модернизациялаш шароитида саноат корхоналарини жойлаштириш орқали бандликни таъминлаш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- республика иқтисодиётининг юқори самарали, экспортга йўналтирилган тузилмасини

– енгил ва қайта ишлаш саноати корхоналарини техника билан қайта жиҳозлаш ва замонавийлаштириш. Бунда мукамал технологик жараёни ўз ичига олган, тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган, минерал ва қишлоқ хўжалиги хом ашёсини сифатли қайта ишлайдиган қувватларни вужудга келтиришга устуворлик бериш;

– юқори технологияни ва илмталаб ишлаб чиқаришларни жадал ривожлантириш асосида ички ва ташқи бозорларда рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг устуворлигини таъминлаш;

– саноатда бандликни ривожлантириш, бу орқали ялпи ички маҳсулотда саноатнинг улушини оширишга эришиш, саноат ва қишлоқ хўжалигида туб таркибий ўзгаришларни узлуксиз давом эттириш, хусусий мулк, тадбиркорлик ва кичик бизнесни жадал ривожлантириш;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ортиқов А. Саноат иқтисоди. Дарслик. Тошкент, ТДИУ, 2009. Б 236.
2. Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики: материалы 1-го форума экономистов / отв.ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент. 2012. С. 8.
3. Махмудов Э.Х., Ортиқов А., Каримов Ф. Корхона - иқтисодиётнинг асосий бўғини. /ҳамкор. 2010 йил 7 февраль.
4. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017 год. Ташкент. 2018 г. Стр. 17
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи 23 декабрь 2017 йил.

Доц. Б.Д. Хажиев
ТДИУ

Ўзбекистон иқтисодий тараққиётида бюджет даромадларини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Республикада Янги Ўзбекистонни барпо этиш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодиётни шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлашда даромадларни қайта тақсимлашнинг самарали усулларида фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли “Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги қарорида “Фискал барқарорликни таъминлаш ва давлат мажбуриятларини самарали бошқариш, бунинг учун консолидациялашган бюджет тақчиллигини 2024 йилда ялпи ички маҳсулотга нисбатан 4 фоиздан ва келгуси йилларда 3 фоиздан паст бўлган миқдорда бўлишини таъминлаш, «Яширин иқтисодиёт»ни қисқартириш орқали солиқ базасини кўшимча кенгайтириш имкониятидан фойдаланиш”¹⁴ вазибалари қўйилган. Мазкур устувор вазибаларга эришишда даромадлар тақсимотини самарали амалга ошириш ва уларни тартибга солиш механизмини такомиллаштириш зарур.

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги қарори // <https://lex.uz/docs/6600413>

Мазкур илмий тадқиқотнинг асосий мақсади миллий даромаднинг тақсимланишида давлат бюджетининг шаклланиши, тақсимланиши ва қайта тақсимланиши бўлганлиги сабабли, асосий эътиборни ушбу жараёнларда бирламчи аҳамиятга эга бўлган солиқли ва солиқсиз даромадларга қаратиш мақсадга мувофиқ.

Давлат бюджетининг асосий қисми, яъни 80-90% солиқлар ҳисобидан шаклланганлиги сабабли, ушбу иқтисодий категорияга оид жараёнларнинг илмий-назарий асосларини тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқдир. Солиқлар миллий даромаднинг хўжалик субъектлари ва аҳолидан умумдавлат эҳтиёжлари учун ундириладиган қисмидир.

Солиқли даромадларнинг асосий манбаси янгидан яратилган қиймат ва уни бирламчи тақсимлаш, шунингдек, жамғариш натижасида олинган даромадлар (фойда, иш ҳақи, кўшилган қиймат, ссуда фоизи, рента, дивидендлар ва бошқалар) дир.

Бюджетнинг солиқсиз даромадлари асосан давлатнинг иқтисодий фаолияти ва бюджет тизимининг турли даражаларида олинган даромадларнинг қайта тақсимланиши натижасида пайдо бўлади¹⁵. Кўпгина солиқсиз даромадлар доимий фискал хусусиятга эга эмас ва уларнинг катъий белгиланган ставкаси ўрнатилмайди.

Қайта тақсимот жараёнлари натижасида Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети даромадлари икки манба, яъни, давлат мақсадли жамғармалари ҳисобга олинмаган даромадлар ва давлат мақсадли жамғармалари даромадларидан шаклланади. Булар қуйидаги солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлардан иборат:

- Солиқлар (кўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, фойда солиғи, жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи, ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ, фойдали қазилмаларни қазиб олганлик учун махсус рента солиғи, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ, мол-мулк солиғи, ер солиғи, ижтимоий солиқ);

- Йиғимлар (чет давлатлар автотранспорт воситаларининг Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кирганлиги ва унинг ҳудуди орқали транзити учун йиғим, алкоголь маҳсулотларини реализация қилиш ҳуқуқи учун йиғимлар, жумладан, алкоголь маҳсулотларини чакана сотиш ҳуқуқи учун йиғим, умумий овқатланиш корхоналари томонидан алкоголь маҳсулотларини реализация қилиш учун йиғим);

- Бошқа мажбурий тўловлар (ижтимоий жамғармаларга мажбурий тўловлар (ягона ижтимоий тўлов, фуқароларнинг бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига суғурта бадаллари, бюджетдан ташқари Пенсия жамғармасига мажбурий ажратмалар), давлат божи, божхона тўловлари).¹⁶

Таҳлилларимиз республикада давлат бюджети даромадлари шаклланишида барча солиқ турларининг ўрни ва роли сезиларли эканлигини кўрсатди. Охириги уч йил билвосита солиқларнинг улуши (2022 йилда - 34,2%) Давлат бюджети даромадлари таркибида 2020 йилдан бошлаб жиддий қисқарганлигини кўрсатади. Бунинг асосий сабаблари ҚҚС ставкасининг 20%дан 15%гача пасайтирилиши, ҚҚСни ҳисобга олиш ва қоплашнинг тўлақонли тизимининг жорий қилиниши, импортга акциз солиғи бўйича ноль даражали ставкаларнинг жорий этилиши ҳисобланади. Бевосита солиқларнинг улуши эса ўсиш тенденциясига эга бўлган (2022 йилда - 35,8%). Бунинг асосий сабаблари бўлиб “НКМК” АЖ ва “ОКМК” АЖ бўйича бюджетга тушумнинг ошиши (қимматбаҳо ва рангли металлларга жаҳон нархининг ва реализациянинг ўсиши ҳисобига), фойда солиғи ставкасининг 14%дан 15%гача ошиши ҳисобланади. Ресурс солиқларининг улуши эса, пасайиш тенденциясига эга

¹⁵ Ўша ерда.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси (янги таҳрири). <https://lex.uz/docs/4674902>

бўлган (2022 йилда - 14%). Бунга сабаб ер қаъридан фойдаланганлик учун ва юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солиқ ставкаларининг пасайиши ҳисобланади. Бошқа даромадлар ўсиш тенденциясига эга бўлган (2022 йилда - 16%). Бунга “НКМК” АЖ ва “ОКМК” АЖдан дивидендлар бўйича бюджетга тушумнинг ошиши таъсир қилган.

*Доц. М.Т. Аскарова
ТГЭУ, зав. каф. “Макроэкономический
анализ и прогнозирование”*

Стратегические перспективы развития аграрного сектора Узбекистана

Роль аграрного сектора экономики, как и ранее, так и в современных условиях трудно переоценить. Отрасль сельского хозяйства в целом занимает стратегическое положение в экономике любого государства, поскольку сельское хозяйство выступает в качестве основной производительной системы и выполняет главную задачу – обеспечение продовольственной независимости, а это залог национальной безопасности страны. Данные цели могут быть достигнуты только на основе формирования стабильного и эффективного сельскохозяйственного производства.

От уровня развития аграрного сектора зависит уровень благосостояния и качество жизни населения страны. Кроме того, от развития сельского хозяйства в целом зависит и развитие промышленности республики, где большой пласт населения занят переработкой хлопка, мяса, молока, шерсти, каракуля, шелковичных коконов, кожевенного сырья и т.д. Поэтому, как показывает мировой опыт, сельскохозяйственный рост может иметь большой мультипликативный эффект в стимулировании промышленного роста.

В Узбекистане существенный рывок в экономике и ее отраслях, в числе которых и сельское хозяйство, обусловлен радикальными структурными сдвигами их развития в рамках реализации национальных стратегических приоритетов. Задачи по модернизации и интенсивному развитию сельского хозяйства на период с 2017 - 2021 год определены в числе приоритетного направления развития и либерализации экономики, установленного в стратегии действий по дальнейшему развитию республики Узбекистан [1]. Меры по и их решению отражены в значительно количестве нормативно-правовых документов, принятых на протяжении последних четырех лет в республике. Они касались реформирования, модернизации и интенсивного развития всех сфер сельского хозяйства и были направлены на совершенствование системы государственного управления, широкого внедрения рыночных отношений, укрепления правовых основ взаимоотношений по цепочке, производящих, перерабатывающих и реализующих сельскохозяйственную продукцию, привлечения в отрасль инвестиций, внедрения ресурсосберегающих технологий, обеспечения производителей сельскохозяйственной продукции современной техникой и др.

Правильный подход к производству плодоовощной продукции стал важной составной частью всей системы жизнеобеспечения населения, создания условий для занятости и одним из основных векторов экономической и социальной политики нашего государства.

Объем производства продукции (услуг) сельского хозяйства в совокупности с лесным и рыбным хозяйством за анализируемый пятилетний период увеличился в 2,2 раза, с 119,7 трлн. сум (2016 г.) до 260,3 трлн. сум (2020 г.). Как показывают данные таблицы этот показатель в 2020 г. По сравнению с 2019 г. Возрос на 1,2 раза. Соответственно росту объемов производства продукции сельского хозяйства возрос и объем этой продукции,

приходящийся на одного жителя республики. Так, за пять лет прошедших лет объем увеличился 2 раза и составил 7227,0 тыс. сум.

Ежегодное увеличение объемов производства продукции растениеводства и животноводства показывает о насыщении внутреннего рынка страны некоторыми видами продукции данных отраслей сельского хозяйства. Так, производство продукции растениеводства всеми категориями хозяйств увеличилось с 61,8 трлн. сум (2016 г.) до 123,6 трлн. сум (2020 г.) Или в 2 раза, а продукция животноводства за период с 2016-2020 годы в 2,3 раза и составила 126,2 трлн. сумм (2020 г.)

Таблица

**Показатели развития аграрного сектора в Узбекистане
За 2016-2020 годы**

В факт. Ценах; млрд.сум

Показатель	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Валовая добавленная стоимость (вдс) отрасли	74779,0	90983,9	113660,7	130306,9	151250,9
Производство продукции сельского хозяйства	115599,2	148199,3	187425,6	215672,6	249754,5
В том числе:					
Растениеводство	61755,1	83303,4	98414,5	108240,1	123556,0
Животноводство	53844,1	64895,9	89019,2	107432,5	126198,5
Производство продукции сельского хозяйства на душу населения, тыс. сум	3629,7	4575,7	5687,5	6328,5	7227,0
Объем производства продукции (услуг) сельского, лесного и рыбного хозяйства	119726,7	154369,4	195095,6	224288,8	260306,8
Численность занятых в отрасли, Тys. Чел.	3646,7	3671,3	3537,2	3544,6	3560,0
Количество зарегистрированных предприятий и организаций, ед.	19596	22062	25438	31731	44657
Количество действующих предприятий и организаций, ед.	17962	20530	23975	29379	41321
Площадь посевных сельскохозяйственных культур, тыс.гектар	3706,7	3474,5	3396,0	3309,4	3373,1

Источник: данные государственного комитета республики Узбекистан по статистике

Следует отметить, что принимаемые меры по поддержке сельхозпроизводителей позволяют обеспечивать использование земли для двойного посева и сбора плодоовощной продукции. С 2017 года впервые в своей практике внедрил круглогодичный посев различных сельскохозяйственных культур. Это связано, прежде всего, с планами республики по наращиванию объемов экспорта плодоовощной продукции, а также увеличению поставок фруктов и овощей на внутренний рынок. Например, в 2020 на площадях, освобожденных от ранних посевов и зерновых культур, предусмотрена повторная посадка культур на 858,5 тыс. Га земли. За счет своевременного проведения агротехнических мероприятий

на этих участках будет выращено порядка 2254,9 тыс. Тонн овощей, 665,2 тыс. Тонн бахчевых, 851,5 тыс. Тонн картофеля и другой сельхозпродукции [6].

Таким образом, для дальнейшего повышения, или хотя бы сохранения по некоторым показателям темпов роста развития отрасли сложившейся тенденции, важно расширить спрос на продукцию и увеличить масштабы экспорта продукции сельского хозяйства. Для этого,

в настоящее время в республике имеются благоприятные условия, способствующие развитию сельского хозяйства, а именно: посевные площади без токсичных веществ, составляющая сегодня 3373,1 тысяч гектар; регионы, свободные от генетически модифицированных организмов (гмо); возможности увеличения доходов населения, в том числе, посредством экспорта выращенной продукции в приусадебных хозяйствах и повышения занятости за счет развития систем агрокластера, логистики и кооперации и др. Вместе с тем, для укрепления позиции на международных рынках выращиваемой в республике сельхозпродукции, в том числе органической, необходимо придерживаться международных требований “organic” и “global” g.a.p., предъявляемых к качеству и безопасности продукции на мировом рынке.

Но наряду с этим, в сельском хозяйстве все еще сохраняются нерешенные проблемы. Вот некоторые из них: ограниченность кормовой базы животноводства и птицеводства, что связано, прежде всего, с не достаточной обеспеченностью отрасли земельными ресурсами для выращивания высокоурожайных кормовых культур; низкая рентабельность используемых земельных площадей; слабая разработанность нормативно-правовой базы в части обеспечения самостоятельности сельскохозяйственных производителей в производстве и реализации продукции с высокой добавленной стоимостью (необходимость ее совершенствования); процедуры предоставления в аренду сельскохозяйственных площадей не прозрачны; недостаточная разработанность механизмов защиты прав землевладения арендаторов, их доверия к договору аренды; не в полной мере сформированность кадастровой инвентаризации и оценки стоимости сельскохозяйственных земель, слабость механизмов субаренды земли; несовершенство системы распределения воды для нужд сельского хозяйства, низкий уровень использования современных водосберегающих технологий, высокий уровень потребления поливной воды в производстве сельхозпродукции.

Все это требовало скорейшего решения для обеспечения развития сельского хозяйства в республике и обеспечения продовольственной безопасности.

Стратегия развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы [3] - это, по сути, основной программный документ по реализации задач, обозначенных ранее Президентом Республики Узбекистан для развития отрасли. Основной целью ее является коренное совершенствование государственной политики и углубление осуществляемых реформ, нацеленных на повышение конкурентоспособности агропродовольственного сектора. Стратегия построена на комплексном подходе к трансформации сельского хозяйства и направлена на реализацию таких стратегических приоритетов, как: обеспечение продовольственной безопасности населения; создание благоприятного агробизнес-климата и цепочек добавленной стоимости; снижение роли государства в управлении сферой и повышение инвестиционной привлекательности; обеспечение рационального использования природных ресурсов и охрана окружающей среды; развитие современных систем государственного управления; поэтапная диверсификация государственных расходов в поддержку сектора; развитие науки, образования, систем информационных

и консультационных услуг в сельском хозяйстве; развитие сельской местности; разработка прозрачной системы отраслевой статистики.

Еще следует остановиться на вопросах реализации такого стратегического приоритета, обозначенного президентом страны в стратегии развития сельского хозяйства на 2020-2030 годы, как развитие науки, образования, систем информационных и консультационных услуг в сельском хозяйстве. Переход сельского хозяйства республики на новое качественное состояние предопределяет значимость активизации инновационной деятельности. Это, в свою очередь, требует фундаментальных изменений в структуре производства, образовании и составе рабочей силы. Необходима также смена вектора развития, базирующегося на использовании преимущественно природных ресурсов, к развитию на основе знаний и информации.

Для дальнейшего развития сельского хозяйства в республике и обеспечения продовольственной безопасности необходимо и дальше осуществлять процессы смещения роли государства от системы государственного заказа, размещения культур и контроля за производством сельскохозяйственной продукции к предоставлению государственных услуг, необходимых для повышения производительности труда в фермерских и дехканских хозяйствах, обеспечения безопасности и повышения качества пищевой продукции, защиты окружающей среды и других целей, не предоставляемых со стороны частного сектора. Использование механизма государственно-частного партнерства обеспечит усиление сотрудничества с частным сектором по предоставлению государственных услуг.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 – 2021» от 07.02.2017г., УП-4947.

2. Беляк В.Б. Третий союзник. Научно - публицистически - художественное сочинение. Пенза, 2016. – 352 с.

3. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020 – 2030 годы» от 23.10.2019 г., УП-5853.

4. Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по реализации в 2021 году задач, определенных в стратегии развития сельского хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы» от 26.02.2021 г., ПП-5009.

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOT STRATEGIYASIDA MAKROIQTISODIY BARQARORLIK KONSEPSIYASI

Проф. А.М. Қодиров
ТДИУ хузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари
ва муаммолари” илмий тадқиқот маркази
Доц. А.Т. Ахмедиева
ТДИУ, “Макроиқтисодий таҳлил ва
прогнослаштириш кафедраси”, DSc.

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишда хорижий давлатларнинг амалиёти

Ривожланган мамлакатларда замонавий ижтимоий такрор ишлаб чиқаришни инновацион қайта ишлаш сифатида таърифлаш мумкин, унинг асосини янги инновацион билимлар, илғор ахборот технологиялари, ахборот хизматлари ва маҳсулотлари ташкил этади. Илғор инновацион-таълимий ва ахборот-технологик инновациялар иқтисодий ўсишнинг ва рақобатбардошликни оширишнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланади.

Таниқли иқтисодчилар й.шумпетер ва дж.хикс иқтисодий динамикада сифатли силжишга олиб келувчи янгиликларни киритиш, ишлаб чиқариши функцияларини ўзгартириши сифатида талқин қилинишини асослаб беришди. 50-йилларнинг охирида р.солоу техник тараққиёт деб номланган бу феноменни батафсил кўриб чиқди ва таҳлил қилди. М.Портер рақобатчиликнинг турли шаклларига батафсил таъриф беради. Бунда у ривожланаётган иқтисодиётнинг уч босқичини кетма-кет ажратиб берди ва уларга рақобатчиликнинг турли шакллари таъсир этишини ҳамда ривожланишнинг тегишли мақсадларга ажратилишини асослади:

1. Factor - driven economy - ишлаб чиқариш омиллари билан ҳаракатланувчи иқтисодиёт. Иқтисодий тизимнинг бу босқичи учун рақобатбардошлик асосан ишлаб чиқаришнинг кам чиқимлилиги билан таъминланади, бу табиий ва инсоний ресурсларнинг етарлилиги ва арзонлиги билан асосланади.

2. Investment - driven economy - инвестициялар билан ҳаракатланувчи иқтисодиёт. Бу босқич учун ишлаб чиқариш ва инвестицияларнинг техник даражасига боғлиқ рақобатбардошлик хосдир.

3. Innovation - driven economy -инновациялар билан ҳаракатланувчи иқтисодиёт. Бу иқтисодиётда мақсадли устуворлик ресурслардан қимматли истеъмолчиликка томон ўзгаради. Бу ерда истеъмолчи учун қимматли нарсани яратиш асосий бўлиб қолади. Инновацион иқтисодиётда ишлаб чиқариш чиқимининг камайиши асосий мақсад ҳисобланмайди. Бу ерда чиқим миқдори рақобатчиларнинг чиқимидан ошмаслиги керак. Иқтисодиётнинг бундай ривожланишидаги асосий мақсад инновациялардир[1].

БМТнинг sanoat ривожлантириш бўйича қўмитаси юнидо маълумотига кўра, глобллаштириш ва иқтисодий либераллаштириш ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг sanoat ривожланиши ва рақобатбардошлик даражасида доимий ортиб бораётган узилиш муаммоларини ҳал эта олишмайди. Ҳолатни тузатиш учун халқаро ҳамжамият ва миллий ҳукуматлар рақобатбардошликка юқори йўл билан ривожланаётган иқтисодиётнинг олға силжишига ёрдам беришлари керак, яъни дунёвий билим

ва технологияларни ўзлаштириш, шунингдек, хусусий инновацион ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳисобига ёрдам бериш зарур. Бундай стратегия хорижий инвесторлар арзон табиий ва меҳнат ресурсларига қизиқаётган бир пайтда “рақобатбардошликка қуйи йўл билан” боришга қарама-қарши қўйилган. Жаҳоннинг энг ривожланган мамлакатлари учинчи босқичга иқтисодийнинг инновацион ривожланиш босқичига ўтишди.

Россия эса биринчи босқичдан иккинчи босқичга ўтиш даврида (асосий таянч хом ашё ресурсларини излаб топиш ва жаҳон бозорида сотиш тармоқларидаги инвестицияларига қилинган). Лекин бугунги кунда ҳўжалик оборотида катта табиий ресурсларни арзон ишчи кучини жалб этишга асосланган иқтисодий ўсиш моделига таяниш рақобатчиликда умидсиз ютказиш демакдир. Бу эса жаҳондаги динамик ривожланаётган мамлакатларда ҳам ашёвий ва ақлий томонидан ортиқча бўлиб боради.

Бундай шароитда ривожланаётган мамлакатлардаги рақобатбардош товарлар жаҳоннинг мавжуд бўлган стандарт товарлар ва хизматлар бозорларида чиқарилиши мумкин. Бу ҳолда рақобатбардошликка эришиш учун арзон табиий ва меҳнат ресурсларини ишлаб чиқаришга жалб этиш ва хорижий стандарт технологияларини жалб этиш асосида ишлаб чиқарилган стандарт товарлар ва хизматларга сарфланган ҳаражатларни қисқартириш ҳисобига эришилади.

Хорижий тажрибаларга кўра, бозор иқтисодиётида инновация жараёни доимий ўзгарувчи эҳтиёжни қондириш учун янгиликларни узлуксиз амалга оширишдан иборат. Бу борада янгиликларни “жорий этиш” муаммосининг, аниқроғи қабул қилиш муаммосининг йўқлигини билдирмайди, аксинча, у марказий муаммо ҳисобланади. Лекин уни ҳал этиш янгилик ғояси шаклланишининг дастлабки босқичларидаёқ бошланади.

Иқтисодий адабиётларда ўн йиллар давомида инновация жараёнларининг моҳияти бўйича мунозаралар олиб борилади. Баъзи муалифлар инновация жараёнини янги билимлар яратиш, уни ишлаб чиқаришга жорий этиш ва бутун иқтисодий масштабда тарқатиш бўйича узлуксиз, мажмуавий жараён сифатида кўриб чиқадилар[2].

Ғарб мамлакатлари инновация жараёнининг янги глобал тармоқли моделини ўзлаштиришга ва очиб беришга анча олдинга ўтишди. П.друкернинг фикрига кўра инновация жараёни ташкилотнинг ички ёки ташқи муҳитидан келиб чиқувчи муаммолар ва имкониятлар манбаига эгадир. У ички сабабларга қуйидагиларни киритади: кутилмаган ҳолатлар, номутаносиблик, қарама-қаршилик, ишлаб чиқариш жараёни талаблари, бозордаги ўзгаришлар[3]. Инновация жараёнларини глобаллаштириш – кўп қиррали мураккаб ҳодисадир. У инновацияларни ўтказиш бўйича мамлакатлар кооперациясидан иборат бўлиб, халқаро меҳнат тақсимооти асосида турли мамлакатлар бўйича инновация жараёнининг барча босқичларини тақсимлайди. Глобаллаштиришнинг бошланғич босқичида бу жараёнга инновация жараёнининг биринчи босқичлари киритилган ва у ривожланган мамлакатлар томонидан амалга оширилган ҳамда асосан фанни глобаллаштиришга қаратилган.

Бу боғлиқлик ўзбекистонда инновация жараёнларини фаоллаштириш, уларни глобаллаштириш орқали мумкинлигини ифодалайди. Инновацион салоҳияти туфайли ўзбекистон инновация жараёнини биринчи босқичларида қатнашишга давогар бўлиши мумкин. Инновация учун ташқи импульсиялар сифатида қуйидагилар аҳамият касб этади: демографик ўзгаришлар, технологик ўзгаришлар, янги билимлар ва бошқалар. Инновация фаолияти учун энг кучли ташқи рағбатлантирувчи омиллардан бири янги билим ва технологиялардир. Янги технологиялар пайдо бўлганда инновацион фирмалар янгилик киритишда ва янги бозорларда уларни синаб юқори даромад олишлари мумкин. Шу билан бирга бошқа омиллар[4] инновацион жараён манбалари сифатида янгиликлар имитацияси,

тажриба базасида ўқитиш, ҳамкорлик тўғрисида ва лицензияли келишувлар кабиларни ажратиб кўрсатишган.

Қатор мамлакатларнинг тажрибаларига кўра инновация технологияларнинг юқори тезликда ўсишида агропарклар муҳим ўрин тутади, улар АҚШда 160 дан ортиқ, Финландияда 20 га яқин, Хитойда 50 дан ортиқ, Ҳиндстонда 13 та. Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш йирик инновацион лойиҳаларда инвестицияларни йўналтириш мультипликацион самарага эга, чунки улар ахборот-коммуникация технологиялари секторининг ўсишини тезлаштиради, шунингдек ўзбекистон иқтисодиётида ва туман тармоқларида ишлаб чиқариш самарадорлигининг ўсишига ёрдам беради.

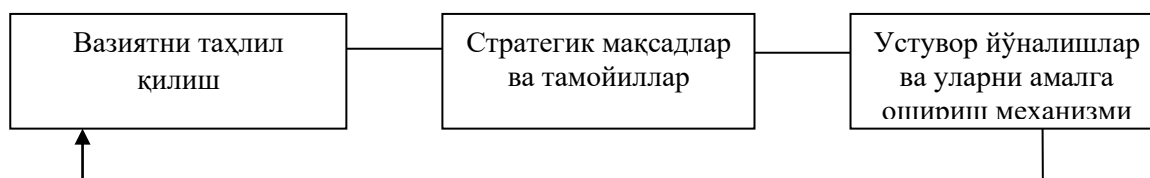
Стратегияни тўғри танлаш ресурсларни иқтисодий ривожланиш салоҳиятини рўёбга чиқаришга ва шу билан бозор шароитида минтақаларнинг самарали ривожланишини таъминлашга имкон беради.

Ҳозирги даврдаги дунё муаммоларига муносиб жавоб берадиган минтақавий стратегияларни ишлаб чиқишга ёндашувнинг қуйидаги хусусиятлари шакллантирилган:

сифат жиҳатидан янги, глобал миқёсда ривожланишнинг ягона векторига бирлаштирадиган минтақавий стратегияни шакллантириш, унда инновацион, мотивацион, иқтисодий, ташкилий, маъмурий ва бошқа таркибий қисмлар мавжуд;

стратегия - бу қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимият вакиллари, йирик корхоналар, банклар, хўжалик бирлашмалари, хусусий сектор, университетлар, илмий-тадқиқот институтлари, маҳаллий жамоалар ва нодавлат ташкилотлар раҳбариятининг шериклик маҳсулидир.

Стратегияни шакллантириш жараёнининг алгоритми 1-расмда келтирилган.

1-расм. Минтақавий стратегияни шакллантириш алгоритми¹⁷

Минтақавий стратегияни шакллантириш учун ахборот-таҳлилий базани тайёрлаш учун бир қатор таҳлилий ишларни бажариш керак. Уларнинг қуйидаги турлари мавжуд: минтақавий статистика маълумотларини «анъанавий» таҳлил қилиш; минтақа ривожланишининг тарихий томонини таҳлил қилиш; минтақадаги стратегик режалаштиришнинг ретроспективаси; ташқи экспертлар томонидан минтақа баҳоларини таҳлил қилиш; минтақа иқтисодиётининг мавжуд тузилишини таҳлил қилиш ва баҳолаш; ялпи ҳудудий маҳсулот таркибини таҳлил қилиш; ҳудудларнинг кластерли таҳлили. Swot-таҳлил минтақанинг иқтисодий ривожланишининг бошланғич шартларини таҳлил қилиш ва унинг рақобатбардошлик салоҳиятини баҳолаш.

Минтақавий ривожланиш стратегиясини «ижтимоий келишув шартномаси», ҳокимият, бизнес ва жамоатчилик ўртасидаги ўзаро алоқаларни ташкил этиш воситаси сифатида қараш керак. Шунинг учун минтақа стратегиясида минтақа ривожланишининг умумий манфаатларига мувофиқлаштирилган ва бирлаштирилган минтақа аҳолисининг турли гуруҳлари манфаатлари ҳисобга олиниши керак.

¹⁷ Муаллиф томонидан тузилган

Устувор йўналишлар ("ўсиш омилларини" қўллаб-қувватлаш). Миллий иқтисодийни модернизациялашнинг ҳозирги босқичининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги ривожланиш сценарийларини ажратиш мумкин:

минтақанинг маъмурий чегаралар билан чекланган, иқтисодийнинг мавжуд тузилишини сақлаб қолган ва етакчи тармоқларни модернизация қиладиган биръанавий биръанавий ижтимоий-иқтисодий стратегияси, аслида илгари танланган йўналиш бўйича ривожланишнинг давоми бор бўлиб, у ҳукмрон тенденциялар томонидан белгилаб қўйилган;

мавжуд тенденциялар ва тенденцияларнинг маълум бир ўзгаришига асосланган иқтисодий, ташкилий, маъмурий ва бошқа таркибий қисмларни, мотивацион, ижтимоий (шу жумладан, миграция, қишлоқ аҳолисининг ташаббускорлигини ҳисобга олиш) ривожланишининг сифат жиҳатидан янги векторига бирлаштирадиган инновацион стратегия.

Инновацион ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқишнинг асосий механизмлари:

иқтисодий ривожланишга кластерли ёндашув;

иқтисодий ўсишга ҳисса қўшадиган минтақавий ҳокимият (унинг фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонлари аниқланган) ва хусусий сектор учун мотивация манбаи;

самарали маъмурий ресурс (минтақаларда маъмурий ислохот, ривожланишга йўналтирилган).

вилоятни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурлари ва устуворликларини шакллантиришда ҳокимликларнинг республика органларига боғлиқлиги мавжуд. Юқоридан пастга тушадиган ҳужжатлар ҳокимликлар учун қўлланма бўлиб хизмат қилади, уларни ҳар қандай усулда бажариш керак. Ҳокимликлар минтақани ривожлантириш учун стратегик муаммоларни мустақил равишда чуқур ва комплекс равишда ишлаб чиқмайдилар.

Шу билан бирга, минтақавий стратегияни ишлаб чиқишнинг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборат:

Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясида худудларнинг муаммоларни ҳал этишдаги оқилона ҳиссасини ҳисобга олган ҳолда давлатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ўрта муддатли ва узоқ муддатли вазифаларини амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизими кўриб чиқилади, ушбу муаммоларнинг ҳақиқий шартлари ва ривожланиш чекловлари билан белгиланади;

Худудни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ресурс имкониятларини, мавжуд ижтимоий-иқтисодий вазиятни таҳлил қилишдан келиб чиқадиган умумий мақсадлар, вазифалар, худудни ривожлантириш йўналишлари, минтақадан ташқари шароитларни ривожлантиришнинг мумкин бўлган сценарийлари ва уларни амалга ошириш механизмларини белгилаб берувчи ҳужжатдир;

Минтақавий ривожланиш стратегияси ягона давлат доирасида жамиятни ривожлантириш мақсадларига таъсир этувчи шарт-шароитлар ва омиллар тизимидан ривожланишнинг муайян босқичидаги ижтимоий-иқтисодий вазиятга, марказ ва минтақа ўртасида юзага келадиган муносабатларга, ташқи иқтисодий вазиятга қараб ўзгаради;

Стратегияни ҳеч қачон охиригача ўйлаб топиб бўлмайди ва уни ташқи ва ички шароитлар ўзгарганда тузатиш мажбурий тартиб бўлиши керак;

Стратегия "тўғридан-тўғри ҳаракат" ҳужжати эмас, балки фақат ҳужжатларнинг бутун тизимини ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади: туманлар, шаҳарлар ва қишлоқларни, алоҳида тармоқларни ривожлантиришнинг стратегик режалари, комплекс мақсадли дастурлар, узоқ муддатли истиқболга мўлжалланган дастурлар, ижтимоий-

иктисодий ривожланишнинг жорий режалари, турли даражадаги давлат органлари фаолиятининг режалари, қонунчилик ташаббуслари;

Стратегиянинг бир қисми сифатида мотивацияни ривожлантириш, ташаббускорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш ҳамда иш ўринлари яратиш ва қишлоқ аҳолисининг даромадларини оширишни рағбатлантириш асосида камбағалликни камайтиришнинг янги ижтимоий-иктисодий модели ишлаб чиқилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Майкл Портер. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран <https://www.litres.ru/maykl-porter/mezhdunarodnaya-konkurenciya-konkurentnye-preimuschestva-stran>

2. Халқаро мустақил аграр сиёсат институти ФАО, росстат ва халқаро савдо бўйича БМТ маълумотлар базаси (БМТ савдо базаси) маълумотлари.

3. Инновации: теория, механизм, государственное регулирование. Учебное пособие /под ред. Ю.В. Яковца. –М.: изд-во рагс, 2000. – с.17

4. Социально-экономическая эффективность: опыт США. Ориентир на глобализацию /отв. Ред. Э.В. кириченко. – М.: наука, 2002. С. 66-88; иванова н.и. национальные инновационные системы. – М.: Наука, 2002. С. 156-166; современная теория глобализации: экономические очерки /под ред. Б.А. Денисова; ГУУ. –М., 2002. – с.92-141.

Доц. Н.Т. Шаюсупова
ТДИУ

Аҳолининг камбағаллик даражасини камайтириш чора тадбирлари ва имкониятлари

Замонавий иқтисодиётнинг таркибий ва инновацион ўзгаришлари шароитида ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал қилишнинг зарурий талаби банд бўлганларнинг меҳнат унумдорлигини ва самарадорлигини доимий оширилишини таъминлаш, яратилаётган барқарор иш ўринларида ходимларнинг муносиб меҳнатда банд бўлиш билан бирга аҳоли бандлигини ҳам оширишни талаб этмоқда.

Марказий осие давлатлари орасида мамлакатда камбағаллик мавжудлигини биринчи бўлиб тан олган ва камбағалликни қисқартириш йўлида чуқур ислохотлар олиб бораётган ўзбекистонда аҳоли даромадларининг ошишини таъминловчи муносиб, аҳоли бандлигини рағбатлантириш негизида камбағалликнинг олдини олиш бўйича чораларни амалга ошириш бугунги кунда жуда долзарбдир.

Ўзбекистонда аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини яхшилаш, хусусан, камбағалликни қисқартириш вазифалари кўп жихатдан иқтисодиётнинг барча тармоқ ва соҳалари рақобатбардошлигини ошириш ҳамда тадбиркорликни ривожлантириш учун фундаментал шароитларни яратиш бериш ҳисобига янги ва барқарор иш ўринларини ташкил этиш билан бевосита боғлиқ бўлса-да, таркибий ўзгаришлар босқичида аҳоли даромадлари ўсишини таъминлайдиган муносиб, аҳоли бандликни рағбатлантириш бўйича чораларни амалга ошириш¹⁸ни таъминлаш сиёсатини олиб боришга қаратилаётганлиги алоҳида аҳамиятга эга. Бинобарин, мамлакат ижтимоий-иктисодий ҳаётида амалга оширилаётган ислохотларнинг пировар мақсади аҳолининг маънавий юксалиши ва моддий фаровонлигини

¹⁸Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси томонидан 2020 йил 28 апрелда қабул қилинган, Сенат томонидан 2020 йил 7 августда маъқулланган “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги Қонуни 7-моддаси.

оширишга қаратилганлигини ҳисобга олиб, яқин келажакда камбағалликни қисқартириш масаласи ҳозирги кунда давлат ва жамият олдида ҳал этилиши лозим бўлган долзарб вазифалардан биридир.

Ўзбекистон республикаси президентининг 2020 йил 26 мартдаги “иқтисодий ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги пф-сонли фармонида, “ҳудудларда аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини яхшилаш, хусусан, камбағалликни қисқартириш вазифалари кўп жиҳатдан иқтисодийнинг барча тармоқ ва соҳаларининг рақобатбардошлигини ошириш ҳамда тадбиркорликни ривожлантириш учун фундаментал шароитларни яратиб бериш ҳисобига янги ва барқарор иш ўринларини ташкил этиш билан бевосита боғлиқдир”¹⁹, деб таъкидланди. Бу, ўз навбатида, иқтисодий таркибий жиҳатдан ислоҳ қилиш ва ривожланишига алоқадор вазирлик ва идоралар фаолияти уйғунлигини таъминлашни, ҳар бир мутасаддиларнинг масъулиятини ошириш, мавжуд муаммо ва тўсиқларни тезкорлик билан аниқлаш ва бартараф этишга асосланган замонавий ва инновацион тамойилларга асосланган тизимни жорий этишни талаб этади. Ушбу заруратдан келиб чиқиб, юқоридаги фармонда бир қанча устувор вазифалар ҳам белгилаб берилган.

Ушбу устувор вазифалардан бири, “камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш бўйича яхлит тизим ва мувофиқлаштирувчи давлат органи, меъёрий-ҳуқуқий база, мезонлар ва баҳолаш услубиятини”²⁰ яратишга қаратилди. Чунки мамлакатимизда камбағалликнинг мавжудлиги ҳақиқат, аммо уни қисқартириш бўйича тегишли ташкилий, иқтисодий, ҳуқуқий механизмларнинг ҳамон йўқлиги мазкур масалага алоҳида аҳамият беришни тақозо этади.

Буларни инобатга олиб, мамлакатимизда ҳам тўртта муҳим ҳужжат ишлаб чиқилиши белгиланган. Булар: «Ўзбекистон республикасининг 2030 йилгача «ижтимоий-иқтисодий ривожланиш концепцияси», «саноатни ривожлантириш стратегияси», «камбағалликни қисқартириш дастури» ҳамда 2021 йилдан бошлаб барча ҳудудларда истеъмол саватчаси ва тирикчилик учун зарур энг кам миқдорлар жорий қилинишини кўзда тутилган. Булардан ташқари ҳам камбағалликни қисқартиришга қаратилган анча тадбирлар амалга оширилмоқда. Ушбу ҳужжатларда самарали макроиқтисодий сиёсатни юритиш, барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш, тадбиркорлик муҳитини яхшилаш орқали мамлакатда камбағалликни қисқартириш борасида мақбул давлат сиёсатини амалга ошириш тизими ишлаб чиқилди ва у муваффақият билан амалга оширилмоқда.

Камбағаллик даражаси қандай белгиланади ва нима билан ўлчанади? Камбағаллик чегарасини белгилашда бмт инсон эҳтиёжлари учун зарур бўлган асосий товар ва хизматларни харид қилиш учун етарли бўлган даромадлар миқдорини асос қилиб олади. Бундай товарларга озиқ овқат маҳсулотлари, кийим-кечак, турар-жой ҳақини тўлаш, сув билан таъминлаш, электр-энергияси, мактаб таълими, тиббий хизмат кабиларни киритишни тавсия қилади. Шунга асосан камбағаллик даражасини глобал миқёсда ва ҳар бир мамлакатлар доирасида аниқланади. Чунки ҳар бир давлат ўзининг шароити ва имкониятларидан келиб чиқиб, камбағалликдан чиқиш масаласини ўзлари белгилаб олади. Бундан ташқари камбағаллик даражаси глобал доирада ҳам аниқланади. Буни асосан ҳозирги шароитда жаҳон банки амалга ошириб келмоқда. Булардан келиб чиқиб, хулоса

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 мартдаги “Иқтисодий ривожлантириш ва камбағалликни қисқартиришга оид Давлат сиёсатини тубдан янгилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-сонли Фармони.

²⁰ Ўша жойда.

қилинадиган бўлса камбағаллик даражаси, умуман олганда, нисбий тушунча бўлиб, у муайян мамлакатдаги умумий фаровонлик даражасига боғлиқ бўлади. Иқтисодийда давлат асосий ислохотчи бўлишига қарамасдан, мамлакатдаги барча иқтисодий муаммоларни тўлақонли ҳал этишга имкони етмайди. Шу боис, давлат қоида ва тартибларни ўрнатган ҳолда ўзининг аксарият вазифа ва функцияларини хусусий секторга ўтказди. Жумладан, аҳоли бандлигини таъминлаш, уларнинг даромадларини ошириш орқали камбағалликни қисқартириш каби масалаларни хусусий секторни ривожлантирмасдан туриб ҳал этиб бўлмайди. Хусусий секторни ривожлантириш, аҳоли турмуш даражасини ошириш учун иқтисодий бошқарув тизимини такомиллаштириб бориш учун бошқарувда самарали механизмларни қўллашни тақозо қилади.

Айниқса, иқтисодий комплекс ташкилотларининг қуйи бўғинда меҳнат фаолиятининг ташкил этилиши аҳоли бандлигини таъминлаш, тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишига ҳамда камбағалликни қисқартиришда ўзининг ижобий натижасини бермоқда.

Иқтисодий ўсишни таъминлаш, маҳаллаларда “ўсиш нуқталари”ни аниқлаш, мавжуд муаммоларни ҳал этиш, аҳолини касб-ҳунарга ўқитиш, бандлигини таъминлаш ва тадбиркорликка жалб этиш, маҳаллий бошқарув органларини аҳолига янада яқинлаштириш мақсадида “маҳаллабай” ишлаш тизими жорий қилинди. Бунда маҳаллаларнинг ихтисослашувидан келиб чиққан ҳолда уй шароитида меҳнат қилаётган аҳоли ташаббусларини қўллаб-қувватлаш орқали тадбиркорликни йўлга қўйишига эътибор қаратилди. Ушбу тизим орқали жами 860 минг нафар меҳнатга лаёқатли ишсиз аҳолининг ишлаш истагини билдирган бўлиб, жорий йилда 658 минг нафарини ёки 76,5 фоизини бандлиги таъминланди, 76,5 мингта янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилди ҳамда 170 минг нафар ишсиз аҳоли касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқитилди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 5 августдаги “Маҳаллаларда тадбиркорликни янада қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорлик субъектлари билан аҳоли ўртасида кооперацияни ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5214-сонли қарори билан мазкур тизимнинг андижон тажрибаси асосида “оғир” маҳаллаларга “лидер” тадбиркорлар бириктирилиб, уларнинг бизнес лойиҳалари қўллаб-қувватланмоқда.

Камбағалликни камайтиришда банд бўлмаган аҳолини ишга жойлаштириш ва тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш бўйича чора-тадбирлар самарадорлигини ошириш, уларнинг меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва меҳнат муҳофазасини кучайтириш бўйича самарали ишларни амалга оширишда қуйидагилар таклиф этилади:

Биринчидан, иш ҳақини субсидиялаш ва шогирдлик каби мавжуд меҳнат бозоридаги фаол дастурларни турлари ва кўламини кенгайтириш зарурати мавжуд;

Иккинчидан, аҳолининг эҳтиёжларини ўрганиб, халқаро тажрибага асосланган ҳолда аҳолини тадбиркорлик кўникмалари билан таъминлаш ва бошланғич капитални кенгайтириш орқали аҳолини тадбиркорлигини қўллаб-қувватлаш;

Учинчидан, ахборот технологиялари билан ишлаш кўникмаларни мактаб ва профессионал таълим муассасаларида (коллеж, техникумлар) жорий этиш орқали уларнинг ривожланишини қўллаб-қувватлаш;

Тўртинчидан, талаб юқори бўлган кўникма ва касбларни аниқлаш ҳамда талабалар ва иш излаётган ёшларга таълим ва меҳнат бозори ҳақидаги маълумотларни тақдим этиш;

Бешинчидан, хотин-қизларни ишга жойлашишида ва ўз-ўзини банд қилишда фаол иштирокини рағбатлантириш учун кенг тарғибот ва ташвиқот ишларини олиб бориш,

болаларни парвариш қилиш бўйича хизматлар кўрсатишни кучайтириш ва меҳнат шароитларини янада мослашувчан тартибга солиш;

Олтинчидан, уюшган (хавфсиз ва самарали) меҳнат мигратсиясини енгиллаштириш ҳамда аҳоли бандлигига кўмаклашиш хизматлари ва дастурлари тўғрисида хабардорликни ошириш.

Юқорида берилган таклифлар мамлакатимизда камбағаллик даражасини камайтириш ва аҳолини иш билан самарали банд бўлишига хизмат қилади деб ўйлаймиз.

*Проф. И.А. Ахмедов,
ТДИУ*

Ташқи иқтисодий фаолиятда маркетинг тадқиқотини амалга оширишнинг устувор йўналишлари

Айни вақтда мамлакатимиз босиб ўтган тараққиёт йўлининг чуқур таҳлили, бугунги кунда жаҳон бозори конъюнктураси кескин ўзгариб, глобаллашув шароитида рақобат тобора кучайиб бораётгани давлатимизни янада барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш учун мутлақо янги ёндашув ҳамда тамойилларни ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқаришни тақозо этмоқда. Ана шу талаблардан келиб чиқиб, 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг 28 мақсадида республиканинг экспорт салоҳиятини ошириш орқали 2026 йилда республика экспорт ҳажмларини 30 миллиард АҚШ долларига етказиш белгиланган.[1] бу мақсадни амалга ошириш учун қўйидаги вазифалар белгилаб берилган:

Экспортчи корхоналар фаолиятини қўллаб-қувватлаш тизимини фаол давом эттириш орқали республика экспорт салоҳиятини ошириш.

Мавжуд имкониятларни тўлиқ ишга солган ҳолда маҳаллий саноат тармоқлари экспорт салоҳиятини янада ривожлантириш.

Ташқи бозор ва халқаро талабларга жавоб берадиган стандартларни жорий этиш ва машҳур брендларни жалб қилиш.

Хусусий секторнинг экспортдаги улушини 60 фоизга етказиш.

Автотранспорт воситалари экспортини 3 бараварга ошириш ва 1 миллиард АҚШ долларига етказиш.

Туризм, транспорт, ахборот-коммуникация, жумладан дастурий таъминотлар ва бошқа хизматлар экспортини 1,7 бараварга ошириш ёки 4,3 миллиард ақш долларига етказиш.

Экспортчи корхоналарга кўрсатилаётган ташкилий ва молиявий ёрдам бериш тизимини такомиллаштириш.

Экспорт таркибида тайёр ва ярим тайёр маҳсулотлар ҳажмини 3,3 баравар кўпайтириб, европа давлатларига *gsp* + тизими доирасида тайёр маҳсулотлар экспортини кенгайтириш.

Маҳаллий ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни хорижий давлатларга чиқаришда кўмаклашиш тизимини такомиллаштириш ҳисобига экспортчи корхоналар сонини ҳозирги 6 500 тадан 15 000 тага, товарларнинг экспорт географиясини 115 тадан 150 тага етказиш.

«Янги Ўзбекистон – рақобатбардош маҳсулотлар юрти» ғояси асосида 200 та экспортчини очиқ танлов асосида саралаб, уларни етакчи экспортёрларга айлантириш ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш.

Қўшни давлатлар билан чегара ҳудудларда эркин савдо зоналари фаолиятини йўлга қўйиш.

Стратегияда белгилаб берилган ушбу вазифаларни ҳал этишда иқтисодий ривожини жадаллаштирувчи омиллардан бири бўлган ташқи иқтисодий фаолиятни ривожлантириш эканлиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир. Илғор ускуналар билан жиҳозланган замонавий корхоналарнинг барпо этилиши саноатнинг янги тармоқларини ўзлаштириш, ташқи бозорларда рақобатдош маҳсулотларни тайёрлашни кўпайтириш, пировардида экспорт ҳажмини оширишга хизмат қилади. Бу ўринда гап фақат экспорт ҳажмининг ўсиш кўрсаткичлари ҳақида бораётгани йўқ.

Шу жиҳатдан олганда, компанияда маркетинг тадқиқотини самарали ташкил этиш, ҳар бўлинманинг фаолиятини энг юқори натижаларга йўналтириши лозим. Халқаро савдодаги кучли рақобат эса компаниялардан халқаро маркетингга асосланган ҳолда қарорлар қабул қилиш, ташқи бозор эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда юқори молиявий натижаларга эришишни таъминлайдиган замонавий халқаро маркетинг тадқиқотини шакллантиришни талаб этади. Ўз навбатида халқаро маркетинг тамойиллари ва тадқиқотлари жиддий билим ва кўникмалар талаб этадиган усулларга таянади. Замонавий бозорда, маркетинг нафақат аниқ мақсадга йўналтирилган фаолиятни (ҳаракат) амалга ошириш учун қўлланма, балки “замонавий бизнес фалсафаси”дир. Бу нуқтаи назарга кўра, маркетинг ҳозирда хўжалик фаолиятининг яхлит механизми, ҳамда ички ва ташқи иқтисодий режалаштиришда марказий ўринни эгаллайди[2].

Халқаро компаниялар ташқи бозорда товарлар ва хизматларни муваффақиятли силжитиш халқаро маркетинг имкониятларидан – замонавий ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва товар сотиш ва хизмат кўрсатиш тизими, жаҳоннинг товар бозорлари конъюнктураси ва истеъмолчилар талаб ва эҳтиёжлари тадқиқотларидан самарали фойдаланишдан иборат бўлиб, халқаро компаниялар миллий компаниялардан фарқи шундаки, унинг товарлари оралиқ ёки тайёр ҳолда бир мамлакатдан иккинчи мамлакатга кўчиб юради [3].

Халқаро маркетингда муҳими – мақсадли фаолият юритиш, бизнес, ишлаб чиқариш ва савдо-сотик фаолиятини ўзаро боғлиқ яхлит тизимга айлантириш ҳисобланади. Бу компания маркетинг хизматининг бутун фаолияти сўнгги асосий натижа - молиявий маблағлар ҳажмини оширишга буйсундирилганлигини билдиради.

Умуман олганда, компанияда маркетинг тадқиқотлари ва ишлаб чиқариш тизимига халқаро маркетингнинг янги функцияларини жорий қилиш асосида ёндошиш истеъмолчиларга муайян даражада таъсир ўтказишнинг бир қатор имкониятларини кўрсатиб беради. Яъни, мураккаб рақобат жараёнида бозорда кучли позицияни эгаллашнинг ўзига хос хусусиятларини излаб топишлари лозим бўлади. Маркетинг тадқиқотлари натижасида истеъмолчиларнинг турли эҳтиёж ва истаклари тўлиқ таҳлил қилинади. Бу орқали компания истеъмолчиларни компаниянинг маҳсулотига ёки хизматига нисбатан бўлган қизиқишларини шакллантириш таъсир воситаларини ишлаб чиқади ва уни ривожлантириш йўналишларини белгилаб олади. Истеъмолчиларга таъсир воситаларини ишлаб чиқишда аниқ манзилли ҳаракат, мақсадга эришиш йўллари, энг асосийси амалга оширилаётган ҳар бир амалиётнинг молиявий самарасини баҳолаш муҳим аҳамиятга эга.

Компаниянинг ташқи бозорда, хусусан бевосита хорижий истеъмолчига таъсир ўтказиш маркетинг тадқиқотида турли мақсадларни режалаштирган мулкдорлари ва уларнинг бошқа субъектлари иштирок этади. Маркетинг тадқиқотларининг типологияси қуйидагича шакллантирилганлигини қайд этиш мумкин[4]:

- Ташқи бозор тадқиқоти;
- Истеъмолчиларни тадқиқ қилиш;
- Компания реклама/ахборотларининг самарадорлигини баҳолаш тадқиқоти;

- Бренд тадқиқоти;
- Корпоратив ишбилармонлик репутацияси тадқиқоти;
- Ички корпоратив тадқиқот.

Одатда, компанияда маркетинг тадқиқотини амалга ошириш вазифалари маркетинг, транспорт, молия, бухгалтерия каби бўлимларга тақсимланади. Компания маркетинг тадқиқотлари бўлимининг асосий функцияси барча ишларни мувофиқлаштиради, маҳсулотнинг ҳаракати билан боғлиқ жараёнларни эса тақдим қилинган барча маълумотлар бўйича таҳлил қилади.

Маркетинг тадқиқоти маркетинг мажмуасининг воситаларининг муҳим элементи сифатида самарали маркетинг ва компаниянинг узоқ муддатли стратегиясини ишлаб чиқиш учун зарур бўлган фаолиятдир. Маркетинг тадқиқотлари мажмуавий ёндашув бўлиб бу жараёнда яқин бўлган бозор, рақобатва истеъмолчи сингари турли йўналишлар ажратиш нисбатан қийин кечади. Бозорни рақобатсиз тасаввур қилиб бўлмайди, истеъмолчилар ўз хулқ-атворини муайян бозор муҳити таъсирида шакллантиради[5].

Биринчидан, замонавий ахборот-коммуникациялари воситалари орқали истеъмолчилар маҳсулотнинг (хизмат) хусусиятлари ҳақида кўпроқ маълумотга эга бўлиш билан бирга ўхшаш (аналог) маҳсулот(хизмат)ларни таққослаш имконига эга бўлади. Шу сабаб истеъмолчига маҳсулотнинг (хизмат) ноёб жиҳатларини кўрсатиб бериш тобора мураккаб бўлиб бормоқда. Компаниялар истеъмолчига таъсир этишда инновацион воситаларнинг турли усулларидан фойдаланмоқда, чунончи улар истеъмолчилар онгига эмас, ҳали аниқ бўлмаган, бошланғич ҳолда пайдо бўлган, шаклланиб етмаган онгига йўналтирилган бўлиб, кўриш, эшитиш, ҳид билиш, таъм билиш ҳамда механик ёки термик таъсир қилувчиларни ҳис қилиш даражасига таъсир этмоқда[6].

Иккинчидан, истеъмолчиларга йўналтирилган маркетинг тадқиқотининг яна бир муҳим жиҳати, бозордаги юз берадиган жараёнларни ҳисобга олишгина эмас, балки ишлаб чиқариш, маҳсулотларни истеъмолчига етказиб бериш, савдо-сотик жараёни билан боғлиқ яхлит тизим қайта ташкил этиш компаниянинг тезкор ва стратегик мақсадларига аниқлик киритишни, маркетингнинг қўлланилган усул ва воситаларини самараси юқори бўлади.

Учинчидан, миллий бозор манфаатларини инобатга олган ҳолда, истеъмол маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва хизматларни яратиш, маҳсулотларнинг (хизмат) етарли ҳажмини таъминлаш вазифаларини ўз ичига олади.

Тўртинчидан, маркетингнинг тадқиқотчилик функциясида ташқи бозорга чиқарилаётган маҳсулотнинг молиявий имкониятларига аниқлик киритишда хорижий истеъмолчиларнинг харид қобилиятига алоҳида эътибор қаратилади.

Маркетинг тадқиқотлари натижаси асосида қабул қилинган қарорлар компаниянинг ташқи бозор муҳитига кўникишига, ишлаб чиқариш жараёнини мослаштиришга, молиявий-иқтисодий кўрсаткичларни яхшилашга, молиявий манфатдорликни оширишга йўналтирилади.

Ушбу жараён орқали ишлаб чиқариш босқичида сифат ўзгаришлари тўлиқ амалга ошишига эришилади, компаниянинг ташқи иқтисодий фаолиятида эса халқаро маркетинг тамойилларини акс этиши натижасида турли манфаатлар, шу жумладан миллий манфаатларнинг уйғунлиги намоён бўлади ҳамда миллий иқтисодиётнинг ривожланишига жиддий таъсир кўрсатади. Яна шуни эътиборда тутиш керакки, маркетинг тадқиқотларини амалга ошириш мобайнида миллий маркетинг тамойилларининг халқаро маркетинг тамойиллари билан узлуксиз боғлиқлиги барча мамлакатларга хос бўлган бозор иқтисодиётининг қонун ва қонуниятларидан келиб чиқади[7].

Шунингдек, ташқи бозор талаблари асосида халқаро маркетинг тадқиқотларини ташкил этиш ва уни амалга ошириш усулларининг хусусиятлари давлатларнинг мустақиллигини, миллий валюта тизимларини, миллий қонунчиликни, давлатнинг иқтисодий сиёсати, тил, маданий, дин ва урф-одат омилларини инобатга олиши керак, шу жиҳатдан олганда халқаро маркетинг миллий маркетингга нисбатан кенг ва катта миқдордаги омилларни қамраб олади[8].

Шундай қилиб, халқаро маркетинг концепциясининг замонавий ривожланиши миллий бозорларда кенг ўрин тутгани ҳолда жаҳон ҳўжалик тизимининг байминаллашуви кучайиши натижасида кўплаб йирик корпоратсияларнинг ташқи бозордаги рақобатбардошлигини таъминлаш фаолиятини кенг қамраб олмоқда.

Шуни таъкидлаш керакки, халқаро савдога тобора кичик бизнес субъектлари кириб бормоқда. Ушбу кичик корхоналар ўзаро рақобатчи бўлиш билан бирга йирик корпоратсияларни ташқи бозордаги позициясига жиддий таъсир кўрсатиб келяпти. Йирик ва кичик компанияларнинг бозордаги тактик ва стратегик вазифалари турлича бўлиши мумкин: талабни кучайтириш ва шу асосда ишлаб чиқариш ҳажмини оптималлаштириш, маҳсулотларни истеъмолчиларнинг эҳтиёжларига қараб техник имкониятларини ўзгартириш ва бошқалар.

Шу билан бирга, компаниялар ташқи бозорга чиқиш билан боғлиқ бўлган турли рискларга барҳам беришлари ёки уларни пасайтиришлари керак. Бунда турли сегментлардаги харидорларнинг ҳолати, маҳсулотларнинг ҳаётлик даври босқичини ташқи бозорга чиқариш йўли билан талабни ошириш, бозордаги позицияларни рақобатчилардан ҳимоя воситаси сифатида диверсификациялаш, сарф-харажатларни камайтириш, мамлакатнинг қиёсий устунлик имкониятларини татбиқ қилиш асосий мезон ҳисобланди.

Юқоридагиларда келиб чиққан ҳолда, республикамиз компанияларининг ташқи бозордаги фаолияти муваффақиятли бўлиши замирида халқаро маркетинг тамойилларига тўлиқ риоя қилиш билан бирга оқилона маркетинг тадқиқотини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга эканлиги кўринади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сон Фармони. // <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Барсукова С. В. Международный маркетинг: проблемы и перспективы развития // вестник финансового университета, 1999, №3.
3. Дэниелс Дж., Радеба Л.И, “Международный бизнес: внешняя среда и деловые операциии”, — м., 1994.
4. Шейман С.В. Нужны ли бизнесу маркетинговые исследования? // мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. № 4 (84). 2007.
5. Грищенко Я.Ю. Маркетинговая информационная система и окружающая среда//сбытовое пространство урала. - 2009. - №6.
6. Зияева М., Истеъмолчиларнинг хулқ-атворини бошқариш усуллари // “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. 2015, №6.
7. Соболев В.Ю. “Методологические основы формирования международного маркетинга”мавзусидаги диссертация автореферати материаллари.
8. Якимов А., Давыдовский Ф. Особенности международного маркетинга. [Http://ibl.ru/konf/130510/63.html](http://ibl.ru/konf/130510/63.html).

O'zbekistonda inflyatsiyani targetlashga o'tishdagi muammolar

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda inflyatsiyani targetlash siyosatiga o'tishdagi asosiy muammolar atroflicha yoritilgan va ularni bartaraf etish yuzasidan bir necha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inflyatsiya, iqtisodiy o'sish, biznes muhiti, inflyatsion target.

Kirish. O'zbekistonda narxlar barqarorligini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish zarurati sababli inflyatsion targetlash rejimiga o'tish muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Inflyatsiyani targetlash - markaziy banklar tomonidan inflyatsiya darajasi bo'yicha maqsadli ko'rsatkichni belgilash va shunga mos ravishda monetar vositalarni qo'llash orqali narxlar barqarorligini ta'minlashga qaratilgan pul-kredit siyosatining rejimidir. Ushbu rejimni samarali joriy etish, narxlar barqarorligini ta'minlashga, uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun shart-sharoitlar yaratishga, milliy valyutaning xarid qobiliyatini mustahkamlashga hamda makroiqtisodiy agentlarning inflyation kutilmalarini pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, inflyatsion targetni belgilash va ushbu maqsadga erishish uchun pul-kredit siyosati vositalarini qo'llash orqali markaziy bank moliya bozoridagi risklarni yumshatadi, firmalar va uy xo'jaliklarning uzoq muddatli rejalashtirish jarayoni osonlashtiradi. Shuningdek, investitsiyalarni rag'batlantirishga va natijada yangi ish o'rinlarini yaratilishiga hamda aholi turmush darajasini oshirishga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu rejimni samarali joriy etish, iqtisodiy agentlar tomonidan markaziy bank va uning pul-kredit siyosatiga bo'lgan ishonchni parvarishlashga olib keladi, bu esa rational kutilmalarni pasaytirish va umumiy iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Shunga binoan, O'zbekistonda ham ushbu rejimga o'tish borasidagi institutsional asoslari mustahkamlandi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-noyabrdagi "Inflatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5877-son Farmonida inflatsiya darajasini 2021-yilda 10 foizgacha pasaytirish hamda 2023-yilda 5 foiz darajadagi doimiy inflatsion maqsadni o'rnatish yo'li bilan 2020-yilning 1-yanvaridan boshlab pul-kredit siyosati mexanizmlarini bosqichma-bosqich inflatsion targetlash rejimiga o'tkazishni ta'minlash vazifalari belgilangan²¹. Biroq, O'zbekiston iqtisodiyotidagi mavjud bir necha muammolar rejimni to'laqonli amalga oshirishni qiyinlashtirmoqda.

Asosiy qism. Inflyatsiyani targetlash siyosatini joriy etish murakkab jarayon bo'lib, muayyan iqtisodiy sharoitlarni talab qiladi. Shunga asosan, O'zbekistonda bu borada quyidagi muammolar mavjud:

I. *Nomuvofiq makroiqtisodiy siyosat.* Pul-kredit va byudjet-soliq siyosatining o'zaro koordinatsiyaga ega emasligi - inflyatsiya qarshi chora-tadbirlar samaradorligini cheklaydi. Xususan, egri soliqlarni oshirilishi natijasida yuzaga keladigan taklif inflyatsiyasi, markaziy bankning inflyatsiya bo'yicha belgilangan maqsadli ko'rsatkichlariga zid bo'lmasligi lozim.

II. *Markaziy bankning cheklangan mustaqilligi.* Regulyatorning zaif iqtisodiy-siyosiy mustaqilligi monetar siyosatning maqsadlariga erishish samaradorligini pasaytiradi. Buning natijasida iqtisodiy agentlarning Markaziy bankga va pul-kredit siyosatiga bo'lgan ishonchiga salbiy ta'sir qiladi.

²¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-noyabrdagi "Inflatsion targetlash rejimiga bosqichma-bosqich o'tish orqali pul-kredit siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-5877-son Farmonining. www.lex.uz

III. *Moliya bozorining sust rivojlanganligi.* Inflyatsiyani targetlash siyosati pul-kredit siyosatining transmission (uzatish) mexanizmi yaxshi rivojlangan moliyaviy bozorlarga ega iqtisodiyotlarda yaxshi ishlaydi. O'zbekiston bu siyosatni qo'llab-quvvatlash uchun o'z moliyaviy bozorlarini rivojlantirish ustida ishlashi kerak bo'lishi mumkin.

IV. *Narxlar darajasining tashqi shoklarga va ayirboshlash kursiga qat'iy bog'liqligi.* Iste'mol bozorining milliy tovarlar bilan to'yinmaganligi uy xo'jaliklari va iqtisodiy agentlar o'zlarining ehtiyojlarini tashqi bozorlar bilan ta'minlashlarini taqozo etadi. Bu esa ichki narxlarning tashqi konyukrutaga va narxlarga ta'sirchanligining yuqoriligi bilan tavsiflanadi.

V. *Iste'mol narxlariga mavsumiylikning ta'siri yuqoriligi.* Iste'mol savatidagi askariyat oziq-ovqat mahsulotlarining narxlari, xususan, meva-sabzavotlar va poliz ekinlari kabilarning narxlari yoz va qish mavsumida yuqori darajada tebranuvchan xususiyatga ega bo'ladi. Bunday sharoitda monetar siyosatning narxlar darajasiga bevosita ta'siri cheklanadi.

VI. *Tabiiy monopol korxonalar tovarlari va xizmatlari narxlarining qimmatlashuvi.* Ushbu korxonalar tovarlari va xizmatlari narxlarining asossiz ravishda qimmatlashuvi taklif inflyatsiyasini keltirib chiqaradi. Markaziy bank va pul kredit siyosatining esa taklif inflyatsiyasiga bevosita ta'sir etish imkoniyati cheklangan.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi muammolar va salbiy shart-sharoitlar har qanday iqtisodiyotda inflyatsiyani targetlash siyosatiga o'tishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun ham har qanday iqtisodiyot uchun muayyan tayyorgarliklarni talab qiladi. Ushbu tayyorgarlik nafaqat mazkur rejim uchungina xizmat qiladi, balki makroiqtisodiy va makroprudensial siyosatlarning ham ijobiy istiqbollari uchun ham asos bo'ladi. Xulosa qilib aytganda ushbu muammolarni bartaraf etmay turib rejimni to'laqonli qabul qilish hech qanday samara bermaydi. Fikrimizcha, O'zbekistonda inflyatsiyani targetlash siyosatiga o'tish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratish borasida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

I. *Iqtisodiyotda sog'lom ishbilarmonlik muhitini yaratish.* Qulay tadbirkorlik muhiti bozorlarni milliy tovarlar bilan to'yintiradi va natijada ishlab chiqarish hajmini oshirishga olib keladi. Buning natijasida, inflyatsiyaga ikki tomondan zarba berish imkoniyati mavjud bo'ladi. Ya'ni, bir tomondan, sog'lom tadbirkorlik muhiti, taklif hajmining oshishiga olib keladi va mavjud talab bilan bozor muvozanati ta'minladi, boshqa tomondan esa bozorning milliy tovarlar bilan to'yinishi uy xo'jaliklarining import tovarlariga bo'lgan talabini pasaytiradi va ayirboshlashlash kursi orqali kirib keladigan import inflyatsiyasini kamaytiradi.

II. *Regulyatorning institutsional mustaqilligini ta'minlash.* Markaziy bank odatda har qanday qisqa yoki uzoq muddatli strategiyani amalga oshirish uchun yetarli darajada Hukumatdan mustaqillikka ega bo'lishi talab etiladi. Inflyatsiyani targetlash rejimining dastlabki shart esa, aynan regulyatorning mustaqilligi hisoblanadi. Shuning uchun ham IT rejimini mavafaqqiyatli amalga oshirish uchun Markaziy bankning to'laqonli mustaqilligini huquqiy jihatdan ta'minlash zarur.

III. *Mavsumiylikning narxlar darajasiga ta'sirini kamaytirish zarur.* Mavsumiylikning ta'siri yuqori ekanligi, iqtisodiyotda issiqxona xo'jaliklari kabi plantatsiyalarning va meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash uchun maxsus muzlatkich konteynerlarning yetishmasligi bilan bog'liqdir. Ushbu muammolarni bartaraf etish maqsadida Hukumat va Markaziy bank hamkorlikda muayyan dasturlar ishlab chiqish va mavjud dasturlarning samarali ishlashini ta'minlash maqsadga muvofiqdir.

IV. *Inflyatsion kutilmalarni pasaytirish.* Inflyatsion kutilmalar uzoq muddatli jarayon bo'lib, asosan iqtisodiy istiqboldagi noaniqliklar natijasida yuzaga keladi. Bu jarayonni iqtisodiy agentlarning psixologik kutilmalari deb ham nomlash mumkin. Ushbu kutilmalarni pasaytirish uchun Markaziy bank tomonidan shaffof monetar siyosat yuritish talab etilsa, Hukumat tomonidan

sogʻlom tadbirkorlik muhitini yaratish talab etiladi. Bu esa narxlar darajasiga taʼsir etmasdan uzoq muddatli ishlab chiqarish hajmini ragʻbatlantiradi.

Fikrimizcha, ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish, Oʻzbekistonda narxlar barqarorligini taʼminlashda, inflyatsiyani targetlash rejimiga toʻlaqonli oʻtishda yordam beradi hamda uzoq muddatli iqtisodiy oʻsish uchun zamin yaratadi.

*G.Madraximova, TDIU dotsenti,
N.Safarova, TDIU magistranti*

Makroiqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda pul-kredit siyosati instrumentlaridan samarali foydalanish

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishga bir necha omillar taʼsir etadi. Bu omillar ichida investitsiyalar eng muhim ahamiyat kasb etadi. Yaʼni iqtisodiyotning rivojlanishiga investitsiyalar oʻzining ijobiy taʼsirini koʻrsatadi. Iqtisodiyotda investitsiyalar hajmi oshib borishi bilan bunga parallel ravishda iqtisodiyot ham rivojlanib boradi. Bundan tashqari investitsiyalar mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda dolzarb ahamiyatga egadir. Makroiqtisodiy barqarorlik taʼminlanishi bu mamlakatda iqtisodiyotning jadal rivojlanayotganligidan darak beradi. Umuman olganda, investitsiyalarga quyidagicha taʼrif berish mumkin: «investitsiyalar – iqtisodiy oʻsishning muhim omili boʻlib, asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash va koʻpaytirish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish maqsadida jismoniy shaxslar, yuridik shaxslar, chet el yuridik va jismoniy shaxslari yoki davlat tomonidan qonun hujjatlarida taqiqlanmagan tadbirkorlik faoliyati va boshqa turdagi faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy neʼmatlar va ularga boʻlgan huquqlar hamda mavjud jamgʻarilgan kapitaldan kelajakda foyda olish maqsadida amalga oshirilgan kapital qoʻyilmalaridir [1]».

Investitsiyalarni ham bir qancha turlari mavjud boʻlib, ulardan xorijiy investitsiyalar alohida ahamiyotga ega. Chunki ichki investitsiyalar bu mamlakatda mavjud boʻlgan kapitalning mamlakat ichida aylanishini bildirsa, xorijiy investitsiyalar bu mamlakatga chetdan qoʻshimcha kapital kirib kelishini bildiradi. Shuning uchun ham xorijiy investitsiyalar makroiqtisodiy barqarorlikni taʼminlashda katta ahamiyat kasb etadi.

Makroiqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiy oʻsishini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Makroiqtisodiy barqarorlik inflatsiyaning past darajada boʻlgan va real almashuv kursi raqobatlasha oladigan darajada bir maromda boʻlgan holatni anglatadi [2]. Makroiqtisodiy barqarorlik - deganda mamlakatda asosiy makroiqtisodiy koʻrsatkichlar: yalpi ichki mahsulotning real oʻsishi, inflatsiya, valyuta kursi, ishsizlik darajasi, toʻlov balansi va boshqalarning muvozanati buzilmasdan iqtisodiyot barqaror holda rivojlanishi tushiniladi [3]. Makroiqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiyotini jadal rivojlantirishini hamda mamlakatda makroiqtisodiy muvozanatni taʼminlanganligini ifodalaydi hamda makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy belgilari quyidagilarda koʻrinadi:

- Daromadlar taqsimlanishida muammolar yoʻqligi;
- Barqaror iqtisodiy oʻsish surʼatlariga qayd etilganligi;
- Mamlakatda toʻla bandlikni taʼminlanganligi yaʼni ishsizlik minimal
- Miqdorda ekanligi;
- Ichki narxlarning barqarorligi (inflatsiya darajasi yuqori emasligi);
- Baquvvat toʻlov balansining mavjudligi;

- Davlat budjeti kamomadi yaim ga nisbatan me'yorda ekanligi;
- Barqaror valyuta almashinuv kursi;

Yuqorida aytib o'tilganidek, investitsiyalar salmog'ining oshishi bu mamlakatda ishlab chiqarish salohiyatining yaxshilanayotganligidan darak beradi hamda yangi sanoat korxonalari paydo bo'ladi. Natijada aholi bandligi oshadi va ishsizlik darajasi esa pasayadi. Bu makroiqtisodiy barqarorlik ko'rsatuvchi asosiy belgilardan biri bo'ladi. Aholi bandligining oshishi esa aholi daromadlarining ko'payishiga olib keladi. Aholi daromadlarining oshishi esa iqtisodiy o'sishga yetaklovchi asosiy vosita hisoblanadi. Investitsiyalar asosida mamlakat eksport salohiyati rivojlanadi ekan, u mamlakat iqtisodiy ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mamlakat eksport salohiyatining yaxshilanishi mamlakatda baquvvat to'lov balansining shakllanishiga olib keladi hamda bu barqaror valyuta almashinuv kursiningshakllanishiga ham ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida iqtisodiyotda investitsiyalarning hajmi oshib borayotganligini kuzatish mumkin. Bu esa o'z navbatida mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga ijobiy ta'sir qilib kelmoqda. Iqtisodiyotda xorijiy investitsiyalarni salmog'ini oshirish asosida makroiqtisodiy barqarorlikka erishishga qaratilgan quyidagi takliflarni amaliyotga qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- Investorlarga qulay investitsion muhitni yaratib berishga qartilgan chora
- Tadbirlarni yanada kuchaytirish hamda buning natijasida mamlakatda qulayishbilarmonlik muhitini shakllantirishni yanada yaxshilash;
- Iqtisodiyotga jahon darajasidagi texnologiyalarni olib kiruvchi investorlarga imtiyozlarni yanda ko'paytirish va ularni qo'llab-quvvatlashni yanada yaxshilash; xulosa o'rnida aytishimiz mumkin-ki, investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotni rivojlantiruvchi hamda mamlakatda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda bugungi kunda o'zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalar hajmini oshirish eng muhim dolzarb masalalardan bo'lib hisoblanadi. Investitsiyalarning hajmi oshishi bu yangi korxonalarining qurilishi, mavjudlarining modernizatsiya qilinishi, yangi mahsulot turlarining paydo bo'lishi, raqobatni kuchayishidan dalolat beradi. Shundan kelib chiqqan holda investitsiyalarning mamlakat makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ahamiyati kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maxmudov N.M., Avazov N.R. «O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalardan samarali foydalanish yo'llari»: ilmiy-ommabop risola. - T.: TDIU, 2019-y. 110 b.
2. Berkinov B.B., Mamatova F.X. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari. Ilmiy-ommabop risola. - T.: Tdiu, 2011-y.
4. Abulqosimov X.P. va boshqalar. Davlatning makroiqtisodiy siyosati. T.:Akademiya. 2007 y.
5. Mustafakulov Sh.I., «Investitsion muhit jozibadorligi: nazariya, metodologiya va amaliyot». Monografiya - T.: «Ma'naviyat» O'zbekiston Respublikasi bank-moliya akademiyasi. 2017-y. 315 b.

Новый Узбекистан: Макроэкономическая стабильность и факторы инклюзивного роста

Методология исследования будет основана на систематическом анализе данных, который включает сбор, структурирование и обработку информации из различных источников. Будет проведен сравнительный анализ экономических показателей, чтобы выявить и проанализировать различия и изменения в экономике Узбекистана на протяжении определенного временного периода. Это позволит определить основные тенденции и факторы, способствующие или препятствующие макроэкономической стабильности и инклюзивному росту.

Для более глубокого и объективного анализа будет использована эконометрическая модель. Эта модель позволит оценить статистическую связь между различными переменными, такими как экономический рост, инвестиции, торговля и другие факторы, которые могут влиять на макроэкономическую стабильность и инклюзивность роста. Эконометрические методы позволяют провести статистическую проверку гипотез и сделать выводы на основе эмпирических данных.

Результаты и обсуждение: результаты и обсуждение исследования показали конкретные меры и политические реформы, которые способствуют достижению макроэкономической стабильности и инклюзивного роста в Узбекистане. Анализ факторов, таких как развитие человеческого капитала, содействие предпринимательству и инновациям, стимулирование экспорта и привлечение иностранных инвестиций, позволил выявить ключевые аспекты, требующие особого внимания и дальнейшего развития в контексте макроэкономической стабильности и инклюзивного роста Узбекистана.

Одним из основных результатов исследования является подтверждение важности развития человеческого капитала для обеспечения макроэкономической стабильности и инклюзивного роста. Улучшение качества образования, доступность высшего образования, повышение профессиональной подготовки и развитие навыков населения являются неотъемлемыми факторами, способствующими устойчивому экономическому развитию.

Также было выявлено, что содействие предпринимательству и инновациям играет важную роль в создании макроэкономической стабильности и инклюзивного роста. Упрощение процедур регистрации бизнеса, снижение административных барьеров, поддержка малых и средних предприятий, а также стимулирование инноваций и развития новых технологий способствуют созданию благоприятной среды для предпринимательства и внедрения новых идей, что способствует экономическому росту.

Еще одним важным результатом исследования является выявление значимости стимулирования экспорта и привлечения иностранных инвестиций для макроэкономической стабильности и инклюзивного роста. Развитие экспортного сектора и привлечение иностранных инвестиций способствуют диверсификации экономики, увеличению производительности и созданию новых рабочих мест.

Обсуждение результатов исследования позволило выделить несколько ключевых аспектов, требующих особого внимания и дальнейшего развития. Важно улучшить институциональную среду для бизнеса, повысить прозрачность и предсказуемость правовых и налоговых условий. Также необходимо сосредоточиться на развитии инфраструктуры, снижении неравенства и обеспечении социальной защиты населения.

В заключение, результаты и обсуждение исследования подтверждают, что реализация конкретных мер и политических реформ, связанных с развитием человеческого капитала, поддержкой предпринимательства и инноваций, стимулированием экспорта и привлечением иностранных инвестиций, является ключевым фактором для достижения макроэкономической стабильности и инклюзивного роста в Узбекистане. Эти результаты предоставляют ценные рекомендации для разработки политических мер и стратегий, направленных на устойчивое экономическое развитие страны.

Дальнейшее развитие Узбекистана в контексте макроэкономической стабильности и инклюзивного роста требует фокуса на следующих аспектах:

➤ Развитие образования и повышение качества человеческого капитала: необходимо сосредоточиться на совершенствовании системы образования, обеспечении доступности высшего образования и развитии профессиональных навыков населения. Это позволит создать квалифицированную рабочую силу, способную эффективно приспосабливаться к изменяющимся требованиям рынка труда.

➤ Поддержка предпринимательства и инноваций: необходимо продолжить усилия по снижению административных барьеров, улучшению бизнес-климата и созданию поддерживающей инфраструктуры для предпринимательства и инноваций. Это способствует развитию малых и средних предприятий, появлению новых рабочих мест и стимулирует экономический рост.

➤ Развитие экспортного сектора и привлечение иностранных инвестиций: необходимо сосредоточиться на развитии конкурентоспособных отраслей экспорта, поощрении инвестиций в инновационные проекты и улучшении инвестиционного климата. Это способствует увеличению экспорта, расширению рынков сбыта и привлечению иностранных инвесторов, что способствует росту экономики и созданию новых рабочих мест.

➤ Улучшение институциональной среды и социальной защиты: необходимо сосредоточиться на совершенствовании правовой и налоговой систем, повышении прозрачности и предсказуемости бизнес-среды. Также важно снизить неравенство, обеспечить социальную защиту населения и справедливое распределение возможностей для всех слоев общества.

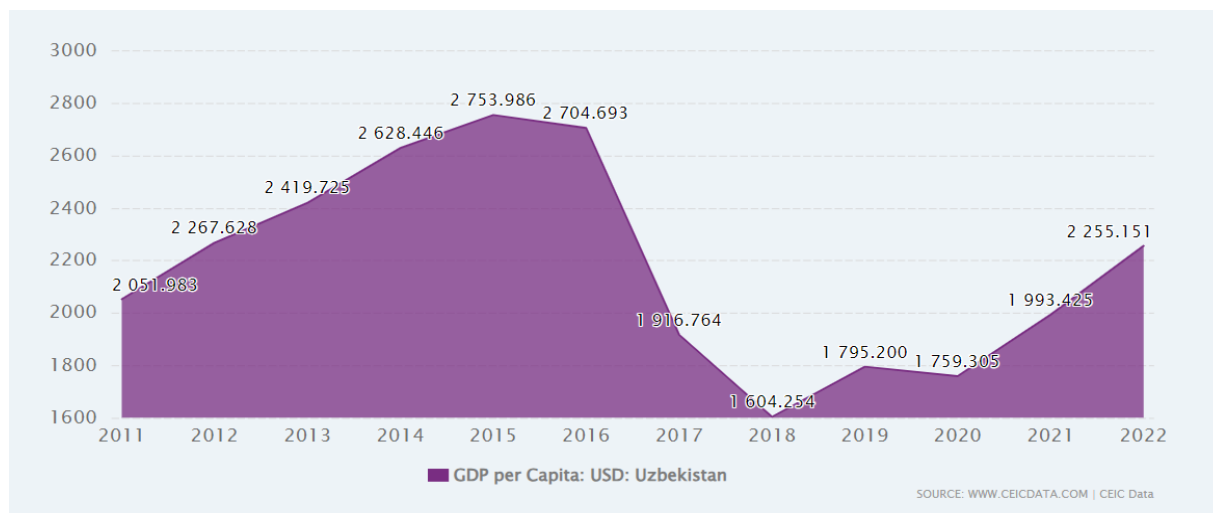
В целом, результаты исследования указывают на необходимость системного подхода к развитию экономики Узбекистана, с учетом различных факторов, влияющих на макроэкономическую стабильность и инклюзивный рост. Эти результаты предоставляют основу для принятия информированных решений и разработки политических мер, направленных на достижение устойчивого и инклюзивного развития страны.

Заключение: исследование позволит более глубоко понять механизмы и факторы, определяющие макроэкономическую стабильность и инклюзивный рост в Узбекистане. Результаты и рекомендации, полученные в ходе исследования, могут быть использованы для разработки и совершенствования экономической политики страны, направленной на достижение устойчивого и инклюзивного экономического развития.

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida amalga oshirilgan iqtisodiy ishlar natijasi tahlili

Davlatimiz rahbari tomonidan 2022-yil 28-yanvar oyida o'z ichiga yettita ustuvor yo'nalishni olgan "yangi o'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi farmoni qabul qilindi. Ushbu strategiya o'zining murakkabligi bilan jamiyatdagi deyarli barcha sohalarni qamrab olgan va ularni tizimli rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu dastur qabul qilingan kundan toki bugungi kungacha, ushbu dastur doirasida ko'plab rejalar va samarali ishlar olib borildi.

Malumki, "taraqqiyot strategiyasi"ning 3-yo'nalishi milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, o'sish sur'atlarini zamon talablari darajasigada ta'minlash" deb ataladi va u iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan 16 ta turli maqsadlarni o'z ichiga oladi. Bular o'z ichiga sanoatdagi, investitsiyalardagi va exportdagi o'sishga erishish, shuningdek qishloq xo'jaligi, chorvachilik va turizmni rivojlantirishga qaratilgan aniq maqsadlar ushbu yo'nalishga belgilab olingan. Ushbu rejalar natijasida 2022-yilda mamlakatimizda yaim 888 341.7 mlrd so'm ni tashkil etdi va o'tgan yilga nisbatan qariyb 5.4 foizdan oshiq iqtisodiy o'sishga erishildi. Va ushbu o'sish bilan "taraqqiyot strategiyasi"ning 21-maqsadida ko'rsatilgan " iqtisodiyot tarmoqlarida barqaror yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash orqali kelgusi besh yilda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotni – 1.6 baravar va 2030 yilga borib aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromadni 4 ming aqsh dollaridan oshirish" maqsadiga yanada yaqin qadam qo'yish boshlandi. Ma'lumot o'rnida aytib o'tish joizki, 2022-yil dekabr oyi holatida o'zbekiston respublikasida aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yaim (gdp per capita) miqdori 2255,151 AQSH dollarini tashkil qilgan.

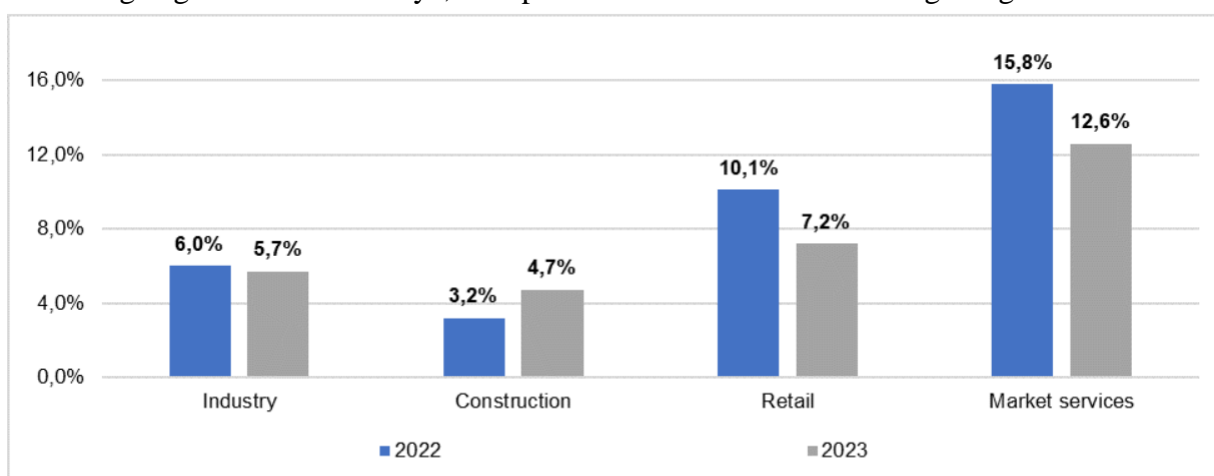
1-rasm: Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan yaim miqdori²².

Prezidentimizning 2022-yil oxirida Oily Majlisga yo'llagan murojatnomasida ushbu yilda amalga oshirilgan iqtisodiy ishlar haqida ma'lumotlar berildi. Jumladan, investitsiya, agrar va fiskal sohalardagi islohotlarga asosiy o'rin egalladi. Murojatomadagi ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda respublikamizga 8 milliard dollar to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar kiritilgan va exportimiz esa 19 milliard dollarga yetgan. Budget xarajatlari, aholi va tadbirkorlar oldidagi majburiyatlarimizni qisqartirilmagan holda, biznesga soliq yukini kamaytirish bo'yicha ishlarni

²² www.ceicdata.com – saytidan olindi.

davom ettirish belgilandi. Ushbu islohot ortidan 2023-yil yanvardan qoʻshilgan qiymat soligʻi stavkasi 15% dan 12% gacha pasaytirildi²³.

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning natijasini va ularning taraqqiyot strategiyasiga qanchalik mos ekanligini 2023-yil yanvar-may oylarida kuzatilgan sezilarli iqtisodiy oʻsish koʻrsatkichlaridan ham sezzak boʻladi. Oʻzbekistonda 2023-yilning yanvar-may oylarida sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish oʻtgan yilning shu davriga nisbatan real koʻrsatkichlarda 5,7 foizga oʻsdi. Taqqoslash uchun, 2022-yilning mos davrida sanoatda 6 foizlik oʻsish qayd etilgan edi. 2023-yilning yanvar-may oylarida qurilish sektori 4,7 foizga oʻsdi hamda 2022-yilgi 3,2 foizlik oʻsish bilan taqqoslaganda qurilish sohasida oʻsish sezilarli darajada tezlashdi. Oʻzbekistonda chakana savdo hajmining oʻsish surati 2022-yilning yanvar-may oylarida qayd etilgan 10,1 foizga nisbatan biroz sekinlashib joriy yilda 7,2 foizni tashkil etdi. 2023-yilning yanvar-may oylarida oʻzbekistonda bozor xizmatlari hajmi 12,6 foizga oʻsganligi kuzatildi. Taqqoslash uchun, 2022-yilning mos davrida bozor xizmatlarining oʻsish surati 15,8 foizni tashkil etgan edi. Bozor xizmatlarning eng katta ulushi moliya, transport va savdo xizmatlari hissasiga toʻgʻri keldi.

2-rasm: 2023-yil yanvar-may oylarida sohalardagi oʻsish surʼatlari²⁴.

Strategiyada iqtisodiy maqsadlar aniq ifoda etilgan. Jumladan, 24-maqsadda “iqtisodiyotni elektr energiyasi bilan uzluksiz taʼminlash, hamda “yashil iqtisodiyot” texnologiyalarini barcha sohalarga joriy etish, iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20% ga oshirish va havoga chiqariladigan zararli gazlar hajmini 10% ga qisqartirish” maqsadi hozirgi kundagi eng dolzarb va zamonaviy masalalardan biridir.

Xalqaro yashil rivojlanish instituti (gggi) 2021-2025 yillarda oʻzbekiston republikasida atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyotni ragʻbatlantirish strategiyasini ishlab chiqqan. Unda quyidagi maqsadlar ifoda etilgan²⁵:

1. Yashil investitsiyalarni (tabiiyatga zarar keltirmaydigan qishloq xoʻjaligi mashinalari, chiqindini qayta ishlash texnologiyalari va boshqalar);
2. Iqlim oʻzgarishlariga aloqador chora tadbirlarni amalga oshirish;
3. Iqlim oʻzgarishlariga chidamli qishloq xoʻjaligini shakllantirish;
4. Chiqindilarni samarali boshqarish;
5. Yashil imoratlar barpo qilish;

Xulosa qilib aytganda, taraqqiyot dasturimizning natijalarini har bir sohadan shuningdek iqtisodiyot sohasida ham yaqqol guvohi boʻlsak boʻladi.

²³ Sh.M.Mirziyoyev., 2022 yil 20-dekabrda Oliy majlis va Oʻzbekiston xalqiga yoʻllagan murojatnomasidan.

²⁴ www.stat.uz – Davlat statistika qoʻmitasi rasmiy saytidan olindi.

²⁵ Xalqaro yashil rivojlanish instituti maʼlumotlari asosida yozildi.

Макроиктисодий барқарор ривожланишида бюджет-солиқ сиёсатининг ўрни

Макроиктисодий барқарор ўсишга эришиш учун давлат муҳим стратегик йўлни танлаши зарур бўлади. Бу муаммони ҳал этишда фискал сиёсатни тартибга солиш муҳим ўрин тутди. Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар микёсида давлат бюджет тизими, бюджетлари ижроси, солиқлар таркиби ва солиқ тизими назоратда ислохотлари муҳим ўринни эгаллаган. Шулар қаторида давлат бюджети ижросида ғазначилик тизимини жорий этиш, унинг ташкилий ва меёрий-ҳуқуқий тизимини такомиллаштириш, унинг таррақий этишининг йўналишларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг мисолида давлат молиясини бошқаришни ислох қилиш соҳасидаги амалга оширилаётган ютуқлар қаторида, ғазначилик тизимининг жорий қилиниши, ва бу борада қўлга киритилаётган ютуқлар ислохотлар самарасининг далолатдир. Шунини айтиш лозимки, иқтисодиётнинг узок муддат давомида юқори суръатлар билан ўсиши барқарор иқтисодий ўсиш ҳисобланади.

Макроиктисодий барқарор ўсиш бу – иқтисодиётнинг муҳим кўрсаткичлари мувозанатда бўлиши демакдир, яъни энг муҳим кўрсаткич бўлган ялпи ички маҳсулот (яим), шунингдек, ялпи талаб, ялпи таклиф, тўлов баланси, жамғарма ва инвестициялар шулар жумласига киради.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2020 йил ва кейинги йилларда иқтисодиёт соҳасида амалга оширилиши зарур бўлган дастурий ва мақсадли вазифаларни кўрсатиб ўтди. Шу вазифалар жумласидан, бюджет маблағларининг мақсадли ва оқилона сарфланиши устидан назоратни кучайтириш зарурлигини, жорий йилда давлат ташқи қарзи белгиланганлиги ва бундан буён халқаро молия ташкилотларидан олинадиган маблағларни қайтариш чора-тадбирлари кўрилиши лозимлигини белгилаб берилди.²⁶

Бюджет-солиқ сиёсатининг макроиктисодий барқарор ривожланишга таъсир қилиш механизмларининг ўзига хослиги шундаки, у ўзгарганда пайдо бўладиган турли хил ижобий ва салбий таъсирлар мавжуд бўлади ва улар вақт ўтиши билан сезиларли даражада билдиради. Ижтимоий соҳага йўналтирилган реал харажатларнинг ошиши инсон капитали сифатини

ва ўрта муддатли истиқболда иқтисодий ривожланиш суръатларини оширади. Бошқа томондан олиб қараганда, бюджетнинг қўшимча харажатлари солиқ ставкасини оширишни талаб қилади, бу эса халққа хусусий товарларни ишлаб чиқариш ва даромаднинг камайишига олиб келади. Натижада жамғармаларнинг камайиши ва инвестицион ҳолатнинг ёмонлашуви олиб келади. Шунингдек, бошқа факторларнинг кўтарилиши иқтисодий ўсишга тўсқинлик қилади, яъни инфляция ҳолатининг ёмонлашуви, фоиз ставкасининг ошиши ва пул эмиссиясининг ошиб кетиши сабаб бўлиши мумкин.

Бюджетнинг барқарорлиги мамлакат иқтисодиёти ва энг аввало, унинг социал соҳаси ҳолатини характерлайдиган энг муҳим кўрсаткичлардан биридир.²⁷

Бюджет-солиқ сиёсат бу – ноинфляцион яим ишлаб чиқариш шароитида иқтисодиётда тўлиқ бандликни, тўлов балансининг мувозанатини ва иқтисодий ўсишни таъминлашга

²⁶ www.president.uz

²⁷ Налоговая политика государства : учебник и практикум для академического бакалавриата / Н. И. Малис [и др.] ; под ред. Н. И. Малис. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2018. — 361 с

қаратилган давлат харажатлари ва солиқларини ўзгартиришни ўз ичига олган чора тадбирлар тушунилади.²⁸

Бизнинг мамлакатимизда замонавий бюджетни барпо этиш мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданок бошланган эди. Бу нарса мамлакат иқтисодиёти олдида турган жуда кескин ўзгаришларни амалга ошириш шароитида содир бўлиб, улар ўз навбатида, бюджетнинг олдида турган биринчи даражали вазифаларни ҳам аниқлаб берди. Уларнинг орасида ўзбекистон иқтисодиётини хўжалик юритишнинг бозор шароитларига мослаштириш, иқтисодий барқарорликни таъминлаш ва миллий иқтисодиётда инвестицион фаолликни рағбатлантириш алоҳида ўринни эгаллайди.

Давлат бюджети мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришда марказий ўринни эгаллайди. Бу қонун мақомига эга бўлган давлатнинг даромадлари ва харажатларини кўрсатадиган молиявий режадир. Давлат бюджети ва унинг ижроси тўғрисидаги ҳисобот кўрсаткичлари асосида мамлакатдаги иқтисодий вазиятнинг моҳиятини аниқлаш, ҳукумат томонидан белгилаб берилган устувор вазифалар рўйхатини тузиш, улар томонидан қабул қилинган қарорлар сифатини баҳолаш мумкин.

Ўзбекистон республикасининг давлат бюджети (давлат бюджети) – давлатнинг давлат вазифалари ва функцияларини молиявий жиҳатдан таъминлаш учун мўлжалланган марказлаштирилган пул жамғармаси.²⁹

Давлат бюджети таркибан умумдавлат (ёки марказий) бюджети (мамлакат миқёсидаги умумий даромадлар ва харажатлар йиғиндиси) ва маҳаллий (муниципал) бюджет (худудий тузилмалар – ўлка, вилоят, туман ва ҳ.к. Доирасидаги пул даромадлари ва харажатлари)га бўлинади. Бюджет даромадлари солиқлар, солиқдан ташқари йиғимлар, давлат заёмларидан тушган пул, давлат мулкани сотишдан ёки ижарага беришдан келган маблағлардан шаклланади.³⁰

1-жадвал

Ўзбекистон республикаси бюджет таркиби³¹

Кўрсаткичлар	2021	2022	2023
Даромадлар (млрд,сўм)	164 799	202 043	232 607
Харажатлар (млрд,сўм)	165 879	236 579	257 734
Баланс (дефицит(-)/профицит (+))	-1080	-34 536	-25 127
Солиқ юки, %	22,4	22,7	21,8

2021-2022 йилларда covid-19 пандемияси ва дунёдаги тез ўзгарувчан сиёсий ва иқтисодий вазият туфайли юзага келган мураккаб ижтимоий-иқтисодий шароитда давлат бюджети харажатларини ошириш зарурияти вужудга келди. Дастлабки баҳолашга кўра 2022 йилда харажатларнинг ортиши натижасида консолидациялашган бюджет тақчиллиги яимга нисбатан 4,0% ни ташкил этди. 2023 йилда давлат бюджети даромадлари 232 607 млрд сум прогноз қилинди ёки яим га нисбатан 21,8 фоиз (2022 йилда 202 043 млрд сум ёки ЯИМга нисбатан 22,7 %). Шундан энг катта миқдори қўшилган қиймат солиғига 63 775

²⁸ Makroiqtisodiyot. O`quv qo`llanma. Djumayev.Z.A.- T: “Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi”, 2018. - 279 bet.

²⁹ Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодекси 3-модда.

³⁰ Maxmudov N.M., Asqarova M.T., Umarov I.Yu., Makroiqtisodiy tahlil va prognozlash. –Darslik. –T.: Iqtisodiyot, 2014. 249 b.

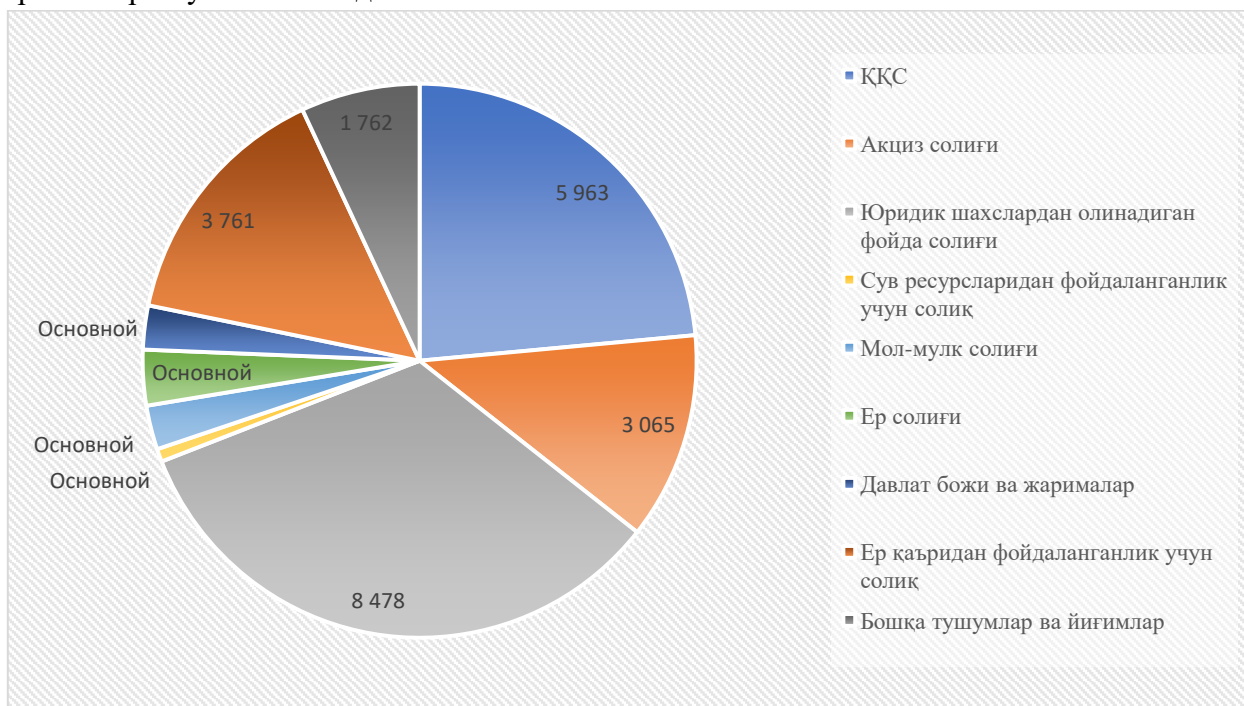
³¹ “Фуқаролар учун бюджет: 2023 йил учун тасдиқланган бюджет”.

млрд сўмга ва энг кам миқдори эса сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиққа тўғри келмоқда.

Ўзбекистон республикасида бевосита солиқ улуши 46 %ни ташкил қилса, билвосита солиқлар даромад таркибида 30 %ни ташкил қилмоқда. Шунингдек, айтишимиз керакки ресурс тўловлари ва мол-мулк солиғи ҳам йиллар давомида ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда.

Бюджет-солиқ сиёсатида солиқ тизимини такомиллаштириш муҳим ўрин тутди. Шу сабабли, солиқлар сони 13 тадан 9 тага камайтирилди. Шунингдек, солиқ юқини камайтиришга қаратилган ислохотларни давом эттирган ҳолда бюджет-солиқ сиёсатига 2023 йилдан бир қанча солриқларда ўзгаришлар бўлиши таъкидланди, яъни кўшилган қиймат солиғи, фойда солиғи, айланмадан олинадиган солиқ, акциз солиғи ва жисмоний шахслардан олинадиган олинадиган даромад солиғи шулар таркибига киради. ҚҚС солиқ ставкаси 15% дан 12% гача пасайтирилди. 2023 йил 1 февралдан нефт маҳсулотлари ҳамда ишлаб чиқариладиган алкоголь ва тамаки маҳсулотлари бўйича акциз солиғи ставкалари 10 %га индексация қилинди.

Давлат бюджетининг 2023 йил учун харажатлари 257 734 млрд сўм ёки ЯИМнинг 24,1% (2022 йилда - 236 579 млрд сўм ёки яимнинг 26,6 %) ҳисобида тасдиқланди. Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш мақсадида тармок ривожланиш дастурларини амалга оширишга сарфланадиган харажатларни ошириш режалаштирилган. Ўзбекистон республикасининг давлат бюджети харажатлар таркибини таҳлил қиладиган бўлсак, ижтимоий соҳа учун давлат бюджети томонидан 129 891 млрд сўм ажратилган яъни бу йўналишга таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, спорт, фан, нафақалар, моддий ёрдам ва компенсация тўловлари, бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига трансфертлар, уй-жой билан таъминлаш дастурларини молиялаштиришга харажатлар ва бошқа ижтимоий харажатларни ўз ичига олади.

1-расм. Солиқ таркибий турлари бўйича 2021-йил бюджет тушумлари тўғрисида маълумот (млрд, сўм)³²

³² <https://www.soliq.uz/page/asosiy-korsatkichlar>

2021 йилда ҚҚС 5 963 млрд сўмни ташкил қилган бўлса 2022 йилда 7 591 млрд сўмни 2023 йилда эса 8 399 млрд сўмни ташкил қилган. Шунингдек акциз солиғини таҳлил қиладиган бўлса, 2022-2023 йилларда бу солиқ туридан тушган тушум сезиларли даражада ўсиб, 3 355 млрд сўмни ташкил қилган. Бюджетга катта даромад келтирадиган юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи эса 9 521 млрд сўмни ташкил қилган. Ер солиғи 2021-йилда 822 млн сўмни ташкил қилган бўлса келгуси йилларга келиб, яъни 2022-2023-йилларда 1 425 млрд сўмга кўтарилган. Шу билан бирга бошқа солиқлар ва божларда келгуси йилларда сезиларли тарзда кўрсаткичлар ўзгарганлигини кўришимиз мумкин.

Шуни айтишимиз лозимки, ижтимоий ва иқтисодий хусусиятига кўра давлат мақсадли фондлар даромадлари ва харажатлари таркиби бўйича йиллар давомида ўзгариш тенденциясига ега бўлиб, пировард натижа иқтисодиётни изчил ривожлантириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини оширишга қаратилгандир. Шу билан бирга, айнан бюджет-солиқ сиёсати давлатга зарур бўлган молиявий ресурслар миқдорини ва ҳақиқий захираларни кўрсатади, мамлакатнинг солиқ иқлимини белгилайди, яъни бюджет, харажатларнинг аниқ йўналишларини белгилайди, тармоқлар ва ҳудудлар бўйича харажатлар фоизини белгилайди. Давлат иқтисодий сиёсатининг ўзига хос ифодаси.

Бюджет орқали миллий даромад ва ялпи ички маҳсулот қайта тақсимланади. Бюджет иқтисодиётни, инвестиция фаолиятини тартибга солиш ва рағбатлантириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш воситаси бўлиб, ижтимоий сиёсат айнан бюджет орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси тараққиётининг бугунги босқичида давлат молиясини бошқариш тизимини амалга оширилаётган иқтисодий ва демократик ислохотлар талабларига мослаштириш, улар фаолиятини сўнгги ижобий натижаларни кўзлаган ҳолда мувофиқлаштириш, давлат молиясини бошқаришни шаклан ва мазмунан янги сифат поғонасига кўтариш, давлат молиясини бошқариш органлари, биринчи навбатда, солиқ тизими фаолиятини такомиллаштиришнинг зарурлиги, солиқларда имтиёзлар берилиши босқичма босқич солиқ юкини пасайтириб борилиши ва бу борадаги муаммоларни тадқиқ этишнинг зарурлиги давлат молиясини институционал таркибини ислоҳ қилишда солиқ сиёсатининг зарурлигини белгилаб беради. Таклиф сифатида шуни айтиш жойизки, бюджет-солиқ сиёсатига стратегик ёндашувни татбиқ этиш мақсадида ўрта муддатли бюджет асосларини ишлаб чиқиш ҳамда йиллик бюджетни шакллантиришнинг янги “натижага йўналтирилган бюджет” тизимини жорий этиш, фискал таваккалчиликларни баҳолаш, молиявий активлар ва мажбуриятлар ҳисобини юритиш ҳамда уларни самарали бошқариш тизимини жорий этиш лозим.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси.
3. “Фуқаролар учун бюджет: 2023 йил учун тасдиқланган бюджет”.
4. Makroiqtisodiyot. O`quv qo`llanma. Djumayev Z.A.- T: “Innovatsion rivojlanish nashriyot - matbaa uyi”, 2018. - 279 bet.
5. Maxmudov N.M., Asqarova M.T., Umarov I.Y. Makroiqtisodiy tahlil va prognozlash. – darslik. –T.: Iqtisodiyot, 2014. 249 b.

6. Налоговая политика государства: учебник и практикум для академического бакалавриата / н. И. Малис [и др.] ; под ред. Н. И. Малис. - 2-е изд., перераб. И доп. –М.: издательство юрайт, 2018. -361 с.

*А.Р.Жалолов,
ТДИУ таянч докторанти*

Янги Ўзбекистон стратегиясида мамлакат иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви, информацион ва технологик революция, бизнес муҳитнинг беқарорлиги даврида “рақобат” ривожланиб бораётган бозор иқтисодиёти механизмининг асосий элементи сифатида қолмоқда. Шу сабабли фақат рақобатнинг самарадор услубларини қўллаш ва юқори салоҳиятли рақобатбардошликни таъминлаш орқали барча даражадаги хўжалик субъектларининг муваффақиятли фаолият кўрсатиши ва ривожланиши мумкин. Охирги уч аср давомида рақобат назариясининг прогрессив ривожланиши ушбу тушунчанинг илк илмий фараз(ғоя)ларининг пайдо бўлишидан иқтисодиёт фанининг мустақил бўлими(назарияси)га айлангунга қадар бир нечта иқтисодий фикр мактаблари ва йўналишларини (маркетинг, менежмент ва стратегик бошқарув) ўз ичига қамраб олди.

Рақобат тушунчаси моҳиятини ёритиб берувчи учта ёндашувга асос солинди: хулқ-атвор, функционал ва тизимли. А.Смитнинг тарафдорлари томонидан ушбу мураккаб феноменнинг бутунлай ҳар хил жиҳатлари(серқирралиги)га эътибор қаратилди.

Шунга кўра, рақобатнинг хулқ-атворга таяниб тавсифланиши, инсон табиатига кўра бошқалар билан рақобатлашишга мойиллиги, бозор муносабатлари иштирокчиларининг фикр, мақсад, имконият ва манфаатларининг тўқнашуви ўзаро қарама-қаршилик ва конфликт (рақобат)нинг доимийлиги сифатида қабул қилинади.

Рақобатнинг функционал жиҳатига таяниб тавсифлаш тарафдорлари, рақобат тушунчасининг моҳиятини унинг иқтисодиёт ривожланишидаги ва бозордаги роли (функцияси)ни ўрганиш орқали эришиш мумкинлигини таъкидлайдилар.

Тизимли ёндашувни тарғиб этувчилар рақобатни бозорнинг жорий ҳолати, бозордаги у ёки бу тармоқни баҳолаш кўрсаткичи сифатида қабул қиладилар. Кейинчалик XIX – XX асрга келиб рақобат ва монополия ўртасидаги зиддиятлар биринчи даражали муаммо сифатида қабул қилинди. Э.Чамберлин ва Ж.Робинсонларнинг изланишлари натижасида мукамал рақобат модели устунликни йўқотди ва номукамал, монополистик рақобат назариялари келиб чиқди. Иқтисодий ўсиш суръатларининг кескин секинлашуви ва XX аср бошидаги иқтисодий инқироз бозор муносабатларига аралашмаслик ғоясининг мукамал эмаслини исботлаб берди. Вазиятнинг хулосаси сифатида Ж.М.Кейнс бозорнинг ўзини-ўзи тартибга солиниши ғоясини танқид остига олди ва давлатнинг иқтисодиётга ва рақобат муносабатларига аралашувининг зарурлигини тарғиб этди. Рақобат муносабатларига давлатни иқтисодий субъект сифатида кириб келиши рақобат назариясидаги ўрганилиши лозим бўлган муаммолар доирасини кенгайтириб берди. Ижтимоий ҳаётнинг турли жабҳаларининг рақобат жараёнларига таъсири изланувчиларнинг диққат марказида бўлди. Ушбу ғояларнинг ривожланишига иқтисодиётда институционал ёндашув тарафдорлари томонидан катта ҳисса қўшилди. Вақт ўтиб уларнинг қарашларини кенгайтириш ва қўшимча сифатида рақобатбардошлиқда инновациянинг улушини ҳисобга олиш ғояси Й.Шумпетер томонидан тарғиб этилди ва инновацион ривожланиш назариясига асос солинди.

Шундай қилиб, XX аср ўрталарига келиб рақобат назариясининг асосий муаммолари доирасининг шаклланганлигини кўриш мумкин. Бироқ, рақобат воситалари ва усулларини излаш, рақобат устунликларини яратиш, самарадор стратегияни ишлаб чиқиш каби амалий муаммолар сақланиб қолган.

XX аср ўрталарида саноатни ташкил этиш назарияси доирасида бозор иқтисодиётининг ишлашини ўрганган Ж.Стиглер рақобат назариясининг ривож топишига катта ҳисса қўшган. Рақобатдош ва монополистик саноат тармоқларидаги корхоналарнинг ҳаракатларини таҳлил қилган стиглер корхонанинг муваффақиятли фаолиятининг шарти сифатида омон қолиш ва минимал масштабдаги самарадорликнинг тамойилларини таъкидлади. Шунингдек Ж.Сиглернинг фикрига кўра, рақобатдаги муваффақият тармоқлараро интеграциянинг йўлга қўйилганлигига ҳам боғлиқ. Шундай экан, тармоқнинг илк ва якуний ривожланиш босқичларида фаол интеграциялашув жуда муҳим, ўрта босқичда буни амалга ошириш катта аҳамият касб этмаслиги мумкин.³³

Ж.Стиглер биринчилардан бўлиб иқтисодий маълумотларга эга бўлишликни рақобатдаги устунлик ва унга эришиш воситаси сифатида қабул қилди. Стиглернинг фикрига кўра, маълумотларнинг етишмаслиги корхонанинг бозордаги рақобатбардошлик мавқеига таҳдид солувчи омил ҳисобланади. Рақобат майдонида муваффақиятга эришиш учун зарур бўлган замонавий иқтисодий маълумотларга (билимларга) эга бўлиш керак бўлади. Ушбу билимлардан фойдаланиш ва уларни корхона ривожини учун қўллашдан келадиган самара ҳар доим уларни олиш ҳаражатларидан юқори бўлади.

Шу билан бир қаторда иқтисодиётнинг новатор йўналиши бўлмиш – хулқ-атвор иқтисодиёти назарияси, хўжалик юритувчи субъектларнинг хулқ-атворлари ва иқтисодий, сиёсий, психологик факторларнинг қарор қабул қилишларига таъсир этиши рақобатнинг янги моҳиятини кашф этди. Хулқ-атвор ёндашуви вакилларидан бири бўлмиш Г.Саймоннинг фикрига кўра, замонавий дунёдаги муҳитнинг барқарор эмаслиги (ноаниқлиги) ва маълумотлар билан тўйинганлик даражасининг юқорилиги (изобилия) иқтисодий хатти-ҳаракатлар моделини тубдан ўзгартириб юбормоқда. Хўжалик юритувчи субъектлар фойдани максималлаштириш асосида эмас, балки корхонанинг талабларидан келиб чиқиб оқилона қарорлар қабул қилишлари билан тавсифланади. Чунки корхона самарадорликга эришиш мезони уларнинг даъво қилиш даражасига етиши билан эришилади, шуни инобатга олиб саймон рақобатнинг моҳияти ўзгарганлигини ва рақобат ижтимоий (социал) ва мослашувчан (адаптив) хусусиятларга эга эканлигини хулоса қилди. Хулқ-атвор иқтисодиёти назарияси вакилларининг қарашларини тадқиқ этиш орқали, хулқ-атвор ёндашуви доирасидаги рақобат жараёнининг моҳияти корхоналарнинг мослашувчан (адаптив) хатти-ҳаракатлари орқали очилади деган хулоса қилишга тарғиб этади.³⁴

1960-йилларда Д.К.Гэлбрейт саноат иқтисодиётининг институционал назария доирасида йирик корпорацилар фаолияти хусусиятларидан келиб чиқиб замонавий рақобатнинг жараёнлари ва ўзига хос хусусиятларини ўрганди. Гэлбрейтнинг фикрига кўра, замонавий иқтисодиёт шароитида нархлар, ҳаражатлар ва истеъмолчиларга таъсир ўтказиш орқали иқтисодий ҳукмронликни қўлга киритган йирик корхоналар тармоқда ўзига хос саноат тизимини шакллантиради, нарх ва давлат сиёсати таъсир ўтказа олмайдиган кичик корхоналар эса бозор тизимини шакллантиради. Мазкур фарқланиш ҳар иккала тизимнинг муҳимлигини ва ўзига хослигини, улар орасидаги мавжуд зиддиятларга ечим топиш учун эса

³³ Довбенко М.В., Осик Ю.И. Современные экономические теории в трудах нобелиан тов. М.: Академия естествознания, 2011. С. 341.

³⁴ Гэлбрейт. Д.К. Новое индустриальное общество. М.: АСТ, 2004. С. 75.

давлатнинг бозор муносабатларига аралашуви зарурлигини илгари сурди. Бу каби йирик корпорацияларнинг бозорда хўжалик юритувчи субъект сифатидаги фаолияти эркин рақобатни чеклайди. Бозордаги ҳукмронликни кўрсатган корпоратив бошқарувнинг моҳиятини очиб бериш мақсадида, Д.К.Гэлбрейт томонидан “техноструктура” тушунчаси киритилди. Техноструктура – жамоавий қарор қабул қилиш борасида тегишли билим, кўникма ва тажрибага эга бўлган инсонлар гуруҳи.³⁵ замонавий шароитларда хўжалик юритувчи субъектлар йирик корпорацияларнинг техноструктуралари бўлиб хизмат қилади, Гэлбрейт иқтисодий фаолиятнинг мақсадларидаги ўзгаришларининг моҳияти максимал фойда олишдан техноструктурани сақлаб қолишга, таъсир доирасини кенгайтириш ва бозорга тобеълик даражасини минимумга тушириш мақсадларига алмашган. Олимнинг фикрига кўра, ушбу мақсадларга ва иқтисодий самарадорликга эришиш учун техника ва технологияларнинг жадал ривожланиши шароитида саноат ишлаб чиқаришини пухта режалаштириш ва давр талабларига мослашиш зарур омил ҳисобланади.

Рақобат тушунчасига сезиларли таъсир кўрсатган “инсон капитали” назарияси 1960-70-йилларда Г.Беккернинг илмий фаолияти натижасида ривож топди. Г.Беккернинг “инсон капитали” китобининг асосий ғояси – ходимларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантиришга қилинган харажатлар, янги асбоб-ускуна ва технологияларни жорий этишга йўналтирилган инвестициялар каби тенг қийматга эга ва келажакда корхона ва жамият учун юқори даромад олиб келади. Беккернинг фикрига кўра, ходимларнинг махсус малакасини оширишга ажратилган инвестициялар, корхонада ишлаб чиқариш унумдорлигини оширишга ва ушбу кўрсаткичлардаги ижобий ўзгаришлар натижасида кўшимча даромадга эришилади.³⁶ ходимларни ўқитиш ва тайёрлашга йўналтирилган ҳар қандай капитал корхонанинг иқтисодий ривожланиш мақсадига мувофиқлигини асослаш жараёнида беккер ходимларни махсус тайёрлаш корхона маҳсулотининг алоҳида устунликларини, бозордаги мавқеи, ноу-хау, бренди ва имиджини шакллантиришга хизмат қилади деган хулосага келган. Беккернинг қарашларидан ходимларни ўқитиш ва тайёрлаш рақобат курашида корхонанинг асосий устунликларидан бири бўлиши мумкинлигини кўриш мумкин.

Вақт ўтиб рақобат назариясининг етакчилари сифатида иқтисодиётнинг неоклассик йўналиш тарафдорлари томонидан тадқиқ этилган. Неоинституционаллар бозор иқтисодиётнинг самарадорлиги сифатида маълумотлар тўплаш, музокаралар ўтказиш, шартномалар тузиш каби транзакцион харажатларга эътибор қаратишган. Неоинституционализм тарафдорлари бўлмиш О.Уильямсон, Р.Коуз, Д.Норт, М.Олсонлар хўжалик юритувчи субъектларнинг рақобатбардошлиги уларнинг транзакцион харажатларни иқтисод қилиш қобилияти билан баҳоланади деган фикр юритишган. Шунинг учун, О.Уильямсон монополистик ҳукмронликни мустаҳкамлаш воситаси сифатида фойдаланилган корхоналарнинг кўшилиши ва вертикал интеграция жараёнлари, аслида корхона фаолияти самарадорлигини ошириш стратегияси яъни транзакцион харажатларни иқтисод қилиш воситаси сифатида қабул қилган.

Тарафлар манфаатлари учун тенг шароитлар уларга ва жамиятга минимал трансакцион харажатлар қилишга имкон яратади ва шу орқали маданиятли рақобат муҳити вужудга келади. Шу омиллар кўплаб субъектларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйишни

³⁵ Кравцевич С.В. Историко-экономические взгляды на формирование представлений о конкуренции. Чита: ЧитГУ, 2011. С. 46

³⁶ Беккер Г. Избранные труды по экономической теории. Человеческое поведение: экономический подход М.: ГУ ВШЭ, 2003. С. 232.

рақобатлантиради. Натижада маданиятли (ҳалол) рақобат ўз кучини жамият фойдасига ишлатади ва рақобатнинг бузғунчи кучини рад этган ҳолда иқтисодий ривожланишга олиб келади.³⁷

1980 йилларда рақобат назарияси ривожланиши давомида янги йўналиш вужудга келди – эволюцион институционализм ёки рақобат эволюцияси назарияси. Бу йўналиш вакиллари Р.Нельсон ва С.Уинтер “иқтисодий ўзгаришларнинг эволюцион таҳлили” номли ишларида корхона аъзоларининг кундалик фойдаланадиган барқарор намуна, стереотиплар, ҳаракатлар кўчирмаси - “ташкилий тартиблар” тушунчасини тақдим этдилар. Муаллифлар таъкидлаганидек, бизнес муҳитидаги ўзгаришлар корхоналарда мустаҳкамланган ташкилий тартибларни ўзгартиришга олиб келади. Ташқи омилларнинг таъсири доирасидаги тартибларнинг ўзгариш комбинацияси корхонанинг стратегик ҳаракати сифатида қабул қилинади. Р.Нельсон ва С.Уинтер корхона самарали стратегияни танлаши учун атрофдагилар билан доимий муносабатда бўлиши зарурлигини таъкидладилар.³⁸ ташкилий тартиблар корхонанинг активларидан бири бўлиб ҳисобланиши ва рақобатбардошликда устунликга сабабчи омил сифатида кўриб чиқилиши ҳам мумкин.

XX асрнинг охири жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва интеграция жараёнларининг жадаллашуви муносабати билан бизнесдаги янги воқеликни ҳисобга олган ҳолда корхоналар томонидан рақобатда устунликга ва бозорда етакчиликка интилиш рақобат назариясининг муҳим жиҳатларига айланди. Рақобат устунликларининг бозор, ресурс ва институционал концепциялари шакллантирилди, уларнинг ривож топишига нафақат замонавий иқтисодий мактаб вакиллари, балки маркетинг ва стратегик менежмент соҳа вакиллари ҳам катта ҳисса қўшдилар.

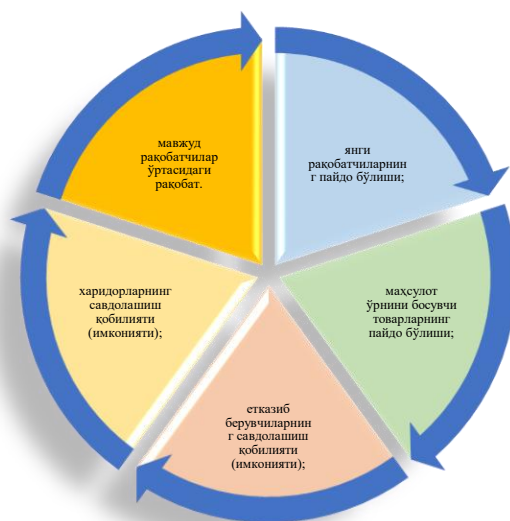
Рақобат назариясида илк бор бозордаги номукамал рақобат модели, саноатни ташкил этиш ва стратегик режалаштириш назарияси ёндашувлари асосида бозор концепцияси шакллантирилди. Ушбу концепцияга кўра, корхонанинг бозордаги ўрни унинг рақобатбардошлиги ва рақобатдаги устунликлари нуктаи назаридан кўриб чиқилади. Шунинг учун самарали стратегияни танлашда бозор турига ва мавжуд ресурсларга эътиборни қаратиш муҳим ҳисобланади.

М.Портер бозор концепциясининг етакчи вакили сифатида тан олинган. У рақобат назариясини биринчилардан бўлиб тизимлаштиришга муваффақ бўлган. Тармоқда рақобат муҳитининг кучи, рақобат стратегияси ва рақобат устунликлари – портер моделининг моҳияти ушбу уч омилнинг мужассамлиги билан рақобат назариясини шакллантириш бўлган. Унинг фикрига кўра, ҳар қандай тармоқ ва соҳада рақобатнинг интенсивлиги ва кутилаётган фойда ҳажми саноат структурасини шакллантирадиган қуйидаги рақобат кучларининг ўзаро таъсири билан белгиланади³⁹(1-расм)

³⁷ Кравцевич С.В. Историко-экономические взгляды на формирование представлений о конкуренции. С. 63.

³⁸ Сопин В.С. Эволюционная теория в экономической науке: проблемы и перспективы // Проблемы современной экономики. 2009. № 3 (31).

³⁹ Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов. М.: Альпина Паблишер, 2011. С. 62.

1-расм. Саноат структурасини шакллантирувчи рақобат кучлари⁴⁰

Рақобатбардошлик (рақобат курашидаги муваффақият) Портернинг фикрига кўра, тармоқдаги вазиятга қараб рақобат стратегиясини танлаш (харажатлар, дифференциацияда етакчилик ёки уларга ажратилган эътибор) билан белгиланади. Рақобат стратегияси рақобатдаги устунликлар, уларни чуқурлаштириш ва такомиллаштириш негизида ташкил этилади ва корхонага бозорда мустақкам ўрин эгаллаш ва юқори молиявий натижаларга эришиш имконини яратади. Ташқи муҳитнинг жорий ҳолати ва корхонанинг ички имкониятлари (ресурслари)ни инобатга олган ҳолда корхонанинг самарали фаолият кўрсатиши ва рақобат курашидаги муваффақиятига эришиш йўлида корхоналарнинг рақобатбардошлиги (рақобатдаги устунликлари) ва тармоқнинг рақобатдош кучларини аниқлашга бағишланган м.портернинг фаолияти шубҳасиз катта аҳамиятга эга.

Бозор муҳитининг ўзгарувчанлиги ва ноаниқлиги шароитларига мослашиш зарурияти рақобатдаги устунликлар (рақобатбардошлик) манбаларини аниқлашда ресурс ёндашувининг фаол ривожланишига сабаб бўлди. Унинг ривожига Б.Вернерфельт, Э.Пентроуз, Р.М.Грант, С.Монтгомери, Р.Рамелт, К.К.Прахалад, Г.Хамел ва бошқалар катта ҳисса қўшишган. Ресурс ёндашувига кўра, тармоқдаги ўзгаришларнинг интенсивлиги ҳар бир корхонанинг мавжуд структураси ва бозордаги позициясининг пасайишига, шу тариқа ички ресурсларнинг ролини ошишига олиб келади. Шунга асосан, тадқиқотчилар корхонанинг ички ноёб (уникал) ва такрорланиши қийин бўлган ресурслар комбинацияси рақобатдош устунликларининг манбаи бўлади деган хулосага келишди. Ички ресурсларнинг мажмуасини яратиш, ривожлантириш ва улардан фойдаланиш узок муддатли истиқболда корхонанинг рақобатбардошлигини белгиловчи омилга айланади.

Ресурс концепцияси вакиллари Г.Хамел ва К.Прахалад тармоқда етакчи мавқега эришиш ва уни сақлаб қолишга хизмат қилувчи асосий компетенциялар назариясини ишлаб чиқди. Асосий компетенциялар – қўлланилаётган технологияларга оид билимлар, маълумотларга эгаллик қилиш, кўникмалар, таркибий бўлинмалар ўртасидаги муносабатлар ва корхонанинг обрў(репутация)си асосида яратилади.⁴¹ Асосий компетенцияларнинг ўзига

⁴⁰ Муаллиф ишланмаси

⁴¹ Арманская О.В. Развитие ключевых компетенций как основа современного подхода к обеспечению конкурентоспособности предприятий в инновационной экономике // Вестник Астраханского государственного технического университета. 2008. № 4. С. 10.

хослиги уларнинг номоддийлиги, узок муддатли ва эксклюзивлиги(ноёб, уникал)дадир. Бу корхонага сўзсиз рақобатда устунликга эришиш имконини беради.

2-расм. Ноёб қадриятларни шакллантирувчи йўналишлар ⁴²

Корхона учун муҳим саналган компетенцияларни эгаллаш ва мавжудларини доимий такомиллаштириб бориш муваффақиятли стратегиянинг энг муҳим шarti ҳисобланади ва натижада янги бозорларга кириб бориш ва рақобатчиларнинг бозорга киришига йўл қўймаслик имкониятини яратади.

М.Треси ва Ф.Вирсема томонидан ишлаб чиқилган ёндашув доирасида “ноёб (уникал) қадриятлар назарияси” пайдо бўлди. Бунда рақобатдаги устунлик сифатида корхонанинг харидорлар кўз ўнгидаги ноёблик қиймати кўриб чиқилади. М.Треси ва Ф.Вирсемаларнинг фикрига кўра, ноёб қадриятларни қуйидаги йўналишларга ажратиш орқали топиш мумкин (2-расм)

Рақобат курашида муваффақиятга эришиш учун корхона ўзининг ноёб қийматини узок муддатли стратегияга айлантириши лозим.

Билимларни бошқариш, ўз ўрнида корхонанинг рақобатбардош позициясини эгаллаш учун фойдаланиладиган самарали технологияга айланади. Шундай қилиб, замонавий иқтисодиётда рақобатдош устунликларнинг манбаи қулай бозор позицияси эмас, балки актив сифатида қабул қилинувчи билимлар ва уларнинг корхонадаги ҳаракатидир.

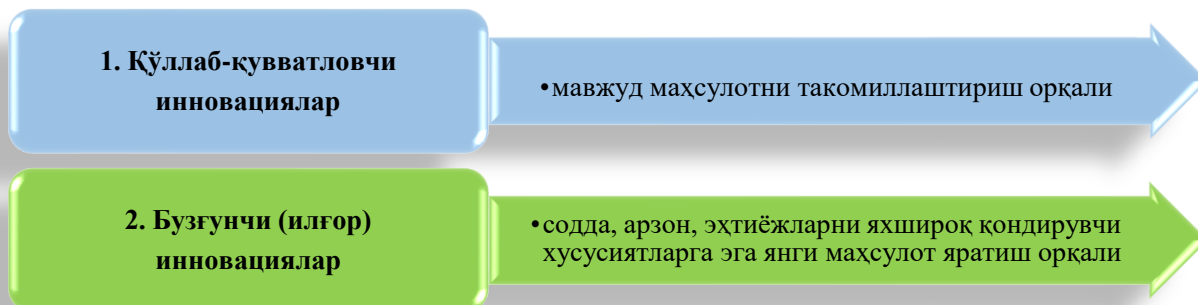
А.М.Бранденбургер ва Б.Ж.Неилбаффларнинг рақобатдош устунликлар ва рақобат курашига бўлган қарашлари улар томонидан ишлаб чиқилган “ўзаро рақобат” (соконкурентия) назариясида ўз аксини топди. Бир турдаги маҳсулотни ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг кўпайиши натижасида бизнес юритиш шартларининг ўзгариши иқтисодчилар томонидан ишлаб чиқариш ва маркетинг занжирини рақобатбардошликдаги устунлик манбаи сифатида қабул қилинди. Бу нуқтаи назар, рақобатнинг замонавий иқтисодий муносабатлардаги моҳияти ва ўрнини ўзгартириб юборди. А.М.Бранденбургер ва Б.Ж.Неилбаффлар бозор иштирокчиларининг ўзаро ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш концепциясига таянган ҳолда, корхонанинг стратегияси рақобат ва ҳамкорликни, яъни “ўзаро рақобат”ни ўз ичига олиши зарурлигини таъкидлашди.⁴³

⁴² Муаллиф ишланмаси

⁴³ Смирнова Е.В. Влияние конкуренции на изменение структуры товарных рынков // Управление экономическими системами. 2011. № 8. <http://www.uecs.ru/uecs-32-322011/item/547-2011-08-08-10-49-34Kapop=1&tmpl=component&print=1>. Дата обращения: 28.04.2014.

Сўнги ўн йилликларда вужудга келаётган яги бозорларни рақобат курашидаги муваффақият ва устунлик омили сифатида эътибор қаратилувчи концепциялар пайдо бўла бошлади. Шунга асосан, К.Кристенсен томонидан корхона фаолиятига таъсир ўтказувчи “бузғунчи (илғор) инновациялар” концепциясига асос солинди. Концепция инновация тушунчасини икки турга ажратади (3-расм):

3-расм

3-расм. Инновация тушунчасининг турланиши (К.Кристенсеннинг концепциясига кўра) ⁴⁴

Кристенсеннинг фикрига кўра, бузғунчи инновациялар рақобатлашиш параметрларини тубдан ўзгартириб юборади, чунки қўллаб-қувватловчи инновациялардан фойдаланувчи етакчи корхоналар ҳам бузғунчи (илғор) инновацияларни қўллаган корхоналар томонидан мағлубиятга учрайдилар. Натижада, эски маҳсулотлар ўз рақобатбардошлигини йўқотади ва бузғунчи инновацияларни жорий этган корхона харидорлар учун бўлган курашда сезиларли рақобат устунликларини қўлга киритади. Шундан келиб чиқиб, к.кристенсен рақобатбардош бўлиш учун корхоналар бузғунчи инновацияларни жорий этиш имкониятларини излаши ва фойдаланиши кераклигини таъкидлайди.

У.Чан Ким ва Р.Моборн томонидан ишлаб чиқилган “мовий океан стратегияси”да рақобат курашида ғалаба қозонишнинг ягона йўли сифатида рақобатлашишни тўхтатиш тарғиб этилган. Бунга ҳозирги вақтда мавжуд бўлмаган тармоқлар ва рақобатчилар йўқ бўлган бозор қисмини ифодаловчи “мовий океанлар”ни яратиш орқали эришиш мумкин. Бунинг акси бўлган “қизил океанлар” (ҳозирда мавжуд барча саноат тармоқлари) ўсиш имконияти бўлмаган ва паст даромадли фаолиятни ифодалайди. “мовий океанлар” “қизил океанлар”дан фарқли ўлароқ, тармоқ чегараларини кенгайтириш орқали корхоналарга ўсиш ва юқори молиявий натижаларга эришиш имконини беради. Чан ким ва моборн корхоналар томонидан рақобатдан чиқиш мақсадида, ишлаб чиқариш жараёни ва бизнесни ташкил этишда инновацияларни жорий этиш орқали янги бозорлар ва бозор имкониятларини ташкил этишлари зарурлигини хулоса қилишди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, XX асрнинг иккинчи ярми илмий тафаккурнинг эволюцияси ва жаҳон иқтисодиётининг тараққий этиш давридаги қарама-қаршилиқлар рақобат назариясининг фаол ривожланиши учун туртки бўлди. Бу ривожланишга институционал ва хулқ-атвор иқтисодиёти, иқтисодий социология ва инсон капиталини бошқариш назариялари катта таъсир ўтказди. XX аср ўрталарида олиб борилган илмий ва амалий тадқиқотлар натижасида XX аср охирига келиб рақобат назариясининг учта асосий йўналишларини шакллантирди: бозор, ресурс ва институционал.

⁴⁴ Муаллиф ишланмаси

Ёндашувларнинг хилма-хиллиги ва ягона нуқтаи назарнинг мавжуд эмаслиги ушбу тушунчанинг мураккаблиги ва кўп қиррали эканлигини яна бир бор таъкидлайди. Рақобат курашини самарали бошқариш ва рақобатбардошликка эришиш амалиёти маркетинг, менежмент, стратегик менежмент ва иқтисодиёт ёндашувларининг интеграциясини талаб этди. Ушбу уйғунлик олимларга рақобат назариясининг асл моҳиятини чуқурроқ ўрганишга ёрдам берди.

Иқтисодиётнинг глобаллашуви, ноаниқлик даражасининг ошиши, барқарорликни камайиши, информацион революция, инновацион технологиялар ва хизматлар соҳасининг ривожланишини ўз ичига олувчи замонавий иқтисодиётнинг таракқиёти рақобат муносабатларини ҳам янги даражага кўтарди. Самарали фаолият кўрсатишни мақсад қилган корхоналар, тадқиқотчилар томонидан ишлаб чиқилган рақобатбардош устунликларни берувчи ва рақобатбардошликни оширувчи амалий методлар, бизнесдаги ҳамкорлик концепциялари, билимлар ва илғор инновацияларни бошқариш, келажак бозорларини яратиш каби янги замон талабларини инобатга олишлари зарур бўлади.⁴⁵

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Довбенко М.В., Осик Ю.И. Современные экономические теории в трудах нобелиантов. М.: академия естествознания, 2011. С. 341.
2. Гэлбрейт. Д.К. Новое индустриальное общество. М.: аст, 2004. С. 75.
3. Кравцевич С.В. Историко-экономические взгляды на формирование представлений о конкуренции. Чита: читгу, 2011. С. 46
4. Беккер Г. Избранные труды по экономической теории. Человеческое поведение: экономический подход м.: гу вшэ, 2003. С. 232.
5. Сопин В.С. Эволюционная теория в экономической науке: проблемы и перспективы // проблемы современной экономики. 2009. № 3 (31).
6. Портер М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов. М.: Альпина паблишер, 2011. С. 62.

*G. Qaxxorova,
Bank-moliya akademiyasi magistranti*

Mamlakat iqtisodiyotida tashqi qarzni samarali boshqarish yo'llari

Jahondagi iqtisodiy o'zgarishlar natijasida qarz mablag'larini tartibga solish talab qilinadi. Davlat qarzlariga xizmat qilish bo'yicha katta xarajatlar soliq tushumlarining katta qismini o'ziga tortmoqda. Shuning uchun ham budget defitsiti va davlat qarzini qisqartirish sanoati rivojlangan mamlakatlar boshqaruv organlari tomonidan eng dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Davlat qarzining yuqori darajasi ko'p holatda mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga salbiy ta'sir etuvchi omil sifatida ko'riladi hamda bir nechta empirik tadqiqotlar va kuzatuvlar asosida isbotlangan. XXI asrda yuz bergan eng so'nggi moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar, jumlada 2008-2009-yillardagi jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, koronavirus pandemiyasi sababli global iqtisodiy faollikning keskin pasayishi paytida ko'rilgan noodatiy fiskal va monetar choralar

⁴⁵ Фелештин Виктория Игоревна. "Современные тенденции развития теории конкуренции" Экономический журнал, по. 2 (34), 2014, pp. 47-57.

rivojlangan

va rivojlanayotgan davlatlarda qarz yukining jiddiy oshishiga olib keldi.

Tez su'ratlar bilan o'sib borayotgan qarz global iqtisodiyotga, talab va taklif zanjiriga qanday munosabatda bo'lishini aniq tahlil etish ancha murakkab jarayonligi ko'p mamlakatlar misolida ko'rinmoqda. Shuni ham ta'kidlash kerakki, maqsadsiz va tizimsiz ishlatilgan qarzlarning past iqtisodiy faravonlikka, iqtisodiy o'sishni pasaytirishi va kam unumdorlikka olib kelgan holda uzoq muddatli muammolarga sabab bo'lmoqda.

Davlat qarzlarini boshqarish va u bilan bog'liq risklarni oldini olish keng qamrovli institutsional, huquqiy, iqtisodiy va texnologik chora-tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Respublikamizda davlat tashqi qarzi bilan bog'liq barcha munosabatlar 1996-yil 29-avgustdagi O'zbekiston Respublikasining "Xorijdan mablag' jalb qilish to'g'risida"gi 263-son qonuni⁴⁶ orqali tartibga solingan bo'lib, davlat qarzlarini iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, kreditorlarga o'z vaqtida ishonchli tarzda to'lovlarni amalga oshirish, davlat qarzining YaIMga nisbatan yillik limitlarni belgilash va boshqa davlat qarzi bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solish zaruriyati "Davlat qarzi to'g'risida"gi qonunni ishlab chiqishni taqozo etdi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi huzurida davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha kafolat jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 2020-yil 21-sentabrdagi 573-sonli qaroriga asosan "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi huzuridagi Davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha kafolat jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizomi tasdiqlangan. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasining "Davlat qarzi to'g'risida"gi 2023-yil 29-aprelda qabul qilingan O'RQ-836-sonli qonuni orqali davlat qarzi bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solinadi.

Shuningdek, davlat qarzini boshqarishdan asosiy maqsad davlat tomonidan mablag' jalb qilish hisobidan davlat budjeti taqchilligini qoplashga, shuningdek, ijtimoiy va infratuzilma loyihalar hamda rivojlanish davlat dasturlarini moliyalashtirishga bo'lgan ehtiyojni hamda davlat qarziga xizmat ko'rsatishni o'z vaqtida eng maqbul xarajat va xatar darajasi evaziga ta'minlash, davlat qarzining o'rtacha so'ndirish muddatini uzaytirish hamda valyutalar va manbalari bo'yicha diversifikatsiya qilish, davlat tomonidan O'zbekiston Respublikasi valyutasida mablag' jalb qilish amaliyotini kengaytirish, davlat qarziga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq xatarlarni oldini olish, bartaraf etish yoki kamaytirishdan iboratdir.

Davlat qarzini boshqarishning asosiy prinsiplari davlat qarzini boshqarish jarayonining barcha bosqichlarida qo'llanilsagina ijobiy natijalar berishi mumkinligini ham esdan chiqarmasligimiz lozim. Yana bir muhim masalardan biri shuki, davlat qarzini samarali boshqarish turli davlatlarda turli vakolatli organlarga beriladi. O'zbekiston Respublikasida Iqtisodiyot va Moliya vazirligi davlat qarzini boshqarish sohasida yagona vakolatli organdir. Vakolatli organ davlat qarzini boshqarish sohasini davlat tomonidan tartibga solish, ijrosini taminashni amalga oshiradi.

Moliyaviy siyosat budjet taqchilligini bartaraf etishga, ichki kredit ekspansiyasini va kapital importini qoplovchi budjetni kreditlashga yo'naltirilgandir. Ushbu siyosatning muhim xususiyati davlat qarzini boshqarish vositalarini diversifikatsiyalash hisoblanadi. Qarzni qoplashni davlat ko'pincha yangi zayomlar chiqarish orqali amalga oshiradi. Bu usul qarzni qayta moliyalash deb ataladi. Zayomlarning daromaddorligiga tegishli bo'lgan birlamchi shartlarning o'zgarishi konversiya deb ataladi. Konversiya sharoitida zayom foizlari bo'yicha to'lovlarni amalga oshirish

⁴⁶ O'zbekiston Respublikasining qonuni "Xorijdan mablag' jalb qilish to'g'risida" 1996-yil 29-avgust 263-I-sonli qonuni.

uchun davlat xarajatlarini pasaytirish maqsadida nominal foiz hajmi pasaytiriladi. Konversiyani amalga oshirishning quyidagi metodlari farqlanadi:

- majburiy konversiya – kreditor eski zayom obligatsiyalarini yangisiga pasaytirilgan foiz stavkasida almashtirishga majbur;
- ixtiyoriy konversiya – kreditor yangi shartlarga ko‘nish huquqiga ega yoki uning pulini qaytib olishi mumkin;
- fakultativ konversiya – kreditor zayom shartlarini o‘zgarishiga rozi bo‘lishi yoki rozi bo‘lmasligi mumkin.

Tashqi qarz milliy iqtisodiyot uchun riski yuqoridir, chunki u qarzning o'zi va undan foizlarni to'lashda qimmatbaho tovarlarni berish va xizmatlar ko'rsatish zarurligini anglatadi.

Jahon amaliyotida tashqi qarzni qisqartirishning quyidagi mexanizmlari ishlab chiqilgan:

1. Qarzni qayta sotib olish – qarzdor davlatga qimmatli qog'ozlarning ikkilamchi bozorida qarz majburiyatlarini va undan arzonroq narxda sotib olish imkoniyatini taqdim etishdir.

2. Qarzni kapitalga almashtirish (swap) xorijiy banklarga mamlakatning qarz majburiyatlarini sanoat korporatsiyalari aksiyalariga almashtirish imkoniyatini berishni nazarda tutadi. Bunda chet el kapitali boshqa davlat kapitalida ulush oladi, tashqi qarz esa kamayadi.

3. Mavjud qarz majburiyatlarini yangi majburiyatlar bilan, ehtimol pastroq foiz stavkasi bilan almashtirish.

Davlat qarzi ham joriy va kapitalga bo'linadi. Kapital davlat qarzi – bu majburiyatlar bo'yicha to'lanishi kerak bo'lgan hisoblangan foizlarni hisobga olgan holda davlatning to'lanmagan va chiqarilgan qarz majburiyatlari summasi.

Joriy davlat qarzi – bu kreditorlarga daromadlarni to'lash va muddati o'tgan majburiyatlarni to'lash uchun davlatning xarajatlari.

Davlat qarzini boshqarish davlat tomonidan o‘z vakolatli organlari orqali kredit risklarini minimallashtirish, davlatning moliyaviy resurslarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida kreditorlarga mablag‘ jalb qilish, qarzlarga xizmat ko‘rsatish va qaytarish shartlarini belgilash, davlat kafolatlarini berish bo‘yicha amalga oshiriladigan chora-tadbirlar majmuidir. Yani, mamlakatning to'lov qobiliyati va qarz xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, qarz oluvchilar va kreditorlar manfaatlarini uyg'unlashtirish.

Shuningdek, tashqi davlat qarzini boshqarish jarayoniga quyidagilar kiradi: qarz mablag'larini jalb qilish; qarz mablag'larini joylashtirish; ssudalarga xizmat ko'rsatish, ularni qaytarish va foizlarni to'lashdan iborat.

Davlat qarzini qayta moliyalashtirish – bu yangi kreditlarni joylashtirishdan olingan mablag'lar hisobidan asosiy qarz va foizlarni to'lashdir.

Qarz muddatini uzaytirish – kreditorlarning majburiyatlar bo'yicha qarzni to'lashni kechiktirishga ixtiyoriy roziligi. Qoida tariqasida, u ilgari berilgan kreditlarga xizmat ko'rsatish uchun yangi kreditlar berish moliyaviy jihatdan nomaqbul bo'lganda qo'llaniladi.

Qarzning bir qismini hisobdan chiqarish yoki bekor qilish – qarzni hisobdan chiqarish jarayoni qarz majburiyatlarining tez to'planishi sharoitida sodir bo'ladi. Bunday operatsiyani amalga oshirish kreditorlar bilan kelishuvga erishishni o'z ichiga oladi.

Ikkinchisi qarzni hisobdan chiqarish darajasini belgilaydi, uni tanlash bir qator sabablarga ko'ra: mamlakat rivojlanishi uchun oldindan aytib bo'lmaydigan sharoitlar, jahon bozoridagi pozitsiyalarning yomonlashishi, mamlakatning ijtimoiy rivojlanishi va boshqalar. Qarzni bekor qilish sabablari turli xil vaziyat omillari bo'lishi mumkin: davlatning nochorligi, uning bankrotligi yoki siyosiy omillarning ta'siri bo'lishi mumkin.

Ikkilamchi bozorda chegirma bilan qarzni qayta sotib olish usuli – ikkilamchi bozorda o'z qarzlarini chegirma bilan sotib olish hisobiga davlat qarzi hajmini kamaytirish. Moliya bozorida davlat qarzini yuqori chegirma bilan sotish shartlariga ko'ra, qarz oluvchi uchun qarzni muddatidan oldin qaytarib olish foydali bo'ladi. Natijada kreditorlar bilan kelishuvsiz umumiy qarz yukining kamayishi kuzatiladi.

Foizlarni to'lash bo'yicha vaqtinchalik moratoriy usuli – hukumatning maxsus hujjatlari bilan e'lon qilingan ichki yoki tashqi qarz majburiyatlarini to'lashni ma'lum muddatga kechiktirish.

Qarzni konvertatsiya qilish – kredit berishning dastlabki shartlarining o'zgarishi, xususan, kredit va to'lov shartlarining o'zgarishi va kreditni to'lash usuli.

Qarz konsolidatsiyasi – foizlarning mumkin bo'lgan o'zgarishi bilan uning muddatiga nisbatan kredit shartlarining o'zgarishiga olib keladi

Tashqi qarzni qayta tuzish, bunda, rasmiy kreditorlar parij klubi va xususiy kreditorlar london klubi doirasida o'tkaziladi; XVF va Jahon banki oldidagi qarzlar qayta tuzilishga tobe bo'lmagan mustaqil tashkilotlar hisoblanadi.

Davlat qarzini qayta tuzish – bu qarzdor davlat tomonidan qarzning bir qismini yoki to'liq qismini to'lashni kechiktirishi. Davlat qarzini restrukturizatsiya qilish qarzdor davlat va xorijiy kreditorlar o'rtasida hamkorlik va shartnomalar tuzishni nazarda tutadi. Shuningdek, ushbu chora-tadbirlar orqali davlatlar tashqi qarzlarini boshqarishda bir qator maqsadlarni amalga oshiradi.

Xulosa qilib ta'kidlash lozimki, davlat qarzini boshqarishning asosiy ko'zlangan maqsadlari:

- davlat qarzining valyuta tavakkalchiligini kamaytirish va xorijiy investorlarni milliy valyutadagi obligatsiyalarga sarmoya kiritishga faol jalb etish orqali davlat qarzining milliy valyutadagi ulushini oshirish;

- qayta moliyalashtirish xavfini minimallashtirish va davlat qarzini boshqarish bo'yicha faol operatsiyalarni o'tkazish orqali davlat qarzining o'rtacha muddatini uzaytirish va to'lashning yagona tuzilmasini ta'minlash;

- xalqaro moliya tashkilotlari bilan hamkorlikni yanada kengaytirish orqali uzoq muddatli imtiyozli moliyalashtirishni jalb qilish;

- investorlar bilan mustahkam aloqalarni rivojlantirishni davom ettirish va xorijiy investorlarning ishonchli qo'llab-quvvatlashini ta'minlash orqali davlat qarzini boshqarish siyosatini yanada takomillashtirish, davlat qarzini boshqarishning o'rta muddatli strategiyasini amalga oshirish jarayonlarini takomillashtirish, kreditlar bilan ishlashda reyting agentliklari hamkorligini mustahkamlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni "Xorijdan mablag' jalb qilish to'g'risida" 1996-yil 29-avgust 263-sonli Qonuni.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi huzurida davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha kafolat jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi 2020-yil 21-sentabrdagi 573-sonli qarori va "O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi g'aznachiligi huzuridagi davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha kafolat jamg'armasi mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizomi.

3. O'zbekiston Respublikasining "Davlat qarzi to'g'risida"gi 2023-yil 29-aprelda qabul qilingan O'RQ-836-sonli Qonuni.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan fiskal siyosat va xorij tajribasi

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan fiskal siyosatni yanada takomillashtirish, soliqlar va budjet xarajatlaridan iqtisodiyotni barqaror o'stirishni rag'batlantirishning amaliy vositalari sifatida foydalanish borasida chora-tadbirlar belgilanayotganda bugun jahon iqtisodiyotida yuzaga kelgan va mamlakatimiz iqtisodiyotiga ham o'z ta'sirini o'tkazayotgan tashqi konyukturani hisobga olish zarur hisoblanadi.

Bugungi kunda, rivojlangan mamlakatlarda fiskal va soliq islohotini jadallashtirish fiskal siyosatni oqilona amalga oshirish uchun yanada yaxshi vositalar va mustahkam institutsional asos yaratmoqda. Makroiqtisodiy barqarorlikka ko'maklashish bo'yicha qisqa muddatli budjet siyosati fiskal va soliq islohotining o'rta va uzoq muddatli maqsadlariga mos kelishi zarur bo'ladi.

Fiskal siyosatni moliyalashtirish turli manbalardan olinishi kerak. Fiskal siyosatni amalga oshirish yetarli mablag'ni talab qiladi. Yetarli fiskal resurslarga ega bo'lmagan davlat iqtisodiyotni tartibga solish bo'yicha faol siyosat choralari ko'rish u yoqda tursin, davlat moliyasining normal ishlashini ta'minlash qiyin kechadi. Agar hukumatda fiskal resurslar yetishmasa, bu ko'p jihatdan namoyon bo'ladi va eng jiddiysi umumiy moliya etishmasligidir. Fiskal nomutanosiblikning yana bir ko'rinishi turli maqsadlarga ega bo'lgan turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasida fiskal resurslarning taqsimlanishidir, bu esa yirik korxonalar uchun sa'y-harakatlarni birlashtirishni qiyinlashtiradi. Rejali iqtisodiyot davrida hukumat fiskal resurslarni jamlashga moyil bo'lganida, bu fiskal resurslarning tarqalishi jiddiy muammo emas edi. Iqtisodiy o'tish davrida an'anaviy iqtisodiy tizim tugatilgan, ammo yangi tizim hali o'rnatilmagan bo'lsa, tarqoq budjet resurslari ko'proq namoyon bo'ldi. Markaziy moliya va mahalliy moliyani ajratish tizimga kuch kiritishga qaratilgan, ammo mahalliy hukumatlar fiskal manfaatlarga ko'proq e'tibor qaratishlari bilan keskin farqli natijalarga olib keldi. Markazsizlashtirish va davlat moliyasidan davlat korxonalariga foizlarni berish ushbu korxonalarining tabiatini o'zgartirmaydi, balki ularni manfaatlarga ko'proq e'tibor berishni talab qiladi. Bunday bosqichma-bosqich islohotlar ma'lum darajaga ko'tarilganda, nodavlat korxonalarini davlat korxonalarini bilan teng sharoitda raqobatlasha oladi va ularning ta'sirini yanada kuchaytiradi, bu esa hukumatning yetarli mablag' olish qobiliyatiga putur etkazishi mumkin.

Misol sifatida, Yaponiya fiskal siyosatini ko'rib chiqaylik. Fiskal javobgarlikni ta'minlash har qanday jamiyat uchun muhim vazifadir. Bu masala so'nggi yillarda deyarli barcha sanoat mamlakatlarida bo'lgani kabi Yaponiyada ham asosiy iqtisodiy va ijtimoiy tendentsiyalar tufayli tobora ko'proq e'tiborga olindi. 1970-yillarning boshidan buyon iqtisodiy o'sishning sekinlashishi yangi iqtisodiy resurslarning o'sish sur'atlarini pasaytirdi va shu bilan bunday yangi resurslardan qanday foydalanishga qiziqishni kuchaytirdi. Aholi sonining qarishi va davlat qarzi darajasining ortib borishi (ishlab chiqarish hajmiga nisbatan) amaldagi soliq-byudjet siyosatining barqarorligiga nisbatan jamoatchilikning xavotirini kuchaytirdi.

Yaponiya davlati 2017-2022 yillar oralig'ida umumiy hisobdan tushgan budjet daromadlari⁴⁷

№	Ko'rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Jami daromadlar (mlrd yen)	97 454,70	97 712,80	99 429,10	102 658,00	106 609,70	107 597,40
I	Davlat zayomlari emissiyasi:	34 369,80	33 692,20	31 878,60	32 556,60	43 597,00	36 926,00
1.1	Maxsus defitsit moliyalashtirish obligatsiyalari	28 272,80	27 598,20	25 708,50	25 446,20	37 256,00	30 675,00

⁴⁷ Highlights of the FY 2022 Draft Budget

1.2	Qurilish obligatsiyalari	6 097	6 094,00	6 170,10	7 110,00	6 341,00	6 251,00
II	Soliq va shtamp tushumlari:	57 712,00	59 079,00	62 495,00	63 513,00	57 448,00	65 235,00
2.1	Daromad solig'i	17 948,00	19 020,00	19 934,00	19 529,00	18 667,00	20 382,00
2.2	Korporativ soliq	12 391,00	12 167,00	12 858,00	12 065,00	8 997,00	13 336,00
2.3	Iste'mol solig'i	17 138,00	17 558,00	19 392,00	21 719,00	20 284,00	21 573,00
2.4	Boshqalar	10 235,00	10 334,00	10 311,00	10 200,00	9 500,00	9 940,00
III	Boshqa daromadlar:	5 372,90	4 941,60	5 055,60	6 588,80	5 564,70	5 435,40

Yaponiyada fiskal javobgarlikning muhim jihati shaffoflikdir, chunki bu faqat jamoatchilik tomonidan amalga oshiriladigan hukumat siyosatining aniq tasvirini olish mumkin bo'lgan davlat organlari faoliyati va maqsadlari to'g'risida tushuncha hisoblanadi.⁴⁸

Fiskal shaffoflik bilan bog'liq barcha masalalar har bir mamlakatda bir xil ahamiyatga ega emas. Masalan, Yaponiya budjeti jarayoni nisbatan ochiq va parlament nazorati ostida bo'lib, korrupsiya bilan bog'liq tizimli muammo yo'q. Bir so'z bilan aytganda, Yaponiyadagi fiskal shaffoflik haqidagi munozaralarda alohida ahamiyatga ega bo'lgan uchta muammo atrofida Yaponiya fiskal tizimining tavsifini tashkil qiladi:⁴⁹

1. Byudjet umumiy fiskal holatning yaxshi o'lchovidirmi?

2. Kelajakdagi moliyaviy tendensiyalar va asosiy siyosat maqsadlari to'g'risida yetarli ma'lumot taqdim etilganmi?

3. Yashirin fiskal majburiyatlar aniq hisobga olinadimi?

Yaponiya pensiya tizimi qisman moliyalashtiriladi. Joriy badallardan tushgan daromadning bir qismi kelajakdagi majburiyatlarni to'lash uchun aktivlarni shakllantirishga sarflanadi, lekin tizim aktuar jihatdan mustahkam emas va kelajakda to'lov stavkalarini oshirish talab qilinadi.

Kelajakdagi xarajatlarni to'lash uchun zarur bo'lgan qo'shimcha mablag'larni taqdim etiladi. Davlat pensiya tizimining kelajakdagi majburiyatlari to'lov stavkalari o'zgarmagan holda kelajakdagi pensiya moliyalashtirish yo'lini taxmin qilish orqali hisoblanishi mumkin. Yaqinda o'tkazilgan odatiy hisoblanishi mumkin bo'lgan bunday turdagi hisob-kitoblardan biri shuni ko'rsatadiki, Yaponiyada hozirdan boshlab 2050 yilgacha davlat pensiyalarining kelajakdagi sof majburiyati yalpi ichki mahsulotning 110 foizini tashkil etadi, bu asosiy sanoat mamlakatlari orasida yuqori chegarada joylashgan.

Yaponiya davlati 2017-2022 yillar oralig'ida umumiy hisobdan tushgan budjet xarajatlari⁵⁰

No	Ko'rsatkichlar	2017	2018	2019	2020	2021	2022
	Jami xarajatlar	97 454,70	97 712,80	99 429,10	102 658,00	106 609,70	107 597,40
I	Davlat qarz xizmati:	23 528,50	23 302,00	23 508,20	23 351,50	23 758,80	24 379,30
1,1	Foizlarni to'lash	9 160,50	9 027,50	8 850,20	8 420,00	8 528,80	8 266,00
1,2	Davlat qarzini to'lash	14 368,00	14 274,50	14 658,00	19 931,60	15 233,00	16 073,30
II	Birlamchi xarajatlar:	73 926,20	74 410,80	75 920,90	79 306,50	66 902,00	67 374,60
2,1	Ijtimoiy havfsizlik	32 473,50	32 973,20	33 991,40	35 860,80	35 842,10	36 273,00
2,2	Mahalliy taqsimot soliq grantlari va boshqalar.	15 567,10	15 515,00	15 985,00	15 809,00	15 948,90	15 882,50
2,3	Jamoat ishlari	5 976,30	5 978,90	6 059,60	6 857,10	6 069,50	6 057,50
2,4	Ta'lim va fan	5 356,70	5 364,60	5 382,40	5 505,50	5 396,90	5 390,10
2,5	Milliy mudofaa	5 125,10	5 191,10	5 206,60	5 313,30	5 323,50	5 368,70
2,6	Boshqalar	9 427,50	9 387,90	9 296,00	9 960,50	9 270	9 284,70
III	Covid 19 uchun	0	0	0	0	5 000	5 000

⁴⁸ Tamim Bayoumi, 2021, "The Japanese Fiscal System and Fiscal Transparency" Staff Papers, International Monetary Fund, (April), pp. 58–71.

⁴⁹ Bayoumi, Tamim, and Barry Eichengreen, 1995, "Restraining Yourself: The Implications of Fiscal Rules for economic Stabilization," *Staff Papers*, International Monetary Fund, Vol. 42 (March), pp. 32–48.

⁵⁰ Highlights of the FY 2022 Draft

	favqulodda vaziyatlar fondlari						
--	-----------------------------------	--	--	--	--	--	--

Yaponiya investitsiyalarni rag'batlantirish va iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash uchun mahalliy hukumatning maxsus obligatsiyalari uchun 2022-yilgi avans kvotasida 1,46 trillion yen (229 milliard dollar) chiqardi. O'tgan yili pandemiyadan qattiq tiklanganidan so'ng o'zini yo'qotgan dunyodagi ikkinchi yirik iqtisodiyot ko'plab muammolarga duch kelmoqda, chunki mulk inqirozi chuqurlashadi, ta'minotdagi muammolar saqlanib qolmoqda va qat'iy covid-19 cheklovlari iste'mol xarajatlariga ta'sir qiladi.

Xulosa o'rnida aytishimiz kerakki, davlat byudjeti siyosatini tashkil etishda xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamon sinovlaridan o'tgan, boshqa modellarga nisbatan yuqori samara berish ehtimolligi yuqori bo'lgan tajribalardan foydalanish rivojlanish jarayonlarini tezlashtiradi. Shundan kelib chiqib, ba'zi rivojlangan davlatlarning byudjet-soliq tizimlarining xususiyatlari ko'rib chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Economics: principles, problems, and policies / campbell r. Mcconnell, stanley l. Brue. – 17th ed. P-210.
2. Wwww.jstor.org xorijiy kitoblar va xorijiy nashrlarning to'liq matnli ilmiy maqolalarning ma'lumotlar bazasi.
3. Tamim bayoumi, 2021, "the japanese fiscal system and fiscal transparency" staff papers, international monetary fund, (april), pp. 58–71.

MAKROIQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR ROLI

С.Б.Ҳайитов
ТДИУ, катта ўқитувчи, (PhD)

Давлат ва бизнес секторининг тиббиётда бирлашмаси самараси

Экологиянинг заҳарланиши, озиқ-овқат маҳсулотларинг сунъийлашиши ва турмуш ҳаётининг нотўғри ташкил этилиши соғлиқни сақлаш тизимига мурожаатлар сонини ортириб юборди. Жамиятларда тиббиёт инфратузилмаси сифати ва сонининг ортишига бўлган талабни қондириш муаммоси юзага келди. Бундай ислохотлар кам даромадли мамлакатларда бюджет маблағлари ёки вақт билан боғлиқ муаммолар тўсиғи ортида қолади. Бундай вазиятда мамлакатлар турли ҳил тажрибаларни қўллаши натижасида муаммоларга қисман ечим топишган. Жамият саломатлигини назоратдан чиқариб юбориш мумкин эмаслигини инобатга олиб, ушбу муаммонинг энг натижавий модели давлат-хусусий шериклигидир.

Бугунги кунда мамлакатимизда соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш ва тиббий ёрдам сифатини оширишга алоҳида еҳтиёж сезилмоқда. Бизнинг таҳлилларда соғлиқни сақлаш соҳасида ДХШ лойиҳаларини ривожлантиришда бизнес қанчалик фаол иштирок этаётганини ва тиббиёт инвесторларининг қайси тармоқларини афзал кўришларини ўрганишга ҳаракат қилдик.

Соғлиқни сақлаш соҳасидаги хусусий тиббиёт муассасалари сонининг кўпайиши мажбурий тиббий суғурта тизими тижорат клиникаларида қизиқиш уйғотаётганидан далолат беради. Рус олими Третьякова Екатерина Петровна ўзининг “Разовые барьеры для развития медицины через гчп – актуальные вопросы современного правотворчества” номли мақоласида – тиббий ёрдам сифатини ошириш ва инвестицияларни жалб етиш мақсадида давлат-хусусий шерикликнинг мавжуд ҳуқуқий шаклларида фойдаланиш мумкин дейди [1]. Шу билан бирга, Третьякова Е. Таклиф этилаётган бозорда мавжуд информацион технологиялари (рақамли ва дастурли) маҳсулотлар билан таъминланиши масалаларини дхш лойиҳалари хал этилишини таъкидлайди [2].

Бундан ташқари, белорус тиббиёт ходимлари Руслан Довнар, Валентина Коврей - “Инновационное развитие медицины с использованием механизма гчп как институциональная экстерналия”- номли мақоласида дхш нинг тиббиёт соҳасида йўналишларини кўриб чиққан. Соғлиқни сақлаш соҳасида жаҳон амалиётида кенг тарқалган дхш нинг қуйидаги йўналишларини таъкидлаш керак: [3]

- Дори воситаларининг янги турларини яратиш ва мавжудларини такомиллаштириш;
- Фармацевтика маҳсулотларига киришни кенгайтириш (дорихоналар тармоғини ва уни ишлаб чиқарувчи компаниялар сонини кўпайтириш);
- Тиббий хизмат сифатини яхшилаш (шифохоналар, даволаш марказлари, санаториялар ва бошқаларни ривожлантириш., шунингдек, уларни замонавий ускуналар билан таъминлаш, илғор технологияларни тарқатиш);
- Тиббиёт муассасалари ўртасида ахборот алмашинувини такомиллаштириш ва унга киришни осонлаштириш;
- Соғлиқни сақлаш хизматлари сифатини ошириш ва ушбу соҳанинг меъёрий-ҳуқуқий базасини такомиллаштириш.

Россиялик олим Нечаев В.С. ҳам ўзининг илмий фаолияти давомида дхш механизми ва соғлиқни сақлаш тизимида методологик ёндашув масалаларини ўрганган. Нечаев В.С. – соғлиқни сақлаш тизимида ўсиб бораётган молиявий эҳтиёжлари ва уни қоплаш учун ресурсларнинг етишмаслиги соҳанинг энг муҳим муаммоларидан биридир. [4]

Шу билан бирга, Патрик Т.И. лам, венжинг янг (Patrick T.I. lam, wenjing yang) тадқиқот натижаларида шуни кўрсатадики, барча лойиҳалар ҳам дхш шаклига мос келавермайди, ёки самарасиз бўлади. Давлат ва хусусий сектор ўртасидаги қарорлар қабул қилишдаги қарашлар турлича бўлиши мумкинлиги ва қайси лойиҳаларда дхш механизмини ишлатиш тўғрисида фикр юритган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Соғлиқни сақлаш соҳасида шартномавий дхш муносабатларининг бир неча турлари мавжуд. Курилиш, асбоб-ускуналар ва объектларни бошқариш бўйича шартномалардан ташқари, масофавий ресурслардан фойдаланиш (ауцорсинг), инвестициялар, биргаликда молиялаштириш, тиббий хизмат кўрсатиш бўйича қўшма лойиҳаларни мувофиқлаштириш бўйича шартномалар мавжуд. Машҳур дунё намунаси бўлган охириги модел консорциум (хусусий) томонидан бошқариладиган шифохона ташриф буюрувчилар (фуқаролар) сонига қараб давлат бюджетидан йиллик тўловлар ундиради.

1-жадвал

Евроиттифоқ мамлакатларида давлат ва хусусий шерик ҳамкорлигида соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштириши

№	Мамлакатлар	Умумий молиялаштиришдаги улуши
1	Германия	1%
2	Ирландия	1%
3	Нидерландия	3%
4	Италия	5%
5	Испания	8%
6	Греция	10%
7	Португалия	19%
8	Дания	25%
9	Швеция	25%
10	Буюк британия	28%

Австрияда тиббий асбобларни стерилизация қилиш бўйича ҳамкорликнинг шартномавий схемаси амалга оширилди, бу еса ягона стерилизация марказини яратишга олиб келди. Касалхоналар учун овқатланиш соҳасидаги дхшни еслатиб ўтиш керак. Жараён Европа иттифоқида талабларнинг кескинлашуви муносабати билан бўлиб ўтди. Касалхоналар учун овқат тайёрлашни оптималлаштириш ва пационализация қилиш зарурати шунга олиб келдики, Германиянинг “Charité campus clinic virchow” каби клиникаларда овқат тайёрлаш бўйича шартномалар тузилди, бу еса якуний маҳсулотларнинг арзон ва сифатли бўлишига олиб келди.

Россия федерациясида соғлиқни сақлаш соҳасидаги ҳамкорликка тўсқинлик қиладиган асосий сабаблар давлат томонидан тартибга солиш механизмларининг етишмаслиги ва мажбурий тиббий суғурта фондлари орқали хизматлар учун тўлов ставкаларининг пастлиги. Ривожланган мамлакатларда инвестициялар улуши соҳани умумий молиялаштиришдан

харажатларнинг чорак қисмига етади. Россия Федерациясида соғлиқни сақлаш соҳасига инвестициялар улуши аҳамиятсиз.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги ДХШни ривожлантириш агентлиги томонидан республиканинг масъул вазирлик ва идоралар билан бигаликда 2020-2022 йилларда умумий қиймати 2,9 млрд. доллар бўлган жами 265 та давлат-хусусий шериклик (дхш) лойиҳалари бўйича ишлар олиб борилди. [5] жумладан, соғлиқни сақлаш соҳасида 30 та лойиҳаларни ташкил этади.

Соғлиқни сақлаш соҳасида 2020 – 2022 йиллар давомида 30 та дхш лойиҳаларини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилган ва жами қиймати 35,6 млн. АҚШ доллари бўлган 28 та лойиҳа бўйича дхш битими имзоланган.

Бундан ташқари, яна 2 та ДХШ лойиҳаси бўйича тендер босқичлари якунланиб, ДХШ битими имзоланиши арафасида.

ДХШ лойиҳаси асосида энергетика, транспорт, тиббиёт, таълим, экология, коммунал инфратузилма хизматлар, сув хўжалиги ва бошқа соҳаларга 14 миллиард АҚШ долларга тенг инвестиция жалб этиш мақсад қилинган.

2022-2026 йиллар давомида амалга оширилиши режалаштирилган 3 та йирик лойиҳалар бўйича тегишли ҳужжатлар тайёрлаш ва ўрганиш ишлари олиб борилмоқда. Жумладан:

- Халқаро молия корпорациясининг маслаҳат кўмагида Фарғона, Тошкент, Самарқанд ва Хоразм вилоятларида нурли (radio) терапия тиббиёт марказини ташкил этиш лойиҳасининг концепцияси ишлаб чиқилиб, Вазирлар маҳкамаси томонидан тасдиқланди ва ҳозирда tender ҳужжатлари тайёрланмоқда;

- Халқаро молия корпорациясининг маслаҳат кўмагида фарғона вилоятида кўп тармоқли шифохона ташкил этиш лойиҳаси бўйича жаҳон банкининг "институционал салоҳиятни ошириш" кредит линияси ҳисобидан юридик маслаҳатчилар жалб қилинмоқда;

- Осиё тараққиёт банкининг маслаҳат кўмагида Андижон ва Бухоро вилоятларида поликлиника ва тиббиёт марказларини ташкил этиш лойиҳалари бўйича дастлабки ўрганиш ишлари давом етмоқда.

2-жадвал

Ўзбекистонда ДХШни ривожлантириш агентлиги томонидан амалга оширилаётган лойиҳалар [6]

Соҳа	Лойиҳалаштирилган		Лойиҳалаштирилаётганлар	
	Тури	Лойиҳа сони	Тури	Лойиҳа сони
Соғлиқни сақлаш	Гемодиализ марказларини ташкил этиш	1	Фармкоммитет ҳамкорлигида онкология марказини ташкил этиш	1
	-	-	Реабилитация марказини ташкил этиш	1
	-	-	Кўп тармоқли шифохона қуриш	1
	-	-	Диагностика маркази	1
	-	-	Стерилизация маркази ташкил этиш	1

Давлат хусусий шерикчилик агентлигининг маълум қилишича, ҳозирги кунда 15 та йирик дхш механизми остидаги, қиймати \$ 6.8 млрд. Бўлган лойиҳа амалга оширилмоқда. Улардан 9 та лойиҳа энергетика соҳаси бўйича, 2 та лойиҳа транспорт, 3 та лойиҳа коммунал хўжалик йўналишида ва 1 та лойиҳа соғлиқни сақлаш соҳасида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги ва молия вазирлиги умумий қуввати йилига 90 000 радиотерапия фракциясидан кам бўлмаган тўртта амбулатор радиотерапия марказларини лойиҳалаш, молиялаштириш, қуриш, таъмирлаш ва хизмат кўрсатиш бўйича давлат хусусий шериклик (дхш) лойиҳасини (“лойиҳа”) амалга оширишни 2022 йилга режалаштирган. Лойиҳа концепцияси ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг 2022 йил 21 январдаги қарори билан тасдиқланган.

Ўзбекистон республикаси инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги, молия вазирлиги, соғлиқни сақлаш вазирлиги ҳамда тикланиш ва тараққиёт жамғармасининг дхш лойиҳаларини амалга ошириш учун тиббиёт соҳасига инвестиция киритадиган инвесторларни давлат томонидан рағбатлантириш асосида жамғарма маблағлари ҳисобидан имтиёзли кредитлаш бериш тартиби орқали молиялаштириш тизими шакллантирилди..

Ушбу жамғарма давлат-хусусий шериклик механизми асосида ташкил қилинадиган тиббиёт ташкилотларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш ва хизмат сифатини ошириш учун ваколатли тижорат банкларига 10 йил муддатгача, шу жумладан 3 йиллик имтиёзли даврни ўз ичига олган, йиллик фоиз ставкаси 6 ойлик либор плюс 2 фоизга тенг, умумий миқдори 200 млн ақш долларигача бўлган кредит линияларини очиш тартиби белгиланди. Бу тадбир, тиббиёт соҳасида фаолият олиб бормоқчи бўлган тадбиркорга давлат билан биргаликда фаолияти самарали йўлга қўйилиши учун махсус таклиф деганидир.

Хулоса қилиб айтганда, 2019 йилда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4290-сон (16.04.2019.) "Соғлиқни сақлаш соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони қабул қилиниши билан мамлакатимиз тиббиёти инновацион ривожланиш моделига ўтди. Ушбу ҳужжат давлат ва хусусий секторнинг биргаликда ишлашига имкон беради, мамлакатимизда инвесторларнинг давлат секторида фаол ҳаракат қилиши учун ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Аҳолининг ижтимоий таъминланганлигини вақтдан ютиш ва сифатини автоматик равишда яхшиланишини таъминлаш учун давлат-хусусий шерикчилик механизмини тиббиёт соҳасида кенг қўллаш самарали деган хулосага келамиз.

Шу билан биргаликда, соғлиқни сақлаш тизимида киритилаётган инвестицияларнинг хусусий капитал иштирокида шакллантириш, ҳар икки томонларнинг ҳатарларини камайтиради.

Ўрганишлар натижасида эндиги вазифа давлат-хусусий шерикчиликнинг муҳим аҳамиятини етарли баҳолаган ҳолда унинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги аҳамиятини оширишда қуйидаги жорий этишни тавсия берамиз:

- давлат-хусусий шерикчилик асосида ташкил қилинаётган тиббий фаолият танлови ёки музокараларнинг очик, ошқора ва шаффофлигини таъминлаш;

- давлат-хусусий шерикчилик лойиҳалари ҳақидаги тадбиркорларнинг маълумотлар базасини кенгайтирувчи дастак ва воситалардан самарали фойдаланиш, семинар-тренинглار, давра суҳбатлари ва бошқа оммавий ахборот воситалари орқали тарғибот-ташвиқот ишларини йўлга қўйиш;

- хусусий шериклар томонидан сарфланган инвестициялар кафиллиги ва кафолатини таъминланишининг миллий базасини шакллантириш;

- олинган тажрибалар асосида дхш географиясини босқичма-босқич кенгайтириб бориш;

- ўз маблағлари эвазига тиббий фаолиятни амалга ошираётган хусусий шерикларга нисбатан рағбатлантирувчи восита ва усулларни қўллаш;

• давлат-хусусий шерикчилик соҳасини амалга оширишда маркетинг тадқиқотларидан фойдаланиш ва тиббий хизматлар бозорини сегментлаш орқали ҳудудий имкониятлар ва ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлар ҳисобга олиниши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Национальный центр гчп рф. - Деньги в медицину: насколько активно бизнес участвует в гчп-проектах в сфере здравоохранения-19.03.2020г.
2. Третьякова Екатерина Петровна – Правовые барьеры для развития медицины через гчп- актуальные вопросы современного правотворчества. № -8 , 2020, 42 б.
3. Руслан Довнар, Валентина Коврей – “Инновационное развитие медицины с использованием механизма гчп как институциональная экстерналия”-/ №3 (205) / март 2020 / наука и инновации.
4. Нечаев В.С.-Методологические особенности проектного управления государственно-частным партнерством в здравоохранении-проблемы стандартизации в здравоохранении, 5-6, 2020.
5. Давлат-хусусий шерикчилик агентлиги расмий сайти маълумотлари-<https://www.pppda.uz/4966>
6. Хайитов С.Б. – Барқарор ривожланишни таъминлашда давлат-хусусий шерикчилик муносабатлари-иқтисодиёт ва таълим 2021 йил-5-сон.
7. Ражабов Ў.Д. – Соғлиқни сақлашда давлат - хусусий шерикчилик шартларининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш – меҳнат бозори ва ижтимоий ҳимоя.
8. Смышляев А.В., Мельников Ю.Ю., Артемова П.В. – Государственно-частное партнерство в здравоохранении и его роль в формировании новой модели медицинской организации: отечественная практика и зарубежный опыт-проблемы экономики и юридической практики 2018г.

*Q.Daniyarov, Berdaq nomidagi QDU, dotsent,
X.Maxsetova, Berdaq nomidagi QDU talabasi.*

Banklarning kichik biznesni kreditlashdagi roli va ahamiyati

Kichik biznes bozor iqtisodiyotiga moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Kichik biznes tizimi moliyaviy-iqtisodiy munosabatlarning asosidir. Kichik biznesning innovatsion rivojlanishning qator yo'nalishlarida aholi bandligi muammosini va boshqa qator ijtimoiy muammolarni hal qiladi. Hozirgi kunda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish qoraqalpog'iston respublikasi iqtisodiy siyosatining strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Demak bugungi kunda qoraqalpog'iston respublikasida har ming aholiga o'rtacha 6 ta kichik korxonalar to'g'ri kelsa, evropa ittifoqi mamlakatlarida bu ko'rsatkich bir necha baravar yuqori.

Kichik biznesni bank kreditlash bozori o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu esa biznes jarayonlarini takomillashtirishning maxsus moliyaviy-iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish zarurligini ta'minlaydi. Kreditlash bozorida mustahkam o'rin egallashga intilayotgan banklar oldida turgan asosiy vazifalar qatoriga tegishli texnologik infratuzilmani yaratish kiradi.

Yangi O'zbekiston, bank xizmatlari bozorining rivojlanishi sharoitida IT - ga asoslangan innovatsion biznes-jarayon uning faoliyatini rivojlantirish sharti ekanligi ayon bo'lmoqda. Shuning uchun biznes jarayoni kreditlashni rivojlantirish sohasida moliya institutlari oldida turgan barcha muammolarni to'liq hal qilish imkonini beruvchi muhim vositadir.

Biznes-jarayon - bu risklarni minimallashtirish va ularni nazorat qilish usuli, bu kredit mahsulotlarini tezda ishga tushirish va barcha operatsiyalar uchun zarur ish oqimini qo'llab-quvvatlash qobiliyati, bu turli kanallar orqali katta mijozlar oqimiga xizmat ko'rsatish, rentabellikni oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishning muhim variantidir.

Kichik biznes sub'ektlarini zamonaviy bank kreditlash operatsiyalarini qo'llab-quvvatlash uchun texnologik echimning funktsionalligiga bir qator talablarni qo'yadi. Ammo, shunga qaramay, shuni ta'kidlash joizki, kreditlash so'zining keng ma'nosida kredit hisobini yuritish va kreditlar bo'yicha foizlarni undirishdan tashqariga chiqadigan murakkab jarayon bo'lib, shu munosabat bilan kreditlash bo'yicha qonun hujjatlarini joriy etish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Shu munosabat bilan, avtomatlashtirish tizimlarini tanlashda moliyaviy institutlar doimiy ravishda bir qator ixtisoslashtirilgan dasturiy mahsulotlarni sotib olish, ularning funktsionalligi jami tashkilotning kreditlash faoliyatining barcha jihatlarini qamrab oladi yoki mavjud tizimlarni yangi ilovalar bilan qo'shish va yagona mexanizm sifatida ishlay oladigan infratuzilmani yaratish uchun barcha komponentlarning to'liq integratsiyalashuvini ta'minlaydi.

Hozirda xalq tijorat banki kabi banklarda kreditlashni avtomatlashtirish jarayoni xorijiy model doirasida shakllanish bosqichida. Masalan, "tadbirkor" bankida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimining joriy etilishi kutilgan natijani bermadi. Tizim foydalanuvchilari va rahbariyat tomonidan kamchiliklar mavjudligi, texnik sozlash jarayonining davomiyligi va boshqalar tufayli rad etildi.

Uning faoliyatining asosiy kamchiliklari:

- tizimda doimiy nosozliklar, dasturning "osilib qolishi", kiritilgan ma'lumotlarning saqlanmasligi. Natijada, xodimlar bir xil ma'lumotlarni takroran kiritishga majbur bo'lishadi, bu esa tabiiy ravishda mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonini kechiktiradi. Ko'pincha tizimga kirish mumkin emas;

- tizim odatdagi ko'rib chiqish parametrlaridan tashqari, boshqa fikrlarni o'z ichiga olgan nostandart vaziyatlarning ehtimolini hisobga olmaydi. Natijada, jarayon sekinlashadi yoki xatolar bilan amalga oshiriladi.

Kichik biznesni kreditlash jarayonini boshqarish tizimlari tomonidan ularning asosiy vazifalari va amalga oshirish natijalari bo'yicha hal qilinishi kerak bo'lgan maqsad va vazifalarni ketma-ket ko'rib chiqamiz.

Kichik biznesni kreditlashning axborotlashtirish tizimining maqsadi bankning operatsion risklari va xarajatlarini kamaytirish, daromadlarni oshirish va mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilashdan iborat.

Kreditlash jarayonini boshqarishni raqamlashtirishni rivojlantirishning asosiy maqsadlari qatoriga quyidagilar kiradi:

- mijozlarning tez va sifatli xizmat ko'rsatish bo'yicha ehtiyojlarini qondirish;
- kichik biznesni kreditlash sohasida mehnat unumdorligini oshirish.

Ushbu maqsadlar doirasida bir qator asosiy vazifalar hal etiladi:

- dastlabki maslahat davomida aniq tuzilgan, tez va aniq tuzilgan tarqatma materiallarni olish. Ushbu muammoni hal qilish mijozga maslahat uchun murojat qilgan holda, uning savollariga nafaqat og'zaki, balki uning ehtiyojlari, biznesining o'ziga xos xususiyatlari va boshqalarni hisobga olgan holda shakllantirilgan bosma nashr shaklida aniq javob olishga yordam berishi kerak;

- kredit arizasini ko'rib chiqish tezligi. Bu mijozni ushlab turish uchun asosiy vazifadir. Ariza olingan paytdan boshlab va hujjatlarning to'liq to'plami taqdim etilgan paytdan boshlab tegishli xizmatlar tomonidan parallel ravishda ko'rib chiqish uchun darhol yuborilishi kerak;

- kredit berishning aniq, tezkor jarayoni. Bu vazifa asosan shartnomalarni shakllantirishni o'z ichiga oladi;

- mijozlarga yuqori sifatli doimiy xizmat ko'rsatish (to'lovlarning o'z vaqtida bajarilishini nazorat qilish qobiliyati, to'lanadigan summalar to'g'risida bildirishnomalar, sug'urta to'lovlari, monitoring va boshqalar).

- raqamli tizimning aniq, yaxshi ishlashi, yuzaga keladigan nosozliklarni tezda bartaraf etishning yo'qligi yoki imkoniyati;

- muayyan loyihaning o'ziga xos xususiyatlarini va fors-major holatlarini hisobga olishga imkon beruvchi tizimning moslashuvchanligini ta'minlash;

- kreditlash jarayonini nazorat qilish. Rahbariyat istalgan vaqtda har bir xodimning ishida mavjud bo'lgan loyihalar soni, ularning holati va ko'rib chiqish muddati to'g'risida dolzarb ma'lumotlarni olish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak;

- xodimlarni rag'batlantirishning ob'ektiv tizimini yaratish. Nazorat choralarini ko'rish jarayonida xodimlarni baholashning reyting tizimi ularga erkin kirish imkoniyati va ushbu hodisalar natijalariga ko'ra keyinchalik rag'batlantirish yoki jazolash imkoniyati bilan ishlab chiqilishi kerak;

- mijozlar ma'lumotlarini tizimlashtirish. Mijozlar haqidagi barcha mumkin bo'lgan ma'lumotlarni (kredit shartlari, shaxsiy ma'lumotlar, rekvizitlar, monitoring sanalari, sug'urta to'lovlari va boshqa hodisalar) o'z ichiga olgan to'g'ri yagona ma'lumotlar bazasini yaratish kerak. Bundan tashqari, so'ralgan hisobotlarni yaratish tezligi uchun bloklar ishlab chiqilishi kerak.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, jiddiy yondashuv va kreditlash jarayonini axborotlashtirish tizimini sinchkovlik bilan tanlash talab etiladi. Uni amalga oshirish, albatta, kredit olish uchun arizani ko'rib chiqish va tasdiqlash jarayonida ishtirokchilarning fikrlari va ish usullarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Tijorat banklari, bank rahbariyati kichik biznesni kreditlash jarayonini boshqarishning to'g'ri va aniq ishlaydigan, ko'p funktsiyali, hamyonbop innovatsion texnologik tizimi mijozlar bazasini kengaytirish, raqobatbardoshlikni saqlash va umuman, daromadlilikni oshirishning asosiy omili ekanligini tushunishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasi. 20.12.2022.

2. Toshmatov Sh.A. Kichik tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortish asoslari. Monografiya.-t.: "Moliya", 2012.-160 b.

3. Автоматизация кредитования: предпосылки, возможности, решения./ Э.Рибкина.- Банковские технологии, № 4, 2005, с. 5.

4. Банковское дело: учебник / О.Н.Лаврушин, И.Д.Мамонова, И.Валенцева и др.; под редакцией засл. Деят. Науки рф, проф. О.И.Лаврушина.- 3-е изд., перераб. И доп.- м.: кнорус, 2005.- 768 с.

G. Madraximova, TDIU dotsenti
N.G.Safarova, TDIU magistranti

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi roli

Raqamli iqtisodiyot deganda, faqatgina blokcheyn texnologiyasini va ulardan xalqaro bozorlarda foydalanish masalalarini yoki kriptovalutalarni tushunish to'g'ri bo'lmaydi. Raqamli iqtisodiyot deganda, raqamli kommunikatsiyalar, IT yordamida olib boriladigan iqtisodiyot tushuniladi. Bunda, yashirin iqtisodiyotga barham berish vositasi sifatida ham tushunish mumkin. Chunki birinchidan, barcha operatsiyalar elektron ro'yxatdan o'tilishiga, ikkinchidan shaffof

bo'lishiga erishiladi. Qolaversa, ishlab chiqarishdan yangi it texnologiyalar qo'llanilishi tufayli mahsulot va xizmatlarning tannarxi pasayadi.

Raqamli iqtisodiyot – bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir.

Hozirgi kunda raqamli iqtisodiyot rivojlangan davlatlarda YaIM (yalpi ichki mahsulot) hajmi ham, YaIMning aholi son boshiga ulushi ham yuqoridir. Shu jihatlarni olib fikr yuritadigan bo'lsak, davlatimiz rahbarining bu masalaga katta e'tibor qaratganligi aniq bir maqsadni ko'zlaganligidan dalolat beradi, u ham bo'lsa, birinchidan, aholining yashash darajasini yuksaltirish, ikkinchidan, aholining real daromadlarini oshirish va xalqimizni rozi qilishdir. Prezidentimiz raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. Buning sababi deb, "...O'zbekiston iqtisodiyotining yuqori sur'atlarda o'sishini ta'minlash bilan birga, aholi ilmini, qarashlarini zamon bilan hamnafas qilish, qolaversa, mamlakatimizning xalqaro maydonda integratsiyasini tezlashtirish va natijada O'zbekistonni demokratik, iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan davlatlar qatoriga qo'shishdan iboratligini keltirishim mumkin. Bu inqilobiy yondashuv faqatgina buyuk iqtisodiy sakrashlar orqali xalqning turmush darajasini oshirish, aholi farovonligiga birinchi darajali masala sifatida qarash-haqiqiy xalqparvar yetakchiga xosdir".

Raqamli iqtisodiyotni makroiqtisodiyotdagi o'рни va traksaksion sektor. Iqtisodiyotning raqamli segmentiga tegishli bosh manbasi – traksaksion sektorning o'sishi deb bilishimiz tabiiy hol.

Rivojlangan mamalakatlarda bu ko'rsatkich YaIMning 70 foizdan ortiq miqdorni tashkil etib, davlat boshqaruvi, konsalting va informatsion xizmat ko'rsatish, moliya, ulgurji va chakana savdo, shuningdek, xizmatlar sohasini birlashtiradi.

Bugungi kun to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, hozir butun dunyo bo'ylab yangi servislar va biznes modellarini yaratish uchun it instrumentlaridan foydalanadigan eski va yangi kompaniyalar aksariyat sohalardan yetakchi bo'lgan kompaniyalarga kuchli raqobat tug'dirmoqda. Bugungi vaziyatga ko'ra shuni ta'kidlash joizki, yaqin yillarda makroiqtisodiyot "lean production" (korxonaning barcha turdagi yo'qotishlarini bartaraf etishga qaratilgan doimiy intilishlariga asoslangan ishlab chiqarish korxonalarini boshqarish konsepsiyasi), addictive (ko'p jihatli), nano va biotexnologiya mezonlariga tayanadigan ishlab chiqaruvchilarga qattiq bog'liq bo'lishi kutilmoqda. Shu munosabat bilan oqilona boshqaruv uchun zarur hisoblangan axborot ko'lami ham ortib boradi, ishlab chiqarish va fuqarolar muloqoti, biznes va davlat organlarini boshqarish tuzilmasi esa jiddiy o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Iqtisodchilarning fikriga ko'ra, ayni vaqtda bu kabi o'zgarishlar natijasida qo'shimcha qiymatni chiqarib olish amaliyotiga asoslangan

iqtisodiyot hamkorlik va manfaatlarni baham ko'rish almashinuvchan iqtisodiyot ("sharingeconomy")ga almashmoqda. Bu esa bozordagi raqobat o'z-o'rnini o'zaro manfaatli kooperatsiyaga va hamkorlikka faol bo'shatishi, shu bilan birga, vertikal muloqotdan o'zaro teng munosabatlar va bir-birini to'ldiruvchi xizmatlarga o'tishiga umid uyg'otadi.

Ma'lumki, "raqamli o'zbekistan-2030" strategiyasida 2020-2022-yillarda hudud va tarmoqlarni raqamli transformatsiya qilish doirasida quyidagi vazifalarga ham alohida e'tibor qaratilgan:

- aholi punktlarini internet tarmog'iga ulash darajasi, shu jumladan keng polosali ulanish portlarini 2,5 mIngacha ko'paytirish, 20 ming kilometr optik-tolali aloqa liniyalarini qurish va mobil aloqa tarmoqlarini rivojlantirish orqali 78%dan 95%ga yetkaziladi;

- hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning turli sohalarida 400 dan ortiq axborot tizimlari, elektron xizmatlar va boshqa dasturiy mahsulotlar joriy etiladi;

- 587 ming nafar kishini, shu jumladan «bir million dasturchi» loyihasi doirasida 500 ming nafar yoshlarni qamrab olish orqali kompyuter dasturlash asoslariga o'qitish tashkillashtiriladi;

- iqtisodiyotning real sektori tarmoqlaridagi korxonalarda boshqaruv, ishlab chiqarish va logistika jarayonlarini avtomatlashtirish bo'yicha 280 dan ortiq axborot tizimlari va dasturiy mahsulotlar joriy etiladi;

- hududlarda hokimlar, davlat organlari va tashkilotlar xodimlarining raqamli savodxonligini va malakasini oshirish, ularni axborot texnologiyalari va axborot xavfsizligi bo'yicha o'qitish uchun tegishli oliy ta'lim muassasalari birlashtiriladi hamda ularning 12 ming nafar xodimi axborot texnologiyalari sohasida o'qitiladi.

Jahon banki hisob-kitoblariga binoan, tezkor internet foydalanuvchilarining 10 foizga ko'payishi yillik YaIMning ko'lamini 0,4 foizdan 1,4 foizgacha oshirishi mumkin ekan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotning mamlakat yaimdagi ulushi har yili taxminan 20 foizga o'sishi (rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 7 foiz atrofida) uning ahamiyati belgilaydigan ko'rsatkich sifatida qaraladi. Raqamli iqtisodiyot hosil qiladigan ta'sir choralari to'liq sanab o'tish ancha murakkab ish, binobarin, elektron xizmatlar va uzviy ma'lumotlardan foydalanish imkoniyati iqtisodiyot obyektlarga taqdim etadigan aloqalarni to'laqonli tarzda baholash ancha mushkuldir. Shu bois axborotlashtirishga sarflanadigan investitsiyalarning muhimligini, ayniqsa davlat darajasida asoslash bir qadar qiyin vazifa hisoblanadi. U yoki bu sohada yaratilgan gigabayt axborotni real holatda har doim ham hisoblab chiqishning imkonsizligi o'z-o'zidan tushunarli hodisadir.

Xulosa o'rniida shuni aytish joizki, insoniyat taraqqiyotining hozirgi davr va yaqin istiqbolida iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimining sifat jihatdan rivojlanishi raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bilan bevosita bog'liq bo'lib bormoqda. Mamlakatimiz taraqqiyotining istiqboli ham raqamli iqtisodiyot rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning qamrov darajasiga tayanadi. Raqamli iqtisodiyot butun dunyoni qamrab olishi tufayli, axborotlashtirish va raqamlashtirishga oid har qanday davlat loyihasi kompleks ravishda hamda yagona kodlash tizimi, iqtisodiy va boshqaruvga aloqador axborotni aniqlash asosida chuqur ilmiy o'rganilishi muhimdir. Shunchaki asossiz va tasdiqlanmagan, ilmiy asoslanmagan tajribani hayotga tatbiq etish yo'qotishlarni yetaklashi mumkin. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishdagi eng muhim jihat va bir vaqtning o'zida eng murakkab bosqich – bu ishbilarmonlik muhitini aholi oson tushuna olish darajasida soddalashtirish, shaffoflashtirish hamda odamlar va biznesning davlat bilan muloqotiga sarflanajak xarajatlarni maksimal qisqartirishdan iborat deb bilamiz. Shundan keyin tomonlarning davlat va xususiy sektor doirasida tashkilotlararo tezkor, sifatli va samarali muloqotni yo'lga qo'yish talab etiladi. Bunga erishish uchun raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning quyidagi asosiy shartlari va ustuvor yo'nalishlarini sanab o'tish maqsadga muvofiq: raqamli texnologiyalar barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun institusional muhit va raqamli infratuzilmani rivojlanishida ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy dastaglar barqarorligini ta'minlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'Imasov A.O'., Vohobov A.. Iqtisodiyot nazariyasi. – T.: 2006
2. sobirov i. Raqamli iqtisodiyot – rivojlanish trendlari va xususiyatlari. – t.: 2020
3. Mustofoqulov Sh. Raqamli iqtisodiyot – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yangi davri. – T.: 2019
4. Michael F. Bleaney. «Macroeconomic stability, investment and growth in developing countries». Journal of development economics.

Маҳаллий бюджетларнинг молиявий барқарорлигини шакллантириш

Ҳар бир мамлакат мақсадлари йўлида барқарор ривожланиш учун ўз стратегиясини, режаларини ва дастурларини мустақил равишда ишлаб чиқади. Ўзбекистон ҳукумати ҳам ислохотларнинг самарадорлигини глобал брм рейтинги орқали кузатиб боради, унга кўра ўзбекистон ҳозирда 52-ўринни эгаллаб турибди. Мамлакатнинг узоқ муддатли истиқболда стратегик мақсади – 2030 йилга келиб юқори даромадли мамлакатларга қўшилиш, бу эса аҳоли жон бошига даромадларни икки баравар кўпайтириш, қашшоқлик ва тенгсизликни камайтиришни назарда тутди. Ушбу мақсадларга эришиш учун ўзбекистон барқарор ривожланиш учун масъулиятли ва самарали бошқарувнинг асосий тамойилларини жорий қилган ҳолда либераллаштириш ва давомли ислохотларга таянади.

Сўнгги йиллар давомида республикамизда маҳаллий вакиллик органлари фаолиятини қайта кўриб чиқишга йўналтирилган жиддий чора-тадбирлар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги пф–5185 фармони билан тасдиқланган маъмурий ислохотлар концепциясида[1] маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг, айниқса, халқ депутатлари кенгашларининг ижро этувчи ҳокимият органлари ҳудудий бўлинмалари фаолиятини назорат қилиш бўйича роли ва масъулиятини ошириш масаласи кўтарилган.

“Қачонки, ҳудудлардаги вазият ижобий томонга ўзгарса, бюджет ижроси тўлиқ таъминланса, жинойтчилик камайса, янги иш ўринлари яратилса, энг муҳими, халқимизнинг турмуш даражаси яхшиланса, маҳаллий кенгашлар фаолиятига ижобий баҳо берса бўлади”, – дейди Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.Мирзиёев.[2]

Қолаверса, маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини такомиллаштириш куннинг долзарб масаласидир. Моҳиятан олиб қараганда, маҳаллий кенгашлар депутатлари жамият ва давлат манфаатларига хизмат қиладиган ишлар билан шуғулланади, улар доимо давлат диққат-эътиборида бўлган аҳолининг ҳаётий манфаатларини ифода этади.

Замонавий воқелик шароитида маҳаллий ҳокимият органларининг вазифаси ўзиларига тегишли ҳудуда саноат ва ноишлаб чиқариш соҳалари, у ердаги иқтисодий ва ижтимоий тараққиётини таъминлашга хизмат қилувчи бюджетлараро муносабатларнинг ривожланишини мувофиқлаштиришни таъминлашга қаратилган. Табиийки, буларнинг барчаси, албатта, тегишли моддий ва молиявий базанинг мавжудлигини назарда тутди.[3, 4]

Маҳаллий ҳокимиятларнинг молиявий ресурслари - бу давлат ва маҳаллий аҳоли томонидан уларга юкланган вазифаларни ҳал қилиш учун маҳаллий ҳокимият органларидаё мавжуд бўлган маблағларнинг мақсадли фондлари тўпламидир.[5]

Маҳаллий бюджетлар Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг муҳим таркибий қисмини ташкил этади ҳамда маҳаллий ҳокимиятларнинг фаолият кўрсатишларида муҳим молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар тизими маҳаллий талаб-эҳтиёжларни тўлароқ қондиришни ҳамда давлатнинг марказлашган тартибда амалга оширадиган тадбирларини бажарилиши билан чамбарчас боғланган ҳолда ижро этишга имкон яратиб беради. Маҳаллий ҳокимият органларига маҳаллий бюджет даромадларини кўпайиши ва ресурсларни тежамкорлик билан сарфланиши вазифаси юклатилади.

Маҳаллий солиқлар таркиби мол-мулк солиғи, ер солиғи, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи ҳамда бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинадиган солиқдан иборатдир.

Маҳаллий молияни шакллантиришнинг асосий манбалари:

Давлат тузилмалари томонидан маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига даромад манбалари ва тегишли қонунчилик қоидаларида кўрсатилган ҳуқуқлар шаклида тақдим этиладиган давлат маблағлари;

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти давомида яратилган маҳаллий ҳокимиятнинг ўз маблағлари;

Қарз маблағлари.

Маҳаллий молияни шакллантиришнинг ушбу учта манбасининг нисбати ва ҳажмларини кўриб чиқиш жараёнида ўрганилаётган муниципал тузилманинг мустақиллигини аниқлаш мумкин. Шундай қилиб, молия таркибида 1 ёки 3 гуруҳ манбаларининг устунлиги маҳаллий ҳокимиятнинг давлат тузилмаларига ёки кредит ташкилотларига боғлиқлигини ва маблағлардан мақсадли фойдаланиш учун чекланган имкониятларни кўрсатади. Демак, маҳаллий ҳокимиятлар, биринчи навбатда, ўз маблағларини шакллантириш манбаларини кўпайтириши керак, деб таъкидлаш мумкин. Маҳаллий бюджетни шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари ўзбекистон республикасининг бюджет кодексига акс эттирилган.[6] хусусан, 30-моддада маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг бюджет ҳуқуқий муносабатларини тартибга солиш жиҳатлари бўйича ваколатлари берилган; 52-моддада маҳаллий бюджетнинг солиқ ва солиқдан ташқари даромадлари таркиби кўрсатилган ва бюджетни тартибга солиш бўйича бир қатор нормалар белгиланган; 71-72-моддаларда маҳаллий бюджетдан молиялаштириладиган харажатлар белгиланган.

Юқорида айтилганларнинг барчаси маҳаллий бюджетларни ўзларининг функционал мажбуриятларини бажариш учун маҳаллий ҳокимият органларининг бевосита ихтиёрида бўлган реал ресурслар шаклида кўриб чиқишга имкон беради. Гап шундаки, бир томондан, маҳаллий бюджетлар маҳаллий ҳокимиятларнинг молиявий режалари тўплами, бошқа томондан – кўриб чиқиладиган маъмурий-ҳудудий бирликнинг ноишлаб чиқариш соҳасини ривожлантиришга ҳисса қўшадиган моддий ресурслар тўпландир.

Республиканинг аксарият субъектларида маҳаллий ҳокимиятларнинг бюджет ассиметриясининг мавжудлиги бу тизимини афзалликларини сезиларли даражада чеклайди. Маҳаллий ҳокимиятларнинг бу соҳадаги мустақилликларини бир мунча пасайтиради.

Ташаббусли бюджетлаштириш фуқаролардан зарурий шарт сифатида ғояларни илгари суришни талаб қилади. Лойиҳа ғоялари юқоридан тушмайди, балки фуқароларнинг ўзлари томонидан илгари сурилади. Ҳар бир лойиҳа ғояси фуқаролар томонидан бюджет маблағлари ёрдамида ҳал этилиши мумкин бўлган муаммодир. Дастлаб, лойиҳаларни илгари суриш учун умумий қоидалар ва контсептуал чегаралар белгиланади (лойиҳа тавсифи ва муаммони ҳал қилиш йўллари, муддатлар, бюджет, техник имкониятлар).

Шу билан бирга кейинги йилларда бу борада бир қатор ижобий силжишлар кўзатиш мумкин. Президентнинг парламентга йўллаган мурожаатномасидаги[2] «маҳалла бюджети» тизимини жорий этиш тўғрисидаги ташаббус маҳалланинг ўзидаёқ кўплаб муаммоларни ҳал қилишга имкон беради. Бу фуқароларнинг турли масалалар: ободонлаштириш, моддий ёрдам, ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича мурожаатларини кўриб чиқиш вақтини сезиларли даражада қисқартиради, шунингдек, маблағ талаб қилувчи масалалар энди маҳалла ихтиёрига ўтади. Бу маблағлар ўсиб келаётган авлод бўш вақтини

сифатли ўтказиши, жисмонан ва маънан соғлом бўлиб вояга етиши учун кутубхоналар, спорт майдончалари ташкил этишга йўналтирилади.

Давлат бюджетининг шаклланиши ва ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш жараёнига аҳолини фаол жалб этиш ҳамда жойлардаги долзарб муаммоларни ҳал этишда жамоатчилик иштирокини кенгайтириш мақсадида 2021 йил 13 апрелда Ўзбекистон республикаси президентининг «бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги пқ-5072-сонли қарори қабул қилинди.[7] қарорга кўра, 2021 йил май ойидан бошлаб республиканинг ҳар бир ҳудудидан 1 тадан туман (шаҳар)ларда, 2022 йил 1 январдан эътиборан республиканинг барча туман (шаҳар)ларида тегишли бюджетларнинг тасдиқланган умумий харажатларининг 5 фоизини жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирларни молиялаштиришга йўналтириш бўйича янги тартибни босқичма-босқич жорий этилди.

2021 йил 1 июлдан бошлаб жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирларни молиялаштиришга ажратиладиган туман (шаҳар)лар бюджетлари қўшимча маблағларининг энг кам миқдорини 10 фоиздан 30 фоизга оширилди. Президент қарорига кўра танлаб олинган туман (шаҳар)лар бюджетларига қўшимча равишда республика бюджети маблағлари ҳисобидан 92,7 миллиард сўм маблағ ажратилди.

2021 йилда ўтказилган ташаббусли бюджетлаштириш жараёнида фуқаролардан келиб тушган мурожаатларда баён этилган ўринли ва долзарб муаммоларни қисқа муддатларда бартараф этиш, давлат бюджетини шакллантириш ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш лойиҳаларини ишлаб чиқиш жараёнига аҳолини фаол жалб этиш мақсадида Ўзбекистон республикаси президентининг 2021 йил 22 сентябрда “«очиқ бюджет» ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида шаклланган тадбирларни молиялаштиришни янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” пқ-5250-сон қарори қабул қилинди.[8] қарорга мувофиқ, 2022 йил 1 январдан бошлаб туман ва шаҳарлар бюджетлари параметрларида ҳудудий ички йўлларни таъмирлаш учун ажратиладиган маблағларнинг 50 фоизи «очиқ бюджет» ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида аниқланган ички йўлларни таъмирлашга йўналтирилади.

Халқаро тажрибадан маълумки, фуқароларнинг бюджет жараёнида иштирок этиши шаффофлик ва очиқликни таъминлашга, жамоатчилик назоратини кучайтиришга, бу орқали давлат органлари фаолиятининг самарадорлигини оширишга ва коррупциявий ҳолатларнинг олдини олишга қилади. Шундан келиб чиққан ҳолда, 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида ҳам ҳар бир туман бюджетининг камида 5 фоизини “фуқаролар бюджети” дастури доирасида аҳолининг таклифлари асосида энг долзарб муаммоларни ечишга сарфлашни ташкил қилиш белгиланди.

Ҳудуднинг молиявий барқарорлиги ҳақида гапирганда, бюджет барқарорлигининг икки турини ажратиш керак:

Ҳозирги молиявий барқарорлик;

Узоқ муддатли молиявий барқарорлик.

Минтақа молия тизимининг барқарорлиги мезонлари орасида ҳудудларнинг нормал ишлашини таъминлаш зарурлигини таъкидлаш мумкин; субъектга берилган ваколатларни маълум ҳажмда амалга ошириш; ички ва ташқи қарзлар бўйича фоизларни тўлаш.

Биринчи мезон жорий даврнинг мажбурий харажатларини кўрсатадиган иккинчи мезон билан кўпроқ боғлиқ бўлган декларатив ёндашув билан кўпроқ тавсифланганлигини пайқаш қийин эмас.

Бизнингча, учинчи мезон кўриб чиқиладиган концепцияга тўлиқроқ мос келади, чунки у нафақат уни услубий жиҳатдан кенгайтиради, балки унинг вақт параметрларини ҳам белгилайди, чунки ҳар қандай қарз, шунингдек уни сақлаш, қоида тариқасида, стратегик узоқ муддатли характерга эга.

Бундан бюджет турлари бўйича барқарорлик даврларини алоҳида ажратиш зарурлиги келиб чиқади:

Жорий давр (бюджет йили давомида);

Ўрта муддатли давр (2 йилдан 5 йилгача);

Узоқ муддатли давр (5 йил ёки ундан кўп). [9] барқарорлик даврларини бундай гуруҳлаш зарурати жорий даврнинг барқарорлигини аниқлашда қўйилган вазифаларнинг фарқи билан боғлиқ бўлиб, биз пул бўшлиқларини бартараф этиш, бюджет йилида унинг балансига эришиш, иқтисодий муҳит ўзгарган тақдирда тезкор қарорлар қабул қилиш зарурлиги ҳақида гапирамиз.

Маҳаллий бюджетнинг молиявий барқарорлиги параметрларидан бири сифатида пул маблағлари ҳажми ва улардан молиялаштириладиган харажатларни кўрсатиш мумкин. Ушбу ёндашув барқарорлик мезонини танлаш вазифасини бироз соддалаштиради, натижада барқарор молиявий тизим ҳудуднинг барча харажатларни пул маблағлари ҳисобидан ўз вақтида қоплаш имконини беради.

Маҳаллий бюджетнинг молиявий барқарорлигини таҳлил қилиш жараёнида қуйидагилар зарур:

Ўз молиялаштириш манбалари бўйича жорий харажатларни қоплаш имкониятлари ва ҳажмини аниқлаш; етишмаётган маблақ ҳажмини аниқлаш; етишмаётган пул маблақлари ўрнини қоплаш имкониятларини излаш.

Молия тизимининг барқарорлигини диагностика қилиш ҳудуднинг ижтимоий-экологик, иқтисодий ва сиёсий ривожланишини ҳал қилишнинг стратегик режасини ишлаб чиқишга имкон беради. Шунингдек бу жараён инвестициялар, узоқ муддатли кредитларни жалб қилиш, инфратузилмани модернизация қилиш ва ривожлантириш учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Маҳаллий бюджетлар харажатларини таҳлил қилишда, шунингдек, жорий, капитал ва умумий харажатлар нисбати, бюджет ташкилотлари харажатлари, корхоналарга берилган кредитлар миқдори ва бошқаларни ҳисоблаш керак.

Маҳаллий ҳокимиятларнинг молиявий барқарорлиги ҳақида гапирганда, уларнинг бюджет салоҳиятини, яъни бюджет тизимида молиявий ресурсларни тўплаш қобилиятини ҳисобга олиш керак. Бу бюджет мустақиллиги даражаси, бюджет баланси, давлат ҳокимияти субъектининг тўлов қобилияти, бюджет харажатларининг иқтисодий самарадорлиги, ички ва ташқи қарзларнинг ҳажми ва таркиби, бюджетни бошқариш сифати ва бошқалар билан узвий боғлиқдир.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, маҳаллий бюджетларнинг молиявий барқарорлиги молиявий хавфсизлик, молиявий мослашувчанлик, молиявий мувозанат каби молиявий тоифалар билан чамбарчас боғлиқдир.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, маҳаллий бюджетнинг молиявий барқарорлиги ички ва ташқи омилларнинг таъсирини ҳисобга олган ҳолда пул маблағларининг бутун тўпланимининг тебранишларига мойиллигида намоён бўлади.

Мухтасар айтганда, мамлакатимизда сўнгги йилларда маҳаллий бюджетлар молиявий барқарорлигини таъминлаш, уларни юқори бюджетга қарамлигини камайтириш, маҳаллий бюджетларнинг мустақиллигини ошириш борасида қатор ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул

қилиниб, уларнинг амалий самараси маҳаллий бюджетлар мустақиллигини оширишга сезиларли даражада хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сон Фармони билан тасдиқланган маъмурий ислохотлар концепцияси.//<https://lex.uz/docs/3331174>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.// <http://www.ach.gov.uz/uz/lists/view/54>
3. Бабич А.М. Государственные и муниципальные финансы. - М.: финансы; юнити, 1999. - 687 с.
4. Мисаков В.С., Байдуев И.З., Гендугов С.З. Функционально-стоимостный анализ как метод системного исследования.//Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2015. - №22-2. - с.167.
5. Проблемы и реформы местного самоуправления: структурные и финансовые аспекты. - м.: иэп, 2005. - 543 с.
6. Ўзбекистон Республикасининг бюджет кодекси.//<https://lex.uz/acts/2304138>
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 13 апрелдаги «бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги пқ-5072-сонли қарори.// <https://lex.uz/docs/5370805>
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 сентябрдаги ““Очиқ бюджет” ахборот портали орқали жамоатчилик фикри асосида шакланган тадбирларни молиялаштиришни янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-5250-сон қарори.// <https://lex.uz/docs/5651405>
10. Каратаев С.А. К вопросу понятия «устойчивость бюджета».//дайджест - финансы. - 2003. - №4 - с.57-62.

*N.B.Achilova,
TDIU, katta o'qituvchi*

О‘zbekistonda makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli va uni rivojlantirish imkoniyatlari

О‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishganiga hali uncha ko‘p vaqt o‘tmaganiga qaramay, qisqa tarixiy davr ichida mamlakatimizning ijtimoiy, iqtisodi va siyosiy hayotida tub burilishlar sodir bo‘ldi, bozor islohotlari muvafaqqiyatli amalga oshirilib, bozor iqtisodiyoti tuzilmalari rivojlanib bormoqda. Mamlakatimiz prezidenti sh.m.mirziyoyev tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning yangi milliy modeli o‘zining ijobiy samarasini ham miqdor, ham sifat ko‘rsatkichlarida namoyon qilmoqda. Bosib o‘tilgan yo‘l – erishilgan yutuqlar tanlangan yo‘nalishning naqadar to‘g‘riligini yana bir bor tasdiqlaydi. Mamlakatimiz iqtisodiyotining yuqori barqaror o‘sish sur‘atlari va makroiqtisodiy mutanosibligi saqlanib qolayotgani, yurtimizda yalpi ichki mahsulot sur‘atlarining o‘sish tendentsiyasi kuzatilayotganligi va 2022 yilda bu ko‘rsatkich 888,3 trln so‘mni tashkil etib, 2021yilga nisbatan 5,7 foizga, aholi jon boshiga hisoblaganda esa 3,5 foizga oshgani hamda 24,9 mln so‘m (2255 aqsh dollari)ni tashkil qilgani, aholining daromadlari muntazam ravishda oshib borayotgani holda, 2022 yilda, aholi umumiy daromadlari 634,8 trln so‘mni va real o‘sish sur‘ati 109,7 foizni, aholi jon boshiga umumiy daromadlar esa 17,8 mln. So‘mni tashkil qilgani, bu ko‘rsatgich 2012 yilga nisbatan 5,1 barobarga oshgani fikrimizning yaqqol dalilidir.

Ayniqsa, dunyodagi hozirgi siyosiy va iqtisodiy beqarorlik sharoitida mamlakatimizda ushbu ko'rsatkichlarning ijobiy xarakterga ega bo'layotgani, shu bilan bir qatorda izchillik bilan davom ettirilayotgan islohotlar natijasida yaim tarkibining diversifikatsiya qilinayotganligi, iqtisodiyotda nodavlat sektor ulushining ortib borayotganligi, mulkdorlar sinfining tobora kengayib borayotgani, eksport hajmining yil sayin oshayotgani holda, tashqi savdo aylanmasi hajmining o'sishi (2021 yilga nisbatan 18,6 foizga o'sib, 50 milliard dollarga yetdi) kuzatilayotganligi ijobiy hol ekanligini alohida ta'kidlash zarurdir.

Iqtisodiyotdagi yuqori o'sish sur'atlarini ta'minlash, mulkiy islohotlarni samarali davom ettirish, iqtisodiyotning real sektori ko'lamini kengaytirish, ish bilan bandlikni oshirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, modernizatsiyalash, texnik va texnologik qayta qurollantirish, aholi turmush darajasi va farovonligini oshirishda bozor kon'yukturasi talablariga tez moslasha oladigan, katta moliyaviy quyilmalarni talab qilmaydigan, mehnat unumdorligi nisbatan yuqori bo'lgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning roli nihoyatda kattadir. Ushbu sektorda jami ish bilan band aholining 56,9 %i faoliyat olib borayotganligi, 2020 yilda yalpi ichki mahsulotning 55,7 foizi bu sektor hissasiga to'g'ri kelgayotganligi O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasi ekanligini qayd qilish lozim.

Bugungi kunda bozor iqtisodiyoti talablari hamda jahonning rivojlangan yetakchi mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish, uni qo'llab-quvvatlash borasida aniq, keng ko'lamdagi ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, soliq yukining muntazam ravishda pasaytirib borilayotganligi, tadbirkorlik erkinligi ta'minlash maqsadida tekshiruvlar soning kamaytirilayotganligi va mehnat faoliyatiga noqonuniy aralashuvlarga chek qo'yilayotganligi, davlat ro'yxatidan o'tkazish jarayonlarining soddalashtirilayotganligi, talab qilinadigan ustav kapitali summasining pasaytirilayotganligi, bu sohadagi normativ-huquqiy bazaning takomillashtirilayotganligi, turli hujjatlarni rasmiylashtirish va ekspertizadan o'tkazish xarajatlarining kamaytirilayotganligi va boshqa shu kabi ishlar o'z samarasini bermogda.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning «O'zbekiston – 2030» strategiyasida doirasida amalga oshirilishi rejalashtirilayotgan chora-tadbirlar qatorida:

- soliq tizimining barqarorligini ta'minlash maqsadida biznes uchun qo'shilgan qiymat va foyda soliq stavkalari uch yildavomida oshirilmashligini kafolatlash;

- soliq tizimini to'liq raqamlashtirish, soddalashtirish va barcha tadbirkorlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, rasmiy sektor – nolegal faoliyatdan afzal va manfaatli bo'lishi uchun barcha zarur sharoitlarni ta'minlash;

- kichik va o'rta biznesning xalqaro bozorlarga chiqishiga imkoniyatlarni kengaytirish, mikro moliyalashtirishni rivojlantirish, innovatsiyalar va startaplarni qo'llab-quvvatlash hamda yirik biznes bilan kooperatsiyani rivojlantirishning yangi instrumentlarini amaliyotga joriy etish;

- oilaviy tadbirkorlik asosida bandlikni ta'minlashda oddiy «qo'l menati»dan – sanoatlashgan ishlab chiqarish bosqichiga o'tish, uskuna sotib olish uchun imtiyozli kredit miqdorini 100 million so'mgacha oshirish;

- tadbirkorlik sub'ektlariga barcha xizmatlarni «yagona darcha» tamoyili asosida onlayn portal orqali ko'rsatish va xizmat ko'rsatish vaqtini o'rtacha 3 barobarga qisqartirish singari vazifalarning belgilanganligi bu sohaning naqadar ahamiyatli ekanligi va unga ajratilayotgan e'tiborning yuqoriligidan dalolat beradi hamda mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka yanada kengroq imkoniyatlar eshigini ochib bermogda.

Biroq, shu yo'sinda, hali-hanuz bir qator muammolarning mavjudligi hamda ularni bartaraf etmay turib, mamlakatimizda kichik biznes va xususiy sektorni rivojlantirish imkoniyatlaridan to'laqonli foydalana olish mumkin emasligini ham ta'kidlash joizdir.

Masalan, respublika viloyatlari kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, hududlar ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarining turlicha qondirilishi; mavjudligi; aholi daromadlari o'rtasida hududlararo tabaqalanish hamda sohalar kesimida keskin farqning mavjudligi (jini (gini) koeffitsenti 2020 yilda 0,26 darajada saqlanib qolgan (1 ga yaqin ko'rsatkich tengsizlikning yuqori darajasi) bo'lsada, bu mamlakatimizda daromadlar taqsimoti bilan hammasi joyida ekanligini anglatmaydi, daromadlar shakllanishi bo'yicha hududlararo farqlar mavjudligini va so'ngi yillarda oshib borayotganligi, masalan, toshkent shahri hamda farg'ona viloyati misolida daromadlar darajasi o'rtasidagi tafovut 3 barobarga yetganini, daromadlari tarkibidan mamlakat tashqarisidan kirib kelgan pul o'tkazmalari chiqarib tashlansa, vaziyat yanada jiddiylashishini ; ish haqi miqdorining sohalar kesimidagi sezilarli farqlar hamda turli daromad guruhlarning jami daromaddagi ulushidagi farqlarini qayd etmaslikning iloji yo'q); hududlarning xalq xo'jaligi va sanoat tarmoqlari rivoji turlicha bo'layotgani tarkibiy islohotlarda hududiy manfaatlarning ustivor bo'lishini talab etmoqda.

Jumladan, tadbirkorlik muhitida ijobiy siljishlarning ortib borishi hududning salohiyati va mavqeini mustahkamlashi lozim. Ayniqsa, viloyatlarda istiqomat qiluvchi aholining aksariyat qismi qishloq hududlarida istiqomat qilayotganligi, urbanizatsiya darajasi esa sanoat tarmoqlari rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqligini inobatga olgan holda, har bir hududning tabiiy-iqlimiy, ijtimoiy-iqtisodiy omillari va mavjud potentsialini inobatga olgan holda, hududiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, hududiy investitsiya siyosatini oqilona amalga oshirish nihoyatda zarurdir.

Shu bilan birga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sektori, o'z-o'zini band qilish ko'lamini kengaytirgan holda, ushbu xo'jalik sub'ektlari tomonidan tarmoqlarda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar bozorini kengaytirish, ularning eksport potentsialini yanada oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada hududlarda marketing, logistik va konsalting markazlari tashkil etish, mahsulotni qadoqlash, saqlash va yetkazib berish tizimini oqilona tashkil etgan holda isxtemol bozorlarini sifatli va raqobatbardosh mahsulotlar bilan to'ldirish kerak. Ayniqsa, dehqonchilik, fermerchilik, parrandachilik va hunarmandchilik sohalarida yetishtirilayotgan va ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning o'ziga xos xususiyatlari (aynash, buzilish, mavsumiylik va b.)Ni inobatga olgan holda, bu tadbirlarning ahamiyati yanada ortadi. Shuningdek, talab va taklif mexanizmiga tayangan holda ishlab chiqarilgan mahsulotlar bilan nafaqat ichki bozorlarni to'yintirish, balki tashqi bozorlar, birinchi galda, qo'shni mdh bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish uchun zaruriy chora-tadbirlarni ko'rish lozim. Bunda ishshlab chiqarish sohalarini bilan bir qatorda xizmat ko'rsatish sohalarini ham mutanosib rivojlantirish kontseptsiyasini amalga oshirish zarur.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish kichik va xususiy korxonalar xamda dehqon va fermer xo'jaliklari sonini ko'paytirishni, shu bilan birga ularning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni ham ko'zda tutadi. Bu borada quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

- ✓ Hududlarda mintaqaviy rivojlanish tendentsiyalari va istiqobllaridan kelib chiqqan holda mahalliy imtiyozli kreditlar berishni yanada kengaytirish;
- ✓ Nooziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarayotgan tadbirkorlik sub'ektlarini yanada qo'llab-quvvatlash mexanizmini ishlab chiqish;
- ✓ Oilaviy biznesga tayangan kichik korxonalarni tashkil etishni, xonadonlarda kichik xususiy sexlar ochishni yanada rag'batlantirish;

✓ Aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlariga tadbirkorlik sohalari uchun subsidiyalar ajratish;

✓ Joylarda infratuzilma bilan bog‘liq muammolar, jumladan, gaz, suv, elektr-energiya ta‘minotidagi uzilishlarni imkon qadar tezroq bartaraf etish;

✓ Chekka joylarda avtomobil yo‘llari bilan bog‘liq bo‘lgan mummolarni hal etish;

✓ Korxonalarni texnik va texnologik qayta qurish hamda zamonaviy texnika bilan ta‘minlanishiga imkon qadar ko‘maklashish, bunga xorijiy va mahalliy investorlarni jalb qilishni rag‘batlantirish;

✓ Moddiy-texnika xizmati ko‘rsatadigan va tayyorlangan mahsulotlarni sotishga ko‘maklashadigan tuzilmalarni yaratish, kichik tadbirkorlik va mustaqil biznes egalari uchun savdo-ko‘rgazma yarmarkalarini muntazam tarzda uyushtirish;

✓ Davlat nazorati organlarining xususiy tadbirkorlik faoliyatiga aralashuvni yanada cheklash;

✓ Tadbirkorlar uchun transaksion sektor xarajatlar yukini kamaytirish (soliq, bank, buxgalteriya va statistika, sug‘urta, notarial xizmatlar va h.) Orqali ularning xufyona tarzda emas, balki qonun dorisida faoliyat ko‘rsatishga chorlash;

✓ Xususiy tadbirkorlarga zarur resurslarni sotib olish va o‘z mahsulotlarini sotish uchun bozorlarga chiqish imkoniyatlarini yanada kengaytirish;

✓ Tadbirkorlik ob'ektlariga investitsiyalarni kengroq jalb qilish, jumladan, xorijiy kredit liniyalari orqali moliyalashtirishni takomillashtirish hamda moliyalashtirishning nokredit usullaridan foydalanishni kengroq yo‘lga qo‘yish lozim.

Ushbu ishlarning amalga oshirilishi O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish va bu orqali barqaror iqtisodiy o‘sish sur‘atlariga erishish hamda aholi turmush darajasi va forovonligini oshirishga imkon beradi deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. PF-158-son 11.09.2023. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida (lex.uz)
2. https://t.me/statistika_rasmiy/3212
3. https://stat.uz/files/401/choraklik-natijalar-yanvar-dekabr_2022uz/2734/aholini-umumiy-daromadlari.pdf
4. 2022 yilda O‘zbekiston iqtisodiyoti qanday rivojlangani tahlil qilindi - zamin.uz
5. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/12/02/inequality/>
6. https://www.banki.ru/wikibank/koeffitsient_djini/

*Д. Ч. Муродова,
ТМИ доценти (PhD)*

Хориж тажрибаси ва унинг амалий аҳамияти: монетар сиёсат доирасида

АҚШ федерал захира тизими (ФЗТ) тижорат банкларининг фаолиятини монетар сиёсат доирасида тартибга солишда дисконт сиёсати ва очиқ бозор сиёсатидан фаол тарзда фойдаланади. Ақш фзб томонидан дисконт ставкасида бериладиган кредитлар уч турда амалга оширилади.

Бирламчи (асосий) тур кредитлари фақат ишончли депозит муассасаларига маълум бир вақтга (одатда, бир неча соатга) ёки вазият тақозосига кўра узокроқ муддатга берилиши мумкин. Ушбу депозит муассасаларининг ишончилигини аниқлаш учун ҳфзб томонидан уларнинг молиявий аҳволи юзасидан мунтазам мониторинг олиб борилади, рейтинг юритилади. Депозит муассасалари ушбу қарз маблағларини асосан молиялаштиришнинг захира манбаси сифатида қарашади ва улардан бошқа мақсадларда фойдаланишмайди. Ушбу

биринчи тур қарз маблағи асосий манба ҳисоблангани боис ҳам ақш фзб лексиконида уни «дисконтланган ставка» дейишади. Иккиламчи тур кредитлари барқарор депозит муассасаларига берилиб, уларнинг дисконт ставкаси ишончли депозит муассасаларига бериладиган дисконт ставкасидан 50 фоиз пунктга юқорироқ, баъзи ҳолларда эса вазият тақозосига кўра ундан-да юқорироқ бўлиши мумкин. Ушбу турдаги кредитларнинг муддати бир кунгачани ташкил қилади. Депозит муассасаларининг барқарорлигини аниқлаш учун уларнинг молиявий аҳволи доимий мониторинг қилинади ва рейтинг асосида баҳоланади. Мазкур кредитлар ликвидлик танқислигини олдини олиш мақсадида жалб қилинади.

Улардан депозит муассасаларининг активларини молиялаштиришда фойдаланиш мумкин эмас. Учинчи, яъни мавсумий тур кредитлари унча катта бўлмаган депозит муассасаларига ўз кредит ва депозит операциаларидаги мавсумий номутаносибликларнинг олдини олиш учун берилади. Бунда ушбу депозит муассасалари мавсумий тебранишларга хос бўлган ҳолатларни аниқ асослаб беришлари лозим. Одатда бундай муассасалар қишлоқ хўжалиги соҳасига ёки туристик салоҳиятга эга бўлган жойларда фаолият кўрсатадиган хўжалик субъектларига хизмат кўрсатишади. Мазкур кредитнинг дисконт ставкаси бозор ставкасига тенг бўлади.

Ақш федерал захира тизими (фзт) тижорат банкларининг фаолиятини монетар сиёсат доирасида тартибга солишда очик бозор сиёсатидан ҳам фаол фойдаланади.

ФЗТ репо операцияларининг икки туридан фойдаланади:

1. Тўғри репо.

бунда, фзт қимматли қоғозларни тижорат банкларига, қайтариб сотиб олиш шарти билан, сотади.

2. Тескари репо.

бунда, ФЗТ қимматли қоғозларни тижорат банкларидан, қайтариб сотиш шарти билан, сотиб олади.

АҚШ ФЗТ репо операцияларининг ўзига хос хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

* ФЗТ репо операциаларини давлат қимматли қоғозларининг иштирокчилари бўлган бирламчи дилерлар (тижорат банклари) билан амалга оширади. Ушбу банклар қимматли қоғозлар бозорида юқори репутацияга ва катта тажрибага эга бўлиб, улар репо операцияларининг тезкорлигини таъминлайди.

* ФЗТ репо операцияларини ҳукуматнинг қимматли қоғозлари билан амалга оширади (фзт манфаатлар тўқнашувидан қочиш мақсадида хусусий компанияларнинг қимматли қоғозлари билан олди-сотди операцияларини амалга оширмайди);

* ФЗТ АҚШ ғазначилигидан унинг фзтдаги депозитларини кутилаётган даражаси тўғрисидаги маълумотларни олиш йўли билан захираларнинг ҳақиқатдаги тақлифига аниқлик киритади;

* ФЗТнинг очик бозор операциялари бўйича менеджерлари ҳар иш куни эрталаб бирламчи дилерлар вазифасини бажарувчи тижорат банкларининг қимматли қоғозлар бозорининг ҳолати тўғрисидаги фикрларини ўрганадилар. Ушбу фикрларни ўрганиш қимматли қоғозларнинг курсларини кун давомида тебранишини олдиндан билиш имконини беради.

* фзтнинг очик бозор операциалари бўйича мутахассислари бошқарувчилар кенгашининг “монетар сиёсат” бўлими билан боғлиқ, ўзларининг бозордаги захираларга бўлган талаб ва захиралар тақлифи бўйича прогнозларини ушбу бўлимнинг прогнозлари

билан таққослайди. Бунинг натижасида қимматли қоғозлар бозоридаги ҳаракат режаси ишлаб чиқилади⁵¹.

1-жадвал

АҚШда яимнинг йиллик ўсиш суръати, инфляциянинг йиллик даражаси ва федерал захира тизимининг дисконт ставкаси⁵² фоизда

Кўрсаткичлар	Йиллар				
	2017	2018	2019	2020	2021
Яимнинг ўсиш суръати	2,3	2,9	2,3	- 3,4	5,7
Инфляция даражаси	2,1	1,9	2,3	0,1	4,7
Фзтнинг дисконт ставкаси	1,5	2,5	1,75	0,25	0,75

1-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, 2018-2020 йилларда ақш яимнинг ўсиш суръатини пасайиш тенденцияси кузатилган. Аммо, 2021 йилда яимнинг ўсиш суръати 2020 йилга нисбатан сезиларли даражада ошган. Бироқ, ушбу кўрсаткич 2020 йилда 2019 йилга нисбатан пасайган. Бу эса, асосан, куйидаги сабаблар билан изоҳланади:

*Хитой билан давом этаётган савдо уруши натижасида зарар кўрилатганлиги;

*2020 йилда коронавирус пандемияси сабабли ақш ва жаҳон иқтисодиёти ўсишининг секинлашганлиги.

Маълумки, АҚШ ФЗТ амалиётида федерал очик бозор кўмитаси – фобк (federal open market committee – fomc) фаолият юритиб, у асосан захира талаблари ва федерал фонд фоиз ставкаларини белгилашда ҳамда улар орқали иқтисодиётнинг молиявий ресурсларга (пул, кредитлар) бўлган талаб ва таклифини мувофиқлаштиришда муҳим институт ҳисобланади. Мазкур институт дисконт ставкасини белгилашда бевосита ваколатли ҳисобланмасида, аммо уни шакллантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Унинг хулоса ва таклифлари ақш фзб директорлар кенгаши томонидан ўрганилиб, тегишли қарор қабул қилинади.

1-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, 2017 – 2020 йилларда ақшда инфляциянинг йиллик даражаси мўътадил бўлган, яъни инфляциянинг йиллик даражаси 3 фоиздан ошмаган.

Бу эса, пуллар таклифини тартибга солиш амалиётини такомиллаштириш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади. Бироқ, 2021 йилда инфляциянинг йиллик даражаси 2017 йилга нисбатан сезиларли даражада ошган. Фзтнинг дисконт ставкаси 2018-2021 йилларда пасайиш тенденциясига эга бўлган. Бу эса, мазкур даврда инфляция даражасининг ошишига йўл қўймасликнинг зарурлиги билан изоҳланади. 2.1-жадвалда келтирилган маълумотлардан кўринадики, 2021 йилда фзтнинг дисконт ставкаси 2021 йилга нисбатан сезиларли даражада оширилган. Бу эса, мазкур даврда инфляция даражасини кескин ошганлиги билан изоҳланади.

М.Ч. Муродова, ТМИ доценти, (PhD)

Қимматли қоғозлари эмиссиясини амалга оширишда банкларнинг ўрни

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида инфляциянинг йиллик даражасини 5 фоиздан ошмаслигини

⁵¹ Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2013. – С. 483 - 484.

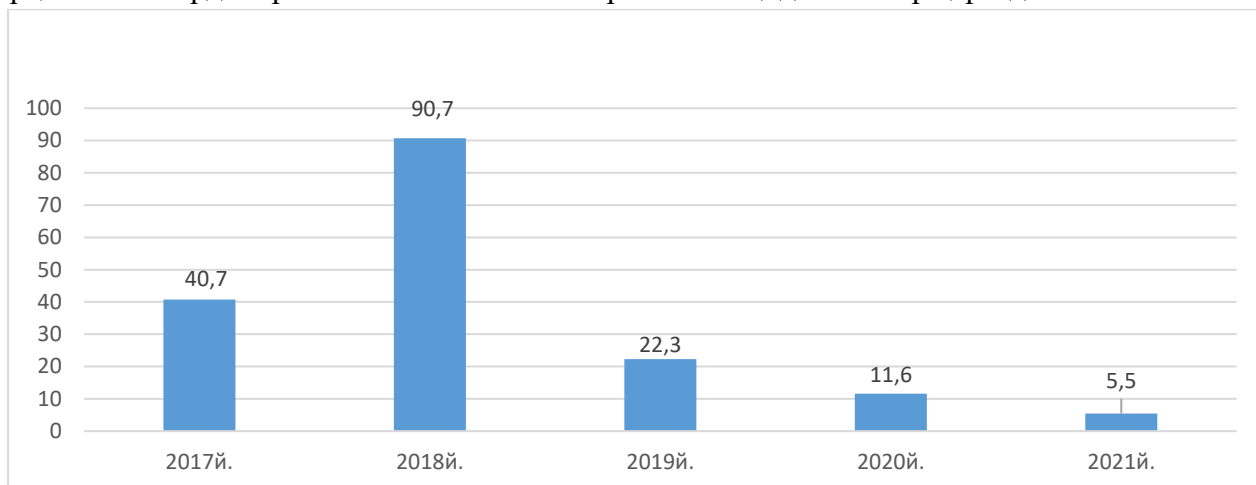
⁵² Жадвал муаллиф томонидан <https://www.federalreserve.gov> сайти (АҚШ Федерал захира тизими) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

таъминлаш, хусусий секторнинг банк тизимидаги улушини 60 фоизга етказиш макроиктисодий ўсиш суръатларининг барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шартлари сифатида эътироф этилган⁵³.

Шунингдек, ўзбекистон республикаси президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3272-сон “Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3272-сон қарорида пул-кредит сиёсатининг ликвидлигини бериш ва жалб қилиш операциалари бўйича қўлланилаётган фоизли инструментлардан фойдаланишни кенгайтириш вазифаси қўйилган⁵⁴.

Тижорат банкларининг ликвидлигини таъминлашда Ўзбекистон ҳукуматининг ва марказий банкининг облигациялари муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси марказий банкининг расмий статистик маълумотларига кўра, 2020 йилда марказий банкнинг жами 5,3 трлн. сўмлик қисқа муддатли облигациялари муомалага чиқарилиб, тижорат банклари ўртасида жойлаштирилди, марказий банк молия вазирлиги билан биргаликда давлат қимматли қоғозлари эмиссиясини амалга ошириш орқали банкларда гаров базасини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратди⁵⁵.

1-расм. Акциядорлик-тижорат “саноатқурилишбанк”да қимматли қоғозлардан кўриладиган захираларнинг брутто инвестицияларга нисбатан даражаси, фоизда⁵⁶

1-расмда келтирилган маълумотлардан кўринадикки, 2018-2021 йилларда саноатқурилишбанкда қимматли қоғозларга қилинган инвестициялардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмаларининг брутто инвестицияларга нисбатан даражаси пасайиш тенденциясига эга бўлган.

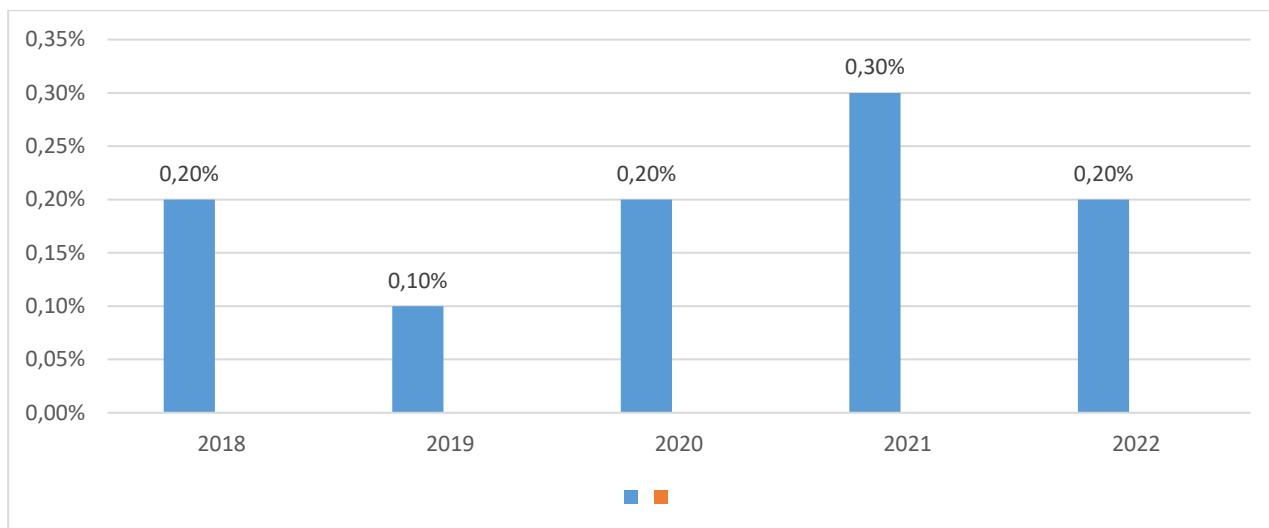
Бу эса, банкнинг инвестиция портфелини бошқариш самарадорлигини таъминлаш нуқтаи-назаридан ижобий ҳолат ҳисобланади. Аммо, таҳлил қилинган давр мобайнида қимматли қоғозларга қилинган инвестициялардан кўриладиган зарарларни қоплашга мўлжалланган захира ажратмаларининг брутто инвестицияларга нисбатан даражаси юқори бўлган.

⁵³Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли «2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги//www.lex.uz.

⁵⁴Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13 сентябрдаги “Пул-кредит сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3272-сонли Қарори. www.lex.uz.

⁵⁵ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2020 йилдаги фаолияти юзаисдан ҳисобот//www.cbu.uz

⁵⁶ Расм Сангоатқурилишбанкнинг баланс маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

2-расм. Асакабанкда қимматли қоғозларга қилинган жами инвестициялар бўйича иқтисодий меъёрнинг бажарилиши⁵⁷

2-расм маълумотларидан кўринадики, асакабанкда марказий банк томонидан қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бўйича ўрнатилган меъёрий талаб 2018-2022 йилларда бажарилган.

Фикримизча, инфляция ва миллий валютанинг қадрсизланиш муаммоси мавжуд бўлган мамлакатларда марказий банкнинг қимматли қоғозларининг даромадлилик даражасини белгилашда мазкур икки омил ҳисобга олиниши керак. Акс ҳолда, марказий банк қимматли қоғозларининг инвестицион жозибadorлигини кескин пасайиш хавфи юзага келади. Бунинг сабаби шундаки, миллий валютада чиқарилган қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларнинг реал қиймати инфляция ва девальвация таъсирида пасаяди.

K.A.Sobirdjonova, TSUE, assistant

Comprehensive development of areas: unleashing the full potential

Comprehensive area development is an approach that seeks to improve various aspects of a geographical area, including its economic, social, and environmental dimensions. It recognizes that the well-being of a community or region is not solely dependent on one factor but is a result of the intricate interplay of multiple elements. To embark on this journey, it's crucial to understand the following aspects: data and assessment, stakeholder engagement.

Stakeholder engagement is the cornerstone of successful area development. Learn how to involve the local community, collaborate with government agencies, and establish fruitful public-private partnerships to facilitate growth.

Economic vitality is a fundamental aspect of comprehensive development. Discover strategies for diversifying industries, investing in infrastructure, and nurturing a skilled workforce to stimulate economic growth.

Healthy societies are built on strong foundations. Explore the importance of education and healthcare, social services, and cultural and recreational opportunities in fostering social development within an area.

⁵⁷ Расм муаллиф томонидан Асакабанкнинг баланс маълумотлари асосида тузилган.

Sustainability is no longer an option but a necessity. Dive into practices such as natural resource management, green infrastructure development, and effective waste management for a greener and more sustainable future.

For areas with historical or natural attractions, tourism and heritage preservation can be economic catalysts. This section elucidates how to promote tourism while preserving the rich heritage of an area.

Infrastructure and connectivity are the arteries of development. Learn how to improve transportation systems and digital connectivity to enhance an area's accessibility and competitiveness.

Innovation and technology are driving forces behind modern development. Discover the role of business incubators and technology adoption in fueling entrepreneurial growth.

Data and assessment: the foundation of comprehensive development lies in data collection and analysis. Understanding the demographic composition, economic landscape, infrastructure, and natural resources within an area is essential. This information helps identify the strengths and weaknesses, allowing for informed decision-making.

Stakeholder engagement: successful development requires the active involvement of various stakeholders, including residents, businesses, government agencies, and non-profit organizations. Engaging these parties in the planning and execution of development initiatives ensures a more comprehensive and inclusive approach.

Effective ways to utilize potential: once an area's potential is assessed and stakeholders are engaged, it's time to explore effective strategies for making the most of the available resources and opportunities:

1. Economic development. Economic growth is a cornerstone of comprehensive development. To effectively utilize economic potential, areas can: diversify industries: encourage a mix of industries to reduce dependency on a single sector. Invest in infrastructure: develop transportation, utilities, and technological infrastructure to attract businesses and investors. Workforce development: enhance education and training programs to create a skilled and adaptable workforce.

2. Social development. Social well-being is equally important. Here are ways to maximize social potential: education and healthcare: ensure access to quality education and healthcare services for all residents. Social services: implement programs that address poverty, inequality, and other social issues. Cultural and recreational opportunities: promote cultural diversity and provide recreational activities to enhance residents' quality of life.

3. Environmental sustainability. Sustainable development is key to preserving the planet and enhancing the livability of areas. Strategies for environmental potential include: natural resource management: adopt sustainable practices for managing resources such as water, land, and forests. Green infrastructure: invest in eco-friendly infrastructure and promote sustainable transportation options. Waste management: implement efficient waste management and recycling programs.

4. Tourism and heritage preservation.

Areas with unique historical or natural attractions can benefit from tourism. To leverage this potential: promote tourism: develop tourism infrastructure, marketing campaigns, and visitor services. Heritage preservation: preserve and promote the area's cultural and historical heritage to attract visitors.

5. Infrastructure and connectivity. Infrastructure and connectivity are essential for accessibility and economic growth: transportation: improve roads, public transit, and airports to

enhance connectivity with other regions. Digital connectivity: ensure high-speed internet access to attract tech-based industries and remote workers.

6. Innovation and technology. The adoption of innovation and technology can drive economic growth: business incubators: establish innovation hubs and incubators to support startups and entrepreneurship. Technology adoption: encourage businesses to embrace modern technologies for improved productivity.

Conclusion:

The comprehensive development of areas and the effective utilization of their potential is a multifaceted and ongoing process. It requires commitment, coordination, and adaptability. By maximizing economic, social, and environmental potential, communities and regions can create thriving, sustainable, and inclusive environments for their residents. Embracing this approach is not only an investment in the present but also a gift to future generations, fostering prosperity, well-being, and a brighter future for all.

Overall, this article provides a comprehensive, well-structured, and informative guide to understanding, initiating, and sustaining comprehensive area development. Its organized approach, practical insights, and emphasis on stakeholder engagement make it a valuable resource for anyone involved in regional development initiatives.

Reference:

1. Хайдаров М. Т. "Макроиктисодий барқарорликни таъминлашда давлат солиқ-бюджет сиёсатининг роли ҳақида" экономика и финансы (Узбекистан), no. 12, 2011, pp. 12-16.
2. А. Набихўжаев, Ю. Шеров, and П. Султонов. "Макроиктисодий барқарорлик кўрсаткичлари ва уларнинг ўзбекистондаги динамикаси" экономика и финансы (Узбекистан), no. 2-3, 2011, pp. 20-29.
3. Sobirjonova kamola abrorkhon kizi. (2023). The fundamentals of economic stability and security in central and eastern europe. World economics and finance bulletin, 22, 16-21
4. Татаркин А.И., Котлярова С.Н. региональные институты развития как фактор экономического роста // экономика региона. 2013. № 3 (35). С. 18–26. Doi: 10.17059/2013-3-1
5. Yusufjanov, T. (2021). State procurement in uzbekistan: consultations and recommendations. International journal of business, management and accounting, 1(2).
6. World bank. (2018). World development report 2018: learning to realize education's promise. Washington, dc: world bank.
7. Tukhtamuratova adolat odiljan kizi. (2023). Foreign direct investment and economic growth: adynamic study of measurement approaches and results. World economics and finance bulletin, 22, 22-28. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2642>
8. Subramanian K.V., Tung F. Law and project finance. Journal of financial intermediation, 2016, vol. 25, pp. 154–177. Doi: 10.1016/j.jfi.2014.01.001

Г.А.Шакирова, ТДИУ, “Институционал ва иқтисодий тадқиқотлар маркази”, кичик илмий ходим

Ўзбекистонни барқарор иқтисодий ўсишида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш истикболлари

Ҳар бир ислоҳот ёинки ҳар бир амалга оширилажак чора-тадбирлар ва дастурлар мажмуи аҳоли фаровонлиги, тинчлиги, эҳтиёжларининг тўлиқ қондирилишига қаратилган экан, ижтимоий соҳани ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш бош вазифалар қаторидан ўрин

эгаллайди. Шундай экан, иқтисодий ривожлантиришга қаратилган ҳар бир вазифа ва йўналишлар марказида аҳолини ҳар томонлама фаровонлигини таъминлаш ва манфаатларини ҳимоялаш, ва шу билан бирга ҳаётий бирламчи эҳтиёжлари ва турмуш даражасига зарар етказмайдиган муҳитни яратишга хизмат қиладиган ўзгаришларни амалга ошириш, шу жумладан, давлат билан хусусий секторни мутаносиб ҳамкорлигини ривожлантириш зарур.

2023 йил 11 сентябрда ўзбекистон республикаси президентининг ““Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони қабул қилинди. Мазкур фармонда халқимизнинг эркин ва фаровон, қудратли янги ўзбекистонни барпо этиш бўйича ҳоҳиш-иродасини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш ва бошқа муҳим вазифалар мақсад қилиб қўйилган. Шунингдек, истиқболда республикада давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини ишлаб чиқиш жамғармасини ташкил этиш ва унинг асосий вазифалари сифатида энергетика, коммунал хўжалик, транспорт, экология, соғлиқни сақлаш, таълим ва бошқа соҳаларда давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини сифатли ишлаб чиқиш, мониторинг қилиш ва тартибга солиш белгиланган.

Бугунги кунда жаҳон иқтисодийнинг турли тармоқларида давлат-хусусий шериклик (дхш) лойиҳаларини амалга ошириш бўйича салмоқли тажрибалар тўпланган. ДХШнинг кўплаб лойиҳалари ишлаб чиқариш инфратузилмасида, инновацион ва ҳарбий соҳада қўлланилиб келинмоқда. Босқичма-босқич давлат-хусусий шериклиги ижтимоий соҳага, хусусан, давлат ва алоҳида ҳудудларда соғлиқни сақлаш тизими хизматлари соҳасига кириб бормоқда. Ҳамиша ҳам барча шериклик битимлари муваффақиятли амалга ошмайди, бироқ дунёда дхш асосида тузилган битимлар сони мунтазам ортиб бормоқда. Шуларни ҳисобга олганда, дхшнинг концептуал асосларини такомиллаштириш, ўзбекистонда дхш тизимини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш, унинг иқтисодий самарали механизмларини амалиётга жорий этиш зарур ҳисобланади.

Хусусан, Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда давлат миқёсидаги қонунчилик ва норматив ҳужжатларда аҳоли фаровонлиги омили сифатида давлат-хусусий шерикликни ривожлантиришга алоҳида урғу бериб, ислохотлар йўналиши ҳам айнан давлат-хусусий шериклиги орқали белгиланаётгани ҳам бежиз эмас. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 10 майдаги “давлат-хусусий шериклик тўғрисида”ги 537-сон Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Янги Ўзбекистон стратегияси” номли асари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистон стратегияси тўғрисида”ги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16 апрель 2019 йилдаги “соғлиқни сақлаш соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4290-сонли қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 26 апрель 2020 йилдаги “давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 259-сон қарори ва соҳага оид бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши мамлакатимиз иқтисодийни барқарор ривожлантиришда давлат-хусусийлаштириш соҳасига ҳараркатлантирувчи куч сифатида баҳо берилаётганлигининг яққол исботидир.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли фармони ҳамда ушбу фармон билан тасдиқланган 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини “инсон кадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалга оширишга оид давлат дастури ижроси юзасидан

маълумотда устувор йўналишлар, мақсад ва вазифалар сифатида куйидагилар белгилаб кўйилганлигини кўришимиз мумкин:

Давлат-хусусий шериклик асосида энергетика, транспорт, соғлиқни сақлаш, таълим, экология, коммунал хизматлар, сув хўжалиги ва бошқа соҳаларга 14 млрд. АҚШ доллари инвестицияларни жалб этиш. 2022 – 2026 йиллардаги вазифалардан келиб чиққан ҳолда давлат-хусусий шериклик тамойили асосида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига мувофиқ амалга ошириладиган устувор ислохотлар бўйича куйидаги давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини амалга ошириш (лойиҳа муддатлари 10-30 йил, амалга ошириш харажатлари 13,96 млрд. АҚШ доллари), шу жумладан:

- энергетика соҳасида ДХШ қонунчилиги асосида жами суммаси 3 млрд. 147 млн. АҚШ долларига тенг бўлган 9 та ДХШ лойиҳаси (халқаро молия ташкилотлари, хорижий ва маҳаллий инвесторлар, халқаро тижорат банклари ва кредиторлар маблағлари);

- транспорт соҳасида ДХШ қонунчилиги асосида жами миқдори 8 млрд. 699 млн. АҚШ долларга тенг бўлган 5 та ДХШ лойиҳаси;

- соғлиқни сақлаш соҳасида дхш қонунчилиги асосида жами миқдори 275 млн. АҚШ долларига тенг бўлган ДХШ лойиҳаси;

- таълим соҳасида ДХШ қонунчилиги асосида жами миқдори 380 млн. АҚШ долларига тенг бўлган 4 та ДХШ лойиҳаси;

- экология соҳасида дхш қонунчилиги асосида жами суммаси 338,4 млн. АҚШ долларига тенг бўлган 33 та ДХШ лойиҳаси;

- коммунал хизматлар соҳасида ДХШ қонунчилиги асосида 975 млн. АҚШ долларига тенг бўлган 5 та ДХШ лойиҳаси;

- сув хўжалиги соҳасида ДХШ қонунчилиги асосида 40,3 млн. АҚШ долларига тенг бўлган 31 та ДХШ лойиҳаси.

Талабалар турар жойларини давлат-хусусий шериклик асосида барпо этишда лойиҳаларни молиялаштиришнинг мақбул усулларини йўлга қўйиш. 2022 йилда 18 800 ўринли 47 та талабалар турар жойларини барпо этиш (тадбиркорлик субъектлари ва давлат бюджети маблағлари ҳисобидан).

Давлат-хусусий шериклиги (дхш) тушунчаси ва мазмуни давлат билан хусусий сектор вакилининг ўзаро ҳамкорлиги кўламлари ва шакллари таъсир кўрсатувчи бир неча асосий омиллар билан белгиланади.

Биринчидан, давлат-хусусий шериклиги давлат билан тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги муносабатларни ривожлантириш имконини берувчи аралаш (давлат ва хусусий мулк) иқтисодиёт механизмларидан бири ҳисобланади.

Иккинчидан, ДХШ давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари мулкида бўлган тармоқлар ва соҳаларда такрор ишлаб чиқариш жараёнларига хусусий сектор ресурсларини жалб қилиш, шунингдек, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун тадбиркорлик ташаббусидан фойдаланиш имконини беради.

Учинчидан, давлат ва хусусий тадбиркорлик субъектлари саъй-ҳаракатлари ва ресурсларининг муайян лойиҳалар доирасида бирлаштирилиши уларнинг қўшимча рақобат устунликларини шакллантиради. Хусусий тадбиркор давлат институтларига қараганда қарорлар қабул қилишнинг тезкорлиги, янгиликлар киритишга қодирлиги, рақобатбардошлиқни таъминлаш учун техник ва технологик яхшилашларни излашга интилиши билан ажралиб туради. Ҳукумат эса, ўз навбатида, барқарор ҳуқуқий базани яратиш, фуқаролик жамияти билан ўзаро ҳамкорлик қилиш бўйича ташкилий тадбирларни

ўтказиш, шунингдек молиявий-иқтисодий воситалар: субсидиялар, кафолатлар, рағбатлантирувчи солиқ солиш ва қўллаб-қувватлашнинг бошқа турларини қўллаш йўли билан дхш лойиҳаларининг янада муваффақиятли амалга оширилишини таъминлаши мумкин.

Хулоса ўрнида айтишимиз керакки, Ўзбекистонда давлат хусусий шерикликни ривожлантириш, унинг иқтисодиётдаги улушини ошириш, қўламини кенгайтириш ва мавжуд шакллари диверсификациялаш орқали кучли, барқарор янги ўзбекистонни барпо этишимиз мумкин. Хусусан, давлат билан хусусий сектор ҳамкорлигини ижтимоий соҳага тадбиқ этишда истиқболда аҳоли даромадларининг ошиши, таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя ва экология каби соҳаларда ижобий ўсишни кузатишимиз мумкин. Ҳар бир амалга ошириладиган ислохот халқимиз манфаатлари учун хизмат қилар экан, бу ислохотларни амалга ошириш чора-тадбирларини яқин кунларда кутиб қоламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11 сентябрь 2023 йилдаги ““Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021 йил. 464 бет.

М.Н.Умарова, ТМИ, катта ўқитувчи

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тартибга солиш ва рағбатлантириш: ҳолати, муаммолар ва ечимлар

Мамлакат иқтисодиёти ўзаро бир-бири билан боғлиқ тармоқ ва соҳаларни ўз ичига олади. Бу меҳнат тақсимотининг чуқурлашуви ва ривожланиши, кенгайиши ўз навбатида барча тармоқ ва соҳалар фаолиятининг бир-бирига мутаносиблигини таъминлашни зарурий қилиб қўяди. Бундай мутаносибликнинг юзага келиши иқтисодиётнинг бир меъёردа ривожланиши ва аҳоли фаровонлигини таъминлаш асосини яратди. Табиий ва меҳнат ресурсларидан қанчалик юқори даражада фойдаланилса, иқтисодиётнинг муваффақияти, инсон истеъмоли, унинг турмуш даражаси шунча юқори бўлишининг моддий асоси яратилади. Меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш, меҳнатни тежаш, унинг хавфсизлигини ва эркинлигини таъминлаш ҳозирги ишлаб чиқаришнинг хусусиятларидан биридир. Кичик бизнес субъектлари доирасини белгилашнинг турли усуллари мавжуд бўлиб, улардан бири – тадбиркорлик субъектларини уларнинг фаолият соҳаси ва уларда банд бўлганларнинг сонига қараб белгилашдир. Ушбу кичик бизнес субъектлари фаолиятининг характери ва мақсадларига қараб, муайян ташкилий-ҳуқуқий шакл танланади⁵⁸. Ҳозирги вақтда иқтисодий фаол аҳолининг 65–75 фоизи хусусий секторда бандлигини ҳисобга олганда, албатта бу секторда фаолият юритиш учун барча шарт-шароитлар мавжуд бўлиши, янада самарали механизм ишлашини тақозо этади. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш ва янгилаш, транспорт ва муҳандислик-коммуникация инфратузилмасини ривожлантириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни тараққий эттиришни қўллаб-қувватлаш

⁵⁸ Оқюлов О., Камалов О.А., Ибрагимов Б.А. Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари. Ўқувметодик қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси

дастурларини амалга ошириш натижасида жорий йилда мамлакатимизда 1 миллионга яқин иш ўрни ташкил этилди.

Бу тадбиркорликнинг давлат томонидан ҳам ҳуқуқий-маъмурий, ҳам иқтисодий механизмлар орқали қўллаб-қувватланишга эҳтиёжманд эканлигини англатади. Тадбиркорлик фаолияти бизнеснинг бир шакли сифатида намоён бўлади ва унинг турли соҳаларида амалга оширилади. Шундай қилиб, тадбиркор тўла ёки қисман моддий маблағга ёки молиявий ресурсларга эга бўлган ғайратли инсон бўлиб, у ушбу ресурсни ўз ишини (бизнесини) ташкил қилиш учун ишга солади. У томонидан бунёд этилган фирма (ташкилот, ширкат, корхона) давлатимиздаги тараққий этаётган кичик бизнеснинг бир қисмига айланади⁵⁹.

Бугунги кунда иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб қувватлаш бўйича, биринчи навбатда, ишлаб чиқаришни модернизatsiя қилиш, кооперация алоқаларини кенгайтириш, мустақкам ҳамкорликни йўлга қўйиш, мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларга ички талабни рағбатлантириш масалаларига кенг эътибор берилмоқда. Жумладан, мазкур йўналишда қуйидагиларни амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилган:

1. Солиқ юқини енгиллаштириш, солиққа тортиш тизимини соддалаштириш ва унификatsiя қилиш бўйича хўжалик тузилмаларини қўллаб-қувватлаш мақсадида тегишли чоралар кўриш.

2. Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида корхоналарнинг бюджет ва бюджетдан ташқари жамғармаларига тўловлар бўйича муддати ўтган ҳамда жорий кредитор қарздорлигини қайта кўриб чиқиш.

3. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ харажатларни камайитириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш. Тадбиркорликнинг давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг учта муҳим йўналишини алоҳида таъкидлаш ўринлидир.

Булар;

- ташқи бозор муносабатларида тартибни такомиллаштириб бориш;

- корхонанинг молиявий ахволини тартибга соладиган фискал ва кредит сиёсатини такомиллаштириб бориш;

- мавжуд давлат институтционал тизимининг ўз-ўзини тартибга солиш механизмининг жорий қилиш.

Давлат бундай вазифаларни мувофиқлаштириш механизмининг қўллаш орқали амалга оширади. Бозор иқтисодиёти шароитида миллий иқтисодиётнинг юқори суръатларда ўсишига эришиш ва корхоналарнинг барқарор ҳолатини яхшилашда қўллаб-қувватлашнинг барча механизмлари иштироки муҳим аҳамият касб этади. Бунда маъмурий-ҳуқуқий муҳитни мувофиқлаштиришнинг ўрни ва роли катта ва таъсир-эътибори бўйича бозор механизмларини тўлдириб келади. Бироқ маъмурий-ҳуқуқий услубларни қўллаб-қувватлашнинг бозор иқтисодиёти шароитида қатор чекловлари мавжуд бўлиб, улардан бозор механизмининг самараси етишмагандагина қўлланиши ўринли ҳисобланади.

Иқтисодий механизмлардан самарали фойдаланиш иқтисодий ривожланишда муҳим аҳамият касб этади ва иқтисодий ҳаракатга ички куч сифатида таъсир этади, унинг таркибий қисмига айланиб кетади. Бундай механизмларнинг энг муҳимлари солиқлар тизими, иқтисодий имтиёзлар, субсидия, бож тўлови, лицензия, давлат харидлари ва кредитлар ҳисобланади. Замонавий ишлаб чиқаришга назарий ёндашувлар қуйидагиларни англатади;

⁵⁹ Собиржонова Д., Бойматова У. Хусусий ва кичик бизнес менежменти. Ўқув қўлланма. – Т.: «Iqtisod-Moliya»,

- давлатнинг тадбиркорликни иқтисодий механизмлар орқали қўллаб-қувватлаш сиёсати нафақат ишлаб чиқариш самарадорлигини, балки моддий-техникавий, молиявий ва инсон ресурслари самарадорлигини таъминлайди;

- корхонанинг иқтисодий барқарорлигини таъминлашда иқтисодий механизмларнинг мажмуавий тарзда такомиллашуви концепцияси корхонанинг нафақат қисқа муддатда, балки узоқ муддатдаги барқарор фаолият юритишини таъминлаш йўллари аниқлашга имкон беради. Иқтисодий модернизиациялаш шароитида ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан янгилаш ишлаб чиқариладиган маҳсулот ва хизматлар сифатига катта таъсир кўрсатади.

Ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар ва хизматлар маълум даражадаги эҳтиёжни билдиради ҳамда белгиланган муддатгача ва ундан ортиқ муддатгача хизмат қилиши лозим. Сифатли маҳсулот уни ишлаб чиқарувчи учун ҳам самарали ва фойдали бўлади. Сифат тадбиркорлик субъектида фан-техника тараққиётига олиб боради, у ҳар бир ходим учун самарали бўлиб, фойда келтиради.

Тадбиркорлик фаолияти самарадорлигини оширишнинг энг муҳим йўналишларидан бири – тадбиркорлик субъектида бошқарув ишларини самарали йўлга қўйишдир. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти субъектларида экспорт салоҳиятини ошириш мақсадида амалга ошириладиган ишлар қаторида маркетинг фаолиятига катта эътибор қаратилишини тавсия этамиз. Тадбиркорлик субъектларида бошқарув фаолиятни такомиллаштириш учун маркетинг тадқиқотлари ва маркетинг дастурларини ишлаб чиқишда реал вазиятларни ҳисобга олиш, бозор қатнашувчиларини тўла тадқиқ этиш, рақобатчилардаги вазиятни эътиборга олиш ва бозор конъюнктураси ўзгаришини мунтазам кузатиб бориш талаб этилади.

Кичик бизнес субъектлари томонидан статистик ва солиқ ҳисоботларини тақдим этиш механизмлари сезиларли даражада соддалаштирилди. Бугунги кунда тадбиркорлик субъектларининг 98 фоизи солиқ ва статистика ҳисоботлари топшириш, божхона декларацияларини расмийлаштиришни эски усулдаги қоғоз тўлдириш йўли билан эмас, балки бевосита электрон шаклда амалга оширмоқдалар. Ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасининг улуши 2020 йилдан буён 31 фоиздан 56 фоизга, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда 12,9 фоиздан 31,1 фоизга ўсди⁶⁰.

Ўзбекистон республикаси президентининг «ишбилармонлик муҳитини янада тубдан яхшилаш ва тадбиркорликка янада кенг эркинлик бериш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-4455-сонли фармони мувофиқ, шунингдек, тадбиркорлик субъектлари учун янада қулай шарт-шароитларни яратиш, рўйхатдан ўтказиш тартиботларини амалга оширишни электрон тизимга ўтказишни таъминлаш мақсадида ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг «тадбиркорлик субъектларини интернет орқали давлат рўйхатидан ўтказиш механизмини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 312- сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарор билан тадбиркорлик субъектларини интернет тармоғи орқали давлат рўйхатидан ўтказиш механизми жорий этилди ва қуйидагилар белгиланди:

- электрон рўйхатдан ўтказиш таъсис ҳужжатларини масофадан туриб ва интерактив расмийлаштириш йўли билан намунавий шакллар асосида тайёрлаш имконияти бўлган ўзбекистон республикаси интерактив давлат хизматлари ягона портали орқали амалга оширилиши;

⁶⁰ www.stat.uz

- электрон рўйхатдан ўтказишда зарур ҳужжатларни илова қилган ҳолда рўйхатдан ўтказишга ариза бериш, шунингдек, рўйхатдан ўтказилган таъсис ҳужжатларини ва тадбиркорлик субъектларининг давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги гувоҳномани бериш электрон рақамли имзодан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши.

Хулоса тариқасида таъкидлаш жоизки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш учун шароитларни яхшилаш мақсадида қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарига имтиёзли кредитлар ажратиш механизмини янада соддалаштириш ва кенгайтириш. Натижада ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун маблағлар жалб этилишига имкон яратилади;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг солиқ юкини янада камайтириш.

Натижада тежаладиган ва корхона ихтиёрида қоладиган пул маблағларини янги технологияларга йўналтиришга шароит яратилади.

B.Z. Bauetdinov,
Qoraqalpoq davlat universiteti izlanuvchisi

Ko'p qavatli turar-joy majmualarida xizmat ko'rsatishni tashkil etish

Shahar jadal rivojlanayotgan tizimdir. Shahar erlarining taqchilligi va qimmatligi undan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligi masalasini ko'taradi. Shahar, shu jumladan vertikal ravishda rivojlanmoqda. Shunday qilib, ko'p qavatli turar-joy majmualariga xizmat ko'rsatishni loyihalash va qurish dolzarb masala bolib qolmoqda.

Shaharning rekonstruksiya qilingan va yangi tumanlarda xizmat ko'rsatadigan ko'p qavatli turar-joy majmualari-bu turar-joy muhitini tashkil etishning eng istiqbolli shakli hisoblanadi. Bu zamonaviy inson turar-joy, ish va dam olishda uni qondiradigan turli xil va ko'p ma'noli shahar muhitiga bo'lgan ehtiyojini aks ettiradi.

Ko'p qavatli turar – joy majmuasi-bu balandligi 9 dan 25 qavatgacha bo'lgan bir qator bino va inshootlar bo'lib, ular o'zaro bog'liq bo'lgan ko'p funktsional tarkibiy hajmlardan iborat. Ular kompozitsion dizayn bilan shaharsozlik xususiyatlari tufayli yagona tizimga birlashtirilgan va insonning mehnat, hayot va dam olishga bo'lgan ehtiyojini anglatadi. Ko'p qavatli turar-joy majmualarini loyihalash, qurish va shahar turar-joy muhitiga kiritish ko'plab shaharsozlik, arxitektura-qurilish va ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik muammolarni hal qilishga imkon beradi. Ko'p qavatli uylar umumiy foydalaniladigan zinapoyadan tashqari tik bo'ylama bog'lanishlari uchun liftlar qurilmasi ham bo'lishi kerak. Qurilish iqtisodiyoti nuqtai nazaridan qaralsa, ko'p qavatli uylar o'rta qavatli uylardan qimmatroqqa tushadi, ammo yer sathida ko'proq aholini joylashtirish imkonini beradi. Shuning uchun bu xildagi uylar katta shaharlar uchun asosiy turar joy binolari hisoblanadi.

O'zbekistonda shaharlarning tez o'sishi va yer sathini ehtiyot qilish o'rta va ko'p qavatli uylarning jadal suratlarda qurilishiga olib keldi.. Shu sababli, o'zbekiston tabiati, iqlim-sharoitini va urf-odatlariga javob beradigan ko'p qavatli uylarga texnik talablar ishlab chiqildi. [1]

Zamonaviy jamiyatda mavjud ijtimoiy tabaqalanish bilan turli ijtimoiy qatlamlarning ehtiyojlariga javob beradigan xizmat ko'rsatish muassasalarini ishlab chiqish va joriy etish zarurati paydo bo'lmoqda. Hayotning doimiy o'zgarib turadigan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari uyni yaxshilash va unga xizmat ko'rsatishning yangi istiqbolli usullarini izlashga undaydi.

Turar-joy majmualari tarkibida xizmatlarni loyihalashda aholining turli xil ijtimoiy qatlamlarining qiziqishlari va xususiyatlarini hisobga olish va majmualar tarkibiga asosan kam daromadli odamlarning ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan tarmoq elementlarini kiritish zarur. Olimlar [3] tomonidan ko'p qavatli turar-joy majmualarining oltita modeli taklif etiladi, ularning har biri har xil daromad darajasiga ega aholi uchun mo'ljallangan :

1. Yuqori daromadli odamlar uchun turar-joy majmuasi.
2. O'rtacha daromadli odamlar uchun turar-joy majmuasi.
3. Kam daromadli odamlar uchun turar-joy majmuasi.
4. Yuqori va o'rta daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmuasi.
5. O'rta va past daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmuasi.
6. Yuqori, o'rta va past daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmuasi.

Har bir model uchun o'ziga xos faoliyat turi taqdim etiladi, har bir ijtimoiy guruhning ehtiyojlari va imkoniyatlariga javob beradigan va shaharsozlik holatiga mos keladigan xizmat ko'rsatish muassasalarining ma'lum bir to'plami aniqlandi va ishlab chiqildi. Shuningdek, har bir model uchun turar-joy majmuasi tarkibida xizmat ko'rsatish muassasalarini joylashtirish tamoyillari keltirilgan, chunki majmua tarkibida xizmat ko'rsatish majmualarini joylashtirish unda yashovchi aholing daromad darajasiga bevosita bog'liqdir.

1. Yuqori daromadli odamlar uchun turar-joy majmuasi. Shaharning markaziy qismida eng maqbul turar joy, chunki bu shaharda yashash uchun juda qulay bo'lgan eng qimmat uchastkalardir. Ushbu turdagi komplekslarning qurilishi rekonstruktsiya qilingan hududlarda amalga oshirilishi ehtimoli ko'proq bo'lganligi sababli, ushbu turdagi kompleks kichik o'lchamlarga ega bo'lishi mumkin – taxminan 1 gektar, shu bilan birga u o'zining yopiq obodonlashtirilgan hududiga ega bo'lishi kerak. Ehtimol, shaharsozlik holatiga qaramay, bunday turar – joy majmuasining ishlash turi yopiq. Shu bilan birga, bunday majmuaning xizmat ko'rsatish muassasalari tarkibiga nafaqat go'zallik salonlari, kimyoviy tozalash punktlari va boshqalar, balki oddiy turar-joy majmualariga xos bo'lmagan muassasalar, masalan, kinoteatr, majmua aholisi uchun teatr va boshqalar kiradi. Xizmat ko'rsatish muassasalari nafaqat turar-joy binolarining birinchi qavatlarida va majmua hududida, balki to'g'ridan-to'g'ri kvartiralarining qavatlarida bu xizmat ko'rsatish va dam olish muassasalari bo'lishi mumkin.

2. O'rtacha daromadli odamlar uchun turar-joy majmuasi. Ushbu turdagi turar-joy majmualari ham markaziy, ham o'rta qismida joylashgan bo'lishi mumkin, chunki aholining ushbu toifasi ish joylariga, o'qish joylariga, har qanday biznes markazlariga va boshqalarga imkon qadar tezroq etib borishdan manfaatdor. Ushbu turdagi majmualar o'rtacha 5 gektargacha (kvartal hududi) juda keng hududlarni egallashi mumkin. Bunday holda, bunday kompleksning eng xarakterli ishlash turi yarim yopiq. Ushbu turdagi majmualarda zamonaviy odamlar uchun vaqt sarfini iloji boricha kamaytiradigan xizmat ko'rsatish muassasalarini (oziq-ovqat do'konlari, go'zallik salonlari, quruq tozalash vositalari, fitness markazlari, bolalar bog'chalari, bolalar uchun turli bo'limlar va boshqalar) joylashtirish shart.

3. Kam daromadli odamlar uchun turar-joy majmuasi. Ushbu turdagi turar-joy majmualarini shaharning periferik qismida (ushbu turdagi komplekslarni qurish narxini maksimal darajada pasaytirish uchun yangi hududlarda) joylashtirish maqsadga muvofiqdir, chunki bu eng arzon yer uchastkalari, turar – joy majmualari esa 10 gektargacha bo'lgan hududlarni egallashi mumkin. faoliyat turi ochiq, chunki barcha xizmat ko'rsatish muassasalari nafaqat majmua aholisi uchun mavjud. Muassasalarning maksimal darajada foydalanish imkoniyati uchun ularni turar-joy binolarining birinchi qavatlarida va alohida binolarda joylashtirish tavsiya etiladi .

4. Yuqori va o'rta daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmuasi. Sotsiologlarning fikriga ko'ra, eng kamdan-kam hollarda tegishli ijtimoiy toifalar o'rtasida nizolar yuzaga keladi, shuning uchun yuqori va o'rta daromadli odamlar uchun mo'ljallangan uylarni bitta kompleksda birlashtirish mumkin. Ushbu turdagi komplekslarni shaharning markaziy qismida joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, xizmat hali ham bo'linadi, shuning uchun faqat yuqori daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmualariga xos bo'lmagan muassasalar aholining ushbu toifasiga mo'ljallangan uylar tarkibiga joylashtirilishi va faqat ushbu uylarning aholisi uchun mavjud bo'lishi kerak. Qolgan muassasalar o'rtacha daromadli odamlarning uylarida va majmuadagi alohida binolarda joylashgan bo'lishi mumkin, alohida binolardagi muassasalar esa majmuaning chekkasida joylashgan bo'lishi va nafaqat aholi uchun ochiq bo'lishi kerak. Xizmat ko'rsatish muassasalarining tarkibi aholining ushbu toifalari ehtiyojlarini hisobga olgan holda va shaharsozlik holatini hisobga olgan holda aniqlanishi kerak.

5. O'rta va past daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmuasi. Umuman olganda, xizmatni ajratish printsipli va turli xil ijtimoiy toifalarning yashash imkoniyatlari 4 ta modeldagi kabi bir xil. Bunday majmuani shaharning o'rta qismida joylashtirish tavsiya etiladi. Bunday kompleksning ishlash turi ochiq.

6. Yuqori, o'rta va past daromadli odamlar uchun mo'ljallangan turar-joy majmuasi. O'tkazilgan tadqiqotlar, so'rovnomalar asosida aholining turli ijtimoiy qatlamlari uchun mo'ljallangan ko'p qavatli turar-joy majmuasi tarkibida xizmat ko'rsatish muassasalarini loyihalashning o'ziga xos xususiyatlari, ko'p qavatli turar-joy majmuasining ishlash turi va hududida joylashishi shakllantirildi. Kam daromadli odamlar uchun mo'ljallangan xizmat ko'rsatish muassasalari ochiq xizmat ko'rsatish tizimidir. Barcha xizmat ko'rsatish muassasalari turar-joy binolarining birinchi qavatlarida va turar-joy majmuasi hududidagi alohida binolarda joylashgan bo'lib, barcha muassasalar nafaqat majmua aholisi uchun mavjud balki boshqa aholi uchun ham xizmat qiladi. Turar-joy majmuasi hududida turar-joy, savdo-ko'ngilochar, dam olish va sport muassasalarini alohida binoda joylashtirish eng maqbuldir, bu joy bilan ushbu muassasalar nafaqat turar-joy majmuasi hududida yashovchi odamlar, balki qo'shni mahallalarda yashovchilar uchun ham mavjud bo'ladi.

Ofis maydoni turar-joy binolarining birinchi qavatlarida joylashgan bo'lishi kerak. Ushbu muassasalarning bunday mavjudligi turli xil davlat dasturlari, ijaraga beriladigan konferensiyalar o'tkazish va boshqalar tufayli taqdim etilayotgan xizmatlar va turar – joy narxini iloji boricha kamaytirishga yordam beradi, o'rtacha daromadli odamlar uchun mo'ljallangan xizmat ko'rsatish muassasalari yarim ochiq xizmat ko'rsatish tizimidir. Xizmat ko'rsatish muassasasining bir qismi turar-joy binolarining birinchi qavatlarida va turar-joy majmuasi hududidagi alohida binolarda joylashgan bo'lib, barcha muassasalar nafaqat majmua aholisi uchun, balki barcha dam olish maskanlari (dam olish xonalari, o'yin xonalari, video xonalar) va dam olish maskanlari turar-joy binosi tarkibida joylashgan va faqat aholi uchun mavjud.

Mamlakatimizda turar-joy majmualarini loyihalashning hozirgi holatini (so'nggi o'n yillikni) baholashda bir qator o'ziga xos xususiyatlarni ta'kidlash kerak:

- zamonaviy ko'p funktsiyali turar-joy majmualari 60-yillarda qurilgan ko'p qavatli turar-joy majmualariga nisbatan jismoniy o'lchamlari kamaydi;
- infratuzilma darajalari soni kópaydi;
- ko'plab misollar paydo bo'ldi, ularning me'moriy-majoziy echimi ma'lum bir muhitning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettira boshladi;
- biznes sektorining rivojlanishi xarakterlidir;

- aholi daromadlari darajasini hisobga olgan holda xizmat ko'rsatishni tashkil etish loyihalashtirilayotgan uying ijtimoiy samaradorligi va iqtisodiy maqsadga muvofiqligini oshiradi

Xulosa

2021-2023-yillarda O'zbekiston respublikasida xizmatlar sohasini rivojlantirish dasturini amalga oshirish natijasida 2021-yilda xizmatlar ko'rsatish hajmi qariyb 20 foizga o'sdi. Turar joy binolariga xizmat ko'rsatish majmualarini tashkil etish xizmat ko'rsatish hajmini o'sishiga hissa qo'shdi. Ularni aytib o'tadigan bolsak prezident qarori bilan [4] maxsus xizmat ko'rsatish ko'chalariga aylantiriladigan markaziy ko'chalar, "yangi O'zbekiston" massivlarida xizmat ko'rsatish obyektlarini tashkil va 2022-yilda xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha "yo'l xaritasi" bo'yicha bajarilgan ishlar katta samara berdi. Shunday qilib ko'p qavatli turar-joy majmualarida xizmat ko'rsatishni tashkil etish iqtisodiyotning xizmatlar sohasi hajmi oshishiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Turar joy va jamoat binolarini loyihalashning tipologik asoslari, H.M. Ubaydullayev M.M. Inog'omova «Voriz-nashriyot» toshkent – 2009.

2. Организация обслуживания в многоэтажных жилых комплексах в крупнейшем городе (на примере города ростова-на-дону) скоблицкая юлия александровна

3. Григорьев И.В. типологические особенности формирования высотных многофункциональных жилых комплексов: дис. ... канд. Архитектуры / и.в. григорьев; мархи. – М., 2003. – 232 с.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 27.01.2022 yildagi PQ-104-son

Элмуродов Ф.Ф.

*Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби,
магистратура тингловчиси*

Корхонанинг стратегик ва лойиҳавий бошқаруви

Бугун Янги Ўзбекистонда тадбиркорлар ва бизнес вакилларига кенг имкониятлар яратилиб соҳа янги босқичга кўтарилмоқда. Ислохотлар жараёнида тадбиркорлик субъектлари фаолиятини ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар яратиш мақсадида бир қатор муҳим тадбирлар амалга оширилди. Бу эса ўз навбатида тадиркорлар ҳамда бизнес вакилларининг масъулиятини ошириб, ташкилот ёки корхоналарни бошқаришни тўғри ташкил этиш ва берилаётган имкониятлардан тўғри фойдаланишни талаб этади.

Яхши ишлаб чиқилган бошқаришнинг сифати корхоналар фаолиятининг самарадорлигини белгилаб беради. Шу боис корхоналарга энг замонавий техника ва технологиялар ҳамда бошқарувни жалб этиш бугунги кундаги устувор вазифалардан бири саналади. Ҳар қандай корхонанинг узоқ муддатли ютуқлари ишлаб чиқилган стратегияга боғлиқ бўлади. Агар корхонанинг ривожланиш стратегияси бўлмаса у ёки бу хатоликлар билан ишлаб чиқилган бўлса, бу ҳол корхонага бозорда барқарор ва мустаҳкам ўрин эгаллаш учун имкон бермайди.

Ишлаб чиқилган стратегияни амалга ошириш жиддий жараён ҳисобланади, чунки айнан у муваффақиятли бажариш ҳолатида корхонани кўйилган мақсадларга эришиши учун имконият яратади. Кўп ҳолатларда корхоналар ўзи танлаган стратегияни амалга ошира олмайдилар. Бу нотўғри таҳлил ўтказилиши ва хулосалар қилиниши, ташқи муҳитда кузда тутилган ўзгаришлар содир бўлиши натижасида вужудга келади. Бироқ стратегия

бажарилмаслигининг асосий сабаби бошқарувни корхона потенциални стратегияни реализация қилишга етарли даражада жалб қила олмаслигидадир.

Стратегик бошқарув – бу стратегияни, унинг таълимотини, уларда жамланган рақоботга оид афзалликлари, устуворликлари, мақсадлари ҳамда стратегиялаш объектининг фундаментал мақсадлари ва манфаатларини ифодалашга кўмаклашувчи вазифаларига мос равишда стратегик бошқарув тизимини шакллантириш ва унинг амал қилиш жараёнидир.⁶¹

Стратегик бошқарув – бу корхонанинг атроф-муҳит билан ўзаро таъсирини бошқариш орқали корхонанинг миссиясига эришишга қаратилган бошқарув жараёнидир⁶²

Ўзгарувчан муҳитда, хавф ва ноаниқлик билан, ўтган тенденцияларга асосланган кенг тарқалган экстраполяция усуллари барқарор иқтисодиёт учун мос келади. Шунинг учун стратегик ёндашув талаб этиладики, унинг асосини корхона миссияси ва мақсадлари, стратегик вазифаларни ҳал этиш белгилайди: қайси маҳсулотларни ишлаб чиқариш, қайси бозорларга кириш, қайси бизнесни ривожлантириш ташкил этади.⁶³

И.Ансоффнинг қарашларида стратегик бошқарув тизимида корхонанинг истиқболларини ўрганиш ва уларга таъсир қилувчи омилларни баҳолаш муҳим ўрин тутади.⁶⁴ унинг эътиборида корхона доим риск билан ишлаши, унинг узоқ муддатли фаолияти учун прогнозлар тузиш, экстраполяция усулини қўллаш зарур.

Корхоналар фаолият самарадорлигини ошириш ва молиявий ҳолатини яхшилашда лойиҳа бошқарувини ҳам ўрни каттадир. Корхоналар лойиҳа бошқарувидан мақсад ва вазифаларга эришиш учун стратегик қобилият ва ёрдамчи сифатида фойдаланади. Стратегия корхоналарнинг мақсадларини белгиласа, лойиҳавий бошқарув эса мақсадлардан бирини олади ва керакли натижани бериш учун харажатлар, жадваллар ва ресурсларни бошқаради.

Жамият учун фойдали бўлган мақсадли фаолиятнинг 40% турли лойиҳалар ва дастурлар орқали амалга оширилади.⁶⁵

Лойиҳани бошқариш қуйидагиларга имкон беради:

-корхонага энг катта фойда келтирадиган ташаббусларни амалга ошириш орқали режалаштирилган кўрсаткичларнинг бажарилишини таъминлаш;

-лойиҳа амалга оширилган эҳтиёжларни қондирадиган керакли сифат натижаларини олиш;

-натижаларни олиш учун белгиланган муддатларга риоя қилиш, шу жумладан ташкилотнинг лойиҳага боғлиқ иши билан мослашиш;

-ресурсларни - молиявий, моддий ва меҳнатни самарали бошқариш кабилар.

Кичик бизнес ўз стратегик мақсадларига эришиш учун лойиҳалардан фойдаланганда, улар икки жараён ўртасидаги фарқлардан хабардор бўлишлари керак. Корпоратив стратегия ҳам, лойиҳа бошқаруви ҳам режалаштириш ва назорат қилиш хусусиятларига эга бўлсада, уларни амалга ошириш ва бажариш тафсилотлари бир хил эмас. Корпоратив стратегия корхона умумий ривожланишининг йўналишини мақсадини кўрсатади. Бу босқичда субъект иқтисодий фаолиятининг шакл ва турлари мажмуаси ҳақида қарор қабул қилинади. Лойиҳа

⁶¹ В.Л.Квинт Теория и проктика стратегирования “Тасвир” – Тошкент 2018 г.Ўзбекча таржимаси – 18 бет.

⁶² Higgins J.M. Organizational Policyand Strategic Management: Textand Cases. 2 nded. Chicago, The Drydent Press, 1983

⁶³ Шогенов Б.А., Жемухов А.Х. «Теоретические проблемы стратегического планирования в экономических системах» // Terra Economicus, 2007. Т. 5. № 2-2. С. 355-357.

⁶⁴ Ансофф И. Стратегическое управление. – М.: Экономика, 1989. – 358 с

⁶⁵ Липаев В.В. Системноэ проектирование сложниих программниих средств для информацииих систем / В.В. Липаев. – М.: СИНТЕГ, 1999. – 224 с

бошқаруви мақсадлардан бирини олади ва керакли натижани бериш учун харажатлар, жадваллар ва ресурсларни бошқаради.

Корхоналар стратегиясини ишлаб чиқишда ва амалга оширишда менежерлар муҳим роль ўйнайди. Стратегиялар учун менежерлар ўз фикр-мулоҳазаларни доимий такомиллаштириш, ҳаракатларни нозик сошлаш учун ишлатадилар, шунинг учун улар исталган самарадорлик даражаларига яхшироқ ҳисса қўшадилар. Лойиҳа менежерлари тузатиш чораларини кўришлари кераклигини аниқлаш учун фикр-мулоҳазалардан фойдаланадилар.

Стратегик лойиҳалар бир ёки бир нечта стратегик мақсадларга эришиш учун ишлаб чиқилади. Булар келажакда сотиш мақсадларига эришиш учун янги корхоналарни сотиб олишни ўз ичига олиши мумкин. Ушбу лойиҳаларнинг мақсади: “белгиланган йил давомида қаерда бўлишни хоҳлаймиз?” Деган саволга йўл харитасини тақдим этишдир. Ушбу турдаги лойиҳалар swot ёки кучли томонлар-заиф томонлар-имкониятлар таҳдидлар таҳлилидан келиб чиқиши мумкин, бунда ташкилот ҳозирда қаерда бўлиши керак деб ҳисоблаган билан солиштирганда аниқлаши керак (1 жадвал).

1 жадвал

Корхоналар ривожланишининг swot таҳлили

Кучли томонлари	Кучсиз томонлари
Корхоналарни ривожлантириш бўйича давлат дастурлари ишлаб чиқилганлиги	Корхоналарда замонавий хизмат турларини ривожлантириш бўйича кадрлар етишмаслиги
Корхоналарга берилаётган молиявий имкониятлар	Маҳсулот ва хизматларни экспорт қилишда инфратузилмалар етишмаслиги
Корхоналарда экспорт қилиш имкониятларининг юқорилиги	Маҳсулотларни сотиш ва сақлашдаги муаммоларнинг мавжудлиги
Имкониятлари	Хавф-хатар ёки таҳдидлари
Корхоналарда маҳсулот ва хизматларни диверсификациялаш имкониятлари	Ички ва ташқи бозорларда нарх навонинг ўзгариши
Корхоналарга берилаётган молиявий имкониятлар ва имтиёзлар	Жаҳон бозорида рақобатнинг кучайиши
Хорижий бозорларга чиқиш имконияти	Давлатлардаги иқтисодий-сиёсий вазият ўзгариши

Swot-таҳлил стратегик режалаштириш усули ҳисобланиб, ташкилотнинг ички ва ташқи муҳитлардаги мавжуд омилларини аниқлашга йўналтирилган. Улар тўртта категорияга ажратилади, яъни strengths (кучли томонлари), weaknesses (бўш томонлари), opportunities (имкониятлари) ва threats (хавф-хатарлари).

Келтирилган жадвалдан кўриниб турибдики, корхоналар фаолиятини бошқаришда кучли томонлар билан бир қаторда, заиф томонлари ҳам мавжуд экан. Шунинг учун бошқарув ва хўжалик субъектлари раҳбарлари бўш томонларга алоҳида жиддий эътибор беришлари керак, акс ҳолда кутилган иқтисодий самарадорликка эришиб бўлмайди. Охирида корхона фаолияти иқтисодий ривожланишнинг омили эмас, балки унинг тескарасига айланиши мумкин.

Хулоса. Стратегия устуворликларни ҳисобга олиб, корхона характеристикасини ҳамда маҳсулот рақобатбардошлигини интеграцияловчи йиғма кўрсаткични аниқлашга

асосланадиган корхонанинг рақобатбардошлигини баҳолаш услубидан кенг фойдаланиш зарур. Корхонанинг рақобатбардошлигини баҳолаш – ишлаб чиқарилаётган товарлар, амалга оширилаётган ишлар, кўрсатилаётган хизматлар бозорида кластер иштирокчиларининг барқарорлигини ошириш учун, илғор технологияларни жорий этишнинг инновацион дастури билан бирлашган корхона ва субъектларнинг барқарор ҳудуд-тармоқ шерикчилиги асосида кластер ёндашувдан самарали фойдаланиш имконини беради.

Корхоналарнинг фаолият кўрсатиш тенденциялари ва қонуниятларини таҳлил қилиш ҳамда стратегик бошқарув тамойиллари асосида унинг рақобатбардошлигини ошириш зарурлиги баҳоланади. Барқарорлик - корхона фаолиятининг натижадорлигидан, рақобатбардош салоҳиятини амалга оширишдан, рақобатбардошлик эса - корхонанинг ишлаб чиқариш қувватларидан самарали фойдаланиш ҳамда рақобатбардош маҳсулотни сотишдаги имкониятини белгилашдан иборат бўлганлиги учун, бу тушунчаларнинг бирга қўшилишини ҳисобга олиш, корхонага ўз рақобатбардошлигини оширишнинг оптимал стратегиясини шакллантириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. В.Л.Квинт. Теория и практика стратегирования “Тасвир” – Тошкент 2018 ўзбекча таржимаси.

2. Higgins J.M. Organizational policy and strategic management: text and cases. 2 nded. Chicago, the drydent press, 1983 у.

3. Шогенов Б.А., Жемухов А.Х. «Теоретические проблемы стратегического планирования в экономических системах» // terra economicus, 2007.

4. Ансофф И. Стратегическое управление. – М.: Экономика, 1989.

5. Липаев В.В. Системноэ проектирование сложнейх программнейх средств для информацийнейх систем / В.В. Липаев. – М.: Синтег, 1999.

6. Ғ.М.Қосимов Менежмент дарслик қўлланма, Тошкент “Ўқитувчи” 2002

7. М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев Менежмент дарслик Тошкент “Ўқитувчи” 2002

Интернет сайтлари

8. <https://www.pmi.org/about/learn-about-pmi/what-is-project-management>

9. <https://www.investopedia.com/terms/p/project-management.asp>

10. <https://en.wikipedia.org>.

Б.Б. Мардонов,
СамИСИ, докторанти (PhD)

Аҳолини кунлик иш билан таъминлаш зарурати ва йўллари

Бозор иқтисодиёти шароитида қимматбаҳо ресурс сифатида меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш нуқтаи назаридан ёлланма ишчиларнинг доимий иш жойидан ҳоли бўлган вақтларида кунлик иш билан банд бўлишлари жамият учун ҳам, тадбиркор учун ҳам ёлланма ишчи учун ҳам фойдали. Назарий тадқиқотлар шундан далолат берадики, кунлик иш хорижий мамлакатларда ҳам кенг тарқалган бўлиб, у меҳнат бозорида ишчи кучига бўлган талаб ва унинг таклифи ўртасидаги мувозанатни уйғунлаштиришда муҳим рол ўйнайди.

Бундан ташқари, бандликнинг ушбу шакли аҳоли даромадларини шакллантиришнинг ва уни кўпайтиришнинг муҳим манбаларидан бири саналади. Шулардан келиб чиққан ҳолда, бозор муносабатлари тобора мустаҳкамланиб бораётган Янги Ўзбекистонда меҳнат ресурсларини кунлик иш билан таъминлашни ижобий баҳолаш учун барча асосларимиз бор.

Аҳолини иш билан таъминлашнинг ушбу шаклига ўтиш зарурат, деган хулосага келинди. Юксалишга юз тутган хизмат кўрсатиш соҳаси учун аҳоли иш билан таъминлаш имкониятлари янада ошади. Бу, ўз навбатида, хизмат кўрсатиш соҳасининг аҳоли бандлигини оширишга таъсирини кучайтириш механизмларини такомиллаштиради. Сабаби, жадал суръатларда ривожлантириш стратегияси таъсири остида соҳанинг ривожланиши хизматларга бўлган талабни оширади ҳамда янги иш ўринларини яратади. Бизнинг фикримизга кўра, аҳолини кунлик иш билан таъминлаш асосида аҳоли бандлигини оширишнинг долзарб муаммоларини ҳал этишга маҳалла имкониятларидан унумли фойдаланиш яхши амалий натижа беради. Ушбу мақсадда маҳаллаларда кунлик иш марказларини ташкил этиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

1-расм. Кунлик иш марказининг афзалликлари⁶⁶.

2020 йилда амалга оширилган тадқиқотлар кунлик меҳнатда банд бўлганларнинг топаётган даромадлари 150,0-200,0 минг сўмни ташкил этганлигини кўрсатди⁶⁷. Кунлик меҳнатда банд бўлганларнинг ойлик даромади, мамлакатнинг ўртача ойлик иш ҳақига тенг, ҳатто ундан ҳам зиёд (Ўзбекистонда ўртача ойлик иш ҳақи 2022 йилнинг иккинчи чорагида 3540,0 минг сўмни ташкил этган). Худудларда доимий ишда ёлланган ишчиларнинг иш ҳақи миқдори 2,0-2,5 млн сўмни ташкил этади. Демак, кунлик иш билан банд бўлган ёлланма ишчининг топаётган даромади, доимий иш билан банд бўлган ишчининг иш ҳақи миқдоридан 1,4 мартага ортиқ. Шу сабабли ҳам бугунги кунда кунлик

⁶⁶ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

⁶⁷ Мардонов Б.Б. Мустафоев Ф. С. Кунлик меҳнат бозори ҳолатини ўрганиш ва уни тартибга солиш (социологик сўров натижалари). Рисола. Самарқанд-2020 й.- Б.9.

ишда ишлашни хоҳловчилар сони ортиб бормоқда⁶⁸. Аммо Ўзбекистонда аҳолини кунлик иш билан таъминлаш муаммосини тартибга солувчи бирон-бир ҳуқуқий норманинг ишлаб чиқилмагани, ёки айталик ҳудудларда (маҳаллаларда) кунлик ишлаш истагини билдирувчилар ва кунлик ишга жалб этувчилар фаолиятини мувофиқлаштирадиган, манфаатларини бирлаштирувчи марказни ташкил этилмаганлиги учун уларнинг фаолиятини тартибга солишда турли қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Масалан, кунлик иш ҳажмини аниқлаш, иш ҳақини белгилаш, меҳнат шароитларини ўрганиш ва бошқалар.

Таҳлил натижалари кунлик ишга чиқувчиларнинг деярли барчаси давлат бюджетидан ҳам моддий ёрдам билан таъминланаётганлигини кўрсатди. Кунлик ишловчилар рўйхатини тузиш, даромадларини қайд қилиш имконининг йўқлиги, давлатнинг молиявий ресурсларини самарасиз фойдаланишга шароит яратмоқда. Одатда кунлик иш маркази ходимлари кунлик ишловчилар рўйхатини шакллантириши, даромадларини қайд қилиши лозим. Бу давлатнинг ишсиз фуқаролари учун тўланадиган бир марталик (баъзи ҳолларда 2-3 марталик) маблағларини тежаш имконини беради. Маҳаллаларда кунлик иш марказларини ташкил этиш, расман ишсизлар сонини камайишини, камбағаллик даражаси қисқаришини таъминлайди ҳамда аҳолини кунлик даромад топишини кафолатлайди.

Кунлик иш маркази ҳудуддаги қуйидаги ташкилотлар билан фаолияти интеграллашади: касаба уюшмаси; солиқ бўлими; туман бандликка кўмаклашиш маркази; тижорат банклари; савдо саноат палатаси; “ишга марҳамат” моно марказлари. Аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини алоҳида иқтисодий субъектлар доирасида ҳал этиш жуда оғир. Лекин уни битта марказ доирасида амалга ошириш учун реал имконият мавжуд. Энг муҳими, кунлик иш маркази ўзига бириктирилган ташкилотлар ёрдамида кунлик иш, мавсумий иш, доимий иш берувчилар билан ҳамкорликни йўлга қўяди. Аҳолини иш билан таъминлаш йўлларини такомиллаштириш ушбу ҳамкорликнинг муҳим йўналишларидан бирига айланмоғи лозим. Шуларни инобатга олиб, ушбу марказнинг келажақда истиқболи бор, деган хулосага келиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.Малинин С.В., Одегов Ю.Г., Долженкова Ю. В. Аутсорсинг в управлении персоналом. Учебник и практикум. Юрайт. 2015/ –390 с.

2.Мардонов Б.Б. Мустафоев Ғ.С. Кунлик меҳнат бозори ҳолатини ўрганиш ва уни тартибга солиш (социологик сўров натижалари). Рисола. Самарқанд-2020 й.- б.9.

3.Карташов С.А, Одегов Ю.Г., Кокорев И.А. Рекрутинг. Москва. М.: Examination 2009.– 320 стр

4.Суюнова К.Б. «Туризм соҳасини давлат томонидан тартибга солиш ва қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш» мавзусидаги (PhD) диссертацияси, самарқанд, 2022 йил, б.120 .

⁶⁸ Ўша жойда Б.10.

Iqlim o'zgarishlari ta'sirini yumshatishda sug'urta faoliyatini rivojlantirishning zaruriyati

Global iqlim o'zgarishlari xavfining ortib borishi, texnogen va kutilmagan tabiiy ofatlar natijasida moliyaviy talafotlarning yildan-yilga ortishi, oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog'liq muammolarning yuzaga kelishi dunyo hamjamiyati va tadqiqotchilarining e'tiborini o'ziga tortgan holda xalqaro sug'urta tashkilotlarini ham tahlikaga solmoqda. Global iqlim o'zgarishining bevosita qishloq xo'jaligi faoliyatiga jiddiy ta'siri natijasida aholining oziq-ovqat xavfsizligi bilan bog'liq turli muammolarini keltirib chiqarmoqda. Xususan, «iqlim o'zgarishi bilan bog'liq xavf-xatarlar ro'y berishi oqibatida 2021-yilda ko'rilgan zararning 105 mlrd. AQSH dollari global sug'urtalovchilar tomonidan qoplab berildi»⁶⁹.

BMTning 2030-yilgacha "barqaror rivojlanish maqsadlari" doirasida qabul qilingan konsepsiyasida bevosita "barqaror rivojlanish maqsadlari" ga bag'ishlangan ushbu hujjatda bevosita ko'zda tutilgan asosiy masalalar qatorida insoniyat va sayyora uchun tinchlik va farovonlikni hozir hamda kelajak avlod uchun ustuvorligini ta'minlash, shuningdek, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o'rtasida global hamkorlik masalalarni amalga oshirish asnosida jahon mamlakatlarida kambag'allik va qashshoqlikka barham berish, insonlar sog'ligini saqlash hamda ta'lim sifatini oshirish, davlatlar o'rtasida tengsizlikni kamaytirish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish, global iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish, dunyo okeanlarini ifloslanishiga qarshi kurashish hamda tabiiy ekotizim va o'rmonlarni muhofaza qilish va boshqa masalalar o'z aksini topgan.

Respublikamiz ham barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida belgilangan talablardan kelib chiqib, hamohang tarzda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi 83-sonli "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida bevosita mamlakatimiz makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash va milliy barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda koronavirus pandemiyasining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini bartaraf etish hamda milliy barqaror rivojlanish maqsadlarida nazarda tutilgan ko'rsatkichlarning sifatli bajarilishi, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni belgilab oldi⁷⁰.

Sug'urta faoliyati jamiyat farovonligini ta'minlashda, oziq-ovqat xavfsizligini oldini olishda, agrar sohani turli xavf-xatarlardan moliyaviy jihatdan muhofaza qilishda, aholining turli mulklarining himoya kafolatini ta'minlashda, insonlarning hayoti hamda salomatligini ijtimoiy va moddiy jihatdan himoya qilishda ishtirok etadigan muhim strategik sohalardan biridir.

Dunyo mamlakatlarida sug'urta faoliyatining rivojiga bo'lgan e'tibor va sohada amalga oshirilayotgan islohotlar o'zining natijasini bermoqda. Biroq, iqlim o'zgarishlari xavfining ortishi yangi sug'urta turlarini amalga joriy etishni talab qiladi. Bugungi sug'urta faoliyatiga tahlili yondoshishimiz maqsadga muvofiq. Sug'urta bozorida o'z faoliyatini amalga oshiruvchi sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urtaning asosan majburiy va ixtiyoriy turlari amalga oshirib kelinmoqda.

⁶⁹ Swiss Re Institute. <https://www.swissre.com/media/news-releases/nr-20211214-sigma-full-year-2021-preliminary-natcat-loss-estimates.html>.

⁷⁰ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, 21.02.2022 yildagi 83-son. <https://lex.uz/docs/5870397>

Majburiy va ixtiyoriy sug'urta turlari bo'yicha ajratilgan holda sug'urta qoplamalari tahlili keltirilgan bo'lib, unga ko'ra 2016-yilda jami 130,5 mlrd. So'mni tashkil etgan holda 54,0 foizi ixtiyoriy sug'urta turiga mos kelsa, 46,0 foizi majburiy sug'urta turiga to'g'ri keladi. Ma'lumotlardan ko'rish mumkinki, majburiy sug'urtaga nisbatan ixtiyoriy sug'urtaning ulushi yillar davomida ortib borishini ko'rish mumkin. 2021-yil holatiga ko'ra, ixtiyoriy sug'urtaning ulushi 81,7 foizga yetib, majburiy sug'urtaning ulushi 18,3 foizni tashkil etdi.

Sug'urta bozorida o'z faoliyatini amalga oshiruvchi sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urtaning asosan majburiy va ixtiyoriy turlari amalga oshirib kelinmoqda. Majburiy va ixtiyoriy sug'urta turlari bo'yicha ajratilgan holda sug'urta qoplamalari tahlili keltirilgan bo'lib, unga ko'ra 2016-yilda jami 130,5 mlrd. So'mni tashkil etgan holda 54,0 foizi ixtiyoriy sug'urta turiga mos kelsa, 46,0 foizi majburiy sug'urta turiga to'g'ri keladi. Ma'lumotlardan ko'rish mumkinki, majburiy sug'urtaga nisbatan ixtiyoriy sug'urtaning ulushi yillar davomida ortib borishini ko'rish mumkin. 2021-yil holatiga ko'ra, ixtiyoriy sug'urtaning ulushi 81,7 foizga yetib, majburiy sug'urtaning ulushi 18,3 foizni tashkil etdi.

O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi huzuridagi sug'urta bozorini rivojlantirish agentligi ma'lumotlariga tayangan holda aytish joizki, 2012-yilda sug'urta kompaniyalarining jami ustav kapitali 289,3 mlrd. So'mni tashkil etgan bo'lib, 2021 yil holatiga ko'ra 1546,20 mlrd. So'mni tashkil etgan. Sug'urta kompaniyalarining ustav kapitali hajmi 5,3 marta o'sishga erishilgan.

Xulosa qilish mumkinki, mamlakatimiz sug'urta bozorida deyarli yigirma besh yil ichida amalga oshirilgan islohotlar o'z samarasini berib kelmoqda. Biroq, sug'urta kompaniyalariga to'laqonli mustaqillikni berish, sug'urta faoliyatiga doimiy nazorat qiluvchi organlarning aralashuvini oldini olish, sohadagi qonunchilik va me'yoriy-huquqiy hujjatlarni yanada takomillashtirish, sug'urta bozorida erkin raqobat muhitini shakllantirish, sug'urta bozorida kadrlar tayorlash masalasiga ham alohida e'tibor qaratish, soha xodimlarini qayta tayyorlash va ularning rivojlangan davlatlardagi sug'urta kompaniyalarda malakasini oshirish, qolaversa, sug'urta faoliyatida yangi sug'urta xizmatlarini joriy etishda aholimizning real daromadlarini hisobga olgan holda sug'urta tariflarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Sh.I.Omonova
TDIU tayanch doktoranti

Davlat qarzini boshqarishni raqamlashtirish asosida takomillashtirish

davlat qarzi iqtisodiyotni tartibga solishda va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim bo'lgan fiskal ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Dunyoning ko'plab mamlakatlari turli maqsadlarda ichki yoki tashqi qarzni jalb etishadi va bunda ushbu qarzni to'g'ri boshqarish ya'ni maqsadli yo'naltirish, qarz bilan bog'liq holatni nazorat qilish, uning xavfsiz chegarasini belgilash hamda bu boradagi xavf-xatarlarning oldini olishni ta'minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Quyida o'zbekiston respublikasining 2020-2022-yillardagi davlat qarzi dinamikasi keltirilgan.

1-jadval

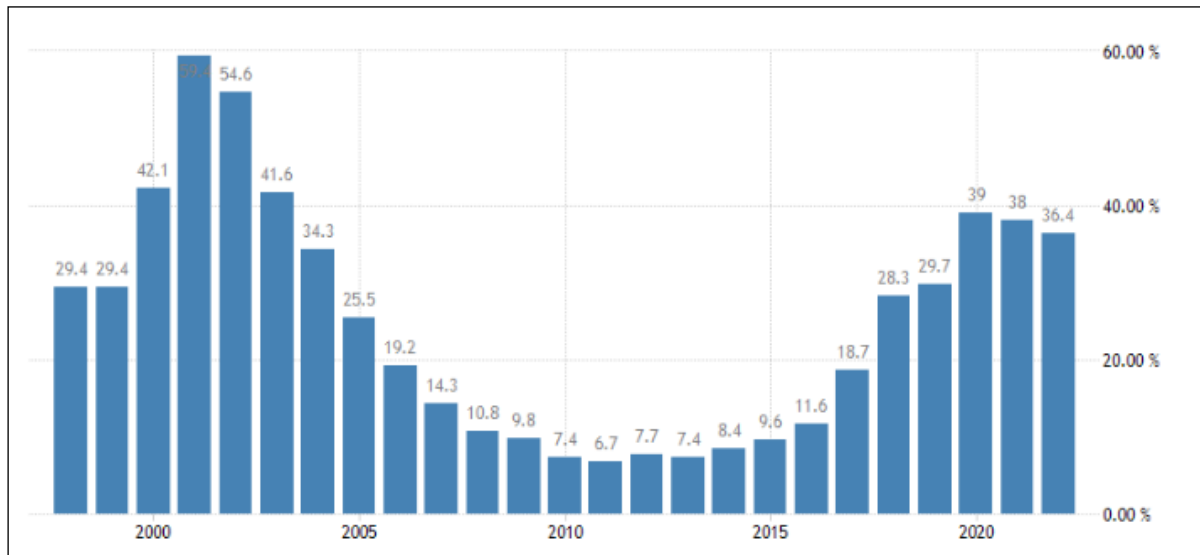
2020-2022-yillarda davlat qarzi (mlrd. Aqsh dollari)⁷¹

Yillar	Tashqi qarz	Ichki qarz	Jami
2020	21,1	2,2	23,3
2021	23,6	2,7	26,3
2022	25,9	3,3	29,2

⁷¹ O'zbekiston Respublikasi "Open byudjet" portali, davlat qarzi sharhi asosida muallif ishlanmasi

Jadval ma'lumotlariga ko'ra davlatning jami qarzi yil sayin 3 bir birlikka ortib bormoqda. Davlat qarzi o'sishining katta qismi byudjetni qo'llab-quvvatlash uchun yo'naltirilgan. Shuningdek davlat qarziga xizmat ko'rsatish xarajatlari 2022-yilda 2021-yilgan nisbatan 300 mln. Aqsh dollari miqdorida o'sib, 2.5 mlrd. Aqsh dollarini tashkil etgan.

Qarz mablag'lari asosan taqchillikni qo'llab-quvvatlash uchun emas, balki strategik loyihalar, infratuzilmani takomillashtirish va shu kabi ijtimoiy-iqtisodiy holatni rivojlantiruvchi dasturlar uchun yo'naltirilsa samaraliroq bo'ladi.

1-rasm. 1998-2022-yillarda o'zbekiston respublikasida davlat qarzi yaim ga nisbatan foizda⁷²

Yuqoridagi rasmda davlat qarzi yaimga nisbatan oxirgi yillarda ortib borgan va 2022-yilda 1.6 punktga kamaygan. Iqtisodchi otabek bakirovning ta'kidlashiga ko'ra davlat qarzining yaimga nisbati 36,4%ga pasaygani o'zbekiston uchun xavfsiz ko'rsatkich deyish judayam bahsli. Chunki birinchidan, qarz doirasida moliyalashtirilayotgan loyihalarning samaradorligi alohida muammo bo'lsa, ikkinchidan, 98,4% qarz xorijiy valyutada, ya'ni milliy valyuta kursiga har qanday jiddiy tashqi bosim, davlat qarzining yaimga nisbatini birdaniga 5 yoki 10 foiz bandiga ko'tarib yuboradi.

Davlat tashqi qarzining xalqaro zaxiralarimizga nisbati oxirgi yilda 67,08%dan 72,48%ga yetgani ham o'ylantiradigan signal bo'lishi kerak (eslatib o'tish lozim, zaxirlarimiz kamayishda davom etmoqda).

Davlat qarzlari boshqarishda va turli xil risklarni oldini olishda axborot tizimlaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Bunda qaysi loyiha uchun qaysi tashkilotdan qancha mablag' olinganligini (qarz olingan kuni, muddati, foiz stavkasi ko'rsatilgan holda) hamda sarflangan loyihadan qaytarilishini o'zida aks ettiruvchi tizim yaratish va uni avtomatlashtirish joiz. Davlat qarzlari dinamikasi va sharhi hisoboti oldin o'zbekiston respublikasi moliya vazirligi tomonidan tayyorlangan bo'lsa hozirda o'zbekiston respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan tayyorlanayapti. Bunda qarz sarflanayotgan loyiha o'zini oqlayaptimi, qarz mablag'lari maqsadli tarzda ishlatilayaptimi yoki boshqa tuynuklarga yo'naltirilayaptimi bilishning iloji yo'q. Shuningdek, qarz mablag'lari bo'yicha istalgan vaqtda ma'lumot olishning imkoni yo'q, vazirlikning hisobotini kutish kerak bo'ladi.

Qarzlarni bo'yicha tizim yaratilib, avtomatlashtirilsa qarz oluvchi tashkilot olingan qarz ma'lumotlarini va yo'naltirgan loyihasi ma'lumotlarini tizimga operatsion ravishda kiritib boradi.

⁷² <https://tradingeconomics.com/uzbekistan/government-debt-to-gdp> Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida

Shuningdek, loyihadan qaytayotgan pul mablag'larini ham nazorat qilishning imkoni bo'ladi va shaffoflik ta'minlanadi.

№	Халқаро молиявий институтлар	Лойиҳа номи	Битим қиймати (млн. доллар)	Қарз фоиз ставкаси	Сўндириш муддати	Ташаббускор, икромчи
1	Жаҳон банки	Обод қишлоқ лойиҳаси	100,0	1,25%	30 йил (5 йиллик имтиёзли давр)	Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги

2-рasm. 2020-йил январ-декабр оylаридa имzоланган давлат ташқи қарзи битимлари⁷³

Masalan vazirlikning ushbu tashqi qarz haqidagi hisobotida qarz haqida to'liq ma'lumotlar berilmagan. Qaysi obod qishloq loyihasi uchun, qayerda joylashgan u qishloq? Bitim qaysi kuni tuzilgan va qarz mablag'larining shu kungacha qanchasi loyiha uchun yo'naltirildi? Loyiha qancha muddatda tayyor bo'lishi ko'zda tutilgan va loyiha bo'yicha qancha mablag' qaytarildi? Hozirgi kunda ushbu bitim imzolanganiga deyarli 3 yil bo'lgan bo'lsa, loyiha doirasida qancha ishlar amalga oshirildi?

Tizim yaratish orqali yuqoridagi kabi ma'lumotlarni unga kiritish imkoni bo'ladi. Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy veb-saytiga "qarzlarning holati" bo'limini qo'shish orqali tizim ma'lumotlarini aks ettirish imkonini yaratish mumkin. Shuningdek, ma'lumot kirituvchilarga (qarz olgan tashkilot, qaytaruvchi tashkilot) ma'lumot kiritish uchun ruxsat "dostup" beriladi.

Qarzlarning holati bo'yicha tizim yaratilishi foydalanuvchilarga istalgan vaqtda qarzlarning holati bo'yicha kerakli ma'lumotlarni olishda yordam berishi, qarz mablag'larini maqsadli ishlatilishida shaffoflikni ta'minlashi va davlat qarzlarni boshqarishda yaxshi samara berishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Davlat qarzi to'g'risida"gi O'RQ-836-sonli 02.08.2023-y.
2. O'zbekiston Respublikasi "Open byudjet" portali
3. Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari asosida "trading economics" nashri <https://tradingeconomics.com/uzbekistan/government-debt-to-gdp>
4. Omonova S. (2023). Fiskal siyosatni raqamlashtirishning ahamiyati. *"milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari"* respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami., 87-89.
5. Sh. Nazarov, Oliy Majlis qonunchilik palatasi byudjet va iqtisodiy islohotlar qo'mitasi raisi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, davlat qarzi taraqqiyotga xizmat qiladi, "Xalq so'zi" 2022-yil, 23-fevral

Ф.Н.Халимова,
ТДИУ, катта ўқитувчи,

Янги Ўзбекистоннинг туризм инфратузилмаси ва тадбиркорлик муҳити

Глобаллашув жараёнида юз бераётган тезкор йўналишларни инобатга олган ҳолда, ўзбекистон республикасида халқаро меҳнат тақсмотида иштирок этувчи тармоқларни, хусусан туризм саноатини барқарор ва самарали ривожланишини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади. Республика туризм саноатининг кейинги йиллардаги ривожланиши таҳлили шуни

⁷³ O'zbekiston Respublikasi "Open byudjet" portali, davlat qarzi sharhi

кўрсатмоқдаки, унинг бой табиий, маданий ва тарихий, миллий салоҳиятидан тўла фойдаланган ҳолда уни барқарор ривожланишини таъминлаш, тармоқ корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш имкониятлари мавжуд. Бугунги кунда туризм ўзбекистон иқтисодиётининг муҳим тармоқларидан бирига айланмоқда. Ўтган олти йил давомида соҳада кўпгина ўзгаришлар қилинди. Хусусан Ўзбекистон Президенти Мирзиёев Ш.М. томонидан туризм соҳасини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда ва бу жаҳон ҳамжамияти томонидан юксак эътироф этилмоқда. Соҳани кўллаб-қувватлашга доир 90 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши мамлакатимизда туризм турларини диверсификация қилиш, ўзбекистоннинг халқаро майдондаги жозибадорлигини ошириш йўлида хизмат қилади.

Албатта соҳани ривожланишига таъсир этувчи ташқи омиллар яъни ўтган вақт оралиғидаги коронавирус пандемияси дунё миқёсида туризм соҳасига салбий таъсир кўрсатди. Чегараларнинг ёпилиши, хорижий мамлакатлардан туристлар саёҳат қилишларига оид турли чекловлар, вакцинацияга оид талаблар ва бошқа муаммолар шулар жумласидандир.

Шунга қарамай ўзбекистонда хавфсизлик қоидаларига риоя қилган ҳолда соҳани кўллаб-қувватлашга оид муҳим қарорлар қабул қилинди. Халқаро ташкилотлар билан алоқалар мустаҳкамланди. Бугунги кунда соҳа вакиллари учун «ўзбекистон бўйлаб саёҳат қил» дастури доирасида қатор имтиёзлар белгиланган. Туризм ва маданий мерос вазирлиги томонидан соҳадаги глобал инқироз ва янги рақобат шароитларини инобатга олган ҳолда ўзбекистоннинг 2030 йилгача бўлган даврда туризмни ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқилмоқда. Бу эса сайёҳларни жалб қилишда ноанъанавий ёндашувларни талаб қилади.

Ҳисоб-китобларга кўра, 2019 йилда республикага кириб келган сайёҳлар сони 2016 йилга нисбатан 3,3 бараварга ошган. Ўша йили қарийб 6,7 миллион нафар турист ўзбекистонда саёҳат қилган. Бунинг натижасида 1,6 миллиард долларлик туристик хизматлар экспорти амалга оширилган. Мазкур кўрсаткич 2016 йилда 430,7 миллион долларга тенг бўлган.

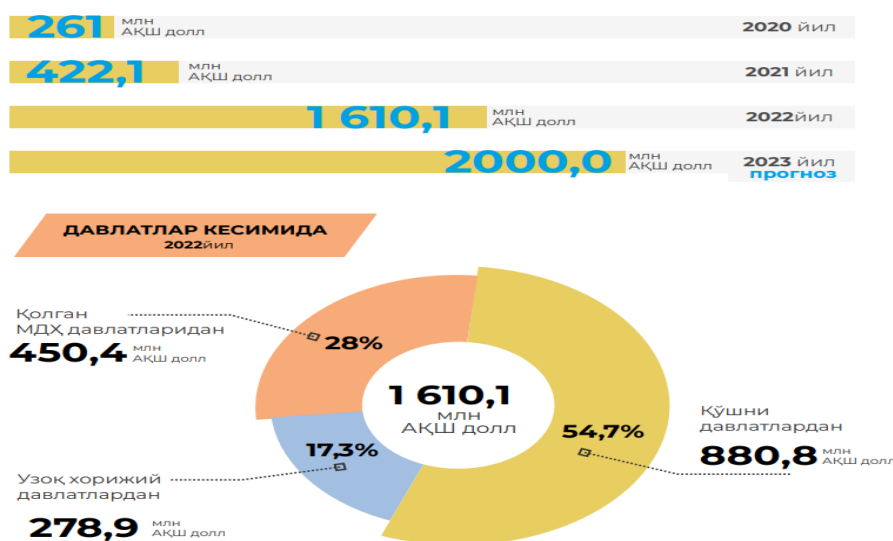
2020 йилда мамлакатга 7 миллион нафардан ортиқ хорижий сайёҳ ташрифи кутилганди. Бироқ, оғир пандемия шароитида барча соҳалар қатори туризм ҳам қаттиқ зарбага учради, сайёҳлар сони сезиларли даражага камайди. Яъни 2020 йилда республикага 1,5 миллион нафар сайёҳ келган, 261 миллион долларлик туризм хизматлари экспорт қилинган.

2021 йилда ўзбекистонга нисбатан кўпроқ – 1,9 миллион нафар хорижий сайёҳлар келган ва 422,1 миллион долларлик туризм хизматлари экспорт қилинган.

1-расм. Мамлакат кесимида хорижий сайёҳлар сони.

Пандемия давридан ўтган ҳолатига кўра яъни 2022 йилнинг 6 ойлигида республика бўйлаб жами 6 518,4 млн. Нафар туристларнинг саёҳати ташкил этилган бўлиб, улардан 4 866,1 млн. Нафари маҳаллий, 1 652,3 млн. Нафари хорижий сайёҳларни ташкил этди. 2023-йилнинг январь – июль ойларида жами 3,7 млн. Нафар чет эл фуқаролари туристик мақсадларда ўзбекистонга ташриф буюрган. Шундан 397,3 минг нафари дам олиш мақсадида келган.

2-расм. Давлатлар кесимида туризм хизматлари экспорти.

2022 йилда туристлар сони яна кескин ўсиб, қарийб 5,2 миллион нафар хорижий сайёҳлар ўзбекистонга ташриф буюрди ва кўрсаткичлар 2017 йилга (2,7 миллион нафар) нисбатан 1,9 бараварга ўсди. Ўтган йили туризм хизматлари экспорти ҳажми ҳам ошиб, 1,6 млрд долларга етган (2017 йилда 531 миллион доллар бўлган).

Туризм ривожланишининг инвестицион ҳолатига кўра 2021 йилда соҳада инвестиция лойиҳалари доирасида умумий қиймати 11,4 триллион сўм маблағ ўзлаштирилиб, 495 та лойиҳа амалга оширилган.

2022 йил якунига қадар, туризм соҳасида жами қиймати 21,6 триллион сўмлик 727 та лойиҳалар ишга туширилиб, тармоқда қўшимча 22 мингдан зиёд янги иш ўрни яратилган.

Тадбиркорликни ривожлантириш, инвестиция жалб қилиш ҳамда рақобатбардош хизматларни йўлга қўйишга берилган эътибор натижасида туризм бозорига hilton, marriott, hyatt, wyndham, intercontinental hotels group ва accor каби етакчи меҳмонхона брендлари кириб келмоқда. Улар нафақат тошкент, балки, бухоро, самарқанд ва хива шаҳарларига ҳам қизиқиш билдириб, ўз фаолиятларини ташкил қилмоқда.

Ўзбекистон Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги пқ-72-сонли қарори билан тасдиқланган “инвестиция дастури”га хизматлар соҳасида қиймати 6 миллиард 217 миллион 900 минг доллар бўлган 144 та лойиҳа киритилган. Шундан 3 миллиард доллари (78 та лойиҳа) туризм ва маданий мерос соҳаларига тўғри келади. 2022 йил 1 июль ҳолатига кўра қиймати 5,7 триллион сўм бўлган 378 та лойиҳа амалга оширилди ва натижада 9 минг 584 та янги иш ўринлари яратилди.

Худудий инвестиция лойиҳалари ҳамда тадбиркорлик субъектларининг ташаббуслари билан жами қиймати 10,5 триллион сўм бўлган 689 та лойиҳа амалга оширилиши ва 17 минг 426 та янги иш ўринлари яратилиши кутилмоқда.

Мамлакатнинг туризм инфратузилмаси ва соҳада тадбиркорликни ривожланиш ҳолатига кўра 2018-2022 йиллар давомида жами 6788 та янги санитария-гигиена шохобчаси фойдаланишга топширилди. Автомобилларга ёқилғи қуйиш станцияларининг санитария-гигиена шохобчалари билан таъминланиш кўрсаткичи 20 фоиздан 96,9 фоизга етказилди.

Туризм объектларида 3 минг 652 та wi-fi нуқталари ташкил этилди, 1 минг 901 та йўл кўрсаткичлар ўрнатилди, 132 та ахборот марказлари барпо қилинди. 440 та янги туризм объектлари ўрганилиб, ушбу объектларнинг 250 таси туризм маршрутларига киритилди.

Бундан ташқари, туризм объектлари атрофидаги ер майдонларини ободонлаштириш, сув ва йўл инфратузилмаларини яхшилаш мақсадида республика бюджети маблағларидан 1 триллион сўм ажратилди.

Соҳада хорижий ва маҳаллий сайёҳларга жойлаштириш хизматини кўрсатувчи тадбиркорликни ривожлантириш муҳим ҳисобланади.

2016 йилда ўзбекистондаги жойлаштириш воситалари сони 609 тани ташкил этган. 2022 йил июлдаги кўрсаткичларни 2016 йил натижалари билан таққосланса, жойлаштириш воситалари сони 2,6 бараварга ошгани ва уларн 1 минг 579 тага етгани маълум бўлади. Жойлаштириш воситалари 2017 йилда 767 та, 2018 йилда 914 та, 2019 йилда 1 минг 188 та, 2020 йилда 1 минг 308 та, 2021 йилда 1 минг 442 тани ташкил этган.

2022 йилнинг 1 август ҳолатига кўра, республикада 61 та янги меҳмонхона ва 122 та хостеллар фаолияти йўлга қўйилди.

Ўзбекистонда 2016 йилда туристик ташкилотлар сони 484 тани ташкил этган бўлса, 2022 йилнинг 1 июль ҳолатига уларнинг сони 1 минг 604 тага етди. Шундан 2022 йил давомида 112 та янги туристик ташкилотлар иш бошлади ва 350 га яқин янги иш ўрни ташкил қилинди.

Туризм соҳасига гидларни тайёрлаш йўналишида ҳам ижобий натижалар кузатилмоқда. Жумладан, 2018 йилда гидлар 574 нафарни ташкил этган бўлса, 2022 йилнинг 1 июль ҳолатига уларнинг сони 2,4 минг нафарга ташкил қилади.

Соҳада тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш мақсадида 100 га солиқ ва божхона имтиёзлари, харажатлар ва кредитларни бир қисмини қоплаш, субсидия ҳамда грантлар бериш, фоизсиз ссудалар кўринишида давлат томонидан кўшимча кўмак ва преференциялар берилди.

Ёшларни туризм соҳасидаги ташаббусларини қўллаб-қувватлаш мақсадида 2022 йилнинг август ойидан бошлаб, туроператорлик фаолиятларни йўлга қўйишлари учун 50 миллион сўмдан грант маблағлари берилмоқда.

Ўзбекистонда 91 та хорижий мамлакат учун визасиз режим тадбиқ этилгани ҳам сайёҳлик ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. 2018 йил 15 июлдан электрон кириш визаларини бериш тизими йўлга қўйилди ва бу тизимдан 57 та давлат фуқаролари фойдаланиш имкониятига эга бўлди ҳамда 101 мамлакат фуқаролари учун визасиз транзит режими жорий этилди.

Хулоса ўрнида, соҳанинг ривожланиши юқорида келтириб ўтилган маълумотлар прогнозига кўра, туризм салоҳиятининг самарали ошиб бориши йил сайин ижобий кўрсаткичларни намоён қилмоқда.

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда туристик кластерларнинг ўрни ва аҳамияти

Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида туризм иқтисодиётининг инновацион секторини ривожлантириш, туризм индустриясида кластернинг ривожланиш қонуниятларини аниқлаш, ҳудудий туризмнинг инновацион кластерини бошқариш механизмини такомиллаштириш каби йўналишларда кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. “туризм ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий-маданий аҳамиятга эга кенг қамровли соҳа. У даромадлиги бўйича дунёда учинчи ўринда туради. Яна бир муҳим томони, кам харажат билан кўп иш ўринлари яратиш имконини беради”⁷⁴.

Бу вазифаларни амалга оширишда туризм соҳасининг кластер ёндашуви бўйича инновацион ривожланишни таъминлаш, туристик кластерларни бошқаришнинг мақсадли дастурларини ишлаб чиқиш, туризм соҳасида кластерлаш асосида инновацион ривожланишнинг истиқболли йўналишларини аниқлаш каби йўналишлардаги илмий тадқиқотлар муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар қандай туристик кластернинг асоси адолатли рақобат ҳисобланади. Шунинг учун туристик кластернинг асосий стратегик мақсади – кластер аъзолари ҳамда улар ишлаб чиқарадиган туристик маҳсулотлар ва ва хизматлар рақобатбардошлигини оширишдан иборат.

Т.Б.Батуева таъкидлаганидек, иқтисодий кластерлар рақобатга уч хил йўл билан таъсир кўрсатади: кластерларга кирувчи ташкилотлар ва тармоқларнинг унумдорлигини ошириш, меҳнат унумдорлигини ошириш орқали кластер аъзоларининг инновацияларни яратиш имкониятларини кенгайтириш ва кластерни кенгайтириш орқали инновация ва инновацион фаолиятни кўллаб-қувватловчи тадбиркорлик фаолиятининг янги турларини рағбатлантириш. Туристик кластерда унга кирувчи корхона ва ташкилотларнинг рақобатбардошлигини ошириш ва минтақанинг янада иқтисодий ўсиши ва ривожланишига ёрдам берувчи ўзига хос муҳит шаклланади⁷⁵.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, биз ушбу мулоҳазанинг баъзи тавсифларини изоҳлаймиз, чунки туристик кластерларнинг рақобатбардошлигини фақат уларнинг салоҳияти, ички ва интеграл кўрсаткичлар тизими таъминлайди. Бироқ, монополистик рақобат, яширин иқтисодиётнинг ўсиши, етарли даражада самарали талабнинг мавжуд эмаслиги, туристик инфратузилманинг паст даражада ривожланиши, соҳада коррупцион ҳолатнинг мавжудлиги туристик ҳудуднинг рақобатбардошлигини амалда пасайтиради ҳамда жаҳон бозорига интерациялашиш имкониятларини чегаралаб қўяди.

Юқоридаги сабаблар туризм соҳасида кластерлаштириш имкониятларига салбий омиллар сифатида таъсир кўрсатади, чунки туризм соҳасида кластер лойиҳаларини муваффақиятли амалга ошириш учун, аввало, республикамизда ташқи сиёсат, маъмурий,

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2023 йил 29 март куни мамлакатимиз туризм салоҳиятини ошириш масалалари бўйича видеоселектор йиғилиши. <https://religions.uz/news/detail?id=1837>

⁷⁵ Батуева, Т. Б. Развитие экономики региона на основе кластерного подхода / Т. Б. Батуева // Вестник РАНХиГС при Президенте РФ. – 2010. – № 2. – С. 1-6.

институционал тизимдан тортиб, туризм инфратузилмасининг ривожланишигача бўлган муаммоларни тизимли ҳал қилиши зарур.

Республикамизда энг муҳим иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга ҳисса қўшадиган ва ҳудудларнинг иқтисодий ўсиши ва ривожланишини таъминлайдиган тармоқлараро кластер шаклланиши мумкин бўлган йирик рақобатбардош туризм тузилмаларини яратиш муҳим ҳисобланади. Мамлакат ёки муайян ҳудуднинг рақобатбардошлигини оширишга олиб келадиган тадбиркорлик фаолиятининг устувор турлари асосида туризм кластерларини шакллантириш пировардида мавжуд туризм ва бошқа ресурслардан оптимал фойдаланишга эришиш имконини беради. Бу эса туристик ҳудудни кенгайтиради ва ҳудудларда иқтисодий, экологик, ижтимоий-демографик барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Туризмни ташкил этишнинг кластер шаклини келажакда нафақат кластернинг барча аъзолари, балки бутун туристик кластер жойлашган ҳудуд учун ҳам муҳим рақобатдош устунликларни таъминловчи стратегик инновация сифатида таърифлаш мумкин. Туристик кластерни ривожлантиришдан унинг алоҳида ташкилот ва муассасалари учун фойдалари кўп жиҳатдан бизнес муҳити ва бизнес юритиш хусусиятларига боғлиқ, лекин умуман олганда, улар ишлаб чиқариш ва бошқа харажатларни қисқартириш, мақсадли ва истиқболли туризм бозорларини ривожлантирувчи туристик маҳсулот шакллантириш ва реализация қилишда мослашувчанлик ва рақобатбардошликни оширишдан иборат. Бундан ташқари, туризм кластерига қўшилиш корхоналарга кластер таркибидаги таълим ва илмий муассасалар томонидан ишлаб чиқарилган интеллектуал маҳсулотлар ва юқори малакали кадрлардан эркин фойдаланиш имконини беради.

Туристик кластерга қўшилиш ихтисослашувни чуқурлаштириш, хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш жараёнининг бўлинмаслиги, технологик ва техник тежамкорлик ҳисобига инновацион фаолиятни амалга ошириш билан боғлиқ барча қўшимча харажатларни қоплаш имконини беради. Шу билан бирга, янги инновацион маҳсулотларни жорий этиш risks сезиларли даражада камаяди, улар кейинчалик туристик бозорда синовдан ўтказилади ва тижорат муваффақиятли бўлса, кенг кўламли ишлаб чиқаришга ўтказилади. Инновациялар аниқ хизмат кўрсатиш ва саноат ишлаб чиқариши учун ишлаб чиқилиб, туризм тармоғининг реал ҳолати, маркетинг самарадорлиги ва моддий базасини ҳисобга олади. Юқорида айтилганларнинг барчаси туристик кластер таркибига кирувчи ташкилот фаолиятининг рентабеллигини оширишга ёрдам беради.

Янги туристик маҳсулот синовдан муваффақиятли ўтган тақдирда, туризм кластерининг молиявий-иқтисодий кўрсаткичлари таҳлил қилинади, унинг жаҳон ва миллий туризм бозорларида рақобатбардошлиги баҳоланади (1-жадвал).

Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, туристик кластерларнинг рақобатбардошлигини оширишда асосий ролни ташқи ва ички ресурсларнинг энг муҳим гуруҳлари сифати ўйнайди, уларнинг мавжудлиги инновацион туризм кластерини яратишнинг мақсадга мувофиқлиги ва самарадорлигини таъминлайди.

Инновацион туризм кластерларининг афзаллиги шундаки, туризм маҳсулотлари ва хизматларини шакллантирадиган ҳамда сотадиган бир ёки бир нечта йирик ташкилотларнинг ривожланиши бутун хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш занжиридаги ташкилотларни, яъни маҳсулот ишлаб чиқарувчи, маркетинг, ўқув ва илмий-тадқиқот муассасаларини ривожлантиришни талаб қилади.

Баҳолаш аспекти	Қўлланиладиган кўрсаткич	Ўлчаш услуби
Туризм бозоридаги ўрни	Халқаро бозордаги иштироки	Халқаро бозорда туристик кластер улшининг ўзгариши
	Экспорт ҳажмининг ўсиши	Туристик кластер учун туристик маҳсулотлар ва хизматлар экспорти ҳажмининг ўсиши
	Туристик экспорт учун янги бозорлар	Туристик кластер таркибидаги корхона ва ташкилотларнинг янги туристик бозорларда иштирок этувчилари сони
Тармоқда технологик лидерлик	Кластер таркибига кирувчи ташкилотлар обрўйи	Туризм соҳасида аниқ туристик кластернинг илмий-тадқиқот ишланмалари аҳамияти тўғрисида экспертлар сўрови
	Янги туристик маҳсулотлар яратиш	Инновацион тавсифга эга бўлган туристик маҳсулотлар ва хизматлар миқдори
	Туризм соҳасида мутахассисларнинг малака даражаси	Бошқа туристик кластерлар билан тақоқослаш бўйича малака даражасидаги барча ўзгаришлар тадқиқоти
Янгиланишга туристик кластерларнинг қобилияти	Янги туристик ташкилотларни ташкил этиш	Туристик кластер таркибида ташкилотлар сонининг ўзгариши
	Хорижий ташкилотларни кириши	Туристик кластер доирасида киртилган хорижий инвестициялар ҳажми
	Кластернинг иқтисодий фаоллик даражаси	Ялпи ҳудудий маҳсулот таркибида туристик кластер ҳиссасининг ўзгариши

Кластерлар рақобатбардошлигини турли жиҳатдан баҳолаш⁷⁶

Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича, туристик кластерларнинг рақобатбардошлигини оширишда асосий ролни ташқи ва ички ресурсларнинг энг муҳим гуруҳлари сифати ўйнайди, уларнинг мавжудлиги инновацион туризм кластерини яратишнинг мақсадга мувофиқлиги ва самарадорлигини таъминлайди.

Инновацион туризм кластерларининг афзаллиги шундаки, туризм маҳсулотлари ва хизматларини шакллантирадиган ҳамда сотадиган бир ёки бир нечта йирик ташкилотларнинг ривожланиши бутун хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш занжиридаги ташкилотларни, яъни маҳсулот ишлаб чиқарувчи, маркетинг, ўқув ва илмий-тадқиқот муассасаларини ривожлантиришни талаб қилади.

Маълумки, биринчи туристик кластердан кейин одатда янги туристик кластерлар шаклланади ва бунда бутун мамлакат ва унинг алоҳида ҳудудларининг халқаро рақобатбардошлиги сезиларли даражада ошади. Юқори рақобатбардошлик кўпинча алоҳида туристик кластерларнинг кучли позицияларига таянади, бундай кластер шаклларида ташқарида, ҳатто энг ривожланган хизмат кўрсатиш иқтисодиёти ҳам кўпинча ўртача натижалар беради.

Туристик кластер шаклланганда барча хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ва тармоқлар бир-бирини қўллаб-қувватлай бошлайди. Ушбу ҳолатда фойда бундай ўзаро манфаатли муносабатларнинг барча соҳаларида тақсимланади. Туризм кластерининг бошқа

⁷⁶ Муаллиф ишланмаси.

тармоқларидан келаётган янги ташкилотлар унинг ривожланишини тезлаштиради ҳамда илмий-тадқиқот ишларини амалга оширишга турли ёндашувларни рағбатлантиради, янги рақобатбардош ва инновацион стратегияларни жорий этиш учун зарур молиявий ва бошқа воситаларни тақдим этади. Шундай экан, кластер доирасида ва кластерлараро даражада ахборотларнинг эркин алмашинуви ҳамда етказиб берувчилар, туроператорлар, сайёҳлик агентликлари ёки бошқа ҳудудлардаги ҳамкорлар, кўплаб рақобатчилар ва истеъмолчилар билан алоқада бўлган истеъмолчилар каналлари орқали инновацияларнинг тарқалиш тезлиги жадаллашади.

Туризм кластерининг мавжудлиги барча тармоқларга ўзининг рақобатдош устунликларини сақлаб қолиш имконини беради ва уларни инновациялар ва янгиланишларга кўпроқ мойил бўлган мамлакатларга бермасликка шарт-шароит яратади. Тармоқлар кластерининг мавжудлиги доимо ички ва фаол рақобатчилар гуруҳи мавжуд бўлган шароит ва омиллари яратиш жараёнини тезлаштиради. Туризм билан боғлиқ тармоқлар кластеридаги барча ташкилотлар ихтисослашган, аммо бир-бирига боғлиқ бўлган инновациялар ва технологиялар, ахборотлар, ихтисослаштирилган инфратузилма, инсон ва интеллектуал ресурсларга сармоя киритмоқда, бу эса пировардида янги ташкилотларнинг оммавий пайдо бўлишига олиб келади.

Бизнинг фикримизча, муайян бир ҳудудда инновацион туризм кластерига эга бўлишнинг асосий афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- Сервис-ишлаб чиқариш омиллари самарали уйғунлаштириш, ахборотлар ва инфратузилмалардан самарали фойдаланиш, фаолиятни мувофиқлаштириш, ҳалол рақобатни рағбатлантириш асосида фаолият самарадорлигини ошириш;

- Туризм кластери доирасида тадбиркорларнинг туризм маҳсулоти ва хизматларини шакллантириш ва жорий этишдаги мавжуд бўшлиқлар тўғрисида хабардорлиги ҳисобига янги бизнес тузилмаларининг пайдо бўлиши;

- Туристларнинг ўзгарувчан эҳтиёжларига ташкилотларни тезкор муносабати, янги технологиялар, инновацион маҳсулотлар, контрагентлар билан мумкин бўлган муносабатлар ёки арзон нархларда ишлаш тажрибаси тўғрисидаги маълумотларнинг мавжудлиги сабабли инновациялар ва янгиликларни тарқатиш;

- Янги инновацион маҳсулот ва технологияларни оммалаштириш, технология стандартларини уйғунлаштириш ва “ҳаракат вертикали” доирасида ишлаб чиқаришни ташкил этишга кўмаклашиш;

- Кластерни шакллантириш шароитида яхшироқ ташкил этилган ва камроқ харажатларни талаб қиладиган кластерга аъзо ташкилотларнинг бозор ва тижорат ахборотларига эга бўлишини таъминлаш, бу эса ташкилотларнинг янада самарали ишлаши ва рақобатбардошлик кўрсаткичларини ошириш имконини беради;

- Алоҳида корхона томонидан бажариш мумкин бўлмаган туризм кластери иштирокчилари ўртасида инновацияларнинг юқори харажатларини ва уларни ишлаб чиқиш ва тижоратлаштириш билан боғлиқ рискларни тақсимлаш;

- Ҳудуддаги норентабел ташкилотлар фаолиятини мақсадли қайта йўналтириш ҳамда ҳудуд ва бутун республика учун муҳим бўлган туристик ташкилотларнинг айрим гуруҳларига мақсадли имтиёзлар бериш;

- Биринчи навбатда, хизматлар нархи ва сифатига таъсири туфайли туризм маҳсулотлари ва хизматларининг рақобатбардошлигини оширишга ижобий таъсир кўрсатиш.

Бу эса кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, ахборот, муҳандислик-консалтинг хизматлари, янги технологияларни ишлаб чиқиш ва тижоратлаштириш харажатларини камайтириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алимова М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (самарқанд вилояти мисолида). Докторлик диссертацияси автореферати. – самарқанд, 2017. – 95 б.;
2. Батуева, Т. Б. Развитие экономики региона на основе кластерного подхода / т. Б. Батуева // вестник ранхигс при президенте рф. – 2010. – № 2. – с. 1-6.
3. Мухаммедов М.М. ва бошқалар. Хизмат кўрсатиш соҳаси ва туризмни ривожлантиришнинг назарий асослари. // монография. “зарафшон” нашриёти. 2017. – 300 б.;
4. Олланазаров Б.Д. Кластер ёндашуви асосида туристик хизматлар соҳасида инвестицион фаолликни ошириш масаласи // - т.: “иктисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. -№1, январь-февраль, 2019.
5. Пардаев М.Қ. ва бошқалар “Хизмат кўрсатиш, сервис ва туризм соҳаларини ривожлантириш: муаммолар ва уларнинг ечимлари”, монография, - т.: “иктисодиёт-молия” нашриёти, 2008. – 260 б.;
6. Пелевина, Н.А. Кластерный подход к обеспечению развития туристско-рекреационной сферы региона / Н.А. Пелевина // известия российского государственного педагогического университета имени А. И. Герцена. – 2008. – № 86. – с. 340-344.
7. Портер М. Конкуренция / пер. С англ. Под ред. Я. В. Заблоцкого. – М.: изд. Дом. «вильямс», 2002. - 496 с. – с. 207.
8. Пўлатов М.Э., Мирзаев Қ.Ж. ва бошқалар. Глобал иқтисодий ривожланиш (туризм иқтисодиёти). Ўқув қўлланма. Т.: “фан ва технология”, 2018. – 296 б.;
9. Тухлиев И.С. Туризм: назария ва амалиёт. – Т.: “Фан ва технология”, 2018. – 400 б.;
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/4143188>

Ne'matov D.M.

TDIU, 2-bosqich magistranti

О'zbekiston iqtisodiyotini makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash mexanizmlari

Makroiqtisodiy barqarorlashtirishning nazariy jihatlarini mamlakat iqtisodiy xavfsizligining omili sifatida o'rganish mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'liga kirishining eng muhim va zarur sharti ekanligi bilan dolzarbdir. Ayniqsa, bugungi kunda jahonda yuzaga kelgan murakkab iqtisodiy vaziyat davlatlarning makroiqtisodiy vositalar orqali iqtisodiyotini barqarorlashtirish, uning iqtisodiy o'sish sur'atlarini saqlab qolish, inflyatsiyani cheklash va to'liq ish bilan ta'minlashga qaratilgan harakatlarini kuchaytirmoqda. Shu sababli makroiqtisodiy barqarorlik mohiyatini o'rganish, uni ta'minlash mezonlarini aniqlash va ularning barqarorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlarga ta'sirini baholash muhim ahamiyatga ega.

Milliy iqtisodiyotda iqtisodiy rivojlanish qiyin aniqlanadigan jarayon bo'lganligi sabab, uning mezonlaridan biri bo'lgan iqtisodiy o'sish ko'proq tahlil qilinadi. Jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy va barcha boshqa muammolarni hal qilishning asosiy yo'li - bu milliy iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sishiga erishishdir. Aholi farovonligini oshirib borish ham pirovard natijada iqtisodiy

o'sish darajasi va sur'atlariga bog'liq.

Professor B.Berkinov va f.mamatovalarning "makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari" nomli ilmiy-ommabop risolasiga ko'ra "makroiqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiy o'sishini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Makroiqtisodiy barqarorlik inflyatsiyaning past darajada bo'lgan va real almashuv kursi raqobatlasha oladigan darajada bir maromda bo'lgan holatni anglatadi"⁷⁷. Bu ilmiy ishda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositalari (fiskal va monetar siësat dastaklari) mavjudligi ham ta'kidlab o'tiladi.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasida belgilangan vazifalarga muvofiq aholining hayot darajasini yanada yuksaltirish, ta'lim sifatini ilg'or xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish hamda kambag'allikni qisqartirish borasidagi islohotlarimizni yangi bosqichga olib chiqish siyosati amalga oshirilmoqda. Bundan ko'zlangan maqsad, O'zbekiston iqtisodiyotini makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlash mexanizmlarini takomillashtirishdan iboratdir.

Odatda xalqaro ekspertlar tomonidan mamlakat miqyosida makroiqtisodiy barqarorlikning ta'minlanganlik darajasi quyidagi ko'rsatkichlar yordamida baholanadi: iqtisodiy o'sish, to'la bandlik, ichki narxlarning barqarorligi, milliy valyutaning barqarorligi, barqaror to'lov balansi, baquvvat davlat byudjeti, mamlakat aholisi orasida daromadlarning odil taqsimlanish darajasi (1-rasm).

1-rasm. Makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy mezonlari

Umuman olganda, iqtisodiyot nazariyasida makroiqtisodiy barqarorlik tushunchasiga berilgan turli ta'rif va yondashuvlar, ularning mohiyatini anglagan holda makroiqtisodiy barqarorlikka quyidagicha ta'rif berish mumkin - milliy iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlariga erishilgan, inflyatsiya sur'ati jilovlangan, milliy valyuta devalvatsiya darajasining uzoq muddatli past sur'atlariga va to'lov balansi barqarorligiga erishilgan, davlat qarzi va byudjet taqchilligi ijobiy darajasida bo'lishi ta'minlangan, tashqi ta'sirlarga barqaror tura olish qobiliyatiga ega bo'lgan holatidir. Demak, makroiqtisodiy barqarorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlar ko'p. Biz o'z tahlilimizda

⁷⁷ Berkinov B.B., Mamatova F.X. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari. TDIU, 2011.

asosiy ko'rsatkich hisoblangan yalpi ichki mahsulotning (yaim) o'sishi ko'rsatkichlari bilan tanishishni lozim deb topdik.

Statistik ma'lumotlar tahlili asosida O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishini 4 ta bosqichga bo'lish mumkin. Birinchi bosqich yaimni pasayish davri bo'lib, u 1991–1995-yillarga to'g'ri keladi. Ushbu davrda yaim yiliga o'rtacha 0,96-foizni tashkil etgan. O'zbekistonda mustaqillikdan keyingi dastlabki iqtisodiy o'sish 1996-yilda kuzatildi va u 1995-yilga nisbatan 1,7 foizni tashkil qilgan.

Keyingi yillarda (1997–2003-y.y.) Iqtisodiy rivojlanishning o'rtacha yillik o'sish sur'ati 4,3 foizga teng bo'lgan. Ushbu davrni iqtisodiy o'sishni yuqori sur'atlariga o'tish yillari deb e'tirof etish mumkin. O'zbekistonda nisbatan yuqori iqtisodiy rivojlanish 2004-yilda kuzatildi. Shu yili yaim o'sish sur'ati 7,4 foizga teng bo'ldi. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi boshlanish arafasida (2007 y.) O'zbekistonda eng yuqori iqtisodiy o'sish sur'ati qayd etildi (9,5 foiz). Keyingi 2008 yilda yaim o'sishi 9-foizni, 2009-yilda 8,1 foiz, 2010 va 2011-yillarda 8,5 va 8,3 foizni tashkil etib, 2004-2016-yillarda iqtisodiy o'sishning o'rtacha ko'rsatkichi 8,1% ga teng bo'lgan. Ohirgi yillarda (2017-2022 y.y.) Iqtisodiy rivojlanishning o'rtacha yillik o'sish sur'ati 6,9 foizga teng bo'lgan.

Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilda o'zbekiston respublikasi yaimi hajmi joriy narxlarda 888 341,7 mlrd. So'mni tashkil etdi va 2021-yil bilan taqqoslaganda 5,7 % ga o'sdi.

Yaim deflyator indeksi 2021-yildagi narxlarga nisbatan 113,8 % ni tashkil etdi. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymat hajmi yaim umumiy hajmining 93,2 % ini tashkil etdi va 6,2 % ga o'sdi (yaim mutlaq o'sishiga ta'siri 5,8 foiz punktni tashkil etdi). Mahsulotlarga sof soliqlarning yaim tarkibidagi ulushi 6,8 % ni tashkil etdi va 2021-yil bilan taqqoslaganda 0,8 % ga kamaydi (yaim mutlaq o'sishiga ta'siri – 0,1 f.p.).

Yaim o'sishiga qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi tarmog'i 0,9 f.p., sanoat tarmog'i – 1,3 f.p., qurilish tarmog'i – 0,4 f.p. Va xizmat ko'rsatish tarmog'i 3,2 f.p. Ijobiy hissa qo'shdi. Mahsulotlarga sof soliqlarning kamayishi hisobiga yaim 0,1 f.p. Ga pasaydi. 2022-yil yakunlariga ko'ra, yaim tarkibida katta bo'lmagan o'zgarishlar kuzatildi.

Yaim (yaqq) tarkibida xizmatlar sohasining ulushi 39,6 % dan 41,5 % ga, qurilish tarmog'ining ulushi 6,6 % dan 6,7 % ga oshdi. Shu bilan birga, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining ulushi 26,5 % dan 25,1 % ga kamaydi. Sanoatning (qurilishni qo'shgan holda) ulushi esa 33,4 % ni tashkil etdi. 2022-yilda aholi jon boshiga hisoblangan yaim hajmi joriy narxlarda 24 919,7 ming so'mni (yoki 2 254,9 aqsh dollari ekvivalentida) tashkil etdi (2-rasm).

2-rasm. 2018-2022-yillarda aholi jon boshiga yaim (joriy narxlarda, ming so'm)⁷⁸

O'zbekiston Respublikasi doimiy aholisining o'rtacha soni 2018-yilda 32 956,1 ming kishi, 2019-yilda 33 580,4 ming kishi, 2020-yilda 34 232,1 ming kishi, 2021 yilda 34 915,1 ming kishi va 2022-yilda 35 648,1 ming kishini tashkil etgan. 2022-yilda aholi jon boshiga yaim hajmining real o'sishi 2021-yilga nisbatan 3,5 % ni, 2018-yilga nisbatan esa 13,4 % ni tashkil etdi.

⁷⁸ Stat.uz ma'lumoti

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: “O'zbekiston”. – 2021. – 457 b.
2. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi, 2023-yil 28-fevral, PF-27-son.
3. Bekmurodov A.Sh., G'afurov U.V. O'zbekiston iqtisodiyotni modernizatsiyalash hamda islohotlarni chuqurlashtirishning yangi va yuksak bosqichi yo'lida. -T.: Iqtisodiyot, 2008. – 126 b.
4. Berkinov B.B., Mamatova F.X. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash yo'llari. TDIU, 2011.
5. www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi hukumatining rasmiy sayti.
6. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlarining milliy bazasi.
7. www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlarining milliy bazasi.

Н.С.Рахимходжаева
Свободный соискатель
Научно-исследовательский центр
«научные основы и проблемы
развития экономики Узбекистана» при ТГЭУ

Опыт реструктуризации зарубежных коммерческих банков

Развитие коммерческих банков играет ключевую роль в экономическом процессе Узбекистана, как и в любой другой стране. Коммерческие банки предоставляют финансовую инфраструктуру, которая способствует росту предпринимательства, инвестиций и общего экономического благополучия.

Узбекистан, как страна с динамично развивающейся экономикой, сталкивается с различными вызовами и возможностями в области банковской деятельности. Реформы в финансовом секторе, модернизация банковских услуг и соблюдение международных стандартов играют важную роль в обеспечении стабильного и устойчивого роста.

Эволюция коммерческих банков прошла долгий путь с момента своего возникновения. Сегодня они предоставляют широкий спектр финансовых услуг, включая кредитование, инвестиционное сопровождение, управление активами и платежные услуги. Важно отметить, что развитие коммерческих банков неразрывно связано с изменениями в технологиях, регулировании и потребительском спросе.

Реструктуризация банковских организаций может быть вызвана различными факторами, включая финансовые кризисы, изменения в экономической среде, регуляторные изменения или стратегические преобразования.

Япония имеет долгую историю в области банковской реорганизации и финансовой стабильности. Некоторые ключевые аспекты опыта японии и возможности его адаптации в банковской практике Узбекистана могут включать:

Креативное слияние и поглощение: япония успешно применяла стратегии слияний и поглощений для укрепления банковской системы. Это было особенно заметно после кризиса начала 1990-х годов, когда страна столкнулась с серьезными проблемами в экономике и банковской сфере. Консолидация банков позволила улучшить устойчивость и эффективность сектора, а также усилить его конкурентоспособность на мировой арене[1].

Финансовая инклюзия: япония активно разрабатывает программы по финансовой инклюзии. Это включает в себя усилия по расширению доступа к финансовым услугам для

всех слоев населения, включая тех, кто ранее мог бы быть исключен из банковских и финансовых услуг. Эти программы включают в себя обучение финансовой грамотности, создание доступных банковских продуктов и услуг, а также содействие развитию альтернативных финансовых решений, таких как мобильные платежи и цифровые кошельки. Эти усилия способствуют повышению финансовой стабильности и инклюзии в японском обществе.

Эффективное регулирование и надзор: япония имеет строгие меры надзора и регулирования в банковской сфере[2]. Национальный банк японии (bank of japan) и финансовая служба японии (financial services agency) играют ключевую роль в надзоре и регулировании финансового сектора страны. Они разрабатывают и внедряют политику, направленную на обеспечение финансовой стабильности, защиту интересов потребителей и борьбу с финансовым мошенничеством.

Эти органы выполняют множество функций, таких как выдача банковских лицензий, мониторинг финансовой активности, установление капитальных требований для банков и надзор за соблюдением законодательства о финансах. Эти строгие меры помогают обеспечить стабильность банковской системы и доверие к ней.

Технологические инновации: япония активно применяет современные технологии в банковской деятельности[3]. В стране наблюдается рост цифровых и инновационных решений в финансовой сфере. Некоторые из технологических тенденций включают:

Мобильные платежи: мобильные кошельки и приложения для смартфонов стали широко распространенными среди японцев, позволяя им совершать платежи и переводы с помощью мобильных устройств.

Использование ИИ и блокчейна: банки и финансовые институты в японии также исследуют и внедряют технологии искусственного интеллекта и блокчейна для улучшения эффективности и безопасности финансовых операций.

Цифровые консультации: многие банки предоставляют цифровые консультации и услуги, что делает финансовое планирование более доступным и удобным для клиентов.

Интернет-банкинг и онлайн-кредитование: появление интернет-банков и онлайн-кредиторов предоставило новые варианты для клиентов получать банковские услуги и кредиты в онлайн-режиме[4].

Эти технологии помогают улучшить доступность банковских услуг и сделать их более удобными для японских потребителей.

Обучение и развитие кадров: япония инвестирует в обучение и развитие кадров в банковской сфере. Это важная часть стратегии для обеспечения высокого уровня профессионализма в финансовой индустрии. Программы обучения включают в себя:

Финансовые курсы в университетах: университеты и бизнес-школы предоставляют специализированные курсы по финансам и банковскому делу[5].

Профессиональное обучение для банковских сотрудников: банки предоставляют своим сотрудникам возможности для профессионального развития через внутренние программы обучения, семинары и тренинги.

Сотрудничество с индустрией: банковская индустрия сотрудничает с учебными учреждениями и тренировочными центрами для создания адаптированных курсов и программ.

Финансовая грамотность для широкой аудитории: инвестиции также направлены на повышение финансовой грамотности среди широкой публики, что способствует формированию квалифицированных специалистов в будущем.

Эти меры способствуют укреплению квалификации и компетентности профессионалов в банковской сфере Японии.

Устойчивость к кризисам: Япония пережила финансовые кризисы и уроки, извлеченные из них, могут быть ценными для разработке мер по укреплению финансовой устойчивости[6]. Япония пережила финансовые кризисы в прошлом, и уроки, извлеченные из них, могут быть ценными для разработки мер по укреплению финансовой устойчивости. Некоторые из ключевых уроков, которые можно выделить, включают:

Прозрачность и надзор: важно укреплять механизмы надзора и обеспечивать прозрачность в финансовой отчетности и операциях банков. Это помогает своевременно выявлять риски и принимать меры.

Капиталовложения в банки: государство может рассмотреть возможность капиталовложений в банки в периоды кризисов, чтобы укрепить их финансовую устойчивость и предотвратить коллапс.

Финансовая грамотность: повышение финансовой грамотности среди населения способствует более ответственному и здравому подходу к финансовым решениям.

Содействие сбережениям и инвестициям: стимулирование сбережений и разумных инвестиций может снизить риск финансовых кризисов.

Уроки, извлеченные из опыта Японии, могут помочь другим странам разрабатывать более эффективные стратегии для обеспечения финансовой устойчивости и снижения рисков в будущем.

Внешний опыт реорганизации коммерческих банков может представлять интерес для Узбекистана в контексте развития банковской системы и улучшения её эффективности. Зарубежные страны имеют разнообразный опыт в этой области, который можно адаптировать под местные условия. Вот некоторые возможности исследования и использования зарубежного опыта:

Формы собственности и управления: изучение опыта стран с разной формой собственности банков (государственные, частные, смешанные) может помочь определить наиболее эффективную модель для Узбекистана.

Важно адаптировать зарубежный опыт к местным условиям и потребностям Узбекистана, учитывая особенности экономики, правовой системы и финансового рынка. Также стоит учесть, что успешные практики в одной стране могут не всегда подходить для другой, поэтому необходимо проводить тщательный анализ и консультироваться с экспертами.

Список использованной литературы

1. Aoki, M., & Patrick, H. (1994). *The Japanese main bank system: its relevance for developing and transforming economies*. Oxford university press.

2. Hoshi, T., & Kashyap, A. (2010). *Corporate financing and governance in Japan: the road to the future*. Mit press.

3. Солдатенков, И. С. (2013). Японская банковская система: основные принципы и новые вызовы. *Финансы*, (6), 3-12.

4. Власов, В.И. (2020). Реструктуризация банковской системы Японии. *Экономика и математические методы*, 36(2), 48-58.

5. Сергеев, Д. В. (2011). Реструктуризация банковской системы Японии: опыт и уроки для России. *Экономический журнал ВШЭ*, 5(3), 367-382.

6. Ким, К. (1999). Реструктуризация банковской системы в Японии: опыт и перспективы. *Российский журнал менеджмента*, 3(1), 69-84.

Тижорат банкларда молиявий фаолияти ва кредит лаёқатлилигини баҳолаш

Банк кредитлаш тизимини ташкил этиш ва такомиллаштириш масалалари ҳозирги босқичда алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, доимий ривожланиш ва такомиллаштиришни талаб этади. Банк тизими замонавий жамиятда катта рол ўйнайди. Кредит муносабатларида тижорат банклари молиявий барқарорлиги ва хўжалик юритувчи субъектлар иқтисодини ривожланишини таъминлаш учун кредит рискинни минималлаштирувчи турли ислохотлар ва қонунга ўзгартиришлар киритилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси марказий банки бошқарувининг 05.08.2022 йилда рўйхатдан ўтган, рўйхат рақами 916-2 “марказий банк томонидан тижорат банкларининг ички меъёрий ҳужжатларига қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низомга ўзгартиришлар ва қўшимча киритиш ҳақида”ги қарори банк фаолиятини самарадорлиги ва ҳужжатларнинг қулай ва аниқ бўлишини таъминлаш мақсадида қабул қилинди.

Адабиётлар шарҳи. Жамият фаровонлигини ошириш, ёшларни бандлигини таъминлаш ва аҳоли уй-жой билан таъминланганлик даражасини оширишда ҳам банк кредитларининг аҳамияти ортиб бормоқда. Шу нуқтаи назардан, молия вазирлиги, иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳамда марказий банкнинг молия вазирлиги томонидан тижорат банкларига ипотека ва таълим кредитлари учун ажратиладиган ресурс маблағлари бўйича фоиз ставкаларини 2022 йил якунига қадар, истисно тариқасида, амалдаги фоиз ставкаларида (ипотека кредити бўйича 13 фоиз, таълим кредити бўйича 10 фоиз) сақлаб қолиш Ўзбекистон Республикаси Президенти қарорларида ўз аксини топган.⁷⁹

Бунда, 10 фоиз ставкада ажратилган ресурслар ҳисобидан таълим кредитлари тижорат банклари томонидан кредит олувчига 14 % ажратилади.

Тижорат банкларида ажратилаётган кредит маблағларининг мақсадлилиги ва қайтиш тамоиллари муҳимлиги билан бирга унинг ижтимоий-иқтисодий ва банк даромадларига бераётган самараси ҳам муҳим жиҳат ҳисобланади. Бунда кредит лойиҳаларининг келгуси даврлардаги натижасини баҳолаш ва уни таҳлил қилиш бугунги кунда долзарб масалалардан ҳисобланади.

Молия-кредит институтларини ўзгартиришнинг назарий асослари, методологияси ва амалий жиҳатларини ҳар томонлама ёритувчи тадқиқотларнинг йўқлиги ҳам ушбу илмий ишни ёзишнинг долзарблиги ва зарурлигини белгилайди. Шундай қилиб, янги тизимга ўтиш шароитида банкнинг назарий жиҳатларини янада ривожлантириш зарурати ва дунёдаги беқарорликни ҳисобга олган ҳолда банкни кредитларини бошқариш техникасини такомиллаштириш бўйича тўпланган тажрибани тизимлаштириш, шунингдек банкни ўзгартиришга ягона комплекс ёндашувни шакллантиришда амалий аҳамият касб этади.

Жаҳон стандартларига кўра тижорат банкларининг жорий ва узоқ муддатли ликвидлик даражалари 50 % билан 120 % орасида тебраниб туради. (1-жадвал). Ривожланган мамлакатларда фаолият кўрсатаётган bank of america, bank of china, jp morgan chase, wells fargo, hsbc holdings plc, city bank, mitsubishi ufj bank, sumimoto bank ва бошқа шу каби тижорат банкларининг кўпчилиги узоқ муддатли ликвидлик даражасига эга бўлган молиявий

⁷⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 8.04.2022 йилдаги ПҚ-199-сон қарори “Марказлашган манбалар ҳисобидан ипотека ва таълим кредитлари учун ажратиладиган маблағлар бўйича фоиз ставкаларини белгилаш тўғрисида”

муассасалар қаторида бўлиб, мамлакатимиз тижорат банклари ликвидлик даражасининг жорий ва узоқ муддатли ликвидлик даражалари ўртасида эканлиги эътиборга молик кўрсаткич деб баҳолай оламиз.⁸⁰

1-жадвал

Жаҳон стандартларига кўра тижорат банкларининг ликвидлик даражаларига қисқача тавсиф⁸¹

Ликвидлик даражасининг номланиши	Қисқача тавсиф	Миқдор кўрсаткичи
Тижорат банкларининг лаҳзали ликвидлик даражаси	Бир операцион кун мобайнида тижорат банкининг ликвидлик даражасидаги йўқотиш рискени тартибга солади	15 %га тенг ёки ундан юқори
Тижорат банкларининг жорий ликвидлик даражаси	30 календарь куни давомида тижорат банкининг ликвидлик даражасидаги йўқотиш рискени тартибга солади	50 %га тенг ёки ундан юқори
Тижорат банкларининг узоқ муддатли ликвидлик даражаси	Маблағларни узоқ муддатли активларга жойлаштириш натижасида тижорат банкининг ликвидлик даражасидаги йўқотиш рискени тартибга солади	120 %га тенг ёки ундан паст

Ўзбекистон банкларининг 2022 йил биринчи чорагидаги самарали фаолияти бўйича “ипотека банк” энг катта ўсишни кўрсатди. 2022 йил 1 март ҳолатига республикаимиз банк тизими активлари 436,8 трлн. Сўм (2021 йил 1 март ҳолатига нисбатан ўсиш – 19,3 %), мажбуриятлари 365 трлн. Сўм (ўсиш 19%), кредитлари 327,2 трлн. Сўм (ўсиш 16,8%) ҳамда депозитлари 148,4 трлн. Сўмни (ўсиш 31,2%) ташкил этди. Ҳозирги кунда таҳлил қилинган 31та банкда 57 мингга яқин киши фаолият олиб бормоқда.⁸²

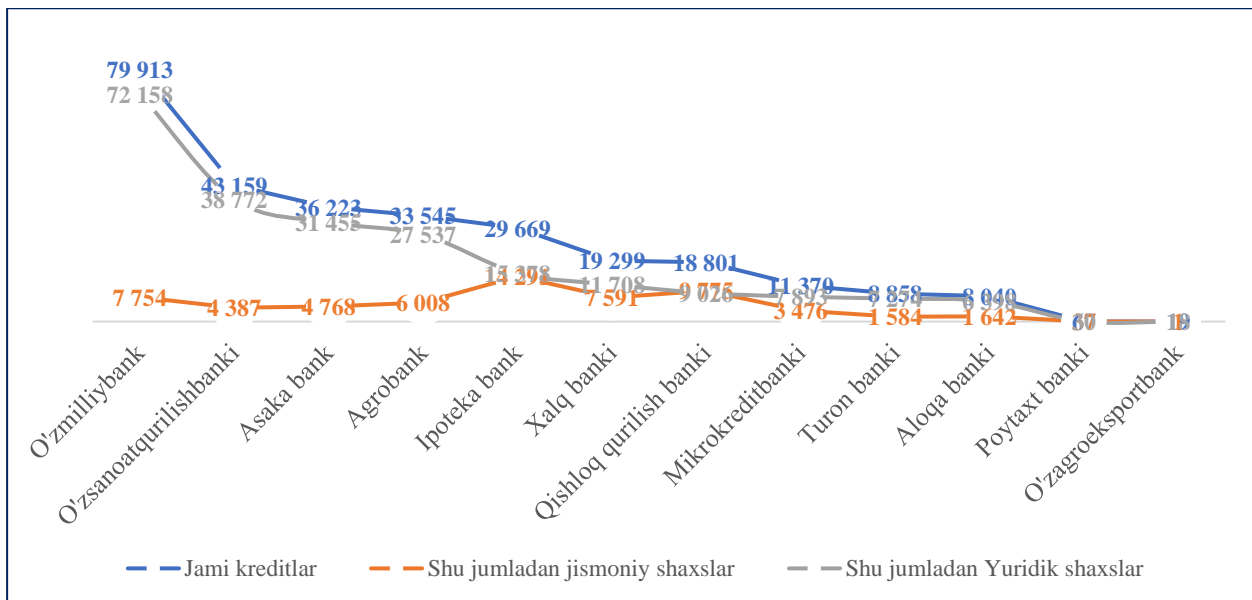
Шу ўринда, давлат улушига эга банкларнинг кредит фаолиятини банклар кесимида таҳлил қилишда давом этамиз. Таҳлилимиз жараёнида шуни кўришимиз мумкинки, устав капитали энг йирик бўлган ўзмиллийбанк кредит портфелида ҳам энг йирик ҳисобланади. 79 913 млрд. Сўм кредит берганлиги билан ушбу кўрсаткичда илдамлаб кетган (1-расм).

Шуни таъкидлаш керакки, ўзмиллийбанки юридик мижозлар ва жисмоний шахс мақомидаги мижозларга хизмат кўрсатиш ўртасидаги тафовут жуда катта эканлигини, бунда банкнинг асосий кредит линиялари йирик давлат дастури асосида лойиҳалаштириладиган лойиҳаларга йўналтирилиши билан ифодалашимиз мумки. Ушбу кўрсаткич бўйича кейинг поғоналарда ўзсаноатқурилишбанки, асака банки ҳисобланади.

⁸⁰ Muallif ishlanmasi

⁸¹ Yefimova Ye. G. Dengi, kredit, banki: praktikum. M.: Izd-vo MGIU, 2009.

⁸² <https://review.uz/oz/post/opredelen-naibolee-aktivne-banki-uzbekistana-v-i-kvartale-2022-goda>

**1-расм. Ўзбекистон давлат улушига эга тижорат банкларида кредит ҳолати
1-июл, 2022 йил ҳолатига (млрд.сўм)⁸³**

Ўзагроекспортбанк эса ҳар жиҳатдан қолган давлат улушига эга банклар орасида энг паст натижани кўрсатади.

Таҳлилимиз жараёнида биз давлат улушига эга бўлмаган бошқа тижорат банкларини ҳам ўргандик. Уларда апелсин банк ва седарат банкларининг кредит фаолиятида жуда пассив ҳаракатини уларнинг функционал вазифаси бошқа мақсад эканлиги билан изоҳлашимиз мумкин. Капитал банк (11 043 млрд.сўм), ҳамкорбанк (10 426 млрд.сўм) ва ипак йўли банклари (7 287 млрд. Сўм) кредит ажратиш бўйича бошқа банклардан яққол ажралиб туради.

Хулоса ва таклифлар. Таҳлилларимиз натижасида хулосамиз тижорат банкларида кредит самарадорлигини ошириш стратегияларининг сифати уларни амалга оширишда фаол иштирок этадиган банк тизими ходимларининг малакаси ва касбий лаёқатига ҳар томонлама боғлиқ. Шу билан бирга банкларнинг фаолиятида рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда фаолиятини ташкил этиш ҳисобланади. Бундан ташқари банкларнинг кредит ажратмаларига қаратилган банкнинг ички сиёсатини ҳам таҳлилимизда фарлаб олдик. Давлат банкларнинг кўпининг асосий функционал вазифалари бу бозорда рақобатга қаратилмаган давлат лойиҳаларини амалга оширувчи монопол банклар жамланмаси сифатида бизда тасаввур уйғотди. Бинобарин кредит таклифларида банк сиёсати шуни кўрсатмоқда. Бошқа давлат улушига эга бўлмаган банкларда кредит самарадорлигини ошириш бўйича имкониятларидан келиб чиққан ҳолда банк бошқарув сиёсатини амалга оширмоқдалар. Таҳлилларимиз натижасида шуни таклиф қилишимиз мумкинки, банкларни беқарор глобал сиёсий жараёнда фаолиятининг самарали ташкил этиш ва соф рақобатни шакллантириш мақсадига банкларни трансформациялашуви жараёнини тезларшириш мақсадга мувофиқ. Шу ўринда, банк кредитлари билан дхш лойиҳаларида иштирок этишини кучайтириш самарали иқтисодий фаолият касб этади. Дхш муносабатлари илм-фан соҳасида, техника, тиббиёт, маданият ва бошқа соҳаларда амалга оширилиши миллий иқтисодиёт барқарор ривожланиши учун ижобий таъсир кўрсатувчи банк ва бошқа молиявий тизимларни янада шаклланишига сабаб бўлади.

⁸³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12-майдаги “2020-2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида”ги ПФ-5992-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари миллий базаси, 13.05.2020-й. 06/20/5992/0581-сон.
2. Афанасьева О.Н. Состояние рынка проектного финансирования и факторы, сдерживающие его развития //деньги и кредит. – Москва, №2. –37 с.
3. Лаврушин О.И. Банковские риски. - М.: “Кнорус”, - 232 с.
4. Роуз П.С. Банковский менеджмент. - М.: “Дело”, - 268 с.
5. Ҳидиров Н. Спесифис феатурес оф финансинг инвестмент асивитий оф индустриал энтерприсес //интернатионал финансе анд асоунтинг. – 2020.– №. 1. – с. 31.
7. Ендовицкий Д.А. анализ и оценка кредитоспособности заемщика: учеб.-практ. Пособие / Д.А. Ендовицкий, И.В. Бочарова. М.: Кнорус, 2005.
8. Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази (марказ) томонидан Ўзбекистон банк тизимидаги ислохотлар ва трансформатсия жараёнлари самарадорлиги, рақобат муҳити ўзгариши ҳамда барқарорлик даражасини баҳолаб бориш мақсадида “банклар фаоллик индекси” ишлаб чиқилган. 04.04.2022.
9. Хайитова М. -Банкларнинг трансформатсиялашувида кредит самарадор-лигини ошириш - ссиенсе анд инноватион интернатионал ссиентифис жоурнал волуме 1, иссеуе 5 уиф-2022: 8.2 | иссн: 2181-3337.
10. Жуманиёзов И. - Импаст оф девелопмент финансе институтионс он эсономис гровтх: имплицатионс фор ресонструстион анд девелопмент фонд оф Ўзбекистан-интернатионал жоурнал оф манагеммент ссиенсе анд бусинесс ад – 2018. 4. – №. 2. – с. 84-88.
11. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш. -Т.: “Молия”, – 304 б.
12. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

*S.S.Safarov,
TDIU 1-bosqich magistranti*

Davlat budjeti defitsiti va uni moliyalashtirish manbalari

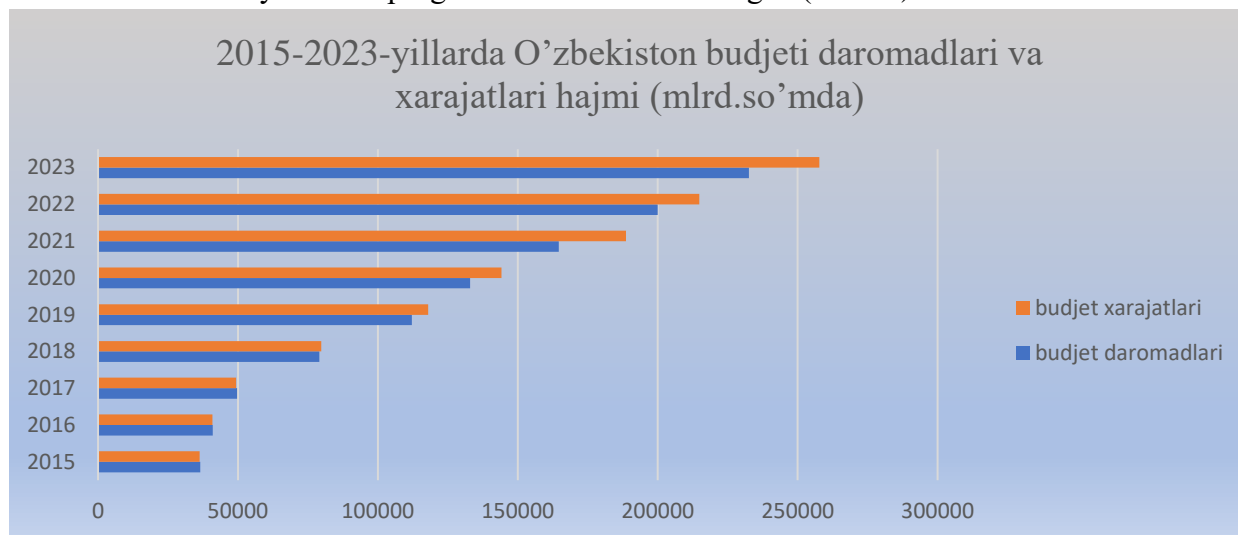
Кирish. Har bir mamlakat uchun iqtisodiy o'sish, aholining ish bilan bandigi, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish va ijtimoiy farovonlikni oshirish muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu vazifaga erishishda mamlakatlar iqtisodiyotga cheklangan darajada aralashib, uni tartibga solishi va rivojlanishning tenglik shart-sharoitlarini ta'minlab berishi lozim. Buning uchun esa, fiskal siyosat va monetar siyosat richaglaridan foydalanish lozim.

Asosiy qism. “davlat budjeti – davlatning muayyan vaqt (odatda bir yil) uchun mo'ljallangan pul daromadlari va xarajatlari majmui. Davlat budjeti davlat ixtiyoridagi pul fondlarining taqsimlanishini bildirib, u davlat moliyasining bosh bo'g'ini hisoblanadi.”⁸⁴ davlat xarajatlarining daromadlariga nisbatan oshib ketishi iqtisodiyotda budjet defitsiti, davlat daromadlarining davlat xarajatlariga nisbatan ortib qolishi esa budjet profitsiti deb ataladi. Mamlakatlar uchun bularning qaysi biri iqtisodiyotga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishini aniqlash murakkab jarayon ekanligi bois, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda budjet defitsiti(yoki profitsiti), odatda, turlicha kuzatiladi (1-rasm).

⁸⁴ https://uz.wikipedia.org/wiki/Davlat_budjeti

Ayrim olimlar budget defitsitining yaimga nisbatini 60 %dan kam bo'lishini ma'qullasalar, ayrim iqtisodchilar budget defitsitiga nisbatan boshqacha munosabatda bo'lishadi. Budget defitsiti, asosan, iqtisodiy o'sishni maqsad qilgan mamlakatlar uchun investitsiyalarni jalb qilish, ishlab chiqarishni rag'batlantirish, tijorat va infratuzilmani rivojlantirish uchun yaxshi hisoblanib, budget defitsitining salbiy jihati, mamlakat qarzlarning o'sishi va shu qarzlarni qoplash maqsadida soliqlarning oshishi sifatida namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Quyidagi grafikda o'zbekiston budgeti daromadlari va xarajatlari hajmining 2015-2022-yillar uchun tahlil va 2023-yil uchun prognoz ko'rsatkichi keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. 2015-2023-yillar uchun O'zbekiston budgeti daromadlari va xarajatlari hajmi.

Ushbu rasmdan ma'lumki, O'zbekistonning budget daromadlari va xarajatlari shakllanishi 2015-yildagi hajmidan 2022- va 2023-yillarda 4-5 barobar oshgani kuzatilgan. Jumladan, budgetning daromadlar hajmi 2015-yildagi 36493,3 mlrd.so'mlik hajmidan 2022-yilda 200000 mlrd.so'mga yetgan, va bu ko'rsatkich 2023-yil uchun esa 232607 mlrd.so'mga oshishi prognoz qilingan. Budgetning xarajatlar hajmi ham 2015-yildagi 36257,3 mlrd.so'mlik hajmidan 2022-yilda 214800 mlrd.so'mga erishib, 2023-yil uchun 257734 mlrd.so'mga yetishi prognoz qilingan. Bu ko'rsatkichlardan bilishimiz mumkinki, O'zbekistonda fiskal siyosat tobora iqtisodiyotda yaxshiroq ahamiyat kasb etayotganidan dalolat beradi.

O'zbekiston ham 2018-yildan beri budget defitsitiga erishib iqtisodiy o'sish yo'lidan kelmoqda (1-jadval).

1-jadvalda, o'zbekiston budgeti profitsiti, mamlakatning yaim hajmi, budget profitsitining yaimdagi ulushi, mamlakatning jami aholi soni va aholi jon boshiga to'g'ri keladigan budget profitsitining 2015-2023-yillardagi o'zgarish hajmi va prognoz ko'rsatkichi keltirilgan. Budget profitsitining o'zgarisiga e'tibor qaratsak, 2015-yil 236 mlrd.so'mdan 2017-yil 337,3 mlrd.so'mga erishgan va shundan keyin budget xarajatlari hajmi oshib, budget defitsiti kuzatila boshlagan. Jumladan, 2018-yil -637,1 mlrd.so'mdan 2021-yildagi cho'qqisi -23953,6 mlrd.so'mga yetgani jahonda covid-19ning shakllanishi va mamlakatda asosiy e'tibor aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bilan bog'li bo'lishi mumkin. 2022-yilda budget profitsiti -14800 mlrd.so'mga yetgan va 2023-yil uchun -25127 mlrd.so'm bo'lishi prognoz qilinmoqda.

2015-2023-yillarda O'zbekiston budjeti profitsiting yaim hajmidagi ulushi va aholi jon boshiga hajmi.⁸⁵

Yil	Budjet profitsiti (mlrd. So'm)	Yaim hajmi (mlrd.so'm)	Budjet profitsiting yaimdagi ulushi (foizda)	Jami aholi soni yil boshiga (ming kishi)	Budjet profitsiting aholi jon boshiga taqsimoti (ming.so'mda)
2015	236	221 350,9	0,1	31022,5	7,61
2016	132,1	255 421,9	0,1	31575,3	4,18
2017	337,3	317 476,4	0,1	32120,5	10,50
2018	-637,1	426 641,0	0,1	32656,7	-19,51
2019	-5843,3	532 712,5	1,1	33255,5	-175,71
2020	-11204,7	605 514,9	1,9	33905,2	-330,47
2021	-23953,6	738 425,2	3,2	34558,9	-693,12
2022	-14800	888 341,7	1,7	35271,3	-419,60
2023	-25127	929 707,3	2,7	36024,9	-697,49

Ushbu davrda mamlakatda yaim hajmi to'xtovsiz o'sishga erishib, 2015-yil 221350,9 mlrd.so'mdan 2022-yilda 888341,7 mlrd.so'mga erishgan va 2023-yil uchun esa 929707,3 mlrd.so'm bo'lishi prognoz qilinadi. Budjet profitsiti va defitsitining yaimdagi hajmi 2015-yilgi 0,1 %dan, 2022-yil 1,7%ga oshib borgan va bu ko'rsatkich 2023-yil uchun 2,7 %ga yetadi. Aholi soni ham 2015-yil 31 mln kishidan, 2023-yil 36 mln kishiga yetgan. Budjet profitsitining aholi jon boshiga ulushi 2015-2017-yillarda ijobiy bo'lib, kishi boshiga 7610 so'mdan 10500 so'mga yetgan va 2018-2023-yillar uchun budjet defitsiti kuzatilib, kishi jon boshiga -19510 so'mdan -697490 so'mga yetishi prognoz qilinmoqda.

Ma'lumki, budjet defitsiti kuzatiladigan mamlakatlarda mamlakat qarzdorligi kuzatilishi tabiiy hol hisoblanadi. Davlatning qarz olishi jismoniy va yuridik shaxslar, xorijiy davlatlar, xalqaro moliyaviy tashkilotlardan jalb qilinadi gan zayom va kreditlarni olishdan iborat bo'lib, ular bo'yicha qarz oluvchi yoki boshqa qarz olganlarning qarzlarni qaytarish bo'yicha kafolatchi sifatida hukumatning qarz majburiyatlari vujudga keladi. Budjet defitsitini moliyalashtirishning manbalari asosan ikki guruhga ajratiladi:

- 1) Ichki manbalar,
- 2) Tashqi manbalar.

Ba'zi tadqiqotchilar budjet defitsitini ichki qarzlar hisobiga moliyalashtirish rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ijobiy xarakterga ega bo'ladi deb ta'kidlaydilar. Bunga sabab qilib, olingan qarz yo budjet daromadlari hisobiga xalqdan tushgan tushumlar sababidan, yoki davlatning tabiiy resurslari sababi hisobidan qoplanganligi sababli tashqi qarzlar orqali moliyalashtirilganda nazarda tutilgan va nazarda tutilmagan iqtisodiy yo'qotishlarni keltirib chiqarishi mumkinligini nazarda tutishadi. Masalan, tashqi qarzlarni budjet daromadi hisobiga qoplashda mamlakatda ma'lum pul summasi xorijiy valyutaga konvertatsiya bo'lib muomaladan chiqib ketishini, ushbu pul birligining xorijiy valyutaga nisbatan qadrsizlanishini, yalpi talb hajmini kamaytirish orqali yalpi taklifni ham kamaytirishini nazarda tutishi mumkin. Agar qarz mamlakat tabiiy resurslari hisobiga qoplansa va

⁸⁵ Stat.uz va wikipedia ma'lumotlari asosida shakllantirildi

bu resurs tiklanmaydigan resurslar sirasiga kirsa, kelgusi avlodning ushbu resursga talabini cheklash holati kuzatilishi mumkin. Agar budjet defitsiti ichki qarzlarning hisobiga shakllansa, ichki moliyaviy bozor shakllanishi, ichki investitsiyalar yuzaga chiqishi, mamlakatning rivojlanishi real yaimni potensiyal yaim tomon yaqinlashtirilishini nazarda tutishi mumkin. Shu sababli rivojlanayotgan mamlakatlarning uzoq muddatli tashqi qarzlari salbiy baholanishi kuzatilib, ichki moliya bozorini shakllantiruvchi ichki qarzdorlik tavsiya qilinishi mumkin.

Biroq, boshqa olimlar budjet defitsitini tashqi qarz manbalari hisobiga qoplashni nazarda tutishadi. Bunga sabab qilib, mamlakatda qo'shimcha pul birliklarining shakllanishi va agar qarz ijtimoiy-iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlovchi kapital sifatida olinganga mamlakat milliy ishlab chiqarishni rag'batlantiruvchi turtki vazifasini o'tashi mumkin. Buning oqibatida esa, aholi farovonligi yaxshilanishi kuzatiladi.

Budjet defitsitining, umuman, qaysi manbalar hisobiga qoplanishidan qat'iy nazar, budjet xarajatlari samaradorligini oshirish, uning samarali boshqarilishi va yo'naltirilgan iqtisodiy-ijtimoiy samara keltirishi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa. Davlat budjet defitsitini samarali boshqarishda davlat xarajatlarini ishlab chiqarishni kengaytirish, aholi bandligini oshirish, va ijtimoiy-iqtisodiy mavqe'ga ega infratuzilmalarni shakllantirish yo'nalishlarida sarflanishini ta'minlashi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.T. Asqarova, F.I.Choriyev. Fiskal siyosat. (O'quv qo'llanma). -T .: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi» 2022, 270 bet.
2. Budjet-soliq siyosati: o'quv qo'llanma / T.S.Malikov; Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. – T.: “Iqtisodmoliya”, 2019. – 376 b.
3. I.N.Qo'ziyev, Sh.V.G'aniyev, A.S.Ramazonov. Byudjet hisobi va nazorati: darslik /; - t.: «Nihol print» ok, 2022. 632 b.
4. Mr. Benedict J. Clements, Mr. Sanjeev gupta, Ms. Gabriela inchauste. Helping countries develop-the role of fiscal policy: “international monetary fund” 2004. 540 p.
5. <https://stat.uz/>
6. <https://www.worldbank.org/>
7. <https://countryeconomy.com>

S.B.Khayrilloev

4th year student of bukhara state university

Advantages of the private sector in ensuring macroeconomic stability

Privatization is a process in which the private sector is involved in the ownership and management of the public sector or transfer of ownership and management in the private sector and economic democracy is been established by reducing government control in economic activities. The fact that privatization and an important strategy for the economic rejuvenation of even communist nations is a testimony to the economic role of privatization.

What are the advantages of privatization?

Following are the advantages of privatization, shedding light on how it can foster economic growth, encourage competition, improve service quality, and boost overall welfare.

1. Increased efficiency and productivity

One of the primary advantages of privatization is the potential for increased efficiency and productivity in formerly state-owned enterprises. Private companies are driven by profit motives,

and they operate in a competitive environment, which compels them to seek ways to optimize resources and streamline operations.

2. Infusion of capital and investment

Privatization provides an opportunity to attract significant investments into the economy. Private companies, especially those with access to capital markets, can inject much-needed funds into formerly government-owned enterprises. *This infusion of capital can be instrumental in modernizing infrastructure, upgrading technology, and expanding services, all of which contribute to overall economic growth.* Moreover, private investors are often more willing to take risks and implement innovative strategies that governments may shy away from due to political considerations. **As a result**, privatization can lead to greater dynamism and responsiveness to changing market demands.

3. Encouraging healthy competition

In industries where monopolies or oligopolies have prevailed under government control, privatization can introduce much-needed competition. Competition fosters innovation, drives down prices, and stimulates businesses to constantly improve their products and services. *As private entities compete for market share, consumers benefit from a wider range of choices and better-quality offerings.* The competition also encourages businesses to be customer-oriented and responsive, as they must cater to consumer preferences to gain a competitive edge. This focus on customer satisfaction can lead to improved service delivery and greater responsiveness to market trends.

4. Fiscal discipline and debt reduction

Governments often face budgetary constraints and mounting public debt, which can impede their ability to invest in critical sectors and deliver efficient services. Privatization allows governments to offload the financial burden of maintaining state-owned enterprises, thereby reducing fiscal deficits and alleviating the need for excessive borrowing. *Proceeds from privatization sales can be used to retire public debt, fund social welfare programs, or invest in more strategic and forward-looking projects.* This improved fiscal discipline contributes to macroeconomic stability and fosters a conducive environment for sustainable economic growth.

5. Entrepreneurship and investment promotion

Privatization encourages entrepreneurship and attracts both domestic and foreign investments. When government-owned assets are transferred to private hands, it opens up opportunities for aspiring entrepreneurs and investors to enter various industries. The injection of new capital and expertise can lead to expansions, modernizations, and technological advancements, ultimately stimulating economic growth and creating job opportunities.

6. Improved service quality and customer focus

Private enterprises are highly focused on customer satisfaction as it directly impacts their profitability and reputation. **In contrast**, state-run entities might lack the same level of accountability and urgency to meet customer demands. Privatization drives a culture of customer-centricity and service excellence, as private firms strive to **build a loyal customer base** and gain a competitive advantage through superior service quality.

7. Dynamic and responsive management

Privatized companies operate with a greater sense of dynamism and responsiveness. They can adapt swiftly to changing market conditions, implement necessary reforms, and adopt new technologies without being constrained by bureaucratic procedures or political considerations. This agility enables private firms to seize opportunities and effectively respond to challenges, ultimately driving growth and improved performance.

8. Technological advancements and innovation

In a privatized setting, companies are driven by the pursuit of profit and market leadership. This motive spurs investments in research and development, leading to technological advancements and innovations that benefit society as a whole. Private enterprises actively seek out and implement cutting-edge technologies to stay ahead of the competition, pushing the boundaries of industry standards and contributing to overall economic progress.

9. Entrepreneurial spirit and innovation

Privatization can unleash the entrepreneurial spirit, driving innovation and creativity in the private sector. Private companies often have more freedom to experiment with new technologies and business models without the constraints of government bureaucracy and political considerations. *Innovative private enterprises can drive breakthroughs in various industries, leading to the development of new products, services, and processes that improve the overall standard of living and economic well-being.*

10. Job creation and economic growth

Privatization often stimulates job creation and economic growth. As private entities invest in expanding their operations and adopting modern technologies, they create new job opportunities in the process.

11. Improved service quality

The focus on efficiency, competition, and consumer satisfaction in privatized industries leads to improved service quality.

12. Capital infusion and infrastructure development

Privatization can attract significant private investments, leading to much-needed capital infusion into the economy.

Conclusion. Privatization is a complex and contentious economic and political phenomenon that involves the transfer of ownership, control, and management of public assets, services, or functions from the government sector to the private sector. This concept has gained significant attention over the past few decades, with countries around the world adopting varying degrees of privatization in sectors such as transportation, utilities, healthcare, and education. In conclusion, it is clear that utilization of privatization is essential for future macroeconomic stability.

*Н.У.Султанова,
СамИСИ докторанти*

Иқтисодий барқарорликни таъминлашда чакана савдо хизматлари соҳасини ривожлантириш имкониятлари

Бугунги кунда мамлакатимизда кўп форматли (йўналишли) савдо жадал ривожланиб бормоқда, бу ерда ҳар бир йўналиш миқдорга йўналтирилганлик ёндашуви билан ажралиб туради ва аҳолининг даромадлари, ёши ва бошқа бир қатор кўрсаткичлардан қатъий назар эҳтиёжларини тўлиқ қондиришга қаратилган. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли фармонида мувофиқ «Ҳаракатлар стратегиясидан — тараққиёт стратегияси сари» тамойилига асосан ишлаб чиқилган етти устувор йўналишдан иборат 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатларини таъминлаш бўйича вазифалар белгиланди, хусусан, иқтисодиёт тармоқларида барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш орқали келгуси беш йилда аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулотни - 1,6 баравар ва 2030 йилга бориб аҳоли жон бошига тўғри келадиган

даромадни 4 минг ақш долларидан ошириш ҳамда «даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар» қаторига кириш учун замин яратиш, бунинг учун эса макроиктисодий барқарорликни таъминлаш ва йиллик инфляция даражасини 2023 йилгача босқичма-босқич 5 фоизгача пасайтириш мақсад қилинган эди. Шунингдек, ҳудудларда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаларини ривожлантириш орқали кейинги 5 йилда хизмат кўрсатиш ҳажмини 3 бараварга ошириш ҳамда ушбу йўналишда жами 3,5 миллион янги иш ўринларини яратиш, шаҳар ва туманлар марказларида аҳолининг кундалик эҳтиёжи юқори бўлган маиший ва коммунал хизматларни ривожлантириш бўйича пуллик сантехника, электрик, уй жиҳозларини таъмирлаш, кейтеринг каби хизматларни кўрсатиш пунктларини ривожлантириш, республика ҳудудларида савдо ва йўлбўйи хизматларини ривожлантириш орқали 130 та замонавий бозорлар ва савдо комплекслари, шунингдек, йўлбўйи инфратузилмасини ривожлантириш бўйича 65 та йирик ҳамда 5000 та кичик хизмат кўрсатиш объектларини ташкил этиш, сервис соҳасида яширин иктисодиёт улушини 3 бараварга қисқартириш, хизматлар соҳасининг жозибадорлигини ошириш мақсадида соҳадаги тадбиркорлик субъектларига қўшимча имтиёзлар тақдим этиш кўзда тутилган бўлиб, савдони ривожлантириш стратегияси орқали тармоқ ва масофавий савдони ривожлантиришни, шунингдек, таъминот занжирини кенгайтиришни назарда тутди. Савдони ривожлантириш стратегиясига мувофиқ, ярмаркалар, кишлок хўжалиги ва улгуржи озик-овқат бозорлари давлат томонидан қўллаб-қувватланади, бу маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга етказиб беришни диверсификация қилиш ва арзон товар тарқатиш каналларини олиш имконини беради.

“Чакана савдо” деганда товарларни сотиш ва мижозларга хизмат кўрсатиш мақсадида маълум бир ҳудудда жойлашган савдо бирлиги тушунилади. Чакана савдо хизмати сотувчи ва харидор ўртасидаги бевосита ўзаро муносабатлар, шунингдек, олди-сотди шартномаси бўйича товарларни сотиб олишда харидорнинг эҳтиёжларини қондириш мақсадида сотувчининг фаолият натижасидир. Чакана савдода айланма жараён тугалланади, чунки товар айланма доирасидан чиқиб, истеъмолчи мулкига айланади, яъни истеъмол қилинади.

Чакана савдо хизмати мураккаб бўлиб, қуйидаги гуруҳларга бирлаштирилган алоҳида хизмат турларидан иборат⁸⁶:

1) Маҳсулотларни сотишдан олдин тайёрлаш; кенг ассортиментни шакллантириш; товарларни истеъмолчиларга намойиш қилиш; маҳсулотларни қабул қилиш, сақлаш ва жойлаштириш; истеъмол товарларининг чакана савдоси; истеъмолчи билан ҳисоб-китобларни амалга ошириш;

2) Харид қилиш вақтида харидорларга танловда ёрдам бериш; телефон орқали буюртмаларни қабул қилиш ва қайта ишлаш; товарларни етказиб бериш; товарларни кредитга сотиш; сотувдан кейинги мижозларга хизмат кўрсатиш (масалан, мижознинг уйида техник жиҳатдан мураккаб товарларни ўрнатиш, мебел йиғиш ва бошқалар);

3) Истеъмол товарлари, уларнинг ишлаб чиқарувчилари ва техник хусусиятлари, дўконлар томонидан кўрсатиладиган қўшимча хизматлар ҳақида харидорларни хабардор қилиш ва маслаҳат бериш; реклама тадбирлари: товарларни намойиш қилиш, озик-овқатларни татиб кўриш;

4) Истеъмолчиларга қўшимча қулайликлар тақлиф қилиш; харидорларнинг дам олиш жойларини шакллантириш; она ва бола хонаси хизматлари; сотиб олинган товарларни

⁸⁶ Розничная торговля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_01/IssWWW.exe/Stg/d02/2-2-1.htm (дата обращения 14.02.2018г.).

сақлашга қабул қилиш; мижозлар учун овқатланиш; харидорларнинг шахсий транспорт воситалари учун тўхташ жойларини яратиш; чакана хизмат кўрсатиш корхонаси яқинида автотурагоҳлар ташкил этиш.

Ҳозирги шароитда савдо корхоналари ўртасида харидор учун кураш кучаймоқда, бунинг натижасида бозорда етакчилик учун кураш максимал тезликка эришмоқда. Мазкур шароитда рақобат устунлигини қўлга киритиш ва мустаҳкамлаш, яъни савдо корхонасининг рақобатбардошлигини таъминлаш муаммоси биринчи ўринга чиқади ҳамда энг муҳим стратегик вазифага айланади.

Шу билан бирга, чакана савдо корхонасининг рақобатбардошлиги бир қатор хусусиятларга эга бўлиб, уларнинг асосийлари мижозларнинг эҳтиёжларига тезкор жавоб бериш, бозорнинг ушбу сегментидаги рақобатчилардан олдинда бўлиш ва стратегик муаммоларни ҳал қилишнинг самарали усулларини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Рақобатбардошлик ва уни мустаҳкамлаш билан боғлиқ муаммолар бугунги кунда ривожланиб бормоқда. Бунда муҳим масала нафақат товарлар ва хизматлар, балким алоҳида субъектлар, тармоқлар ва умуман иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш бўлиб қолмоқда. Зеро рақобатбардошлик иқтисодиёт самарадорлигини ва жамият тараққиётининг барқарорлигини белгиловчи энг муҳим омил ҳисобланади.

Рақобатбардошлик бозорнинг энг муҳим тоифаси бўлиб, бозорнинг асосий хусусияти - рақобатбардошликни акс эттиришидир.

Иқтисодий адабиётларда рақобатбардошлик кўпинча бир неча даражаларда ифодаланиши мумкин бўлган кўп қиррали иқтисодий категория сифатида қаралади (1-расм):

- товарларнинг рақобатбардошлиги (индивидуал даража);
- корxonанинг рақобатбардошлиги (микро даражали);
- тармоқнинг рақобатбардошлиги (мезо даражаси);
- миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги (макро даражаси).

1-расм. Рақобатбардошлик даражаси (муаллиф томонидан ишлаб чиқилган).

Рақобатбардошликнинг асоси – мамлакатнинг, тармоқларнинг, корхоналарнинг бозордаги мавқеини мустаҳкамлаш, стратегик мақсадларга эришиш ва даромад олишда ўз рақобатчиларидан устун туриш қобилиятини рўёбга чиқаришдир. Рақобатбардошликнинг кўриб чиқилган даражалари бир-бирини тўлдириб, яқин муносабатларни намойиш этади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, иқтисодий барқарорликка эришишда чакана савдо корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш улар фаолиятининг барча соҳаларини

камраб оладиган ва самарали рақобат стратегияларини ишлаб чиқишни талаб қилувчи мураккаб кўп қиррали вазифаларни амалга ошириш билан эришилади. Бунда савдо корхоналари турли хил миқозлар сегментларини иложи борица максимал даражада камраб олишга интилиши, шу мақсадда параллел равишда бир нечта форматлар ва савдо каналларини ишлаб чиқишига тўғри келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Розничная торговля [электронный ресурс]. – режим доступа: http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_01/isswww.exe/stg/d02/2-2-1.htm
2. Джон Ферни и др. Принципы розничной торговли. Пер. С англ. Сапциной У. -м.: зао «Олимп-бизнес», 2008.
3. Ялунина Е.Н. Конкурентоспособность розничного торгового предприятия // дис. ... Канд. Экон. Наук. - екатеринбург.: 2007.
4. Абдукаримов Б.А. ички савдо иқтисодиёти. Дарслик.-т.:«Iqtisod-moliya», 2010.
5. Пардаев М.Қ., Мирзаев Қ.Ж., Пардаев О.М. Хизматлар соҳаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисод-молия”, 2014
6. Пардаев М.Қ. ва бошқ. Савдо иқтисодиёти муаммолари. Ўқув қўлланма. - Т.: “Иқтисод-молия”, 2016.
7. Йўлдошев Н.Қ. Савдо корхонаси иқтисодиёти. Ўқув қўлланма – т.: тдиу, 2005.
8. Абдукаримов Ф.Б. Савдода бозор механизмини такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш йўллари.: иқтисодиёт фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд: СамИСИ, 2011.- 156 б.
9. Нормуродов У.Н. «Ўзбекистонда савдо корхоналари рақобатбардошлиги ва иқтисодий самарадорлигини ошириш» мавзусидаги диссертация иши. Самарқанд – 2022.

Маматова Ф.Х.

***ТДИУ, Макроиқтисодий таҳлил ва
прогнослаштириш кафедраси ассистент***

Глобал инновация индексида Ўзбекистон ўрнини яхшилаш бўйича амалга оширилган ва амалга оширилиши лозим бўлган ишлар таҳлили

Глобал инновация индекси (The Global Innovation Index) мамлакатларнинг инновацион тизимини баҳолаш бўйича интеграллашган кўрсаткичлар мажмуи ҳисобланади.

Индекс бўйича ҳисоб-китоблар Франциянинг INSEAD халқаро бизнес мактаби, АҚШ Корнелл университети ва Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти методикаси бўйича олиб борилади. Тадқиқотлар 2007 йилдан буён ўтказилиб келинмоқда ва бугунги кунда турли мамлакатларнинг инновацион ривожланганлик даражасини тўлиқ мажмуини намоён этмоқда.

Жаҳон фанининг замонавий ютуқлари, инновацион ғоялар, ишланмалар ва технологиялар асосида мамлакатни жадал ривожлантириш, шунингдек Ўзбекистон Республикасини 2020 йилдан бошлаб Глобал инновациялар индекси ҳисоботида мунтазам эълон қилиниб боришини ва барча кўрсаткичлар бўйича 2030 йилга қадар юқори ўринларда турувчи 50 та мамлакатлар қаторидан ўрин эгаллашини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” 2018 йил 21 сентябрдаги

ПФ-5544-сонли Фармони эълон қилинди ва мазкур фармонда Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилга келиб Глобал инновацион индекс (ГИИ) рейтинги бўйича жаҳоннинг 50 илғор мамлакати қаторига киришига эришиш вазифаси юклатилди.

Шунга мувофиқ бугунги кунда республикаимиз давлат идоралари томонидан амалга оширилаётган бир қатор ижобий ишлар натижасида глобал инновация индексининг 2023 йилги рейтингида Ўзбекистон 132 та давлат орасида 82-ўринни сақлаб қолди. Ўзбекистон инновациялар соҳасида миллий иқтисодий ривожланиш даражасига солиштирганда баланд кўрсаткичга эришган мамлакатлар қаторидан жой олди, яъни ялпи ички маҳсулотга нисбатан инновацияларнинг юқори самарадорлиги қайд этилди.

Рейтингнинг 2023 йилги ҳисоботида Ўзбекистон инновацияларни жорий этиш учун мавжуд ресурслар ва шароитлар (*innovation input*) субиндексида 72-ўринни, инновацияларни жорий этишда эришилган амалий натижалар (*innovation output*) субиндексида 88-ўринни эгаллагани қайд этилган.

Ўзбекистон қуйи ўрта даромад гуруҳида 37 та давлат ичида 10-ўринни эгаллаган ҳамда минтақалар бўйича инновацион иқтисодиётлар таснифида 10 та Марказий ва Жанубий Осиё мамлакатлари орасида 4-ўринни эгаллаган. 7 та йўналишнинг 4 тасида (“бошқарув институтлари сифати”+8, (“инфратузилма”+1, “билим ва технология маҳсуллари”+2, “ижодий маҳсулотлар”+9) ўз ўрнини яхшилаган бўлса, 3 тасида (“инсон капитали ва илмий тадқиқотлар”-14, “бизнесни ривожлантириш”-4, “бозор ривожланиши”-9) натижалар пасайган (1-жадвал).

1-жадвал

Индекснинг Ўзбекистоннинг субиндекслари ва йўналишлар бўйича ўрнининг ўзгаришлари динамикаси

№	Йўналиш	2022 й. балл	2022 й. ўрин	2023 й. балл	2023 й. ўрин	Баллдаги ўзгариш	Ўриндаги ўзгариш
Инновацияларни жорий этиш учун мавжуд ресурслар ва шароитлар субиндекси (Innovation input)			68		72		▼4
1.	Бошқарув институтлари сифати	57,3	63	54,7	55	▼2,6	▲8
2.	Инсон капитали ва илмий тадқиқотлар	30,8	65	25,2	89	▼5,6	▼14
3.	Инфратузилма	41,7	74	37,9	73	▼3,8	▲1
4.	Бозор ривожланиши	33,9	60	33,9	69	0	▼9
5.	Бизнесни ривожлантириш	25,3	74	25,5	78	▼0,2	▼4
Инновацияларни жорий этишда эришилган амалий натижалар субиндекси (Innovation output)			91		88		▲3
6.	Билим ва технология маҳсуллари	17,9	80	19,3	78	▲1,4	▲2
7.	Ижодий маҳсулотлар	7,7	102	14,6	93	▲6,9	▲9

Манба: Глобал инновациялар индекси ҳисоботлари ва Инновацион ривожланиш агентлиги маълумотлари асосида тайёрланган.

Бундан ташқари, рейтингдаги 80 та индикаторнинг 39 таси ўрни кўтарилган, 6 таси ўзгармаган, 25 таси пасайган, 10 таси маълумот мавжуд эмаслиги учун ўрни аниқланмаган.

Глобал инновация индексининг 2021-2023 йиллар ҳисоботларида жами 37 та, шундан мунтазам паст баҳоланган – 19 та, маълумоти мавжуд эмас – 10 та ва эскирган – 8 та индикаторлар мавжуд. Мунтазам паст баҳоланган 19 та индикаторларнинг 2022 йилда 2021 йилга нисбатан 8 тасида ўрни яхшиланган, 10 тасида ўрни пасайган ва 1 та индикатор ўрни ўзгаришсиз қолган. 2023 йилда ўтган йилга нисбатан 12 индикатор ўрни яхшиланган бўлса, 5 та индикаторлар ўрни пасайган ва 2 та индикатор ўрни ўзгаришсиз қолган. Маълумоти мавжуд бўлмаган 10 та индикатор сўнги 3 йиллик рейтинг ҳисоботларининг барчасида акс эттирилмаган.

Хулоса қилиб айтганда, индекснинг ҳар бир индикаторларини тўлиқ таҳлил этишни фақатгина меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан эмас, балки тизимли ёндашувни барча жабҳаларда кенг қўллаган ҳолдагина амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Биргина Бирлашган Араб Амирликлари (БАА) давлатининг рейтингларни ривожлантириш бўйича тажрибасига мурожаат қиладиган бўлсак, ушбу мамлакат қисқа муддатда рейтингда катта ўсишга эришганини кузатиш мумкин. Бунинг асосий сабабларидан бири БАА “Рақобатбардошлик ва статистика федерал органи” мазкур соҳада тизимли ёндашувга асосланган ва хорижий тажрибани чуқур таҳлил қилиб, керакли соҳаларда хорижий мутахассисларни жалб этган ҳолда фаолият олиб борганлигини кўрсатиб ўтиш мумкин.

Глобал инновация индексда Ўзбекистон ўрнини яхшилаш бўйича энг асосий қилинадиган ишлар қаторида қуйидагилар таклиф қилинади:

халқаро ташкилотлар томонидан тасдиқланган форматда индикаторларни баҳолаш, тўплаш ва тақдим этиш методологияси бўйича жалб этилган давлат хизматчиларини малакасини ошириш;

ҳар бир алоҳида кўрсаткич бўйича мақсадли ишларни амалга ошириш учун Глобал инновацион индексни ишлаб чиқувчи халқаро ташкилотлар билан алоқаларни янада мустаҳкамлаш;

халқаро услубиёт асосида иқтисодиётнинг барча соҳа ва тармоқларида илм-фан ва инновацияларга йўналтирилган ялпи маблағни акс эттирувчи кўрсаткичларни шакллантириш;

амалга оширилган халқаро тажрибаларга асосланиб илм-фан ва инновациялар соҳасидаги статистик кўрсаткичларни шакллантиришни кўзда тутувчи Осло ва Фраскати услубиётларини қўллаш.

YER-SUV, ENERGIYA, MEHNAT VA INVESTITSIYA RESURSLARI TEJAMKORLIGI BARQAROR IQTISODIY O‘SISH ME’ZONI

*Доц. М.С.Қосимов,
ТДИУ “макроиқтисодий таҳлил ва
прогнослаштириш” кафедраси*

Сув ресурсидан самарали фойдаланиш келажакда барқарор иқтисодий ўсиш шarti

Хозирги даврда дунёнинг кўп мамлакатларида сув ресурсларининг чекланганлиги уларнинг барқарор ривожланишини чекламоқда. Бу жараён келгусида янада жадаллаши кутилмоқда.

Бирлашган миллатлар ташкилотнинг қишлоқ хўжалиги ва озиқ- овқат органи (фао) нинг маълумотига кўра, Ўзбекистонда сув танқислиги кучайиб бормоқда. Республикада сувни ишлатилиши унинг табиий тикланишига нисбатан 178% га тенг. Яъни сувни сарфланиши уни тикланишига нисбатан 78 % кўпдир.

Марказий осие мамлакатларида сув билан таъминланиш даражаси турлича бўлиб, уларнинг барчасида сувга бўлган талаб кескин ошиб бормоқда. Қирғизитон ва тожикистондаги тоғларларнинг абадий музликлари 1960 йилларга нисбатан 30-35% қисқарган. Қорни кам ёғиши ва глобал исииш бунинг асосий сабаблари бўлиб хисобланади. Маълумотларга қараганда глобал исииш марказий осие мамлакатларида 1,5 градусдан юқори ва унинг сальбий оқибатлари сувни янада чекламоқда.

Бирлашган миллатлар ташкилотнинг қишлоқ хўжалиги ва озиқ- овқат органи (фао) нинг маълумотига кўра марказий осие жахоннинг сув танқис худудларидан биридир. Сувдан самарали фойдаланиш ва сув ресурсларини бошқариш соҳаларида узоқни кўзлаган кескин чораларни кўриш жуда муҳим муаммога айланган.

Ўзбекистонда ҳам иқтисодиётнинг сув билан таъминланиш даражаси худудлар кесимида турлича бўлиб, мамлакатни жадал ривожланиши, демографик омиллар, айниқса саноат ва қишлоқ хўжалигини келгусида ривожланиш тенденциялари сувга бўлган талабни юқори суратларда ўсиб боришига сабаб бўлмоқда.

Аслида сув танқислиги муаммоси 1970 - 1980 йиллардан бошланган. Мамлакатда 1980 йилларда йиллик ўртача сув истеъмоли 64 млрд. Куб метрни ташкил этган эди. 2019 йилда сув истеъмоли 53,9 млрд куб метр, 2021 йили эса 43,2 млрд метр кубни ташкил этган. Демак 1980 йиллардаги йиллик ўртача сув истеъмоли (64 млрд куб метр) га нисбатан 2021 йили 21 млрд куб метр (33%) кам сув истеъмол қилинган. Шу даврда республикада аҳоли сони 60% кўпайди, қишлоқ хўжалиги ва саноат янги ривожланиш босқичига ўтди.

Ўзбекистон барча иқтисодиёт тармоқлари учун йилига 50-57 млрд. Куб метр сув ишлатилмоқда. Ичимлик сув ишлаб чиқариш мақсадлари учун эса 2.2 млрд. Ёки 4% сув ишлатилади. Ўзбекистонда сувни 87% ортиғини қишлоқ хўжалигини суғориш учун ишлатилмоқда. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш усуллари, технологиялари ва бошқарув модели келгуси давр қақариқларига мос эмас.

Авваллари сув дефицити 2050 йилларга бориб қишлоқ хўжалигини ривожларнишини чеклаб қўйиши мумкин деган башоратлар қилинган бўлса, бугунги кунга келиб, бунинг оқибатлари 2030 йиллардан кузатилади деган экспертлар башоратини кузатиш мумкин.

Хозирги даврда Ўзбекистондаги суғориладиган ерлар 3 миллион 200 минг гектардан ортиқроқ бўлиб, қишлоқ хўжалиги экинларини суғориш учун 46 – 49 миллиард куб метр сув

сарфланмоқда. Кейинги йилларда ер ости сувларидан фойдаланиб, енги ерлар ўзлаштириш жадаллашди. Натижада ер ости сувларининг захиралари камайиб, унинг сатҳи тушиб бормоқда. Шу сабабли Ўзбекистоннинг 23 та тоғ олди туманларида кудуклар бурғулашга мараторий жорий этилган.

Хозирги даврда қишлоқ хўжалигида ишлатилаётган сувнинг 20% ички манбалар ҳисобидан ва 80 % эса ташқи манбалардан шаклланади. 1970-1980 йилларда барча сув ресурсларининг 94-95% қишлоқ хўжалигига ишлатилган. Бугунги кунда эса бу кўрсаткич 86-87% га тенг. Демак қўшни республикалар билан сув тақсимоли ва истемоли масалаларини ўзаро ёрдам ва институционал ислохотларни амалга ошириш олиб бориш лозим.

Хх асрда сув омборларини қуриш асосида сувсизлик масаласини ҳал қилиш мумкин дуб ҳисобланган. Шунинг учун 1960 йилдан кейин сув омборларини қуриш жадаллаштирилган ва катта – кичик сув омборларини қуришга катта ресурслар ажратилган. Хозирги даврда дунё бўйича 60 мингдан кўпроқ сув омборлари қурилган, уларда 6500 куб км. Сув сақланади.бу ер шарининг барча дарёларидаги бир марталик сув хажмидан 3,5 марта кўп демакдир. Аммо сув омборларинг хавсизлиги тўла кафолатланмаган. Жумладан қасддан ифлосланиши, табиий ва техноген офатларнинг кутилмаган салбий таъсири бўлиши мумкин.

2023 йилнинг сентябр ойида марказий осий мамлакатлари етакчилари БМТнинг АҚШда бўлиб ўтган 78-саммитида марказий осий катта гидроэлектр энергияси ресурсларига эга эканлиги таъкидлаб ўтилди. Келгусида юзлаб гидроэлектр станциялар қуриш стратегияси маълум қилинди. Бу эса халқаро экспертларнинг кенг қўламди муҳокамасига сабаб бўлди. Экспертлар гидроэлектр станциялардан кўра хозирга постиндустриал иқтисодий ривожланиш даврида қуёш ва шамол электр станциялар қуриш манфаатли эканлигини кўрсатиб ўтдилар. Қуёш ва шамол электр станцияларида ишлаб чиқариладиган электр энергияси гидроэлектр энергиясидан арзон, қурилиш муддари қисқа ва кам капитал сарфланишини таъкидламоқдалар. Бу эса бутунлай янги концепция бўлиб, сув омборлари қурилиши ва унга асосланиб гидроэлектр станциялари қурилиши режаларига ўзгартириш киритилишини тақазо этади.

Марказий осийда сувсизлик муаммоси билан барча мамлакатлар биргаликда курашишиши, ҳар бир мамлакатнинг ривожланиш стратегияси чекланиб бораётган сув ресурслари билан ўзаро мувофиқлантирилиши, тизимли равишда ҳамкорликда сув ва энергетика тармоқларини ривожлантирилишини заруратга айлантдириди.

сувдан самарали фойдаланиш учун унинг бошқарув тизимини тубдан такомиллаштириш, суғоришда унинг йўқотилиши (исроф бўлиши)ни камайтириш, давлат бюджетидан сувга сарфланаётган маблағларни самарадорлигини ошириш, инновацион технологиялардан кенг фойдаланиш, қишлоқ жўжалигини диверсификациялаш, сувдан фойдаланишни рақамлаштириш каби чораларни аниқ белгилаб олишни тақазо этмоқда.

Хозир Ўзбекистонда суғорилаётган 3,2 млн гектар майдонга 46 млрд куб метр сув ажратилган бўлса унинг 60% далага етиб бормоқда холос, 40% (18,2 млрд куб метр) сув далага етиб бормаяпти. Республикада 180 минг километр суғориш тизимининг 23% бетон билан қопланган, 90% майдонлар анъанавий усулда (4-5 марта кўп сув сарфи билан) суғорилади.

Келгусида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш аввало институционал ислохотларни амалга оширишни тақазо этмоқда. Тобора танқис бўлиб бораётган сув ресурсларини самарали бошқариш қонунчилиқни, малакали кадрлар етиштириш масаласини ва бошқарув тизимини рақамлаштиришни кун тартибига қўймоқда.

Кегусида сув ресурсларидан самарали бошқариш тизими марказий осие бўйича ягона форматда бўлиши зарур. Бу борада қилинган ишлар, хусусан марказий осие мамлакатлари етакчиларининг ҳаракатлари натижа бера бошлаганини таъкидлаш лозим. Бу борада сувни тақсимлаш, халқаро қонун нормаларидан кенг фойдаланиш, сувдан мамлакатлараро фойдаланиш электрон платформаларни яратиш каби чора-табирларни амалга ошириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Statistical yearbook 2021/ food and agriculture

Required citation: fao. 2021. World food and agriculture - statistical yearbook 2021. Rome.

<https://doi.org/10.4060/cb4477en>

2. Илм-фан ва инновацияни ривожлантириш масалалари танқидий кўриб чиқилди. www.uza.uz.04.12. 2020 й.

3. Сувсизлик таҳдидлари: ечимлар муаммоларга мутаносиб эмас. <https://kun.Uz>. 27.09. 2023

4. К. Шарипов, Важные задачи: сокращение потерь при орошении, эффективное использование бюджетных средств. <https://uza.uz/posts/476185> 06.05.2023.

5. В. Новиков. Четыре кита водного дефицита в Узбекистане. <https://nuz.uz> 29/04/2023

*Проф. А.М. Абдувоҳидов,
ТДИУ “Туризм” кафедраси*

Меҳнат бозорини самарали ташкил этиш ва тартибга солишнинг ахборот модели

Меҳнат бозорини ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимида ташкил этиш ва уни самарали тартибга солиш кўп жиҳатдан, уларни тўлақонли ифодалашда иштирок этиши мумкин бўлган барча комплекс ахборотларни тизимли тарзда тадқиқ этиш билан боғлиқ. Ижтимоий-иқтисодий тизимларда ҳар қандай жараёнларни ташкиллаштириш, бошқариш ва самарали тартибга солиш масалалари энг аввало, бу тизимларда кечаётган ахборот алмашинуви, уларда маълум бир тизимли тарзда ахборотларнинг шаклланганлиги ҳамда бундай шаклланганликнинг иқтисодий ва ижтимоий моҳияти, табиати ҳамда қандай мақсадларга қаратилганлиги бўйича илмий-амалий жиҳатдан асосланган ҳолда олинган натижаларга боғлиқ бўлади. Энг муҳими, бундай тизимлар қаторида бўлган меҳнат бозорининг ишлаш механизмида иштирок этиши мумкин бўлган ахборотлар (маълумотлар) моҳияти ва табиатидан келиб чиқиб, уларни иқтисодий ресурслар сифатига олиб келишнинг ташкилий-ҳукукий ва иқтисодий асосларини ишлаб чиқиш ўта муҳим вазифа саналади.

Классик иқтисодий назария асосларидан келиб чиқадиган бўлсак, меҳнат бозорини ташкил этиш ва уни тартибга солиш билан боғлиқ жараёнлар иқтисодий таҳлилнинг бир қанча усуллари асосланган. Бунда муҳим жиҳат шундан иборатки, иқтисодий таҳлилни қўллаш объектнинг табиати, табиий ҳолда шаклланиши ва унда кечаётган жараёнлардан жамият ҳаёти ва иқтисодий муносабатларга кўрсатадиган таъсирини баҳолашга қаратилиши билан бирга, уни тартибга солишдан кутилаётган бош мақсадни аниқлашни тақазо этади.

Умуман олганда, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий объектлар ўз-ўзидан шаклланмайди, уларнинг маълум бир ички хусусиятлари мавжудки, улар ҳар доим ҳам аниқ ифодаланиши, иқтисодий таҳлил усулларида маълум бўлган “операция элементлар” миқёсида бундай хусусиятлар тўлиқ қамраб олиниши мумкин бўлмай қолади. Бу масалалар ечими, бизнинг

фикримизча, ана шу тадқиқ этилаётган объектнинг тизимли ахборотлашган жараён (отаж) сифатида қаралишига боғлиқдир.

Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат бозори ишлашининг ахборот моделини ишлаб чиқишда бир жиҳатга жиддий эътибор қаратиш лозим бўлади. У ҳам бўлса, масаланинг қўйилиши, яъни меҳнат бозори рақамли иқтисодиётда ўзини бор хусусиятларини тўлиқ ифода этишини ҳамда бу хусусиятларни меҳнат бозори иштирокчилари кесимида уларнинг ахборот ташувчиларини ахборот тизимига олиб келиш (шакллантириш) асосида ёритиш ва шунга асосан уни тартибга солиш масаласи бир томондан қўйилса, иккинчи томондан эса, ишлаб чиқилиши назарда тутилган меҳнат бозори ишлашининг ахборот моделига алоҳида тизимли талаб қўйилиши масаласидир. Бу тизимли талаб, бизнинг фикримизча, масаланинг биринчи жиҳатдан қўйилишидаги ахборот тизимини шакллантиришда улар элементлари ахборот ташувчиларининг самарали асосда ана шу тизимни шакллантиришга хизмат қилиши зарурлиги масаласидир.

Меҳнат бозори ишлашининг ахборот модели концептуал чизмасини келтиришдан аввал, юқорида айтиб ўтилган «объектнинг тизимли ахборотлашган жараён (отаж)» ва «маълумотлардан фойдаланишни тизимлаштириш (мфт)» тушунчаларига тўхталиш зарур бўлади.

Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат бозорида кечадиган жараёнларни тизимли ахборот жараёнлари сифатида қараш шундай жиҳатки, унда меҳнат бозори ишлашидан олинган натижалар (бандлик ва ишсизликнинг даражаси ва таркиби; уларни ифодаловчи маълумотлар) ҳар қандай ихтиёрий вақтда меҳнат бозори иштирокчиларининг мақсад ва вазифаларини белгиловчи маълумотлар базаларида ахборот алмашинуви жараёнлари содир бўлаётганлиги асосида олинади. Шу билан бирга, ана шу ахборот алмашинуви натижасида шунга алоҳида эътибор бериш керакки, ахборот алмашинувига киришувчи маълумотлар базаларида (меҳнат бозори иштирокчиларининг) ўзаро алоқадорликка киришувчи маълумотлар ва ўзаро алоқадорликка кириши мумкин бўлмаган маълумотларга ажралиши содир бўлади.

Демак, мфт ёрдамида отажни самарадорлигини тўлиқ ифодалашга қаратилган ва шу билан бирга айнан иқтисодий нуқтаи назардан асосланган маълумотлар (кўрсаткичлар) гина фойдаланишлиги кераклиги масаласи ҳал этилади; бундан ташқари, бундай самарадорликни баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш ҳамда бу мезонларни амалий тадбиқи учун зарур бўлган маълумотлар интеграциясини асослаш масаларига ечим топилади. Шундай қилиб, отаж ва мфт лар меҳнат бозори ишлаши ахборот моделининг ўзаги ҳисобланади.

Меҳнат бозори ахборот моделининг бирламчи хусусияти шундан иборатки, унда ахборотлар оқимининг (ахборот жараёнларининг) алгоритмик тамойили амал қилиниши зарурлигидир. Бу, яъни алгоритмик тамойил шундай тамойилки, унга кўра, ахборотлар оқимининг “қатъий белгиланган” кетма-кетлигининг сақланиши заруриятидир. Бошқача айтганда, келтирилган концептуал чизмада элементлар (бўлимлар) туб мазмун-моҳиятини, бажаришлари зарур бўлган вазифаларини ва ўзларини умумий чизмадаги ўрни (мақсади)ни ифодалашга қаратилган маълумотлар базаларига эгаки, улар (ана шу маълумотлар базалари) ихтиёрий эмас. Балки бош мақсадга қаратилган ахборотлар алмашинувига киришади.

Демак, бош мақсадга қаратилган бундай ахборотлар алмашинуви тегишли алгоритм асосида амалга оширилиши зарур; бош мақсад эса, бу - меҳнат бозори ишлаш самарадорлигини унинг (меҳнат бозорининг) ахборот модели доирасидаги ахборот ресурсларидан фойдаланган ҳолда оширишга эришишдир. Яна муҳим бир жиҳат шуки, келтирилган чизмада қатнашувчи мутлақ барча маълумотлар (ахборотлар) айнан меҳнат

бозорининг ахборот моделида (қўйилган мақсадга мувофиқ) қатнашаётганлиги асос бўлади, яъни самарадорликни ошириш нуқтаи назаридан маълумотлар (ахборотлар) ахборот ресурсига, тўғрироғи, иқтисодий ахборот ресурсига айланади, чунки самарадорлик соф иқтисодий тушунчадир.

Таклиф этилаётган меҳнат бозори ишлашининг ахборот моделига кўра, отаж ва мфтларни моделнинг бош элементлари (ўзаги) эканлигини уларни «рақамли иқтисодиёт талаблари» бўлимига киритишимиз билан асослаймиз. Уларни айнан шу бўлимда қарашимизнинг боиси шундаки, иқтисодиётни рақамлаштиришнинг бош мақсадини, яъни, келгусида барча ижтимоий-иқтисодий муносабатлар такомиллашуви айнан ахборот ва рақамли технологияларга асосланиб бориши зарурлигини (бош мақсад) меҳнат бозорининг ахборот моделида ҳам қайд этиш кераклигидадир. Буни ахборотлар алмашинуви нуқтаи назаридан қарасак, улар (отаж ва мфт) меҳнат бозори иштирокчиларининг маълумотлар базаларидан олинган маълумотларгагина асосланади.

Бунда қуйидаги жиҳатларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим:

1. Рақамли иқтисодиёт шароитида иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳа ривожланиши тенденциялари ва уларнинг комплекс хусусиятлари деганда нималарга урғу берилади ва бу тенденциялар қандай маълумотлар асосида тўлақонли ифодаланади?

2. Рт ва рплар тараққиётини ифодалашда қандай маълумотлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади, ва бундай маълумотларни прогнозлашга бўлган эҳтиёж масаласини қўйиш учун тегишли маълумотларни ишлаб чиқишнинг қай даражада имконияти мавжуд бўлади?

3. Ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий-институционал тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш механизми (итим) – бу ри шароитида иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳа ривожланиши тенденциялари “драйверлари” сифатидаги ўринга эга бўлган рт ва рп тараққиётини белгиловчи, улар барчалари (иирт, рт ва рп) нинг ўзаро алоқадорликда ишлашини кўрсатувчи ахборот алмашинуви тизими ахборот модели (атам)нинг ишлаш механизмидир.

4. Кўрсатиб ўтилган учта юқоридаги жиҳатларнинг энг муҳими шундаки, улар амалга оширилишида итими «мақсадли таъсир» остида ишлаши таъминланиши керак; бу мақсадли таъсирни белгилашнинг бизнинг фикримизча, концептуал асосини айнан атамда “самарали ахборот ресурслари (сар)” фаолиятига эришиш ташкил этади. Сар деганда биз, шундай ахборотлар мажмуини тушунамизки, бунда иир, рт ва тп ларнинг туб ички табиатини, моҳиятини ҳар қандай ташқи таъсирлардан ҳоли ва институционал “чегараларсиз” ифодалай оладиган, шу билан бирга улар (иир, рт ва рп) нинг ўзаро самарали алоқадорликда ишлашига қаратилган ахборот жанаёнларини белгилайдиган атам нинг ахборот тизими дир.

Хулоса ўрнида шуни қайд этамизки, меҳнат бозори ишлашининг ахборот модели, уни (меҳнат бозорини) рақамли иқтисодиёт шароитида зарур ва етарли маълумотлар (ахборотлар) билан таъминланлаш, ва шу ўринда самарадорлигини оширишга қаратилган тегишли маълумотлар базалари таркибини, уларнинг долзарблилик даражасини баҳолаш билан боғлиқ комплекс масалалар тўпламини ечиш учун хизмат қилади. Шу билан бирга бу модел (меҳнат бозори ахборот модели), унинг ишлатилиши жараёнида бу масалалар тўпламини ечишга қаратилган ахборот таъминотининг манбаи бўлиб хизмат қилади.

Оценка конкурентоспособности регионов и ее влияние на трансформацию структуры экономики

Важным фактором, ускоряющим результативность структурных преобразований на территориальном уровне, является повышение конкурентоспособности регионов и всей национальной экономики. Конкурентоспособность регионов в то же время является следствием тех структурных преобразований, которые проводятся в регионах и будут проводиться в перспективе. Особенно это важно в условиях становления рыночных отношений и вхождения республики в мирохозяйственные связи.

Используя методические подходы ученых СНГ и зарубежья, нами произведена интегральная оценка конкурентоспособности регионов Узбекистана.

Под конкурентоспособностью региона (к_с) понимается способность региона обеспечить производство конкурентоспособных товаров и услуг в условиях эффективного использования имеющегося экономического потенциала, задействование существующих и создание новых конкурентных преимуществ и, как следствие, повышение уровня жизни населения при соблюдении международных экологических стандартов.

Анализ к_с имеет смысл только при условии сравнения состояний региона в различные интервалы времени, либо при сравнении исследуемого региона с сопоставимыми конкурентами. Существует понятие “уровень к_с”.

Уровень конкурентоспособности региона – значение интегральной оценки конкурентоспособности исследуемого региона, сопоставленное с интегральной оценкой конкурентоспособности региона-эталона. В качестве эталонного региона, наиболее целесообразно использовать регион (реально существующий или условный), обладающий наилучшими характеристиками конкурентоспособности.

Ниже приводится методика расчета и результаты интегральной оценки конкурентоспособности регионов Узбекистана.

Интегральная оценка к_с получена на основе трех частных систем показателей. Предлагаемая система показателей может быть расширена, особенно в части показателей конкурентных преимуществ.

Для синтеза интегральных показателей экономического потенциала, региональной эффективности, конкурентных преимуществ и непосредственно уровня конкурентоспособности нами использованы непараметрические методы статистического анализа. Основное достоинство применения этого метода заключается в снижении размерности матриц исходных данных путем “сжатия” исходной информации. При этом непараметрические методы многомерных статистических сравнений обладают незначительной чувствительностью к искажениям статистических данных, применимы к малым выборкам и не требуют обеспечения сопоставимости единиц измерений частных показателей.

Указанные недостатки могут быть устранены при помощи многомерных непараметрических методов, использующих относительные оценки. Рассмотрим метод “паттерн”.

$$t_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{max}} \quad (1)$$

Метод “паттерн” позволяет получить оценки по частным показателям при помощи соотнесения фактических значений с наилучшими – см. Формула. Использование метода “паттерн” предполагает наложение ограничения положительности исходных значений частных показателей.

$$T_i = \frac{\sum_{j=1}^n t_{ij}}{n} \quad [2]$$

Значение интегрального коэффициента может быть получено при помощи средней арифметической простой из частных коэффициентов – см. Формула. Значения коэффициента T_i будут принадлежать области [0;1].

При помощи метода “паттерн” были произведены расчеты по системам частных показателей экономического потенциала, региональной эффективности и конкурентных преимуществ. Таким образом, были получены оценки трех компонент ($T_{ном}$, $T_{эфф}$, $T_{преим}$), необходимых для определения интегральной оценки конкурентоспособности 14-х регионов Узбекистана, полученной как средняя арифметическая простая из полученных оценок. Результаты расчета представлены в таблицах 5-6.

Примененная методика может быть усовершенствована использованием весовых коэффициентов для каждой из интегральных оценок компонент конкурентоспособности региона.

Произведенные вычисления позволяют осуществить группировку регионов по уровню конкурентоспособности. Зная, что y_{RC} может принимать значения от 0 до 1, выделим пять групп регионов с равными интервалами:

1 группа – весьма высокий уровень конкурентоспособности: $0,8 > y_{RC} \leq 1$

2 группа – высокий уровень: $0,6 > y_{RC} \leq 0,8$

3 группа – средний уровень: $0,4 > y_{RC} \leq 0,6$

4 группа – низкий уровень: $0,2 > y_{RC} \leq 0,4$

5 группа – неконкурентоспособные регионы: $0 > y_{RC} \leq 0,2$

Интерпретируя полученные результаты, отметим:

- Большая часть регионов (9 из 14): ташкентская, бухарская, андижанская, самаркандская, сурхандарьинская, джизакская, наманганская, хорезмская, сырдарьинская области - обладают средним уровнем конкурентоспособности;

- Весьма высокий уровень конкурентоспособности имеет только город ташкент;

- Высокую оценку уровня конкурентоспособности получили навоийская, ферганская и кашкадарьинская области;

- К ним тяготеет ташкентская область, оставаясь в группе регионов со средним уровнем конкурентоспособности;
- В 4 группу с низким уровнем конкурентоспособности входит республика каракалпакстан.

То, что большая часть регионов (64,3%) имеет средний уровень конкурентоспособности, говорит о том, что структурные преобразования в этих регионах не достигают желаемых результатов и не позволяют этим регионам развиваться эффективно в соответствии с имеющимся природно-экономическим потенциалом. Особенно это касается ташкентской, андижанской и бухарской областей.

Нами обобщен материал по оценке конкурентоспособности продукции отраслей промышленности, как основополагающей отрасли в формировании ввп и врп, с целью выявления основополагающих факторов, влияющих на снижение конкурентоспособности продукции в этой важной сфере материального производства.

Основными факторами, влияющим на конкурентоспособность этой отрасли и других, являются: производительность и интенсивность труда, издержки производства и ценовой фактор, а также качество произведенной продукции, ее новизна.

Неконкурентоспособна на мировом рынке основная масса отечественной машинно-технической продукции. Что вызвано сравнительно дешевыми энергоресурсами и дешевой рабочей силой. Низкая конкурентоспособность промышленной продукции вызвана также низкой рентабельностью, значительной технологической отсталостью, а также низким качеством продукции.

Совершенствование структуры экономики и повышение ее конкурентоспособности находится в более тесной связи с формированием потребностей населения и его платежеспособностью.

Для республики в целом и для регионов характерны низкая платежеспособность и низкие стандарты спроса. Особенно это касается регионов с преимущественно сельским населением, которое составляет более 50%. Повышенный спрос наблюдается, в основном, в крупных городах. Это замедляет внутренний спрос и формирование эффективно действующего внутреннего рынка. В то же время регионы республики обладают значительным природно-ресурсным потенциалом и преимуществами для повышения конкурентоспособности отраслей и в целом регионов.

Эти факторы являются определяющими в формировании конкурентоспособности практически во всех отраслях, особенно в промышленности.

Производительность труда в промышленности в республике значительно ниже по сравнению не только с развитыми индустриальными странами, но и со многими развивающимися, то же характерно и для сельского хозяйства.

Большая энергоемкость не позволяет использовать ценовой фактор конкурентоспособности отечественной промышленной продукции на внешнем рынке.

Конкурентоспособными отраслями на мировом рынке являются в основном сырьевые отрасли.

Неконкурентоспособными товарами является большая часть продукции химической промышленности, их ценовая конкурентоспособность определяется большими затратами материально-технических ресурсов, особенно импортного сырья, материалов, электроэнергии, и транспортными расходами.

Список использованной литературы

1. Конституция республики Узбекистан. Т.: “Узбекистан”, 2023 г.
2. Закон республики Узбекистан “О государственной власти на местах” - Т.: 1993 г.

3. Закон республики Узбекистан “О местном самоуправлении граждан” - Т.: 1999 г.
4. Доклад Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Обновлено: 25.06.2023
5. Алимов Р.Х. Основы муниципальной экономики и менеджмента. - Т. 2012.
6. Ахмедов Т.М. Регулирование территориальной организации производительных сил и комплексного развития регионов Узбекистана. - Т.: Фан. 2005. 12 с.
7. Батурина В.В. Структурные сдвиги в развитии промышленности Узбекистана. Сб. “Актуальные проблемы социально-экономического развития Узбекистана в условиях либерализации и углубления реформ”. - Т., 2014, с.63
8. Вахабов А.В. Бозор муносабатлари тизимида ижтимоий фондлар. - Т.: Шарк. 2003. 301 б.
9. Градов А.П. Национальная экономика. - спб.: Специальная литература. 2010.
10. Джалалов С.Ч. Орошаемое земледелие в условиях дефицита водных ресурсов. - Ташкент - 2010. 199 с.
11. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика. - спб. 2008. 274 с.
12. Дорогов Н.И. Совершенствование государственного управления хозяйством региона в условиях многообразия форм собственности. - иваново: ИВГУ. 2013.
13. Зиядуллаев С.К. прогнозирование экономического развития Узбекистана в условиях перехода к рыночной экономике. - Т.: Узбекистан. 2013. 87 с.

*Проф. И.С.Хотамов ТДИУ,
“Яшил иқтисодиёт ва барқарор бизнес” кафедраси*

Энергия тежкамкорлигини оширишнинг устувор йўналишлари

Дунё энергия истеъмолнинг ортиб бориши, инсониятнинг табиатга салбий таъсири натижасида вужудга келаётган экологик муаммоларнинг кескинлашуви жаҳон энергетика балансида тикланадиган энергия манбалари улушининг жадал суръатларда ошишини таъминлайди. Жаҳонда тикланадиган энергия манбаларига кўпроқ эътибор қаратишга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатмоқда:

- Тикланадиган энергия манбаларини ўзлаштиришда илғор технологияларни қўллаш ҳисобига нарх рақобатининг ўсиши;
- Ушбу соҳанинг ривожланиши учун ижобий таъсир этувчи сиёсий ташаббусларнинг оммалашуви;
- Соҳани молиялаштириш учун қулай инвестиция муҳитининг яратилиши;
- Энергетик ва экологик муаммоларни ҳал қилиш масаласи;
- Ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётида энергияга бўлган талабнинг ортиб бориши;
- Барчага энергиядан фойдаланиш имкониятини яратиш ва энергетик етишмовчиликдан қутилиш.

Шунингдек, бирлашган миллатлар ташкилотининг саноатни ривожлантириш ташкилоти (unido) томонидан ишлаб чиқилган энергия стратегияси “яшил энергетика”ни ривожлантиришни қўллаб-қувватлайди. Ушбу стратегияни амалга оширишда қуйидаги устувор вазифалар муҳим аҳамият касб этади:

Аҳолининг кам даромадли қатламини тикланадиган энергия манбаларига асосланган замонавий энергия хизматлари билан таъминлаш даражасини ошириш;

Саноатда энергия сиғимкорлигини пасайтириш эвазига соҳанинг рақобатбардошлик даражасини кучайтириш;

Саноатда иссиқхона газларини атмосферага чиқариш ҳажмини кискартириш ҳисобига иқлим ўзгаришларига салбий таъсирни камайтириш ва муқобил энергия манбаларидан фойдаланишни рағбатлантириш;

Корхоналарнинг қишлоқ жойларда муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш ҳисобига узоқ муддатли фаолият кўрстишини таъминлаш ва самарадорлигини ошириш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019-2030 йиллар даврида ўзбекистон республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПҚ-4477-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги “2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-436-сон қарорлари ва шу каби бошқа ҳужжатларда иқтисодиётнинг энергия самарадорлиги етарли даражада эмаслиги, табиий ресурслардан оқилона фойдаланмаслик, технологиялар янгиланишининг сустлиги, “яшил” иқтисодиётни ривожлантириш учун инновацион ечимларни жорий этишда кичик бизнеснинг фаол иштирок этмаётгани миллий иқтисодиётни барқарор ривожлантиришнинг устувор мақсадларига эришишга тўсқинлик қилаётганлиги таъкидлаб ўтилган.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида электр энергетика саноати давлатнинг барқарор ривожланиши, хўжалик соҳасининг кенгайиши ва аҳоли турмуш даражасининг ошиши, иқтисодиёт тармоқларининг ҳаётий фаоллигини таъминловчи энг муҳим секторга айланиб бормоқда. Фан-техника тараққиёти асрида ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида энергиянинг роли сезиларли даражада ошди ва жадаллик билан ўсишда давом этмоқда. Халқаро тадқиқотлар шуни кўрсатадики, “аксарият қайта тикланмайдиган манбалардан олинувчи энергияга бўлган эҳтиёж ҳар йили 2 фоизга ошиб бормоқда”. Энергетика иқтисодиёт ва жамият ҳаётини таъминлашнинг замонавий тизимининг асоси бўлиб, энергетика хавфсизлигини таъминлаш миллий хавфсизликнинг элементига айланиб, кўплаб мамлакатларда давлат сиёсатининг асосий вазифаси сифатида намоён бўлмоқда.

Энергия балансига эришиш шартларини аниқлашнинг мавжуд инновацион усуллари ва услубий ёндашувларини жорий этиш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишнинг асосий усуллари такомиллаштириш, ишлаб чиқишни, атмосферага ифлослантирувчи моддалар чиқишини камайтириш орқали дунёдаги экологик вазиятни сезиларли даражада яхшилаш, анъанавий энергетикадан «яшил энергетика»га ўтишни, шунингдек, энергия ресурсларини диверсификация қилиш ва шу орқали энергетика хавфсизлиги даражасини ошириш бу борадаги энг муҳим илмий йўналишлардан ҳисобланади.

Янги ўзбекистоннинг барқарор ва жадал суръатлардаги тараққиётини таъминлашда замонавий энергетика бозорини ривожлантириш, иқтисодиётни энергия ресурслари билан тўлиқ ва самарали таъминлаш, энергиянинг муқобил турларини ривожлантириш орқали энергетика саноатининг иқтисодий хавфсизлиги муаммоларини бартараф этишга эътибор қаратилмоқда. Жумладан, тараққиёт стратегиясида «иқтисодиётни узлуксиз электр энергияси билан таъминлаш, барча соҳаларда «яшил иқтисодиёт» технологияларини фаол жорий этиш, иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини 20 фоизга ошириш, умумий ишлаб чиқариш қувватини 100 миллиард квт/соатга етказиш билан бирга 2026 йилгача электр энергияси ишлаб чиқаришни қўшимча 30 миллиард квт/соатга ошириш, 2026 йилга келиб қайта

тикланадиган энергия манбалари улушини 25%га етказиш ҳисобига 3 миллиард куб метргача табиий газни тежаш”⁸⁷ вазифалари белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон - 2023” стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон фармонининг иккинчи устувор йўналиши 51 ва 52-мақсадларида “яшил иқтисодиёт”га ўтиш, унинг асоси бўлган қайта тикланувчи энергиядан фойдаланиш кўрсаткичларини кескин ошириш ва иқтисодиёт тармоқлари ва аҳолини зарур энергия ресурслари билан узлуксиз таъминлаш”⁸⁸ масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

Мазкур вазифаларни самарали амалга ошириш соҳадаги ресурслар ва жараёнларни оптималлаштириш параметрларини киритиш, яқинлашиб келаётган хавфни олдиндан аниқлаш ва олдини олиш асосида электр энергетикасининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш, электр энергетикаси саноатидаги мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини қайта гуруҳлаш ҳамда иқтисодий хавфсизликни таъминлаш бўйича стратегик режа вазифаларини ишлаб чиқиш орқали соҳани иқтисодий жиҳатдан барқарор ва хавфсиз ривожлантириш, қайта тикланувчи энергия манбалари улушини ошириш орқали электр энергияси ишлаб чиқаришни диверсификациялаш асосида «яшил энергетика»ни самарали ривожлантириш долзарб вазифага айланиб бормокда.

Бизнинг фикримизча, энергия тежамкорлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни ажратиш кўрсатиш мақсадга мувофиқдир:

Технологик модернизация ва “яшил” технологияларни жорий этиш учун молиявий рағбатлантириш механизмларини ишлаб чиқиш, энергия тежаш ва самарадорлигини ошириш бўйича мақсадли кўрсаткичларни аниқлаш, иқтисодиёт тармоқларида энергия менежменти орқали энергия самарадорлигини сезиларли даражада ошириш;

“яшил” иқтисодиётга ўтишнинг устувор йўналишларидан келиб чиқиб, ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш учун зарур ресурс ва имкониятлар билан таъминлаш, иқлим ўзгаришига доир масалаларда давлат хизматлари қамровини кенгайтириш, “яшил” иқтисодиёт соҳасида аҳолининг иқтисодий фаоллигини ошириш орқали аҳоли ва маҳаллий жамоатчилик иштирокини кенгайтириш;

“яшил” инвестицияларни қўллаб-қувватлаш, хусусий секторга кенг имкониятлар яратиш ва “яшил” инновацияларни жорий этишда хусусий инвесторларни қўллаб-қувватлаш мақсадида давлат-хусусий шерикликни ва халқаро молия институтлари билан ҳамкорликни кенгайтириш орқали “яшил” иқтисодиётга ўтиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

Табиий ресурслардан барқарор ва самарали фойдаланиш;

Миллий иқтисодиётнинг табиий офатлар ва иқлим ўзгаришига нисбатан барқарорлигини мустаҳкамлаш;

Миллий иқтисодиёт, хусусан, саноатнинг “яшил” ва кам углеродли ривожланишини таъминлаш;

Инновацияларни жорий этиш ва самарали “яшил” инвестицияларни жалб қилиш;

Барқарор ва инклюзив “яшил” урбанизацияни ривожлантириш;

“яшил” иқтисодиётга ўтиш даврида катта таъсир остида бўлиши мумкин бўлган аҳоли ва уларнинг яшаш жойларини қўллаб-қувватлаш.

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026-йилларда Янги Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси тўғрисида»ги Фармони. - <https://uza.uz/>

⁸⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон - 2023” стратегияси тўғрисидаги ПФ-158-сон фармони. www.lex.uz

Саноат корхоналари ресурс тежамкорлигини ошириш орқали қўшимча қиймат занжирини яратишнинг аҳамиятли томонлари

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида саноатни ривожлантириш ва унинг ресурсларидан самарали фойдаланиш иқтисодий ўсишни таъминлашнинг муҳим омили бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда жаҳон ялпи ички маҳсулоти таркибида саноатнинг улуши 16,1 фоизни, саноати ривожланган мамлакатларда 20,4 фоизни, саноати ривожланаётган мамлакатларда 22,1 фоизни ва саноати куйи ривожланиш даражасига эга бўлган мамлакатларда 12,3 фоизни ташкил этмоқда. Ривожланган мамлакатлар иқтисодий тараққиётини саноат тармоқлари таъминлаб бериб, айнан саноат иқтисодиётнинг бошқа соҳаларига нисбатан инновация ва билимларнинг янги комбинациясидан фойдаланиш имкониятларининг юқорилиги билан фарқланади.

Бугунги кунда саноат республикамиз иқтисодиётининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади. Саноат тармоғининг ривожланиши миллий иқтисодиётнинг барқарор суръатлар билан ривожланишига олиб келади. Саноат корхоналарида ресурсларни қайта ишлаш, улардан янгидан-янги маҳсулотлар ишлаб чиқариш, ассортимент ва номенклатуранинг кўпайиши ҳисобига диверсификациялашув жараёнлари такомиллашади.

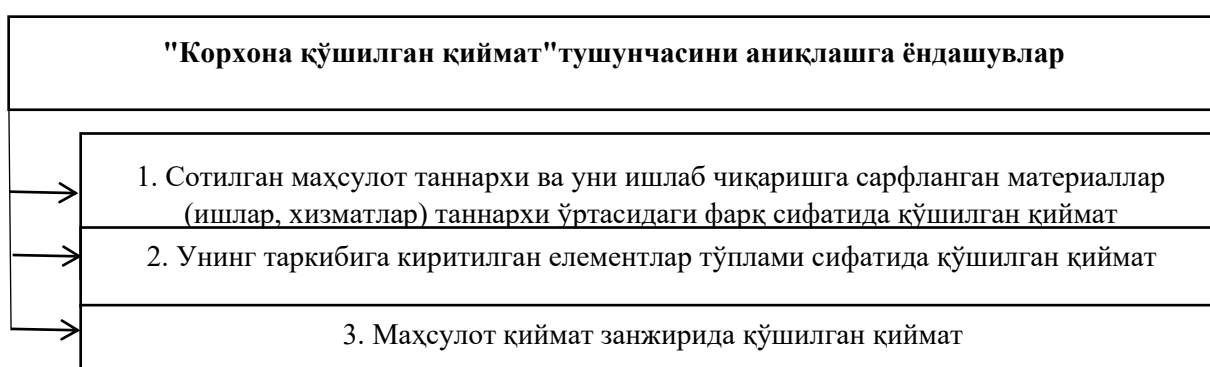
Шу билан биргаликда, минтақада саноат корхоналарининг самарадорлигини қўшимча қиймат занжирини такомиллаштириш механизмини такомиллаштириш бўйича жаҳонда амалга оширилган илмий-тадқиқотларда олиб борилиб, уларининг ишончлилиги, шаффофлиги, муаммолари ва қамров даражаларининг ҳал этилиши механизмларини такомиллаштиришга алоҳиди эътибор қаратилмоқда.

Саноат корхоналарида ресурс тежамкорлиги бўйича чора – тадбирлар кенг қамровли бўлганлиги учун уларнинг ресурс тежамкорлиги бўйича стратегиясини ишлаб чиқиш саноат корхоналарининг фаолиятидаги асосий заруриятлардан бири деб ҳисоблаймиз. Саноат корхоналари ресурс тежамкорлигини тартиб солиш ва бошқариш бўйича иқтисодчи олимлар ва мутахассислар томонидан олиб борилган илмий тадқиқот ишларида саноат корхоналар ресурс тежамкорлигининг мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни ва уларнинг салбий ва ижобий жиҳатлари очиб берилган. Буларга:

1.	Сюзан Лундстром	Табиий ресурсларни истеъмол қилиш даражасини ва улардан фойдаланишнинг мавжуд тизимини ҳисобга олган ҳолда мамлакат иқтисодиётида турли даврларни аниқлади. У табиий ресурслари турлича бўлган мамлакатларда маҳсулот экспорти истеъмол қилинадиган ресурслар импортидан кўп бўлса, самарали иқтисодий сиёсатни амалга ошириши мумкинлигига эътибор қаратди. Ресурсларни экспорт қилишдаги муаммоларини, саноат ишлаб чиқаришини инновацион интенсив ривожлантириш зарурати туфайли ижтимоий-иқтисодий қарама-қаршиликлар ва ишлаб чиқариш самарадорлигининг пастлиги муқаррар равишда юзага келишини очиб берди.
2.	Д.И. Менделеев	Ишлаб чиқариш қолдиқларини қайта ишлашга катта аҳамият берган. У ўтирилди чикиндиларни утилизиatsия қилиш натижасида яроқсиз материаллар қимматли товарларга айланишига ва ресурсларни тежайдиган чикиндисиз технология яратилишини илгари сурган.
3.	И.В. Петрянов-	саноат корхоналарида ресурсларни тежаш ғоясини ишлаб чиқган.

	соколов, Н.Н. Семяков	Бунда маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун вақт, ҳар сафар уларнинг ҳар бирини олиш учун эмас концептуал қоидага асосланиши илмий асослаб берилган.
4.	Б. Холматов	Саноат корхоналарида ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш даражасини баҳолаш тамойилларини белгилаб олиш ғояси илгари сурилган ва бунда ушбу тамойилларни белгилашда тежамкорликка жамиятдаги умумиқтисодий жараён сифатида ёндашилиши илмий асослаб берилган.
5.	А.С. Савенко	Ресурсларни тежашни ташкилий, иқтисодий, экологик ва техник тадбирлар тизими ўрганилган.
6.	А.С. Попов	Ресурсларни тежашни ташкилий, иқтисодий ва техник чора-тадбирлар тизими ўрганилган.
7.	И.Л. Воротников	Ресурсларни тежаш - бу ташкилий, иқтисодий, техник, технологик, ҳуқуқий, ижтимоий ва экологик инновацион чора-тадбирлар тизими ўрганилган.
8.	А.С. Рошкетасев	Тоифани илмий-техникавий, технологик, ташкилий ва иқтисодий чора-тадбирлар тизими сифатида ажратиб берган.
9.	В.И. Омельчиш	Саноат корхоналарида ресурс тежамкорлиги бу йўқотишларни қопловчи, фойдаланилмаган захираларни ҳаракатга келтирувчи, корхоналарда ишлаб чиқариш омилларининг самарадорлигини оширувчи, ишлаб чиқариш омилларидан интенсив фойдаланувчи, ишлаб чиқариш омиллари дефицитини йўқотувчи жараёнлардир. Ёки, ресурсларни тежаш эҳтиёжлар сони ва даражасини оширишга қаратилган бўлиши керак, деб ҳисоблайди.
10.	М.В. Мейер	Бизнес самарадорлигини баҳолаш учун "қиймат занжирлари" тушунчасидан фойдаланиб, "самарадорлик занжири" тушунчасига изоҳ берди.
11.	М.Портер	Унда маҳсулот истъеъмолчи қўлига етиб боргунча қандай қилиб ўзида қиймат жамлаши мумкинлигини тушунтириб берган. Унинг қиймат занжирига берган таърифидан шундай хулоса келиб чиқадики, қиймат занжирини бошқариш маҳсулот ишлаб чиқарувчи компаниянинг узок муддатли рақобатбардошликни таъминлаш стратегиясига асосланган ҳаракатлар режасидир.

Жаҳон иқтисодиётидан маълумки, ресурс тежамкорлиги орқали қўшимча қиймат занжирини яратишга қаратилган концепцияни ишлаб чиқиш мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришнинг стратегик асоси ҳисобланади.

1-расм – “корхона қўшилган қиймат” тушунчасини аниқлашга ёндашувлар.

Қўшимча қийматни аниқлашда қўплаб ёндашувлар мавжуд, аммо аслида уларнинг барчаси жуда яқин. Корхонанинг қўшимча қийматининг категорик концепциясини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики муаллифларнинг ушбу таърифга бўлган барча ёндашувларини таркибига кўра уч гуруҳга бўлиш мумкин (1-расм)

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган “янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармонининг 51 мақсадида инновацион ҳудудга айлантирилаётган туманларда мавжуд аналогларидан 50 фоизгача арзонлаштирилган ва сифатли, хом ашё нархига нисбатан 2-3 баравар юқори қўшилган қиймат яратадиган инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологияларини ўзлаштириш, шу жумладан умумий қиймати 165,9 миллиард сўмлик жами 195 та⁸⁹ лойиҳани амалга оширишга алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 ноябридаги осие тараққиёт банки иштирокидаги «чорвачилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини яратишни ривожлантириш» лойиҳасини амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида ПҚ-4538-сон қарори⁹⁰, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли фармони⁹¹ каби қатор Фармон ва қарорларда мамлакатда қўшилган қиймат занжирини яратишни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилганлиги фикримиз исботидир.

Дарҳақиқат, саноат корхоналари самарадорлигини ошириш орқали қўшимча қиймат занжирини яратиш мамлакат иқтисодиётини янада ривожлантиришга катта ҳисса қўшади. Бунда, бозордаги тез ўзгарувчан муҳитнинг яратилганлиги, маҳсулотни ишлаб чиқаришдан кейинги йўқотишларини камайтириш, ахборот ва коммункация технологиялари, янги вужудга келаётган миллий, минтақавий ва халқаро бозорлар ҳақида маълумотлар олиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон республикасида сўнгги йилларда енгил саноатда юқори қўшилган қийматдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш ривожланиб бормоқда. Енгил саноат иқтисодий жиҳатдан ўзбекистон учун муҳим соҳа бўлгани ҳолда, аҳоли бандлигининг юқори даражасини, шунингдек, саноат салоҳиятига ҳамда давлатимизнинг халқаро нуфузига ҳисса қўшилишини таъминлайди. Тўқимачилик маҳсулотларининг экспорти ҳажмлари ошишини бевосита пахта хом-ашёсини ўрнига тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш ва қўшимча қиймат яратиш мақсадида амалга оширилган ислохотлар натижаси сифатида қараш мумкин.

Хусусан, 2022 йил январь-декабрь ойлари якуни бўйича 3 178,0 млн. АҚШ долларилек тўқимачилик маҳсулотлари экспорти амалга оширилиб, умумий экспортнинг 16,5 % ини ташкил этди ва ўтган йилга нисбатан 8,6 % га ўсди. Йил бошидан 552 турдаги тўқимачилик маҳсулотлари дунёнинг 73 та давлатига экспорт қилинди. Экспорт қилинган тўқимачилик маҳсулотлари таркибида пахтадан йигирилган ип (44,4 %), тайёр трикотаж ва тикувчилик кийимлари (29,2 %) асосий улушни эгаллаган⁹².

Демак, саноат корхоналари ўз фаолияти давомида ресурс тежамкорлигидан самарали фойдаланиши, кирувчи ресурсларнинг самарали конвертацион фаолияти ва истеъмолчи учун бозорда талаб қилинадиган маҳсулотни ишлаб чиқарса, у қўшимча қийматни яратади, бунда

⁸⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли Фармони

⁹⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 ноябридаги Осие тараққиёт банки иштирокидаги «Чорвачилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини яратишни ривожлантириш» лойиҳасини амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида ПҚ-4538-сон Қарори

⁹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли Фармони

⁹² home-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=fronfile.download&catid=401&id=2773&Itemid=1000000000000

фойда ҳам бўлади. Қиймат занжири корхона фаолияти маҳсулотнинг якуний баҳосига қандай қиймат қўшишини ва корхонанинг нарх таркиби рақобатчиларникига нисбатан қандайлигини, яъни охири истеъмолчигача маҳсулот таннархини нима ташкил этишини очиб беради.

Тўқимачилик маҳсулотлари экспорти динамикаси (январь-декабрь, млн. АҚШ доллари)⁹³

	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2022 й.
Жами	1 300,3	1 626,9	1 922,4	2 927,4	3178,0
Пахтадан йигирилган ип	726,6	926,1	940,7	1 613,4	1 410,8
Тайёр трикотаж ва тикувчилик кийимлари	289,6	354,8	506,7	645,2	928,2
Нақшли мато	65,5	84,8	144,5	242,8	307,7
Пахтадан газламалар	36,1	51,9	88,8	118,1	161,7
Бошқа тўқимачилик маҳсулотлари	65,7	69,2	96,8	131,6	151,4
Пахта маҳсулотлари	49,9	71,8	74,9	78,1	92,5
Ипак ва ипак маҳсулотлари	26,8	27,4	30,9	39,7	54,4
Гиламлар	31,0	32,0	29,2	42,1	43,9

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни айтиш мумкинки, саноат корхоналари ресурс тежамкорлигини ошириш орқали қўшимча қиймат занжирини яратиш борасида мамлакат иқтисодиётида етарлича имкониятлар яратилган. Бунда саноат корхоналарида маҳсулот ишлаб чиқариш борасида ресурс тежамкорлигини таъминлашга қаратилган имкониятлар яратилганлиги, саноат корхоналари ресурс тежамкорлигини ошириш орқали қўшимча қиймат занжирини яратишнинг аҳамиятли томонлари очиб берилганлиги, фойда ва амортизация фонди шаклида қўшимча инвестиция манбаларини олиш орқали ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун шароит яратилганлигини алоҳида кўрсатиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг ПФ-5853-сон 2019 йил 23 октябрдаги 1 илова "Ўзбекистон республикаси қишлоқ хўжалигин ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегияси" ги Фармони. www.lex.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган "янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сонли Фармони

⁹³home-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfindmkaj/https://stat.uz/uz/?preview=1&option=com_dropfiles&format=&task=fronfile.download&catid=401&id=2773&Itemid=1000000000000

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 ноябридаги Осиё тараққиёт банки иштирокидаги «чорвачилик соҳасида қўшилган қиймат занжирини яратишни ривожлантириш» лойиҳасини амалга оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида ПҚ-4538-сон қарори

4. Портер, М.Э. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М.Э. Портер. - пер. С англ. - 2 изд. - м.: альпина бизнес букс - 2006. - 715 с - isbn 5-9614-0398-x. 102.

5. Портер, М.Э. Конкуренция / М. Э. Портер. - пер. С англ. - М.: издательский дом «вильяме». - 2006. - 608 с. - isbn 5-8459-0794-2.

6. Мейер, Маршал В. Оценка эффективности бизнеса / маршал В. Мейер. - пер. С англ. А.О. Корсунский. - М.: ооо «Вершина». - 2004. - 272с. - isbn 5-94696-054-7.

7. Kaplinsky, R., Morris M . Handbook for value chain research / r. Kaplinsky, M . Morris. - ids. - 2003.

8. Андреева, Т.В. Формирование цепочек создания стоимости продукта в пищевой промышленности / Т.В. Андреева, Ж. А. Ермакова // вестник оренбургского государственного университета. - 2011, - по 1. - с. 108-113.

Ф.У.Умаров
ТМИ, катта ўқитувчи

“Яшил иқтисодиёт”да энергетика соҳасининг иқтисодий инвестицион ҳолати ва ривожланишининг статистик таҳлили

Бугунги кунда “яшил иқтисодиёт” истиқболда барқарор ривожланишнинг асоси сифатида қаралмоқда ва уни ҳаракатга келтирувчи куч «яшил» технологияларга киритилаётган инвестициялар ҳисобланади. Мазкур технологиялар энергия ва ресурсларни тежаш, углерод чиқиндиларини камайтириш, муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш, органик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, чиқиндиларни қайта ишлаш, умуман иқтисодиётни табиат ва атроф-муҳитга зарар келтирмасдан ривожлантиришга ҳамда инсониятнинг экологик хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади. Айниқса, ҳозирги глобаллашув шароитида қайта тикланувчи энергия манбаларининг аҳамияти ортиб бормоқда.

Мазкур масаланинг кульминацион чўққиси 2015 йилда франциянинг париш шаҳрида ўтказилган бмтнинг иқлим исишига бағишланган конференциясида 195 мамлакат томонидан глобал исиш даражасини 2° целсий даражасида ушлаб туриш сиёсатини қабул қилиши билан белгиланди. Ушбу конференцияда 147 мамлакат ўзининг «яшил иқтисодиёт» бўйича режаларини муҳокама қилди, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш бўйича дастурларни таклиф қилди, 167 мамлакат иқлим имкониятларидан келиб чиқиб ўз энергия самарадорлигини ошириш тавсияларини тақдим этган бўлса, 2022 йил 6 ноябрь куни шарм аш-шайхда очилган бмтнинг иқлим ўзгариши бўйича 27-конференцияси бўлиб ўтди. Ушбу конференцияда 190 дан ортиқ давлат вакиллари иштирок этдилар. Конференцияда глобал таҳдидлар, масалан, пандемиялар, табиий офатлар, иқлим офатлари масалалари тўхталиб ўтилган. Шунингдек, ушбу тадбирда Ўзбекистон Республикаси сенати раиси Танзила Нарбаева бошчилигидаги Ўзбекистон делегацияси ҳам иштирок этганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Парламент юқори палатаси раиси ўз нутқида биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билангина оқибатлари марказий осийеда ҳам яққол кузатилаётган иқлим ўзгариши муаммосига қарши туриш мумкинлигини таъкидлади.

Париж битими доирасида Ўзбекистон 2030 йилгача яим бирлигига парник газлар чиқаришни 35 фоизга камайтириш мажбуриятини яна бир бор тасдиқлайди. Ушбу мақсадларга эришиш учун қайта тикланадиган энергия манбаларини жорий этиш бўйича кенг кўламли дастурлар амалга ошириш бошланди.

2026 йилга келиб «яшил» энергетика улушини 8 минг мвтга етказишни режалаштирилмоқда, бу эса карбонат ангидрид гази чиқаришни 5 млн тоннага камайтириш имконини беради. 2030 йилга келиб иқтисодиётнинг энергия самарадорлигини икки баравар ошириш, қайта тикланадиган энергия улушини эса камида 25 фоизга етказиш режалаштирилган. Ўзбекистон орол денгизи инқироzi билан боғлиқ муаммоларни ҳал этиш бўйича қатъий чоралар кўрмоқда. Сўнгги беш йилда орол денгизининг қуриган тубида 1,7 млн гектардан ортиқ ўрмон плантациялари барпо этилган бўлса, 2026 йилга келиб бу кўрсаткич 2,5 млн гектаргача ёки ҳудуднинг қарийб 80 фоизини ташкил этади. Бмт бош ассамблеясининг махсус резолюцияси билан оролбўйи минтақаси экологик инновациялар ва технологиялар зонаси деб эълон қилинганлигини таъкидлаб ўтилди.

Прогнозлар шуни кўрсатмоқдаки, 2040 йилга келиб дунё ялпи ички маҳсулотининг энергия сифимкорлиги 0,93 квт/долларга, жон бошига тўғри келувчи энергия истеъмоли 22,32 мвт/кишига, жами энергия истеъмоли 204408,88 млн. Мвт га етади. Мамлакатларнинг анъанавий энергия манбаларидан фойдаланишни камайтириб, қайта тикланувчи энергия манбаларига кўпроқ эътибор қаратишларига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатди: – қайта тикланадиган энергия манбаларидан технологик жараёнда фойдаланиш ҳисобига нарх рақобатининг ўсиши; – мазкур сектор ривожланиши учун ижобий сиёсий ташаббуслар; – молиялаштиришдаги нисбатан эркин шароитлар; – энергетик ва экологик муаммоларни ҳал қилиш масаласи; – ривожланаётган мамлакатларнинг ўсиб бораётган иқтисодиётининг энергияга ортиб бораётган талаби; – энергияни барчага бирдек мавжудлигини таъминлаш ва энергетик қашшоқликдан қутулиш. Барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва иқтисодиётнинг ривожланиш даражаси кўп жиҳатдан энергия ресурслари захираларига боғлиқ. Ҳозиргача дунёда аниқланган табиий энергия манбалари захиралари энергия истеъмолининг бугунги кун даражасида истеъмол қилинса, 54 йил давомида энергияга бўлган эҳтиёжимизни қондириш имконини беради, холос. Бироқ маълумки, жамият ва иқтисодиёт ривожланиши бир жойда тўхтаб турмайди. Ривожланиш ва иқтисодий ўсиш энергияга бўлган эҳтиёжнинг ортишига олиб келади ва энергия танқислиги муаммоси вужудга келиши ҳавфини туғдиради. 2040 йилга келиб жаҳон яим энергия сифимкорлиги 0,08 т. Н.э./минг долларга етиши кутилмоқда. Шу боис анъанавий энергия манбалари захираларининг камайиб бориши шароитида қайта тикланадиган энергия манбаларининг инсон ҳаёти ва фаолиятидаги аҳамияти ва долзарблиги ортиб бормоқда.

Муҳокама ва натижалар. Йилдан йилга айрим мамлакатларда яшил иқтисодиётга инвестиция киритиш даражаси пасайганига қарамаздан, ривожланаётган мамлакатларнинг айримларида қайта тикланадиган энергия манбаларини инвестициялашни қўллаб-қувватлаш бўйича давлат мақсадли дастурлари ишлаб чиқилмоқда, бундай мамлакатлар қаторига ҳиндистон, аргентина, миср ва БААни киритиш мумкин. Ривожланган мамлакатларда қуёш энергиясига инвестициялар миқдори 57,4 миллиард долларга, ривожланаётган мамлакатларда эса 58,6 миллиард долларга тенг бўлди. Инвестициялардаги бундай катта улушни қуёш энергетикаси самардорлигининг бошқаларига нисбатан юқорилиги ва бошқа тикланадиган энергия манбаларига нисбатан эксплуатация харажатларининг камлиги билан тушунтириш мумкин. «яшил инвестициялар» таркибий улушининг кейинги ўрнини шамол энергиясига бўлган инвестициялар эгаллайди. Ривожланган мамлакатларда бу кўрсаткич

59,4 миллиард долларга, ривожланаётган мамлакатларда 50,7 миллиард долларга тенг бўлди. Аҳамиятли жиҳати шундаки, жаҳонда қуёш энергиясидан фойдаланишни инвестициялаш улушининг юқори бўлишига қарамасдан, ривожланган мамлакатларда «яшил инвестиция»лар кўпроқ шамол энергиясига, ривожланаётган мамлакатларда эса қуёш энергиясига йўналтирилган. Буни ушбу мамлакатлар географик ва иқлимий шароитлари билан боғлиқ омиллар орқали тавсифлаш мумкин. Биомасса, биоёқилғи, кичик гидростанциялар, геотермал ва денгиз энергиялари каби бошқа тикланадиган энергия манбаларига инвестициялар улуши жамига нисбатан жуда кам бўлиб, 2021 йилда ривожланган мамлакатларда 8,2 миллиард долларга, ривожланаётган мамлакатларда 7,31 миллиард долларга тенг бўлди.

- тармоқлар бўйича энергия алмашинувида глобал инвестициялар

- қайта тикланадиган энергия ва электрлаштирилган транспорт энг катта икки тоифани ташкил этди. 2021 йилда шамол ва қуёш каби янги рекордлар ўрнатиш ва электр транспорт воситалари савдоси ўсди.

- компаниялар, ҳукуматлар ва уй хўжаликлари янги қайта тикланадиган энергияга 366 миллиард доллар сармоя киритди, қуввати эса 2021 йилга нисбатан 6,5 фоизга ошган.

- шунингдек, улар электр энергиясига 273 миллиард доллар сарфладилар, транспорт воситалари ва тегишли зарядлаш инфратузилма объектлари 77% га ўсди. Ҳозирги тенденциялар бўйича электрлашган транспорт сектори қайта тикланадиган энергиядан ўзиб кетиши керак.

- харажатларнинг кейинги энг йирик тармоқлари электрлаштирилган иссиқлик – 53 миллиард доллар ва ядровий энергетика – 31 млрд доллар бўлди.

- биргаликда, тоза қувват ва электрлаштириш (қайта тикланадиган энергия, ядро, энергия сақлаш ва электрлаштирилган транспорт ва иссиқлик)га инвестицияларнинг катта қисмини яъни 731 миллиард долларга тенг улушни водород, углеродни сақлаш ва барқарор материаллар ташкил этди.

Хулоса

1. Глобал даражада яшил иқтисодиётга ўтиш катта миқдордаги молиявий маблағларни талаб этади. Халқаро энергетика агентлигининг 2050 йилгача со2 эмиссиясини икки бараварга камайтириш бўйича турли сценарийлари шунини кўрсатмоқдаки, ушбу мақсадга эришиш учун «яшил иқтисодиёт»га қўшимча инвестициялар миқдори дунё яимнинг 1-2,5% даражасида бўлиши талаб этилади. Аҳамиятлиси шундаки, мазкур инвестицияларнинг катта қисми қурилиш ва транспорт соҳасини «яшиллаштириш» учун йўналтирилиши керак бўлади.

2. Молиявий, банк ва суғурта инвестициялари «яшил иқтисодиёт»га киритилаётган хусусий инвестицияларнинг бош манбасига айланмоқда. Молиявий хизматлар ва инвестицион секторда катта миқдорда капитал айланади ва бу «яшил иқтисодиёт»га инвестициялар киритишнинг потенциал манбалари сифатида қаралиши мумкин. Бугунги кунда «яшил иқтисодиёт»га инвестициялар киритишга давлат ва хусусий секторнинг институционал инвесторлари, банклар ва суғурта компаниялари экологик, ижтимоий ва бошқарув рискларини камайтириш мақсадини кўзлаган ҳолда «яшил технологиялар»дан фойдаланишга ўз қизиқишларини билдиришмоқда. Микромолиялаштириш жамоат ва қишлоқ даражасидаги лойиҳалар учун салоҳиятли, муҳим ўрин эгалайди. У паст даромадли аҳолига ўз маблағларини ресурс ва энергия тежашга жорий қилиш имконини ҳамда ушбу фаолиятнинг хавфхатар даражасини пасайтириш имконини беради.

3. «Яшил иқтисодиёт»ни молиялаштиришга бўлган эҳтиёжни қондириш имкониятлари мавжуд. Инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда хусусий сектор учун давлат

томонидан «яшил иқтисодиёт»ни қўллаб-қувватлашга хизмат қилувчи сиёсий, молиявий ва солиқ дастакларини қўллаши самарали ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Прогноз развития энергетики мира и россии 2022. / под ред. А.А.Макарова, Л.М.Григорьева, Т.А.Митровой; инэи ранац при правительстве РФ. – Москва, 2022.
2. Одинаев Д.Ш. Жаҳонда «яшил иқтисодиёт» нинг энергетика соҳасига йўналтирилган инвестицияларнинг ҳозирги ҳолати таҳлили ва ривожланиш тенденциялари // экономика и финансы (Узбекистан). – 2018. – №. 7.
3. Frankfurt school-unep centre/bnef. 2022. Global trends in renewable energy investment.
4. Нуров, М.Х.Ражабова яшил иқтисодиёт»да энергетика соҳасининг иқтисодий инвестицион ҳолати ва ривожланиш тенденциялари. Passport: <http://sjifactor.com>

М.Р.Хайитова
ТДИУ, докторант

Сув, энергия ва ресурслар тежамкорлигига қаратилган кредитлар таҳлили

Глобал экологик муаммолар инсониятнинг бугунги турмуш фаровонлиги ҳамда келажагига раҳна солмоқда. Сабаби ижтимоий неъматларни таъминлашда эски услубдаги технологиялар томонидан атмосферага чиқақрилайётган зарар, ҳамда ресурслар сарфининг кескин ошиб кетиши натижасида ер юзида экологик хавф долзарб саналади. Дунё ҳамжамияти ушбу муаммоларни бартараф этишнинг энг оптимал йўли бу «яшил иқтисодиёт» га ўтиш деб билмоқда. Натижада экологик барқарорлик, инсон саломатлиги учун фойдали маҳсулотлар ва хизматлар яратилишини таъминлайди.

"Яшил" молиялаштириш деганда экологик барқарор лойиҳаларни моддий рағбатлантиришга мўлжалланган пул маблағлар назарда тутилади⁹⁴. "Яшил" молиялаштиришнинг тарихий шаклланиши жиҳатдан биринчи ва энг кенг тарқалган шакли самарали экологик ёки иқлимга таъсир этувчи лойиҳаларни молиялаштириш учун яратилган "яшил" облигациялардир⁹⁵. Биринчи "яшил" облигациялар 2007-2008-йилларда халқаро тараққиёт ва тикланиш банки томонидан чиқарилган. Бундай облигацияларнинг тез ўсиши натижасида облигациялар бозори халқаро капитал бозорлари ассоциацияси (international capital market association, исма) 2014-йилда "яшил облигация тамойиллари" ни ишлаб чиқди. Яшил облигациялар бозори кейинги беш йил ичида ҳар йили 80% га ўсиб борди ва бугунги кунда ўсишда давом этмоқда. 2018-йил охирида белгиланган "яшил" облигациялар чиқарилиши 389 миллиард долларни ташкил этди. 2022-йилда эса 863.4 миллиард ақш доллари қийматида облигациялар чиқарилган.

Канадалик муаллифлар Южунсуи, Сеан Геобй ва бошқалар⁹⁶- "яшил" кредит атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳаларини молия институтлари билан боғлайдиган ҳақиқий кўприк, "яшил" молиялаштириш эса умуман экологик муаммолар ва ресурсларни бошқариш ечими сифатида қаралашади.

⁹⁴ Худякова Л.С. Международное сотрудничество в развитии «зеленого» финансирования. Деньги и кредит. 2017;(7):10–18.

⁹⁵ Богачева О.В., Смородинов О.В. «Зеленые» облигации как важнейший инструмент финансирования «зеленых» проектов. Научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2016;(2):70–81.

⁹⁶ Суи Й., Геобей С., Вебер О., Лин Х.Тхе импаст оф грееен лендинг он средит риск ин Чина. Сустайнабилитй. 2018;(10)6:1– 16. DOI: 10.3390/cy10062008

муаллифлар Л.Ю. Андреева, Н.Г. Вовченко, Т.В. Эпифанова, А.А. Полуботко⁹⁷ яшил кредитлаш тизимини субсидиялаш яшил иқтисодиётга ўтиш қоидаларини ишлаб чиқишда экологик харажатларни янада самарали бошқаришга ёрдам беради деб тахмин ҳисоблайдилар. Шунингдек, муаллифлар россия углеводород ёқилғиси нархларининг салбий ўзгарувчанлиги туфайли иқтисодий барқарорликни таъминлаш учун ўзининг "яшил" кредитлаш воситаларини ишлаб чиқишни бошлаши кераклигини таъкидламоқда.

Таҳлил ва натижалар. "яшил иқтисодиёт" иқтисодий жиҳатдан арзон бўлмаган жараёнدير. Демакки, бунинг учун молиявий маблағлар талаб этилади. Ўзбекистонда 2023-йил 1-апрелдан аҳоли тоямонидан ишлаб чиқарилган электр энергиясининг 1 киловатти учун 1000 сўмдан тўланиши белгиланган. Улар "қуёшли хонадон" тизимига уланиб, тегишли тўловларни олишлари мумкин⁹⁸. Ўзбекистонда хонадонларга кичик қуёш панелларини ўрнатиш борасида «қуёшли хонадон» дастури доирасида 2023-йилда 37-минг аҳоли хонадонига қуёш панеллар ўрнатиш мақсад қилинган. Ягона электр энергетика тизимига ўтказилган ҳар бир квт/соат учун 1000 сўм субсидия ажратилиши белгиланган. Бундай инфратузилмаларни шакллантириш учун "яшил кредит" асосида банкларнинг иштироки муҳим ҳисобланади.

Шу ўринда, банклардан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, чиқиндиларни камайтириш ва энергияни тежаш бўйича давлат-хусусий шериклик лойиҳалари учун яшил кредитлар беришни ва ишлаб чиқариш юқори даражада ифлосланишни ўз ичига олган корхоналарга кредитларни чеклашни талаб қиладиган яшил кредит сиёсатини қабул қилди.

Ўзбекистонда ДХШдан фойдаланила яқинда бошланди. Дхш лойиҳалари сув таъминоти, аэропортлар ва коммунал тизимлари ҳамда иссиқлик таъминоти қурилишида қўлланилмоқда. Шу билан бирга маданият, ижтимоий инфратузилма ва энергетик соҳаларида ҳам йирик лойиҳалар амалга оширилмоқда.

Хориж тажрибаларини ўрганган ҳолда мамлакатимизда яшил иқтисодиётни молиялаштириш бўйича бизга мос жиҳатлари ўрганилмоқда. Масалан, хитойнинг яшил молия тизимининг асосий таркибий қисми сифатида хитой ҳукумати тижорат банкларини яшил кредит беришга ундайди. 2007-2018-йилларда хитой яшил кредит тижорат банкларининг молиявий кўрсаткичларини яхшилади ва бу яхшиланиш асосан яшил кредитнинг банкларнинг фоизли активларининг даромадлилик ставкасига ижобий таъсиридан келиб чиқади, яшил ривожланиш даражаси банклар томонидан берилган яшил кредитнинг иқтисодий фойдасини ошириши ва юқори яшил иқтисодий ҳукуматнинг экологик сиёсати орқали ўсиш ва кўпроқ қўллаб-қувватлаш яшил кредитнинг банкларнинг молиявий кўрсаткичларига юқори ижобий таъсирини англатади. Хулоса қилиб айтганда, тижорат банклари ўзларининг яшил кредит бизнесларини фаол равишда ривожлантиришлари керак ва ҳукумат яшил молия ва яшил иқтисодиётнинг мувофиқлаштирилган ривожланишига кўмаклашиш учун яшил кредитларни рағбатлантириш сиёсатини кучайтириши керак.

Банклар кўпинча ўз мижозларининг ўзига хос эҳтиёжларини қондириш учун қўшимча маҳсулотлар ва хизматларни жорий қиладилар. "яшил" кредит маҳсулотларининг ҳақиқий

⁹⁷ Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Эпифанова Т.В., Полуботко А.А. Институты и инструменты «зеленого» финансирования: риски и возможности устойчивого развития российской экономики. Лесотехнический журнал. 2017;7(2):205–214. DOI: 10.12737/артисл_5967е60сф307.47958130

⁹⁸ Ўзбекистон Республикаси президент Шавкат Мирзиёевнинг 16-февралдаги «2023-йилда қайта тикланувчи энергия манбаларини ва энергия тежовчи технологияларни жорий этишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори

таснифи банклар ўртасида фарқ қилади. 1-жадвалда "яшил" кредит маҳсулотларининг умумий тахминий рўйхати келтирилган. Ушбу кредит муносабатларини тартибга солиш ва ишончилигини та'минлаш учун "яшил" кредитлар тўртта асосий принципга мувофиқ бўлиши керак.

1-жадвал.

Банклар томонидан тақдим этиладиган "яшил" кредит маҳсулотлари рўйхати⁹⁹

№	Категория	Кичик категория
1	Муайян соҳалардаги қарз олувчилар учун "яшил кредитлар"	- "яшил" қишлоқ хўжалиги лойиҳалари. Саноат энергетикаси, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш. - "яшил" ўрмон хўжалиги лойиҳалари
2	Табиатни муҳофаза қилиш, атроф-муҳитни тиклаш ва табиий офатларнинг олдини олиш бўйича лойиҳалар	
3	Ресурсларни қайта ишлаш лойиҳалари	
4	Чиқиндиларни йўқ қилиш ва ифлосланишнинг олдини олиш бўйича лойиҳалар	
5	Қайта тикланадиган ва экологик тоза энергия манбалари лойиҳалари	- қуёш энергияси лойиҳалари. - шамол лойиҳалари. - биомасса электр энергиясини ишлаб чиқариш лойиҳалари. - гидроэнергетика лойиҳалари. - ақлли электр тармоқлари бўйича лойиҳалар. - бошқалар
6	Қишлоқ ва шаҳар сув таъминоти лойиҳалари	- ичимлик суви хавфсизлиги бўйича муҳандислик лойиҳалари. - сувни тежаш бўйича лойиҳалар. - сувни тежаш бўйича шаҳар лойиҳалари
7	Энергияни тежаш ёки яшил қурилиш лойиҳалари	- мавжуд қурилиш лойиҳаларининг "яшил" ўзгариши. - яшил қурилиш, ишлаб чиқиш, фойдаланиш ва техник хизмат кўрсатиш лойиҳалари
8	Экологик транспорт лойиҳалари	- темир ё'л транспорти лойиҳалари. - сув ё'лларини бошқариш ва кемаларни сотиб олиш бўйича лойиҳалар. - шаҳар жамоат транспорти лойиҳалари. - атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича транспорт лойиҳалари - темир ё'л транспорти лойиҳалари. - сув ё'лларини бошқариш ва кемаларни сотиб олиш бўйича лойиҳалар. - шаҳар жамоат транспорти лойиҳалари. - атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича транспорт лойиҳалари
9	Энергия тежайдиган ва экологик хизматлар	- энергия тежайдиган хизматлар. - атроф-муҳитни муҳофаза қилиш хизматлари. - сув хўжалиги хизматлари.

(green lean principles), loan market association томонидан ишлаб чиқилган, бу барча бозор иштирокчиларига кредитни "яшил" деб тавсифлашга имкон берадиган тузилмадир. "яшил" кредит тамойиллари қуйидаги тўртта асосий компонентга асосланади:

Даромаддан фойдаланиш.

Лойиҳани баҳолаш ва танлаш жараёни.

⁹⁹ SPD Bank Corporate Social Responsibility Report (2015–2016)

Даромадларни бошқариш.

Ҳисобот бериш.

Яшил кредит ўзбекистон банкларида аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари учун “corporate green loan”, “сme green loan”, “green consumer loan”, “green product-online” каби кредит турлари жорий қилинган.

2-жадвал.

Банкларда яшил лойиҳаларга қаратилган кредит бериш тартиби¹⁰⁰

№	Банк номи	Миқдори	Муддат	%	Мақсади
1.	Ипотека банк	99 млн сўм	60 ой	23,99 %	Қуёш панелларини сотиб олиш мақсадида берилган кредитлар
2.	Инфин греев	50 млн. Сўм	60 ой	23,99 %	Қуёш панелларини сотиб олиш мақсадида берилган кредитлар
3.	Ўзсаноаткур илишбанк	150 млн. Сўм		14 %	“яшил” лойиҳаларни тўлиқ ёки қисман молиялаштириш
4.	Агробанк	100 млн. Сўм	60 ой	24%	Тежамкор электр энергия ишлаб чиқувчи қурилмаларни сотиб олиш ва ўрнатиш учун!
5.	Кишлоқ қурилиш банк	165 млн. Сўм	60 ой	24 %	“яшил истеъмол” кредити
6.	Турон банк	60 млн. Сўм	60 ой	25 %	есорanel
7.	Универсал банк	99 млн. Сўм	60 ой	25 %	потребителский кредит "сунлигхт"
8.	Асакабанк	99 млн. Сўм	60 ой	14 %	яшил макон
9.	Халқ банки	100 млн.сўм	60 ой	14%	Яшил
10.	Ипак юли банки	100 млн.сўм	60 ой	17%	"яшил макон"
11.	Ориент-финансе банк	50 млн. Сўм	60 ой	21%	"греев исте'мол кредити"
12.	Зираат банк	99 млн. Сўм	60 ой	21	"яшил комфорт исте'мол кредити"
13.	Ўзмиллий банки	60 млн. Сўм	60 ой	22	"национал греев исте'мол кредити"
14.	Трастбанк	66 млн. Сўм	60 ой	22	"қуёш панелларини сотиб олиш ва ўрнатиш учун кредит"
15.	Капиталбанк	50 млн. Сўм	60 ой	23	"екокредит"

2-жадвалда биз Ўзбекистонда мавжуд айрим банклар томонидан берилиши таклиф этилаётган “яшил кредитлар” тўғрисида маълумотлар келтирилган. Ушбу маълумотларни таҳлил қилиш жараёнида шу гувоҳи бўляпмизки, мамлакатимизда энергия танқислигини камайтириш ва яшил иқтисодий лойиҳаларни қўллаш бўйича шароитлар етарлича. Аммо, қуёш панеллари ўрнатиш учун берилаётган “яшил” кредит муддати, бериш шартлари қониқарли экани билан бирга, ушбу кредитларнинг фоиз ставкалари кўп банкларда юқориликча қолмоқда. Ипотека банк, инфин банк, агробанк, қишлоқ қурилиш банкларида

¹⁰⁰ Муаллиф ишланмаси

кредит фоиз ставкаси 24%, турон банк ва универсал банкда эса 25% лик юқори фоиз ставкасида турибди. Ушбу юқори фоизлик кредитлар таклифидан икки хил кўринишдаги хулосани чиқариш мумкин.

Биринчиси. Инфляция даражаси юқорилиги, берилётган вақтнинг узоклиги, ҳамда ушбу мақсадли кредит истеъмол кредити ҳисобланиб, кредит қайтмаслик хатари юқорилигини ҳисобга олиб банклар учун ушбу лойиҳаларга кредит ажратиш норентабел ҳисобланади ва улар бу кредитни беришни истамасликларини шу йўл билан намойиш этадилар.

Иккинчиси эса, куёш панеллари импорт ва ушбу лойиҳани ўрнатиш харажатлари қимматлиги, кредит қайтмаслик хатаридан суғурта тўловлари ҳам қимматлигидан келиб чиқиб, ушбу лойиҳаларни амалга ошириш фуқаро учун ҳам ноқулайлик келтириб чиқаради ва бу лойиҳдан воз кечишига сабаб бўлади. Натижада эса давлат дастурлари оғизда шакллантирилган ислоҳотга айланиб қолади. Демак ушбу мақсадда қўйилган қадамлар самарасиз баҳоланади.

Ўз навбатида, Ўзсаноатқурилишбанки, асака банки, халқ банкларида Ўзбекистон Республикаси марказий банки томонидан белгиланган қайта молиялаштириш ставкаси даражасида яъни 14% да кредитлар таклифи берилмоқда. Ушбу ҳолатга ечим сифатида давлат томонидан субсидиялар ажратилиши йўлга қўйилган.

Шунингдек, халқаро молия ташкилотларидан 100 миллион доллар жалб қилиниб, сўмда, мақбул шартларда аҳоли ва кичик тадбиркорлар учун «яшил» кредит маҳсулотлари яратилади. Аҳолига ажратилган кредит фоизларининг бир қисмини компенсация қилиш учун 100 миллиард сўм ажратилади. Иқтисодиёт ва молия вазирлигига аҳоли ва тадбиркорларга берилган «яшил» кредитлар фоизларининг бир қисмини қоплаш тизимини жорий қилиш топширилди.

Хулоса. Биз ўтказган таҳлилларимизда Ўзбекистон Республикасида амалга ошириляётган ислоҳотлар ва мамлакат ривожланишининг замонавий босқичи бўлган “яшил иқтисодиёт”га қаратилган давлат сиёсатларида банкларнинг фаолиятини таҳлил қилишга уриндик. Банкларимизда “яшил” лойиҳаларни амалга оширилишига қаратилган фаолияти нисбатан янги ва хали такомиллашмаган деган хулосани биз юқорида таҳлилларимизда келтириб ўтдик. Ўз навбатида кредит ташкилотларининг лойиҳаларда иштирок этишига схемасида эса, Жеффри Делмоннинг инфратузилмавий объектларга давлат-хусусий шериклик лойиҳаларини молиялаштириш бўйича таклиф этган схемасида келтирилган лойиҳавий молиялаштириш тизимини амалда жорий қилиш кераклиги мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Яъни Ўзбекистонда бугунги кунда инфратузилмавий объектларга яъни муқобил энергия сиблаб чиқариш объектларини дхш асосида куриш ва ишга туршириш лойиҳалари амалиёти яхши натижха бермоқда. Ўз навбатида бундай инфратузилмавий объектларни молиялаштиришда банк кредитларидан фойдаланиш масаласи долзарб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Худякова Л.С. Международное сотрудничество в развитии «зеленого» финансирования. Деньги и кредит. 2017;(7):10–18.
2. Богачева О.В., Смородинов О.В. «Зеленые» облигации как важнейший инструмент финансирования «зеленых» проектов.научно-исследовательский финансовый институт. Финансовый журнал. 2016;(2):70–81.
3. Cui Y., Geobey S., Weber O., Lin H. The impact of green lending on credit risk in china. Sustainability. 2018;(10)6:1– 16. Doi: 10.3390/su10062008

4. Андреева Л.Ю., Вовченко Н.Г., Епифанова Т.В., Полуботко А. Институты и инструменты «зеленого» финансирования: риски и возможности устойчивого развития российской экономики. Лесотехнический журнал. 2017.
5. Hanh N. Green finance for sustainable growth and development in vietnam. 2016.
6. Pham T. Assessing the role of green credit for green growth and sustainable development in vietnam. Master's thesis. 2017.
7. Дворецкая А.Е. Зеленое финансирование как современный тренд глобальной экономики. Вестник академии. Мат. Москва. 2017;(2):60–65.
8. Ўзбекистон Республикаси Президент Шавкат Мирзиёевнинг 16-февралдаги «2023-йилда қайта тикланувчи энергия манбаларини ва энергия тежовчи технологияларни жорий этишни жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори
9. Хайитов Саиджон – Ўзбекистон Республикасида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашда давлат-хусусий шериклик механизмини такомиллаштириш - 08.00.02–макроиқтисодиёт. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси.
10. Джеффри Делмон-государственное частное партнерства в инфраструктуре. Жаҳон банки ва давлат-хусусий инфратузилма маслаҳатхонаси 2010г. 43 бет.
11. Интернет-портал ассоциация кредитного рынка (лоан маркет ассоциатив). Url: <https://www.lma.eu.com>
12. Spd bank corporate social responsibility report (2015–2016)

Ж.Ж.Жамолов
ТДИУ таянч докторанти

Ўзбекистон иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этишнинг ҳуқуқий ва институционал асослари

Мамлакатимизда қулай инвестиция муҳитини шакллантириш бўйича ишларни янада кучайтириш узоқ муддатга мўлжалланган стратегик вазифа ҳисобланади. Мамлакатдаги макроиқтисодий барқарорлик хорижий инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг кучли кафолати ва кенг имтиёзлар каби омиллар хорижий инвесторлар учун энг қулай шароит яратмоқда. Бундан ташқари ишлаб чиқариш учун муҳим аҳамият касб этувчи хом ашё, материаллар, энергия ресурслари ва ва юқори малакали ишчи кучи баҳоси кўшни мамлакатларга нисбатан арзон бўлиши хорижий инвестицияларни мамлакатимизга жалб этишга ундамоқда. Давлатимиз томонидан олиб борилаётган оқилона инвестиция сиёсати натижасида инвестицион фаолиятнинг самарали йўлга қўйилиши таъминланмоқда.

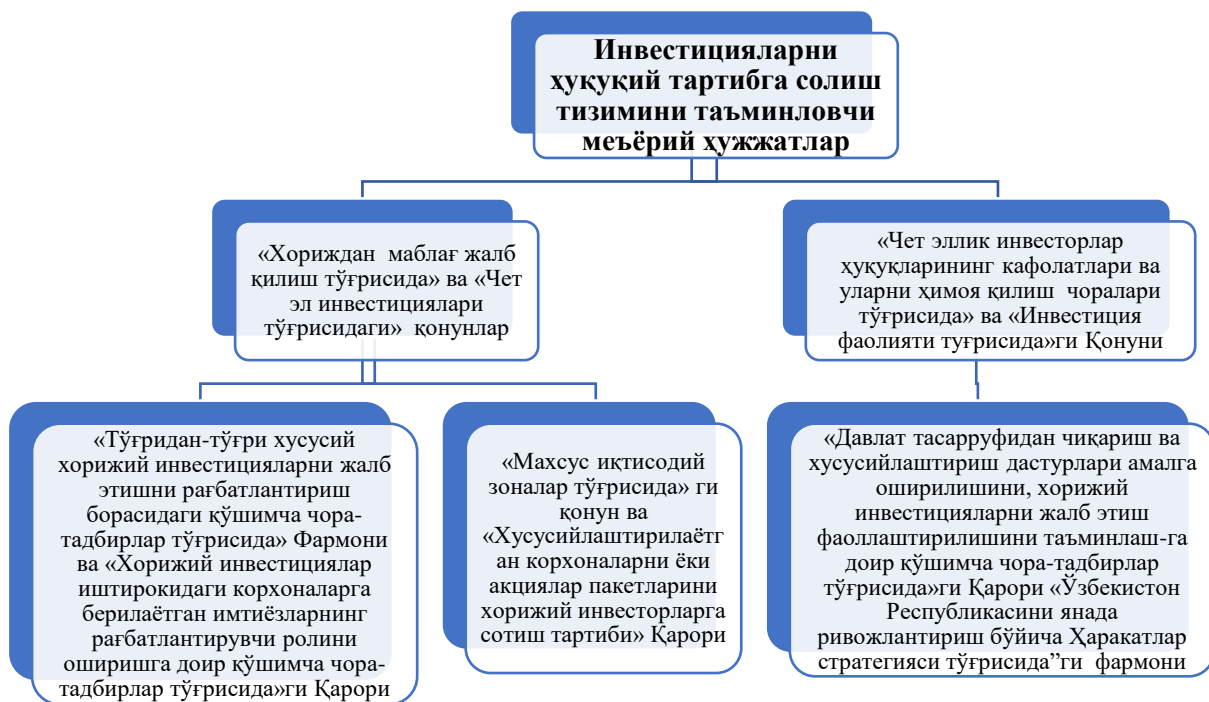
Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, "жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қайси давлат фаол инвестиция сиёсатини юритган бўлса, ўз иқтисодиётининг барқарор ўсишига эришган. Шу сабабли ҳам инвестиция - бу иқтисодиёт драйвери, узбекча айтганда, иқтисодиётнинг юраги, десак, муболаға бўлмайди"¹⁰¹

Инвестиция билан бирга турли соҳа ва тармоқларга, ҳудудларга янги технологиялар, илғор тажрибалар, юксак малакали мутахассислар кириб келади, тадбиркорлик жадал ривожланади. Биз фақат инвестицияларни фаол жалб қилиш, янги ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш ҳисобидан иқтисодиётимизни жадал ривожлантиришга эришамиз. Иқтисодиётдаги ижобий натижалар эса ижтимоий соҳада тўпланиб қолган

¹⁰¹ Ш.М.Мирзиёев раислигида 2019 йилнинг I чорагида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва халқаро молия ташкилотлари иштирокидаги лойиҳаларнинг амалга оширилишини таҳлил қилиш бўйича видеоселектор йиғилиши. Тошкент.08.04.2019 йил.

муаммоларни тизимли ҳал этиш имконини яратади. Буни ҳаммамиз чуқур тушуниб олишимиз ва ишимизни шу асосда ташкил этишимиз зарур. Хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш учун мамлакатимизнинг инвестиция салоҳиятини тўла намоён этиш чораларини кўришимиз кундалик ҳаётимиздан жой олган энг долзарб масалалардан бири бўлмоғи лозим.

Таҳлил ва натижалар. Миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этишдан манфаатдорлик ҳар қандай давлатнинг ўз инвестиция сиёсатини амалга оширишни тақозо этади. Мазкур сиёсат хорижий инвестицияларни жалб этишнинг ўзига хос йўналишини, шунингдек, уларни жалб этишни рағбатлантириш тизимини аниқлаб беради ва инвестиция фаолиятининг ҳуқуқий тартибини белгилайди. Президентимиз ўз маърузаларида: “...инвестиция сиёсатини юритишда давлат иштирокини пасайтириб, хусусий ва тўғридан-тўғри инвестициялар улушини ошириш керак. Геология соҳасида жорий йилда 21 та кон ва истиқболли майдонлар очик аукцион орқали инвесторларга сотилди. 2021 йилда яна 50 та кон ва истиқболли майдонлар маҳаллий ва чет эллик инвесторларга очик механизмлар асосида сотилади. Бундай ишларни бошқа йўналишларда ҳам давом эттиришимиз керак. Умуман олганда, келгуси йилда 23 миллиард доллар қийматидаги инвестицияларни ўзлаштириш зарур. Натижада 226 та йирик саноат ва инфратузилма объектлари ишга туширилади” деб таъкидлаб, хусусий ва тўғридан – тўғри инвестицияларни жалб этиш муҳимлигини эътироф этади. Мамлакатимиз иқтисодий ҳаётини рақамлаштириш келгусида иқтисодиётимизга нисбатан инвестицион жозибадорлик даражасини ошириш билан бир қаторда, инвесторлар учун муҳим маълумот манбаи бўлиб ҳисобланади. Рақамли иқтисодиётнинг иқтисодий ўсишни тезлаштирувчи асосий устунлик томонлари қуйидагилар ҳисобланади, булар: - биринчидан, акт (ахборот-коммуникацион технологиялари) саноати кенг қамровли бўлиб, иқтисодиётнинг барча секторлари иш фаолияти самарадорлигини янада оширади; - иккинчидан, акт саноати маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш учун киритилган инвестицияларнинг фойда билан қайтишини кафолатлай олади; - учинчидан, ортиқча харажатларни тежайди, масалан, ўзбекистон учун океанга чиқиб савдо қилиш жуда қиммат туради, лекин рақамли технологиялар бу муаммони ечишга қодир, чунки улар орқали дунёнинг бир томонидан туриб бошқа томонида маркетинг фаолияти билан шуғулланиш, буюртмаларни қабул қилиш, ишлаб чиқаришни амалга ошириш ва истеъмолчиларга маҳсулотларни етказиб бериш ва бошқа ишларни бажариш мумкин. Хусусан, ривожланаётган мамлакатларда кенг қўлланилаётган энг муҳим рағбатлантирувчи омиллардан бири шундан иборатки, агар мамлакатдаги кейинги қонун ҳужжатлари инвестициялаш шарт-шароитларини ёмонлаштирса, унда хорижий инвесторларга нисбатан инвестициялаш санасида амал қилган қонун ҳужжатларини инвестициялаш вақтдан бошлаб маълум муддатга қўллаш кафолатланади. Ушбу чора ўзбекистон республикасининг “инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қонунида ҳам ўз ифодасини топган бўлиб, қонуннинг мақсади чет эллик ҳамда маҳаллий инвесторлар томонидан амалга ошириладиган инвестициялар ва инвестиция фаолияти соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат. Ушбу қонун марказлаштирилган инвестициялар билан боғлиқ муносабатларни тартибга солмайди.

1-расм. Инвестицияларни ҳуқуқий тартибга солиш тизимини таъминловчи меъёрий ҳужжатлар тўплами¹⁰²

Ўзбекистон Республикасининг “инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қонунининг 19-моддасида белгиланган кафолатларни қўллаш ҳақида хабар бериш тартиби тўғрисидаги низом қабул қилинди. Ушбу низом инвесторларга ёки уларнинг инвестицияларига берилган кафолатларни қўллаш ҳақида хабар бериш тартибини белгилайди. Унга кўра агар ўзбекистон республикасининг кейинги қонун ҳужжатлари инвестиция киритиш шарт-шароитларини ёмонлаштиради, чет эллик инвестор тегишли ваколатли органни кафолат қўлланиши тўғрисида хабардор қилади, шунингдек, юридик шахсларни давлат рўйхатидан ўтказадиган давлат ташкилотлари, ўзбекистон республикаси ташқи ишлар вазирлиги, ички ишлар вазирлиги, инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги ҳамда хизмат кўрсатувчи банклар инвестор томонидан кафолат қўлланиши тўғрисида хабардор қилинадиган ваколатли органлар ҳисобланади. Дарҳақиқат, иқтисодий ривожланиш ва камбағалликни қисқартириш вазирлигига асосан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишдаги асосий муаммолар-қулай инвестиция муҳитининг йўқлиги, хусусий мулк ҳуқуқларини тартибга солиш ва ҳимоя қилиш соҳасининг номукамаллиги бўлиб турибди.

Амалдаги инвестиция тенденцияларининг шундай давом этиши иқтисодий ўсиш суръатидаги эришишни секинлаштириши мумкин. 2021 йил якунига кўра, асосий капиталга қўйилган инвестициялар ҳажми реал қийматида 2020 йилда нисбатан 8,2 фоизни ташкил этди ва 244 962.6 млрд. Сўмни ташкил қилди. Марказлаштирилган манбалардан молиялаштириладиган инвестициялар ҳажми 34,9 фоизга етиб 39,3 трлн. Сўмни ташкил этди. Шунингдек, бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган инвестициялар 33,6 фоизга, ҳукумат томонидан таъминланган хорижий инвестициялар ва кредитлар 28 фоизга камайган. 2020 йилда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми кафолатланмаган хорижий кредитларни инобатга олмаган ҳолда, 32,7 фоизга камайиб

¹⁰² Ўзбекистон Республикасининг «Хориждан маблағ жалб қилиш тўғрисида» 29.08.1996 й. 263-1-сон Қонуни;

2,9 млрд долларни ташкил этиб, яъни доллар эквивалентидаги пасайиш суръати 33,8 фоизга етди. Бундай ҳолатни ижобий томонга ўзгартиришнинг ягона йўли иқтисодиётга жалб қилинаётган инвестициялар ҳажмини сезиларли даражада оширишга қаратилган инвестиция муҳитини яхшилаш бўйича амалий чораларни ва уларнинг самарадорлигини оширишни талаб этади.

Мазкур масалаларнинг ижобий самарасини таъминлаш мақсадида бир қатор чоратadbирлар амалга оширилмоқда. Бунинг учун республикаимиз иқтисодиётига инвестиция киритиш салоҳиятига эга бўлган хорижий инвесторларга ўзбекистон иқтисодиётига инвестициялаш учун мавжуд бўлган катта имкониятлар, шунингдек, инвесторлар учун яратилган ҳар томонлама кенг, қулай шарт-шароит ва кафолатлар бўйича зарур, керакли ахборот ва маълумотлар билан таъминлаш йўлга қўйилган. Бунинг амалий ифодаси сифатида хорижий инвестицияларни жалб этиш агентлиги фаолиятини келтириб ўтишимиз мумкин. Ушбу агентлик хорижий ишбилармон доираларни республикаимиздаги мавжуд инвестиция муҳити ҳақида атрофлича ахборот билан таъминлаб қолмасдан, уларга лойиҳаларни амалга ошириш борасида ҳам ҳар томонлама кўмаклашади.

Агентликнинг асосий вазифалари:

- хорижий инвесторлар учун қулай шароитлар яратишга қаратилган ягона давлат инвестиция сиёсатини амалга оширишда иштирок этиш;

-хорижий инвесторлар билан истиқболли ва амалга оширилаётган инвестиция лойиҳалари маълумотларининг ахборот базасини шакллантириш;

-хорижий инвесторларни ахборот билан, ҳуқуқий ва бошқа томондан қўллаб-қувватлаш ва ўзаро ҳамкорликни ташкил этишда кўмаклашиш;

-ўзбекистон республикасининг халқаро мавқедаги ижобий имиджини шакллантириш ва юқори даражада ушлаш;

Шунингдек, хорижий инвесторларга қулайлик яратиш, уларнинг ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоялаш, манфаатларини таъминлаш ҳамда қонуний жиҳатдан қўллаб-қувватлашни мустаҳкамлаб бориш мақсадида инвестиция шартномасини ҳукумат билан тузишнинг ҳуқуқий асосини таъминловчи низом ҳам қабул қилинди.

Мазкур низом “инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон республикаси қонунига мувофиқ чет эллик инвесторларга қонун ҳужжатларида белгиланганларга қўшимча кафолатлар, имтиёзлар ва преференциялар беришда улар билан ўзбекистон республикаси ҳукумати томонидан инвестиция шартномалари тузиш, ўзгартириш киритиш, тугатиш ва амалга ошириш тартибини белгилайди. Булар ҳукумат томонидан бериладиган кафолатлар, махсус божхона, солиқ ва тўлов режимлари, лойиҳаларни амалга оширишда кўмаклашиш, инвестиция дастурига киритиш ва бошқалардан иборатдир. Бироқ инвесторга бозорда устун мавқени яратувчи мутлақ ҳуқуқлар берилиши мумкин эмас. Қуйида баён этиладиган тартиб 10 млн. АҚШ долларидан кўп бўлмаган эквивалентда чет эл инвестицияси улуши бўлган лойиҳаларни амалга оширишда ҳудудий ҳокимият органлари билан тузиладиган инвестиция шартномаларига татбиқ этилмайди.

Хусусан, чет эллик инвесторларга кафолатлар ва қўллаб-қувватлаш чоралари (имтиёзлар ва преференциялар) қуйидагича:

-барқарор иқтисодий ўсишни, мамлакат иқтисодиётининг илғор технологик ўзгаришини таъминловчи устувор тармоқларга;

-республиканинг экспорт салоҳиятини мустаҳкамлаш ва кенгайтиришни, республикани жаҳон хўжалик алоқаларига интеграциялашни таъминловчи устувор лойиҳаларга инвестиция киритишда ҳар бир аниқ ҳолатда берилади.

Яъни, солиқлар, божхона тўловлари ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича қўшимча имтиёзлар чет эллик инвесторлар томонидан ташкил этилган чет эллик инвестициялар иштирокидаги корхоналарга фақат аниқ белгиланган муддатга берилади ва муддатсиз бўлиши мумкин эмас. Инвестиция шартномаси, шунингдек унга ўзгартиришлар ва қўшимчалар ёзма шаклда тузилади. Ҳар иккала ҳолатда ҳам бир хил тартиб-тамоийил амал қилади. Шартномани ҳукумат номидан инвестициялар ва ташқи савдо вазирлиги имзолайди. Бундай шартномани тузиш бўйича таклиф билан ташаббус кўрсатиш чет эллик инвестор томонидан мустақил равишда ёки давлат бошқаруви органлари, хўжалик бирлашмалари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ёхуд хўжалик юритувчи субъектлар билан биргаликда белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ҳар бир мамлакат бозор иқтисодиёти шароитида мамлакат аҳолисининг моддий фаровонлигини оширишни бош мақсад қилиб қўяр экан, буни амалга ошириш учун турли йўللار ва усуллар воситасида амалга оширади. Бунинг натижасида синалган йўллار ва усуллар ҳам баъзан сезиларли натижа бермай қолиши мумкин. Ўзбекистонда қулай инвестиция муҳитини янада яхшилашга ҳаракат қилинмоқда, бунинг учун хорижий инвесторларга турлича молиявий имтиёзлар ва ҳуқуқлар берилган ҳамда институционал асослари шакллантирилмоқда. Шунинг билан биргаликда қуйидаги тадбирлар, бизнинг фикримизча, инвестиция муҳитини янада яхшилаш имконини беради: инвесторлар ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоялашни янада ошириш, сўмнинг қадрини кўтариш; мулк дахлсизлигини таъминлаш, ислоҳотларнинг босқичма-босқич амалга оширилишини ҳисобга олган ҳолда солиқ тизимини илмий асосланган ҳолда такомиллаштириш; маъмурий буйруқбозлик ҳолатларига чек қўйиш; ўзбекистондаги акциядорлик жамиятларининг акцияси нуфузини ва унинг ликвидлигини ошириш, хорижий инвесторларни уларга жалб эта билиш, қимматли қоғозлар бозорини ривожлантириш кабилардан иборатдир.

Хулоса ва таклифлар.

Мухтасар қилиб айтганимизда, тараққий этган давлатларнинг бой тажрибаси, босиб ўтган йўли, мамлакатнинг инвестицион муҳитини яхшилаш борасида қабул қилган қонунлари, ишлаб чиққан қарорларини ўрганиш, инвестициялари кенгроқ жалб этиш бўйича ишлаб чиққан усул ва услубларининг мос жиҳатларини ўзбекистон шароитига тадбиқ этиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Зеро, хориж тажрибаларини юртимизнинг ўзига хос имкониятларини ҳисобга олган ҳолда қўлланилиши, таваккалчиликни камайитиришга, салбий ҳолатларнинг олдини олишга, энг муҳими юқори самарадорликка эришишга имкон яратади. Ушбу таклиф ва тавсияларнинг амалиётга самарали татбиқ этилиши натижасида мамлакатимиз иқтисодиётига хорижий инвестицияларни янада кенгроқ жалб этилишини таъминлайди.

Адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.”Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 8 феврал.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси, 2018 йил 29 декабрь № 271-272 (7229-7230) сони.

3. Вахобов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. “Хорижий инвестициялар” ўқув қўлланма –Т.: “Молия” 2010. -324 б.

4. Қўзиева Н.Р. Хорижий инвестиция иштирокидаги корхоналар фаолиятини рағбатлантиришнинг молия-кредит механизмини такомиллаштириш йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси автореферати.-Т.:БМА, 2008. -11 б. 5.

5.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.// Халқ сўзи, 2020 йил 30 декабрь, 276 (7778).

6. Ўзбекистон Республикасининг “Инвестициялар ва инвестиция фволияти тўғрисида”ги Қонуни. 2019 йил 25 декабр.

7. Ўзбекистон Республикасининг «Хориждан маблағ жалб қилиш тўғрисида» 29.08.1996 й. 263-1-сон Қонуни

M.Sh. Sobirova, TDIU magistranti

Turizmni barqaror rivojlanishga ta'siri

Bugungi kunda iqtisodiyot jadal sur'atlar bilan rivojlanishida iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlari, shuningdek turizm sanoati ham keskin rivojlanib bormoqda. Bu o'z o'rnida mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishi va iqtisodiy o'sishiga o'zining katta hissasini qo'shadi. Hozirgi kunda mamlakatimizda turizm milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, hududlarni jadal rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholining daromadlari va turmush darajasini oshirish, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini ta'minlovchi strategik tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Yaratilgan shart-sharoitlar xorijiy va ichki turizmni rag'batlantirish, turizm va yondosh sohalardagi tadbirkorlik faoliyati uchun imtiyozlar berish, chet el fuqarolarini ro'yhatga olish tartibini soddalashtirish, milliy turizm salohiyatini ichki va tashqi bozorlarda samarali targ'ib qilishga imkon berdi.

Turizm (fransuzcha: *our* — sayr, sayohat), sayyohlik — sayohat (safar) qilish; faol dam olish turlaridan biri. Turizm deganda jismoniy shaxsning doimiy istiqomat joyidan sog'lomlashtirish, ma'rifiy, kasbiy, amaliy yoki boshqa maqsadlarda borilgan joyda (mamlakatda) haq to'lanadigan faoliyat bilan shug'ullanmagan holda uzog'i bilan 1 yil muddatga jo'nab ketishi (sayohat qilishi) tushuniladi. Turizm industriyasi - sayohat qiluvchi shaxslar uchun tovarlar va xizmatlarga qaratilgan o'xshash ishlab chiqarish va noishlab chiqarish faoliyatlar majmuidir. Turizm ham iqtisodiy, ham ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo'lgan keng qamrovli soha. U daromadliligi bo'yicha dunyoda avtomobilsozlik va neftni qayta ishlashdan so'ng uchinchi o'rinda turadi. Yana bir muhim tomoni shundaki, kam xarajat bilan ko'p ish o'rinlari yaratish imkonini beradi. Barqaror rivojlanish kelajak avlodlarning o'z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmasdan, hozirgi ehtiyojlarni qondirishdan iborat. Barqaror rivojlanishning maqsadi rivojlanishni cheklash emas, balki uning vaqt o'tishi bilan davom etishini ta'minlashdir. Barqaror rivojlanish to'rtta ustunni ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarni qamrab oladi. Bu, shuningdek, iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy va madaniy o'lchovlar o'rtasidagi muvozanatni kafolatlash orqali erishiladigan rivojlanish deb tushunilgan. Ekologik nuqtai nazardan, rivojlanish harakatlari atrof-muhit bilan uyg'unlashishi va atrof-muhitga salbiy ta'sirini kamaytirishi kerak. Iqtisodiy darajada atrof-muhit va ijtimoiy tenglikni hurmat qiladigan samarali ishlab chiqarishga erishish kerak.

Covid-19 pandemiyasi ta'sirini kamaytirish, qulay iqtisodiy sharoitlar va omillarni yaratish bo'yicha olib borilayotgan islohotlarning samaradorligini oshirish, turizm sohasini jadal rivojlantirish bo'yicha ustuvor maqsad va vazifalarni belgilash, uning iqtisodiyotdagi ulushini ko'paytirish, xizmatlarni diversifikatsiyalash va sifatini oshirish hamda turizm infratuzilmasini takomillashtirish kabi omillarni inobatga olgan holda 2022-2026-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston

respublikasida turizm sohasini rivojlantirish yuzasidan konsepsiya ishlab chiqildi. Konsepsiyada belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi natijasida O‘zbekistonga tashrif buyuradigan xorijiy turistlar sonini 9 mln. Nafarga, turizm xizmatlari eksport hajmini 1,8 mlrd aqsh dollari, mahalliy sayyohlarning tashrif sonini 19 mln.ga yetkazilishi nazarda tutilgan¹⁰³.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasiga tashrif buyurgan xorijiy sayyohlarning soni, asosiy hamkor davlatlar kesimida taqsimlanishi¹⁰⁴

№	Hududlar va davlatlar	2018-yil	2019-yil	2020-yil	2021-yil	2022-yil
		Yanvar-dekabr	Yanvar-dekabr	Yanvar-dekabr	Yanvar-dekabr	Yanvar-dekabr
jami tashrif buyurganlar:		5 346 219	6 748 512	1 504 126	1 881 334	5 232 780
1	Qozog'iston	2 293 077	2 261 094	424 145	565 334	1 551 138
2	Qirg'iziston	1 055 688	1 454 907	508 019	652 166	1 356 857
3	Tojikiston	1 095 505	1 473 684	337 505	288 211	1 447 826
4	Turkmaniston	169 922	574 795	60 631	1 156	5 968
5	Rossiya federatsiyasi	371 529	455 470	81 592	190 493	567 725
6	Ukraina	11 718	14 041	3 174	8 715	11 006
7	Aqsh	11 133	17 106	1 797	5 423	13 136
8	Buyuk britaniya, birlashgan qirollik	7 994	15 962	1 396	3 996	10 544
9	Fransiya	13 579	20 390	1 068	3 356	10 984
10	Germaniya federativ respublikasi	18 094	27 625	2 067	6 908	17 746
11	Gruziya	2 617	2 916	608	1 208	2 972
12	Hindiston	21 029	27 898	4 710	10 655	16 769
13	Italiya	13 843	20 356	904	2 088	8 783
14	Janubiy koreya	27 269	35 524	6 693	5 752	19 945
15	Malayziya	2 768	4 388	679	361	1 454
16	Niderland	2 814	4 504	400	1 065	2 451
17	Pokiston	5 568	5 791	1 821	10 742	2 594
18	Polsha	2 805	5 132	399	1 815	2 850
19	Shvetsariya	2 903	3 837	215	936	2 316
20	Turkiya	41 299	63 539	20 958	44 168	75 559
21	Xitoy xalq respublikasi	32 444	54 293	7 192	3 614	5 387
22	Yaponiya	17 052	24 944	1 418	968	3 045

2022-yilda O‘zbekiston Respublikasiga sayohat maqsadida tashrif buyurgan fuqarolari soni **5 232 780** nafarni tashkil qilgan. Ushbu ko‘rsatkichni 2021-yilning mos davriga nisbatan

¹⁰³ 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasi.

¹⁰⁴ <https://uzbektourism.uz/research/statistics>

taqqoslaganda qariyb 3 barobarga oshganini kuzatish mumkin. Bunda eng yuqori ko'rsatkichlar qozog'iston - 1 551 138 nafar, qirg'iziston - 1 356 857 nafar, tojikiston - 1 447 826 nafar, rossiya federatsiyasi - 567 725 nafar, turkiya - 75 559 nafar, janubiy koreya - 19 945 nafar, hindiston - 16 769 nafar mamlakatlarida kuzatilgan. Turizmning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2.6 foizni tashkil qilgan.

O'zbekistonliklar 2022-yilda turistik maqsadlarda eng ko'p safar qilgan davlatlar, qirg'iziston respublikasi - 2446,9 ming nafar, qozog'iston -1001,3 ming nafar, tojikiston – 785,0 ming nafar, turkiya – 305,9 ming nafar, rossiya – 250,7 ming nafar, baa – 128,3 ming nafar, saudiya arabistoni – 69,4 ming nafar, misr – 36,8 ming nafar, quvayt – 24,0 ming nafar, janubiy koreya – 23,1 ming nafar, aqsh – 16,6 ming nafar, ozarbayjon – 12 ming nafar, hindiston – 10,6 ming nafar, gruziya – 8,2 ming nafar, germaniya – 7,1 ming nafarni tashkil qilgan¹⁰⁵.

Mamlakatimizda bu soha izchil rivojlanmoqda. Jumladan, 2022-yilda yurtimizga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 2021-yilga nisbatan 3 baravar oshgan. Soha eksporti 1 milliard 600 million dollarni tashkil etgan. Ichki turizm dasturlari doirasida 11 milliondan ziyod aholi sayohat qilgan. Samarqandda yangi turizm markazi barpo etilgani natijasida u yerga qo'shimcha 2 million sayyoh kelgan. Yuqoridagi bu ko'rsatkichlardan ko'rishimiz mumkinki, nafaqat respublikamizga tashrif buyuruvchi sayyohlar balki respublikamiz fuqarolari tomonidan ham boshqa mamlakatlarga tashrif buyuruvchi turistlar soni yildan yilga oshib bormoqda. Bu esa boshqa mamlakatlar bilan turizm sohasidagi o'zaro hamkorlik strategiyalarimiz samarali natijalar berayotganligidan, turizm sohasining yildan yilga yaxshi rivojlanib borayotganidan dalolat beradi. Aslida mamlakatimizda bu sohadagi salohiyat bundan ancha yuqori. Yurtimizga kelmoqchi bo'lgan sayyohlar juda ko'p. Lekin, ularni qiziqtiradigan joylar haqida kontent kam, turistlarni 4-5 kun olib qoladigan dasturlar yetishmaydi. Samolyot va poyezdga biletni bir necha oy oldindan sotib olishda noaniqliklar ko'p. Sohani yanada izchil va barqaror rivojlantirishda yuqoridagi natija va kamchiliklardan kelib chiqqan holda maxsus reja va dasturlar ishlab chiqish hamda belgilangan maqsad va vazifalarni bosqichma-bosqich amalga oshirilishini nazorat qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasi Turizm to'g'risidagi Qonuni.
2. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasi.
3. [Www.scopus.com](http://www.scopus.com) – xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.
4. [Www.cer.uz](http://www.cer.uz) – iqtisodiy tadqiqotlar markazi sayti.
5. [Www.uzbektourism.uz](http://www.uzbektourism.uz) - O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va turizm vazirligining rasmiy web-sayti.
6. [Www.stat.uz/uz](http://www.stat.uz/uz) - O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy sayti.

S.S.Safarov

TDIU, 1-bosqich magistranti

Investitsiya loyihalari faoliyatini yuqori qo'shilgan qiymat yaratishga moslashtirish

Qiymat yaratish - bu mehnat va resurslarni boshqalarning ehtiyojlarini qondiradigan narsaga aylantirish jarayoni. Aynan ushbu jarayonda, mahsulot yoki xizmat shakllanadi, o'zining bozor qiymatiga erishib yaim hajmida namoyon bo'ladi va iqtisodiy o'sishning belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Qiymat yaratishning ahamiyati ijtimoiy farovonlikni oshirishni ham nazarda tutib, aholida ish bilan bandlik darajasi oshirish evaziga daromadlar hajmiga ham ijobiy ta'sir etadi. Qo'shilgan

¹⁰⁵ www.stat.uz/uz

qiymatni inson kapitali yuqoriroq bo'lgan, hududlarning tabiiy ishlab chiqarishga ixtisoslashuvidan kelib chiqqan holda amalga oshirish iqtisodiy taraqqiyotda ahamiyatli rol o'ynaydi. Shu sababdan, investitsiya loyihalarini qiymat yaratishga yo'naltirish iqtisodiy taraqqiyot uchun tezkor samara beradi.

Asosiy qism. Milliy iqtisodiyotimizni kuchaytirib aholi farovonligini ta'minlash, yuqori qiymatli tovar va mahsulotlarni oqilona ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish uchun, avvalo, real yaimni potentsiyal yaimga imkon qadar yaqinlashtirishimiz lozim. Buning uchun nafaqat ishsizlar sonini keskin kamaytirishimiz, balki, ayni damda amalga oshirilayotgan investitsiyalarni yuqori qiymat yaratishga moslashtirishimiz, mavjud ishlab chiqarish kuchlarini zamonaviy qiymatlarga yo'naltirishimiz lozim. Buning uchun esa hududlarning tabiiy ixtisoslashuv darajasini aniqlash darkor. Hududlarning tabiiy ixtisoslashuv darajasini aniqlashda shu hududlarning yalpi hududiy mahsuloti tarkibini o'rganish lozim (1-rasm).

Hududlarning yalpi mahsulot ishlab chiqarish jarayoni ularning qancha qiymatni shakllantirgani bilan izohlanadi. Mamlakatimizning har bir hududining qiymat yaratish jarayoni shu hududning mahsulot ishlab chiqarishga tabiiy ixtisoslashuv omili bilan bog'lanadi. Investitsiyalar kirib kelishi hududda yaratilgan mahsulotlarga to'g'ri proporsional, shu mahsulotlarga teskari proporsional bo'ladi. Masalan toshkent shahrida mahsulotlarga sof soliqlar 2022-yilda 9.9 %ni tashkil etishi, ushbu hududning investitsiya muhiti to'yinayotganidan darak berishi mumkin.

Hududlar ichida navoiy viloyatida 2022-yilda mahsulotlarga eng kam sof soliq 1.9 % qayd etilgan. Bu esa, o'z galida, yo investitsiya loyihalar faoliyati cheklangan tarzda ekanligidan yoki hududda yaratilgan mahsulotlar yuqori qiymat yaratgani bilan izohlanadi.

I YaHM, jami	Toshkent sh	Samarqand	Toshkent	Farg'ona	Buxoro	Namangan	Navoiy	Qashqadaryo	Andijon	Jizzax	Xorazm	Surxondaryo	Sirdaryo	Qoraqalpog'iston Respublikasi
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>shu jumladan:</i>														
Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	90,1	97,5	96,1	96,9	95,6	97,0	98,1	95,4	95,9	97,4	96,7	97,4	96,7	92,1
Mahsulotlarga sof soliqlar	9,9	2,5	3,9	3,1	4,4	3,0	1,9	4,6	4,1	2,6	3,3	2,6	3,3	7,9
II Tarmoqlarning yalpi qo'shilgan qiymati	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi		40,5	22,1	35,1	44,7	40,3	13,9	41,2	41,3	51,9	46,0	47,7	39,4	29,6
Sanoat (qurilishni qo'shgan holda)	43,6	22,1	53,7	26,3	26,2	22,3	73,3	24,2	29,0	18,7	21,3	15,2	32,9	31,9
sanoat	33,5	16,0	47,9	19,5	18,0	15,0	69,3	17,2	23,4	13,1	14,4	6,9	24,9	23,6
qurilish	10,1	6,1	5,8	6,8	8,2	7,3	4,0	7,0	5,6	5,6	6,9	8,3	8,0	8,3
Xizmatlar	56,4	37,4	24,2	38,6	29,1	37,4	12,8	34,6	29,7	29,4	32,7	37,1	27,7	38,5
savdo, yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	15,4	6,9	6,3	7,5	7,5	7,7	3,0	7,0	6,5	5,7	5,3	8,8	4,5	5,2
tashish va saqlash, axborot va aloqa	12,9	6,4	4,6	5,7	5,4	4,9	1,7	5,3	5,0	3,5	5,5	4,6	3,2	6,7
boshqa xizmat tarmoqlari	28,1	24,1	13,3	25,4	16,2	24,8	8,1	22,3	18,2	20,2	21,9	23,7	20,0	26,6

1-rasm. Hududlarning 2022-yilda yalpi mahsulot ishlab chiqarishi tarkibi¹⁰⁶.

2022-Yilda toshkent shahrida xizmatlar sohasi yahmning 56.4 %ini tashkil etgan va sanoat 33.5 %ni ko'rsatishi hududning asosiy tabiiy ixtisoslashuvi sanoat va xizmatlar sohasini ifodalaydi. Demak, ushbu hududda zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiya loyihalari samara beradi. Samarqand viloyati esaqishloq xo'jaligi sohasiga 40.5 % va xizmatlar sohasiga 37.4 % ixtisoslashganligi u yerda qishloq xo'jaligini sanoatlashtirishni va xizmatlar sifatini oshirishni ko'zda tutuvchi loyihalarni investitsiya sifatida kiritishni talab qiladi. Toshkent viloyati yaqqol ixtisoslashganligi sanoat hisoblangani bois, sanoatni

¹⁰⁶ Stat.uz ma'lumotlari asosida mualliflik ishlanmasi

modifikatsiya qiluvchi loyihalarni jalb qilish ustuvor tanlov hisoblanadi. Mazkur hududda qishloq xo'jaligi va xizmatlar ulushi qariyb bir xil bo'lgani bois ushbu sohalar ikkilamchi tanlov bo'lib xizmat qilishi tavsiya qilinadi. Qolgan viloyatlar asosan xizmatlar va qishloq xo'jaligi ixtisoslashgan va shu hududlarda ushbu yo'nalishlarda yuqori inson kapitali ishtirok etadigan investitsiya loyihalarini yuritish lozim.

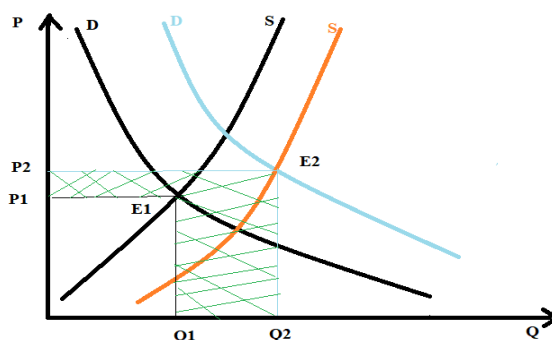
Qo'shilgan qiymatni shakllantirish ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etish bilan izohlanadi. Ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etishning fundamental asosini ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish muammosi yoritib beradi. Hozirga qadar, v.kristaller "markaziy o'rin" nazariyasi, a.lesh "bozor zonasi" nazariyasi, f.perru "o'sish qutblari va rivojlanish markazlari" nazariyasi va i.tyunenning "tyunen xalqalari" kabi ishlanmalarida ishlab chiqarish kuchlarini qanday joylashtirish lozimligiga ahamiyat qaratilgan.

Jahon tajribasida qo'shilgan qiymatni yaratish jarayoniy yaratilish obyektiga qarab ikki xil bo'lishi ta'kidlanadi:

1. Bozor qo'shilgan qiymati (market value added)
2. Iqtisodiy qo'shilgan qiymat (economic value added)

Bozor qo'shilgan qiymati kompaniyaning bozor qiymati va investorlar kiritgan kapital qiymat o'rtasidagi farqni aks ettirsa, iqtisodiy qo'shilgan qiymat korxonada ishlab chiqarishida erishiladigan haqiqiy sof foydani ifodalaydi. Respublikamiz hududlarida iqtisodiy qo'shilgan qiymatni yaratishga e'tiborni hududlar ixtisoslashuvi nuqtai nazaridan kelib chiqib qaratishimiz maqsadga muvofiq.

Yuqori qo'shilgan qiymatni shakllantirishning yana bir birlamchi sharti aholining iste'molga rag'batini oshirish mexanizmini shakllantirish lozim. Buning asosida aholi talabini o'rganish va yuqoriroq bozor talabini shakllantirish lozim (2-rasm).

2-rasm. Bozor muvozanatining talab oshganda oshishi¹⁰⁷

Ma'lumki, bozor muvozanati talab va taklif asosida tartibga solinadi. Bozorning asosiy sharti bozor subyektlarining foyda va naflilik ko'rinishida qoniqish olishlarini ta'minlash hisoblanadi. Bozorda taklif ortqichaligi kuzatilsa, narxlar quyilashi va taqchilik shakllangach yana narxlar oshishi iqtisodiy nazariya asoslaridan ma'lum. Bozor tovarlari narxining oshishi, yuqoriroq qiymat shakllanishini ham qaysidir ma'noda ifodalaydi. Bozorlarda tovarlarga bo'lgan talab oshganligi talab oshganligini va nisbiy yuqoriroq qiymat shakllanganini izohlaydi. Bozor muvozanat narxi, p1 nuqtada turganda q1 miqdordagi mahsulot sotilsin deb olaylik (2-rasm). Talabning oshishi oqibatida narx p2ga yetganda, bozor taklifi ham q2 miqdordagi mahsulotni shakllantiradi. Bu esa, bozorning qiymat yaratganini izohlaydi. Yaratilgan qiymatni hisoblash esa quyidagicha:

$$P_{VA} = P2 - P1, (1.1) \text{ bunda } P_{VA}\text{-qo'shilgan narx qiymati}$$

$$Q_{VA} = Q2 - Q1, (1.2) \text{ bunda } Q_{VA}\text{-qo'shilgan mahsulot miqdori}$$

¹⁰⁷ Mualliflik ishlanmasi

Qo'shilgan qiymatni yaratish turtkisi sifatida talab mexanizmini amal qiladi. Taklif mexanizmi esa mavjud talab mexanizmiga ergashish xarakteriga ega. Taklif mexanizmi qiymatni shakllantirishi faqat markaziy rejalashtirilgan iqtisodiyotda yoki monopoliyalar mavjud iqtisodiyotda amal qilishi mumkin. Agar yuqoriroq talabni shakllantirsak, yuqoriroq sifatli bozor nuqtasi shakllanadi va bu investitsiya loyihalari faoliyatini yuqoriroq qo'shilgan qiymatga moslashtirishni shartli taqazo etadi. Yuqoriroq talabni shakllantirish uchun esa, talabni yaxshilab anglash lozim.

Talab bu xaridor va iste'molchilarning biror turdagi mahsulotni sotib olishga bo'lgan ehtiyojining pul bilan ta'minlanishini ifodalaydi. Shunday ekan, talabni quyidagi formulaga tushirsak bo'ladi:

$$D = D_{EC} * N_p \quad (3.3)$$

Bunda, d (demand)-xaridorlar talabi,

D_{EC} (deduction expenses on consume)-iste'molga xarajatlar ajratmasi,

N_p (necessity for products)-mahsulotlarga ehtiyojlik koeffitsiyenti.

Keling talabni oshirishning bir qancha shartli oqibatlarini ko'rib o'tsak.

1-Shart. D_{EC} ham, N_p ham o'zgarmasin. D hajmi oshmaydi. Iqtisodiyot hudud ichida stagnatsiya holatida inqirozni o'tayotgan bo'ladi.

2-Shart. D_{EC} oshmay N_p oshishi kuzatilsin. D hajmi oshadi. Aholi daromadlarini bozor qiymatidan ortda qolishi kuzatilib, yashash tarzini og'irlashtirishi mumkin. Inflatsiyaning oshishi, monopoliyalar mavjudligi, bozorning iqtisodiy berk ekanligi, ishsizlik kabi omillar ushbu sharoitda mavjud bo'lishi mumkin.

3-Shart. D_{EC} ham, N_p ham oshsin. D hajmi tezroq oshadi. D_{EC} va N_p ning o'zaro qanday darajada oshishi ham ahamiyatga doir masala. D_{EC} ning N_p ga nisbatan teng yoki tezroq oshishi rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida kuzatiladi. Aksi bo'lishi esa, transformatsiya jarayonidagi mamlakatlar iqtisodiyoti uchun mos tushadi.

4-Sharti. D_{EC} oshib, N_p oshmasin. Bu holat rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida ko'proq uchraydi va aholi farovonligining oshishiga, xarid quvvatlari ko'tarilishi va aholining yuqori qiymatli mahsulotlarga talabining oshishini, bu esa aynan investitsiya loyihalarini yuqori qiymat yaratishga moslashtirishni nazarda tutadi.

Xulosa. O'zbekiston viloyatlari, asosan, qishloq xo'jaligi, sanoat va xizmatlar ko'rsatishga tabiiy ixtisoslashuvini hisobga olib, investitsiya loyihalarini aynan shu ixtisoslashganlikka moslashtirish mamlakatimiz iqtisodiy o'sishini tezlashtirib, aholi bandligi ta'minlab, daromadlar shakllanishini tezlashtirish orqali talab vositasida ishlab chiqarishni rag'batlantiradi va bu aholi farovonligiga ham ijobiy ta'sir etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.S.Qosimov. Investitsiya loyihalar tahlili. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 192 b.

2. Sh.Sh.Abduraxmonov. “Investitsion loyihalari tahlili”fani bo'yicha o'quvslubiy majmua. Ma'ruza mashg'uloti uchun. –Namangan: Iqtisodiyot, 2022 yil, 213 bet.

3. A.N. Sheglova, J.N. Babak, E.V. Bykadorova, development of investment and innovation model of agricultural production in the region (bulletin of don state agrarian university), **3-1(21)**, pp. 120-127 (2016) 15, b.125.

Ways to increase investment attractiveness of joint-stock companies

It is known that the joint-stock companies are important for the production of competitive products for national and international markets, to have its place in these markets, and involve national and foreign investment endings in them. For this reason, it is focused on attracting foreign investment and establishing modern corporate governance in economic reforms in the country in recent years. As a result of these economic reforms, various changes are observed in the activities of joint-stock companies. In particular, as a result of april 24, 2015, the activities of the president of the republic of uzbekistan "on measures to introduce the methods of modern corporate stamped methods" the activities of all joint-stock companies in the country were reorganized, and some joint-stock companies have been reorganized, as well as according to international experiments, they have the potential to introduce modern corporate governance and attract foreign investment. To this end, it is important to ensure the active participation of investment attractiveness of joint-stock companies and the active participation of securities in their financial markets. Attracting investments in the activities of our country, in particular, raising investment attractiveness, raising investment attractiveness, raising investment, until today, the issues have been studied by a number of economists.

Mutual financial relations and the securities to attract investments in financial relations, corporate regimes through financial markets and corporate markets, and the issues of attracting foreign investment in the activities of corporate markets in scientific research of butikov [3].

The number of joint-stock companies in the region and the securities issued by them, the share of the volume of securities issued by joint-stock companies in each region, the investments made by their investors in the authorized capital of our country's joint-stock companies with shared the section of foreign countries were researched by elmerzayev [4].

Issues such as the current state of attracting foreign investments by joint-stock companies, economic reforms to attract foreign investments, effective organization of mutual investment relations between the state and joint-stock companies were investigated by kurbanov [5].

The advantage of economic reforms in the introduction of modern corporate stamps in the international financial regions in the international financial reforms will be created in future-stock companies1 the efficiency of joint-stock companies will increase, and the investment attractiveness of joint-stock companies will increase, the insecurity and transparency will be provided for investors. Corporate governance is effectively organized in joint stock companies and the role of shareholders will be increased in the strategic management.

The market value of shares of joint-stock companies and their investment attractiveness will also increase. Today, it is one of the factors hindering the development of the securities market in the country, which is not active in the securities market of the joint-stock companies. The main reason for this is very poor in the secondary stock companies, and the low share of shareholders and the proposal in the acquisition of other securities, is very low in the acquisition of other securities.

The elimination of such problems today is directly affected by its positive impact on the development of the primary and secondary securities market in our country. The role of managers for the development of joint-stock companies in our country is also very important. Because managers, the managers try to effectively develop joint-stock companies, to increase the economic

welfare of their local markets, to maximize the economic well-being of the shareholders, increase the market prices for the number of dividends.

That is why our government today pays great attention to critical evaluation of managers and experiments in joint-stock companies and attract foreign managers to their activities, especially strong managers, especially highly qualified managers. On december 21, 2015, the judge of the president of the country pq-2454 was adopted on additional measures to attract foreign investors. In this case, the activities of joint-stock companies, use foreign managers, use of foreign managers, productive organization of corporate governance, modernization of corporate governance,

Summary:

- today, the reforms in recent years in recent years in recent years are playing in our country and the establishment of joint-stock companies in the country, as well as their effective joint-stock companies in the local and international markets;

- measures to organize modern corporate governance in joint-stock companies allowing them to effectively organize investment activities;

- the development of joint-stock companies, the increase in their prestige in the national and international market depends directly to the effectiveness of their activities;

- the effective organization of investment activities in the country is directly dependent on the development of the stock exchange in the country and the effective decline in the number of joint-stock companies in our country in the country.

Therefore, it is advisable to raise the requirements for attracting foreign investment and increase freedom of joint stock companies. Because the more joint stock companies are in our country, the better and develops the rapidly. This, in turn, is important to attract investment for all joint-stock companies. In addition, increasing investment attractiveness in joint-stock companies ensures their financial stability.

References

1. Deception of the president of the republic of uzbekistan "on measures to introduce methods of modern corporate governance methods", april 24, 2015.

2. Resolution of the president of the republic of uzbekistan "on additional measures for attracting foreign investors" december 21, 2015.

3. Butikov I.L. Corporate struktury i ryok tsennyx bumag. <https://gkk.uz/ru/rovosti/vystupleniya-i-zayavleniye-gkk/1616-corporativnye-struktury-inok-tsensynny-i-ratok-tsensynch->

4. Welmirzaev E.S. some issues of ensuring investment attractiveness of joint-stock companies. International finance and reporting electronic magazine. No1, february 2017. <http://interfinance.uz/>

Н.Р.Сабурова

Чирчиқ шаҳар, ТАТУ, кафедра ассистенти

Н.И. Неделькина

ТДИУ, “макроиқтисодий таҳлил ва прогностлаштириш” кафедраси

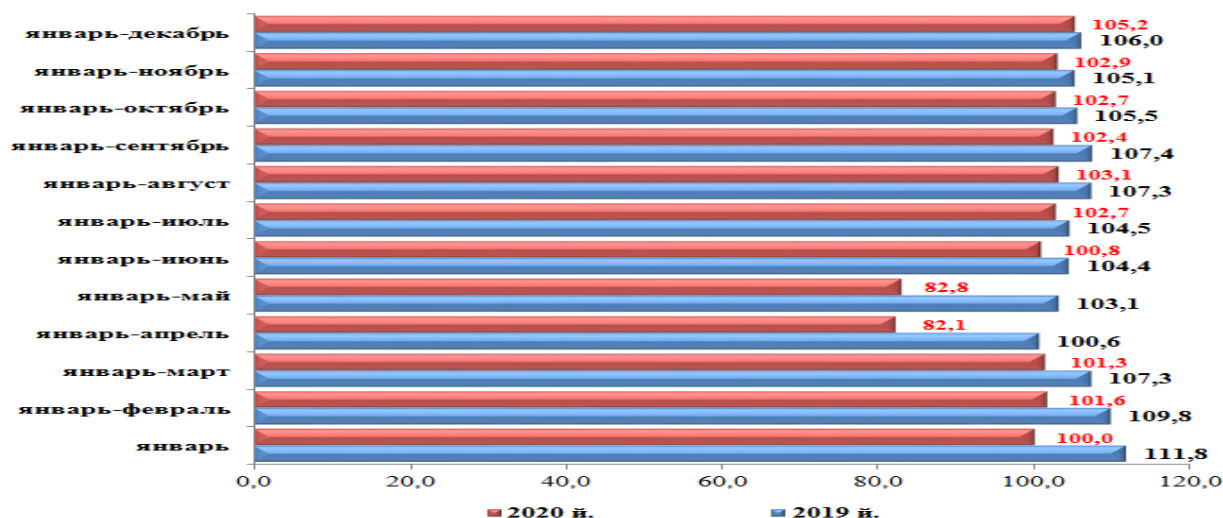
Қорақолпоғистон республикаси хўжайли туманининг истиқболда ижтимоий ривожланиш кўрсаткичлари прогнози

Қорақолпоғистон Республикасининг хўжайли тумани ижтимоий жиҳатдан ривожланган худудлар қаторига киради. Туман аҳолисининг 2021 йилда 124,3 кишини ташкил этган ва унинг уй-жой фонди билан таъминланганлик даражаси 75% дан юқори ҳисобланади. Уй-

жой фондининг 20 фоиз жамоат улушига, 75,0% эса якка тартибдаги секторларга тўғри келади. Аҳоли жон бошига уй-жой билан таъминлаш меъёрадаги 15,0 кв.мга қарши 11,2 кв.мни ташкил қилади. Бунда 2020 йилда бутун туман бўйича етишмаётган уй-жой фонди 1398,4 минг квадрат метрни ташкил этди.

Ҳозирги босқичда хўжайли туманинг ижтимоий ривожлантиришда аҳолига хизматлар кўрсатиш, янги корхоналар ташкил этиш, ижтимоий соҳада кичик тадбиркорлик субъектлари сонини кўпайтириш, истеъмол бозорини ненгайтириш, маиший кизмат, мактаб ва таҳлил аҳолини ва прогноз қилиш муҳим вазибалардан ҳисобланади.

Маълумки, қишлоқ туманларидга хизматлар соҳасини янада ривожлантириш ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришнинг энг асосий шартларидан бири қаторига киради. Шунинг ҳисобига бугунги кунда мамлакатда олиб борилаётган стратегик жиҳатдан бозор ислохотлари жамиятни ривожлантиришнинг энг муҳим ижтимоий-иқтисодий вазибаларини ҳал қилишда хизмат кўрсатиш соҳасининг ролини оширишга катта таъсир кўрсатади. Хизматларнинг хилма-хиллиги аҳолининг катта қисмини ҳаёт сифатини ва фаровонлигини яхшилаш имконини беради. Таҳлилларга, кўра хўжайли туманида 2020 йилда хизматлар ишлаб чиқариш ҳажми 302,4 млрд. Сўмни ташкил этди. Ўсиш суръати 2019 йилнинг шу даврига нисбатан 6 % ни ташкил этди (расм).

Расм. Хўжайли туманида жами хизматларнинг ўсиш суръатларининг динамикаси, % да

Манба: қорақолпағистон республикаси статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилган

Туманда аҳолига турли хил хизматлар кўрсатиш ўсиш суръатлари 2020 йили январь, февраль, март, август, ноябрь ҳамда декабрь ойларида 2019 йилга нисбатан юқори даражада бўлган. Умуман туманда жаъми хизматлар 2020 йилда 2019 йилга солиш тирганда апрель, май, июнь ҳамда июль ойларида нисбатан ўсиши паст даражада бўлган.

Янги ўзбекистон стратегияси талаблари шароитларда ижтимоий ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш тамойиллари биринчи навбатда қишлоқ ҳудудида савдо, маиший хизмат кўрсатиш, халқ таълими, маданият, транспорт, алоқа ва соғлиқни сақлаш соҳаларини ўз ичига олади. Бунда туман бўйича эҳтиёжни прогноз қилиш 2023-2025 ва 2030 йилларни ўз ичига олган иккита даврларда амалга оширилади. Прогноз қилишда савдо соҳаси дўконлар тармоғи, умумий овқатланиш корхоналари, чакана товар айланмасининг умумий ҳажми ва дўконлар тармоғининг ўсиши билан ифодаланган. Дўконларнинг чакана савдо тармоғига бўлган меъерий эҳтиёжи аҳоли сонининг прогнозлаш ва аҳолини чакана савдо майдончалари

билан таъминланиши меъёрларидан келиб чиқиш билан аниқланди. Шу муносабат билан, икки йиллик даврда, яъни 2023-2025 ва 2026-2030 йилларга қараганда дўконларнинг чакана тармоғи ўсиши кутилади ва бу 20698 квадрат метрни ташкил этиши мумкин (жадвал).

Прогноз қилинаётган даврларда умумий овқатланиш корхоналарига бўлган эҳтиёж, уларни 10000 кишига тўғри келадиган ўринлар сони билан аҳолини сонини таъминлаш меъёрларини ҳисобга олиш билан аниқланди. Одатда, аҳоли сонининг ортиши билан умумий овқатланиш корхоналарига эҳтиёж ортади. Агар 2023-2025 йиллар даврида йилига ўртача бутун туман бўйича ўринларга бўлган эҳтиёж 1042 тани ташкил этадиган бўлса, 2026-2030 йилларда бу кўрсаткич 1108 ўринга етиши мумкин.

Мурожатлар соҳасидаги бўлиб ўтаётган ўзгаришлар, айниқса либераллашув ва истеъмол товарлари ва пуллик хизматлар нархларининг ўсиши чакана товар айланмаси ҳажмининг кескин ўсишини олдиндан белгилаб беради. Агар 2020 йилда бу кўрсаткич 519 миллион сўмни ташкил этган бўлса, у ҳолда 2023-2025 ва 2026-2030 йиллар даврида бу йилига мос равишда ўртача 600,0 миллион сўмни ва 636 миллион сўмни ташкил этиши кутилади. Бошқача айтганда, қаралаётган даврларда чакана товар айланмасининг умумий ўртача йиллик ҳажми 2020 йилга нисбатан мос равишда 115,7 ва 122,5% ни ташкил этади.

Жадвал

Хўжайли туманини ижтимоий ривожлантиришнинг 2023-2025 ва 2026-2030 йилларга мўлжалланган дастури кўрсаткичлари прогнози

Кўрсаткичлар	Ўлчам бирлиги	Ҳақиқат да 2020 й.	Бир йилга ўртача		2020 йилга нисбатан 1 йилга ўртача, %	
			2023-2025 й.й	Бир йилга ўртача эҳтиёж	2022-2025 йй.	2026-2030 йй.
Савдо						
Чакана савдо дўконлари тармоғи	Кв.м.	215	244	7000	103,5	115,0
Умумий овқатланиш корхоналари	Ўринлар	1948	2092	2248	107,4	115,4
Чакана товар айланмаси умумий ҳажми	Млрд. Сўм	519,0	500	636	115,7	122,5
Дўконлар тармоғи ўсиши	Кв.м. Савдо майдони	100	470	780	4,7 м	7,8 м
Маиший хизмат						
Корхоналар сони	Бирликда	123	235	335	1,9м	2,7
Маиший хизмат реализацияси ҳажми	Млн.сўм	2640	5135	6149	1945	232,9
Аҳоли жон бошига маиший хизмат реализацияси	Млн. Сўм	328,1	835,3	943,9	2,5м.	2,9м
Пуллик хизматлар-жаъми	Млрд. Сўм	152,7	210,4	229,3	137,8	150,2
Соғлиқни сақлаш						
Қишлоқ туманларида касалхона жойлари сони-жаъми	Коска	344	395	434	114,7	126,1
Қишлоқ туманларида муассасалари қуввати-жаъми	Бир сменада	1787	2010	2220	112,5	124,2
Қишлоқ жойларида дорихоналар сони	Бирликда	20	25	26	125,8	130,7

Мамба: муаллиф ҳисоб-китоблари

Пуллик хизматлар нархининг ошиши маиший хизматларни кўрсатиш ҳажмининг кўпайишига бевосита таъсир қилади. Прогнозлаш даврларда маиший хизматларни кўрсатиш ҳажми 2021 йилга келиб мос равишда ўртача 194,5% ва 232,9% ни ташкил этиши мумкин. Буларнинг барчаси хўжайли тумани аҳолисига пуллик хизматларни кўрсатилишининг кўпайишига таъсир кўрсатмоқда. 2020 йил давомида, туманда пуллик хизматлар ҳажми 152,7 млрд сўмни ташкил этди ва прогнозлашнинг биринчи даврида 137,8% га, иккинчи даврда эса 150,2% га ўсиши кутилади.

Халқ таълимини ривожлантириш қуйидаги омиллар билан тавсифланди: биринчи сменада банд бўлганларни ажратиш билан кундузги умумий таълим мактабларидаги ўқувчилар сони, умумтаълим мактаблари ўқувчиларини ўқиш ўринлари билан таъминлаш, мактабгача таълим муассасалари сони, мактабгача ёшдаги болалар сони, мактабгача ёшдаги болаларни мактабгача тарбия муассасалари билан таъминланганлиги, доимий мактабгача тарбия муассасаларидаги болалар сони, мактабгача таълим муассасаларидаги болалар сони, касб-хунар таълими муассасалари ўқувчиларини таълим ўринлари билан таъминланганлиги ва бошқалар.

Аҳолининг жинси ва ёш таркиби бўйича прогнозлашга кўра, 2023-2025 ва 2026-2030 йиллар даврларида йилига ўртача кундузги умумий таълим мактабларида ўқувчилар сони мос равишда 1650 ва 1725 кишини этилиши кутилади, бу 2020 йилдаги бу кўрсаткичда 50,0 ва 56,8% га ошиқ ҳисобланади.

Бунда тумanning халқ таълими муассасаларига эҳтиёжларини қондирилишини баҳолаш учун умумлаштирувчи кўрсаткич сифатида ўқувчилар ва мактабгача ёшдаги болаларни ўқиш ўринлари ва мактабгача муассасалар билан таъминланганлик даражаси ишлатилди.

Хулоса қилиб айтиш керакки, тадқиқотда моделлар ва алгоритмларда кўрсаткичларнинг ўзгартириш билан ҳудудий тизимларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни таҳлил қилиш ва прогнозлашнинг ҳар бир омили бўйича натижавий кўрсаткичларни аниқлаш мумкин.

Қишлоқ ҳудудларида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш муаммоларини ечишга бундай ёндашиш тўлиқ даражада моделлаштиришнинг асосий тамойилларини амалга оширишга имкон беради, у алоҳида моделлар ва алгоритмларни ягона тизимга бирлаштириш ва улар ёрдамида кўп вариантли ҳисоблаш тажрибаларини ташкил этиш имкониятини беради. Шу муносабат билан диссертация ишида таклиф қилинган услубий ёндашув, модел ва алгоритмлар аниқ шароитлар ва тадқиқот вазифаларини ҳисобга олган ҳолда математик моделлаштириш усуллари ишлаб чиқишда ишончли ёрдамчи бўлиб хизмат қилиши мумкин. Айнан шунинг учун улар ҳудудий тизимларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таҳлил қилиш, прогноз қилиш ва бошқаришнинг зарур таркибий қисми ва воситаси бўлиб қолади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг конституцияси (янги таҳрири). 01.05.2023 й. [Www.lex.uz](http://www.lex.uz).

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Қорақалпоғистон Республикаси жўқорғи кенгесининг навбатдан ташқари сессиясида сўзлаган нутқи, 02.10.2020 й.

3. Потребности и нужды в регионе приаралья. Отчет социально-экономического обследования. Нукус, 2017. Электрон ресурс:

<https://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/ru/home/library/poverty/summary-project-report-on-a-socio-economic-survey-of-the-needs> (мувожаат санаси: 02.09.2021).

4. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Президенти хўзуридаги Статистика агентли.
5. www.agro.uz.- Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг расмий сайти.
6. www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.

М.Ш.Жалолова
ТДИУ, ўқитувчи (PhD).

Барқарор ривожланишни таъминлашда транспорт тизимининг самарадорлигини ошириш имкониятлари

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув ҳамда интеграция жараёнларида транспорт комплексининг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Жаҳон банки маълумотларига кўра, жаҳон транспорт хизматларининг яим таркибидаги миқдори 4,3 трлн. АҚШ доллари (6,9%)ни ташкил этиб, йилига 110 млрд. Тонна юк ва 1 трлн. Дан ортиқ йўловчилар ташилмоқда, транспорт комплексида банд бўлган ходимлар сони 100 млн. Кишини ташкил этмоқда[1]. Мазкур соҳаларни ривожлантириш жаҳон транспорт ва логистика тизими (the global transport and logistic system) томонидан амалга оширилади. Транспорт тизимида етказиб беришнинг замонавий технологияларидан фойдаланиш моддий захиралар ҳажмини 30% дан 60% гача тежаш, шунингдек, транспорт хизматларидан фойдаланувчи корхоналарининг етказиб бериш харажатларини тахминан 30-35 фоизга камайтирилишига эришиш имконини беради.

Жаҳонда транспорт тизими самарадорлигини ошириш юзасидан кенг қамровли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Хусусан, транспорт фаолиятини янада самарали ривожлантириш масалаларига мажмуавий ёндашиш, транспорт тизимини самарали ривожланишини таъминлайдиган иқтисодий ёндашувларни шакллантириш бўйича олиб борилаётган тадқиқотларда транспорт тармоғи ривожланишининг ижобий таъсирлари қайд этилган, шунга қарамай, ушбу таъсирларнинг йўналиши ва кўлами бўйича комплекс фикр шаклланмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда, транспорт тизимини ривожлантиришнинг назарий-методологик асосларини такомиллаштириш бўйича қўшимча изланишлар олиб бориш лозимлигини белгилайди.

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг муҳим тармоғи сифатида транспорт коммуникацияларини жадал ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бу борада, 2017–2021 йилларда ўзбекистон республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясида «миллий транспорт логистика компаниялари ўртасида рақобат даражасини ошириш»[2] бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилганлиги ҳамда ўзбекистон республикаси президенти олий мажлисга мурожаатномасида “маҳсулотларимизни ички ва ташқи бозорларга етказиш, улурнинг таннархини тушириш учун транспорт-логистика соҳасини ривожлантиришимиз зарур” [3] деб таъкидладилар. Бу ўз навбатида мамлакат транспорт-транзит салоҳиятидан ва замонавий етказиб бериш технологияларидан самарали фойдаланишни ҳамда транспорт тизими самарадорлигини ошириш юзасидан илмий тадқиқотлар олиб боришнинг мақсадга мувофиқлигини ифодалайди.

Жаҳон давлатлари иқтисодиётининг самарали ривожланишида асосий “қон айланиш” вазифасини бажарувчи транспорт комплекси алоҳида аҳамият касб этади. Самарали транспорт тизими ички бозорда хош-ашё ва маҳсулот ҳаракатларини оптималлаштиради, шу

билан бир қаторда ташқи савдода мамлакатнинг иқтисодий рақобатбардошлигини ошириб, жаҳон бозорига интеграция жараёнларини тезлаштириш имкониятини беради. Умуман олганда мамлакатни кенг қўламда ривожлантириш минтақалараро иқтисодий муносабатларнинг юқори суръатларда бўлиши кенг маънода транспорт инфратузилмасининг самарали фаолиятига ҳам бевосита боғлиқ.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозим, транспорт-транзит ҳамда транспорт-логистика салоҳиятини ошириш географик нуқтаи назардан оптимал жойлашмаган, шу билан бирга тўғридан-тўғри денгиз портларига хатто қўшни давлатлар орқали чиқиш имкониятига эга бўлмаган давлатлар учун ташқи сиёсатнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Аммо, бугунги кунда мазкур соҳаларнинг самарадорлигини ошириш юзасидан халқаро амалиёт ва назарияда турлича ёндашувларнинг мавжудлиги дастлаб уларни тўғри талқин қилиш ҳамда назарий асосларини аниқроқ ёритиб бериш лозимлигини белгилайди. Шу ўринда назариянинг луғавий маъносига тўхтаб ўтиш мақсадга мувофиқ, назария қайсидир билимлар соҳасига таалуқли бўлган асосий ғоялар мажмуи ҳисобланиб, жамият ва табиатдаги барча ҳодиса ва жараёнларнинг юз бериши ҳамда шаклланишида қандайдир боғлиқлик ва қонунийликнинг мавжудлиги ҳақида тасаввур беради.

Транспорт комплекси объектлари қоторига транспорт, транспорт саноати (транспорт машинасозлиги, транспорт қурилиши, ташиш жараёнининг моддий-техник таъминоти), транспорт учун кадрларни тайёрлаш муассасалари ва ташкилотлари, лойиҳа ҳамда илмий-тадқиқот ишларини ўтказиш бўйича муассасалар, таъмирлаш корхоналари киради.

Транспорт комплекси таркибига кирувчи транспорт тизими – мулкчилик шаклидан қатъий назар, бир бирига самарали таъсир кўрсатадиган ва ҳар хил юк ортиш-тушириш, қурилиш ишларининг бажарилишини, шунингдек, транспорт хизматларига бўлган талабни қондириш мақсадида юк ва йўловчилар ҳаракатини таъминлайдиган транспорт турлари ҳамда воситалари тўплами тушунилади. Транспорт тизими минимал харажатлар эвазига транспортга бўлган эҳтиёжларни максимал даражада қондириш мақсадида транспортнинг барча турларини мувофиқлаштириш, унинг самарали ишлашини таъминлайди.

Юқорида тизимлаштирилган таърифлардан айтиш мумкин, транспорт тизимининг таркибий қисми қатнов йўллари, техник иншоотлар, юк станциялари, йўловч вокзаллари, чипта сотиш марказлари, ташишни ташкил этиш компаниялари, логистика марказлари, омборхоналар, муҳандислик тармоқлари, коммуникатсиялар ва бошқа элементлардан ташкил топади.

Мамлакат транспорт инфратузилмасининг асосий объектлари қаторига автомобиль йўллари, темир йўллар, сув йўллари, метрополитен, аэропортлар, кўприklar, тоннеллар, эстакадалар, контакт линиялари, вокзаллар ва станциялар, алоқа, навигатсия ва транспорт воситалари ҳаракатини бошқариш тизим объектлари, бошқа шу каби транспорт мажмуи фаолиятини таъминлаб турадиган биналар, иншоотлар, қурилмалар ва ускуналар киради.

Транспорт инфратузилмасидан фарқли равишда, транспорт тизими умуман мамлакат иқтисодиёти фаолияти билан тўғридан-тўғри боғланган. Транспорт тизими – қатнов йўллари тармоғининг (яъни транспорт инфратузилмаси) ўзигина эмас, балки унинг техник ва бошқарув қисми ҳамдир. Бироқ мамлакат ягона транспорт мажмуасини яратишда транспорт инфратузилмасини ривожлантириш асосий ўрин тутди. Транспорт тармоғини ривожлантиришда қуйида келтирилган транспорт тизими ва инфратузилмасини ўз ичига олувчи транспорт комплекси тузилмасини асос сифатида олиш мумкин (3-расм).

Транспорт фаолиятини ташкил этиш учун дастлаб, ўз таркибига темир йўл, ҳаво ва автомобил транспортларини олган ягона транспорт тизимларининг тавсифларини билиб

олиш мақсадга мувофиқ хиобланади. Транспорт операцияларини амалга ошираётган корхонанинг асосий вазифаларига боғлиқ ҳолда юкларни етказиб беришда мақбул транспорт турлари танлаб олинади. Бунда транспорт турларининг харажатлари ва бошқариш кўрсаткичларини ҳисобга олган ҳолда улардан рационал фойдаланишни белгилаб берадиган техник-иқтисодий хусусиятлари, уларнинг имкониятлари ва камчилик жиҳатлари инобатга олинади. Юк ташиш турини танлашда юк жўнатувчи кўплаб мезонларга таянган ҳолда иш кўриши лозим бўлади. Ушбу мезонлар беш баллик шкала бўйича амалга оширилади. Бунда “1” – энг юқори балл, “5” – энг қуйи балл (1 –жадвал).

1-жадвал

Транспорт турини танлашда таъсир этувчи асосий омиллар кесимида ҳар хил транспорт турларининг баҳоси

(5 баллик шкала бўйича)

Транспорт турлари	Тезлиги (етказиб бериш вақти)	Ишончли-лиги (графикка риоя қилиши)	Юклар-ни ташиш имкони-яти	Хизмат кўрсатилади-ган географик нуқталар сони	Бир тон-км қиймати (нархи)
Темир йўл	3	4	2	2	3
Сув	4	5	1	4	1
Автомобил	2	2	3	1	4
Қувур	5	1	5	5	2
Ҳаво	1	3	4	3	5

Манба: олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллифлар томонидан тузилган

Юк ташиш йўналишини танлаш – бу экспедитор ишининг энг муҳим ва масъул босқичи ҳисобланади. Қулай йўналиш ва керакли транспорт турини тўғри танлаш юк ташиш нархи, ишончилиги ва муддатига нисбатан ижобий натижа беради. Транспорт турлари қуйидаги асосий хусусиятлардан келиб чиқиб танлаб олинади: юк кўтариш имконияти, транспорт туридан фойдаланиш имконияти, ташиш таннархи ва транспорт тавсифлари.

1. Автомобил транспорти:

Афзалликлари: юқори даражадаги ҳаракатчанлиги, нисбатан арзонлиги, мунтазамлиги;

Камчиликлари: юқори таннархи, зудлик билан тушириб олиш зарурлиги, юкнинг ўғирланиш эҳтимоли ва кам юк кўтариш қобилияти.

2. Темир йўл транспорти:

Афзалликлари: узоқ масофага қатнаши, юқори ҳажмдаги юк сиғими, ташиш таннархининг қиммат эмаслиги;

Камчиликлари: фойдаланиш (эришиш) қийинлиги, оперативлиги, ташувчилар сонининг камлиги.

3. Ҳаво транспорти:

Афзалликлари: ўта юқори тезликка эгалиги, узоқ масофага учиши, юкларнинг бутлиги;

Камчиликлари: қимматлиги, етказиб беришнинг об-ҳавога боғлиқлиги.

4. Қувур транспорти:

Афзалликлари: таннархи пастлиги, юқори ўтказиш имконияти, мунтазам қатнаши;

Камчиликлари: юк хиллари (номенклатураси) камлиги (суюқлик, газ), фойдаланиш (эришиш) қийинлиги.

Демак, қилинган танловнинг тўғрилиги ҳар хил транспорт турлари билан ташишга боғлиқ харажатлар таҳлили асосидаги техник иқтисодий ҳисоботлар билан тасдиқланиши лозим. Шунингдек, юкларни аралаш ташувда етказиб бериш харажатларини оптималлаштириш масаласини ҳал қилишда ушбу танлов мезони маълум даражада хизмат қилади (2-жадвал).

2-жадвал

Юкларни етказиб бериш харажатларини оптималлаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари

Танлов мезони	Транспорти тури				
	Темир йўл	Сув	Автомобил	Қувур	Ҳаво
Тезлиги	Ўртача	Энг паст	Юқори	Паст	Энг катта
Харажатлар даражаси	Ўртача	Энг паст	Катта	Паст	Энг баланд
Товарнинг эҳтимолий ассортименти	Энг катта	Анча катта	Ўртача	Жуда чекланган	Қисман чекланган
Хизмат кўрсатиладиган бозорлар сони	Катта	Чекланган	Чекланмаган	Жуда чекланган	Ўртача-дан баланд
Етказиб бериш ишончлилиги	Ўртача	Паст	Яхши	Баланд	Ўртача

Манба: олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллифлар томонидан тузилган

Иқтисодиёт тармоқларида транспорт алоҳида ягона тизим бўлиб, унинг фаолиятини самарали ривожлантиришга оид масалаларни тадқиқ этар эканмиз, бизда тармоқда мавжуд муаммолар тўғрисида иерархик тасаввур шаклланади. Маълумки, иерархия қонунига мувофиқ тизимдаги ҳар бир босқич ўзидан пастда ва юқорида турувчилар билан бошқарувчи ва бошқарилувчи субъект вазифасини бажаради. Транспорт тизими самарадорлигини таъминлаш учун иерархик ёндашув энг мақбул вариант эканлигини эътироф этган ҳолда, бу борада илмий изланишлар олиб бориш, бугунги кунда долзарблик касб этмоқда.

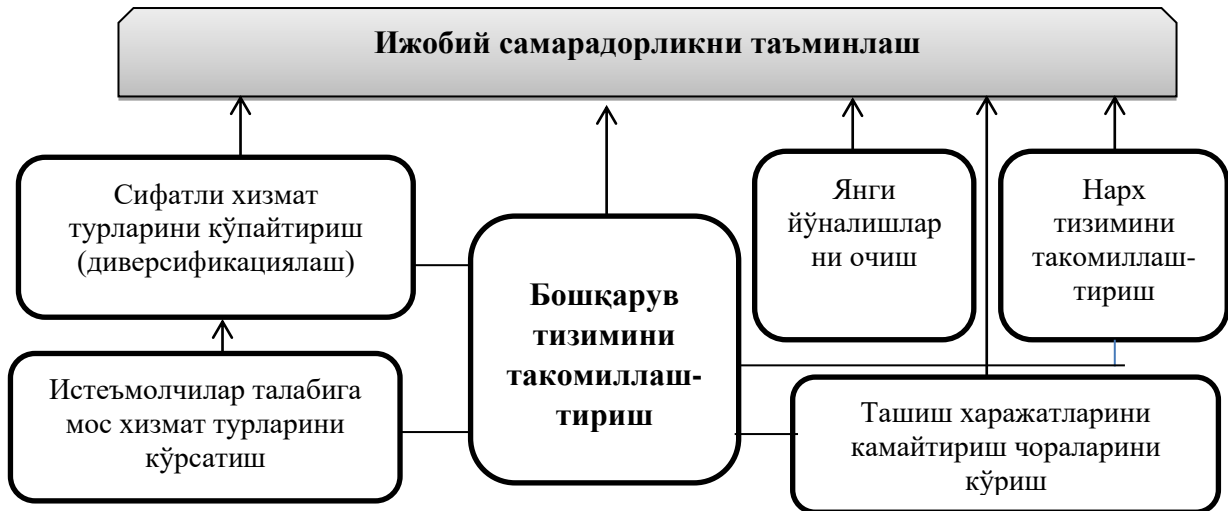
Иерархик тизимда ҳар бир босқичда муайян вазифа бажарилиши нуктаи назаридан, унда функционал ва таркибий дифференциация бўлиши табиийдир. Тизимда ҳажман катта миқдордаги маълумотлар қабул қилиниши, қайта ишланиши ва ишлатилиши нуктаи назаридан унинг иерархик тузилишга эга бўлиши мақсадга мувофиқ. Бунда қуйи босқичларга фойдаланиш учун умумлашган ахборот тақдим этилади. Транспорт тизимидаги мавжуд муаммолар мамлакат иқтисодиётининг ўсишига тўсқинлик қилувчи омиллардан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ушбу муаммоларни алоҳида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- Иқтисодиёт соҳалари кенгайиб, аҳоли сони тобора ўсиб бораётганига мос тарзда ошиб бораётган эҳтиёжларни тўлароқ қондириш;
- Истеъмолчилар эҳтиёжини қондириш мақсадида олий сифатли хизматлар кўрсатиш;

– Маҳсулот таннархидаги ташиш харажатларини минималлаштириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

– Транспорт тизими фаолиятининг юқори самарадорлигига эришиш.

Юқорида санаб ўтилган вазифаларни иерархик кетма-кетликда тасвирлаб қуйидаги схема кўринишига келтириш мумкин (1-расмга қаранг).

1- расм. Транспорт тизимини ривожлантириш вазифалари иерархияси

Манба: олиб борилган тадқиқотлар асосида муаллифлар томонидан тузилган

Юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиққан ҳолда, транспорт тизими иқтисодий самарадорлигини ошириш бўйича мазкур тадқиқотда муаллиф томонидан қуйидаги йўналишлар таклиф этилди:

- Илмий-техник имкониятлар ва ишлаб чиқариш ресурсларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш;

- Замонавий технологиялар асосида транспорт воситаларига техник хизмат кўрсатиш тизимини такомиллаштириш;

- Транспорт тизими томонидан экология ва иқтисодиётга етказилаётган зарарларни камайтириш ёки умуман бартараф этишга эришиш;

- Замонавий инфратузилма учун сарфланадиган харажатларнинг тўхтовсиз ортиб бориши ва ушбу талабни қондириш мақсадида янги тушум манбаларини излаш масаласи;

- Транспорт бозорида иштирокчилар ўртасида ҳосил бўлувчи ўзаро таъсир иқтисодий ва технологик самарадорликнинг тушиб кетишини келтириб чиқаради, оқибатда тармоқ бўйлаб темир йўл транспортида юкларни ташиш харажатлари ортади;

- Иқтисодиёт соҳасидаги инқирозларга дуч келиш ва инфратузилма хизматларидан фойдаланиш учун тўлов ҳамда тарифларнинг белгиланган даража ва миқдорининг камайиши, давлатнинг қўшимча субсидиялар амалга оширилишини тақозо этиши мумкин;

- Тартибга солувчи йўналиш ва объектларнинг кўпайиши билан, шу жумладан инфратузилма хизматларидан қонуний фойдаланиш бўйича, ҳам давлат бошқаруви ва тартиб тизимини такомиллаштириш;

- Иқтисодиёт ва ташувлар хавфсизлигини таъминловчи тизим ўртасида технологик ва фойдаланиш бўйича юк ташувчи компаниялар ҳамда инфратузилмадаги жавобгарлик ва вазифаларни ўзаро тақсимлаш.

Мухтасар қилиб айтганда, иқтисодийда юк ва бошқа моддий оқимлар захираларини самарали ташкил этиш транспорт тизими самарадорлигини ошириш ва ташкилий-иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш билан бевосита боғлиқ. Бу ерда албатта, мазкур тизим фаолиятини самарали ташкил этиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Транспорт турлари ўртасида кучайиб бораётган рақобатни ҳисобга олган ҳолда транспорт тизимини самарали ривожлантириш бўйича вазифалари кўрсатиб берилди. Мазкур вазифаларнинг амалга оширилиши ривожланиш индекслари бўйича мамлакат транспорт тармоғи рейтингини дунё миқёсида юқори поғонага кўтаришга хизмат қилади. Транспорт тизими самарадорлигини ошириш бўйича берилган услубиётлар ва ундан келиб чиқувчи хулоса ҳамда тавсиялар транспорт тизимини ривожлантиришнинг қисқа ва узоқ муддатдаги стратегияларини ишлаб чиқиш ҳамда тизимни модернизация қилиш, бизнес ҳамкорлари билан мувофиқлашув ва интеграциялашув жараёни бўйича ишларни самарали олиб бориш, мижозларга сифатли хизмат кўрсатиш ва логистик хизматлар провайдерларининг рақобатбардошлигини ошириш, шу билан биргаликда транспорт тизими самарадорлигини ошириш имкониятини беради.

Шунингдек, транспорт тизими самарадорлигини ошириш учун қуйидаги чора-тадбирлар амалга ошириш лозим:

- Тарифларни белгилаш принципларини ўзгартириш ва босқичма-босқич янги тариф тизимига ўтиш, тузатиш коэффицентлари сонини камайтириш, темир йўл орқали ташишни ҳар томондан маблағ билан таъминлаш турларини камайтириш;

- Ўз локомотив ва вагонларига эга бўлган темир йўл транспортида юк ташишга мўлжалланган хусусий компаниялар ташкил этилиши учун шарт-шароитлар яратиш орқали темир йўлда юк ташиш соҳасида рақобат муҳитини шакллантириш;

- Транспорт ва логистика тизимининг тезкорлиги ва ишончилигини ошириш, 2030 йилгача электр энергияси билан таъминланган темир йўллар улушини 55 фоизга етказиш. Бунинг учун ҳар йили ўртача 168 км темир йўлни электр энергия билан таъминлаш зарур, сармоялар ҳажми эса 5,34 млрд. Долларни ташкил этиши керак. 2030 йилгача локомотив ва вагонларни янгилаш учун 1,2 млрд. Долларлик сармоя сарфлаш зарур:

- Контейнерларда ташилган юкларнинг транспортга сарфланадиган тўловларини 10 фоизга камайтириш учун контейнерда ташишни 25-30 фоизга ошириш зарур;

- Транспорт тизими самарадорлигини ошириш учун минтақаларда мультимодал транспорт-логистика марказлари тармоғини кенгайтириш;

- Юк ташиш, интермодал ва мультимодал юк ташишларнинг норматив ҳамда ҳуқуқий базасини, техник ва технологик регламентини ҳамда стандартларини, логистика марказларини, транспорт-экспедиторлик фаолиятини халқаро стандартларга мос ҳолда уйғунлаштириш;

- Мультимодал ташишлар самарали бўлишини таъминлаш учун интеграциялашган ахборот тизимини ташкил этиш;

- Божхона логистика марказларининг миллий тармоғини шакллантириш, уларда транспорт-логистика операцијалари камида 3rd даражада бўлишини таъминлаш лозим.

Шундай қилиб, кўрсатиб ўтилган чора-тадбирларни амалга ошириш натижасида транспорт тизими самарадорлигини ошириш, ишлаб чиқариш ва моддий ресурслар тежамини таъминлаш, транспорт хизмат кўрсатишнинг жадаллашуви ҳамда харажатларининг камайиши ва иқтисодий тармоқларини ривожланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11 сентябрь 2023 йилдаги “Ўзбекистон-2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли Фармони
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: “O’zbekiston” нашриёти, 2021 йил. 464 бет.
4. The world bank: world development indicators. [Http://data.worldbank.org/indicator](http://data.worldbank.org/indicator)
5. Экономика транспорта: учебное пособие / Терешина Н.П., Потапова Е.В., Терёшина Н.В., Епишкин И.А. – м.: рут (миит), 2018. – 142 с.

Ботиров Э.Х.
ТМИ, мустақил изланувчи

“Яшил молиялаш” – мева-сабзавотчилик кластерларини молиялаштиришнинг инновацион усули

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрда “2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «Яшил» иқтисодийга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ПҚ-4477-сонли қарори қабул қилинди.

БМТнинг озик-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (фао) юртимизда яшил молиялаштириш механизмларини ишлаб чиқишни ва рағбатлантиришни, хусусан, иқлим шароитини ҳисобга олган ҳолда экологик тоза қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаб келмоқда. Иқлимга мақбуллаштирилган қишлоқ хўжалиги – бу барқарор деҳқончилик амалиётини ривожлантиришга, унинг иқлим ўзгаришига қарши туриш қобилиятига ва иссиқхона газлари чиқиндиларини камайтиришга ёрдам берадиган комплекс ёндашувдир.

Молиялаштириш ташаббуслари иқлимга мақбуллаштирилган қишлоқ хўжалигини, шу жумладан, мева-сабзавотчилик соҳасини ривожлантиришда ҳал қилувчи роль ўйнайди. Табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва *мева-сабзавотчилик кластерларининг* барқарор усулларига алоҳида эътибор қаратиш орқали биз иқлимга мақбуллаштирилган *мева-сабзавотчилик соҳасидаги* ташаббусларни қўллаб-қувватлаш учун ички ва халқаро инвестицияларни жалб қилишимиз мумкин.

"Яшил" иқтисодий тушунчаси билан боғлиқ масалаларни ўрганишда аниқ ютуқларга эришилганлигига қарамай, уни амалга ошириш муаммоларини ўрганиш долзарб бўлиб қолмоқда."Яшил" молиялаштиришни ривожлантириш масалалари иқтисодий, маҳаллий саноатнинг айрим соҳаларида, хусусан, агросаноат мажмуаси ва унинг тармоқ тузилмасига таъсири очиқлигича қолмоқда.

Яшил молиялаштириш – бу атроф-муҳитга салбий таъсирни камайтириш билан боғлиқ лойиҳаларни йўлга қўйиш жараёни бўлиб, ҳар бир минтақанинг иқлимига мақбуллаштирилган қишлоқ хўжалиги учун яшил молиялаштириш механизминини ишлаб чиқиш ва қўллаб-қувватлаш энг долзарб муаммолардан биридир. Бундан ташқари, Ўзбекистонда яшил молиялаштириш механизминини қўллаб-қувватлашга доир лойиҳаларни амалга оширувчи мутахассис-кадрларни, асосийси, ушбу соҳадаги лойиҳаларни молиялаштирувчи Ўзбекистон банк тизими вакилларини тайёрлаш муҳим аҳамиятга эга.

“Яшил иқтисодий”га ўтишда иқтисодийнинг устувор тармоқларини белгилаб олиш долзарб масалалардан биридир. Фикримизча, дастлабки босқичда қишлоқ хўжалиги, туризм

ва хизмат кўрсатиш соҳаларига инвестиция киритиш мақсадга мувофиқ. Бир сўз билан айтганда, давлат миқёсида қайси соҳани, қачон ва қандай қилиб “яшил иқтисодиёт”га ўтказиш юзасидан мақсадли йўл харитасини тузиб олиши зарур.

Халқаро молия институтлари томонидан қишлоқ хўжалиги тармоғида, шу жумладан, *мева-сабзавотчилик кластерларида* тадбиркорларни қўллаб-қувватланаётгани нафақат уларнинг ривожланиши, балки атмосферага ҳавосига ташланаётган иссиқхона газларининг миқдорини камайтиришда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Қишлоқ хўжалиги тармоғида экологик тоза энергия ва ресурс ечимларини илгари суриш европа тикланиш ва тараққиёт банкининг ўзбекистондаги фаолиятининг стратегик устувор йўналишларидан биридир.

“Яшил технологиялар” Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигида, шу жумладан, *мева-сабзавотчилик кластерларини* ривожлантиришга замонавий энергия тежамкор технологиялар, энергия ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва яшил иқтисодиётни молиялаштириш фонди (geff) имкониятлари орқали углерод чиқиндиларини камайтириш йўллари юзасидан йўл-йўриқлар кўрсатади.

Кўпгина ҳамкор молия институтлари – банклар, лизинг компаниялари, микромолия ташкилотлари мақсадли яшил молиялаштириш дастурлари доирасида кредит бериш тўғрисида қарор қабул қилишдан олдин лойиҳаларни техник баҳолаш учун gts дан фойдаланишлари мақсадга мувофиқ.

ЕтТб корхоналарнинг энергия тежаш салоҳиятини рўёбга чиқаришга ва энергия самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Европа тикланиш ва тараққиёт банки хусусий сектор билан ҳамкорликка урғу берган ҳолда, лойиҳаларга сармоя киритади, давлат сиёсати бўйича мулоқот олиб боради ва уларга техник ёрдам кўрсатади. Ўзбекистондаги агробизнес субъектлари яшил иқтисодиётни молиялаштириш механизидан (гефф) фойдаланиш орқали энергия самарадорлиги ва қайта тикланадиган энергияга сармоя киритишлари мумкин. Ушбу имтиёз доирасида етТб ўзбекистондаги ҳамкор банклар орқали кичик ва ўрта бизнес корхоналари ва корпорацияларга иссиқхона газлари чиқиндиларини камайтирадиган яшил технологияларга, шунингдек, иқлим ўзгаришига мослашиш ва таъсирларни юмшатиш технологияларига сармоя киритиш учун кредитлар ажратади.

АТБ Ипак йўли банк, АТБ Ҳамкорбанк, АТБ Саноатқурилишбанклар ЕТТБнинг биринчи маҳаллий ҳамкорлари бўлиб, улар хусусий компанияларни кредитлаш учун умумий қиймати 60 миллион долларлик яшил кредит линияларини қўлга киритган. Кредитлар иссиқлик изоляцияси, фотоэлектр куёш панеллари, геотермал иссиқлик насослари ва сувни тежайдиган суғориш тизимлари каби яшил технологияларга инвестицияларни қоплайди. Корхоналар ва ҳамкор банклар етТб нинг яшил технологиялар селектори ёрдамида тасдиқланган энергия тежамкор ечимларни топишлари мумкин.

ЕТТБ Ўзбекистон иқтисодиётига 121 та лойиҳа доирасида 3,8 миллиард евро инвестиция киритди.

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Европа иттифоқининг Ўзбекистондаги делегацияси ва бмт тараққиёт дастурининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ўртасида «агро-озик-овқат секторида яшил иқтисодиётга инклюзив ўтишни қўллаб-қувватлаш ва қишлоқ хўжалигида билимлар ва инновацияларнинг иқлимга мослашган тизимини ривожлантириш» лойиҳасини амалга оширмоқдалар.

Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотига кўра, лойиҳа бюджети 4 150 000 еврони ташкил этади, амалга ошириш муддати эса 2025 йил 30 сентябргача этиб белгиланган. Янги лойиҳа озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги секторида "яшил иқтисодиёт"га инклюзив ўтиш

ва қишлоқ хўжалигида билимлар ва инновацияларнинг «иқлимга оптимал мослашган» тизими (уакис)ни жорий этишга ҳисса қўшади.

Осиё тараққиёт банки (отб) ҳисоботи маълумотларига кўра, ўзбекистонни яшил иқтисодиётга айлантиришга ёрдам бериш учун иқлимдан хабардорликни ошириш, яшил давлат инвестицияларини режалаштириш бўйича институционал мувофиқлаштиришни кучайтириш ва яшил молиялаштиришни ривожлантириш учун қулай муҳит яратишни таклиф қилган. Бу эса, давлат-хусусий шериклик ва кредит кафолатларини кенгайтириш қайта тикланадиган энергия ишлаб чиқариш ва бошқа муҳим инфратузилмага хусусий инвестицияларни жалб қилишга ёрдам беради.

Яшил иқтисодиёт тамойилларидан бири барқарор ишлаб чиқариш ва истеъмолни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, шунингдек, кам углеродли, ресурсларни тежовчи технологияларни жорий этишдан иборат. Мутахассисларнинг таъкидлашича, янги иқтисодий моделга ўтиш босқичма-босқич ёндашувни талаб қилади. Ўтишнинг асосий босқичларини европа иттифоқи томонидан жорий этилаётган экологик ташаббуслар мисолида кўриш мумкин.

Биринчи босқичда атроф-муҳитга зарар етказувчи ишлаб чиқаришга инвестицияларни камайтириш керак. Шундай қилиб, европадаги кўплаб банклар 2022 йилдан бошлаб газ лойиҳаларига кредит беришни тўхтатмоқда. Бу нафақат саноатни имтиёзли давлат кредитларидан маҳрум қилади, балки хусусий инвесторлар учун унинг жозибдорлигини ҳам камайтиради. Яшил иқтисодиётга ўтишнинг муҳим босқичи транспортдан чиқадиган чиқиндиларни қисқартириш, қайта тикланадиган энергия манбаларини ривожлантириш ва органик қишлоқ хўжалигини ривожлантиришдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ПҚ-4477-сонли қарори.

2. Коррпоо А., Тынккынен Н. 2022. Conceptualizing «green economy» in russian academic debate. Eurasian geography and economics:1-23.

3. Порфирьев Б.Н. Зеленая экономика и зеленые финансы / б.н. Порфирьев // Учебное пособие. Международный банковский институт. Санкт-петербург, 2018. – 412 с.

*У.Ў.Арслонов,
ТДИУ таянч докторанти*

Ўзбекистонда барқарор иқтисодий ўсиш шароитида махсус иқтисодий зоналарда замонавий ривожланиш ва инвестицияларни жалб қилиш истикболлари

Янги Ўзбекистоннинг замонавий ривожланиши инновацион технологияларни яратиш ва жорий этиш, республиканинг глобал инновацион индексидаги мавқеини яхшилашсиз мумкин эмас, бу ерда уни 2030 йилгача [1] рейтингнинг топ-50 мамлакатига киритиш яқин келажакда ҳал қилиниши керак бўлган кенг кўламли мақсад сифатида белгиланган. Яқин йиллар ичида республика учун корхоналар рақобатбардошлигини ошириш мақсадида киритилган инновацион янгиликлар, бугунги кунда миллий корхоналар ва тармоқларни ривожлантириш учун энг зарурий шартлардан бири бўлиб, бутун иқтисодиёт самарадорлигини тавсифловчи омиллардан биридир. Шу билан бирга, юқори технологияли бизнесни ривожлантириш учун яратилган шаффоф ва қулай муҳит ҳамда ишлаб

чиқаришларни маҳаллийлаштириш ва иқтисодийга рақобатбардош инвестицияларни жалб этиш учун зарур шарт-шароитлар ўзбекистон ҳудудида махсус иқтисодий зоналар (МИЗ) ривожланишига ёрдам бермоқда. 2023 йил 1 январь ҳолатига кўра, мамлакатда 20 та шундай зоналар мавжуд бўлиб, улар республиканинг 12 минтақасида иқтисодийни модернизация қилиш институти ҳисобланади. Махсус иқтисодий зоналар жаҳон бозорига юқори даражадаги очиқлик, шунингдек, инвестициялар учун қулай божхона ва солиқ режимлари ўрнатилганлиги билан ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикаси инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги маълумотларига кўра [2], 2008 йилдан 2022 йилгача бўлган даврда миз ҳудудларида 3,2 млрд. Долларлик 604 та лойиҳа амалга оширилди, шундан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 896,9 млн долларни ташкил этади, бунинг натижасида 55 мингга яқин янги иш ўринлари яратилди. Бугуни кунда 680 та корхона миз резидентлари ҳисобланади.

Ўзбекистон иқтисодийни барқарор ривожлантириш йўлларида бири – бу ҳудудларда саноат ишлаб чиқаришини амалга ошириш лойиҳаларига ички ва хорижий инвестицияларни кенг жалб этиш ҳисобланади. Бундан асосий мақсад – махсус иқтисодий зоналарда яратилган маҳсулотларни нафақат ички, балки ташқи бозорларга экспорт қилишдир. Ушбу вазифаларни амалга оширишнинг методологик асосини мамлакатимизда 2019 йил янги қабул қилинган ўзнинг “махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги қонунига [3] киритилган қоидалар ташкил этади. Тадқиқотда дастлаб методологик қоидалар қонунда белгиланганидек, тадқиқот объектида намоён бўлиши ҳамда қандай натижаларга эришилганлиги реал статистик маълумотлар динамикаси асосида таҳлил қилиниши керак. Бундай ёндашув келгусида махсус иқтисодий зоналарни ривожлантириш учун қандай муаммо ва вазифаларни ечишга асосий эътибор қаратиш зарурлигини, ана шу вазифаларни қабул қилиш усул ёки йўллари асослашга имконият беради. Тадқиқот натижа ва хулосалари белгилаб олинган мақсадга мос бўлиши ва улар ушбу тадқиқот объекти учун нафақат муҳим илмий, балким юқори амалий аҳамиятга ҳам эга бўлиши керак.

Ўзбекистонда қонун ҳужжатларига мувофиқ махсус иқтисодий зоналар куйидаги шаклларда ташкил этилиши мумкин: эркин иқтисодий зоналар; махсус илмий-технологик зоналар; туристик-рекреация зоналар; эркин савдо зоналари; махсус саноат зоналари. Ўзбекистонда ташкил этилаётган махсус иқтисодий зоналар турларининг хусусиятларини кўриб чиқамиз. Эркин иқтисодий зона-янги ишлаб чиқариш қувватларини яратиш, юқори технологияли ишлаб чиқаришни ривожлантириш, замонавий рақобатбардош, импорт ўрнини босувчи, экспортга йўналтирилган тайёр саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни ривожлантиришда фаол иштирок этиш, шунингдек, ишлаб чиқариш, муҳандислик-коммуникация, йўл-транспорт, ижтимоий инфратузилма ва логистика хизматларини ривожлантиришни таъминлаш учун мўлжалланган ҳудуд.

Ўзбекистонда кенг тарқалган мизнинг яна бир тури – бу туристик-рекреация зона, унда замонавий туристик инфратузилма объектларини (меҳмонхона мажмуалари, маданий-соғломлаштириш, савдо-кўнгилочар ва бошқа туристик объектлар) яратиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун ташкил этиладиган ҳудуд, дам олиш масканининг махсус функционал ва мавсумий зоналари, туристларга хизмат кўрсатиш шаклидир.

Бошқарув, иқтисодий ва молиявий фаолиятнинг махсус режими жорий этиладиган ҳудудлар зарур маъмурий, ишлаб чиқариш, илмий-технологик, муҳандислик-коммуникация, йўл-транспорт ва ижтимоий инфратузилмани яратиш учун ер участкаларини ажратиш йўли

билан шакллантириладиган хизмат кўрсатиш ва ишлаб чиқариш зоналари мавжуд бўлган махсус саноат зоналари ҳисобланади.

Мизнинг ишлаш механизми махсус шартлар билан белгиланади. Жаҳон ва маҳаллий тажрибага асосланиб, бундай шароитларни етти йўналишда гуруҳлаш мумкин: инвестиция ва тадбиркорлик фаолиятини институционал тартибга солиш; махсус солиқ режимини ташкил этиш; хорижий валютадаги операцияларга чекловларни олиб ташлаш; ресурслардан тўлиқ фойдаланишни таъминлаш; махсус божхона ҳолатини жорий этиш; имтиёзлардан фойдаланиш кўламини назорат қилиш.

Ушбу йўналишларда бугунги кунда (2022 йил) республика минтақаларида 21 та махсус иқтисодий зоналар (миз) фаолият юритмоқда (жадвал). Улар таркибида ҳудудлар бўйича жами 513 та кичик ва ўрта саноат корхоналари фаолият кўрсатмоқда. Улар сони 2022 йил бошида 2020 йил бошига нисбатан 108 тага ёки 26,7%га кўпайган. Махсус зоналарда 2022 йил 1 январь ҳолатига 2020 йил шу даврига нисбатан 3630 млрд. Сўм (ёки 24,1%)дан ошиқ саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилган.

Жадвал

Ўзбекистонда махсус иқтисодий зоналар ривожланишининг асосий кўрсаткичлари динамикаси (млрд. сўм)

Кўрсаткичлар	Махсус иқтисодий зоналар			Ўсиш, 2022 йил 2020 йил бошига нисбатан, %да
	1.01. 2020 й.	1.01. 2021 й.	1.01. 2022 й.	
Махсус иқтисодий зоналар сони	16	18	21	31,3
Улар таркибидаги корхоналар	405	526	513	26,7
Саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш млрд. сўм	15074,3	12268,8	18704,2	24,1
Қурилиш ишлари ҳажми,	36,9	62,7	31,4	-14,9
Асосий капиталга киритилган инвестициялар	3313,1	3971,6	3319,9	0,2
Фойда	401,7	564,3	540,3	34,5
Дебиторлик қарзлари	3704,9	3172,2	4994,7	34,8
Кредиторлик қарзлари	4851,3	4782,1	5843,1	20,5
Экспорт	927,5	1782,7	3646,4	393,1

Манба: статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилган

Махсус иқтисодий зоналарда 2020-2022 йиллар бошида жами 10604,6 млрд. Сўм асосий капиталга инвестициялар киритилган ва бу ўртача ҳар йилда битта корхонада 7,4 млрд. Сўмга тенг инвестиция киритилганлигини кўрсатади. Ушбу тоифадаги махсус зоналарда 2022 йил бошига 540,3 млрд. Сўм фойда олинган ва бу 2020 йилнинг шу даврига нисбатан 34,5%га кўпдир.

Ўзбекистон ҳудудларида фаолият юритаётган мизлар ривожланишининг муҳим натижаларидан бири – бу уларда кейинги йилларда экспортга маҳсулот чиқариш даражаси ошганлигидир. Махсус зоналарда 2022 йил бошига 3646,4 млрд. Сўмлик маҳсулот хорижий давлатларга экспорт қилинган. Бу кўрсаткич 2020 йил бошига нисбатан қарийб 4 мартага, 2021 йил шу даврига солиштирганда эса 2 мартага кўпдир.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, республика барча мизларига уларни ташкил этиш чоғида қўйилган талаблар бажарилмайди. Ҳозирча мизлар корхоналарига хорижий инвестицияларни жалб қилиш кўрсаткичларига эришиш даражаси суств. Шу билан бирга, оқилона ҳал этилиши зарур бўлган кўплаб вазифалар мавжуд ва бу билан мизлар маъмурий кенгашлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича янги республика кенгаши шуғулланиши керак.

Шу муносабат билан қуйидагилар таклиф этилади.

1. Махсус иқтисодий зоналарни ривожлантириш узоқ муддатли стратегик буюртмаларни мавжуд бўлишини талаб қилади. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, давлат кафолатлари билан кенг қўламли буюртма асосида мизларга йирик хорижий ва ички инвесторларни жалб қилиш мумкин. Кафолатланган узоқ муддатли жозибали буюртмалар учун инвесторлар ҳар доим топилади, солиқ ва божхона имтиёзлари улар учун фақат қўшимча имтиёзларга айланади. Мураккаб вазифалар зудлик билан самарали ҳал этилади, масалан, ишлаб чиқариш саноатида унинг мамлакат ялпи ички маҳсулотигади улуши ҳатто йиғиш заводлари, импорт ўрнини босиш, тармоқлар бўйича иқтисодий алоқаларни тиклаш, мизлар иштирокчилари сони, тез суръатлар билан ўсиши ҳисобига ҳам ортади. Давлатнинг инвестицион юкининг камайиши, технологияларнинг жадал ривожланиши юз берди.

2. Махсус иқтисодий зоналарни ривожлантиришни стратегик ва тезкор бошқариш муҳим аҳамиятга эга. Мизлар фаолиятининг жорий натижаларини тармоқ ва корхона миқёсида баҳолашини амалга ошириш ва ҳар бир зона негизида тармоқ кластерларини ташкил этиш бўйича аниқ бир йиллик, 3 йиллик ва янада узоқ муддатли чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Бошқа барча тадбирлар (солиқ, божхона, ердан фойдаланиш маъмурияти) зоналарни ривожлантиришнинг кластер режаси таркибига кириши мумкин. Бу ҳар бир мизлар учун хомашё, кадрлар, технология, инфратузилма ва транспорт-логистика таъминоти билан боғлиқ масалаларни профессионал тарзда ҳал этиш, шунингдек, таъминот ва маркетинг занжирларини, соғлом молиявий инфратузилмани яратиш ҳамда маҳаллийлаштириш матрицаларини жорий этишни назарда тутади.

Барқарор ва инклюзив ривожланиш марказида унумдорлик ва рақобатбардошликнинг барқарор ўсиши ётади, бу эса инновациялар, логистика ва инсоний кўникмаларга қаратилган сиёсатни талаб қилади. Мизлар иқтисодий кластерлар сифатида миқёс, билим яратиш, тарқалиш ва тарқатиш иқтисодларининг асосий марказий ҳаракатлантирувчилари сифатида тан олинган. Кам таъминланган кластернинг ўсиши потенциали нафақат унумдорликни оширишга, балки минтақавий ҳамжамиятларни ишлаб чиқариш тизимлари билан интеграциялашуви орқали ривожланишнинг универсал ва инклюзив шаклларини рағбатлантириш учун яратилган қулай муҳитга асосланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти “Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси” 28.01.2022 й. ПҚ-60 сонли қарори.

2. Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги. [электрон манба]: https://miit.uz/ru/menu/2022_yil_yakunlari_va_2023-yil_uchun_rivojlanish_istiqbollari_bo`yicha_o`zbekistondagi_erkin_iqtisodiy_zonalar (мувожаат вақти: 25.08.2023)

3. Ўзбекистон Республикасининг “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Қонуни. 17.02.2020 йилдаги ЎРҚ-604-сон.

4. Асадов Х., Абдуллаев Р. Инвестиционная активность и эффективность использования инвестиций в регионах Узбекистана//экономическое обозрение. 2020. - №11 (250).

Yer-suv cheklanganligi sharoitida aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash va sug'urtalashning dolzarbligi

Yer-suv cheklanganligi sharoitida qishloq xo'jaligidagi fermer va dehqon xo'jaliklari faoliyati samaradorligiga ob-havoning keskin o'zgarishi bilan har-xil tabiiy ofatlar natijasida yetkazilgan zarar bevosita ta'sir etadi. Oxirga yillarda qishloq xo'jaligida sug'urta munosabatlarini keng rivojlantirish bo'yisha bir qator izlanishlar olib borilish bilan birga uning amaliy jihaatlariga ham keng e'tibor berildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning tashabbuslari bilan qabul qilingan 2017-2021-yillarda O'zbekiston respublikasi rivojlanishining beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yisha harakatlar strategiyasi hamda 2019-yil 2-avgustdagi PQ-4412-sonli qaroriga muvofiq yangi tahrirdagi "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonun ishlab shiqildi. Ushbu qonun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2021-yil 23-noyabrda imzolandi hamda 2022-yil 25-fevraldan boshlab kushga kirdi.

Yer-suv cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga e'tiborni oshirish muhim masalalardan biridir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xususan oziq-ovqat mahsulotlarini import qiluvchi mamlakatlar uchun yuqori darajadagi asosiy xavf bu oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash siyosati sifatida jiddiy vaziyatni yuzaga keltiradi.

Qishloq xo'jaligi ekinlaridan xususan, paxta, g'alla, meva-sabzavot, poliz, kartoshka va uzum mahsulotlari yetishtirish hajmini oshirish orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda tarmoqni bevosita turli kutilmagan va stixiyali hodisalardan sug'urtaviy himoyalashni takomillashtirishni talab etadi.

Qishloq xo'jaligida 2020 yilning yakunlariga ko'ra, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklari mahsulot (xizmat) larning umumiy hajmi 260,3 trln.so'mni, shu jumladan dehqonchilik va chorvchilik, ovchilik va va ushbu sohlarda ko'rsatilgan xizmatlar - 258,1 trln.so'mni, o'rmon xo'jaligi – 6,7 trln.so'mni, baliqchilik xo'jaligi 1,8 trln.so'mni tashkil qildi.

Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning yagona yo'li sifatida, qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirish jarayonida resurslar ta'minoti, urug'lik va mineral o'g'itlar yetkazib berish, daladan iste'molchigacha hamda ichki va tashqi bozorlarga mahsulotlarni yetkazib berish bog'liq holatlarda turli xavf-xatarlar yuzaga kelishi mumkin.

Mamlakatimizda qishloq xo'jaligini sug'urtalash borasida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida sug'urta tashkilotlarining sug'urta bozoridagi o'rni va mavqei ortib bormoqda. Shu jihatdan, sug'urta bozorida ko'rsatilayotgan sug'urta xizmatlari hajmi va sug'urta qamrovi darajasi ortib bormoqda.

Qishloq xo'jaligi faoliyatini davom ettirish, aholini o'z vaqtida qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlash asosida oziq-ovqat xavfsizligini oldini olish va bu jarayonni sug'urtaviy himoyalash muhim vazifalardan biridir.

Qishloq xo'jaligi korxonalari, fermer va dehqon xo'jaliklari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari hamda qishloq aholisi hisoblanadi. "o'zagrosug'urta" aj tomonidan mijozlarni turli xil tabiiy ofat va baxtsiz hodisalar oqibatida yuzaga keladigan holatlardan sug'urta qilishda muayyan ishlar olib borilmoqda. "o'zagrosug'urta" aj tomonidan tabiiy ofatlar natijasida ko'rilgan zararlarni qoplash maqsadida 2020 yil holatiga ko'ra, jamiyat va uning hududiy filiallari tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar natijasida jami 1475649 ta yuridik va jismoniy shaxslar bilan sug'urta shartnomalari tuzilgan bo'lib, unga ko'ra 178,2 mln.so'm sug'urta mukofotlari yig'ilgan.

“o‘zagrosug‘urta” aj tomonidan sug‘urtalanuvchilar tomonidan ko‘rilgan zararlarni qoplash maqsadida 91,3 mln.so‘m miqdorida sug‘urta to‘lab berildi.

“o‘zagrosug‘urta” aj tomonidan fermer xo‘jaliklarining qishloq xo‘jaligi ekinlari hosilini sug‘urtalash bo‘yicha jami 56,3 mln.so‘m sug‘urta mukofotlari kelib tushgan bo‘lib shundan paxta hosilini sug‘urtalash bo‘yicha 34,9 mln.so‘m va g‘alla hosili sug‘urtasi bo‘yicha 21,1 mln.so‘m sug‘urta mukofotlari yig‘ilgan. Ushbu davrda fermer xo‘jaliklarining tabiiy ofatlar va boshqa turdagi kutilmagan stixiyali hodisalardan ko‘rilgan zararlarini qoplash maqsadida to‘langan sug‘urta to‘voni 44,4 mln.so‘mni tashkil etgan.

Aholini keng ko‘lamli qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bilan ta‘minlash hamda mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini oldini olishda sug‘urtaviy himoyalashni yanada rivojlantirishni taqozo etmoqda. Fikrimizcha, qishloq xo‘jaligini sug‘urtaviy himoyalash tizimini rivojlanishi qishloq xo‘jaligi ekinlari yetishtirish hajmini oshirishda va ularning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashda rag‘batlantiruvchi moliyaviy dastak sifatida qo‘llab-quvvatlaydi.

Xulosa o‘rnida aytish joizki, yer-suv cheklanganligi sharoitida aholini birlamchi oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlashda qishloq xo‘jaligini rivojlanishini moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlarini keng joriy etish, qishloq xo‘jaligini sug‘urtalashning ma‘muriy usullaridan raqamli sug‘urtalash usullariga o‘tish, aholini oziq-ovqat xavfsizligini ta‘minlash maqsadida yangi turdagi ixtiyoriy sug‘urta turlarini ishlab chiqish va yetishtirilgan qishloq xo‘jaligi ekinlari hosilini yo‘qotishni oldini olishga erishish, qishloq xo‘jaligi ekinlarini sug‘urtalashda faqatgina hosilni olishda javobgarlik mavjud bo‘lib, bu jarayonni ekishdan tortib to yetkazib berish, qayta ishlashga bo‘lgan davrgacha sug‘urtalash javobgarligini amalga oshirish lozim.

*A.R. Ergashev,
TDIU tadqiqotchi*

Yer-suv cheklanganligi sharoitida qishloq xo‘jalik mahsulotlari eksporti rivojida xalqaro sifat standartlarining o‘rni

Yer-suv cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va bugungi kunda raqobatbardoshligini oshirishga bo‘lgan talab yildan-yilga ortib bormoqda. Xususan, meva-sabzavot mahsulotlari sifatini oshirish, mahsulotlarni yetishtirish va kafolatlangan xavfsiz yetkazib berish zanjirini ta‘minlashda marketing xizmatining o‘rni alohida ahamiyat kasb etmoqda. “2022-yilda dunyoda iso 9001:2015 standarti talablariga javob beradigan 978 mingdan ortiq sifat menejmenti tizimi hamda iso 22000:2005&2021 standarti talablariga javob beradigan 33 mingdan ortiq oziq-ovqat xavfsizligini boshqarish tizimi joriy etilgan”¹⁰⁸.

Mahalliy amaliyotda ularni qishloq xo‘jaligi kooperatsiyalari agroklastlar, dehqon va fermer xo‘jaliklari, shuningdek agrologistika tizimlari faoliyatlarida keng foydalanish bo‘yicha ilmiy yondashuvlar yetarli darajada rivojlanmagan. Ularni hisobga olgan holda meva-sabzavot mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish sifatini boshqarish tizimlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oxirgi yillarda “...respublikamiz agrar sohasini isloh qilish, xususan sohada davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish, bozor munosabatlarini keng joriy qilish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi, qayta ishlovchi va sotuvchi sub’ektlar o‘rtasidagi munosabatlarning huquqiy asosini mustahkamlash, sohaga investitsiyalarni jalb qilish, resurstejamkor texnologiyalarni joriy etish

¹⁰⁸ <https://www.iso.org/the-iso-survey.html>

hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni zamonaviy texnikalar bilan ta'minlash borasida muayyan ishlar amalga oshirilmoqda"¹⁰⁹.

Agrar sektorni rivojlantirish, sohaga zamonaviy texnika va texnologiyalar, innovatsiya, hamda ilg'or ilm-fan yutuqlarini joriy etish orqali uning rivojini ta'minlash eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. "qishloq xujaligini rivojlantirish borasida, mamlakatimiz stendiga germaniya, niderlandiya, fransiya, buyuk britaniya, italiya, polsha, ummon, pokiston, rossiya, turkiya, isroil va boshqa mamlakatlardan ko'plab ishbilarmonlar tashrif buyurib, O'zbekistonlik yetkazib beruvchilar bilan o'zaro manfaatli hamkorlikni yo'lga qo'yishga katta qiziqish bildirishdi".

Integratsiyalashuv jarayonlarining yanada chuqurlashuvi, ichki va tashqi bozorlarda xorijiy ishlab chiqaruvchilar tomonidan taklif qilinayotgan mahsulotlar bilan raqobat qila oladigan mahsulotlar ishlab chiqarish zaruriyati, shuningdek iste'molchilarning mahsulot sifatiga bo'lgan talablari qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sifatini oshirish, jumladan sohaga xalqaro standartlarni joriy qilishni yanada rivojlantirishni talab qilmoqda.

Amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida qabul qilingan dasturiy chora-tadbirlar bevosita, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning jadal rivojlanish yo'liga o'tishini qo'llab-quvvatlashi bilan birga, respublikamizning oziq-ovqat xavfsizligi va oziq-ovqat mahsulotlarining asosiy turlari bilan o'zini-o'zi ta'minlashi kerak. Bu esa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish hajmi, avvalambor, tashqi bozorda talab yuqori bo'lgan qayta ishlangan mahsulotlar sezilarli darajada oshishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli chora tadbirlar va yangi qonun hujjatlari ishlab chiqilmoqda. Qishloq xo'jaligini strategik rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridan kelib chiqib qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha uzoq muddatga mo'ljallangan strategiyaning mavjud emasligi, yer va suv resurslaridan samarali foydalanishga, sohaga investitsiyalarni keng jalb etishga, ishlab chiqaruvchilarning yuqori daromad olishiga va mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirishga to'sqinlik qilayotganligini inobatga holda ishlab chiqilgan "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasi" bu borada qabul qilingan huquqiy hujjat hisoblanadi¹¹⁰.

Xalqaro statistik ma'lumotlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, 2023 yilda 8,1 mlrd. Kishiga, 2030 yilda esa 8,4 mlrd. Kishiga yetadi, bu esa jahon mamlakatlari oldiga ularni oziq-ovqat bilan ta'minlash bo'yicha dolzarb chora-tadbirlarni qabul qilish vazifalarini qo'yadi. Aholi jon boshiga oziq-ovqat ishlab chiqarishning kelgusi o'rtacha jahon darajasini saqlashda (298 kg/yil), 2023 yilda jahon meva-sabzavot ishlab chiqarish hajmi minimum 3,1 mlrd. Tonna, 2030 yilda esa – 2,5 mlrd. Tonnani tashkil etishi lozim.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlari sifat standartlarini belgilashning o'zi alohida bir maqsad emas. U barcha ishlab chiqaruvchilarga meva, uzum va sabzavot ekinlari navlarini, ularni parvarishlash, xosilni yig'ib olish, transport vositasida tashish, saqlash va qayta ishlash texnologiyalarini tanlashda real yordam ko'rsatishning muhim elementi hisoblanadi. Bu standartlar sabzavotchi va bog'bonlarga bozorda raqobat kurashida amaliy yordam berishda ularning ishlab chiqarish faoliyati uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Yer-suv cheklanganligi sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va global gap standartini joriy etish yo'llari asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlarini eksport qilish imkoniyati

¹⁰⁹ <https://lex.uz/docs/4567334>

¹¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktyabrdagi «O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5853-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/4567334>

ortadi. Yer-suv cheklanganligi sharoitida O‘zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va global gap standartini joriy etish borasida quyidagilar tavsiya etiladi:

- Meva-rezavor mahsulotlarini yetishtirish uchun ajratilgan yer maydonini va meva-sabzavot yetishtirishga kiritilgan investitsiya hajmining 100 foizga oshirish hisobidan mamlakatimizda meva-sabzavot mahsulotlari eksporti hajmini mos ravishda 32 % va 24 % ga qo‘shimcha oshirish mumkin. Hozirgi kunda tarmoqdagi mavjud aholi bandligi oshib ketgan bo‘lib, bu mos ravishda mehnat unumdorligini pasayishiga olib kelayotganligi aniqlanib uning hisobidan 20 % ni meva-sabzavot mahsulotlari eksporti hajmini kamayishiga olib kelishi aniqlandi.

- Meva-sabzavot mahsulotlariga qo‘yiladigan sifat standartlari, texnik, sanitariya, gigienik, fitosanitariya, veterenariya, ekologik va boshqa talablarni iso 9001:2000 va iso 22000:2005 standartlari doirasida joriy etish yetarli emasligi va qishloq xo‘jaligi sohasiga halqaro standartlar, sifat menejmenti tizimlarini joriy qilishni rivojlantirish uchun zaruriy institutsional sharoitdan foydalangan holda mamlakatimizda sifat menejmenti tizimidagi standartlarni joriy qilish mexanizmini shakllantirish va rivojlantirishni talab etadi.

*Е.Р. Ким,
докторант кафедры «макроэкономический
анализ и прогнозирование» ТГЭУ*

Ключевые аспекты влияния человеческого капитала на устойчивый экономический рост Узбекистана

В современном мире одним из ключевых факторов, определяющих устойчивое экономическое развитие и процветание нации в целом, является человеческий капитал. Этот ресурс, представленный образованием, навыками, здоровьем и знанием населения, становится все более важным для стран, стремящихся обеспечить стабильный и устойчивый экономический рост. В контексте Узбекистана, этот вопрос приобретает особое значение, так как страна активно работает над совершенствованием своей экономики и социальной инфраструктуры.

Узбекистан, расположенный в центре Центральной Азии, обладает богатыми природными ресурсами, геополитическим положением и культурным наследием, которые содействуют потенциалу для экономического развития. Однако для того чтобы в полной мере реализовать этот потенциал, стране необходимо обратить внимание на развитие своего человеческого капитала.

Человеческий капитал - это концепция, которая описывает накопленные знания, навыки, образование, опыт, здоровье и способности индивидуальных людей и населения в целом в контексте их потенциала для участия в экономической деятельности и обогащения общества.

Роль человеческого капитала в экономике весьма значительна. Узбекистан активно стремится к модернизации своей экономики и преобразованию в инновационное общество. В этом контексте человеческий капитал играет ключевую роль, поскольку инновационные процессы и технологические изменения требуют высококвалифицированных кадров, способных адаптироваться к изменяющимся условиям.

Рассмотрим важные аспекты влияния человеческого капитала:

Повышение производительности: образование и профессиональные навыки населения увеличивают производительность труда. Чем более квалифицированной и образованной является рабочая сила, тем более эффективно она может выполнять свои

задачи, что способствует росту производительности и, следовательно, экономическому росту.

Инновации и технологический прогресс: люди, обладающие знаниями и креативностью, способствуют разработке новых технологий, идей для инноваций и созданию новых продуктов и услуг, тем самым способствует росту экономики.

Повышение качества рабочей силы: образование и профессиональное обучение способствуют повышению качества рабочей силы. Это делает Узбекистан более привлекательной страной для иностранных инвесторов, которые ищут высококвалифицированных работников.

Адаптация к изменениям: человеческий капитал позволяет обществу быстро адаптироваться к изменяющимся условиям и требованиям рынка труда.

Увеличение доходов и уровня жизни: образование и профессиональное развитие повышают заработную плату и доходы населения, что влияет на уровень жизни и потребительские возможности.

Улучшение здоровья и продолжительности жизни: здоровое население имеет больший потенциал для активного участия в экономической деятельности. Повышение уровня здоровья и доступности медицинской помощи может увеличить количество рабочих часов и продуктивность труда.

Поддержание социальной стабильности: уровень образования и здоровья также связан с социальной стабильностью. Образованные и здоровые граждане более вероятно будут участвовать в развитии экономики и общества, а также менее склонны к участию в социальных конфликтах.

Способствование снижению безработицы: подготовленные и квалифицированные работники более конкурентоспособны на рынке труда, что способствует снижению уровня безработицы и созданию новых рабочих мест.

Улучшение доступности кредитов и инвестиций: высокий уровень человеческого капитала может сделать Узбекистан более привлекательным для инвесторов и финансовых организаций, что может способствовать притоку инвестиций и развитию финансового сектора.

Человеческий капитал играет критическую роль в обеспечении стабильного и устойчивого экономического роста в Узбекистане. Поэтому страна продолжает инвестировать в образование, здравоохранение и развитие навыков своего населения, чтобы поддерживать и увеличивать свой человеческий капитал и, следовательно, укреплять свою экономику.

Улучшение качества жизни и потребительского спроса: рост уровня образования и доходов населения способствует увеличению потребительского спроса. Более квалифицированные работники обычно имеют более высокие доходы и, таким образом, могут потреблять больше товаров и услуг. Это создает дополнительный стимул для развития отечественных отраслей и привлекательности иностранных товаров и инвестиций.

Содействие малому и среднему бизнесу: обладание навыками и знаниями, полученными через образование и профессиональную подготовку, может способствовать развитию малых и средних предприятий. Это сектор экономики, который играет важную роль в создании рабочих мест и стимулировании инноваций.

Поддержание экономической устойчивости: высокий уровень человеческого капитала может помочь стране лучше справляться с внешними и внутренними

экономическими вызовами. Образованные и компетентные специалисты способны быстро адаптироваться к изменяющимся условиям и решать экономические проблемы.

Социокультурное развитие: человеческий капитал также важен для социокультурного развития страны. Образованные граждане обогащают культурное и интеллектуальное наследие Узбекистана, способствуя расцвету искусства, литературы и науки.

Таким образом, влияние человеческого капитала на экономический рост в Узбекистане очевидно и многогранно. Эффективное развитие образования, здравоохранения и профессиональных навыков населения будет продолжать оставаться приоритетом для правительства Узбекистана в ближайшие десятилетия, чтобы обеспечить устойчивый и стабильный экономический рост, и улучшение качества жизни граждан.

Человеческий капитал остается одним из ключевых активов Узбекистана, и его развитие и укрепление продолжают оставаться приоритетными задачами для страны. Путем инвестиций в образование, здравоохранение, профессиональное развитие и цифровую грамотность Узбекистан стремится подготовить своих граждан к вызовам современного мира и способствовать устойчивому и инклюзивному экономическому росту.

*Х.Б. Саидрасулова
Геология фанлари университети,
кафедра мудири и.ф.ф.д., PhD*

Корхонада иқтисодий ресурслардан оқилона фойдаланиш асосида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда саноатнинг замонавий тармоқларини жадал ривожлантиришга муҳим аҳамият берилиб, ўрта муддатли истикболда саноат ишлаб чиқариши соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсадли вазифалари ва устувор йўналишларидан бири сифатида “юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш”¹¹¹ белгиланган. Миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга ошириш¹¹² ривожланаётган ўзбекистоннинг истикболдаги мақсадлари ҳисобланади.

Янгиланаётган Ўзбекистонда бозор муносабатларини самарали ривожлантириш асосида саноат тармоғининг жадал ривожланиши энг аввало корхоналар иқтисодий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга боғлиқ. Мамлакатимиз иқтисодиёти соҳасида ўзига хос сиёсати мавжуд бўлиб, асосан унинг замонавий тармоқларини ривожлантириш ва унга эрнишиш омиллари сифатида мавжуд маҳаллий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар тизимидан иборатдир.

¹¹¹ “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли Фармони, 1-илова, 3.2-банд.

¹¹² “Ўзбекистон Республикаси янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-60-сонли Фармони

Республикамиз саноат корхоналарининг барқарор ривожланиши ва уларнинг рақобат устунлигини таъминланиши аксарият ҳолларда унда мавжуд бўлган иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишга боғлиқдир. Шунинг учун тадқиқот жараёнида тармоқ корхоналарида иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланишнинг назарий, услубий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этамиз.

Бугунги кунда саноат тармоғи иқтисодиётнинг лакомативи сифатида динамик секторига айланиб бормоқда ва барқарор ривожланиш тенденцияларига эга. Саноат корхоналарида ишлаб чиқариш жараёнларини бошқаришда маълум миқдордаги ресурслар (асосий воситалар, айланма маблағлар, меҳнат ресурслари) сарфланиб, маҳсулот қиймати яратилади.

Саноат тармоқлари тузилмасининг ўзига хос хусусиятларини стратегик ташкилий ечим сифатида ўрганиш иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш тизимини тўғри аниқлаш имконини беради.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз саноат салоҳиятини мустаҳкамлаш ва худудларни комплекс ривожлантириш, шаҳар ва вилоятларда янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиш ҳисобига аҳолини иш билан банд қилишни кенгайтиришга қаратилган комплекс чора-тадбирлар қабул қилинди ва амалга оширилди. Натижада, сўнгги тўрт йил ичида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 23 фоизга, шу жумладан электротехника, тўқимачилик, чарм-пойабзал, озиқ-овқат, фармацевтика, заргарлик саноати, қурилиш материаллари, мебель, уй-рўзғор буюмлари ва бошқа истеъмол моллари ишлаб чиқариш сингари саноатнинг худудларда жадал ривожланаётган тармоқлари 1,3 баробардан кўпроқ ўсди.¹¹³

Саноат корхоналарини ривожланиб бориши макроиқтисодий барқарорликни таъминлабгина қолмасдан, аҳолининг яшаш фаровонлигини оширади ҳамда иқтисодиётни ривожланиши ҳамда ишсизликни олдини олишга олиб келади. Саноат маҳсулоти сифати корхонанинг фаолиятини режалаштиришда ва уни аниқлашда қўлланиладиган асосий кўрсаткичлардан бири бўлиб, унда меҳнатни ташкил қилиш, унинг жихозланиш даражаси, мутахассисларнинг малакаси, ишлаб чиқаришни бошқариш ҳолати билан ифодаланади.

2022-2026 йилларга мўлжалланган “янги ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” нинг 22-бандида “...миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бароварга ошириш”¹¹⁴ масалалари илгари сурилган. Бундан кўриниб турибдики, вилоятларда ишлаб чиқариладиган саноат маҳсулоти ҳажмини оширишга эътибор қаратилмоқда.

Саноат ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг худудий стратегиялари натижаларига кўра таҳлил қилишда илмий адабиётлар кластер моделига, шунингдек импорт ўрнини босувчи ва минтақалараро каби модификацияларга эътибор қаратилади. Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг худудлар бўйича таҳлил қилишдан мақсад минтақанинг ташқи зарбаларга чидамли бўлган саноат мажмуасини ривожлантириш стратегияларини аниқлашдан иборат.

Биргина қашқадарё вилояти кесимида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари ҳажми динамикаси ва уларнинг 2018-2022 йилларда номинал қиймати бўйича саноат маҳсулотлари

¹¹³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 июндаги ПФ-6244-сонли “Худудларнинг саноат салоҳиятини оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони. ҚММБ, 09.06.2021 й., 06/21/6244/0539-сон

¹¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони

микдорининг ўсиш динамикаси берилган. Маълумотларга кўра, Қашқадарё вилоятида ушбу кўрсаткич йиллар давомида ўсаётганини кўришимиз мумкин. 2018 йилда вилоятда 14529,5 млрд. Сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган бўлса, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич 22814,7 млрд. Сўмни ташкил этган, яъни 1,5 баробарга ўсган. 2022 йилда саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш нишон туманида (5222,4 млрд. Сўм), Ғузор туманида (3506,4 млрд. Сўм), Қарши шаҳрида (3480,0 млрд. Сўм) нисбатан кўп бўлган. Паст даражада ишлаб чиқариш қамаши (657,6 млрд. Сўм), Китоб (685,4 млрд. Сўм), Косон (939,8 млрд. Сўм), Миришкор (599,9 млрд. Сўм), Муборак (628,5 млрд. Сўм), Чирокчи (542,5 млрд. Сўм), Шаҳрисабз (427,1 млрд. Сўм), Яккабоғ (790,6 млрд. Сўм) шаҳарларида қузатилади. Қолган туманларда бу кўрсаткичлар ўртача бўлиб, 1745-1356 млрд. Сўм оралиғида бўлган.

Худудий саноат корхоналарида иқтисодий ўсишга, асосан унумдорлик кўрсаткичларини ошириш ҳисобига эришиш муайян вақт ўтиб бориши билан тобора юқорироқ натижа бериб боради. Ўз навбатида вилоят ҳудудларидаги қайта ишлаш ва бошқа саноат тармоқларида унумдорлик кўрсаткичларининг аҳамиятини ўсиши ва ҳисобланиши маҳсулот ҳажмининг ошиши жиҳатидан ўзининг долзарблигини оширади. Чунки, ишлаб чиқариш жараёнида иқтисодий самарадорликка интенсив омилларининг таъсири нисбатан ўсиб бориш тенденциясига эга.

Хулоса ўрнида шунини айтиш жоизки, вилоят саноат тармоғи кўрсаткичлари бўйича 2019 йилда республика ҳудудлари бўйича ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатлари паст даражада бўлган бўлса, 2021 йилга келиб юқори ўринлардан жой олган. Вилоят ҳудудлар бўйича саноат маҳсулотлари ҳажми динамикаси 2020 йилда паст ўринлардан жой олган бўлса, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич анча юқори ўринлардан жой олди.

Худудлар саноатини мутаносиб ривожлантириш ва самарали жойлаштириш стратегиясини белгилашда, саноатнинг ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишда келтириб ўтилган услубий ёндашувлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Ўзбекистон Республикада саноатни ишлаб чиқариш салоҳиятидан самарали фойдаланишда мавжуд имкониятлар ва ишлаб чиқариш салоҳиятини оширишга таъсир этувчи омилларини инобатга олган ҳолда амалга ошириш лозимлигини аниқлатади.

*Ш.Д. Дониёрова шахноза дониёровна
Геология фанлари университети,
ўқитувчи*

Саноат корхоналарида иқтисодий ресурслар таснифи ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишга таъсири

Мамлакатимиз миллий иқтисодиётининг барқарор ва самарали ривожланиши аҳамиятли даражада унинг таркибий қисми бўлган худудий ижтимоий-иқтисодий тизимлар элементларини ташкил этувчи хўжаликларнинг ресурс ва институционал омиллари ва шароитлари билан белгиланади.

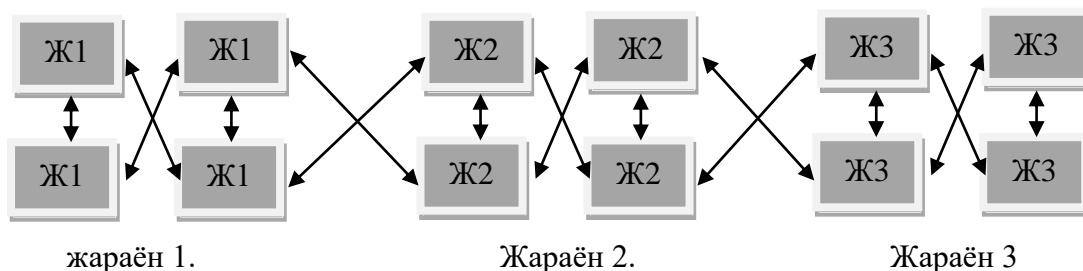
Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар худудларни мутаносиб равишда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш мақсад ва вазифаларини ҳал этишга қаратилган. Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг табақаланиши, биринчи навбатда, минтақаларнинг иқтисодий ресурсларининг хилма-хиллиги ва фарқи билан боғлиқ бўлиб, бу глобал рақобатнинг кучайиши шароитида нафақат алоҳида худудлар, балки бутун мамлакат учун ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасининг пасайиши хавфини юзага

келтиради. Шундай экан, ҳудудлардаги мавжуд иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш орқалигина бу муаммони ҳал этиш мумкин.

Ҳудудий иқтисодий ресурслардан самарали фойдаланиш миллий ва ҳудудий ривожланиш дастурларига киритилгандир. Умуман олганда, “ривожланиш” одатда ҳар қандай прогрессив ўзгаришларни англатади. Бундай ёндашув давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг барча прогрессив ҳаракатлари ҳудудлар томонидан маълум даражага эришишга қаратилганлигини таъминлайди. Йилдан йилга нафақат ҳудудлараро, балки ҳудуд ичидаги қуйи тизимлар ўртасида ҳам муайян даражада табақаланиш юзага келиб, ижтимоий-иқтисодий табақаланиш кўринишидаги муаммолар кучаяди. Ҳаттоки, туманлар даражасидаги ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида ҳам сезиларли фарқлар пайдо бўлади. Шундай экан, ҳозирги иқтисодий трансформацион жараёнларда ҳудудларнинг барқарор ривожланиши учун уларнинг ресурс салоҳиятини ошириш лозим. Бу муайян ҳудуддаги салоҳиятнинг устуворликлари билан белгиланади.

Бугунги кунда мамлакат иқтисодиётининг инновацион ривожланиши шароитида тадбиркорлик субъектларини самарали ривожлантириш биринчи ўриндаги вазифаси ҳисобланади. Кўпгина корхоналар фаолиятини бошқаришда инновацияларнинг йўқлиги, ишлаб чиқаришнинг етарли даражада самарали бўлмаган технологиялардан фойдаланиши ва чекланган ресурсларнинг нораціонал тақсимланиши, рақобат муҳитининг етарли даражада шаклланмаганлиги сабабли иқтисодиётда беқарорлик ҳолатлари ҳам мавжуд. Натижада, бу ўзгарувчан бозор шароитларига муносиб жавоб беришнинг, иқтисодий механизмни мобил қайта қуришнинг мумкин эмаслигига олиб келмоқда. Кўпинча бу ҳолат ресурсларнинг тузилиши, шунингдек уларни бошқариш механизмлари ҳақида маълумот етишмаслиги сабабли юзага келмоқда.

Саноат корхонасининг хўжалик фаолияти зарур ишлаб чиқариш ресурсларига эга бўлган тақдирдагина самарадорликка эришади. Корхоналар фаолиятининг натижалари бевосита уларнинг ихтиёридаги ресурсларга боғлиқ бўлиб, уларнинг етарли миқдори ишлаб чиқариш фаолияти, даромад олиш ҳамда бозорда рақобатбардош ўринларни мустаҳкамлаш учун зарурдир. Ҳар бир саноат корхонаси фақат ўзига хос бўлган ресурслар мажмуига эга, шунинг учун корхона фаолият натижаларини белгилайдиган ўз ресурс тизимини ишлаб чиқиши керак. Ресурсларнинг оқилона тизими бўлмаса, корхонанинг турдош ташкилотлар ва корхоналарга нисбатан устунликлари ва мавжуд имкониятлари паст даражада бўлади.

1-расм. Саноат корхоналарида иқтисодий ресурсларнинг ўзаро алоқадорлиги чизмаси¹¹⁵

Саноат корхонасидаги ресурслар тизими ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил этиш учун зарур бўлган муайян ресурслар мажмуини зарурат этган ҳолда, мавжуд ресурслар бир-

¹¹⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

бирини тўлдириш, ҳаракатчанлик ва ўзаро алмашиш талабларига жавоб бериши ҳамда ишлаб чиқаришнинг замонавий даржасига мос келиши керак (1-расм).

Ишлаб чиқариш тузилмаларида иқтисодий ресурслар таркиби қуйидагилардан иборат:

– Табiiй ресурслар (ер, ер ости бойликлари, сув, ўрмон ва биологик, иқлим ва рекреация ресурслари);

– Меҳнат ресурслари (меҳнат қилиш лаёқатига эга одамлар);

– Капитал (пул маблағлари, ишлаб чиқариш воситалари);

– Тадбиркорлик қобилиятлари (инсонларнинг товар ва хизматлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш қобилияти);

– Иқтисодий фаолиятни амалга ошириш учун зарур билимлар ва кўникмалар.

Ҳар бир иқтисодий ресурс ўзининг ресурс бозорини шакллантиради: меҳнат бозори, капитал бозори ва бошқалар, улар ўз навбатида маълум бир ресурс учун кўплаб бозорлардан иборат.

Иқтисодий ресурслар ижтимоий ишлаб чиқариш фаолиятини, ижтимоий ишлаб чиқариш ва такрор ишлаб чиқаришнинг узлуксиз жараёнини таъминловчи моддий ва номоддий омиллар ва воситаларнинг йиғиндиси эканлигини ҳисобга олиб, уларни таснифлашда айниқса эҳтиёткор бўлиш керак. Худуд иқтисодиётининг амал қилиши иқтисодий ресурслардан фойдаланишни ўз ичига олади. Қайта ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этувчи ресурслар ишлаб чиқариш ва такрор ишлаб чиқариш омиллари вазифасини бажаради. Бунда иқтисодий ресурсларни реал ва потенциал ресурслар сифатида ажратиш мумкин.

*Доц. Х.С. Хаджаев,
Тошкент молия институти*

Яшил иқтисодиёт омиллари асосида иқтисодий ривожланиш йўллари

Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, “соф технологиялар”га нисбатан инновацион ёндашишни кучайтириш, “яшил иқтисодиёт”ни шакллантириш муаммолари ҳозирги кундаги долзарб масалалардан эканлиги шубҳасиздир.

Яшил иқтисодиёт – бу “одамлар фаровонлиги ва ижтимоий тенглигининг яхшиланиши, экологик рисклар ва экологик тақчилликни сезиларли даражада камайитириш”га олиб келувчи иқтисодиётдир.

“Яшил иқтисодиёт” концепциясининг мақсади барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ва инвестициялар фаоллигини ошириш билан бир вақтда атроф муҳит муҳофазаси ва ижтимоий интеграция сифатини яхшилаш ҳисобланади. Мазкур мақсадга эришиш учун давлат ва хусусий инвестицияларни барқарор ривожланишнинг экологик ва ижтимоий омилларига кенг миқёсда йўналтириш зарур бўлади. Мазкур тушунчасининг моҳиятини ёритиб беришда умумқабул қилинган ёндашувнинг мавжуд эмаслиги “яшил иқтисодиёт” концепцияси ҳали шаклланиш босқичида эканлигидан далолат беради.

БМТнинг инсон атроф муҳитидаги муаммолар бўйича анжумани декларациясида “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантиришга ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва атроф-муҳитни сақлаб қолиш ва ривожлантиришга қаратилган 26 та тамойил ишлаб чиқилган.

“Яшил иқтисодиёт” барқарор ривожланишга эришишга хизмат қилувчи муҳим мезон ҳисобланади, бироқ барқарор ривожланиш ўрнини боса олмайди. Барқарор ривожланишнинг мазмуни ҳозирги авлод ўз иқтисодий фаолиятини шундай ташкил этиши зарурки, кейинги авлодлар улардан кам бўлмаган иқтисодий имкониятлар ва турмуш фаровонлигига

эга бўлишлари лозимлигида намоён бўлади. Барқарор ривожланиш иқтисодий, ижтимоий ва экологик компонентларни яхлит, ўзаро боғлиқликда ривожлантиришни тақозо этади.

“Яшил иқтисодиёт” концепцияси тарафдорлари амал қилаётган иқтисодий тизим аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишида муайян ижобий натижаларга олиб келганлигига қарамасдан мукамал эмас, деб ҳисобланади. Экологиянинг бузилиши, табиий капитал чекланганлиги, тугаб бораётганлиги, камбағаллик миқёсининг ортиб бориши, чучук сув, озик-овқат, энергиянинг етишмаслиги, одамлар ва мамлакатлар ўртасидаги тенгсизлик каби муаммолар амалдаги иқтисодий тизимнинг мукамал эмаслиги сабаблари сифатида келтирилади.

Жаҳон амалиётида “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантириш экология билан боғлиқ муаммоларни миллий ва халқаро даражада баҳолаш, яшил” ишчи ўринларни яратиш ҳисобидан аҳоли бандлигини таъминлаш, барқарор ривожланишга эришиш учун бозор механизмларидан фойдаланиш каби тамойилларга асосланади.

Жаҳон табиий ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланиш келгуси авлод учун 2050 йилга қадар ҳар йили 2 трлн. Доллар иқтисодий фойда олиш имконини яратиши, бу даврда дунё аҳолиси сони 28%га, аҳоли жон бошига ресурслардан фойдаланиш даражаси эса 71%га ортиши халқаро ташкилотлар мутахассислари томонидан башорат қилинмоқда.

“яшил иқтисодиёт”га ўтиш жараёни ҳар бир мамлакат учун алоҳида аҳамият касб этиб, табиий капитал, инсон капитали ва мамлакатнинг иқтисодий ривожланиш даражасига каби хусусиятларга бевосита боғлиқ ҳолда рўй беради.

“Яшил иқтисодиёт”ни яратиш ва ривожлантиришнинг жаҳон тажрибаси мазкур жараёни узок муддатли давр, катта миқдорда инвестициялар талаб этиши, асосий эътибор қайта тикланадиган энергия манбаларидан самарали фойдаланиш, энергияни тежайдиган технологияларни ривожлантиришга қаратилганлиги билан ажралиб туришини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси ўз ривожланишида яшил иқтисодиётни шакллантириш барқарор ижтимоий-иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни, рақобатбардошлик ва меҳнат унумдорлигини амалга оширишга қаратилган концепцияни ўрганиш асосида мувофиқлаштириш ўта муҳимдир. Шу ўринда муҳим жаҳон тажрибаларидан бири сифатида европа иттифоқи мамлакатларида ишлаб чиқилган стратегия ва унинг мақсадларини келтиришимиз мумкин. Мазкур стратегияда илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (иттки) сарфланаётган харажатлар миқдорини ялпи ички маҳсулотга нисбатан улушини ошириш, атмосферага чиқарилаётган газлар миқдорини қисқартириш, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланиш даражасини жами энергия истеъмолида ошириш вазифалари қўйилган. Шу билан бир қаторда жаҳон тажрибаси хитойда 2025 йилга қадар қайта тикланадиган энергия манбалари ҳисобидан электр энергия олиш улушини 15%га етказиш, иқтисодиётнинг углерод сифимкорлигини 45%га қисқартириш режалаштирилган. Шу билан бир вақтда, хитойда иссиқхона газларини атмосферага чиқариш миқдори 2020 йилга қадар ортиб бориши, 2030 йилдан кейин эса камайиш тенденциясига эга бўлиши мумкинлигини таъкидланган¹¹⁶.

Марказий осие давлатларидан бири ҳисобланган қўшни Қозоғистон Республикасида “яшил иқтисодиёт”га ўтиш концепцияси уч босқичда амалга оширилиши режалаштирилган. Хусусан, 2020 йилгача ресурслардан фойдаланишни оптималлаштириш ва табиатни муҳофаза қилиш самарадорлигини ошириш, “яшил” инфратузилмани яратиш вазифаси

¹¹⁶ Захарова Т.В. «Зеленауа» экономика как новий курс развитиуа: глобальний и региональний аспекти //Вестник томского государственного университета, №4(16), 2011. С.35.

қўйилган бўлса, 2030 йилгача “яшил” инфратузилма асосида миллий иқтисодиёт таркибини шакллантириш, қайта тикланадиган энергетика технологияларини рағбатлантириш ва кенг миқёсда жорий этиш, энергия самарадорлигини оширишнинг юқори стандартлари асосида иншоотлар қуриш, 2050 йилгача эса миллий иқтисодиётни “учинчи саноат инқилоби” тамойиллари асосида ривожлантиришга ўтиш белгиланган.¹¹⁷

“Яшил иқтисодиёт”ни жадал ривожлантириш омилларидан бири ушбу соҳага инвестициялар сарфлаш кўламини кескин ошириш ҳисобланади. Ўзбекистонда “яшил иқтисодиёт”га ўтиш зарурияти миллий иқтисодиётда истеъмол қилинаётган энергиянинг аксарият қисми тикланмайдиган табиий ресурслардан фойдаланиб ишлаб чиқарилаётганлиги, ушбу ресурслар захирасининг чекланганлиги, саноатнинг жадал суръатларда ривожланиши оқибатида атроф-муҳитнинг ифлосланиши, сув танқислиги, орол денгизининг қуриб бориши билан боғлиқ экологик муаммоларнинг кескинлашиб бораётганлиги билан изоҳланади.

Ўзбекистонда истеъмол қилинаётган электрэнергиясининг катта қисми (87%) иссиқлик электростанцияларида ишлаб чиқарилади. Бунда энергия истеъмоли таркибининг ўзагини нефт ва газ ресурслари ташкил этади. Табиий газ ва нефтдан фойдаланишнинг ҳозирги даражаси сақланиб қолган ҳолда уларнинг захиралари табиий газ ва нефтга бўлган эҳтиёжни 20-30 йил давомида қондиришга етиши мумкин. Агар миллий иқтисодиётда истеъмол этилаётган электрэнергия миқдори 2030 йилга қадар икки бараварга (50 млрд. Квт/с) ўсишини эътиборга оладиган бўлсак, табиий нефт ва газ захираларининг тугаш муддати янада қисқариши табиий.

Ҳисоб-китоблар кўрсатишича, ўзбекистонда муқобил энергия манбаларининг катта имкониятлари мавжуд. Қуёш энергияси, кичик дарёлар, сув омборлари ва каналлар, органик ва ноорганик чиқиндилардан ишлаб чиқариладиган биогаз энергияси бу борада истиқболли ҳисобланади. Ўзбекистонда қуёш энергиясидан фойдаланиш имкониятлари жуда юқори. Электр энергиясини ишлаб чиқаришда қуёш электр станцияларидан анъанавий манбалар билан биргаликда уйғунлаштирилган ҳолда фойдаланиш ҳар йили 1,8 млрд. Куб метр табиий газни тежаб қолиш имконини беради.

Европалик мутахассисларнинг ҳисоб-китобларига кўра, ўзбекистонда бир йилда йиллик истеъмол ҳажмидан 40 баравар кўп электрэнергия ишлаб чиқариш имконияти мавжуд ва замонавий технологияларни амалиётга кенг миқёсда жорий этиш орқали 2030 йилга қадар мамлакат ялпи ички маҳсулотининг энергия сифимкорлигини икки бараварга камайтириш мумкин.

Мамлакатимизда умумжаҳон банки гуруҳи кредитлари ҳисобидан саноатда энергия самарадорлигини оширишга қаратилган қиймати 125 млн. Долларга тенг инвестицион лойиҳалар амалга оширилмоқда. Ушбу соҳага йўналтирилаётган инвестициялар энергетика тизимларини янгилаш, ишлаб чиқариш қувватларини модернизациялаш, қайта тикланадиган энергия манбаларини ўзлаштиришга сарфланмоқда. Ҳисоб-китобларга кўра, ўзбекистоннинг анъанавий электр-энергетика секторида энергия самарадорлигини оширишга қаратилган чора-тадбирлар тизими 2030 йилга қадар 6,85 млн. Тонна нефт эквивалентига тенг миқдорда табиий ресурсларни тежаш имконини беради. .

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, атроф-муҳитга зарар етказувчи фаолиятга қарши “экологик” солиққа тортиш тизимини шакллантириш, табиий ресурслар қийматини

¹¹⁷ Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике». Указ Президента РК от 30 мая 2013 г. № 577.

баҳолаш тизимини такомиллаштириш ва самарасиз субсидиялардан воз кечиш, экологик тоза маҳсулотларни ишлаб чиқаришни рағбатлантирувчи давлат хариди сиёсатини олиб бориш, “яшил иқтисодиёт” инфратузилмаси ва табиий капитални тиклаш учун давлат инвестициялари миқдорини ошириш, экологик тоза технологиялар яратиш билан боғлиқ тадқиқотлар ва ишланмаларни давлат томонидан мақсадли қўллаб-қувватлаш тизимини жорий этиш мамлакатимизда жаҳон андозалари асосида яшил иқтисодиётни шакллантириш ва тараққий эттириш имкониятларини янада кенгайтиради.

N.N. Nabiyeva
TDIU tayanch doktoranti

Ishbilarmonlik muhitini baholash usullari

Iqtisodiyotdagi ishbilarmonlik muhitini baholash mamlakat biznes yuritishdagi umumiy vaziyat va raqobatbardoshlikni baholashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Xususan, tadbirkorlarning imkoniyatlar to'plamini aniqlash, noaniqliklar va risklarni yumshatish, qarorlar qabul qilishni takomillashtirish, resurslarni samarali taqsimlash, transaksiya xarajatlarini optilammashtirish, bozorga kirish va uni kengaytirishni osonlashtirish hamda ishlab chiqishni qo'llab-quvvatlash borasida keng imkoniyatlar yaratadi. Pirovardida esa, qulay biznes muhitini yaratishga va iqtisodiy o'sishni yuksalishida yordam beradi.

Ishbilarmonlik muhitini baholash usullari yuzasidan bugunga qadar ko'plab iqtisodchi olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan. Xususan, Porter, M.E. (2008) raqobat strategiyasi va biznes muhitini chuqur tadqiq etgan. Uning “beshta raqobatdosh kuch konsepsiyasi” yordamida iqtisodiyotda sanoatning raqobatbardoshligini tahlil qilish va firma rentabelligiga ta'sir qiluvchi tashqi omillarni baholash mumkin¹¹⁸. Rumelt, R. P. (2011) firmalar faoliyatida strategik menejment muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. U o'zining "yaxshi strategiya/yomon strategiya: farq va nima uchun muhim" nomli tadqiqotida biznes uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishda biznes muhitini to'g'ri baholash muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi. Albert S Humphrey (1960) esa firmaning kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar va xatarlarini tahlil qilish biznes muhitiga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi omillarni baholash uchun keng qo'llaniladigan vosita yondoshgan¹¹⁹. Ian worthington & chris britton (2016) lar esa o'zlarining tadqiqotlarida biznes muhitini belgilovchi makroinstitutsional omillarga, yani, strategik boshqaruv modellari yuzasidan tadqiqotlar olib borishgan¹²⁰. Hofstede, G. (1980) ning yondashuvi biznes muhitini baholashga nisbatan psixologik yondashuv bo'lib, u jamiyatning hulq-atvori va hatti-harakatlariga asoslanadi. Ushbu nazariya biznes muhitiga ta'sir qiluvchi olim sifatida madaniy omillar hisobga olinadi va xalqaro biznes kontekstida keng o'rganilgan¹²¹.

Tadqiqorlardan ko'rish mumkinki, mikro darajadagi biznes muhitini baholashga tadqiqotchilar tomonidan turli nuqtai-nazardan yondashilgan. Ulardan kelib chiqib aytish mumkinki, biznes muhitini baholashga nisbatan ushbu yondashuvlar, bir-birini o'zaro to'ldiradi.

¹¹⁸ Porter, M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, 1980. (Republished with a new introduction, 1998.)

¹¹⁹ Humphrey, Albert S. (republished 2005). "SWOT Analysis for Management Consulting" (PDF). SRI Alumni Newsletter. SRI International. pp. 7–8.

¹²⁰ Ian Worthington, Chris Britton (2006) "The Business Environment" 7-edition. Publisher Financial Times Prentice Hall, 2006, ISBN0273704249, 9780273704249. 527 pages

¹²¹ Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, biznes muhitini baholash yuzasidan quyidagi usullarni keltirish mumkin:

1. Swot tahlili: bu usul biznesning kuchli, zaif tomonlari, imkoniyatlari va xatarlarini uning faoliyat muhitiga nisbatan tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu biznesga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ichki kuchli va zaif tomonlarni hamda tashqi imkoniyatlar va tahdidlarni aniqlashga yordam beradi.

2. Pestel tahlili: bu usul biznes muhitiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik, ekologik va huquqiy omillarni o'rganadi. Bu korxonalariga ularning faoliyatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan makro-muhit omillarini tushunishga yordam beradi.

3. Porterning beshta kuch tahlili. Ushbu usul sanoatning raqobat intensivligi va jozibadorligini beshta asosiy kuchni hisobga olgan holda baholaydi: sanoat raqobati, yangi ishtirokchilar tahdidi, o'rinbosarlarning tahdidi, xaridorlarning savdolashish qobiliyati va etkazib beruvchilarning savdolashish qobiliyati. Bu korxonalariga o'z sanoatining raqobat dinamikasini tushunishga yordam beradi.

4. Raqobatchilarni tahlil qilish. Bu usul bevosita va bilvosita raqobatchilarni kuchli tomonlari, zaif tomonlari, strategiyalari, ularning bozordagi ulushi va boshqalar nuqtai nazaridan baholashni o'z ichiga oladi. Bu korxonalariga bozordagi raqobatbardosh mavqeini tushunishga va farqlash imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

5. Bozorni o'rganish. Bu usul so'rovlar, intervyular va boshqa usullar orqali mijozlarning afzalliklari, ehtiyojlari, xatti-harakatlari, bozor tendentsiyalari borasida ma'lumotlarni to'plashni o'z ichiga oladi. U korxonalariga mijozlar talabi va bozor dinamikasini tushunishga yordam beradi.

6. Moliyaviy tahlil. Bu usul korxonaning moliyaviy saloxiyati va faoliyatini baholash uchun moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. U rentabellik koeffitsientlarini, likvidlik koeffitsientini, to'lov qobiliyati ko'rsatkichlarini va boshqalarni o'rganishni o'z ichiga oladi.

7. Trend tahlili. Bu usul biznes muhitiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tendentsiyalar yoki jarayonlarni aniqlash uchun ma'lumotlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu korxonalariga kelajakdagi o'zgarishlarni oldindan bilish va shunga muvofiq rejalashtirishga yordam beradi.

8. Stsenariyni rejalashtirish. Bu usul kelajakda biznes muhiti qanday rivojlanishi mumkinligi haqida bir nechta ishonchli stsenariylarni yaratishni o'z ichiga oladi. Bu korxonalariga turli potentsial natijalarga tayyorlanishda va moslashuvchan strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi.

9. Ekspert fikri. Bu usul biznes muhiti haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lish uchun soha mutaxassislari, maslahatchilar, iqtisodchilar va boshqalardan tushuncha va fikrlarni izlashni o'z ichiga oladi. Bu korxonalariga qaror qabul qilish jarayonida ekspert bilimlari va ko'nikmalaridan foydalanishni nazarda tutadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, faoliyat yuritayotgan korxonalar iqtisodiy rivojlanish va muvaffaqiyatga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan qator muammolarga duch kelishadi. Bu muammolar biznes muhitining makroinstitutsional yoki mikroinstitutsional muammolari bo'lishi mumkin. Ushbu muammolarni baholash, firmalarning marketing strategiyalarini ishlab chiqishida, optimal qaror qabul qilishlarida, ishlab chiqarishni rejalashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Porter, M.E. Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors. New york: free press, 1980. (republished with a new introduction, 1998.)

2. Humphrey, Albert S. (republished 2005). "Swot analysis for management consulting" (pdf). Sri alumni newsletter. Sri international. Pp. 7–8.

3. Ian Worthington, Chris Britton (2006) "The business environment" 7-edition. Publisher financial times prentice hall, 2006, isbn 0273704249, 9780273704249. 527 pages

4. Hofstede, G. (1980). Culture's consequences: international differences in work-related values. Beverly hills, ca: sage.

J.J. Jamolov
TDIU tayanch doktoranti

Jahon iqtisodiyotining globallashuvida xorijiy investitsiyalarning o'rni

Globalashuv jarayoniga qo'shilish - bu dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlikda bo'lish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohadagi davlat siyosatining o'zaro manfaatli asosda bu davlatlar siyosatiga mos kelishidir. Globalashuv jarayoniga iqtisodiyotni erkinlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning tezlashishi, raqobatning kuchayishi va boshqa bir qator belgilar ham xosdir. Zamonaviy jahon iqtisodiyoti uchun investitsion faollik va jahon iqtisodiyoti globallashuvining kuchayishi muhim ahamiyat kasb etadi.¹²² rivojlanayotgan mamlakatlar va bozor iqtisodiyotiga o'tish davrini boshidan kechirayotgan davlatlarning xalqaro mehnat taqsimotidagi roli ortib borayotganligi ham unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

MDH mamlakatlarining paydo bo'lishi bilan xorijiy investorlarning investitsion faoliyatlarini amalga oshirishdagi yangi imkoniyatlar maydoni paydo bo'ldi. Shuni aytish kerakki, xorijiy investorlar bu masalada katta tajribaga ega. Albatta bu masalaning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni investitsiyalar qabul qiluvchi (MDH) davlatlar uchun zamonaviy ishlab chiqarish vositalarini qabul qilishdagi investitsion tanlov imkoniyati yaratildi. Bunga oddiy hol deb qarash kerak emas, chunki, investitsiyalar-iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi, uni olg'a siljituvchi kuchdir.

1-jadval

2021-yilning yakuniga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri chet el investorlarining ishonish indeksi¹²³

Mamlakatlar	2021-yil	2020-yil	2021-yil
Aqsh	1	1	1
Xitoy	2	2	2
Buyuk britaniya	3	4	8
Kanada	4	3	4
Germaniya	5	6	7
Braziliya	6	5	3
Yaponiya	7	19	13
Fransiya	8	10	12
Meksika	9	12	9
Avstraliya	10	8	6

Tahlil va natijalar. Mamlakatni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy rivojlanishida investitsiyalarining jumladan, xorijiy investitsiyalarning ahamiyati kattadir. Malumki, har qanday davlat dunyodan ajralgan holda jahon tajribalarini o'rganmasdan, dunyoning yetakchi davlatlari ilm, fan va texnika sohasida erishgan yutuqlarini qabul qilmasdan rivojlanishi mumkin emas.

¹²² Bekmurodov A.SH., Karriyeva YA.K., Nematov I.U., Nabiyev D.H., Kattayev N.T. Xorijiy investitsiyalar. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 166 b.

¹²³ UNCTAD, World Investment Report 2021. Investment and new industrial policies. New York and Geneva, 2021

O‘zbekiston iqtisodiyotida chuqur iqtisodiy islohotlar, tarkibiy o‘zgarishlar amalga oshirilgan ekan, xorijiy investitsiyalar rivojisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Malumki xorijiy investitsiyalar iqtisodiy rivojlanish garovi, iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Yaqin yillargacha faqat xom ashyo mahsulotlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashtirilgan.

O‘zbekiston bugun dunyo xaritasida o‘zining munosib o‘rnini egallashga, boshqa taraqqiy topgan mamlakatlar, avvalambor, aqsh, g‘arbdagi demokratik davlatlar, sharqdagi yaponiya, koreya, malayziya yoki shunga o‘xshash davlatlarga teng bo‘lishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yar ekan, bunda birinchi galdagi chet el sarmoyalari, chet el investitsiyasi nihoyatda katta ahamiyat kasb etadi. Ushbu davlatlarning tarixi shuni ko‘rsatadiki, agar bu xorijiy malakatlarga sarmoya kelmasa, investitsiya kelmasa, hech qachon bu davlatlar bugungi rivojlanish darajasiga ko‘tarila olmas edi.

O‘zbekiston bugungi kunda yirik xorijiy investitsiyalarni qabul qiluvchi mamlakatlar qatoriga kirish uchun barcha iqtisodiy, siyosiy va huquqiy asoslarga ega. Lekin bu degani o‘zbekistonda xorijiy investorlarni jalb qilish uchun barcha ishlar qilib bo‘lindi, degani emas. Endigi navbatda bu asoslarga tayangan holda investitsiyalar jalb etishning mexanizmlarini takomillashtirish masalalari turadi.

2-jadval

Jahon iqtisodiyotiga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning rivojlanish dinamikasi¹²⁴

Ko‘rsatkichlar	Joriy baholardagi qiymati, mlrd. Doll.					2021 - yilda 1990 - yilga nisbatan o‘zgarish, marta
	1990 y.	2018 y.	2019 y.	2020 y.	2021 y.	
To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish	208	1 647	1 437	1 530	999	5
To‘g‘ridan - to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni chetga chiqarish	241	1 605	871	1 220	740	3
To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning hajmi	449	3 252	2 308	2 750	1 739	4

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning tutgan o‘rni, salmog‘i mazkur davlatdagi investitsion muhitning qanchalik qulayligini belgilaydi. Bu muhit ko‘p jihatdan xorijiy investitsiyalarga nisbatan davlat olib borayotgan siyosatini va tashqi iqtisodiy faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari bilan baholanadi. Strategik investorlar ko‘p miqdordagi mablag‘larni birinchi navbatda iqtisodiyoti o‘z ichki imkoniyatlari asosida barqaror va izchil ravishda rivojlanayotgan mamlakatga yo‘naltiradi.

Aynan shunday mamlakatlardagina qo‘yilgan mablag‘lar saqlanishiga va barqaror foyda olishga mo‘ljall bo‘ladi. Ichki va chet el investorlarini birinchi navbatda minimal darajadagi soliq imtiyozlari emas, balki biznesdagi keyingi qulay va maqbul istiqbollari qiziqtiradi. Xorijiy

¹²⁴ UNCTAD, World Investment Report 2021. Investment and new industrial policies. New York and Geneva, 2021

investitsiyalar iqtisodiy jarayonlar hisoblanib, jahon bozori bilan o‘zaro yaqin va to‘liq bog‘liqlikda bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan u ko‘pgina iqtisodiy jarayonlarni o‘zida qamrab oladi. Xorijiy investitsiyalar bozor munosabatlariga o‘tayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini tarkibiy qayta qurish sur‘atlarini tezlashtirish imkonini beradi. Eng muhim yo‘nalish sifatida xorijiy investitsiyalarni jalb etishni o‘z ichiga olgan investitsiya faoliyatining jadallashuvi bugungi kunda o‘tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlar uchun ayni muddao. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish u yoki bu mamlakatda olib borilayotgan siyosiy va ijtimoiy – iqtisodiy islohotlarga bog‘liq.

Xulosa va takliflar.

Globalashuv jarayoniga qo‘shilish - bu dunyoning yetakchi davlatlari bilan hamkorlikda bo‘lish, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohadagi davlat siyosatining o‘zaro manfaatli asosda bu davlatlar siyosatiga mos kelishidir. Globalashuv jarayoniga iqtisodiyotni erkinlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyotning tezlashishi, raqobatning kuchayishi va boshqa bir qator omillar ham xosdir.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mamlakat iqtisodiyotida xorijiy investitsiyalarning tutgan o‘rni, salmog‘i mazkur davlatdagi investitsion muhitning qanchalik qulayligini belgilaydi. Bu muhit ko‘p jihatdan xorijiy investitsiyalarga nisbatan davlat olib borayotgan siyosatini va tashqi iqtisodiy faoliyatining davlat tomonidan tartibga solishning xususiyatlari bilan baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi.// Xalq so‘zi, 2020 yil 30 dekabr, 276 (7778).

2. O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019-yil 25-dekabr.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni.”Xalq so‘zi” gazetasi, 2017-yil 8-fevral.

4. Bekmurodov A.Sh., Karriyeva Ya.K., Nematov I.U., Nabiyev D.H., Kattayev N.T. Xorijiy investitsiyalar. O‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2010. – 166 b.

5. Vaxobov A.V., Xajibakiyev Sh.X., Muminov N.G. “Xorijiy investitsiyalar” O‘quv qo‘llanma –T.: “Moliya” 2010. -324 b.

6. Qo‘ziyeva N.R. Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalar faoliyatini rag‘batlantirishning moliya-kredit mexanizmini takomillashtirish yo‘nalishlari. Iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi avtoreferati. -T.:BMA, 2008. -11 b. 5.

7. O‘zbekiston Respublikasining «Xorijdan mablag‘ jalb qilish to‘g‘risida» 29.08.1996 y. 263-1-son Qonuni.

8. Unctad, world investment report 2021. Investment and new industrial policies. New york and geneva, 2021.

*Э.Б. Турсунов, Б.У.Хусанов,
Геология фанлар университети магистранти*

Барқарор иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлашда саноат маҳсулотлари ҳажмини ошириш

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида эришилаётган ижобий натижалар, шунингдек, иқтисодиётни модернизациялаш ҳамда рақамли иқтисодиётни шакллантириш асосида замонавий саноат тармоқ ва ишлаб чиқариш қувватларининг ишга туширилиши, бунинг таъсирида мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятининг сезиларли

даражада ортиб бораётгани, яратилаётган маҳсулот ва хизмат турларининг кўпайиши, сифатининг тубдан яхшиланиб бориши иқтисодиётимизнинг янги мазмун ва моҳият касб этаётганлигидан далолат беради.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда саноатнинг замонавий тармоқларини жадал ривожлантиришга муҳим аҳамият берилиб, ўрта муддатли истиқболда саноат ишлаб чиқариши соҳасидаги давлат сиёсатининг мақсадли вазифалари ва устувор йўналишларидан бири сифатида “юқори технологияли қайта ишлаш тармоқларини, энг аввало, маҳаллий хом ашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган сифат жиҳатидан янги босқичга ўтказиш орқали саноатни янада модернизация ва диверсификация қилиш”¹²⁵ белгиланган.

Миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга ошириш¹²⁶ ривожланаётган ўзбекистоннинг истиқболдаги мақсадлари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан 2022 йил 15 январда ўтказилган йиғилишда, бевосита иқтисодий ўсишни таъминлаш, иш ўринлари яратиш ва оилалар даромадини кўпайтириш янги тизимни ташкил этиш борасида “маҳаллада тадбиркорлик ва деҳқончиликни ривожлантириш учун оилаларни зарур асбоб-ускуналар ва иш қуроллари билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш зарурлиги”ни¹²⁷ алоҳида таъкидлади.

Мамлакатнинг иқтисодий ўсиш суръатини тавсифлайдиган мазкур кўрсаткичлар (реал яим ва аҳоли жон бошига реал яим нинг ўсиши) миқдорий кўрсаткичлар бўлиб, улар биринчидан, маҳсулот сифатининг ошишини тўлиқ ҳисобга олмайди ва шу сабабли аҳоли турмуш даражасининг ҳақиқий ўсишини тўлиқ тавсифлаб беролмайди; иккинчидан, реал яим ва аҳоли жон бошига яим нинг ўсиши бўш вақтнинг сезиларли кўпайишини акс эттирмайди ва аҳоли реал турмуш даражасининг пасайтириб кўрсатилишига олиб келади; учинчидан, иқтисодий ўсишни миқдорий ҳисоблаш бошқа томондан унинг атроф-муҳитга ва инсоннинг ҳаётига салбий таъсирини ҳисобга олмайди.

Қуйидаги жадвалда Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари кесимида ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари ҳажми динамикаси ва уларнинг 2017-2022 йилларда номинал қиймати бўйича саноат маҳсулотлари миқдорининг ўсиш динамикаси берилган. Қуйида келтирилган жадвал маълумотларига кўра, республика ҳудудларида ушбу кўрсаткич йиллар давомида ўсаётганини куришимиз мумкин. 2017 йилда республикада 148816,0 млрд.сўмлик саноат маҳсулоти ишлаб чиқарилган бўлса, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич 553265,0 млрд.сўмни ташкил этиб, яъни у 3,7 баробарга ўсган.

2022 йилда ҳудудлар бўйича саноат маҳсулоти ҳажми ичида Тошкент шаҳри (108807,7 млрд.сўм), Тошкент вилояти (93935,1 млрд.сўм), Андижон (54352,5 млрд.сўм), Навоий (84393,7 млрд.сўм) нисбатан кўп бўлган. Паст даражада ишлаб чиқариш кўрсаткичлари асосан Сурхондарё (7229,8 млрд.сўм), Жиззах (11402,0 млрд.сўм), Наманган (18120,5 млрд.сўм), Сирдарё (12011,2 млрд.сўм), Фарғона (30303,5 млрд.сўм), Қашқадарё

¹²⁵ “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 2017 йил 7 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сонли Фармони, 1-илова, 3.2-банд.

¹²⁶ “Ўзбекистон Республикаси янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-60-сонли Фармони

¹²⁷ <https://president.uz/uz/lists/view/4920>

(22624,4 млрд.сўм) вилоятларига тўғри келади. Қолган ҳудудларда бу кўрсаткичлар ўртача бўлиб, 38251,4-39518,9 млрд.сўм оралиғида бўлган.

1-жадвал

Ҳудудлар бўйича саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми

(амалдаги нархларда, млрд.сўм)

Ҳудудлар	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
Ўзбекистон республикаси	148 816,0	235 340,7	322 535,8	368 740,2	456 056,1	553 265,0
Қорақалпоғистон республикаси	6 773,3	10 911,9	12 736,1	13 981,3	16 630,4	17 624,7
Андижон	13 269,8	27 454,7	33 122,3	36 376,5	35 935,3	54 352,5
Бухоро	6 422,3	8 601,2	14 798,2	17 574,4	20 772,1	27 202,4
Жиззах	2 548,8	3 581,8	4 586,1	5 823,8	8 731,8	11 402,0
Қашқадарё	10 945,9	14 529,5	20 360,1	14 612,3	18 771,9	22 624,4
Навоий	13 072,9	22 892,4	44 438,1	65 084,9	73 633,5	84 393,7
Наманган	4 615,5	6 586,6	8 818,1	11 011,9	14 695,1	18 120,5
Самарқанд	9 242,0	13 488,1	15 783,6	18 383,4	22 834,3	29 188,6
Сурхондарё	2 356,4	3 234,7	4 231,3	5 322,7	6 675,3	7 229,8
Сирдарё	3 806,5	5 163,1	7 293,0	7 990,9	9 813,3	12 011,2
Тошкент	21 693,4	37 724,4	53 484,8	65 949,9	83 433,9	93 935,1
Фарғона	9 728,5	13 613,8	18 661,2	21 701,2	27 761,5	30 303,5
Хоразм	4 070,4	6 457,2	8 538,6	9 615,9	13 658,1	18 323,3
Тошкент ш.	30 459,6	43 274,1	52 747,5	66 188,0	90 211,9	108 807,7

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, мамлакатимиз иқтисодиётининг барқарор ўсиш суръатларини таъминлашда саноат тармоқлари корхоналарини ривожлантириш асносида саноат маҳсулотлари ҳажмини ошириш муҳим масалалардан биридир. Айнан, ҳар бир ҳудудга тўғри келувчи саноат маҳсулоти ҳажмининг охириги йилларда билан маҳсулот ҳажмининг ўсиш суръати кўрилди. Шунингдек, ҳар бир минтақа ўсиш суръати юқори, ўрта ва қуйи гуруҳларга бўлинган ҳолда таҳлиллар олиб борилди. Таҳлил натижасида охириги йилларда маҳсулот ҳажми ҳудудларга нисбатан ўсиш сураътлари таъминланиши мумкин. Шу билан бирга 2017 йилда ишлаб чиқарилган саноат маҳсулотлари ҳажми 2022 йилдаги саноат маҳсулотлари ҳажмига нисбатан 3,7 баробарга ўсганини кўриш мумкин. Ушбу натижага эришиш сабаби мамлакатимизда охириги йилларда янги саноат тармоқлари ва ишлаб чиқаришни кенгайтирилганлиги ҳамда янги иш ўринлари яратилганлигидан далолат беради.

Д.Р. Раимжанов

ТДИУ, мустақил изланувчи

Ўзбекистон саноатини модернизациялашда инвестицияларнинг аҳамияти

Саноат тармоқларининг инвестицион салоҳиятини барқарорлик кўрсаткичлари орқали бошқариш йўллари халқаро амалиётда нуфузли молия муассасалари ҳисобланган жаҳон банки, халқаро валюта фонди, бмтнинг тараққиёт дастурлари каби халқаро ташкилотлар томонидан ҳудудларнинг стратегик аҳамиятдаги тармоқларида самарали инвестиция қарорларини қабул қилиш бўйича услубий тавсияларни такомиллаштириш мақсадида кенг камровли тадқиқотлар олиб борилмоқда. Ушбу тадқиқотлар нуфузли тадқиқот марказлари томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, халқаро стандартларда белгиланган талаблар асосида

худудларнинг иқтисодиёт тармоқлари инвестицион салоҳиятини бошқариш усулларини такомиллаштириш имконини беради.

Бу ривожланган давлатлар тажрибаси асосида саноат тармоқларининг инвестицион салоҳиятини барқарорлик кўрсаткичлари орқали бошқариш йўллари имкониятларини кенгайтириш ва янада такомиллаштириш учун муҳим омил ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган миллий ҳамда хорижий корхоналарнинг инвестиция фаолияти натижалари акс этган ҳисоботлари халқаро стандартлар даражасида, ҳаққоний ва шаффофлиги таъминланган ҳолда шакллантирилмоқда. Бу мамлакатимизда бизнес юритиш муҳитини яхшилаш билан бирга инвесторлар ва тадбиркорлар манфаатини ҳам оширмоқда.

Хусусан, БМТнинг саноатни ривожлантириш ташкилоти (unido) томонидан ҳар йили эълон қилинадиган «рақобатбардош саноат унумдорлиги» индексининг 2022 йилги ҳисоботида ҳисоботда Ўзбекистон 154 та мамлакатлар орасида 0,017 балл билан 89-ўринни эгаллаган. Мамлакат 5 поғонага кўтарилгани саноат ривожланишининг ўрта квинтилига эга мамлакатлар тоифасига ўтиш имкониятини яратади. Рейтинга яна 2 та давлат қўшилган — марказий африка республикаси ва никарагуа.

Индекс методологиясига асосан «рақобатбардош саноат унумдорлиги индекси – 2022» ҳисобот натижалари 2020 йилдаги статистик маълумотларга асосан шакллантирилган. Ўзбекистон 8 та индикаторнинг 6 тасида ижобий ўзгаришларни қайд этган, шу билан бирга 2 та индикаторда пасайган.

Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналиш сифатида «мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш, тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш, инвесторларнинг бу борадаги давлат сиёсатининг изчиллигига бўлган ишончини мустаҳкамлаш ва инвесторлар билан ишлашда давлат тузилмаларининг масъулиятини ошириш», «инвестиция лойиҳаларини ўз вақтида ва сифатли амалга ошириш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг, янги ишлаб чиқариш қувватлари ва иш жойларини яратиш, инфратузилмани такомиллаштириш ҳамда худудларни ободонлаштириш ва халқ фаровонлиги даражасини ошириш»⁴³ вазифалари қўйилди. Булар эизлар дирекциялари, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан инвестицион салоҳиятни барқарорлик кўрсаткичлари орқали бошқариш йўллари вазифаларини белгилаб берди.

Мазкур вазифалар саноат тармоқлари инвестиция фаолияти натижадорлигини ошириш, стратегик менежмент тизимини такомиллаштириш, унинг реал сектор тармоқларини рақобатбардошлигини таъминлашдаги ўрнини ошириш ҳамда инвестиция фаолиятини бошқаришнинг услубий асосларини такомиллаштириш заруриятини кўрсатиб беради. Саноат тармоқлари фаолиятининг инвестицион жиҳати янги, юқори технологияли ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва асосий, анъанавий саноат тармоқларини модернизациялашни кўзда тутувчи ўзбекистон республикаси иқтисодиётининг янги саноатлашув йўналиши нуқтаи назаридан кўпроқ эътибор талаб этади[36]. Саноат тармоқларининг инвестицион салоҳиятини баҳолаш инвестиция жараёнларини бошқаришнинг асосий воситаларидан бири ҳисобланади.

Саноатнинг инвестицион фаоллик кўрсаткичларининг динамик қатор даражалари барқарорлигининг ўлчови саноатдаги инвестицияларнинг жисмоний ҳажми индексига нисбатан саноатнинг инвестицион барқарорлик кўрсаткичи бўлиши (ind) мумкин:

$$Ind = \text{ди} / \text{дж}$$

Бу ерда: ди – тренд даражасидан юқори ўртача қиймат; дж – ўртача қиймат тренд даражасидан паст. Инвестицияларнинг барқарорлик индекси бир-бирига қанчалик яқин бўлса, тармоқдаги инвестиция жараёнлари шунчалик барқарор бўлади.

Саноат сиёсатидаги асосий устувор аҳамият институционал ислохотларнинг сифатини ошириш ва тадбиркорлик фаолиятига кенг йўл очиб бериш, саноат ишлаб чиқаришини модернизация ва диверсификация қилиш, иқтисодиётнинг реал сектори корхоналарини қўллаб-қувватлаш, ўрта ва узоқ муддатли даврда саноатни ривожлантириш бўйича дастурий чора-тадбирларни амалга оширишга қаратилди. Саноатни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш лойиҳалари, шунингдек, 2015-2019 йилларда иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия сарфи ҳажмини қисқартириш, энергия тежайдиган технологияларни жорий этиш чора-тадбирлари дастурининг ҳаётга самарали татбиқ этилиши натижасида республика ямга сарфланадиган энергия сарфини 7,4 фоиз ҳамда йирик корхоналарда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар таннархини эса ўтган йилга нисбатан ўртача 10,6 фоиз камайтиришга эришилди.

Ўзбекистонда автомобилсозлик, нефтгазкимё мажмуаси, нефткимё машинасозлиги, фармацевтика, тўқимачилик саноати, радиоэлектроника саноати каби соҳалар ишлаб чиқаришни доимий равишда модернизация қилиш ва илм-фан ютуқларидан кенг фойдаланишни тақозо этади. Шу боис, саноат корхоналарига энг замонавий техника ва технологияларни жалб этиш бугунги кундаги устувор вазифалардан бири сифатида долзарблигича қолмоқда.

Ўзбекистон иқтисодиётининг барқарор ривожланишига эришиш жараёни бевосита инновацион фаолият билан боғлиқ, барқарор ривожланишга ўтиш инновацияларни амалга ошириш жараёни билан белгиланган, бу эса фаол инвестиция сиёсати олиб боришни тақозо этади. Миллий иқтисодиёт иқтисодий ўсишини таъминлаш мақсадлари учун мамлакат иқтисодий тараққиётининг ҳозирги шароитида республика товартехнологик ихтисослашувидаги ишлаб чиқаришларни табиий ресурслар билан таъминланганлик ва экологик хавфсизлик талабларини ҳисобга олиб, стратегик истиқболда инновацион-инвестицион ривожлантиришнинг қўшимча бозор рағбатлари тизимини яратиш зарур. Иқтисодий ўсиш миллий иқтисодиётда сифат ўзгаришлари ва ишлаб чиқаришни технологик модернизация қилиш учун зарур инвестицион ресурслар билан таъминлашга лаёқатлидир.

Келгусида мамлакат саноати ривожланишини таъминловчи қуйидаги йўналишларни тақлиф этамиз: инвестицион ишлаб чиқаришларни ривожлантириш, кенг қўламли эҳтиёжларни қондиришга қаратилган, илмий асосланган лойиҳалар ишлаб чиқиш; корхоналарда инновацион салоҳиятни қўллаб-қувватлаш, юқори илм ва технология талаб қиладиган янги корхоналар ташкил этиш ва импорт маҳсулотлари билан рақобатлаша оладиган янги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш; ривожланган мамлакатларнинг юқори илм талаб қиладиган саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи замонавий техника-технологияларини импорт қилиш сиёсатини жадаллаштириш; саноатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини ошириш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. И.Ж.Жахонгиров. Ўзбекистон саноатини модернизациялашда инвестицияларнинг аҳамияти. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. №1, январь-февраль, 2019 йил

2.Хужакулов Х.Д., Сайфуллаев С.Н. Ўзбекистон саноати тармоғининг таркибий ўзгаришларини халқаро таснифлаш асосида статистик ўрганиш. //иқтисодиёт ва таълим. 2017, 6-сон, б. 129 ва 133.

3.Шумпетер Й. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры. - М.: прогресс, 1982. -455 с. 25. Энциклопедия рынка/ под ред. Академика Б. Г. Дякина. -М., 1996. Т. - 396с.

Развитие зелёной экономики в современных условиях Республики Узбекистан

Аннотация: в статье рассматривается переход к новой модели экономики — зелёной экономике, устойчивой энергетике, и в ней основное место отведено возобновляемым источникам энергии.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, концепция, энергетика, окружающая среда

Введение. Проблема повышения эффективности мировой экономики и экономического функционирования ряда стран неотделима от решения устойчивого развития на основе широкого использования принципов зеленой экономики. Экологизация экономического развития окончательно создала новую науку (отрасль научных знаний) - зелёную экономику, в основе которой лежит тесная взаимосвязь экономики и экологических проблем.

Окружающая среда удовлетворяет человеческие потребности и делает возможной человеческую жизнь. Таким образом, окружающая среда и экономика взаимосвязаны между собой, но с теоретической точки зрения существуют принципиальные различия: окружающая среда может обходиться без экономики, но экономика невозможна без окружающей среды. Итак, если подходить в этом контексте, понятие «зеленая экономика», выраженное в количественном измерении - наука о богатстве плюс природные ресурсы. Проанализировав эти два понятия, пришли к выводу, что с первой точки зрения мы принадлежим к области экономики окружающей среды. Со второй позиции мы находимся в области экологической экономики. Первый относится к «озеленению» нелиберальной экономики, а второй подчеркивает пределы роста, ограниченные окружающей средой и ее ресурсами. Оба понятия входят в термин «экологическая экономика». Один: мягкая устойчивость — экономика, связанная с окружающей средой, другой: жёсткая устойчивость — экологическая (зеленая) экономика.

Понятие «экологическая экономика» впервые был введен в 1989 году группой экономистов в докладе под названием «Проект экологической экономики» [3], подготовленном для правительства Великобритании, хотя, если переводить прямо, то речь идет о проекте «зеленой» экономики. До 1989 года ЮНЕП начала уделять внимание концепции «зеленая экономика», в основном в Ежегоднике за 2008 год, хотя сам термин «зеленая экономика» не упоминался, а говорилось о необходимости перехода к «новой экономике», «экологически чистой экономике» [4] и «экономике, с низким уровнем выброса углекислого газа» [5], которые должны основываться на технологических достижениях, снижающих выбросы углерода и повышающих эффективность использования ресурсов.

Анализ литературы по теме. Среди ученых, работы которых посвящены проблемам по охране окружающей среды и устойчивому развитию можно выделить С.А. Липина, Е.В. Агапова, А.В. Липина [7], со стороны авторов были изучены методологические подходы и меры международных практик в части государственных политик в области стимулирования развития секторов «зеленой» экономики и экологически чистого устойчивого развития, а также в работах С.Н. Бобылева, В.М. Захарова [7] были рассмотрены обеспечение устойчивого развития на основе принципов «зеленой» экономики, необходимость которых. является

«экологизация» производства и потребления, исходя из того, что экология сегодня – это экономика.

Методология исследования. Методологические основы исследования определяются взгляды академических научных школ, изучающих процессы эволюции и развития экономики окружающей среды, экологической экономики и экономики устойчивого развития. Широко использованы материалы ООН, UNIDO, Всемирного банка и других организаций в той или иной мере регламентирующие различные аспекты экологической экономики в контексте устойчивого развития.

Анализ. В настоящее время человечество настойчиво ищет новые модели экономики, которые бы учитывали устойчивость развития и экологические ограничения. Невозможность продолжения роста на базе традиционного экономического развития становится все более очевидной в связи масштабной деградацией природных ресурсов и окружающей среды в мире и многих странах: истощение и уменьшение потенциала земельных и водных ресурсов, сокращение площади лесов, климатические изменения, исчезновение экосистем и биоразнообразия, рост загрязнения воздуха и воды и увеличение заболеваемости и смертности по этой причине и многие другие негативные экологические тренды. Актуальны эти проблемы и для Республики Узбекистан. Ответом на обостряющиеся эколого-экономические вызовы стало формирование концепции устойчивого развития как новой парадигмы развития человечества в XXI в.

В Стратегии развития энергетики Узбекистана на ближайшие пять лет заложена цель “бесперебойного обеспечения экономики электроэнергией и активного внедрения технологий «зеленой экономики» во все сферы, повышения энергоэффективности экономики на 20%”¹²⁸.

Для достижения этой цели одним из приоритетов является удовлетворение быстро растущего спроса экономики на электроэнергию наряду с энергоэффективностью. “К 2026 году мы планируем увеличить производство электроэнергии еще на 30 миллиардов кВт. всего 100 миллиардов кВт., к 2026 году экономия почти 3 миллиардов кубометров природного газа в год за счет увеличения доли возобновляемых источников энергии до 25 процентов. Обеспечение устойчивого функционирования энергетической системы Узбекистана с энергетическими системами соседних государств”.

Одним из мер по реализации основных приоритетов концепции основные приоритеты концепции осуществляются путем внедрения системных мер, которые предусматривают развитие тепловой энергетики. Тепловая энергия остается основным источником производства электроэнергии в республике, и ее развитие с использованием энергоэффективных технологий обеспечивает стабильность всей энергетической системы страны. При строительстве новых электростанций, работающих в базовом режиме, для повышения энергоэффективности ТЭС используются парогазовые устройства с полезным рабочим коэффициентом не менее 60 процентов. В 2020-2030 годах планируется реализовать 13 проектов, из которых 6 - новые проекты ТЭС общей мощностью 3,8 тыс. МВт, 6 - парогазовые установки, проекты расширения существующих ТЭС мощностью 4,1 тыс. МВт за счет строительства газотурбинного и угольного энергоблоков, а также 1 проект по модернизации.

¹²⁸ (Национальная база данных законодательства, 29.01.2022, № 22.06.60/0082)

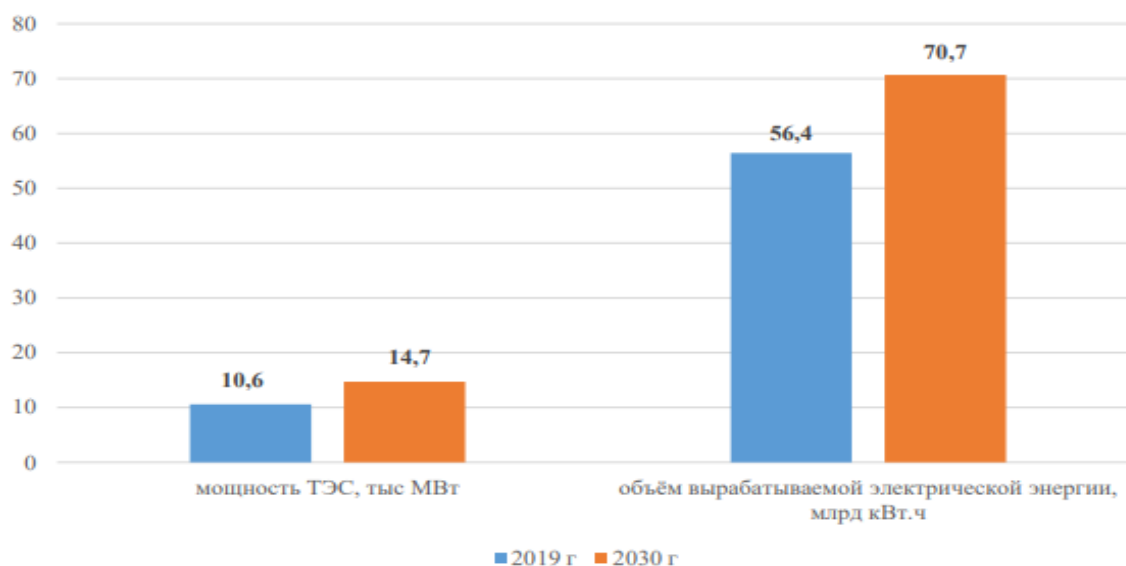

Рисунок 1. Рост объема установленной мощности и вырабатываемой электрической энергии в период 2020-2030 гг..¹²⁹

И в результате как видно по рисунку 1, к 2030 году общая мощность ТЭС составила 14,7 тыс. МВт, а объем вырабатываемой электроэнергии - 70,7 млрд. кВт. достигает часов (в 1,3 раза больше, чем в 2018 году).

Рост установленной мощности и объема произведенной электроэнергии в 2019-2030 годах. В 2020 году будут отобраны инвесторы для строительства двух новых ТЭС общей мощностью 2600-3000 МВт в Сырдарьинской области. В рамках проектов используются современные парогазовые установки мощностью 650-750 МВт, объекты планируется ввести в эксплуатацию в 2023-2024 годах. Также предусматривается реализация таких проектов, как запуск третьего парогазового устройства мощностью 650 МВт в 2023-2024 годах и запуск четвертого парогазового устройства такой мощности в 2024-2025 годах.

К 2030 году общая мощность выведенных из эксплуатации энергоблоков достигнет 5,9 тыс. МВт. В то же время, с точки зрения энергетической безопасности, создается резерв мощности, который впоследствии может быть использован для предоставления вспомогательных услуг (резервное копирование системы).

Развитие производства энергии на основе возобновляемых источников энергии является приоритетной задачей в Узбекистане в 2020-2030 годах. В этот период особое внимание уделяется развитию солнечной и ветровой энергетики. В ветроэнергетике основной упор делается на создание крупных ветро-электростанций мощностью от 100 до 500 МВт каждая. Основные проекты будут реализованы в Северо-Западном регионе Узбекистана, включая Республику Каракалпакстан и Навоийскую область.

Солнечные электростанции мощностью от 100 до 500 МВт планируется строить в основном в Центральных и южных регионах, таких как Джизакская, Самаркандская, Бухарская, Кашкадарьинская и Сурхандарьинская области. В других регионах Узбекистана также будут построены солнечные электростанции мощностью от 50 до 200 МВт. Крупные солнечные фотоэлектрические установки с мощностью более 300 МВт будут поэтапно оснащаться системами накопления энергии промышленного масштаба для обеспечения стабильности производства электроэнергии и регулирования нагрузки в энергосистеме в часы пик.

¹²⁹ Концепция обеспечения Республики Узбекистан электрической энергией на 2020-2030 годы

Для стимулирования инвестиций в сектор возобновляемой энергетики утверждена целевая программа, предусматривающая установку около 150 тысяч солнечных фотоэлектрических установок и водонагревателей в домохозяйствах, что составляет примерно 2-2,5% от общего числа домохозяйств. К 2026 году предполагается, что около 4,3% домохозяйств будут использовать возобновляемые источники энергии, что обеспечит значительный вклад в производство электроэнергии. В период с 2020 по 2030 годы планируется реализовать 62 проекта, связанных с малыми гидроэлектростанциями в Узбекистане. Эти проекты включают в себя строительство 35 гидроэлектростанций общей мощностью 1537 МВт и модернизацию 27 существующих гидроэлектростанций мощностью 186 МВт.

К 2030 году общая мощность гидроэлектростанций в Узбекистане достигнет 3785 МВт, а объем производимой электроэнергии составит 13,1 миллиарда кВт-ч. Это в 2,2 раза больше, чем в 2019 году.

В рамках развития малых гидроэлектростанций к 2030 году планируется строительство новых гидроэлектростанций. В центральном энергетическом узле строительство включает 6 крупных гидроэлектростанций общей мощностью 1176 МВт, 3 малых гидроэлектростанции мощностью 33 МВт и 2 микрогидро-электростанции мощностью 2 МВт.

В юго-западном энергетическом хабе планируется строительство 17 малых гидроэлектростанций общей мощностью 114 МВт и 5 микрогидроэлектростанций. Предполагается, что в этом регионе будет построено 8 малых гидроэлектростанций общей мощностью 68 МВт и 9 микрогидроэлектростанций мощностью 5 МВт.

Развитие возобновляемой энергетики, включая солнечную и ветровую энергетику, а также малые гидроэлектростанции, играет важную роль в диверсификации и устойчивости энергетической системы Узбекистана. Эти меры помогут сократить зависимость от ископаемых топлив, снизить выбросы парниковых газов и способствовать экологической устойчивости страны.

Важно также отметить, что развитие производства энергии на основе возобновляемых источников в Узбекистане также стимулируется созданием благоприятной инвестиционной среды и привлечением независимых производителей электроэнергии. Проекты в области возобновляемой энергетики реализуются при участии частных инвесторов, которые вкладывают средства в строительство солнечных и ветровых электростанций, а также малых гидроэлектростанций. Эти меры по привлечению инвестиций в сектор возобновляемой энергетики также сопровождаются государственными программами и поддержкой. В рамках целевых программ рассматриваются меры по установке солнечных фотоэлектрических установок и водонагревателей в домохозяйствах. Это позволяет увеличить долю использования возобновляемых источников энергии среди населения.

Развитие возобновляемой энергетики в Узбекистане имеет не только экологические, но и экономические преимущества. Использование возобновляемых источников энергии позволяет снизить зависимость от импорта ископаемых топлив, сократить затраты на энергию и создать новые рабочие места в секторе возобновляемой энергетики.

Реализация этих проектов и программ по развитию возобновляемой энергетики в Узбекистане способствует достижению национальных и международных целей по устойчивому развитию, включая сокращение выбросов парниковых газов и борьбу с изменением климата.

Узбекистан, уделяя внимание развитию возобновляемой энергетики, стремится создать устойчивую и экологически чистую энергетическую систему, которая будет способствовать долгосрочному развитию страны и обеспечивать благополучие ее граждан.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477
2. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477
3. Pearce, D., Markandya, A., Barbier, E. (1989) *Blueprint for a Green Economy*. London: Earth Scan Publications Ltd.
4. UNEP Yearbook (2008). p. iii, p. 18
5. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на втором Международном саммите "Партнерство ради зеленого роста и глобальных целей - 2030" (P4G), Сеул, 2021 г. 30-31 мая
6. Егорова М.С., Еремина Е.П. «Зеленая» экономика как явление современного этапа развития общества // *Международный журнал экспериментального образования*. – 2015. – № 4-2. – С. 347-350; URL: <https://expeducation.ru/ru/article/view?id=7370> (дата обращения: 12.10.2022).
7. Липина С.А., Агапова Е.В., Липина А.В. “Зеленая экономика. Глобальное развитие”. – М.: Изд-во Проспект, 2016. – с. 234
8. Бобылев С.Н., Захаров В.М. Экология и экономика. «Зелёная» экономика. Человек и природа. – М.: Департамент природопользования и охраны окружающей среды города Москвы // Центр устойчивого развития и здоровья среды ИБР РАН / Центр экологической политики России, 2015. – 98 с.
9. Порфирьев Борис Николаевич "зеленый" фактор экономического роста в мире и в России // *Проблемы прогнозирования*. 2018. №5 (170).
10. The Swiss Re Institute (2021). *World economy set to lose up to 18% GDP from climate change if no action taken, reveals Swiss Re Institute’s stress-test analysis*
11. *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations, 2015.
12. Порфирьев Борис Николаевич "зеленый" фактор экономического роста в мире и в России // *Проблемы прогнозирования*. 2018. №5 (170).
13. Аналитическая записка: Зеленое восстановление и переход к Зеленой экономике в Узбекистане. 2021.

Mahalliy IPO bozori: muammo, sabab va yechim

Jahonda global integratsiya va xalqaro raqobatning kuchayishi sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar hamda iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasida kapitalni jamlash va qayta taqsimlash funksiyasini bajaruvchi qimmatli qog‘ozlar bozorining ahamiyati ortib bormoqda. So‘nggi yillarda davlat mulkini xususiyashtirishning urf bo‘layotgan zamonaviy turlaridan biri – IPO (aksiyalarni birlamchi ommaviy joylashtirish) rivojlangan mamlakatlarda kompaniyalar tomonidan investitsiyalarni jalb qilishning asosiy manbai sifatida foydalanilmoqda. “Postpandemiya davrida global IPO bozori fond bozorlari tarixidagi eng yuqori ko‘rsatkichlarni ko‘rsatgan bo‘lib, 2021 yilda dunyo mamlakatlari bo‘ylab o‘tkazilgan IPOlar soni 1035 tani, ular orqali jalb qilingan investitsiyalar miqdori esa 608 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan. Umuman olganda global IPO bozorida kompaniyalar tomonidan 2000-2023 yillar mobaynida jami 5992 ta IPO o‘tkazilgan bo‘lib, ularning 1928 tasi yoki shu davrda o‘tkazilgan IPOlarning uchdan biri so‘nggi yillar (2019-2022 yillar) davomida o‘tkazilgan”. Bu esa IPOning kompaniya rivojlanishi va o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erishish uchun qo‘shimcha investitsiyalarni jalb qilish manbai sifatida qanchalik muhim ahamiyat kasb etayotganligini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda nafaqat qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishiga, balki mamlakatda IPO bozorini tashkil etishga hukumat darajasida e‘tibor sezilarli ravishda oshib bormoqda. So‘nggi besh yilda mamlakatda IPO bozorini samarali tashkil etish bo‘yicha bir qator normativ-huquqiy hujjatlar ishlab chiqildi. Mazkur hujjatlarda o‘zbek kompaniyalarining aksiyalarini ommaviy joylashtirish tadbirlariga alohida urg‘u berildi, jumladan, O‘zbekistonda 2022-2023 yillarda aksiyalari ommaviy joylashtirilishi rejalashtirilgan kompaniyalarning ro‘yxati ham belgilab berildi. Mazkur ro‘yxat O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 20223 yil 24 martdagi “Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-102-son qarori bilan kengaytirilib, bugungi kunda O‘zbekistonning eng yirik kompaniyalarining 40 tasi xalq IPOsi asosida ommalashtirilishi belgilangan.

Aksiyalarni birlamchi ommaviy joylashtirish (IPO) – bu o‘ziga xos bosqichlardan iborat bo‘lgan, professional ishtirokchilar ishtirokini taqozo etadigan, fond bozorida kompaniya aksiyalarini keng jamoatchilikka birinchi marta taklif etilishidir.

Aksiyalarni birlamchi joylashtirishda quyidagi maqsadlarga erishish ko‘zda tutiladi:

- Imtiyozli shartlarda mablag‘larni jalb qilish;
- Kompaniya qiymatini adolatli baholash, kapitallashuvni maksimallashtirish;
- Shaffoflikni oshirish, tan olish, reyting ko‘rsatkichlarining o‘sishi;
- Haqiqiy korporativ boshqaruvga asoslangan nazorat mexanizmini shakllantirish;

Xalqchil IPO – kompaniya aksiyalarini birlamchi ommaviy taklif etishda xalq manfaatlari va talablarini yuqoriroq qo‘yishdir. Ya‘ni mazkur IPO davlat aralashuvi orqali IPO ga chiqarilgan aksiyalarni ko‘proq xalq tomonidan sotib olinishini anglatadi. Xalqchil IPO o‘tkazishdan maqsad xorijiy investorlarni O‘zbekistonga, ayniqsa, o‘zbek fond bozoriga jalb qilish murakkabligini inobatga olgan holda mahalliy chakana investorlarning bo‘sh mablag‘larini mahalliy kompaniyalar faoliyatiga jalb qilishdir.

Muammo. Mamlakatimizda bugungi kunga qadar 3 ta IPO o‘tkazilgan bo‘lib, uchala holatda ham kompaniyalar tomonidan ko‘zlangan maqsadlarga erishilmadi hamda ularning barchasi muvaffaqiyatsiz yakunlandi.

Indikatorlar	“Kvarts” AJ	“Jizzax plastmassa” AJ	“Uzauto motors” AJ
Muvaffaqiyatning bevosita indikatorlari			
IPOga chiqarilgan aksiyalar paketning to‘liq joylashtirilishi	54,1 %	34,8 %	29%
IPOga chiqarilgan aksiyalarning maksimal narxda joylashtirilishi	3 000,0 so‘m	3 400,0 so‘m	72 500,0 so‘m
Birinchi kundagi “POP” yoki pamp	133,3 %	41,1 %	8,5%
Jalb qilingan kapital	7,43 mlrd so‘m	1,35 mlrd so‘m	56,8 mlrd. so‘m
Muvaffaqiyatning uzoq muddatli indikatorlari			
Prognozlarning bajarilishi	Bajarilmagan	Bajarilmagan	Bajarilmagan
Kompaniya brendining tanilishi	Oshgan	Oshgan	Aniq emas

Yuqoridagi jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, barcha ko‘rsatkichlar ham salbiy natijani aks ettirmagan. Biroq, shunday bo‘lsada, IPOga chiqarilgan aksiyalar paketlarining to‘liq joylashtirilishi va unga mos ravishda jalb qilingan kapitalning prognozlardan kam bo‘lishi mazkur IPOlarni muvaffaqiyatsiz deb tan olinishiga asos bo‘la oladi.

Sabab. Tabiiyki, yuqoridagi salbiy holat qaytalanmasligi va boshqa kompaniyalar ham bu ro‘yxatga kiritilmasligi uchun IPO ni tashkil etishga oid ko‘plab savollar tug‘iladi. Xo‘sh, o‘zbek IPOlarining muvaffaqiyatsiz yakunlanishi sabablari nimada?

1. Davlatning aralashuvi. Xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqadigan bo‘lsak, kompaniya (unda davlat ulushi yuqori bo‘lsa ham) o‘z ixtiyoriga va tayyorgarlik holatiga qarab IPOga chiqadi. IPO – shunchaki aksiyadorlar umumiy yig‘ilishi yoki hukumat qarorlari asosida sodir bo‘ladigan jarayon emas, u juda ko‘p vaqt va mehnatni talab qiladi.

2. Anderrayterlar institutining shakllanmaganligi. IPOning muvaffaqiyatli yakunlanishi ko‘p hollarda anderrayterning nufuzi, tajribasi, malakali “personal”i kabi muhim ko‘rsatkichlarga bog‘liqdir. Xalqaro tajribada anderrayterlar vazifasini yirik tijorat banklari va brokerlar amalga oshiradi. O‘zbekistonda o‘tkazilgan uchta IPO da bitta yirik tijorat banki va ikkita brokerlar anderrayter sifatida ishtirok etgan. Mahalliy anderrayterlarimiz uchun IPOlarni tashkil etish birinchi tajriba bo‘lgani uchun ham IPO lar kutilganidek muvaffaqiyatli yakunlanmagan.

Yechim. Mahalliy kompaniyalarni hukumat qarorlari asosida IPO ga chiqarishni to‘xtatib, ularga yangi investitsiya manbalarini qidirishga muhit yaratib berish zarur. Kompaniya rivojlanish uchun qo‘shimcha mablag‘larga ehtiyoj sezadigan taqdirda, kapital jalb qilishning turli xil yo‘llari, xususan, IPO ga ham murojaat qiladi.

To‘liq davlat ulushidagi kompaniyalarni IPOlarini o‘tkazishda xorijiy anderrayterlarni jalb etgan holda mahalliy anderrayterlar tajribasini oshirib borish zarur. Bu jarayon sindikat tashkil etish orqali amalga oshirilib, unda nufuzli xorijiy anderrayterlar bosh anderrayter, mahalliy anderrayterlar hamkor anderrayterlar vazifasini bajaradi.

Xalqchil IPOlarni o‘tkazishda aholining moliyaviy savodxonligini inobatga olgan holda yondashish talab etiladi. Bunda hududlarda o‘tkaziladigan “road-show” lar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, mazkur tadbirlarda keng aholi qatlamini qamrab olish maqsadga muvofiq. Aks holda yaqin kelajakdagi IPO lar ham avvalgililar bilan bir ro‘yxatda bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Liu, Y., Ritter, J. R., & Tian, X. (2015). How do pre-IPO shareholders matter in a firm's going public process? *Review of Financial Studies*, 28(7), 1950-1982.
2. Nancy Huyghebaert & Cynthia Van Hulle. (2006). Structuring the IPO: Empirical evidence on the portions of primary and secondary shares. *Journal of Corporate Finance*. Volume 12, Issue 2. pp 296-320.
3. Zachary Smith. (2009). *An Empirical Analysis of Initial Public Offering (IPO) Performance*. 507 Winchester Road Jacksonville, NC 28546. (757) 553-1692.

Х.Ф.Очилова,
доцент ТГЭУ

Улучшение подготовки кадров для туриндустрии

Аннотация: В статье проведён анализ потребности республики в туристских кадрах. Эти данные удобно совмещать с перспективами развития отрасли туризма через государственные и региональные программы. При этом данные планы должны быть составной частью политики занятости населения в рамках государственной программы социально-экономического развития регионов республики.

Ключевые слова: потребность в туристских кадрах, туристское образование, туриндустрия.

В настоящее время в Узбекистане отсутствует единая концепция непрерывной подготовки кадров, охватывающая все уровни подготовки специалистов туристической отрасли. Актуальность повышения эффективности отраслевой системы туристского образования обусловлена важной ролью этой системы в государственной политике в области развития человеческих ресурсов, учитывая реальную ситуацию на рынке труда, растущие потребности индустрии туризма. Традиционное проектирование систем туристского образования в процессе диверсификации за счет развития социального опыта, связанного с туристической сферой, в настоящее время является малопродуктивным. Профессиональное туристическое образование в Узбекистане еще не накопило достаточного опыта для подготовки лучших специалистов. Слепое копирование зарубежного опыта нецелесообразно, так как системы туристского образования в развитых странах направлены на решение задач развития мирового туристского рынка, на котором Узбекистан выполняет роль потребителя.

Модернизация современной системы образования, обусловленная темпами развития современной экономики, науки и информационных технологий, выдвинула на первый план вопрос реорганизации и развития систем подготовки кадров, в том числе для сферы туризма [1].

Целью модернизации отраслевой системы развития человеческих ресурсов является создание устойчивой системы подготовки конкурентоспособных, узкоспециализированных специалистов, отвечающих индивидуальным, общественным и национальным запросам.

Для достижения вышеуказанной цели необходимо решить следующие задачи.

1. Выявить наиболее существенные противоречия в отечественной системе подготовки кадров для индустрии туризма Противоречия на современном этапе затрагивают все функциональные области профессиональной подготовки:

- в экономической сфере - это взаимосвязь между спросом рынка труда на квалифицированных специалистов разного уровня квалификации и количеством людей, заканчивающих начальное, среднее и высшее профессиональное образование для индустрии туризма.

- в области социальной педагогики она находится между растущим спросом на профессионалов туризма в сегодняшней сложной человеческой жизни и качеством подготовки.

- в области образования и методологии: между необходимостью совершенствования процесса профессиональной подготовки специалистов индустрии туризма для обеспечения их конкурентоспособности на рынке труда и уровнем учебно-методического обеспечения реализации этого процесса.

- в научно-методическом направлении: между необходимостью комплексного профессионального образования специалистов индустрии туризма и существующей научной базой теории и методологии профессионального образования.

2. Необходимо определить преимущества и недостатки наиболее распространенных зарубежных моделей обучения для использования в процессе модернизации системы обучения в отечественной индустрии туризма. Европа и США являются наиболее признанными моделями обучения в индустрии туризма в мире [6]. Однако каждая модель имеет свои преимущества и недостатки, которые нельзя слепо имитировать из-за различных социально-экономических и психологических аспектов.

3. Обосновать структуру и организацию отраслевой системы подготовки кадров для индустрии туризма. Система подготовки кадров для туристической индустрии должна представлять собой динамическую адаптивную социально-экономическую систему, основанную на взаимосвязи следующих подсистем: индустрия туризма, отраслевая система образования, а также факторы, влияющие на первые две подсистемы вместе и по отдельности.

4. Разработать наиболее важные элементы концепции развития отраслевой системы подготовки кадров для индустрии туризма. Целью концепции развития системы производственного обучения является формирование единой системы непрерывного обучения учитывающей условия социально-экономического развития Республики Узбекистан и основанной на направлениях и тенденциях современного образования.

5. Разработать комплексную систему показателей для анализа текущего состояния отраслевой системы подготовки кадров и прогнозирования будущих изменений. Для мониторинга отраслевой системы развития человеческих ресурсов и определения направления модернизации необходима система индикаторов. Критерии включения показателей в эту систему находятся на уровне принадлежности к двум взаимосвязанным наборам: показатели рынка труда и показатели состояния среды обучения в индустрии туризма.

Следует использовать количественные и качественные показатели, которые могут быть объемными, структурными или динамическими.

- отношение объема выпускников отраслевых специальностей к общей численности отраслевой рабочей силы [7].

- отношение числа обучающихся на разных уровнях подготовки (средней, высшей и послевузовской) к общему числу обучающихся.

- динамика удовлетворения спроса на рынке труда.

- изменение количества выпускников среднего и высшего профессионального образования, устроившихся на работу по специальности в течение первого года после конца обучения и др.

6. Анализировать существующие и разработать новые математические модели для оценки и прогнозирования ресурсного обеспечения системы подготовки кадров, потребности индустрии туризма в человеческих ресурсах и влияние различных социально-экономических факторов на деятельность отраслевой системы подготовки кадров и т.д.

7. Разработать рекомендации по совершенствованию социально-экономических механизмов, направленных на достижение качественного обучения в отраслевых системах подготовки кадров. Эти механизмы могут включать: научные, правовые, учебно-методические, информационно-аналитические, организационные обеспечения подготовки кадров для туризма.

8. Разработать рекомендации по управлению качеством образования в индустрии туризма на основе расширенной и адаптированной системы показателей для оценки профессиональной готовности в индустрии туризма. В частности, на наш взгляд, наиболее важными направлениями для разработки рекомендаций являются:

- развитие эффективной системы качественного управления образованием, и механизмы управления качеством образования в индустрии туризма;
- разработка набора показателей (функциональных и личностных компетенций) для оценки готовности персонала в единой системе мониторинга;
- формирование единой системы мониторинга качества работы специалистов;
- создание профессионального паспорта специалиста и входящих в него документов.

9. Сформулировать рекомендации по мониторингу отраслевой системы обучения и рынка труда с целью формирования информационной базы для определения будущего спроса на человеческие ресурсы на основе социально-экономического потенциала каждого региона, а также изучения закономерности процессов, происходящих в системе туристского образования, степени риска и типологии проблем.

10. Повысить уровень координации в дополнительном профессиональном образовании путем создания разветвленной сети государственных и независимых учебных центров для координации программ обучения. Одной из функций этих центров является выдача сертификатов и дипломов о переподготовке и повышении квалификации, единых для всей республики. Предлагается создать единую систему непрерывного профессионального образования на базе центров, с одной стороны, стандартизировать все программы переподготовки и повышения квалификации кадров для индустрии туризма, а с другой - реализовать их в различных учебных заведениях на основе использования инновационных технологий и возможностей дистанционного обучения. Ниже перечислены некоторые ключевые элементы программы. Каждый центр должен обеспечить разработку и функционирование единой системы подготовки профессорско-преподавательского состава для высших учебных заведений сферы туризма.

11. Разработать рекомендации по сосредоточению научного и практического потенциала индустрии туризма в ключевых инновационных центрах. Целесообразно создать исследовательские центры индустрии туризма. Создание центров обусловлено необходимостью проведения фундаментальных и прикладных научных исследований в области прогнозирования будущего и текущей деятельности предприятий туризма. Деятельность Центра позволит прогнозировать тенденции на международном и национальном туристском рынке, проводить более эффективную инвестиционную политику

в сфере туризма, формировать и обновлять профессиональные отраслевые заказы, развивать материально-техническую базу и инфраструктуру, формировать профессиональный рынок труда.

12. Создать отраслевые службы занятости как элемент инфраструктуры рынка труда [3]. Целью создания отраслевой службы занятости является организация многоуровневого мониторинга рынка труда и системы профессионального образования, а также обеспечение современных требований к квалифицированным специалистам, с одной стороны, и специалистам индустрии туризма - с другой. На основе мониторинга движения специалистов должны быть сформированы отраслевые банки вакансий.

Список литературы

1. Воронцова М.Г. Развитие менеджмент - образования в сфере туризма. // Туристские фирмы. - СПб., ОЛБИС, (вып. 25), 2001
2. Зорин И. В. Образование и карьера в туризме. - М.: Сов. спорт, 2000. – 236 с.
3. Очилова Х.Ф. Профессиональное туристское образование в Республике Узбекистан. Журнал «Научные известия». М. 2022. №29. 248-250 с.

*Проф. У.В. Фафуров,
ТДИУ, кафедра мудири*

**Маҳалланинг иқтисодий функция, ҳуқуқ ва имкониятларидан фойдаланиш
даражасини ошириш йўналишлари**

Бугунги кунда Ўзбекистонда маҳаллалар тасарруфидаги иқтисодий ресурслар ва имкониятларни сафарбар этган ҳолда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу борада тегишли институционал ислоҳотларни амалга ошириш, жойлардаги маҳаллий бошқарув идоралари ва мутахассисларнинг бу борадаги ваколатларини амалий жиҳатдан таъминлаш орқали мамлакатимизда тадбиркорликни ривожлантиришни янги поғоналарга олиб чиқиш имкониятлари мавжуд. Шунга кўра, мазкур йўналишдаги бир қатор илмий таклиф ва тавсияларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

1. Қонунчиликка кўра юридик шахс ташкил этмаган ҳолдаги оилавий тадбиркорлик субъектларига уч нафаргача доимий ишчини ёллаб, улар билан меҳнат шартномаси тузишга ҳақли. Фикримизча, шу ўринда маҳалла фуқаролар йиғини томонидан ҳудуддаги фуқароларнинг ишга муҳтожлик даражаси келиб чиқиб ишчиларни ёллаш бўйича тавсиясини ҳисобга олишни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ. Ушбу қоидага риоя қилган оилавий тадбиркорлик субъектларига нисбатан мфй томонидан “алоҳида эътибор режими”нинг татбиқ этилишини йўлга қўйиш таклиф қилинади.

2. МФЙ ўз фаолияти доирасига кирувчи айрим иш ёки хизматларни бажариш учун шартнома асосида оилавий корхонага тақдим этиш орқали унинг фаолиятини қўллаб-қувватлаш таклиф этилади.

3. МФЙ маҳалла ҳудудида жойлашган оилавий корхоналар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотларни реализация қилиш мақсадида уларнинг турли кўринишдаги умумий савдо шохобчалари, жумладан, савдо кооперциялари фаолиятини йўлга қўйиш таклиф қилинади.

4. Маълумки, қонунчиликка кўра, оилавий корхона корхонанинг иштирокчилари ва ёлланма ходимлари учун қонунчиликда белгиланганига нисбатан имтиёзлироқ меҳнат ва ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитларни мустақил равишда белгилашга ҳақли. Шундан келиб чиққан ҳолда, мфй оилавий корхонанинг ушбу ваколатидан ҳудуддаги ижтимоий муҳофазага муҳтож, ишсиз фуқароларни қўллаб-қувватлаш воситаси сифатида фойдаланиши таклиф этилади.

5. МФЙ ўзи билан “алоҳида эътибор режими”да бўлган оилавий корхоналарнинг ҳуқуқларига риоя этилишини ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини кафолатлашда, уларни ривожлантириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашишга устуворлик бериши лозим. Жумладан, тегишли давлат органлари томонидан қонунчиликда белгиланган тартибда:

- фойдаланилмаётган яшаш учун мўлжалланмаган жойлар уларда товарлар ишлаб чиқаришни (ишлар бажаришни, хизматлар кўрсатишни) ташкил этиш учун оилавий корхонага ижарага берилишини;

- ишлаб чиқариш майдонлари куриш учун оилавий корхонага ер ажратилишини;

- оилавий корхона ишлаб чиқариш объектларининг муҳандислик-коммуникация тармоқларига уланишини;

- оилавий корхона томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотни реализация қилиш учун махсус жойлар берилишини таъминлашда мфй ўз ихтиёрига кўра тавсиянома мазмунидаги муносабат билдириши ва амалий чоралар кўриши мақсадга мувофиқ.

6. Оилавий корхонага кредитлар беришда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қонунчиликда белгиланган тартибда кафил бўлиши мумкинлиги тўғрисидаги қоидадан келиб чиққан ҳолда, мфй биринчи навбатда ўзи билан “алоҳида эътибор режими”да бўлган оилавий корхоналарнинг кафиллик билан таъминланишига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади.

7. Ўзбекистонда оилавий тадбиркорликка кичик бизнеснинг кўринишларидан бири сифатида қараш ҳамда унинг асосий вазифаси ижтимоий тавсифдаги муаммоларни ҳал этишдан иборат деган ёндашув нуқтаи-назаридан қаралади. Буни қуйидаги бир неча ҳолатлар орқали кузатиш мумкин.

Биринчидан, оилавий тадбиркорлик қонуний тарзда кичик бизнес субъекти таркибига киритилиб қўйилган. Жисмоний шахс кўринишидаги оилавий тадбиркорлик ўз-ўзидан кичик бизнес субъекти ҳисобланса, оилавий корхона, юқорида кўрсатиб ўтилганидек, қонуннинг 4-моддасида “кичик тадбиркорлик субъекти” деб белгилаб берилган.

Бу эса, мазкур ташкилий-ҳуқуқий шаклнинг жаҳон тажрибасидаги сингари тараққий этиши ҳамда кенг тарқалишига тўсқинлик қилади. Чунки, оилавий корхона фаолияти қанчалик самарали бўлмасин, у ўз ходимларининг сонини кичик бизнес субъектлари учун белгиланган меъёрдан ошира олмайди. «Оилавий корхона иштирокчиларининг ва унинг ёлланма ходимларининг умумий сони кичик тадбиркорлик субъектлари ходимларининг қонун ҳужжатларида белгиланган ўртача йиллик сонидан кўп бўлиши мумкин эмас. Бунда оилавий корхона иштирокчиларининг энг кам сони икки кишидан оз бўлмаслиги керак»¹³⁰.

Иккинчидан, оилавий тадбиркорлик субъектларидаги оила аъзолари ва қариндошлардан иборат бўлган ходимларнинг бевосита меҳнати билан иштирок этиши шартлиги. Қонунда белгиланишича, «оилавий корхона иштирокчилари оилавий корхонанинг фаолиятида шахсий меҳнати билан иштирок этиши шарт»¹³¹. Бу эса, бир томондан, яна ишловчилар сонига бўлган тўсқинликни, бошқа томондан эса, меҳнат унумдорлигининг пасайишини келтириб чиқаради.

Учинчидан, Ўзбекистонда оилавий тадбиркорлик субъектлари акция ва бошқа қимматли қоғозларни чиқариш ҳуқуқига эга эмас. Бу эса, оилавий корхонада унинг иштирокчиларидан бошқа шахсларнинг бошқарувда улушли иштирок этишига йўл қўмайди. Айни пайтда, оилавий корхоналарнинг йирик корпорацияларга ўтишини ҳам чеклайди.

Шунингдек, қонуннинг 11-моддаси «оилавий корхонанинг устав фонди»да «оилавий корхонанинг устав фонди пул маблағлари, қимматли қоғозлар, бошқа мол-мулк, шу жумладан пул билан баҳоланадиган мулк ҳуқуқлар ёки ўзга шахсга ўтказиладиган бошқа ҳуқуқлар ҳисобидан шакллантирилади. Ягона уй (квартира) оилавий корхонанинг устав фондига киритилиши мумкин эмас»¹³², деб белгилаб қўйилган. Фикримизча, ягона уй (квартира) оилавий корхонанинг устав фондига киритилиши мумкин эмаслиги

¹³⁰ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Оилавий тадбиркорлик тўғрисида. 2012 йил 26 апрель, 4-модда. – www.lex.uz

¹³¹ Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Оилавий тадбиркорлик тўғрисида. 2012 йил 26 апрель, 14-модда. – www.lex.uz

¹³² Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Оилавий тадбиркорлик тўғрисида. 2012 йил 26 апрель, 11-модда. – www.lex.uz

масаланинг ижтимоий оқибатларини ҳисобга олган ҳолда белгиланган. Яъни, бизнеснинг муваффақиятсизликка юз тутиши (банкротлик) ҳолатида оила аъзолари ўз бошпанасидан ажралиб қолмаслиги керак. Тўғри, мазкур ҳолат оила аъзолари ҳаётининг барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади, бироқ, айтиш пайтда аҳамиятли қийматдаги мулкнинг муомаладан четда қолишига олиб келади. Фикримизча, ягона уй (квартира)ни ҳам мол-мулк суғуртаси ёки корхонани банкротлик ҳолатидан суғурта қилиш орқали устав фондга киритилиши оилавий корхона активлари қийматининг сезиларли даражада ошишига имкон яратади.

8. Бугунги кунда мамлакатимиздаги тадбиркорлик субъектлари таркибининг салмоқли қисмини ташкил этаётган яқка тартибдаги тадбиркорларнинг аҳамиятли қисми амалда ўз мазмунига кўра оилавий тадбиркорлик шаклидан иборат. Буни қуйидаги тартибдаги ҳисоб-китоб ишлари орқали ҳам асослаш мумкин:

1) энг аввало, Ўзбекистон Республикаси вазирлар маҳкамасининг 22.11.2021 йилдаги 707-сонли қарори билан тасдиқланган низомга кўра яқка тартибдаги тадбиркорликда қўшимча 5 нафаргача ходим ёллаш ҳукуқи берилган бўлишига қарамадан, амалда тадбиркорликнинг турли фаолият йўналишлари бўйича энг кам миқдори бўйича ҳисоблаганда 5 нафардан то 16 нафаргача ишчи кучи зарур бўлиши аниқланди;

3) яқка тартибдаги тадбиркор томонидан ишчи кучига бўлган эҳтиёж асосан ўз оила аъзолари ҳамда қариндошлар ёрдамидан фойдаланиш орқали қондирилаётганлиги сўровнома орқали аниқланди: жами сўровда иштирок этган яқка тартибдаги тадбиркорларнинг 79,2 фоизи ўз фаолиятида оила аъзолари ёки яқин қариндошлари меҳнатидан фойдаланишини эътироф этган.

Шуниси эътиборлики, ўз мазмунига кўра оилавий тадбиркорлик шакли ҳисобланган хўжалик юритувчи субъектларнинг яқка тартибдаги тадбиркор шаклида фаолият юритиши қуйидаги салбий ҳолатларнинг келиб чиқишига сабаб бўлмоқда: яқка тартибдаги тадбиркорлик таркибида норасмий ҳолдаги бандликнинг вужудга келиши; яқка тартибдаги тадбиркорнинг қўшимча норасмий тарзда ёлланган ходимлар учун солиқ ва ижтимоий суғурта ажратмаларини амалга оширмаслиги; норасмий тарзда банд бўлган ходимлар томонидан олинган даромадлар учун даромад солиғи тўланмаслиги ва ҳ.к.

Шунга кўра, маҳалла фуқаролар йиғини томонидан ўз ҳудудидаги яқка тартибдаги тадбиркорлик субъектлари фаолиятидаги юқорида қайд этилган ҳолатлар ўрганилиб, уларга тушунтириш ишларини олиб борган ҳолда “яқка тартибдаги тадбиркор – оилавий тадбиркор – оилавий корхона” йўналиши бўйича ҳаракатларини рағбатлантириш орқали оилавий корхоналарнинг салмоғини ошириш ва иқтисодий фаоллигини таъминлаш таклиф этилади.

N.M.Maxmudov, TDIU professori, i.f.d.
N.Sh.Boltayev, TDAU tayanch doktranti
L.S.Azimova, TTYSI katta o'qituvchisi

Agrar sohada ilm-fan va ta'limni rivojlantirish

Annotatsiya. Jahonda ilm-fanning rivojlanishi, respublikamiz ta'lim tizimini isloh qilish orqali sohava tarmoqlarni yetuk ilmiy-pedagogik va malakali kadrlar bilan ta'minlash, agrar sohada ilm-fan va ta'limni rivojlantirishning o'ziga xosligini inobatga olish hamda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi bo'yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ilm-fan, oliy ta'lim, mehnat bozori, kadrlar tayyorlash, rivojlantirish, agrar soha, boshqarish, baholash, yo'nalish, rejalashtirish, strategiya.

O'zbekistonni "jannati yurt" deb bejiz aytilmagan, resurslarga boy, muqobil tabiatga ega, haqiqiy 4 faslga ega, mehnatkash xalqi bor mamlakat. Baland-baland tog'lariyu, keng maydonli ko'llari bor, yuqori darajada issiqligi, yetarli darajada sovuqqa ega ob-havosi bor, Mendeleev jadvalida keltirilgan elementlarga boy resurslari bor. Ushbu tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, jahonda global ko'lamdagi muammoga aylanib borayotgan oziq-ovqat xavfsizligi masalasiga alohida e'tibor berishni taqozo etadi. Shuning bilan birga, yildan-yilga mamlakatimiz aholisi ko'payib bormoqda. Ekin ekiladigan yerlar qisqartirilib, uning o'rniga serdaromad tarmoqlar mevasabzavot, moyli ekinlar ekinini ekish yo'lga qo'yildi va bu yo'nalish davom etmoqda. 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida agrar sohani ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo'jaligining yillik o'sishini kamida 5 foizga yetkazish belgilangan[1]. Shu bois, ilm-fan va innovatsiyaga asoslangan agroxizmatlar ko'rsatish tizimini takomillashtirish. Nufuzli xalqaro ilmiy markazlar va oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilish va agrar sohada ilm-fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasini chuqurlashtirishga alohida ahamiyat berish zarur hisoblanadi.

Yangi asr rivojlanishi ilm-fanning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lishi, fan taraqqiyoti kadrlarga bo'lgan talabning ortib borishi har bir soha uchun yosh, qobiliyatli, o'z sohasining professionallari kerakligini ko'rsatib bermoqda. Ta'lim tizimi, kadrlar masalasi, mehnat bozori, ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash va ular o'rtasidagi integratsiyani uzluksiz tarzda olib borish talim tizimida bir qator ilmiy-amaliy ishlar olib borishni taqozo etadi.

Bundan tashqari, agrar sohada ta'lim, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash, ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot va raqamli texnologiyalarni joriy etish, hududlarni rivojlantirish istiqbollarni hisobga olgan holda ilg'or xorijiy tajriba va agrotexnologiyalar bo'yicha yetarli bilim va malakalarga ega bo'lgan kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish maqsadida O'zbekiston Respublikasining 2023-yilning 7-iyuldagi "Agrar sohada ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiya qilish orqali sifat va samaradorlikni oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-216-sonli[2], 2020-yil 30-iyuldagi PQ-4795-sonli "Agrar ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi[3] qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-dekabrda 788-sonli "Agrar ta'lim tizimining 2030-yilgacha innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi[4] qarorida belgilangan vazifalarni izchillik bilan amalga oshirish orqali agrar sohani sanoat darajasiga olib chiqish hamda sohaga yuqori malakali tayyorlash bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Agrar sohani yetakchi kadrlar bilan ta'minlashda aholining doimiy o'zgarib turadigan kasbiy faoliyat sharoitlariga moslashishi, individual intilishlarga muvofiq doimiy o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyatini ta'minlash, jamiyatning ta'lim resurslarini oshirish tamoyillariga asoslangan holda faoliyat olib borishi zarur. Ammo, agrar ta'lim yo'nalishlarini raqobat muhitida to'la javob bera oladigan qilib o'qitish, bilim va ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Shu bois, agrar ta'lim muassasalari oldida o'quv jarayonlarini olib borishda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. **Birinchiidan:** mashg'ulotlar olib borilishida haddan ziyod ko'p qismining nazariy yo'nalishga bog'liqligi. Bu ta'lim muassasasini bitiruvchisining bevosita ish joyida moslashish jarayonining murakkablashishiga ta'sir qiladi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, bitiruvchilarning ish joylarida moslashishning qiyinchilikka duch kelishi hamda nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llashning asosiy yo'nalishlarini tushuna olmasligi. **Ikkinchiidan:** ta'limning boshlang'ich bo'g'ini maktabgacha ta'lim muassassi, maktablar, texnikumlar, oliy ta'lim muassasalarida ham yuqori samarali, zamonaviy o'quv jarayonini olib borish uchun zarur bo'lgan asosiy vositalar, asbob-uskunalar, o'quv-laboratoriya jihozlari, o'quv adabiyotlarining yetishmasligi to'g'ridan-

to'g'ri ta'lim sifatiga ta'sir qilishi aks etadi. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quv jihozlarining eskirganligi yangi texnologiyalarni o'rganish va o'zlashtirish jarayonini yildan-yilga pasayishiga olib keladi. **Uchinchidan:** ta'lim tizimidagi korrupsion holatlarning vujudga kelishi natijasida talabalar o'rtasida nomutunosiblik va keskinlikni hamda turli ziddiyatlarning kelib chiqishi orqali ta'lim muassasalarining nufuzi va mavqeini pasayishiga olib keladi. Shuningdek, mamlakatda yuqori sifatli intellektual salohiyatni shakllantirishga to'sqinlik qiladi. **To'rtinchidan:** ta'lim va fan sohasini yetarli darajada moliyalashtirmaslik, oliy ta'lim muassasalaridan tortib eng pastki bo'g'ingacha ta'sir ko'rsatib, yuqori malakali kadrlar tayyorlashda bir qator muammolar bilan birga ta'lim muassasalarining mavqeini pasaytiradi. Bundan tashqari, ta'lim tizimini yetarlicha moliyalashtirmaslik ta'lim darajasining pasayishiga va buning natijasida kadrlar salohiyati va iqtisodiy o'sishning pasayishiga olib kelishi bilan bir qatorda davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. **Beshinchidan:** oliy ta'lim muassasalari va mehnat bozori o'rtasida ko'pincha bevosita va bilvosita yaqin munosabatlarning yo'qligi, mamlakatda intellektual salohiyatli kadrlarning ishga joylashishda vujudga keladigan muammolarning ortishiga va inson mehnatidan foydalanish sifatini sarhisob qilishning yakuniy bosqichiga aylanadi. Bitiruvchilarning aksariyati o'qishni tugatgandan so'ng o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlamaydi, hattoki to'liq qayta tayyorlanishadi, ba'zida ikkinchi mutaxassislik yo'nalishlarini qayta o'qishni afzal ko'radi. Bu esa ta'lim tizimining samaradorligiga putur yetkazadi. Biroq, bitiruvchilar "mutaxassisligi bo'yicha" ish qidirganda ham, kam maoshli boshlang'ich bo'sh ish o'rinlarini tanlashga tayyor emaslar, lekin shu bilan birga, ish beruvchi tegishli ish tajribasi va zarur ko'nikmalarga ega bo'lmagan universitet bitiruvchisini ishga olishga tayyor emasligi ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Muammo ish beruvchilar va universitet bitiruvchilari o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuviga aylanadi. Shu boisdan, ish beruvchilar tomonidan oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini olgan nazariy va amaliy bilimlarini, ularning salohiyatini baholash mezonlarini ishlab chiqish bugungi kunning talabi hisoblanadi.

Bunday izchil islohotlar natijasi esa agrar ta'lim uchun eng samarali yo'nalish hisoblanadi. Shu boisdan, oliy ta'lim tizimida quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshirishga e'tibor berilsa maqsadga muvofiq bo'ladi:

- OTM faoliyatini prognoz qilish va rejalashtirish, strategiyalarni ishlab chiqish;
- kadrlarni mehnat bozorida joy-joyiga oqilona qo'yish, vazifalarni taqsimlash, ish beruvchilar bilan muntazam hamkorlik qilish;
- ta'limga oid axborot tizimini tashkil etish va undan foydalanishning samaradorligini ta'minlash;
- har tomonlama nazorat, tahlil, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishni ta'minlash;
- OTM rahbar va pedagog xodimlarining malakasi va mahoratini oshirib borish.

Ushbu asosiy vazifalarni samarali amalga oshirish natijasida barcha sohalarni yetuk kadrlar bilan ta'minlash, sohalarda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, yoshlarda kreativ fikrlash va raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish orqali respublikamiz iqtisodiyotining o'sishiga olib keladi. Shuningdek, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etish, kadrlar salohiyatini baholash mezonlarini yuqori samarali bo'lishi uchun agrar ta'lim tizimida kadrlar tayyorlashni quyidagi rivojlantirish yo'llarini ishlab chiqish va uni ta'lim tizimida amalga oshirish provard maqsad bo'lib xizmat qiladi.

Agrar sohaning ilm-fan va ta'lim tizimini rivojlantirishda quyidagi asosiy yo'nalishlarni izchillik bilan amaliyotga joriy etish talab etiladi:

- Ilm-fan, ta'lim, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi «Universitet 3.0» konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish;
- Oliy ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida ilmiy-innovatsion faoliyatni tashkil etish va rivojlantirish;
- OTMning uzoq va o'rta muddatli strategik rivojlantirish dasturini tasdiqlash, o'rta muddat uchun shakllantiriladigan biznes-rejasi hamda daromadlar va xarajatlar parametrlarini tasdiqlash;
- Rahbar va pedagog-xodimlari faoliyati samaradorligini baholash bo'yicha **KPI** tizimini joriy etish va undan samarali foydalanish;
- Qishloq xo'jaligida innovatsion resurstejamkor texnologiyalarni qo'llash, «aqli qishloq xo'jaligi» (Smart agriculture) va raqamlashtirilgan agrotexnologiyalarni joriy qilish bo'yicha zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan kadrlar tayyorlash;
- O'quv jarayoni va malaka oshirish kurslari faoliyatini takomillashtirish bo'yicha mahalliy va xorijiy mutaxassislarni jalb etish;
- Qishloq xo'jaligi vazirligi tizimidagi oliy ta'lim muassasalari va agrotexnologiyalar texnikumlarga o'quv-metodik jihatdan amaliy yordam ko'rsatish;
- Zamonaviy o'quv adabiyotlarini xarid qilish hamda shu asosida darsliklar yaratish;
- Talabalar uchun xalqaro amaliyot dasturlarini hamda **SUMMER&WINTER SCHOOL** (yozgi va qishqi maktablar)ni tashkil etish, xorijiy tillar bo'yicha amaliy ko'nikmalarini oshirish;
- Ta'lim xizmatlari bozorida talabni inobatga olgan holda to'lov-kontrakt asosida o'qitish qiymatini, to'lov-kontrakt mablag'larini to'lash muddatlarini belgilash va uzaytirish;
- Kadrlar tayyorlashda har tomonlama nazorat, tahlil, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishni ta'minlash.

Yuqoridagilardan xulosa qilib, agrar sohada ilm-fan va ta'limni rivojlantirish yo'nalishlari asosida ilmiy-pedagog kadrlar tayyorlash, agrar sohada tabiiy omillar ta'sirini e'tiborga olish, bugungi kunda jadal rivojlanayotgan raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan samarali foydalanish, ilmiy-tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish, xorijiy investitsiya mablag'larini jalb etish, ilmiy loyihalar ko'lamini kengaytirishga muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ta'lim muassasalari o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirib, agrar sohani rivojlanishi natijasida sanoatni xom-ashyo bilan ta'minlash imkoniyatini yanada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-iyuldagi "Agrar sohada ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishni integratsiya qilish orqali sifat va samaradorlikni oshirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-216-sonli Qarori.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 30-iyuldagi PQ-4795-sonli "Agrar ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-dekabrda 788-sonli "Agrar ta'lim tizimining 2030 yilgacha innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori.

Yoshlarning bandligini ta'minlash kambag'allikni qisqartirishning yo'li sifatida

Mamlakatimiz iqtisodiyotini raqamlashtirish, hududlarni rivojlantirish masalalarini hal etishda milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish vazifasi muhim ahamiyatni aks ettirmoqda. Milliy iqtisodiyotda yoshlar ishchi kuchidan samarali foydalanib ishlab shiqarishni kengaytirish, aholi daromadlarini oshirish, inflyatsiya va ishsizlik kabi muammolarni to'g'ri hal etishning asosiy yo'llaridan biri hisoblanishi aniq. Sababi ishchi kuchi bozorini doimiy to'ldirib, yangilab kirib keluvchilar bu yoshlardir. Ularni ish bilan ta'minlash orqali esa ishsizlik masalasining katta qismini hal etish mumkin.

Yoshlar ishchi kuchi bozorida munosabatga kirishar ekanlar, o'zlari uchun maqbul ish topish, ish joyi, shart-sharoitlari, kasb-kori, nufuzi, mehnat jarayonining intensivligi, davomiyligi bilan bog'liq ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy muammolarga duch keladi. Hozirgi yoshlarning jamiyatda o'z o'rnilarini topishlari, ishchi kuchi bozori talablariga javob berishga tayyor ekanliklari o'ziga xos xususiyatlarga egadir.

Axborot muhitining globallashuvi, yuqori turmush darajasi andozalarining tez va keng tarqalishi yoshlar hayotiy ehtiyojlari muttasil ortib borayotgani holda ularni qondirish imkoniyatlarining cheklanganligi sababli yoshlar bilan bog'liq ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni yanada o'tkirlashtiradi.

Yoshlarning mehnatga jalb etilishi jarayonida ular nuqtai nazaridan ayrim kasb va ixtisosliklarning nufuzi pasayganligi holda boshqalari, aksincha, ancha yuqoriga ko'tarilganligini ham ko'rsatish darkor. Bu yerda gap umuman malakali mehnat nufuzi pasayganligi to'g'risida emas, balki yuqori malaka talab etuvchi ixtisosliklar doirasida ustuvorliklar o'zgarganligi haqida ketmoqda.

Yoshlar mehnat faoliyatining boshlanishi ularning hayotida kasbga ko'nikishlari bilan bog'liq bo'lgan o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Bunga eng avvalo, yoshlar kelib qo'shiladigan mehnat jamoasidagi muhit, ijtimoiy-kasb qadriyatlarini, kasb faoliyatining tub jihatdan yangi turi, ishlab chiqarish munosabatlari xususiyatlari va boshqa omillar ta'sir etadi.

Yoshlarda esa bo'lajak ish o'rni, mehnat sharoitlari va mazmuni, ayniqsa, ish haqi miqdoriga talab nihoyatda katta bo'ladi. Bu – ish beruvchining yoshlarga ish kuchi sifatidagi bahosi bilan yoshlarning o'zlari o'zlarini baholashlari o'rtasida ziddiyatni yuzaga chiqaradi. Huddi ana shu yoshlarning ish bilan bandligini ta'minlashdagi eng jiddiy muammolardan biri hisoblanadi.

Yoshlarni ish bilan ta'minlashda ularning ma'lumoti katta ahamiyatga egadir. Ilm-fan jadal taraqqiy etayotgan, ishlab chiqarishga eng zamonaviy texnologiyalar joriy etilayotgan bugungi kunda ish kuchi ma'lumoti va malakasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizdagi demografik ko'rsatkichlarning aholi yoshi bo'yicha dinamikasi keltirilgan. Unga ko'ra keyingi 5 yil mobaynida mehnatga layoqatli yoshdan katta aholi soni 21,9 foizga oshgan (1-jadval). Bunday holat ijtimoiy ta'minot bilan bog'liq masalalarni kuchaytirishni talab etadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, g'arbiy yevropa mamlakatlari milliy boyligi tarkibida asosiy ishlab chiqarish fondlari (bino va inshootlar, mashina va dastgohlar) hamda tabiiy resurslar 23,2 foizni, inson kapitali esa 74,0 foizni tashkil etadi.

1-jadval**Aholining yosh tarkibi bo'yicha taqsimlanishi (yil boshiga; ming kishi)**

Ko'rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2020 yilga nisbatan 2023 yilda
Jami aholi soni	33905,2	34558,9	35271,3	36024,9	106,3
0-14 yosh	9870,3	10175,8	10518,5	10835,5	109,8
15-19	2559,0	2569,7	2616,2	2697,4	105,4
20-54	17197,8	17360,6	17505,8	17686,2	102,8
55-59	1515,7	1528,1	1527,5	1522,2	100,4
60 yoshdan yuqori	2762,5	2924,6	3103,4	3283,7	118,9

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Hozirgi iqtisodiy sharoitda ishchi kuchining soniga e'tibor qaratilmasdan uning sifatiga, uning kasbiy malaka darajasiga yuqori talablar qo'yilayapti. Kadrlar tayyorlash tizimi ishlab chiqarishni rivojlantirish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish va aholini samarali ish bilan ta'minlashning asosiy omili bo'lib hisoblanadi. Kadrlar tayyorlash tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan kasb-hunar ta'lim tizimi mehnat bozori kon'yunkturasiga hamda ish beruvchilarning talab va ehtiyojiga qaratilgan bo'lishi kerak.

2-jadval**Aholining yosh tarkibi bo'yicha taqsimlanishi (ming kishi)**

Jami aholi soni	0-15 yoshdagilar	16-60 yoshdagilar	60 yoshdan yuqorilar
36 024,9	11 437,4	21 303,9	3 283,7
Jami aholiga nisbatan foizda	31,7	59,1	9,1

Manba: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Ishchi kuchi bozorida yoshlarning ish bilan bandligi ko'p jihatdan shu yerda yashovchi yoshlarning bilim darajasiga va umumiy saviyasiga bog'liqdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, yuqori malakaga ega bo'lgan kadrlar ishchi kuchi bozorida yuqori imkoniyatga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, statistik ma'lumotlardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, ishsizlarning asosiy qismini malakasi va bilim darajasi past bo'lgan ishchi kuchi tashkil etadi.

Ishchi kuchi bozorida uzoq muddatli istiqbollashtirishning yo'qligi, bilim yurtlari hamda ish beruvchilar o'rtasidagi aloqalarning mustahkam emasligi, ishchi va mutaxassis-xodimlar tayyorlashda optimal tizim yaratishni qiyinlashtirmoqda. Ishchi kuchi bozorida ko'pgina mutaxassisliklarga talabning pastligi, ish yuritish malakasining yo'qligi, mustaqil hayotga endi qadam qo'yayotgan yoshlar uchun ish bilan bandlikni ta'minlashni ancha jiddiy muammo hisoblanadi.

Oliy ta'lim tizimida kadrlar tayyorlash strategiyasi ish bilan bandlik sohasidagi jarayonlarni hisobga olishi zarur. Ishchi kuchi bozorini tadqiq etish orqali mintaqadagi kadrlar tayyorlash tizimini bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashtirish yo'llarini aniqlash kerak.

Quyidagilarni xulosa o'rnida aytib o'tish mumkin:

1. Ishchi va mutaxassislar tayyorlash dasturi hamda ishchi kuchi bozoridagi talab o'rtasida nomutanosiblik mavjud. Bu masalaning yechimi respublika kambag'allikni qisqartirish va bandlik organlari, korxonalar va tashkilotlar hamda o'quv yurtlari tomonidan bir kelishuvga erishishdir.

2. Yoshlarni kichiklik vaqtidan boshlab oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida kasanachilik faoliyatini amalga oshirayotgan tadbirkorlarga birlashtirish va ularning kasb-korlarini o'rganishlarini ta'minlash, lozim hollarda ularga subsidiyalar yoki imtiyozlar berish orqali qo'llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.

3. Yoshlarni ish bilan ta'minlashni yaxshilashning qo'shimcha imkoniyatlarini nodavlat tashkilotlarini personalni tanlash va ularni ish bilan ta'minlashda faol qatnashishga da'vat etish orqali oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi. -T.: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining mehnat kodeksi. 2022 yil 28-oktabr. <https://lex.uz/ru/pdfs/6257288>
3. Q.X.Abdurahmonov. "Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot". Darslik. – T.: "Fan", 2019.
4. A.B.Xayitov, G.A.Adilova, N.U.Arabov. "Xorijda ish haqini tashkil etish". O'quv qo'llanma. – T.: "Iqtisodiyot", 2011.

*Н.И.Неделькина,
ТГЕУ, кафедра «макроэкономического
анализа и прогнозирования»*

Вопросы реформирования института махали в условиях инклюзивного роста и устойчивого развития экономики Узбекистана

Мировая практика показывает, что практически во всех странах парадигмой развития стал устойчивый и инклюзивный рост, целью которого является достижение экологически устойчивого и социально справедливого экономического роста, который поддерживает высокий уровень занятости и увеличение заработной платы. Политика же поддержки инклюзивного и устойчивого роста должна устранять серьезные сбои рынка и иметь неоднозначные результаты в разных странах.

Узбекистан, осознавая важность инклюзивного роста и повышения устойчивости, осуществляет экономические реформы во многих жизненно важных секторах экономики, что повлекло развитие отраслей промышленности, сельского хозяйства, строительства, услуг и других сфер. За прошедшие пять лет (2017-2022 гг.) Валовый внутренний продукт страны увеличивался в среднем ежегодно на 5,3%. В 2022 г. Этот показатель составил 888,3 трлн. Сум, а наибольший вклад внесла отрасль промышленности, обеспечившая увеличение показателя на 5,2%. Кроме того, за последние пять лет производство промышленной продукции в расчете на душу населения республики возросло с 4594,7 (2017 г.) До 15520,0 (2022г.) Тыс. Сум, потребительских товаров, соответственно, с 1842,9 до 197892,7 тыс. Сум, а объем оказанных услуг в 2,8 раза (рис. 1). Приведенные цифры показывают, что экономика Узбекистана растет стабильными темпами, в сочетании с повышением качества жизни населения, проживающего в махаллях на ее территории.

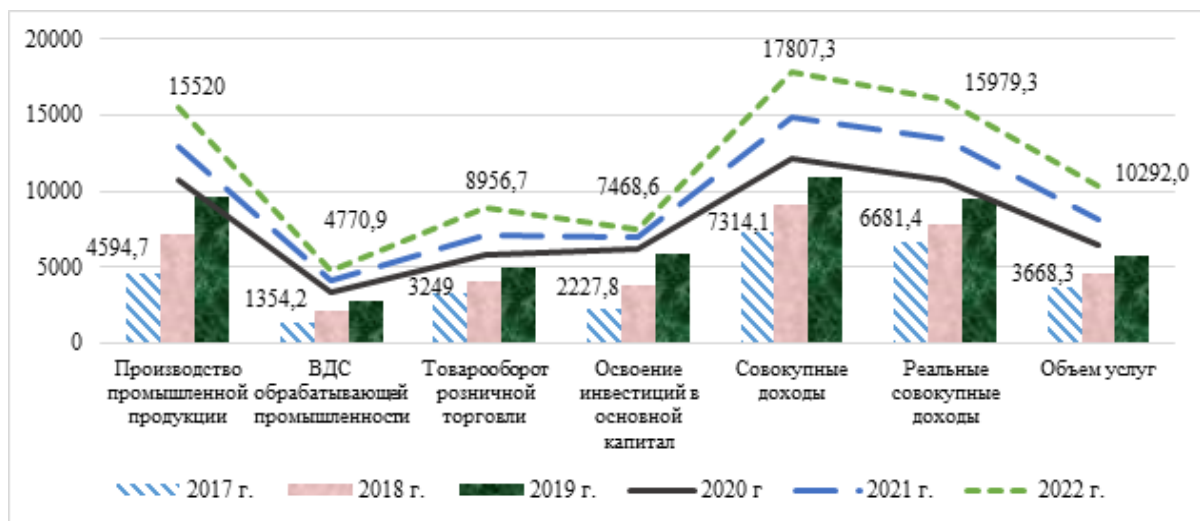

Рис.1.изменение макроэкономических показателей в расчете на душу населения Узбекистана, тыс. Сум (источник: составлен автором)

В центре инклюзивного развития и строительства нового Узбекистана стоит человек, а приоритетными направлениями являются все аспекты его жизни и деятельности, включая культуру, образование, здравоохранение, науку, трудоустройство, социальное обеспечение, творчество. Численность постоянного населения страны на 01.01.2023 г. Увеличилась до 36024,9 тыс. Человек, из них 50,9% проживают в городах и 49,1% - в сельской местности. Значительную долю из всего населения в процентном соотношении занимает молодое поколение, составившее 31,7%. В настоящее время более чем 9000 махаллях республики проживает более 6,4 миллиона семей. В среднем на одно домохозяйство приходится 5,1 человека, в том числе 4,9 в городах и 5,4 в сельской местности. Поэтому, дальнейшее повышение уровня жизни населения в махаллях, и сокращение бедности являются одними из приоритетных целей.

Идеи по реформированию основных сфер нашли отражение в утвержденной Указом Президента страны Ш.М. Мирзиёевым стратегии «Узбекистан – 2030» [1]. Реформы нацелены на создание каждому человеку, проживающему в республике, возможностей для развития своего потенциала, воспитания здорового, образованного и духовно развитого поколения, формирования сильной экономики, ставшей важным звеном глобального производства (рис. 2). Их реализация непосредственно связана с совершенствованием имеющихся экономических институтов, создающих широкие возможности в обществе, и созданием новых, основанных на широких стимулах.

Следует обратить внимание, что в мире за последние 20 лет роль институтов стала одной из самых популярных направлений в области инклюзивности экономики и устойчивого развития, в том числе благодаря более широкому возрождению интереса к институциональной экономике. На сегодняшний день имеется значительное количество определений термина «институт», но базовым все же является согласно д. Норту (1990) [2] это «рамки», в пределах которых индивидуумы взаимодействуют друг с другом. Деятельность экономических институтов структурирована правилами («рамки»), которые обеспечивают процветание.

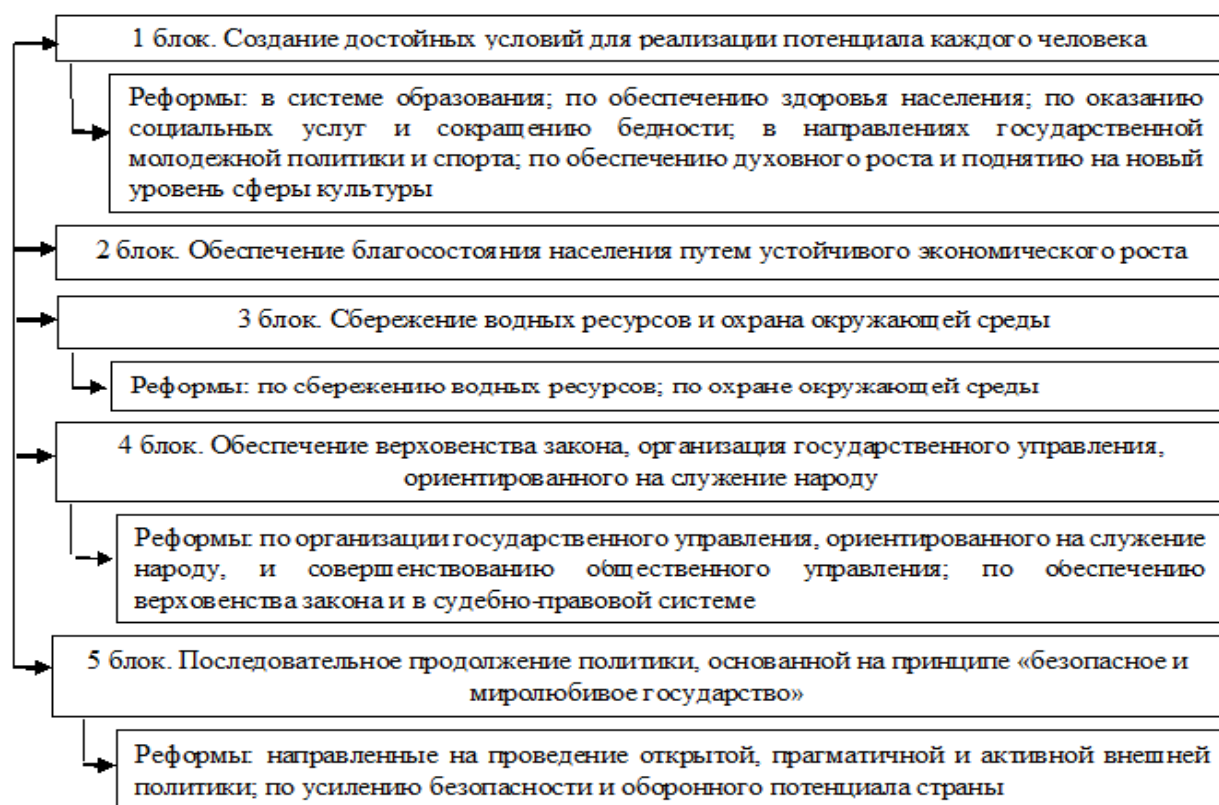

Рис. 2. Идеи и цели устойчивого развития экономики Узбекистана До 2030 года

Источник: составлен автором с использованием приложения 1 стратегии «Узбекистан - 2030» [1]

Между тем, низкое качество институтов оказывает негативное влияние на экономику бедных стран и некоторых развитых стран с точки зрения транзакционных издержек, одновременно увеличивая принятие решений об инвестировании, концентрируя внимание на областях, которые могут быть продуктивными, направляя деятельность в продуктивные области, укрепляя доверие и сотрудничество [3]. Поэтому, в Узбекистане сегодня в условиях обеспечения устойчивого развития необходимость повышения качества институтов является главной задачей.

Обеспечение верховенства закона, организация государственного управления, ориентированного на служение народу, как инклюзивного института, в стратегии «Узбекистан – 2030» будет осуществлено за счет проведения соответствующей реформы. Трансформация деятельности исполнительных органов государственной власти на местах и налаживание территориального управления на основе принципа «служение интересам населения» будет осуществлена за счет разграничения задач и функций хокимиятов областей и районов (городов). Между тем, к 2030 году в республике будут совершенствованы действующие и созданы новые правовые основы формирования органов исполнительной власти на местах на основе демократических принципов, в результате повысится роль хокимиятов в определении штатных единиц и структур территориальных исполнительных органов, снизятся дублирующие их функции. В целом, будет осуществлена систематизация законодательных актов, касающиеся деятельности хокимиятов.

Сегодня важнейшим органом в дальнейшем обеспечении устойчивого развития республики выступает махалля с ее жителями. Рациональное использование их потенциала являются приоритетными задачами местных хокимиятов. В частности, основной акцент сделан на ускоренном развитии в махаллях предпринимательства, формировании

современной инфраструктуры, и в конечном итоге, повышении качества жизни населения. На рис. 3 приведены реформы, которые будут реализованы в рамках стратегии «Узбекистан - 2030».

Рис. 3. Направления реформирования института махалли в соответствии со стратегией «Узбекистан-2030»

Источник: составлен автором с использованием приложения 1 стратегии «Узбекистан - 2030» [1]

Превращение махалли в «связующий мост» между общественностью и государственными органами в обеспечении благосостояния населения и решение повседневных вопросов в регионах, что является важнейшей институциональной задачей в условиях устойчивого развития. Стратегией определены до 2030 года задачи в реализации этой идеи. В рамках этого планируется обеспечить следующие действия, позволяющие улучшить качество жизни населения: внедрение практики направления средств махалли;

согласно голосованию жителей на инфраструктурные проекты увеличение размера средств, выделяемых на решение проблем в махаллях; организация оказания государственных услуг на основе принципа «шаговой доступности»;

цифровизация процессов по работе с населением в махаллях и задействование «пунктов электронных услуг».

В заключении стоит отметить, что в настоящее время, концепция инклюзивного роста и устойчивого развития – это цель мирового сообщества. В этой связи, Узбекистану необходимо постоянно совершенствовать существующую экономическую модель устойчивого развития, осуществлять постоянную работу по поиску и применению новых подходов в области инклюзии, а также переводить на более качественную ступень действующие инклюзивные институты.

Список использованных источников

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии «Узбекистан - 2030»» от 11.09.2023 г. УП-158.
2. North D.C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance, cambridge university press, cambridge. Viewed 28 april 2016. [Url: https://books.google.com.au/books?id-false](https://books.google.com.au/books?id-false) (дата обращения: 15.08.2023).
3. Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. (2005). Governance matters iv: governance indicators for 1996-2004. Washington, D.C.: world bank.
4. Askarova M., Saddulaev T., Radjabov B. (2021) possibilities and challenges of inclusive economic growth in countries. E3s. Web of conferences 244, 10039. [Url: https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124410039](https://doi.org/10.1051/e3sconf/202124410039).

*Т.Х. Садуллаев,
ТДИУ доценти*

Мамлакатнинг инклюзив ривожланишини таъминлаш омиллари

Иқтисодиёт тармоқларида самарали рақобат муҳитини яратиш ҳамда маҳсулот ва хизматлар бозоридаги монополияни босқичма-босқич камайтириш, янги турдаги маҳсулот ва технологиялар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш, шу асосда ички ва ташқи бозорларда маҳаллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, экспорт фаолиятини эркинлаштириш ва соддалаштириш, иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудлар экспорт салоҳиятини кенгайтириш каби вазифалар ҳозирги куннинг долзарб масалаларига айланган.

Шу билан бирга, жамият ривожланишини баҳолаш учун фақат иқтисодий маҳсулотни ўлчаш етарли эмас. Ялпи ички маҳсулотнинг ўсишини мамлакат аҳолиси фаровонлигининг ошиши билан аниқлаб бўлмайди. Яим уй хўжалиқларининг даромадлари, бандлик имкониятлари, иқтисодий хавфсизлик ва аҳоли турмуш сифати орқали кенг ижтимоий-иқтисодий тараққиётга қанчалик ҳисса қўшаётганини эмас, балки ҳозирги товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришини ўлчайди. Яим ушбу ўсишнинг натижаларини эмас, балки ишлаб чиқаришнинг ўсишини баҳолашга имкон беради.

Бугунги кунда дунё давлатларининг иқтисодий муваффақиятининг стандарт ўлчови ялпи ички маҳсулотдир. Яим - бу ҳеч қачон оммавий ахборот воситаларини тарқ етмайдиган ва иқтисодий сиёсатга оид барча мунозаралар атрофида бўладиган иқтисодий кўрсаткичдир"¹³³. Ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажми миллий иқтисодиётнинг кучини тавсифлайди, аҳоли жон бошига ҳисобланган яимга кўра, мамлакатда ишлаб чиқариш самарадорлигини баҳолаш одатий ҳолдир.

Бу ўринда айтишимиз жоизки, илғор илмий ҳамжамят бугунги кунда инклюзив ўсишнинг замонавий концепциясини асослайди ва тарғиб қилади. Жаҳон банки бунинг иқтисодиётнинг барча тармоқларида кенг тарқалган, меҳнат ресурсларининг муҳим қисмини товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришга жалб этиш ҳамда бозор ва ресурсларга киришда имкониятлар тенглигини таъминловчи юқори ва барқарор иқтисодий ўсиш сифатида белгилайди. Қашшоқликни қисқартириш учун олд шартлар. Жаҳон иқтисодий форуми

¹³³ Д. Койл, ВВП: краткая история, рассказанная с пиететом / Д. Койл; пер. с англ. – М.: Высшая школа экономики Министерства науки, высшей школы и технической политики Российской Федерации, 2016. – С. 143.

инклюзив ўсишни қуйидагича изоҳлайди: иқтисодий ўсиш инсон тараққиёти учун катта имкониятлар яратади, лекин уни амалга ошириш учун ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этиш имкониятларини барқарор кенгайтириш, бу имкониятларни адолатли тақсимлашни таъминлаш зарур. Биринчи таърифда асосий эътибор аҳолининг самарали бандлигига, иккинчисидан - жамият аъзоларининг имкониятлар тенглигига қаратилган. Шунга қарамай, ҳар иккала урғу инклюзив ўсишнинг ҳар бир талқинида мавжуд бўлиб, унинг моҳиятини акс эттиради: бандлик ва самарали меҳнат имкониятлари иқтисодий ўсишга эришиш ва инсон ривожланиши учун имкониятлар яратиш ўртасидаги асосий боғлиқликдир. Қоида тариқасида, ривожланишнинг инклюзивлиги деганда бутун аҳолининг ҳаёт сифатини яхшилайдиган ва ижтимоий тенгсизликни бартараф этадиган барқарор инновацион иқтисодий ўсишни таъминлаш учун қулай шарт-шароитларни яратиш тушунилади.

Айтиш жоизки, глобал миқёсдаги барқарор тараққиёт мақсади ҳамда мамлакат иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг юқорида келтирилган барча йўналишлари иқтисодий ўсиш билан чамбарчас боғлиқдир. Тажрибанинг кўрсатишича, иқтисодиётни саноатлаштиришсиз дунёда юқори иқтисодий ривожланиш даражасига эришган бирорта мамлакат йўқ. Шу маънода иқтисодиётни саноатлаштириш иқтисодий фаровонликка эришиш, янги иш ўринларини яратиш ва ижтимоий барқарорликни таъминлашнинг асосий омили деб ҳисоблаш мумкин. Қолаверса, у иқтисодиётнинг турли ташқи хавф омилларига қарши туриш салоҳиятини ҳам ўзида намоён этиб, ривожланаётган мамлакатлар шароитида айниқса муҳим аҳамиятга эга.

Жаҳон иқтисодиётининг турғунликка тортилиши даромадлар ва тўпланган бойликларнинг аҳоли ўртасида нотекис тақсимланиши билан бирга келади ва бу бутун дунёда ижтимоий кескинлик ўсишининг натижасидир. Шу билан бирга, ўсиб бораётган тенгсизлик аҳолининг турли гуруҳлари учун таълим олиш имкониятини чеклайди, бу эса ҳар йили паст малакали ишчилар билан тўлдириладиган меҳнат бозорига салбий таъсир кўрсатади. Жаҳон иқтисодий тизими ўзининг ривожланиш салоҳиятининг катта қисмини амалга ошириб, жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида иқтисодий ўсиш учун янги имкониятлар яратиш учун иқтисодий муносабатлар тузилишини ўзгартиришни талаб қилади. Бунинг учун ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш ва илмий -техник тараққиётнинг янги босқичига эришишга эътибор қаратиш лозим. Илмий-техникавий ишланмаларни яратиш учун кенг ва сифатли инсон капиталини шакллантириш зарур, ва буни аҳоли турмуш даражасида кенг қўламли ва барқарор тараққиётсиз амалга ошириш мумкин эмас.

Бу муаммонинг ечимини топиш учун иқтисодчилар инклюзив ўсиш концепциясини ишлаб чиқдилар. Ушбу концепция иқтисодий ўсишдан олинadиган фойдани аҳоли ўртасида янада тенг тақсимлашни, шунингдек, ялпи ички маҳсулотни яратиш жараёнига манфаатдор томонларнинг турли гуруҳларини жалб қилишни назарда тутди [2]. Буни амалда амалга ошириш учун 2018 йилда давосдаги жаҳон иқтисодий форумида мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишини баҳолашнинг янги тизими қабул қилинган, бу давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини ўлчашнинг муҳим воситаси ҳисобланади [4]. Инклюзив ривожланиш индекси ижтимоий тенгсизлик даражасини пасайтириш ва барқарор иқтисодий ривожланишга эришишга қаратилган самарали ички сиёсатни шакллантириш учун янги мезон бўлиши мумкин.

Индекс учта гуруҳга бўлинган 12 кўрсаткич асосида ҳисобланади. Шу билан бирга, ҳисоб -китобларга параллел равишда, охириги беш йил учун ҳар бир кўрсаткич бўйича таҳлил ўтказилади. Бу миллий иқтисодиёт тизимининг ривожланишининг асосий тенденцияларини аниқлаш имконини беради. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар

иктисодиёти учун инклюзив ривожланиш индекси алоҳида ҳисобланади, бу еса олинган натижаларнинг объективлигини оширади.

Ҳар бир гуруҳ тўрт параметрдан иборат:

- ўсиш ва ривожланиш. Бу гуруҳ давлат иқтисодиётининг миқдорий баҳосини шакллантиради ва ялпи ички маҳсулотни яратиш жараёнида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлайди.

- инклюзивлик. Кўриб чиқилаётган гуруҳ кўрсаткичлари миллий бойликларнинг мамлакат аҳолиси ўртасида тақсимланишига сифатли баҳо беради.

- барқарор ривожланиш. Таклиф қилинаётган гуруҳ экологик ва ижтимоий омилларни, шунингдек, технологик ривожланишнинг ҳозирги даражасини ҳисобга олган ҳолда, кейинги иқтисодий ўсиш истиқболларини акс эттиради.

Юқоридагилардан келиб чиқадики, инклюзив ривожланиш индекси давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолаш тизими сифатида иқтисодий тизимнинг ҳолати тўғрисида кенг маълумот беради. Бу самарали ички сиёсатни шакллантириш учун янги таянч пункти вазифасини бажаради. Индексни миллий ва глобал даражадаги иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш учун фойдаланиш истиқболларини аниқлаш учун уни иқтисодий ривожланиш даражасининг умумий қабул қилинган кўрсаткичи - яим билан солиштириш керак. Бизнинг фикримизча, ҳозирги вақтда давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини режалаштиришда яимни асосий таянч нуқтаси сифатида ишлатиш мақсадга мувофиқ эмас, чунки уни бундай мақсадда ишлатиш бир қатор чекловларга эга. У замонавий иқтисодий тизимни етарли миқдорда тавсифлай олмайди, шунинг учун яратилган барча товарлар ва хизматлар қийматини тўғри баҳолаш мумкин эмас. Илмий -техник тараққиёт тубдан янги турдаги товарлар ва хизматларнинг яратилишига, шунингдек, айирбошлашнинг янги усулларининг ривожланишига ёрдам берди. Амалдаги статистик усуллар бўйича битимни тузиш ёки бундай иқтисодий ҳаракатларни миқдорий баҳолаш қийин ва кўпинча имконсиздир.

Бунга давлатнинг операциаларни тартибга солиш ва назорат қилиш қийин бўлган криптовалюта бозори мисол бўла олади. Бундан ташқари, номоддий активларга инвестицияларни ҳисобга олиш масаласи тобора долзарб бўлиб бормоқда. Замонавий иқтисодиётда муҳим манба бу ахборот, яъни билим ва илмий ишланмалар бўлиб, яим уларни тўлиқ акс эттира олмайди. Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасининг кўрсаткичи сифатида яим ҳам маълум чекловларга эга. У тўпланган бойликни тақсимлаш тузилишини акс эттирмайди, шунинг учун уни давлат фаровонлигининг ўлчови сифатида ишлатиш етарли имкониятга эга эмас. Масалан, ақш ялпи ички маҳсулоти 1980 йилдан 2010 йилгача бўлган даврда икки баробар ошди, лекин ўша даврда уй хўжалиқларининг ўртача даромади атиги 16% га ўсди [1]. Бундан ташқари, ялпи ички маҳсулот иқтисодий ўсишнинг экологик ва ижтимоий омилларини тўлиқ ҳисобга ололмайди. Ялпи ички маҳсулотнинг ўсишига ҳисса қўшадиган ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши атроф -муҳитга зарар етказиши ёки аҳолининг турмуш даражасига салбий таъсир кўрсатадиган турли ижтимоий зарбалар билан бирга бўлиши мумкинлигини ҳам инобатга олиш керак.

**Инклюзив ривожланиш индекси ва аҳоли жон бошига ЯИМ кўрсаткичи бўйича
ривожланган мамлакатларнинг рейтинг баҳоси**

Мамлакат	Рейтинг		Мамлакат	Рейтинг	
	Ир индекси	Аҳоли жон бошига яим		Ир индекси	Аҳоли жон бошига яим
Норвегия	1	2	Жанубий корея	16	24
Исландия	2	12	Канада	17	11
Люксембург	3	1	Франция	18	18
Швейцария	4	3	Словения	19	25
Дания	5	5	Словакия	20	29
Швеция	6	6	Буюк британия	21	19
Нидерландия	7	10	Эстония	22	30
Ирландия	8	4	Ақш	23	9
Австралия	9	7	Япония	24	14
Австрия	10	13	Исроил	25	22
Финляндия	11	15	Испания	26	23
Германия	12	16	Италия	27	21
Янги зеландия	13	20	Португалия	28	27
Бельгия	14	17	Греция	29	26

Манба. World economic forum / the inclusive development index 2018 summary and data ighlights
url:http://www3.weforum.org/docs/wef_forum_incgrwth_2018.pdf

Яим замонавий давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини етарли даражада ўлчаш имкониятига эга эмас, чунки у иқтисодий тизимга ва умуман жамиятга, иқтисодий бўлмаган омилларнинг таъсирини ҳисобга олиш омилларини инобатга ололмайди.

Юқоридаги таҳлилларимизга таянган ҳолда, айтиш мумкинки, америка қўшма штатлари ялпи ички маҳсулоти бўйича дунёда узоқ вақтдан буён иккинчи мамлакат бўлиб келган, лекин инклюзивлик кўрсаткичларининг паст натижаларига кўра, инклюзив ривожланиш индекси бўйича ривожланган иқтисодиётлар орасида 23-ўринни эгаллаган. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган яим параметрида ҳам худди шундай ҳолат. Шундай қилиб, агар биз иқтисодиёти ривожланган давлатнинг аҳоли жон бошига яим бўйича позициясини инклюзив ривожланиш индекси бўйича рейтингдаги ўрни билан таққосласак, бу икки кўрсаткич ўртасида ҳеч қандай боғлиқлик йўқлигини кўришимиз мумкин. Бу критерий ривожланган мамлакатлар учун ҳам амал қилади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, инклюзив ривожланиш индекси, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасини баҳолашнинг умумий қабул қилинган янги тизими сифатида, ахборот мазмуни бўйича бошқалардан устун туради. Келажакда у жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини режалаштиришда ишлатиладиган асосий кўрсаткичлардан бирининг ўрнини эгаллаши мумкин. Жаҳон ҳамжамияти томонидан иқтисодий ривожланишни баҳолашнинг янги тизимини қабул қилиниши бир қатор

давлатларнинг ички сиёсатини тўғрилашга ёрдам беради, бу эса халқаро иқтисодий интеграцияга, миллий ва халқаро статистика органларининг услубий базасини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу инклюзив ўсиш концепциясини амалга ошириш, барқарор ривожланишга эришиш, шунингдек, ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал қилиш учун янги имкониятлар очади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. “Beyond gdp - new measures for a new economy” (demos, 2011) url: https://www.demos.org/sites/default/files/publications/beyondgdp_0.pdf
2. Inclusive growth: building up a concept url: <http://www.ipcundp.org/pub/ipcworkingpaper104.pdf>
3. World bank national accounts data, and oecd national accounts data files. / trade (% of gdp) url:<https://data.worldbank.org/indicator/ne.trd.gnfs.zs>
4. World economic forum / the inclusive development index 2018 summary and data ighlights url:http://www3.weforum.org/docs/wef_forum_incgrwth_2018.pdf
5. Wto trade forecasts: press conference/ 12 april 2018 url:https://www.wto.org/english/news_e/spra_e/spra218_e.htm

*С.П. Қурбонов,
ТДИУ катта ўқитувчиси, Меҳнат бозори
тадқиқотлари институти докторанти*

Камбағалликни қисқартириш бўйича хорижий стратегик ислохотлар

Камбағалликни қисқартириш стратегияси – бу камбағалликни қисқартиришдаги бош мақсад ва устуворликларни ҳамда сиёсий ислохотлар, иқтисодий ва ижтимоий дастурларни амалга оширишнинг изчиллиги, бирин-кетинлигини аниқ белгилашдир. Пировардида мавжуд камбағалликни қисқартириш яққол ифодаланган стратегияга эҳтиёж йўқ бўлса, мамлакатда барқарор ижтимоий тараққиёт, ҳокимиятнинг турли тармоқлари ва даражаларида хатти-ҳаракатларни мувофиқлаштириш, ресурслар ва кучларнинг оптимал тақсимланишига эришиб бўлмайди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сон Фармони билан тасдиқланган Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясини амалга ошириш жараёнида орттирилган тажриба ва жамоатчилик муҳокамаси натижалари асосида ишлаб чиқилган «Ўзбекистон — 2030» стратегиясида мамлакатда камбағаллик даражасини қисқартиришда қуйидаги вазифаларни ўзида қамраб олган (27-мақсад): биринчидан, 2026 йилга қадар камбағалликни 2022 йилга нисбатан 2 баробарга, 2030 йилга қадар эса кескин қисқартириш; ккинчидан, камбағалликка тушиш хавфи мавжуд 4,5 миллион аҳоли даромадини ошириш; учинчидан, ижтимоий шериклик асосида 500 минг малакали мутахассис тайёрлаш.

Ушбу стратегик мақсаддаги вазифалар ижросини таъминлашда нафақат миллий, балки хорижий тажрибаларда синалган кенг имкониятларни таҳлил қилиш ва амалиётда қўллаш давр талабидир.

Иқтисодиёт қонунларига асосан, «камбағаллик камбағалликни келтириб чиқаради». Мазкур жараён бир неча сабабларга кўра содир бўлади.

Биринчидан, даромадлари паст мамлакатлар сифатли таълим ва соғлиқни сақлаш учун етарлича пул сарфлай олишмайди, камбағал аҳоли эса сифатли пуллик таълим ва тиббиёт хизматларга қурби етмаслиги сабабли инсон салоҳияти пасайиб, камбағалликдан қочиб қутула олмайдилар.

Иккинчидан, камбағал аҳолининг даромадлари пасайиб борган сари, истеъмол бозорининг сифими мутаносиб равишда кичрайиб боради ва бунинг натижасида саноат моллари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва айниқса, хизматларга бўлган талаб пасайиб боради. Бу эса, ўз навбатида, иқтисодий тараққиётга тўсқинлик қилади, бюджет даромадларини камайтиради ва камбағалларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш имкониятини камайтириб ёпиқ циклик жараён кўринишига келади.

Учинчидан, аксарият ҳолларда камбағалларнинг дунёқараши даромад юқори бўлганлардан фарқ қилади. Юқорида айтиб ўтилган сабабларга кўра, улар орасидан ижодкор ва тадбиркорлик қобилиятига эга инсонларнинг етишиб чиқиши эҳтимоли камроқ. Шунингдек, одатда камбағал оила аъзолари орасида жиноятчилик кўрсаткичлари нисбатан юқорироқ бўлади.

Ғарб давлатларида ижтимоий ҳимоянинг марказлашган тизими 20-асрнинг бошларида германия ва буюк британияда ижтимоий таъминот тизимларининг яратилиши даврида, бир оз кейинроқ эса ақшда – буюк депрессия даврида муваффақиятга эриша бошлади. 100 йил олдин ижтимоий ҳимоя тизимлари фақатгина бир неча мамлакатда расман мавжуд бўлган бўлса, бугунги кунга келиб ушбу тизим деярли барча давлатларда амал қилмоқда. Мамлакатлар ўз имкониятлари, миллий шароитлари ва устуворликларига асосланиб ижтимоий ҳимоя тизимларини қурадилар.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизими нафақат моддий ёрдам беришга, балки аҳолининг ёрдамга муҳтож қатламларини камбағалликдан чиқаришга йўналтирилган бўлиши муҳим роль ўйнайди. Ривожланган мамлакатларда 1990 йиллардан бошлаб нафақа кўринишидаги ижтимоий ёрдам олувчиларни расмий тадбиркорликка жалб қилиш учун мажбурий талаблар жорий қилинган. Бу амалиёт қўлланилган мамлакатларда (корёя, ақш, янги зеландия, буюк британия ва бошқалар.) Аҳоли бандлиги ошгани кузатилган.

Турли тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, камбағалликдаги инсон фаровонлигини фақатгина даромадларга асосланган баҳолаш ўрнига бошқа кўп критерияли тизимлари билан ўлчаш камбағалликка қарши қурашишнинг самарасини янада оширади. Камбағаллик бу фақатгина даромадлар эмас, бу турли ўлчамли (*тоза ичимлик суви, соғлиқни сақлаш, санитария ҳолати, бошқа зарур хизматлар*) ҳаёт сифатини ифодаловчи кўрсаткичдир. Мақсадли ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимидаги бу ўзгаришлар қисман австрия, белгия, австралия, канада, чехия, дания ва бошқа мамлакатларда 2000 йилларнинг ўрталарида расмий камбағаллик даражасини камайтиришга омил бўлган.

Турли мамлакатлар камбағаллик даражасини камайтириш учун турли моделларни қўллашади. Мисол учун, швед модели икки мақсадни кўзда тутди: тўлиқ бандлик ва даромадлар тенгсизлигини камайтиришни таъминлаш. Мазкур мамлакатда, ишсизларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш, талаб юқори бўлган соҳаларда ишлаш қобилиятини тиклашни маъқул кўришади.

Хитойда қишлоқ хўжалигини, шу жумладан, қишлоқ ҳудудларини ривожлантириш ва ер ислохотларига қаратилган кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилади.

Чехияда эса камбағал аҳолини моддий томондан қўллаб-қувватлаш учун асосий нафақадан ташқари маҳсулотлар ва пул кўринишидаги қўшимча кўмаклар берилади.

Ақшда камбағалларга кўрсатилаётган ёрдам аҳолининг 15 фоизидан 20 фоизгача қисмини қамраб олувчи махсус дастурлар орқали тарқатилади. Энг кўп тарқалган ёрдам турлари бу озик-овқат талонлари, арзон уй-жой олиш дастурлари, қариялар учун тиббий ва ижтимоий ёрдам турлари, бола парваришлаш бўйича нафақалар ва бошқа турдаги қўллаб-қувватлаш турларини ўз ичига олади.

Хитойнинг “10 000 корхона 10 000 та қишлоққа ёрдам беради” (万企帮万村村) лойиҳаси хусусий сектор ва жамиятнинг мақсадли камбағалликни қисқартиришга қўшилишининг кенг қўламли намунасидир. У учта механизм орқали ишлайди: (а) саноат орқали камбағалликни қисқартириш, (б) иш билан таъминлаш орқали камбағалликни қисқартириш ва (с) жамоат фаровонлиги орқали камбағалликни қисқартириш [1].

Биринчидан, “10 000 та қишлоққа ёрдам берадиган 10000 та корхона” лойиҳаси доирасида саноат корхоналари камбағал қишлоқлар ва уй хўжаликларига табиий ресурслардан фойдаланиш натижасида камбағал жойлардаги корхоналар томонидан олинадиган ривожланишнинг тегишли имтиёзларидан фойдаланиш имкониятини беришлари керак. Корхоналар ўзларининг қишлоқ бизнесларини кенгайтириши, интернет плус имкониятларидан тўлиқ фойдаланиши, почта, етказиб бериш ва тарқатиш тизимлари ва бошқа тизимлар билан ҳамкорликни кучайтириши, қишлоқлар ва уй хўжаликларининг бозорга уланишида ёрдам бериши ва онлайн ва офлайн савдо каналларини кенгайтириши керак. Йирик корхоналарни камбағал жойларда саноат инвестиция фондларини ташкил этиш ва саноат парки қурилишида бозор ёндашувини қўллаш тавсия этилади.

Иккинчидан, корхоналарни ишчиларни жалб қилиш, ишга қабул қилишдан олдин ва иш жойларида ўқитишни кучайтириш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, барқарор иш билан таъминлаш ва камбағал уй хўжаликлари даромадларини оширишни рағбатлантириш керак. Шунингдек, корхоналар хусусий касб-хунар коллежлари ва касб-хунар таълими муассасаларини камбағал оилалар фарзандларини ёллашга, корхоналарда қашшоқликка қарши курашни касб-хунар таълими билан бирлаштиришга ва малака ошириш орқали камбағалликни енгиллаштиришни рағбатлантиришлари керак.

Учинчидан, корхоналарни тўғридан-тўғри ҳайр-эҳсон қилиш, камбағалликка қарши курашиш учун давлат жамғармаларини яратиш, жамоат маблағларини ажратиш ёки жамоат хайрия ташкилотлари орқали камбағалликка қарши курашиш тавсия этилади. Камбағал қишлоқларга ёрдам бериш учун корхоналар инфратузилма, соғлиқни сақлаш, таълим, ижтимоий ва маданий ривожланиш лойиҳаларида иштирок этишлари керак.

Хитой халқ республикаси “10,000 корхоналари 10,000 қишлоқларига ёрдам бериш” лойиҳаси доирасида алибаба групп (alibaba group) сингари компаниялар сўнгги йилларда қашшоқликни енгиллаштиришда жуда кўзга ташланмоқда. Алибаба ххрнинг қашшоқлик чеккан худудларида жойлашган 2 миллиондан ортиқ фойдаланувчига 100 миллиарддан ортиқ рмб (14,3 миллиард ақш доллари) миқдорида кредит берди [2]. 2017 йилдан 2022 йилгача холдинг таълим, электрон тижорат, соғлиқни сақлаш, аёлларнинг имкониятларини кенгайтириш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳаларида камбағалликни қисқартириш лойиҳаларига 10 миллиард рмб (1,43 миллиард ақш доллари) миқдорида маблағ ўқиритишни режалаштирмоқда [1].

“Алибаба”нинг энг катта ташаббусларидан бири бу алибабанинг “таобао онлайн харид қилиш” веб-сайти номи билан аталган “таобао қишлоқлар” ("taobao villages")ни ташкил этишдир. Ушбу қишлоқлар фермерларни ўз маҳсулотларини интернетда сотишга ундаш учун электрон тижорат марказларига айлантирилди. Йиллик электрон тижорат операциялари

бўйича 10 миллион руб ва 100 дан ортиқ интернет-дўконлари бир қишлоқни таобао вилладж номига лойиқ топади. Таобао қишлоқлар катта шаҳарлардан ишбилармонлик кўникмаларига эга бўлган ва инфратузилма, электрон тижоратни ўқитиш, молия ва ихтисослаштирилган электрон тижорат хизматлари кўрсатувчи провайдерлар ва компаниялар учун субсидиялар билан таъминлайдиган маҳаллий ҳокимиятларнинг кўмаги билан қайтган қишлоқ аҳолиси билан ҳамкорликда ташкил этилган [4].

Фуқароларнинг бевосита иштирок этиш воситаси хитойнинг ижтимоий камбағалликни қисқартириш тармоғи томонидан бошқариладиган “хитойда камбағалликни қисқартириш ва ривожлантиришда ижтимоий иштирок этиш” веб-сайтидир [5]. Ушбу веб-сайтда камбағал деб таснифланган одамлар тиббий, таълим ёки уй-жой учун хайрия ёрдами сўрашлари мумкин. Ушбу веб-сайтда хайр-эҳсон қилиш орқали одамлар камбағалликка учраган уй хўжаликларини бевосита қўллаб-қувватлашлари мумкин. Бундан ташқари, одамлар камбағал минтақалар ва камбағалликни қисқартириш лойиҳаларидан маҳсулот сотиб олишлари мумкин.

Камбағалликни қисқартириш бўйича марказлашган стратегияни самарали амалга ошириш учун ххр бир нечта механизмлардан фойдаланади.

“камбағал” уй хўжаликларининг умуммиллий таснифига маҳаллий мансабдор шахсларга ҳар бир шахс, уй ва қишлоқдан маълумот тўплаш имкониятини берадиган миллий рўйхатга олиш тизими орқали эришилади [6]. Камбағал деб топилган ҳар бир хонадонга, уйнинг қашшоқлигини енгиш бўйича шахсий маслаҳатчи сифатида хизмат қиладиган кадрлар тайинланган. Камбағал деб ҳисоблангандан сўнг, уй хўжаликлари эшикларига “мақсадли қўллаб-қувватлаш алоқаси картаси”ни осиб қўйишди. Унда хонадон шахсий маслаҳатчиси ҳақидаги маълумотлар ҳамда уй хўжалигига тўланадиган субсидиялар миқдори ёзиб қўйишган [7].

Мониторинг ва баҳолашнинг чуқур тизими камбағалликни қисқартириш бўйича мақсадли лойиҳа самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Кадрлар белгиланган тартибни кузатиб боришлари ва камбағалликни енгиллаштириш бўйича чоралар кўришнинг ҳар бир босқичи тўғрисида хабар беришлари шарт. Яхши кўрсаткичлар юқори лавозим ва мукофотлар билан мукофотланса, ёмон кўрсаткичли кадрлар маошларни қисқартириш, бонусларни қисқартириш ва лавозимдан воз кечиш билан жазоланади [8]. Баҳолаш икки томонлама механизм орқали амалга оширилади, чунки юқори поғонадаги кадрлар қуйи поғоналарни бошқаради ва аксинча. Алоҳида уй хўжаликлари ҳам шахсий кадрлар фаолиятини баҳолайдилар. Бу кадрларни тайинланган уй хўжаликларини камбағаллик чегарасидан кўтаришга ундайди [9].

Хитой ҳукумати камбағалликни энгишда бутун жамоанинг иштирокини ҳал қилувчи аҳамиятга эга деб билади. Шу сабабли, 2014 йил 19-ноябрда марказий ҳукумат давлат кенгаши бош маъмуриятининг барча ижтимоий кучларни хитойда камбағалликни қисқартириш ва ривожланишида иштирок этиш учун қандай қилиб сафарбар қилиш тўғрисида баёнотини эълон қилди [10].

Хусусий компанияларнинг иштироки ххрда камбағалликни қисқартиришнинг муҳим омилдир. Хусусий компанияларнинг ёрдами ва ҳамкорлиги билан бозор иқтисодиётини рағбатлантириш ва қишлоққа янги капитал ва технологияларни жалб қилиш мумкин. Хусусий корхоналар иш билан таъминлаш имкониятларини, касб-ҳунар таълими, сармоялар ва хитойнинг қишлоқ жойларига хайрия ёрдами беришига ишонишади.

Камбағалликка қарши курашга шахслар ҳам кўшилиши мумкин. Шарқ ва ғарб ўртасидаги ижтимоий ва иқтисодий тенгсизликни қисқартириш учун ҳукумат шарқ

ва ғарбнинг бизнес соҳалари ўртасидаги ҳамкорликни рағбатлантиради, касб-хунар ўқитишни таклиф қилади ва шарқдан истеъдодли ёшлар ва мутахассисларни ғарбий хитойнинг чекка ҳудудларига жўнатади. Хитой ҳукумати талабалар, мутахассислар, техниклар, нафақахўрлар ва жамиятнинг бошқа аъзолари каби муносиб аъзоларнинг имтиёзларини мукофотлайдиган ихтиёрий ташкилотлар тузилишини рағбатлантиради. Шундай қилиб, ғарбий хитойнинг қишлоқ жойларида кўнгиллилар тармоғи яратилмоқда. Бундан ташқари, хитой ҳукумати рағбатлантириш, мукофотлаш ва яхши мартаба имкониятлари орқали камбағалларни тақсимлашда жамоатчилик иштирокини рағбатлантиришнинг интенсив тизимини илгари сурмоқда.

Биргаликда лойиҳалар ёки брендлар яратиш орқали сотувлар тарғиб қилинади ёки камбағал деб топилган одамларга ёрдам бериш учун лойиҳаларга хайр-эҳсон қилинади. Бундан ташқари, қашшоқ қишлоқлар ва интернетда қийинчиликларга дуч келган ёки интернетга кириш имкони бўлмаган уй хўжаликлари учун маълумот хизматлари ташкил этилмоқда, улар батафсил лойиҳа режаларини таклиф қилишади ва ресурсларни тақсимлаш самарадорлигини оширадилар.

Қишлоқ даражасида камбағалликни қисқартиришга мисол: юннан вилояти химен шаҳридаги “камбағалликни қисқартириш бўйича қишлоқ ишчилар кўмитаси” фаолияти.

Сўнгги йилларда қишлоқни амалдаги конституцияси доирасида янги бошқарув тузилмалари ишлаб чиқилди. Ушбу сўнгги ҳаракатларнинг бир мисоли юннан вилояти химен округидаги қишлоқ аҳолисининг камбағалликни қисқартириш бўйича ишчи кўмитаси [11]. Маҳаллий партия бўлими ва қишлоқ кўмитасини вакили бўлган “икки кўмита” раҳбарлиги остида қишлоқ аҳолисининг қашшоқликни қисқартириш бўйича ишчи кўмитаси бешдан етти нафаргача (қишлоқдаги уй хўжаликлари сонига қараб) аъзолардан иборат бўлиб, улар камбағалликни енгиш учун унга бириктирилган уй хўжаликлари (ҳар бир кўмита аъзосига тахминан 15-30 та уй) муваффақияти учун жавобгардир. Кўмита аъзоларининг таркиби қишлоқдаги мавжуд ҳокимият тузилмасига ўхшайди. Кўмита таркибига маҳаллий партия раҳбарлари, қишлоқ жамоатчилиги раҳбарлари ва оммавий ташкилотларнинг маҳаллий бўлинмалари раҳбарлари киради. Шунга кўра, кўмита аъзоларининг 60 фоизигача бўлган қисми хкп (хитой коммунистик партияси) билан бевосита боғлиқдир. Кўмиталар ҳар ҳафта ички йиғилишлар ва ҳар ой жамоатчилик йиғилишларини ўтказадилар. Кўмита таркибига ишлаб чиқариш бўйича менежер, маиший хизмат ходими, жамоат хавфсизлиги ходими ва ташвиқот ходими киради.

Кўмита ўз ваколатларидан, хусусан, икки хил усулда фойдаланади: (1) янги ташкил этилган қишлоқ меҳнат пунктлари орқали кўмита аъзолари аскарларни мажбурий равишда ишга жойлаштириши мумкин. (2) мукофотлаш ва жазолаш механизми орқали қишлоқ аҳолиси ўз ишларига, сиёсий қарашларига, қишлоқ ишларида қатнашишига ва бошқа омилларга қараб иккита рўйхатда таснифланади. Қизил рўйхатдаги резидентлар пул мукофотлари ёки бошқа турдаги рағбатлантириш олишади. Қора рўйхатга киритилган қишлоқ аҳолиси давлатнинг молиявий ёрдамидан маҳрум бўлиши мумкин [12].

Давлат кенгашининг камбағалликни қисқартириш ва ривожланишни бошқариш бўйича этакчи гуруҳи директори [13] Лю Ёнфунинг сўзларига кўра, хитой ҳукумати қарийб 100 миллион одамни камбағал деб эълон қилди. Аммо 2012 йилдан 2016 йилгача камбағаллик чегарасида яшайдиган аҳолининг ярмидан кўпи камбағалликдан қутулди. Ўртача беш йиллик даврда ҳар йили 1,3 миллион камбағал одам камбағаллик чегарасини кесиб ўтган [14]. Камбағалликка қарши кампания ва ресурсларни тез тақсимлаш хитойда кўплаб қишлоқ уй хўжаликларининг турмуш даражасини тезда оширди. 2015 йилдан

2019 йилгача 68 миллион киши қишлоқ камбағаллигидан халос бўлди. Бу кунига 37000 кишига тўғри келади. Мамлакат бўйича камбағаллик даражаси 2015 йилдаги 10,2% дан 2019 йилда 3,1% гача ўзгарган [15].

Бирок, 2020 йилги мақсадга эришиш учун сиёсий мажбурият турли округларни охири-оқибатда иқтисодий фойда келтирадиган барқарор стратегиялар ўрнига тезкор ечимларни ишлаб чиқишга ундади. Олимларнинг таъкидлашича, камбағаллик чегарасидан паст кўрсаткичдаги даромадга эга уй хўжаликлари кўп ҳолларда бир марталик молиявий ёки моддий ёрдам олишади. Аммо, бундай ёрдам олувчилар камбағалликни қисқартириш бўйича чора-тадбирлар тугагандан сўнг яна камбағалликка дуч келишлари мумкинлиги истисно этилмайди.

Камбағалликни қисқартиришга ўсишсиз эришиб бўлмайдиган бўлса-да, шунга ўхшаш ўсиш суръатлари камбағалликни қисқартириш нуқтаи назаридан ҳар хил натижаларни бериши мумкин. Барқарор равишда юқори ўсиш суръатларига эришиш қийинлигини ҳисобга олиб, ўсиш кўрсаткичлари фарқига таъсир қилувчи омилларни тушуниш жуда муҳимдир.

Бизнинг фикримизча, камбағалликни қисқартириш – камбағал бўлмаган шахсларни камбағалликка тушиб қолишни олдини олишдан бошланади. Шундай экан, ўтган давр мобайнида хитой тажрибаси ва бошқа хорижий давлатлар тажрибалари камбағалликни қисқартиришда икки томонлама ислохотлар олиб бориш мақсадга мувофиқлигини тасдиқлайди:

Биринчидан, камбағалликда яшаётган шахсларни бандлик ва бошқа воситалар билан камбағаллик гирдобидан олиб чиқиш;

Иккинчидан, камбағаллик таъсирига тушиш эҳтимоли бўлган шахсларни аниқлаб, уларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида»ги ПФ-158-сон фармони / расмий манба: <https://lex.uz/ru/docs/6600413>

2. “国务院扶贫开发领导小组办公室 脱贫攻坚有关文件 全国工商联 国务院扶贫办 中国光彩会关于推进“万企帮万村”精准扶贫行动的实施意见 opinions of the national glorious society of the all-china, federation of industry and commerce's state council poverty alleviation office on promoting "10,000 enterprises help 10,000 villages."". Www.cpad.gov.cn. 2016. Retrieved 2020-08-31. (сўнги ташриф: 01.03.2021й)

3. Xinhua (2019). "Alibaba turns hundreds of poor villages into 'taobao villages'". Www.chinadaily.com.cn. Retrieved 2020-08-31. Url: <https://www.chinadaily.com.cn/a/201901/13/ws5c3a220ea3106c65c34e4115.html> (сўнгги ташриф: 01.03.2021й)

4. Luo, xubei (2019). "e-commerce for poverty alleviation in rural china: from grassroots development to public-private partnerships". Blogs.worldbank.org. Retrieved 2020-08-31. Url: <https://blogs.worldbank.org/eastasiapacific/e-commerce-poverty-alleviation-rural-china-grassroots-development-public-private-partnerships> (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).

5. "中国社会扶贫网 social participation in poverty alleviation and development of china". Www.zgshfp.com.cn. (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).

6. Diallo, fatoumata (2019). "china's anti-poverty efforts: problems and progress". Institute for security and development policy. Url: <https://isdpeu/publication/chinas-anti-poverty-efforts-problems-and-progress/> (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).

7. Tsai, wen-hsuan; liao, xingmiu (2019). "mobilizing cadre incentives in policy implementation: poverty alleviation in a chinese county". China information. 34 (1): 45–67. Url: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0920203x19887787> (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).
8. Zeng, qingjie (2020). "managed campaign and bureaucratic institutions in china: evidence from the targeted poverty alleviation program". Journal of contemporary china. 29 (123): 400–415.
9. Tsai, wen-hsuan; liao, xingmiu (2019). "mobilizing cadre incentives in policy implementation: poverty alleviation in a chinese county". China information. 34 (1): 45–67.
10. General office of the state council (2014). "[国务院办公厅关于进一步动员社会各方面力量参与扶贫开发的意见](http://www.gov.cn/zhengce/content/2014-12/04/content_9289.htm) [general office of the state council regarding further mobilization opinions on participation of all sectors of society in poverty alleviation and development](http://www.gov.cn/zhengce/content/2014-12/04/content_9289.htm)" url: http://www.gov.cn/zhengce/content/2014-12/04/content_9289.htm (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).
11. Shen, hao (2019). "云南西盟"脱贫工作委员会"助力乡村发展 yunnan ximeng "poverty alleviation working committee" helps rural development". Yn.people.com.cn. (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).
12. Tang, peng; he, jing (2017). "陕西勉县留旗营社区 脱贫"红黑榜"晒出精气神-国际在线". Sn.cri.cn. Url: <http://sn.cri.cn/n/20171021/9f5f98c0-2246-25cb-45e4-7356cfd142e5.html> (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).
13. Zeng, qingjie (2020). "managed campaign and bureaucratic institutions in china: evidence from the targeted poverty alleviation program". Journal of contemporary china. 29 (123): 400–415.
14. Hou, liqiang (2017). "china achieves unprecedented gains in fight against poverty". Wwww.chinadaily.com.cn.
15. Diallo, fatoumata (2019). "china's anti-poverty efforts: problems and progress". Institute for security and development policy. Url: <https://isdpr.eu/publication/chinas-anti-poverty-efforts-problems-and-progress/> (сўнгги ташриф: 01.03.2021й).

*Доц. Р.Ҳайитбоев
СамИСИ*

Ўзбекистон чўлларида аҳоли бандлигини оширишнинг истиқболли йўналишлари

Ўзбекистон чўлларининг маданий марказлардан, шаҳарлардан узоқ масофаларда жойлашганлиги ва чўллар иқлимининг кескин континентал лиги чўлларда яшаётган аҳолининг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларига салбий таъсир қилиб келаётганлиги албатда ҳаммамизга маълум. Мамлакатимиз эркин бозор муносабатларига ўтиши билан қишлоқларимиз нинг хўжалик юритиши фаолиятларида кескин ўзгаришлар юз берди. Айниқса, ҳудудий жойлашувлар жиҳатидан ноқулай, узоқ чўлларнинг қишлоқлари ва овулларида ишсизликнинг келиб чиқиши натижасида ёшларнинг кучли иш излаш миграцияси келиб чиқди. Бу ҳолат албатда ҳудудий қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда нотекилик ни ва анча жиддий бўлган салбий ижтимоий-иқтисодий муҳитларни келтириб чиқарди, қишлоқ аҳолисининг даромадини пасайтирди, ёшларнинг иш излаб хорижий давлатларга кетиб қолиши тобора кучайиб бориши кузатилмоқда.

Қишлоқларимизда бундай мураккаб вазиятлардан чиқишнинг альтернатив-истиқболли йўлларида бири, қишлоқ туризмини ривожлантириш ҳисобланади. Жаҳонда

қишлоқ туризми ривожланишидаги илмий тадқиқотларнинг натижаларидан маълумки, қишлоқ аҳолисининг иш билан бандлигини таъминловчи ва қишлоқ ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларидан бири қишлоқ туризмини ривожлантириш ҳисобланади. Ушбу мавзунинг мақсади асосан чўлларнинг қишлоқлар ва овулларда яшаётган 4 млн. аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий курсаткичларини оширишга қаратилган.

Мавзу ҳозирги вақтда мамлакатимиз иқтисодиётини ислоҳатлаштириш даврида Ўзбекистоннинг асосий майдонларини (70%) ишғол қилган қуруқ иқлимли чўл минтақаларида юзага чиқиб қолган қўйидаги долзарб муаммоларни ечиш мақсадида чўлларимизда жуда кўп йиллар ишлаган муаллиф номидан ёзилди:

1. Узоқ йиллар мобайнида чўлларнинг ўсимликлар ресурсларидан режасиз, назоратсиз фойдаланиш натижасида чўл ҳудудларида экологик мувозанатнинг бузила бошланганлиги, биологик хилма-хилликнинг инқирозга учраётганлиги ва бу ноҳуш жараёнлар йилдан-йилга тобора кучайиб бораётганлиги натижасида чўл аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёт тарзининг пасайиб бораётганлиги;

2. Яйловларнинг ҳосилдорлиги пасайиб, чўлларда яшаётган аҳолининг ҳаёт тарзи, ижтимоий-иқтисодий ҳолатини белгиловчи чорвани сақлаш ва ривожлантиришнинг тобора қийинлашиб бораётганлиги оқибатида ишсизликнинг кучайиши;

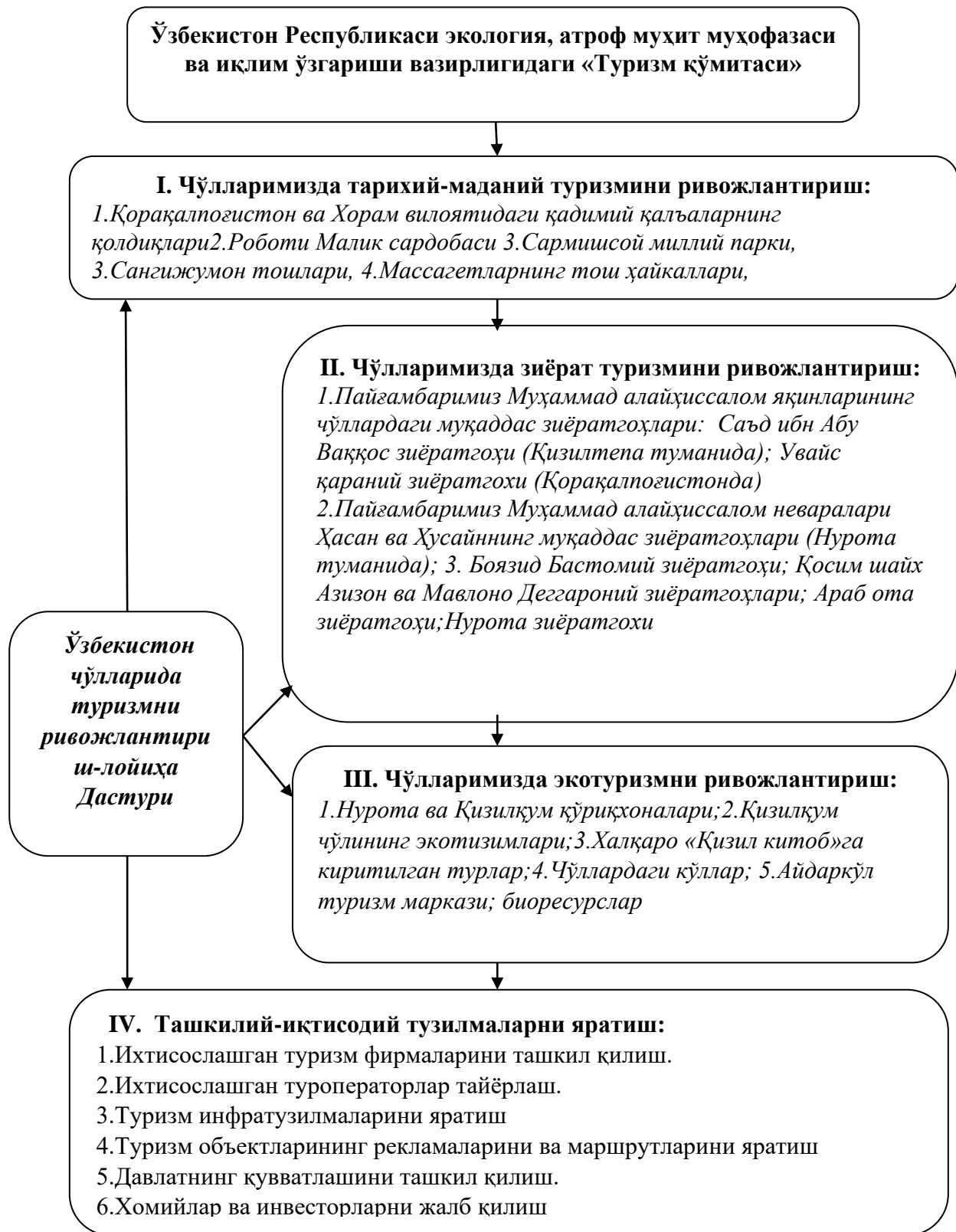
3. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ташкил қилиш манба ва объектларининг йўқлиги натижасида янги иш ўринларини ҳосил қилиш имкониятларининг чегараланганлиги ўз навбатида чўлликлар оиласида ишсизликни келтириб чиқараётганлиги;

4. Чўл минтақаларидаги қишлоқлар ва овулларнинг кичиклиги ва тарқоқлигидан ҳозирги транспорт коммуникация, ижтимоий-иқтисодий ислоҳатларни режалаштириш ва бажаришнинг мураккаблиги ва бошқ..

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг «Ўзбекистон республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 2 декабрдаги ПФ-4861 сонли Фармонида [1]: *-ички, кириш ва чиқиш туризмини комплекс ривожлантиришнинг миллий ва ҳудудий дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш*” белгиланган.

Фармонга асосланган ҳолда таъкидлаш мумкинки, мамлакатимизда миллий туризмни истиқболда ривожлантирилиши режалаштирилган туризмнинг турлари ва соҳаларини янги ҳудудларда ва минтақаларда ташкил этиш, янги туризм йўналишларини, марказларини шакллантириш туризм соҳасидаги энг долзарб муаммолар ҳисобланади. Бу фармон мамлакатимиз ҳудудларидаги аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти даражаларини бир текис ривожлантиришда туризм соҳасидан фойдаланиш имкониятларини излаш, муаммоларини илмий-амалий тадбиқ қилишда, туризмни катта ҳудудларда ва минтақаларда ривожлантиришнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари ҳисобланади.

Туризмни ривожлантириш Ўзбекистон иқтисодиёти учун ғоятда зарур бўлиб, унинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, туризм соҳаси орқали аҳолининг моддий фаровонлигини яхшилаш, уларни доимий иш билан таъминлаш мақсадида янги иш ўринларини ташкил қилиш лозим бўлмоқда.

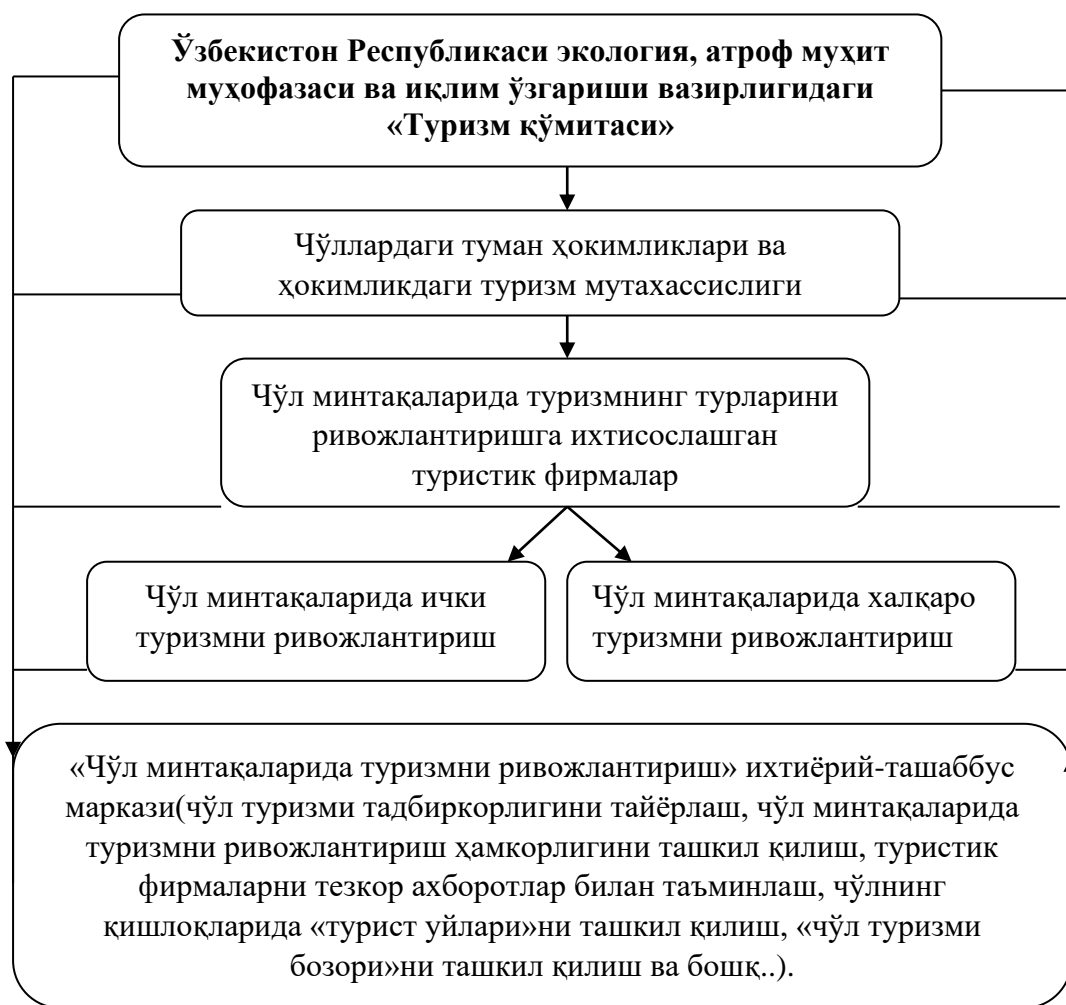

**1-расм. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ташкил қилиш
ва ривожлантиришнинг лойиҳа-дастури**

Шу нуқтаи-назардан, Ўзбекистон чўлларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш чўл минтақаларида яшаётган аҳолининг иш билан бандлигини оширишда энг истиқболли йўналиш ҳисобланади. Чунки, чўл минтақаларимиздаги ҳар қандай туризм

объектига келган туристларга фақат маҳаллий аҳоли хизматларни (жойлаштириш, овқатлантириш, транспорт ва бошқ..) кўрсатишади[2.3.].

Туризм ресурсларининг кўпи айнан «буюк ипак йўли»нинг тарихи билан боғланган чўл минтақаларимиздан ўтган. Бу тарих ҳам чўлларимизда ички ва халқаро туризмни ривожлантиришнинг дастурини ишлаб чиқишни талаб қилади(1-расм). Биз таклиф қилган дастур лойиҳаси бўйича ўзбекистоннинг чўл минтақаларида ички ва халқаро туризмни туризмнинг энг катта туристик оқимларни ташкил қилувчи 3 тури (тарихий-маданий туризм, зиёрат туризми ва экологик туризм)ни ривожлантиришнинг барча ресурслари ва имкониятлари мавжуд. Бу режаларни амалга ошириш учун дастурда келтирилган 1,2,3,4-бандларни босқичма-босқич, айниқса, 4-бандни – “ташкилий-иқтисодий тузилмаларни” амалда мукаммал бажариш керак бўлади.

2-расм. Чўл минтақаларида ички ва халқаро туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш механизми

Мамлакатимизнинг миллий туризмида ўзаро ҳамкорлик ва бири-бирини қўллаб қувватлаш жуда сушт даражаларда ҳисобланади. Европа давлатларида бу ҳолатни акси. Шунинг учун ҳам, «чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш» ихтиёрий-ташаббус маркази (чўл туризми тадбиркорлигини тайёрлаш, чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш ҳамкорлигини ташкил қилиш, туристик фирмаларни, туризм меҳмонхона ларини, чўл минтақаларидаги маҳаллаларни, туманларнинг марказларидаги, овуллардаги аҳолини, мактабларни тезкор ахборотлар билан таъминлаш, чўлнинг қишлоқларида «турист уйлари»ни ташкил қилиш, «чўл туризми бозори»ни ташкил қилиш ва бошқ..)ни ташкил

қилиш вилоят ҳокимликларининг ўз вилоятлари ҳудудларида туризмни бир текис ривожлантиришига ёрдам беради (2-расм).

Хулосалар:

1.Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантириш Ҳукуматимиз раҳбарлигида, вазирликлар, чўллардаги вилоятлар ҳокимликлари, Ўзбекистон Республикасининг давлат қўмиталари ва Ўзбекистон Республикаси экология, атроф муҳит муҳофазаси ва иқлим ўзгариши вазирлигидаги “туризм қўмитаси”нинг иштирокида амалга оширилиши мақсадли бўлади.

2.Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришда давлатимизнинг қўллаб-қувватлаши (давлат маблағлари ҳисобидан туризмнинг ташкилий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиши, имтиёзли кредитлар ажратиши, меҳмонхона уйларини ташкил қилиб бериши, туризм тадбиркорларини тайёрлаши, йўл-транспорт коммуникацияларини қуриб бериши, электр ва сув таъминотини яхшилаши ва бошқ..) Обьектив зарурат ҳисобланади.

Тавсиялар:

1.Чўл ҳудудларида туризмни ривожлантириш давлат аҳамиятига молик масала деб қаралиб “Ўзбекистоннинг чўл минтақаларида туризмни 2019-2025 йилларда ривожлантиришнинг давлат дастури”ни ишлаб чиқиш;

2.Чўл минтақаларида яшаётган аҳолининг фарзандларини туризм коллежлари, институт ва университетларнинг туризм таълими йўналишлари ривожлантиришнинг имтиёзли ўқитишнинг мезонларини, ташкилий-иқтисодий тизимлари ни ишлаб чиқиш;

3.Чўл минтақаларида туризмни ривожлантиришда туристик ресурслардан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш, чўл табиатини муҳофаза қилишда қўшимча иқтисодий имкониятларни, бу минтақаларда туризмни истиқболда юксалтиришнинг иқтисодиётдаги ўрнини аниқлашни, ўрганишни бошлаш зарур.

4.Чўл минтақаларида туризмни ривожлантириш учун бу ҳудудларнинг табиати, биологик хилма-хил ресурсларидан, давлат табиат қўриқхоналаридан ва давлат табиат буюртмаҳоналаридан, табиатнинг сўлим гўшалари ва дарё сохилларидан туризм мақсадларида фойдаланишнинг ҳуқуқий-қонуний меъёрларини Ўзбекистон Республикаси экология, атроф муҳит муҳофазаси ва иқлим ўзгариши вазирлигидаги “туризм қўмитаси” тегишли вазирларликлар билан ишлаб чиқиши ва туризм соҳасига жорий қилишни жадаллаштириши лозим.

Адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасининг туризм соҳасини жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони 2016 йил 2 декабрдаги ПФ-4861-сон.

2.Хайитбоев Р. Ўзбекистоннинг чўлларида туризмни ташкил қилиш ва ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари. Монография, «star-sel» mchl. Нашриёт-матбаа бўлими. Самарқанд, 2022.-175 б.,

3.Хайитбоев Р. Экологик туризм, ўқув қўлланма, «Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyu», Тошкент, 2021. -375 б.

Mintaqada sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishning kambag'allikni qisqartirishdagi roli

Kambag'alliklikni qisqartirish har qanday jamiyatning turmush darajasini yaxshilash va jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan asosiy maqsaddir. Bu maqsadga erishishning kuchli vositalaridan biri mintaqada sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirishdir. Sanoatlashtirish bandlik imkoniyatlarini yaratadi, daromad darajasini oshiradi, kambag'alliklikni qisqartiradi va umumiy iqtisodiy o'sishni oshiradi. Ushbu tezis sanoat ishlab chiqarishini rivojlantirish va ma'lum bir mintaqada kambag'alliklikni kamaytirish o'rtasidagi hayotiy bog'liqlikni o'rganadi.

1. Ish o'rinlarini yaratish va daromad oshirish.

Sanoat ishlab chiqarishining asosiy afzalliklaridan biri uning keng miqyosda bandlik imkoniyatlarini yaratish qobiliyatidir. Yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish, mavjudlarini kengaytirish yoki sanoat sektorini diversifikatsiya qilish past malakali va yuqori malakali mehnatni birlashtirgan ish o'rinlarini yaratishga olib keladi. Natijada, ilgari ishsiz yoki to'liq band bo'lmagan shaxslar barqaror ish o'rinlari bilan ta'minlanishlari mumkin, bu esa daromadlarning oshishiga olib keladi. Daromad darajasining bunday o'sishi oilalarni asosiy ehtiyojlarini qondirish hamda ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa muhim xizmatlarga sarmoya kiritish uchun yanada barqaror vositalar bilan ta'minlash orqali kambag'alliklikni kamaytirishga bevosita hissa qo'shadi.

2. Sanoatga asoslangan iqtisodiy o'sish.

Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi mintaqadagi iqtisodiy o'sishning hal qiluvchi omilidir. Kuchli sanoat sektori umumiy iqtisodiyotga multiplikativ ta'sir ko'rsatadi, bu esa samaradorlik, innovatsiyalar va raqobatbardoshlikni oshirishga olib keladi. Sanoat o'sib borishi bilan ular bir qator tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talab ham oshadi, buning natijasida transport, logistika, qishloq xo'jaligi va qurilish kabi yordamchi tarmoqlar rivojlanadi. Bu o'zaro bog'liqlik iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi va mintaqaga mahalliy va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. Natijada iqtisodiy o'sish, soliq tushumlarini ko'paytirish orqali kambag'alliklikni kamaytirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Bundan tashqari, qo'shimcha olingan daromadlar ijtimoiy farovonlik dasturlari va infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirilishi mumkin.

3. Kengaytirilgan malaka va inson kapitali.

Sanoat ishlab chiqarishi texnologik talablarni qondirish va optimal mahsuldorlikni ta'minlash uchun malakali ishchi kuchini talab qiladi. Ushbu talablarni qondirish uchun hududlar kasbiy ta'lim dasturlari, texnik institutlar va sanoat va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik orqali inson kapitalini rivojlantirishga sarmoya kiritadi. Malakali ishchi kuchini tarbiyalash orqali sanoatlashtirish nafaqat bandlik istiqbollari yaxshilaydi, balki uzoq muddatda bandlik va daromad salohiyatini oshiradi. Bu jarayon odamlarga kambag'alliklikdan qutulish va iqtisodiy o'sishga faol hissa qo'shish imkoniyatini beradi.

4. Qishloq-shahar migratsiyasi va kambag'alliklikni qisqartirish.

Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi ko'pincha qishloq aholisining sanoat korxonalariga to'plangan shaharlarga ko'chishiga olib keladi. Ushbu tendensiyani tegishli shaharsozlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlari bilan birgalikda ijobiy jihat sifatida ko'rish mumkin. Shahar joylari ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa asosiy xizmatlardan yaxshiroq foydalanish imkoniyatini beradi, shu bilan birga ish imkoniyatlarining yuqori konsentratsiyasini ta'minlaydi. Urbanizatsiya turli qiyinchiliklar tug'dirsada, qishloq joylardan ko'chib kelganlar uchun kambag'alliklik siklini buzish potensialiga ega, chunki ular ilgari erishib bo'lmaydigan resurslar va imkoniyatlarga ega bo'lishadi.

Sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi kambag'alliklikni qisqartirish uchun ulkan salohiyatni taqdim etsada, u bilan bog'liq muammolarni hal qilish va inklyuziv o'sishni ta'minlash juda muhimdir. Hukumatlar, siyosatchilar va sanoat rahbarlari quyidagi maqsadlarda tegishli strategiyalarni ishlab chiqishlari zarur:

- atrof-muhit degradatsiyasini minimallashtiradigan va barqaror rivojlanishga ustuvor ahamiyat beradigan mas'uliyatli sanoat amaliyotlarini targ'ib qilish.

- boyliklarning adolatli taqsimlanishiga ko'maklashish va sanoatlashtirishning afzalliklari, bir necha kishilar qo'lida to'planib qolmasligini ta'minlash mexanizmlarini yaratish.

- sanoatlashtirishning o'tish bosqichida aholining zaif qatlamlarini himoya qilish tarmoqlarini ta'minlovchi ijtimoiy himoya dasturlariga sarmoya kiritish.

- shaxslarni sanoat ishchi kuchida ishtirok etish uchun zarur ko'nikmalar bilan ta'minlash uchun sifatli ta'lim va o'qitish dasturlariga sarmoya kirishni yaxshilash.

Mintaqada sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi bandlik imkoniyatlarini yaratish, daromadlar darajasini oshirish va umumiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish orqali kambag'alliklikni kamaytirishga sezilarli hissa qo'shish imkoniyatiga ega. Strategik rejalashtirish va barqaror rivojlanish, boylikni adolatli taqsimlash va inson kapitaliga sarmoya kiritish orqali jamiyatlar barcha uchun yanada farovon va inklyuziv kelajakni ta'minlash uchun sanoatlashtirishning o'zgartiruvchi kuchidan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Eicher, T.S., & Yu, X. (2016). Structural transformation, industrialization, and poverty reduction: an overview. *World development*, 83, 177-185.

2. Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. *Journal of economic growth*, 21(1), 1-33. *The competitive advantage of nations* (1990). Dr. Porter.

3. Maizels, A., & Nissanke, M. (2019). Industrialization, poverty reduction and adjustment in a globalized economy: the role of the state. *Journal of international development*, 31(8), 1089-1122.

4. Стратегия дальнейшего повышения конкурентоспособности национальной экономики: материалы 1у-го форума экономистов / отв. Ред. М.П. Нарзикулов. Ташкент, 2012. С. 8.

5. Э.Х. Махмудов, А. Ортиков, Ф. Каримов. Корхона иктисодиётнинг асосий бўғини. / ҳамкор. 2010 йил 7 февраль.

6. Мусахон Исаков, Дилобар Рўзиева. Ўзбекистон саноатидаги таркибий ўзгаришлар. Монография. - Т.: ТДИУ, 2019 й.

С.С. Ахадов

ТДИУ, таянч докторанти

Институционал ўзгаришлар ва уларнинг институтлар билан боғлиқлиги

Янги Ўзбекистон стратегиясида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш янги институтларни яратиш ҳамда “эскирган” институтларни мумкин ҳоларда такомиллаштириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Жамиятда ҳамда иқтисодиётда юз берадиган ўзгаришлар мавжуд институтлар фаолият юритишига катта таъсир кўрсатади ва бу ҳозир амал қилиб турган институционал муҳитни ислоҳ қилинишига олиб келади.

“Ўзбекистон-2030” стратегиясининг фатгина “барқарор иқтисодий ўсиш орқали фаровонлигини таъминлаш” деб номланган асосий ғояларида ва мақсадларида 21 номдаги янги институтлар ташкил қилиниши белгиланган [1]. Шу билан бирга ушбу йўналишда қариб 40 та институтлар такомиллашиши кўзда тутилган. Булар барчаси янги расмий

нормаларни ҳаётга кириб келишини таъминлайди. Шуларни этиборга олганда янги институтлар яратиш, зарур ҳолатларда мавжудларини такомиллаштириш, институционал ўзгаришларга олиб келади. Чунки бу институтлар билан ўзаро боғлиқ ҳисобланади.

Турли даврларда олимлар ва мутахассислар институтларнинг моҳиятини ва уларнинг келиб чиқиш сабабларини асослаганлар. Масалан, Америкалик олим Т.Веблен [2] институтларни қуйидагича таърифлаган: “институтлар – бу инсонлар уларга амал қилган ҳолда турмуш кечирадиган одатий тафаккур тарзи” ёки “институтлар ўтмишда содир бўлган жараёнлар натижаси бўлиб, улар ўтмиш шароитларига мослашган ва, ўз навбатида, ҳозирги вақт талабларига тўлиқ мослашмаган”. Ўтган асрни охирида ақш олими Е.Эрдвард томонидан [3] “институтлар кўплаб индивидуумлар улардан ҳамма жойда ва ҳар куни фойдаланадиган ва асосан ўз ноёблиги билан тавсифланадиган ижтимоий неъматлар. Институтлар алмашув жараёнини соддалаштиради. Улар – қарорлар қабул қилиш жараёнининг яқка тартибдаги қарорларни ижобий қарорларга айлантирувчи ажралмас қисми”, деб таърифланган. Ақшнинг яна бир олими Ж.Ходжсоннинг таърифлашича [4], “институтлар – анъана, урф-одат ёки қонунчилик чеклови орқали узоқ муддатли ва барқарор хулқ-атвор намуналарининг яратилишига олиб келувчи ижтимоий ташкилот”.

Институтлар ҳақида гап очилганда таъкидлаш ўринлики, институтларни кўз билан кўриб, уларни жисмонан ҳис этиб ёки ўлчаб бўлмайди. Бу инсон онги билан яратилган ўзига хос конструкциялар, кўзга кўринмайдиган механизмлардир. Институтлар инсонларнинг муайян жамоасига хос бўлган тафаккур тарзини акс эттиради.

Юқорида номи келтирилган Т.Веблен “жамият аввалдан институционал бўлган” деб эътироф этган. Шуни ҳисобга олганда, Б.З.Милнер томонидан Д.Норт [5] асарига ёзган сўз бошисида: “институтлар – инсонлар томонидан ишлаб чиқилган чекловлар ҳамда уларнинг ўзаро ҳамкорлигини таркиблантирувчи мажбурлаш омиллари. Буларнинг барчаси биргаликда жамият ва иқтисодиётнинг ундовчи таркибини ҳосил қилади” дебган фикр келтирилган. Ушбу келтирилган таърифлар институтларнинг асосий хусусиятларини қамраб олган ҳолда, уларнинг асосий вазифаларини ҳамда ривожланиш қонунларини акс эттиради ҳамда жамиятни, давлат ва иқтисодиёт ривожланиши учун давлат активларини бошқариш ва трансформация қилишдаги ислохотларни чуқурлаштиришда ривожлантириш учун институтларнинг муҳимлигини таъкидлайди. Юқорида кўрсатилган барча ҳолатларни умумлаштирган ҳолда, институционал назариянинг ҳозирги замон талқинларига асосан “институт” тушунчасига бизнинг фикримизча қуйидагича таъриф бериш мумкин. Институт – жамият аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларни белгилаб берувчи расмий қоидалар ва норасмий нормалар тизими. Институтлар асосини унинг таркибий қисмлари ҳисобланган нормалар ташкил этади. Норма – институционал муҳитда индивидларнинг ўз танловини амалга оширишда фойдаланиладиган асосий унсур ҳисобланади. Ушбу унсур: тартибни сақлаш вазифасига эга; ўзаро ҳамкорликлар тизимида мажбурий хатти-ҳаракат бажарилишини талаб этади; шахслар хатти-ҳаракатидаги ижтимоий, иқтисодий, юридик санкцияга таянувчи мунтазамлик ҳамда муқаррарликни акс эттиради; шахснинг турли вазиятларда ўзини қандай тутиши лозимлигини белгилайди.

Институтлар қандай ишлаётганлигини, нима учун улар асрлар мобайнида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, уларнинг “хаётийлиги” ёки барқарорлигини тушуниш учун институционал ўзгаришларга олиб келувчи сабабларни ўрганиб чиқиш лозим.

Жамиятнинг ривожланиш жараёнида институтлар шаклининг ўзгариши рўй беради. Агар расмий қоидаларни у ёки бу қонун, фармонни қабул қилиб ўзгартириш мумкин бўлса, анъаналар ва урф-одатларда ифодаланадиган норасмий чекловларни бир кунда ўзгартириб

ёки тугатиб бўлмайди. Улар яна узок вақт амал қилишда ва жамият ривожига таъсир кўрсатишда давом этади. Бироқ институционал тизимнинг ўзида доимий равишда ўзгаришларга эҳтиёж сезилиб туради. Т.Вебленнинг таъкидлашича, институционал ўзгаришларнинг асосий сабаби шаклланган институтлар билан ўзгарган шароитлар, ташқи муҳит ўртасидаги ўзаро номувофиклик ҳисобланади [2].

Д.Норт [6] институционал ўзгаришлар субъекти сифатида тадбиркорликни, институционал ўзгаришлар манбаи сифатида эса нархлар нисбатидаги фундаментал силжишларни ажратади.

Ўзгаришлар механизми қуйидагича: нисбий нархлар таркибидаги силжишлар ишлаб чиқариш омилларининг нархлари ўртасидаги нарх улушига, ахборот қиймати ва технологиялардаги ўзгаришларга таъсирни назарда тутди. Ушбу ўзгаришлардан айримлари экзоген хусусиятга эга (инқироз, эпидемия ва ҳ.к.), бироқ аксарият ўзгаришлар эндоген хусусиятга эга бўлиб, инсонларнинг жорий фаолияти кенгайтиши натижаларини акс эттиради. Нархлар нисбатидаги фундаментал ўзгаришлар вақт ўтиши билан хатти-ҳаракат эски одатларининг ўзгариши ва инсонлар томонидан хатти-ҳаракат стандартларини ҳосил қиладиган омилларнинг англаб етилишига олиб келади. Бироқ, нархлар ўзгаришининг ғояларга таъсири даражаси тўғрисидаги масала ҳозирча кам ўрганилганлигича қолмоқда.

Д.Нортнинг [6] фикрича, мафкура институционал ўзгаришларнинг яна бир манбаи ҳисобланади. Мафкура деганда, у инсонлар улар орқали атрофдаги оламни қабул қиладиган ва баҳолайдиган субъектив моделни тушунади. Мафкуравий мойиллик ҳам иқтисодий ҳисоб-китоблардан ҳоли эмас: оламнинг субъектив манзараси кимнингдир фойдали имкониятларини чегаралаши қанчалик катта бўлса, уни қайта кўриб чиқишдан манфаатдорлик шунчалик кучли бўлади.

Шундай қилиб, институционал ўзгаришлар техника тараққиёти, янги бозорларнинг очилиши, аҳоли сонининг ўсиши ва ҳоказолар, яъни улар натижасида ташкилий ва институционал ўзаро ҳамкорликнинг илгари муваффақиятли фаолият юритган алоҳида шакллари “фойдасиз” бўлиб қоладиган жараёнлар оқибатида юз бериши мумкин. Янги расмий нормалар ўрнига бошқалари қабул қилинади, норасмий нормаларга амал қиладиган инсонлар сони камайиб бориши билан улар аста-секин йўқолиб боради.

Институтлар пайдо бўлишининг ўзига хос жиҳатлари шундаки, улар ўзлари пайдо бўлишидан аввал амал қилган нормалар ва шароитларга боғлиқ ҳисобланади. Шу тариқа, ҳар қандай янги институт, мавжуд иқтисодий ёки ижтимоий шароитлар (институционал матрица) томонидан белгилаб берилади. Институционал ўзгаришлар сезиларсиз тарзда кечиши ҳам, ёки ўзгаришлар, жамиятдаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий тизимнинг тезда такомиллашувига олиб келиши ҳам мумкин.

Институционал ўзгаришлар эски ва янги институтлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик хусусияти ҳам катта роль ўйнайди. Д.Норт боғлиқликнинг қуйидаги турларини таъкидлайди [6]:

Биринчиси – ривожланишнинг аввалги йўлига боғлиқлик – чуқур алоқа, янги институтларнинг фақатгина эски институтлар негизида пайдо бўлишини таъминловчи янги институтларнинг эски институтларга кучли боғлиқлиги.

Иккинчиси – мутлақ янги институтларнинг пайдо бўлишига бўшлиқ мавжудлиги орқали белгиланадиганига нисбатан камроқ.

Боғлиқликнинг ушбу икки тури эволюцион хусусиятга эга, чунки эски институтлардан янги институтларга ўтишда изчилликка амал қилинади. Эволюцион ўзгаришлар жиддий иқтисодий ларзалар содир бўлмаган ва уларнинг жаҳон ишлаб чиқаришидаги улуши устун

бўлган бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларнинг институционал тизимларига хосдир. Изчиллигига қарамай, эволюцион ўзгаришлар сифат жиҳатдан илгари силжишларни истисно этмайди – микдорий-сифат ўзгаришлар диалектикаси ўз кучида қолади.

Д.Норт томонидан ажратилган боғлиқликнинг учинчи тури – эски ва янги институтлар ўртасида яққол алоқа (боғлиқлик)нинг мавжуд эмаслиги – ўта кучли хусусиятга эга. Кучли институционал ўзгаришлар жамият ривожланишининг аввалги ўзгариш чизиғига амал қилишни назарда тутмайди ва тафаккур тарзи одатлари ва анъаналарининг тубдан ўзгариши билан кузатилади.

Эски ва янги институтлар ўртасидаги кучли боғлиқлик доирасида улар ривожланишининг учта эҳтимолий йўлини таъкидлаш лозим:

Биринчиси – мавжуд институционал матрицага қарама-қарши бўлган расмий институтларнинг пайдо бўлиши (одатда, ҳамма жойда чуқур ислохотлар даврида, масалан, ўтиш иқтисодиётида қонунлар, фармонлар кўринишида) ва уларнинг илдиз отиши (кенгайиб бориши) ҳамда қабул қилинган расмий нормаларга мос келувчи янги норасмий нормаларнинг шаклланиши;

Иккинчиси – қабул қилинаётган расмий қоидаларнинг норасмий нормаларга тўлиқ мос келмаслиги шунга олиб келадики, норасмий нормалар анча “хаётий” бўлиб чиқади ва натижада янги қабул қилинган расмий қоидаларнинг норасмий институционаллашуви юз беради;

Учинчиси – янги расмий қоидалар илдиз отмайди, бу уларнинг йўқолиб кетишига олиб келади.

Шуларни ҳисобга олганда институтларнинг ўзаро боғлиқлиги ва институционал ўзгаришлар жамият ва унинг ижтимоий – иқтисодий тизимини ривожлантиришда муҳим ўрин тутаяди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги Фармони. 11.09.2023 й. ПФ-158-сон.
2. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1987.
3. On economic institutions: theory and applications. Alder-shot: edrdward elgar, 1995.
4. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории. /пер. С англ. – М.: Дело, 2003.
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начало», 1997.

Амирджанова С.С.

ТГЭУ, ассистент кафедры «макроэкономический анализ и прогнозирование» (PhD)

Макроэкономические особенности обеспечения занятости

Макроэкономические особенности развития страны и соответствующая такому развитию политика, как показывают исследования, могут оказывать значительное влияние на обеспечение занятости. Такое взаимодействие является относительно менее изученной областью исследований, особенно в контексте развивающихся стран. Имеют место определенные сомнения о традиционных рамках макроэкономической политики, где его основная роль заключается в обеспечении стабильности, которая, как ожидается, обеспечит

устойчивый экономический рост и занятость. Одной из причин этого кроется в представлении роли такой политики. Сегодня решение этих и других направлений обеспечения занятости и других связанных с этим аспектом обозначено президентом страны в стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы¹³⁴.

В рамках традиционной макроэкономической политики макроэкономическая стабильность концептуализируется в следующих терминах: невысокой (подразумевающей нижний предел однозначной цифры) инфляции; низкого бюджетного дефицита (предпочтительно ниже 5% ввп); низкого уровня дефицита текущего счета и стабильности обменного курса. В этих рамках относительные цены играют важную роль в распределении ресурсов в экономике. Это означает, что если рыночный механизм функционирует свободно, то макроэкономическая стабильность должна приводить к росту производства и, следовательно, занятости. Однако эта структура основана на нескольких предположениях.

Во-первых, инфляция вредна для экономического роста, и, следовательно, для роста необходима низкая инфляция. В дополнение к низким темпам инфляции стабильность при этом также важна. Это связано с тем, что ожидания инфляции становятся важным фактором, непосредственно влияющим на инвестиционные решения. Для контроля инфляции было бы необходимо использовать денежно-кредитную политику, где процентная ставка является ключевым арсеналом. По мнению Блэкхарда о.¹³⁵ налогово-бюджетная политика играет относительно второстепенную роль в борьбе с инфляцией.

Во-вторых, дефицит бюджета подпитывает инфляцию, что может повлиять на экономический рост, вытесняя частные инвестиции. Это может двояко повлиять на обеспечение занятости. С одной стороны, если правительство страны берет кредиты у коммерческих банков, то это может привести к повышению процентных ставок и нехватке средств, что отрицательно скажется на частных инвестициях и экономическом росте. Но, с другой стороны, если правительство заимствует у центрального банка, а последний удовлетворяет возросший спрос, результатом будет дополнительное давление на инфляцию.

В-третьих, внешнего рынка традиционная структура подразумевает почти двойной подход выбора между двумя крайними альтернативами. Либо полностью фиксированных, либо полностью гибких обменных курсов как для текущих счетов, так и для счетов операций с капиталом. Обоснование гибкого обменного курса заключается в том, что это помогло бы избежать внешнего дефицита и сохранить конкурентоспособность на внешнем рынке. Другим предположением является то, что конвертируемость национальной валюты важна для привлечения иностранных инвестиций.

Из вышеприведенного следует предположения, приведенные на рис.1 на которых основана традиционная макроэкономическая основа стабильности роста, соответственно влияющая на обеспечение устойчивой занятости.

Однако многие из приведенных предложений в контексте развивающихся стран могут оказаться неверными. Особенно в том виде, в котором они обычно представляются. В своих исследованиях некоторые зарубежные авторы¹³⁶ все же подняли вопросы относительно ряда из вышеприведенных предположений и рекомендовали внести изменения. Изменение

¹³⁴ Указ Президента Республики Узбекистан «О Государственной программе по реализации Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы в «Год заботы о человеке и качественного образования»» от 28.02.2023 г. №УП-27. www.lex.uz.

¹³⁵ Blanchard, O., G. Dell’Ariccia, and P. Mauro. (2010). Rethinking macroeconomic policy. IMF Staff Position Note, SPN/10/03. IMF, Washington.

¹³⁶ Maudos, J., Pastor, J. M., & Serrano, L. (2000). Efficiency and productive specialization: An application to the Spanish regions. *Regional Studies*, 34, 829–842.

направлений динамики экономического роста является базой, влияющей на изменение занятости населения. Занятость, как это известно, является одним из основных макроэкономических показателей и сопоставима по значимости с рядом социальных и экономических индикаторов. В числе таковых отметим следующие: ввп, уровень цен, реальные денежные доходы и др. Между тем, с повышением занятости в государстве возрастает и производство ввп, создаются и развиваются предпосылки к расширенному воспроизводству и социальной жизни.

Рис. 1. Предположения макроэкономической основы роста экономики с точки зрения их влияния на занятость населения

В Узбекистане в последние годы обеспечивается стабильный экономический рост, характеризующийся увеличением в 2017-2022 годах физического объема ввп в 2,8 раза. Так, нами отмечено, что в 2022 г. По сравнению с 2021 г. Этот показатель возрос на 5,7% составил 888,3 трлн. Сум, где наибольший вклад внесла отрасль промышленности, обеспечившая увеличение показателя на 5,2% (табл. 1.3). Также темп роста экономики за 2022 год обеспечен за счет полученных объемов строительных работ на 106,6%, оказанные рыночных услуг на 115,9% и отрасли сельского, лесного и рыбного хозяйства на 103,6%. Между тем, уровень инфляции в республике в прошлом году (2021г.) Показал снижение по сравнению с 2021 г. На 2,3 п.п.

Динамика экономического роста и ее изменение является базой, которая влияет на изменение занятости населения, что сопоставимо по значимости с ввп, уровнем цен, реальными денежными доходами и др. При этом структура или характер роста особенно актуальны, так как воздействие экономического роста на занятость зависит, во-первых, от его темпов, во-вторых, от степени преобразования им производительных рабочих мест, в-третьих, от отраслевой структуры роста и капиталоемкость роста отдельных секторов.

Экономический рост, который сопровождается генерированием рабочих мест, является общей и необходимой предпосылкой достижения рациональной занятости и снижения

уровня безработицы. Предметом анализа экономического развития с точки зрения занятости выступает оценка того, в какой степени экономический рост удовлетворяет потребность в увеличении количества рабочих мест и роста производительности труда (дохода), которую необходимо выполнять в отраслевом разрезе для более значимого исследования.

Таблица 1

Макроэкономические индикаторы, характеризующие экономический рост Узбекистана, темпы роста в % к предыдущему году

Показатель	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.
ВВП	104,4	105,4	105,7	101,9	107,4	105,7
Дефлятор ВВП	119,1	127,0	117,9	111,6	113,5	113,7
Уровень инфляции (прирост по сравнению с прошедшим годом)	14,4	14,3	15,2	11,1	10,0	12,3
Промышленная продукция	105,2	110,8	105,0	100,9	108,8	105,2
Потребительские товары	106,7	114,7	110,3	105,7	113,9	119,4
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	101,2	100,3	103,1	102,9	104,0	103,6
Инвестиции в основной капитал	119,4	129,9	138,1	95,6	102,9	100,9
Строительные работы	106,0	114,3	122,9	109,5	106,8	106,6
Розничный товарооборот	101,9	106,5	109,1	105,7	113,2	112,6
Оказанные рыночные услуги	110,7	108,9	113,2	103,0	119,5	115,9
Экспорт	103,8	111,4	124,8	86,5	110,0	115,9
Импорт	115,4	138,7	125,0	87,1	120,4	120,4

Источник: составлена автором на основе данных агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан.

Между тем, возможность к занятости относится к способности людей адекватно выполнять работу на рабочих местах, в текущем и будущем времени, внутри и вне текущей организации. От характеристики рынка труда и людей, их способностей, навыков и знаний может зависеть возможность сохранить или найти работу. Для того чтобы не потерять свои навыки и сохранить занятость экономически активному человеку важно постоянно развивать и обновлять профессиональный уровень. Поэтому в стране требуется проводить политику, направленную на повышение качества рабочей силы. Особый акцент сделать на формирование высококвалифицированных кадров. На сегодняшний день, в государственных учреждениях Узбекистана более 55% вакантных рабочих мест требуют от соискателей высшее образование, а в частном секторе основным требованием является опыт работы. Например, в крупных компаниях более 60% вакантных рабочих мест требует наличия высшего образования, в малых предприятиях всего лишь 5%. Всего 18% молодежи вступающие в первые на рынок труда имеют высшее образование¹³⁷.

При этом структура или характер роста особенно актуальны, так как воздействие экономического роста на занятость зависит, во-первых, от его темпов, во-вторых, от степени преобразования им производительных рабочих мест, в-третьих, от ряда факторов создания рабочих мест, в числе которых отраслевая структура роста и капиталоемкость отдельных секторов.

¹³⁷ Анализ формирования спроса на рынке труда Узбекистана в разрезе отраслей и специальностей. Институт прогнозирования и макроэкономических исследований. [Электронный ресурс]: <https://ifmr.uz/publications/articles-and-abstracts/labor>. (дата обращения: 02.09.2022).

Индикаторы, измеряющие способность экономики создавать достаточные возможности для трудоустройства населения, могут дать полезную информацию о результатах экономического развития в целом. К этим индикаторам относятся уровень безработицы, доля занятых в общей численности населения, уровень экономической активности населения и трудоинтенсивность роста или его эластичность по отношению к выпуску — этот последний индикатор измеряет, какое количество роста занятости приходится на 1 процентный пункт экономического роста. Сокращение составляющей роста, связанной с занятостью, должно настораживать. Включение аспектов занятости и достойного труда в состав политики экономического роста и сокращения бедности способствует максимальному распространению результатов роста на все население, обеспечивая его устойчивый и всеохватный характер.

*Маликов З., Муйдинова Ш.Н.
СамДУ*

Задача коши для четырехмерной системы коши-римана

В статье изучается задача продолжения решения линейных систем эллиптического типа первого порядка с постоянными коэффициентами в области G по ее известным значениям на гладкой части s границы ∂G .

Пусть $x = (x_1, x_2, x_3, x_4)$ и $y = (y_1, y_2, y_3, y_4)$ точки четырехмерного евклидова пространства R^4 , и $x^T = (x_1, x_2, x_3, x_4)^T$ - транспонированный вектор x .

Вводим следующие обозначения:

$$y' = (y_1, y_2, y_3), \quad x' = (x_1, x_2, x_3), \quad r = |y - x|,$$

$$\alpha = |y' - x'|, \quad \alpha^2 = s, \quad w = i\sqrt{u^2 + \alpha^2} + y_4, \quad u \geq 0,$$

$$\frac{\partial}{\partial x} = \left(\frac{\partial}{\partial x_1}, \frac{\partial}{\partial x_2}, \frac{\partial}{\partial x_3}, \frac{\partial}{\partial x_4} \right)^T, \quad \frac{\partial}{\partial y} = \left(\frac{\partial}{\partial y_1}, \frac{\partial}{\partial y_2}, \frac{\partial}{\partial y_3}, \frac{\partial}{\partial y_4} \right)^T,$$

$$U(x) = (U_1(x), U_2(x), \dots, U_n(x))^T, \quad u^0 = (1, 1, \dots, 1) \in R^n, \quad n \geq 4.$$

Пусть G - ограниченная односвязная область в R^4 с границей $\partial G = S \cup Q$, состоящей из компактной связной части Q плоскости $y_4 = 0$ и гладкого куска поверхности ляпунова S , лежащей в полупространстве $y_4 > 0$. Положим $\bar{G} = G \cup \partial G$.

Обозначим через $A_{l \times n}(x)$ класс матриц $D(x^T)$, элементами которых являются линейные формы с комплексными коэффициентами таких, что выполняется равенство $D^*(x^T)D(x^T) = E\left(\left(|x|^2 + \lambda\right)u^0\right)$, здесь $D^*(x^T)$ - сопряженная к $D(x^T)$ матрица, а $E(x)$ - диагональная матрица размерности $(n \times l)$, $n, l \geq 4$.

рассмотрим задачу коши

$$D\left(\frac{\partial}{\partial x}\right)U(x) = 0, \quad x \in G, \quad (1)$$

$$U(x)|_S = f(x), \quad (2)$$

Относительно неизвестной функции $U(x) = (U_1(x), U_2(x), \dots, U_n(x))^T$; $n \geq 4$, здесь, $f(x)$ - непрерывная функция, заданная на части S границы области G .

$$U(x) = \int_{\partial G} M(x, y)U(y)dS_y, \quad (3)$$

Где

$$M(x, y) = \left(E \left(\frac{1}{2r^2 \omega_4} u^0 \right) D^* \left(\frac{\partial}{\partial y} \right) \right) D(t^T),$$

$t = (t_1, t_2, t_3, t_4)$ - единичная внешняя нормаль, проведенная в точке y границы ∂G , ω_4 - площадь единичной сферы в R^4 .

. Тогда интегральное представление (3) имеет вид

$$U(x) = \int_{\partial G} N_\sigma(x, y)U(y)dS_y, \quad x \in G, \quad (7)$$

Где

$$N_\sigma(x, y) = \left(E(\Phi_\sigma(x, y)u^0) D^* \left(\frac{\partial}{\partial y} \right) \right) D(t^T). \quad (8)$$

Положим

$$U_\sigma(x) = \int_S N_\sigma(x, y)U(y)dS_y, \quad x \in G. \quad (9)$$

Теорема 1. Пусть вектор-функция $U(x)$ класса $C^1(G) \cap C(\bar{G})$ является решением системы (1) и на части S границы ∂G удовлетворяет условию (2) а на части Q границы ∂G выполнено неравенство

$$|U(y)| \leq M, \quad M > 0, \quad y \in Q. \quad (10)$$

Тогда для любого $x \in G$ и $\sigma > 0$ справедливы оценки

$$|U(x) - U_\sigma(x)| \leq \psi_4(\sigma, x_4) M e^{-\sigma x_4^2},$$

$$\left| \frac{\partial U(x)}{\partial x_i} - \frac{\partial U_\sigma(x)}{\partial x_i} \right| \leq \omega_i(\sigma, x_4) M e^{-\sigma x_4^2}, \quad i = 1, 2, 3, 4,$$

Где $\psi_4(\sigma, x_4), \omega_i(\sigma, x_4), i = 1, 2, 3, 4$ функции зависящие от σ и x_4 .

Следствие 1. При каждом $x \in G$ справедливо равенство

$$\lim_{\sigma \rightarrow \infty} U_\sigma(x) = U(x), \quad \lim_{\sigma \rightarrow \infty} \frac{\partial U_\sigma(x)}{\partial x} = \frac{\partial U(x)}{\partial x}.$$

Библиографический список

1. Айзенберг Л.А. Формулы карлемана в комплексном анализе. Новосибирск, «Наука», 1990. Ст. 247.
2. Тарханов Н.Н. Об интегральном представлении решений систем линейных дифференциальных уравнений первого порядка в частных производных и некоторых его приложениях. Некоторые вопросы многомерного комплексного анализа. Красноярск –1980. - с. 147- 160.
3. Ярмухамедов Ш. О задаче коши для уравнения лапласа // дисс. Докт. Физ. –мат. Наук, вц со ан СССР, Новосибирск, 1983.

Краудфандинг институтини ривожланиш модели

Илғор технологиялар бозори жумладан, сунъий интеллект, блокчейн, мобил алоқанинг бешинчи авлоди (5g), робототехника, дронлар, генетик муҳандислик, нанотехнология ва қуёш фотоэлектрик тизими иқтисодий рақамлаштириш ва ўзаро ҳамкорликда ишлашнинг янги даврни бошлаб бермоқда. Ушбу технологияларни 90 фоизи интеллектуал мулк объектлари ҳисобланади. Интеллектуал мулк савдоси одатий нарсалардан четга чиқиб, онлайн майдонга фаол равишда ўтмоқда. «ақлли машина», «ақлли уй», «ақлли шаҳар» каби атамалар қаторида «ақлли одамлар» ибораси ҳам илм-фан ютиқларида тез-тез учраб турибди. Бинобарин, ақлли одамлар ва ташкилотлар томонидан бошланган лойиҳаларни қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш, илмий-техник ишланмалар натижаларини ишлаб чиқаришга татбиқ қилишни тезлаштириш ва инновацион маҳсулотларни халқаро бозорга чиқариш тизимининг барқарор занжирини яратиш ва ривожлантириш имконини беради.

Ҳозирги босқичда интернетда интеллектуал мулк халқаро савдосининг барқарор ривожланишини таъминловчи асосий омиллар қуйидагилар: электрон тижоратнинг асосий шакллариининг изчил ўсиши, ҳаётнинг барча соҳаларига телекоммуникация ва ахборот технологияларининг кириб келиши, интернетга киришни таъминлаш учун коммуникация тизимлари ва хизматлари нархининг пасайиши, иқтисодий ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда компьютер саводхонлигининг ўсиши, электрон бизнесни ривожлантириш бўйича халқаро ва миллий дастурларни амалга ошириш асосий стратегик йўналишлар сифатида белгиланиши.

Краудфандинг атамаси иккита инглизча сўздан келиб чиққан. Оломон ва молиялаш. Концепциясини мослаштириб биз жамоавий молиялаштириш, яъни ғоя ёки лойиҳани амалга ошириш учун катта миқдордаги маблағлар тўплами эканлигини тушунамиз. Дунё бўйлаб 21 та энг яхши краудфандинг платформаларини ҳамда ўзбекистонда ягона бўлиб турган “halfana” краудфандинг платформаси фаолият олиб боради.

Бутун дунёда саноат ишлаб чиқаришда янги тармоқ шаклланимоқда ва ривожланимоқда бу “интеллектуал маҳсулот ахбороти” тармоғи деб юритилади. Интеллектуал маҳсулот ахбороти ўз навбатида интеллектуал мулкни тижоратлаштиришда бозор субъектларини инновацион фаолиятдаги ўзаро алоқадорлигини асослайди

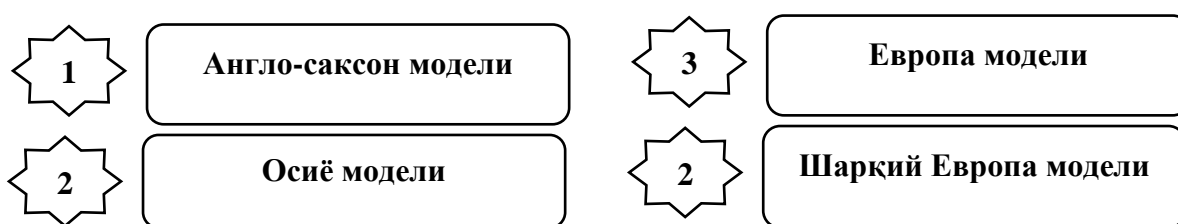
Миллий иқтисодийнинг ўсишини ва мамлакатнинг глобал дунёдаги таъсирини белгилашда рақамли инфратузилмаларнинг ўрни бугунги кунда долзарб ҳамда самарали омил саналади. Жадал ривожланаётган ва замонавий дунёда интернет тармоғи орқали маблағ тўплаш лойиҳаларни молиялаштиришнинг муқобил ва истиқболли схемасига айланиб бормоқда. Хусусан, интеллектуал мулк объектларини тижоратлаштиришда ҳамда молиялаштириш механизмида. Ушбу схема ёш тадбиркорлар ва стартапларга инвестицияларни жалб этиш ҳамда молиялаштириш манбаларини топиш имкониятини яратиб, қуйидаги самарали натижаларга эришиш имкони беради.

Жаҳон банки маълумотларига кўра, 2025 йилга келиб ривожланаётган мамлакатларда краудфандинг платформалари орқали жалб этилган инвестицияларнинг йиллик ҳажми 95 миллиард доллардан ортиши мумкин. Ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш динамикаси ва миллий иқтисодийнинг глобал рақобатбардош кўрсаткичлари фуқаролик муомаласида

интеллектуал фаолиятнинг қандай натижалари жалб қилинишига, уларнинг нархи ва айланиш тезлигига боғлиқ. 2025 йилгача бўлган даврда интеллектуал ҳуқуқлар айланиши учун интеллектуал мулк ва рақамли инфратузилмаларнинг роли миллий иқтисодиётнинг ўсишини ва натижада мамлакатнинг дунёдаги таъсирини белгиловчи асосий омил бўлади. Бунинг шартлари глобал рақамли тармоқларнинг ривожланиши билан яратилган бўлиб уларнинг 70 фоиздан кўпроғи интеллектуал мулк объектларининг ҳаракати ҳисобланади.

Интеллектуал мулк институти замонавий глобал иқтисодиётнинг ядроси бўлиб “моддий” бозорларнинг ўсиш суръатларидан юқори, йилига 10 фоиздан кўпроқ ўсмоқда (Хитой-23%, АҚШ-5%, Франция-2%, россия-5%).

Таҳлил шуни кўрсатадики, ушбу соҳани ривожланишининг 4 та модели мавжуд (2-расм).

2-расм. Краудфандинг институтини ривожланиш модели¹³⁸

Ушбу моделлардаги умумийлик қуйидагиларда кўринади:

- Мусиқа ва илмий лойиҳаларни ривожлантириш;
- Ижтимоий ва гуманитар соҳаларни молиялаштириш;
- Интеллектуал мулк объектларини прогрессив молиялаштириш;
- Молиялашнинг халқаро платформаси;
- Потенциал инвесторларнинг етарли даражада хабардорлиги;
- Замонавий глобал инфратузилма ва бошқа.

Интеллектуал мулк билан таъминланган краудфандинг институти мустақил лойиҳалар учун маблағ жалб қилишнинг асосий воситаси бўлиши мумкин.

Замонавий дунёда янгилик ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Доимий равишда улар ғоялар пайдо бўлиши ва уларнинг қийматини ва маъносини тушуниш учун тегишли шартлар мавжуд бўлганда юзага келади.

Ҳозирги вақтда интеллектуал мулкни тижоратлаштириш билан боғлиқ кўплаб ҳал қилинмаган муаммолар мавжуд. Умумий муаммоларнинг характериға кўра, уларни беш гуруҳга бирлаштириш мумкин: ҳуқуқий хусусият: саноат мулки объектларидан ноқонуний фойдаланиш; контрафакт маъсулотларнинг мавжудлиги;

➤ Ташкилотнинг табиати: хавфсизлик ҳужжатини рўйхатдан ўтказиш ва қўллаб-қувватлашнинг юқори даражаси; аризани кўриб чиқишнинг узок муддатлари; товар белгилари ва хизмат кўрсатиш белгилари бўйича маълумотлар базасининг этишмаслиги;

➤ Инсон табиати: мутахассисларнинг малакаси етарли эмаслиги (патент таълими йўқлиги), маркетинг соҳасида мутахассислар этишмаслиги; олий ўқув юртларида мажбурий ўқитиш дастурлари йўқлиги; патентлар ва инновациялар бўйича корхоналарда алоҳида хизматларнинг йўқлиги;

¹³⁸ Дастурий маҳсулотлар ва ахборот технологиялари технологик парки дирекцияси (IT Park) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди.

➤ Молиявий характердаги: инновацион ишланмаларни давлат томонидан молиялаштиришнинг етарли даражада эмаслиги: ускуналарга юқори божлар; даромад солиғи бўйича имтиёзлар йўқлиги; кичик инновацион бизнес учун минимал талаб;

➤ Ахборот характери: инновацион корхоналар бўйича аниқ маълумотларнинг етишмаслиги; янги ички инновацион ишланмалар ҳақида маълумот йўқлиги.

Ўзбекистонда илмий-инновацион сиёсатнинг вазифаси - интеллектуал маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни моддий ишлаб чиқаришда қўллаш ҳисобланган илмий фаолиятни самарадорлигини таъминлайдиган барқарор ўз-ўзини ривожлантириш механизмини яратишдир. Интеллектуал мулк устидан назорат этиш ўтмишимиз билан боғлиқ бўлиб қадимги қонунларга кўра, ҳамма нарса давлатга тегишли эди. Илмий-инновацион ташкилотлар бу соҳада даромад олиш масаласини кўрмаган ва тадқиқотнинг истиқболлари билан ҳар доим қизиқмас эди. Бироқ, интеллектуал фаолият натижалари хўжалик юритувчи субъектлар учун янги технологик муҳитни шакллантирди ва бозор механизмини сезиларли даражада модернизация қилишга асос бўлди.

Интеллектуал мулкни бошқариш тизимини ишлаб чиқиш зарурати илмий-инновацион ташкилотларнинг ташқи муҳитидаги ўзгариш суръатларининг натижасидир. Замонавий шароитда бу ўсишнинг сабаби илмий-техника тараққиётидир, асосан тез ривожланиш ва жамиятда ахборот технологияларининг тобора ортиб бораётган ролига асосланган. Натижада келажакда ташқи муҳитдаги ўзгаришларга етарли даражада жавоб беришни таъминлаш учун илмий-инновацион муассасаларда интеллектуал маҳсулотларни бошқариш тизимини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш зарурати ортади.

Шундай қилиб, вазифанинг зарурияти бир неча омилларга боғлиқ:

➤ Биринчи навбатда, интеллектуал мулк иқтисодиётида институционал асосларни тиклаш ва ривожлантириш учун интеллектуал мулкнинг аҳамиятини белгилаш орқали интеллектуал мулк бозоридаги инқирозни бартараф этиш;

➤ Иккинчидан, интеллектуал мулкни бошқаришдаги сезиларли ўзгаришларнинг зарурлиги, саноатдан кейинги ривожланишнинг янги тижорат турига ўтишининг аҳамияти;

➤ Учинчидан, бозор иқтисодиётига мос келадиган интеллектуал мулкни барқарор методологик ва тартибга солувчи хусусиятини ривожлантиришнинг аҳамияти.

Хулоса қилиб айтганда, сўнгги йилларда интеллектуал мулк бозорини тартибга солишни институционал механизмларини ривожлантириш макроиқтисодий сиёсатга ва унга қарашли вазифаларга боғлиқ бўлиб қолмоқда. Илмий-инновацион ташкилотларда борган сари интеллектуал ресурсларнинг бутун мажмуасини бошқариш, бизнесни ривожлантиришнинг асосий омили, унинг янгиланиши, янги ғояларни ишлаб чиқиш зарурати тобора кучайиб бормоқда. Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда моддий ресурслардан фарқли равишда янги, номоддий ресурслардан самарали фойдаланиш уларни бошқариш соҳасидаги анъанавий қарашларни сезиларли даражада қайта кўриб чиқишни талаб қилади.

Ҳозирги кунда, краудфандинг институти орқали молиялаштиришни тартибга солувчи қонунчилик асослари мавжуд эмаслигини ҳисобга олиб, ахборот технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни оммавий молиялаштириш (краудфандинг) соҳасида ҳуқуқий эксперимент якунига кўра, фуқаролик жамияти институтлари томонидан ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга ошириш жараёнида “краудфандинг институти” имкониятидан фойдаланиш механизмини жорий қилиш ҳамда ушбу соҳада қонунчиликни такомиллаштириш масаласини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 4 мартдаги “2021-2025 йилларда фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6181-сон Фармони
2. Суннатов М.Н. Ўзбекистон Республикасида интеллектуал мулк бозорини тартибга солиш механизмини такомиллаштириш. Диссертация автореферати. –Т.: ТДИУ 2021. -23 бет. «Ziyouet» ахборот-таълим портали.
3. Рич, Джейсон. Краудфандинг. Справочное руководство по привлечению денежных средств: Смартбук: и-трейд; Москва; 2015, с.174. Isbn 978-5-9791-0331-0
4. <https://halfana.uz/>
5. Гусева Д., Малыхин Н. Краудфандинг: сущность, преимущества и риски. Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «экономика и право», 2014. № 9-10. -5 с.
6. Эффективное использование интеллектуальной собственности. Центр стратегические разработок. Москва. 2017. 7-с.
7. Интеллектуальная собственность как объект оценки: таможенный аспект: монография / В.А. Останин, С.В. Кирбитова, Н.А. Кожина, П.В. Довженко; российская таможенная академия, владивостокский филиал. Владивосток: рию владивостокского филиала российской таможенной академии, 2019. – 106 с.
8. Тегин В., Усманов Б., Краудсорсинг в генерации инновационных идей. Core.ac.uk.pdf. 2016.
9. Новоселова Л.А. интеллектуальная собственность в схемах финансирования. <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektualnaya-sobstvennost-v-shemah-finansirovaniya>

I.S. Foziljonov

TSUE, doctor of philosophy in economics

The impact of increasing financial literacy of the population in the economy

President of Uzbekistan approved legislation no. Pd-60 of January 28, 2022, the "new development strategy of Uzbekistan for 2022-2026", in which "in order to increase financial resources in the economy in the next 5 years, number of tasks was assigned to increase the financial market turnover of 200 million to 7 billion US dollars". In particular, in order to ensure the implementation of the capital market development program 2021-2023, it is envisaged to improve financial literacy and the skills of capital market participants in 2023. For this reason, today the topic of increasing the financial literacy of the population and professionals become very urgent and has become necessary for everyone. The very concept of financial literacy means a high level of knowledge and skills in the field of finance, which allows to correctly assess the market situation and make the right decision. But if we look deeper, this concept reflects a high level of knowledge in the field of finance and requires knowledge of the most basic parts of financial literacy. In forming the image of a financially literate person:

- keeping records of income and expenses;
- formation of financial security border;
- being able to spend less than their income;
- proper use of financial services;

- ability to protect theirs' rights;
- knowing relevant financial concepts;
- it is necessary to have the skills to use modern it technologies (online banking, online payments, mobile applications etc.). We believe that a person's compliance with the first five aspects guarantees that they should not have problems with the family budgeting.

A high level of financial literacy in people ensures that they can make proper investments, create a permanent source of income, and work wisely in order to cover their financial needs in old ages. Financial literacy of the population also has social significance. Because the financial knowledge and skills of a person determine the success and stability of the economic life of the whole society. Financial illiteracy of the population has a negative impact not only on personal well-being, but also on the entire financial sector. It is common to ask why the issue of financial literacy is becoming so important today. Reasons can be explained in this manner: today's world is full of mixed information, it become hard to differentiate right and wrong information, media become full with messages and gospels that are difficult to fully understand at first glance. Social networks, in this regard, the most popular media channel to share these kind of information. It is through them that many information attacks are organized and fake information is distributed. Through this, it is intended to achieve the goal of diverting the public's attention, changing public opinion to another topic, or convincing network users of non-existent things. So why are these methods necessary? This is mainly to gain the attention of the public, to fill the minds of the population who have a low level of economic knowledge with false advertisements and announcements, and thereby to convince them of to buy, as a result, their goods and products or to offer their services.

The whole essence of financial literacy is that a person who has the necessary knowledge in the field of finance can competently manage his savings in a way that is profitable for him. After all, this knowledge allows person to fully implement the calculation of funds, to avoid unnecessary expenses, debt and plan the budget accordingly. One of the causes of poverty is often people's habit of spending more than they can afford. In addition, knowing the basics of financial literacy allows people to navigate the various offers of the modern financial environment, save and insure their money. The financial literate person is naturally more in demand in the labor market. It should be noted that the economic development of a country largely depends on the general level of financial literacy of the country's population. Having low level of financial knowledge has negative consequences not only for consumers of financial services, but also for the government, private sector and society as a whole. Therefore, in many developed countries such as the usa, great britain, and australia, the development and implementation of programs to increase the financial knowledge of the population is an important direction of state policy. A high level of awareness of residents in the field of finance helps to ensure socio-economic stability in the country. An increase in financial literacy leads to a decrease in the risk of excessive personal debt of citizens on consumer loans and the risk of fraud by unscrupulous market participants. According to the statistics of the world bank, the level of financial literacy in uzbekistan is quite low, it is less than 20% of the population. For example, many people prefer to keep their savings at home, and some do not want to use financial services at all. In addition, many people do not use bank cards, and card holders do not always know about the capabilities and special features of the cards. A small part of the population has a strategy of voluntary accumulation of funds for retirement age. Consumers of financial services have little information about their rights and their protection. They do not have enough knowledge to invest their savings. On the one hand, this is based on national values and interests of culture. For example, a parent spends almost a lifetime saving money for a luxurious wedding for his children,

although on average 2-3 children grow up in one family. Money spent on education and upbringing of a child can be said to be a proper and long-term investment. But for a luxurious wedding, it is very important to cut down the expenses and spend them in the right direction. It takes a long time to inculcate such trends in the population. Therefore, the state should take measures to eliminate this problem and inculcate financial knowledge in the population. But lack of television programs broadcast by mass media, materials published in printed publications and on the internet, insufficient data and information provided in a small number of programs in this direction, as well as the professional training of journalists working in the field of economic journalism making it necessary to work with information affecting the level of financial literacy of the population. The creation of television educational programs on financial literacy and journalistic materials on financial and economic topics within the scope of basics for a mass audience is extremely important. In the conditions of constant adjustment of our country to the market economy and constant complexity of the financial system, universal financial education of citizens is becoming an integral part of the sustainable development of the state. It also allows us to conclude that it is a guarantee of personal economic security of citizens and a parameter affecting interstate efficiency .

At the same time, in the process of increasing the financial literacy of the population of uzbekistan, the involvement of mass media and journalists will become the most effective and convenient mechanism for mass adaptation of the population to the changing economic realities and some elements of the economic system. These mass media help every member of society, including those outside the educational system, without involving additional time and financial resources, to meet the need for basic financial and economic knowledge with constantly complex economic and monetary relations. Relying on innovative ideas in the world helps to understand the constantly growing financial trends. Products and services will minimize the number of wrong financial decisions, increase confidence in the financial services market and encourage the involvement of citizens in the financial life of the society, and thus will give impetus to the development of the financial system of uzbekistan and increase the standard of living of the population.

An obstacle to the development of solvency limits the possibility of financial markets and reduces the efficiency of regulation, restricts the rights of consumers, and prevents the transition to the accumulated pension system based on personal participation. From an economic point of view, the insufficient level of knowledge about financial services means that a large segment of the population is not attracted to plan their consumption and it limits the level and quality of savings, investments, which determine the potential for economic growth. The development of the modern market economy requires citizens to participate in pension savings, insurance and mortgage systems. Because the population's participation in these systems helps to solve issues such as pension savings, social and medical insurance, providing accommodation and improving the quality of education. Expansion of the savings within the middle class and its effective use ensures socio-economic stability in the country, also it is the basis for achieving macroeconomic balance and strengthening the financial system. The high propensity of the population to save, the wide use of savings and insurance levers imply a high level of financial literacy of the population. Such literacy allows the population to cooperate closely with financial institutions, to use the services of the banking and insurance sectors, and the pension insurance system on a large scale efficiently.

With increasing financial awareness of middle- class households they can effectively use their personal budgets, make personal financial decisions based on their long-term goals, avoid excessive personal debt levels, differentiate between the services and products offered by financial institutions, and avoid excess risk. Ensuring the well-being of the population at every stage of life is

largely dependent on the effectiveness of personal financial decisions. This reflects the importance of financial literacy in the long-term development of the country. In the last decade, the expansion of the consumer sector in the financial market, the increase in the types and complexity of financial products, the growth of the population's income and gross savings reflected the increased personal responsibility in the financial decisions made by the population.

It is also worth noting that "m-factor" (tashkent tv channel), "biznes-hafta" (uzbekistan tv channel), "startup club" (yoshlar tv channel), which are broadcasted on the national television and radio channels of uzbekistan and commercial tv channels as well as in the news programs of "uzbekiston-24" tv channel and the news of "uzreport" tv channel in these podcasts the issues of financial literacy are regularly addressed and covered. Internet publications and bloggers are also very active in improving the financial literacy and economic knowledge of the population. For example, telegram channels such as bankers.uz, the bakiroo, biznesrivoj, motivatsiya hd, biznes talim can be good examples. However, among them, it can be observed that there is a lack of financial programs that cover the audience and readers in a mass way. Therefore, we can conclude that a financially literate person is a person who knows how to properly manage finances, controls them, knows the laws and regulations in the economic sphere, and is also ready for constant development because life does not stand still. Being fully and timely informed is the key to success in the world of finance.

Reference

1. Sh.Mirziyoev, appeal of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev to the assembly Oliy Majlis, people's word, 29.12.2020.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 28.01.2022 "On the development strategy of new Uzbekistan for 2022 – 2026" no. 60.
3. Nguyen, Khoa Huu, A. Coronavirus outbreak and sector stock returns: the tale from the first ten weeks of 2020 (march 25, 2020). Available at ssrn: <https://ssrn.com/abstract=3559907> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3559907>: <https://insight.factset.com/sp-500-earnings-season-update-april-17-2020>.

*M.M. Olimova
TDIU, magistr*

Iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish jarayonida institutlarning rolining nazariy jihatlari

Institutsionalizm hozirgi asrda iqtisodiy eng mashhur yo`nalishlaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti o`rganish, iqtisodiy tizimlar evolyutsiyasi, siyosat va iqtisodiyot o`rtasidagi o`zaro bog`liqlikni izlash, ijtimoiy omillarni o`rganish institutsionalizmning shu va boshqa xususiyatlari ko`p jihatdan turli mamlakatlar olimlarning e`tiborini tortdi. Institutsionalizm – bu ijtimoiy odatlar iqtisodiy va iqtisodiy faoliyatini tartibga soladi, degan postulatga asoslangan iqtisodiy fikrdagi tendentsiya. Institutsionalizm vakillarining o`ziga xos xususiyati shundaki, ular ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni talqin qilishda shaxsning emas (klassik yo`nalishdagi siyosiy iqtisodidagi kabi), balki guruh psixologiyasining hal qiluvchi rolidan kelib chiqadi. Institutsionalizmning boshqa xarakterli xususiyatlari – kapitalistik dunyoning o`zini-o`zi boshqarish qobiliyatini inkor etish, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish zarurligi g`oyasini qo`llab-quvvatlash, hamma bo`lmasa ham, marjinalizm tamoyillarini tanqid qilish, tavsiyalar, psixologik va iqtisodiy hodisa va jarayonlarni tahlil qilishda matematik usullardan keng foydalanishdan iborat.

Asosiy qism. Inklyuziv – jamiyatni siyosiy va iqtisodiy hayotda faol qatnashishga undaydigan hamda bunga imkon yaratuvchi institutlar hisoblanadi. Ekstraktiv institutlar esa buning mutlaqo teskarisi. Ekstraktiv institutlar faqatgina kichik guruhga kuch-qudratni, boylikni o‘zlashtirishga imkon beradi. Ya’ni, aholining siyosiy va iqtisodiy hayotda ishtirok etishga to‘sqinlik qiladi. Agar jamiyatda o‘yin qoidalari barchaga bir xil bo‘lsa, bu odamlarda kelajakka ishonchni yuzaga keltiradi. Bu esa investitsiya va innovatsiyalarga rag‘batni kuchaytiradi. Ayni shu omillar iqtisodiyotning o‘shishiga driver (motor) bo‘lib xizmat qiladi. Ekstraktiv institutlar bunday iqtisodiy o‘shishga to‘sqinlik qiladi va kishilarda investitsiya hamda innovatsiyaga bo‘lgan rag‘batni yo‘qqa chiqaradi. Ekstraktiv institutlarda davlat va jamiyat o‘rtasida ishonchsizlik, korrupsiya va elitaning mavjud sharoitdan foydalanib boylik orttirishi kuchayadi.¹³⁹ ekstraktiv institutlar sharoitida davlat ma’lum muddat rivojlanishi mumkin, lekin bu rivojlanish uzoq vaqt davom etmaydi. Inklyuziv institutlar asosan manfaatga asoslanadi. Dunyodagi eng asosiy kuch ham aslida – manfaat. Ya’ni, har bir ijtimoiy qatlamning manfaatlarini tiyib turish rivojlanishga olib keladi. Inklyuziv institutlar faqatgina ozod jamiyatlarda bo‘lmaydi. Fransuz sotsiologi aleksis dokfeltning «amerikada demokratiya» kitobida amerikadagi demokratiyani ozodlikning cheklanishi deb ta’riflaydi. Texnologik yangiliklardan ekstraktiv institutlarning tepasida turgan elita qo‘rqadi. Chunki elitaning manfaatini ta’minlab turgan kuch – eski siyosiy va iqtisodiy texnologiyalar. Masalan, oligarxiya kuchli bo‘lgan mamlakatlarda oligarxlar davlat bilan chambarchas bog‘lanib ketadi. Ular iqtisodiy sektorlarni bo‘lib olish orqali boylik to‘plagan¹⁴⁰. Agar mamlakatga yangi texnologiya va innovatsiyalar kirib kelsa, bu oligarxlarning boyish manbalariga jiddiy zarar yetkazadi. XX asrning mashhur iqtisodchisi yozef shumpeterning «bunyodkor buzg‘unchilik», degan g‘oyasi bor. Unga ko‘ra, buzg‘unchilik innovatsiyalar bilan birgalikda yuradi. Ya’ni, yangi texnologiyalar eski texnologiyalarni yo‘qqa chiqaradi. Natijada yangi bizneslar paydo bo‘lib, eski biznes turlari yo‘qolib ketadi.¹⁴¹ tabiiyki, eski biznesda faoliyat yurituvchi insonlar bundan norozi bo‘ladi. Bundan norozilikning kuchayishi elita uchun ham xavf. Ekstraktiv institutlar tepasidagi guruhlar juda konservativ bo‘ladi. Ular eski tizimni davom ettirishdan manfaatdor. Vujudga keladigan yangiliklar ularga xavf tug‘dirishi mumkin. Ular yangiliklarning kirib kelishidan manfaatdor emas. Shuning uchun ham ekstraktiv institutlar innovatsiya va yangiliklarga turlicha byurokratik to‘siqlar qo‘yib tashlaydi. Oqibatda aql egalari va kashfiyotchilar mamlakatdan chiqib ketadi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqqan holda mamlakatimizda ham bir qator islohotlar o‘tqazilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasi jamoatchilik muhokamasi uchun qaytadan e’lon qilindi. BMT taraqqiyot dasturi, jahon banki, osiyo taraqqiyot banki va birlashgan arab amirliklarining ekspertlari, mahalliy ilmiy-tadqiqot muassasalar olimlari, respublika vazirlik va idoralari tomonidan keng muhokama qilingan, quyidagi ustuvor maqsad va yo‘nalishlarni qamrab oluvchi O‘zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasining ustuvor yo‘nalishlari dastur sifatida qabul qilinadi¹⁴²:

- **institutsional o‘zgarishlar** va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari etib belgilangan, bozor iqtisodiyotiga o‘tishda amalga oshirilishi zarur bo‘lgan asosiy

¹³⁹ Jyeym Robinson va professor Daron Ajyemo‘g‘li “Mamlakatlar tanazzuli sabablari”

¹⁴⁰ Menard C., Shirley M. The Contribution of Douglass North to New Institutional Economics. 2011 (http://halshs.archivesouvertes.fr/docs/00/62/42/97/PDF/2011--Menard_Shirley_North_and_NIE--CUP.pdf).

¹⁴¹ Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – М.: Республика, 2005.

¹⁴² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 8-apreldagi “Tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xususiy sektorni rivojlantirish orqali barqaror iqtisodiy o‘shish uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi navbatdagi islohotlar to‘g‘risida”gi PF-101-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi axborot tizimi (www.lex.uz).

institutsional o'zgarishlarni, iqtisodiy o'sishni miqdoriy ko'rsatkichidan sifat ko'rsatkichiga o'tishi, yeaes va jahon savdo tashkilotiga integratsiyasini o'z vaqtida bosqichma-bosqich amalga oshirish hamda mamlakat iqtisodiyoti raqobatbardoshligini oshirish, makroiqtisodiy institutlarni kuchaytirish orqali barqaror rivojlanishni ta'minlash;

- iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishga qaratilgan o'rta va uzoq muddatlarda mamlakat iqtisodiy o'sishining yetakchi tarmoqlarini rivojlantirish, sohalarning resurs iste'moli darajasini pasaytirish orqali ularning iqtisodiy samaradorligini yanada oshirish, iqtisodiyotni o'rta darajadagi texnologiyaga asoslangan xom-ashyo va yarim tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchidan tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchiga o'tkazish, amaliyotga yashil iqtisodiyot talablarini joriy etish, turizm sohasining mavjud salohiyatidan oqilona foydalanish orqali respublikani mintaqada turizm markaziga aylantirish;

-inson kapitalini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishda samarali ijtimoiy-iqtisodiy siyosat olib borish orqali inson kapitalini sifat darajasini yaxshilash, aholini doimiy ish o'rinlari bilan ta'minlash asosida ularning real daromadlarini oshirish, sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat, ilm-fan, adabiyot, san'at va sport sohalarini rivojlantirish hamda bmt "barqaror rivojlanish maqsadlari" ustuvor yo'nalishlarini hayotga to'liq tatbiq etish;

-innovatsiya faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishda uning me'yoriy huquqiy bazasini yaratish, innovatsion infratuzilmani shakllantirish, jahonning ilg'or innovatsion yutuqlarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy-tadqiqotni moliyalashtirishda xususiy sektorning ulushini oshirish, ilmlarga asoslangan iqtisodiyot sohalarini rivojlantirish hamda uzoq muddatlarga mo'ljallangan innovatsion rivojlanishga o'tish uchun zamin yaratish;

-muhandislik kommunikatsiya va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan yo'l infratuzilmasini yaxshilash hamda ularni xalqaro infratuzilmaga integratsiyasini jadallashtirish, logistika infratuzilmasini rivojlantirish va modernizatsiyalash, dasturiy ta'minot sohasini rivojlanishi uchun zaruriy shart-sharoit yaratish, raqamli iqtisodiyot rivojlanishi qulay infratuzilma yaratish, ishlab chiqarish infratuzilmasi obektlarini qurish va rekonstruksiya qilishda xususiy sektorni jalb etish;

-investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yanada yaxshilashning ustuvor yo'nalishlari asosida natijaga yo'naltirilgan investitsiya siyosatini olib borish, iqtisodiyotni investitsion jozibadorligini ta'minlagan holda qimmatli qog'ozlar va moliya bozorini rivojlantirish orqali kapital qo'yilma hajmini oshirish, xususiy mulk ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, qonun ustuvorligini ta'minlash institutlari faoliyatlarini takomillashtirish ya'ni, amaliyotga o'rta biznesni kiritish va uning me'yoriy-huquqiy asosini ishlab chiqish hamda uning ulushini oshirish, iqtisodiyotda raqobat muhitini kuchaytirish;

-hududlarni mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan mavjud tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanish, mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligini yanada oshirish, shaharsozlik va urbanizatsiya me'yorlarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish, hududlarni barqaror rivojlanishini ta'minlash hamda ularning faoliyati samaradorligini baholashda milliy reyting tizimini joriy etish.

-O'zbekiston Respublikasini 2030 yilga qadar ijtimoiy-iqtisodiy kompleks rivojlantirish konsepsiyasiga ko'ra, uning maqsadi – 2030 yilga qadar yuqori darajali inson kapitali, innovatsiyalarga asoslangan real sektorning rivojlanishi va natijaga qaratilgan investitsiya siyosatini yuritilishi orqali ijtimoiy siyosatga yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti shakllantirilishi, respublikani jahon banki klassifikatori bo'yicha o'rtadan yuqori daromadli mamlakatlar guruhiga kirishini ta'minlaydi.

Xulosa va takliflar: yuqorida keltirilgan barcha ma'lumotlardan yaqqol ko'rinib turibdiki iqtisodiy-siyosiy institutlarning o'zaro muvofiqlik, shaffoflikda ish yuritishi ya'ni inklyuzivligi har qanday mamlakatning har jabhada rivojlanishining driveri (yuritgichi) hisoblanadi. Shunday ekan ekstraktiv boshqaruvdan chetlanish, inklyuzivlikni oshirish maqsadida bir nechta takliflar kiritdik:

1. Iqtisodiyotning barcha sohalarida raqamli iqtisodiyotni joriy etish. Bu orqali yashirin iqtisodiyot sektorining ulushini kamaytirish va elita qatlamining tasarufini cheklashga va yo'naltirilayotgan mablag'larning o'z o'rnida to'g'ri foydalanilishiga erishiladi.

2. Qonun ustuvorligini ta'minlash va ayrim elita qatlamlar uchun imtiyozlarni bekor qilish. Buning natijasida tadbirkorlar uchun sog'lom raqobat muhiti, ochiq tenderlar va hamma uchun teng bo'lgan shart-sharoitlar va biznes yuritish imkoniyatlari shakllanadi.

3. Huquqiy-normativ hujjatlarning yanada takomillashtirish va o'zgartirish. Huquqiy-normativ hujjatlarning institutsional muhit sifatini iqtisodiy rivojlanishga hamda institutsional o'zgarishlarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini baholash hamda barqaror iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantiruvchi normalarni takomillashtirish va taraqqiyot strategiyasida iqtisodiyotning rivojlanish nuqtalarini topish va modernizatsiyalashni kengaytirish uchun imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar ro'yxati.

1 O'zbekiston Prezidentining 27-mart 2020-yildagi Farmoni "Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag'allikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari to'g'risida" (www.lex.uz).

2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 8-apreldagi "Tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xususiy sektorni rivojlantirish orqali barqaror iqtisodiy o'sish uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi navbatdagi islohotlar to'g'risida"gi PF-101-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi axborot tizimi (www.lex.uz).

3 Jyeems Robinson va professor Daron Ajyem o'g'li "Mamlakatlar tanazzuli sabablari"

4 Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – М.: республика, 2005.

5 Menard C., Shirley M. The contribution of douglass north to new institutional economics. 2011 (http://halshs.archivesouvertes.fr/docs/00/62/42/97/pdf/2011--menard_shirley_north_and_nie--cup.pdf).

G.F. Ne'matova

TDIU, ikkinchi bosqich magistranti

Barqaror rivojlanishni ta'minlashda inson kapitalidan samarali foydalanish mexanizmlari

Inson kapitali deganda faqat insonning mehnat qobiliyatini oshiradigan investitsiyalar yig'indisi sifatida ta'lim va kasbiy mahorat tushunilsada, aslida inson kapitali keng ma'noda iqtisodiy rivojlanishning intensiv ishlab chiqarish omili, jamiyat va oila rivoji, bilimlar, intellektual va boshqaruvchi mehnat vositalari, aholi salomatligi va yashash muhiti, zamonaviy malakali kadrlarning yuksak salohiyatidir.

Inson kapitali - bu odamlar hayoti davomida to'plagan bilimlari, ko'nikmalari va sog'lig'i, bu ularga jamiyatning foydali a'zolari sifatida o'z salohiyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beradi. Yaxshilangan ovqatlanish, sog'liqni saqlash, sifatli ta'lim, ish o'rinlarini yaratish va malakalarini oshirish orqali odamlarga sarmoya kiritish inson kapitalining rivojlanishiga hissa qo'shadi, bu o'ta qashshoqlikni to'xtatish va ijtimoiy jihatdan birlashgan jamiyatlarni barpo etish

uchun juda muhimdir.

Inson kapitali nazariyasi institutsional nazariya, neoklassik nazariya va boshqa xususiy iqtisodiy nazariyalar yutuqlariga asoslanadi. Uning paydo bo'lishi iqtisodiy va unga aloqador fanlarning real iqtisodiyot va hayotga bo'lgan talablariga javob tarzida shakllangan. Bu davrda shaxsning roli va uning intellektual faoliyatining jamlangan natijalarini jamiyat va iqtisodiyotning rivojlanish sur'ati va sifatiga ta'sirini chuqur anglash muammosi mavjud edi. Zamonaviy sharoitda rivojlanish va iqtisodiy o'sishning haqiqiy jarayonlarini tahlil qilish zamonaviy iqtisodiyot va jamiyat rivojlanishining asosiy ishlab chiqarish va ijtimoiy omili sifatida inson kapitaliga talabning ortishiga olib keldi.

Hozirgi vaqtda inson kapitali qiymatini baholaydigan juda ko'p usullar mavjud bo'lib, uni baholash turli iqtisodiy darajalarda amalga oshiriladi:

- Mikro-daraja - individual inson kapitali hamda korxonalar va firmalar darajasidagi inson kapitali;

- Mezo-daraja - muayyan mintaqa va yirik korporatsiyalarning inson kapitali;

- Makro-daraja - milliy iqtisodiyot (jamiyat) miqyosidagi jami inson kapitali;

- Mega-daraja - global, jahon miqyosida birlashgan inson kapitali.

Inson kapitali turli mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

I. Inson kapitalidan cheklangan foydalanish darajasi bo'yicha quyidagilarga bo'linadi:

- Umumiy inson kapitali - bu bilim va ko'nikmalar qerda olinishidan qat'iy nazar, ular boshqa ish joylarida ham ishlatilishi mumkin;

- Maxsus inson kapitali - bilim va ko'nikmalar aynan shu soha uchun ishlatiladi va qiymatga ega bo'ladi.

II. Xarajat elementlari bo'yicha:

- Ta'lim kapitali;

- Sog'liqni saqlash kapitali;

- Axborot kapitali.

III. Ko'payish jarayoni bilan bog'liq ko'rinishlari:

- Iste'molchi;

- Ishlab chiqaruvchi;

- Intellektual.

IV. Shakllanish va to'planishning asosiy shakllari bo'yicha:

- Sog'liqni saqlash kapitali - har bir kasb uchun zarur bo'lgan jismoniy kuch, chidamlilik, mehnat qobiliyati, kasalliklarga qarshi immunitet, faolmehnat faoliyati.

- Mehnat kapitali - ish qanchalik qiyin bo'lsa, malaka, ko'nikma va tajribaga talablar shunchalik yuqori bo'ladi.

- Intellektual kapital - intellektual, ijodiy faoliyat, hanuzgacha insonning o'ziga xos xususiyati bo'lgan aql, zukkolik, topqirlik.

- Tashkiliy va tadbirkorlik kapitali - samarali biznes g'oyalarini rivojlantirish qobiliyati, tadbirkorlik ruhi va qat'iyatligi, tashkilotchilik qobiliyatlari, tijoratga egalik sirlari;

- Madaniy va axloqiy kapital - ishbilarmonlik axloqi, odob-axloq, ma'naviyatlilik, o'zini tutish qoidalariga rioya qilish, qonunga itoatkorlikva boshqalar.

Inson kapitalini boshqa davlatlardan kirib kelgan malakali kadrlar vamablag'lar hisobiga ham shakllantirish mumkin. Inson kapitali jamiyat hayotining barcha sohalarida mehnatning sifati va unumdorligini oshirishga hissa qo'shadi va qo'llab-quvvatlaydi. Inson kapitali rivojlanishining

asosiy omillari raqobat, sarmoya va innovatsiyalardir.

Milliy inson kapitali - mamlakat milliy boyligining ajralmas qismi bo'lgan inson kapitalidir. Milliy inson kapitali ijtimoiy va siyosiy kapitalni, shuningdek, milliy intellektual ustuvorliklar, milliy raqobatbardosh ustunliklar va millatning tabiiy salohiyati o'z ichiga oladi.

Milliy inson kapitali qiymati - investitsiyalar, diskontlash va boshqa usullar bilan hisoblanadi. Milliy inson kapitalining xususiyatlari jahon tsivilizatsiyalari va dunyo davlatlarining tarixiy rivojlanishini belgilab berdi. XX asrning ikkinchi yarmi va XXI asrning birinchi choragi milliy inson kapitali iqtisodiyot va jamiyat rivojlanishining asosiy intensiv omili bo'lib qolmoqda.

Inson kapitali samaradorlik darajasiga ko'ra ishlab chiqaruvchi omil sifatida salbiy inson kapitali (halokatli) va ijobiy (ijodiy) inson kapitaliga bo'linishi mumkin.

2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasida belgilangan vazifalarga muvofiq aholining hayot darajasini yanada yuksaltirish, ta'lim sifatini ilg'or xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishga erishish hamda kambag'allikni qisqartirish borasidagi islohotlarimizni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida, 2023-yilning 28-fevralida "insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida PF-27-son farmoni qabul qilindi.

Ushbu samarali islohotlar davriligida, xususan davlat dasturi talablari doirasida Jahon banki O'zbekistonda inson kapitali indeksini aniqlashda ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi bilan hamkorlik qilmoqda. Ilk marotaba o'tkazilayotgan ushbu jarayonni tashkil etishga oid dolzarb vazifalar belgilangan bo'lib, unda xalqaro miqyosida tan olingan testolog, ekspert mark zelman hamda inspeksiyaning tegishli mutaxassislari ishtirokida amalga oshirilib kelinmoqda.

Inson kapitali indeksini aniqlash uchun maktab o'quvchilaridan olinadigan testlarni tanlash, ishtirokchilarni saralash va natijalarni umumlashtirish yuzasidan o'zaro hamkorlikdagi vazifalar muhokama qilindi. Xususan, mazkur sinovlarni pirls (boshlang'ich sinf o'quvchilarining matni o'qish darajasi va sifatini baholash) xalqaro tadqiqotlari savollari asosida tashkil etishga, bunda baholash 4-sinf o'quvchilari uchun o'quv yili hali endi boshlanganligini inobatga olib, 5-sinf o'quvchilar o'rtasida tadqiqot o'tkazishga kelishib olindi. Sinovlar uchun topshiriqlar xalqaro miqyosida tan olingan testolog mark zelman bilan hamkorlikda inspeksiya huzuridagi ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi mutaxassislari tomonidan pirls'dan saralab tanlab olinadi va ko'rib chiqish uchun jahon banki vakillariga taqdim etiladi.

Sinovlarni respublika bo'ylab joriy yilning oktyabr va noyabr oylarida tashkil etish, bunda mavjud maktablarning 2-foizidan 10-foizgacha bo'lgan qismini tanlab olish rejalashtirilgan. Ushbu sinov natijalari sabab o'zbekiston tarixda ilk marotaba inson kapitali indeksi reytingiga kiritilishi kutilmoqda.

Inson kapitali indeksi reytingini shakllantirishda asosan 3-xil yo'nalishda ma'lumotlar tahlil qilinadi: sog'liqni saqlash, ta'lim sifati hamda boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarga oid statistik ma'lumotlar. Ushbu ma'lumotlar jahon banki va ishtirokchi mamlakat hamkorligida shakllantiriladi.

2018-yilda e'lon qilingan «inson kapitali indeksi-2018» reytingida O'zbekiston Respublikasining ma'lumotlari e'lon qilinmagan. O'zbekiston tomonidan faqat sog'liqni saqlash va iqtisodiy ko'rsatkichlar taqdim etilgan va bu jahon banki tomonidan qabul qilingan. Biroq, 2017-yilga qadar o'zbekiston maktab o'quvchilarini bilimni aniqlash uchun o'tkazilgan monitoring ishlari xalqaro standartlarga mos ravishda emasligi sababli ta'lim sifati (o'quvchilarning bilimni baholash) bo'yicha taqdim etilgan ma'lumotlar qabul qilinmagan.

Inson kapitali loyihasining eng asosiy maqsadi – jadal texnologik rivojlanish davri uchun sog'lom, zamonaviy bilimga ega hamda muammoli vaziyatlarga moslashuvchan yangi avlodni tayyorlashga ko'maklashishdan iborat. So'ngi natijalarda inson kapitaliga boshqalardan ko'proq sarmoya kiritayotgan eng faol mamlakatlar beshligidan singapur, janubiy koreya, yaponiya, honkong va finlyandiya o'rin olgan. Reytingda shuningdek markaziy osiyoning uch davlati natijalari keltirilgan - Qozog'iston (31-o'rin), Qirg'iziston (76) va tojikiston (89).

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qiladigan bo'lsak, inson kapitali - inson va umuman jamiyatning xilma-xil ehtiyojlarini qondirish uchun foydalaniladigan bilimlar, malakalar va ko'nikmalar to'plamidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: “O'zbekiston”. – 2021. – 457 b.
2. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini “Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi, 2023-yil 28-fevral, PF-27-son.
3. Abdurauf Fitratning “Oila yoki oilani boshqarish tartiblari” asari.
4. D.Shoumarov. Inson kapitali o'z-o'zidan yuzaga chiqmaydi. Uzlidedp.uz/news-of-party/3127., 04.10.2018.
5. Mardonov S., Toshtemirova S., Ahmadjonov B, Koshanova N. Structure and mechanisms of action of the edcatcional cluster. // international journal of psychological rehabilitation, vol.24,issue 07,2020. 8104-8111
6. Koshanova N. Teacher actions in professional direction school (according to the educational cluster) //european science review. № 3-4 2020. <https://doi.org/10.29013/esr-20-3.4-24-26>.
7. www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi Hukumatining rasmiy sayti.
8. www.lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlarining milliy bazasi.

*З.М. Иминов,
ТДИУ мустақил изланувчиси*

Аҳоли бандлигини таъминлашда яшил иқтисодиётнинг аҳамияти

Аҳолининг иш билан бандлик даражаси ҳар қандай давлат иқтисодиётининг ривожланиш кўламини ифодаловчи кўрсаткичлардан биридир. Меҳнат ва аҳоли иш билан бандлиги соҳасида бозор алоқаларини ривожлантириш янги ва ўхшаш бўлмаган ёндашишни, меҳнат бозори элементларини ўрганишда мунтазамликни, бозор категориялари ва тушунчаларининг услубий базасини янгилашни талаб этади. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш келгусида аҳолини оқилона иш билан бандлиги соҳасидаги институционал тузилмалар фаолиятларини жадаллаштириш ва нормативҳуқуқий базаларини ривожлантиришни талаб қилади

2022 йил 21 февраль куни одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш миллий комиссияси ҳамда халқаро меҳнат ташкилоти ҳамкорлигида “Ўзбекистонда ижтимоий адолатни мустақамлаш мақсадида муносиб меҳнатни тарғиб қилиш” мавзусидаги халқаро конференцияда 2022 йилда олий мажлис сенати раиси танзила нарбаева томонидан илгари сурилган мамлакатимизда сўнгги йилларда қатъий сиёсий ирода туфайли меҳнат

муносабатлари соҳасида фуқаролик жамияти вакиллари, халқаро ҳамкор ташкилотлар, хусусан, халқаро меҳнат ташкилоти билан кенг қамровли ислоҳотлар амалга оширилганини қайд этиб ўтди.

Шу билан бирга, халқаро меҳнат стандартларига риоя қилиш, ижтимоий ҳимояни таъминлаш, ижтимоий мулоқотни мустаҳкамлаш, гендер тенглик ва инклюзивликка эришиш Ўзбекистон учун энг устувор йўналишлардан ҳисобланади.

Бу борада келгусида сиз ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш ва қўллаб-қувватлаш борасидаги ишлар бардавом бўлишига умид қиламиз. Ҳозирги шароитда ижтимоий ҳамкорликни, яъни ҳукумат, иш берувчилар, ишчилар ва фуқаролик жамияти вакилларининг фаолиятини янада уйғунлаштириш ва ҳамжихатлигини ошириш зарур.

Ходимлар ва иш берувчилар ўртасидаги, айниқса хусусий секторда жамоавий шартнома муносабатларини такомиллаштириш бўйича янги чора-тадбирларни қабул қилиш талаб қилиниши таъкидладилар.

Шунингдек, муносиб меҳнат тушунчаси орқали меҳнат соҳасидаги халқаро меъёр ва тамойиллар, ходимлар ижтимоий ҳимояси кўламини кенгайтириш, давлат органлари, иш берувчилар ташкилотлари ва ходимлар ўртасидаги муносабатлар, ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал этиш борасидаги ижтимоий мулоқот кўзда тутилган. Тўлиқ ва самарали иш билан бандлик, ходимлар учун соғлом шароитлар яратилиши, улар меҳнатига муносиб ҳақ тўлаш муносиб меҳнат асоси ҳисобланади. Кейинги йилларда иш жойларида экологик меъёрларга риоя этишнинг аҳамияти, шу жумладан, яшил иш ўринлари яратиш, бундай шартшароитларни таъминлашда иш берувчиларнинг ижтимоий масъуллигини ошириш йўналишларидаги ишларга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Маълумки, муносиб меҳнат нафақат ижтимоий адолат тамойиллари, балки иқтисодиётнинг барқарор ўсиши ва ривожланиши, жамиятда манфаатлар уйғунлигини таъминловчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ўзбекистонда муносиб меҳнат концепциясини амалга ошириш борасида олиб борилаётган кенг кўламли ишлар натижасида ҳар бир фуқаронинг меҳнат қилиш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш, эркин касб танлаш ҳуқуқлари тўла таъминланмоқда. Мамлакатимизда муносиб меҳнат концепциясини амалга ошириш доирасида ижтимоий-меҳнат соҳасидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш ишларини олиб бориш билан бирга янги иш ўринларини яратиш республика дастурлари ҳамда аҳолини иш билан таъминлаш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳудудий дастурларига биноан янги иш ўринлари яратилмоқда.

Ўзбекистон корхоналарида меҳнат шароитлари ва меҳнатни ташкил қилиш масаласи долзарблигича қолмоқда. Республикада иш ўринларининг 75 фоизига яқини инсон саломатлиги учун хавfli ҳисобланади ва меҳнатни муҳофаза қилиш нормаларига мос келмайди. Зарарли ва хавfli меҳнат шароитларида банд бўлган ходимлар сони йил сайин ортиб бормоқда ва сўнги маълумотларга кўра, иқтисодий фаолиятнинг барча турлари бўйича ходимларнинг умумий сонидан уларнинг улуши 39,7 фоизни ташкил қилмоқда. Меҳнат шароитлари меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳолининг ўлимига сабаб бўлувчи асосий омиллардан ҳисобланади.

Иқтисодиётнинг саноат, қурилиш, транспорт ва алоқа тармоқларида зарарли ва хавfli меҳнат шароитларида иш билан бандлар сони устунлик қилади. 2015-2022 йилларда санитария-гигиена меъёрларига жавоб бермайдиган шароитларда банд бўлганлар улуши иқтисодиётнинг саноат, қурилиш ва транспорт тармоқларида ортган, алоқа тармоғида эса аксинча камайган. Шунингдек, таҳлил қилинаётган даврда оғир жисмоний меҳнат билан

банд бўлганлар (қўл билан оғир юкларни ташиш жараёнида жисмоний оғирлик смена давомида талаб қилинадиган меъёрлардан ортиқ бўлган шароитда ишлаётган ходимлар) улуши эса иқтисодиётнинг тўртта тармоғида ҳам ортган.

Бунинг оқибатида, охириги 5-10 йилда ходимларнинг касбий касалликларга чалиниш кўрсаткичи барқарор юқори даражани кўрсатмоқда: бир йилда 6-8 минг киши биринчи марта касбий касалликка чалинади. Улар орасида иқтисодий фаолиятнинг фойдали қазилмаларни казиб чиқариш, ишлов берувчи саноат, транспорт ва алоқа каби турларида банд бўлган шахсларнинг улуши энг катта. Ўзбекистон корхоналарида ишлаб чиқаришда жароҳатланиш даражаси аста-секин камайиб бормоқда, лекин шу билан бирга ишлаб чиқаришдги фикримизча, иқтисодиёт тармоқларида хавфсиз меҳнат шароитларини яратиш учун республикада «яшил» иш билан бандлик сиёсатини амалга ошириш лозим. Асбоб-ускуналар ва технологик жараёнларни янгилаш ҳамда модернизация қилиш йўли билан хавфсиз меҳнат шароитлари яратилиши ўзбекистон учун меҳнат унумдорлиги даражасининг ошиши, самарали иқтисодиёт ва қулай экологик муҳитга йўлни таъминлайди. «яшил» иш ўрни атамаси «яшил» иқтисодиёт тушунчасидан келиб чиққан. Бмтнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури, халқаро меҳнат ташкилоти, халқаро иш берувчилар ташкилоти ва халқаро касаба уюшмалари конфедерацияси «яшил» иш ўринлари қуйидаги мезонларга мос келиши лозим, деб ҳисоблайди [1]: муносиб иш ҳақи; хавфсиз меҳнат шароитлари; мансабда ўсиш имконияти мавжудлиги; ходим ҳуқуқларининг ҳимояланганлиги; атрофмуҳитнинг муҳофаза қилиниши. Иқтисодий фаолиятнинг «яшил» иш ўринларини ташкил этиш учун устувор бўлган турлари қуйидагилардан иборат: “яшил” энергетика; “яшил” транспорт; “яшил” саноат; “яшил” қурилиш; экологик қишлоқ хўжалиги; чиқиндиларни қайта ишлаш; экотуризм. Бмтнинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури томонидан ўтказилган тадқиқотлар маълумотлари далолат бериб турибдики, «яшил» иқтисодиётда қишлоқ хўжалиги, қурилиш, транспорт ва ўрмон саноатида иш билан бандлик қисқа, ўрта ва узок муддатли истиқболларда иқтисодиётнинг ҳозирги моделидагига нисбатан тезроқ ўсади [2].

Шу билан бирга ходимларнинг 30 фоизи «яшил» қурилиш соҳасида фаолият юритиш учун ўз малакасини ошириши, ўқиши зарур [5]. Фикримизча, ўзбекистонда «яшил» қурилиш секторининг қимматлилиги ушбу соҳа ривожланмаганлигининг сабабларидан бири бўлиб қолмоқда. Янги экологик тоза материаллар харид қилиш, технологияларни жорий этиш ҳамда ходимларни ўқитиш учун маблағлар сарфлаш зарурлиги туфайли «яшил» иншоотлар қурилиши анъанавий бинолар қурилишига нисбатан ўртача 17 фоизга қимматга тушади [6]. Экологик тоза биноларда ҳароратни бир маромда ушлаб туриш мумкин бўлади ва мусаффо ҳаводан нафас олиш шароити яхшиланади. Бу эса ўткир респиратор касалликларини 9-20 фоиз, аллергия ва астма хасталикларини 18-20 фоизгача камайтиради [7]. Шунга қарамай, Ўзбекистонда «яшил» қурилиш бўйича лойиҳалар астасекин амалга оширилмоқда (тошкент шаҳридаги “ҳумо” муз саройи ва бошқалар) ва мутахассисларнинг бинолар қурилишида энергияни тежаш ва энергия ресурслари самарадорлиги соҳасида малакасини ошириш ўқув дастурлари ишлаб чиқилмоқда.

Ҳозирги вақтда бразилия, ақш ва хитойда 12 млн. Нафарга яқин ходим чиқиндиларни қайта ишлаш ва утилизация қилиш соҳасида иш билан банд [8]. Шу билан бирга, жаҳонда ишлаб чиқариш ва истеъмол чиқиндилари ҳосил бўлиши миқдори ошиб бораётганлиги туфайли аҳолининг чиқиндиларни қайта ишлаш соҳасида иш билан бандлиги даражаси аста-секин ошиб боради. Халқаро меҳнат ташкилоти ҳисоботининг маълумотларига кўра, чиқиндиларни қайта ишлаш соҳасида чиқиндиларни полигонларда кўмиб ташлаш соҳасидагига қараганда 24 марта кўп иш ўринлари барпо этиш мумкин [9]. Ўзбекистонда

чиқиндиларнинг фуқаролар ҳаёти ва соғлиғига, атрофмуҳитга зарарли таъсирининг олдини олиш, чиқиндилар ҳосил бўлишини камайтириш ва улардан хўжалик фаолиятида оқилона фойдаланилишини таъминлаш мақсадида “чиқиндилар тўғрисида”ги қонун қабул қилинган.

Ўзбекистонда чиқиндиларни қайта ишлаш бўйича юқори технологияли корхоналарнинг ташкил этилиши атроф-муҳитнинг ифлосланишини камайтириш ва аҳолини янги иш ўринлари билан таъминлаш имконини беради. Жаҳон мамлакатларида 35 млн. Га ерни экологик (органик) қишлоқ хўжалиги эгаллаган [9]. Органик қишлоқ хўжалигининг ривожланиши импортга боғлиқликни камайтириш, қишлоқ аҳолисининг иш билан бандлигини таъминлаш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш имконини беради.

Бугунги кунда чиқинди муаммоси нафақат ўзбекистонни балки бутун дунё аҳлини ташвишга солмоқда. Урбанизация жараёни жадаллашиб, шаҳарлар кенгаяётган, аҳоли сони ўсаётган ва унинг эҳтиёжини қондириш учун миллионлаб турдаги товарлар ишлаб чиқарилаётган бир пайтда чиқиндиларни қайта ишлаш ва уларнинг утилизацияси энг катта экологик муаммолардан биридир. Статистик маълумотларга эътибор қаратадиган бўлсак, бир кунда дунё аҳолиси аҳолиси ўртача умумий ҳажмда бир йилда 300 кг. Чиқинди ташлайди. Мазкур рақамни 365 га кўпайтиринг ва бир кунда бир одам ташлайдиган чиқинди миқдорига эга бўласиз — $300/365=0,822$ кг. Ушбу рақамни мамлакат аҳолисига кўпайтирсангиз, бир мамлакатнинг чиқариб ташлайдиган чиқинди миқдори чиқади. Масалан, ўзбекистон бўйича $0,822 \times 36\ 372,3$ нафар аҳоли (1.07.2023 йил ҳолатига) бир кунда мамлакатимиз аҳолиси 29 млн.898 минг килограмм чиқиндини чиқариб ташлашади. Дунё бўйича бу 6 млрд.495 млн. 339 килограммни ташкил этади (10.07.2023 ҳолатига) ва фақат унинг 30 фоизигина қайта ишланади, қолгани эса аста-секинлик билан она сайёрамизни қопламоқда. Чиқиндилар турли хил қимматбаҳо металллар, шиша идишлар, мақулатура, пластик, ерга ўғит бўла оладиган озиқ-овқат маҳсулотларининг қолдиқларидан иборат.

Юқоридаги «яшил» иш ўринлари тўғрисидаги маълумотлар далолат бериб турибдики, ўзбекистонда экологик йўналтирилган меҳнат бозорини ривожлантириш имконияти мавжуд, бироқ ҳозирги вақтда иқтисодий фаолиятнинг «яшил» турлари ўзбекистонда яхши ривожланмаган. Фикримизча, бу ерда ўзбекистон меҳнат бозорида «яшил» иш билан бандлик сиёсатини ривожлантириш, хусусан, «яшил» иш билан бандликнинг ривожланишини тавсифловчи индикаторларни аниқлаш, иқтисодий фаолиятнинг «яшил» иш ўринларини ташкил этиш учун устувор турларини ажратиш йўналишларини шакллантириш борасидаги аниқ ҳаракатларнинг мавжуд эмаслиги ҳал қилувчи омил ҳисобланади.

Шу билан бирга иқтисодий инқироз шароитида молиявий ресурсларнинг чекланганлиги муаммоси юзага келади. Лекин, фикримизга кўра, саноат тармоқларини, хусусан, «яшил» иш ўринларининг ташкил этилишини қўллабқувватлаш, маблағларни асосий ва айланма капиталга қўйиш учун маблағлар топиш зарур. Лекин шуни ёдда тутиш лозимки, биргина давлатнинг ёрдами билан муаммони ҳал этиб бўлмайди.

Мазкур ҳолатда хусусий ва хорижий инвестицияларни жалб этиш, мамлакатдан капитал чиқиб кетишини қисқартириш муҳим аҳамият касб этади. Айтиш лозимки, фақат саноатни ривожлантириш, технологик тараққиётни жадаллаштириш, «яшил» иш ўринларини ташкил этиш орқали иқтисодиётнинг ўсишига эришиш мумкин. Ўз навбатида, иқтисодиётнинг ривожланиши меҳнат бозорининг ривожланишига таъсир кўрсатувчи асосий ижтимоий-иқтисодий омил ҳисобланади. Пировардида, кредитлар бўйича фоиз ставкаларини камайтириш, бизнес учун «солиқ таътили»ни таъминлаш, хорижий капитални жалб қилиш учун шароитлар яратиш йўли билан, айниқса иқтисодиётнинг реал секторида, инвестициявий фаолликни рағбатлантириш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. Юнеп, 2011. – с.13.
3. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. Юнеп, 2011. – с.13.
4. U.S.Green building council. Green jobs study. Booz alen hamilton. Executive summary.
5. U.S. Green building council. A green economy is a growth economy: how green building supports job creation, workforce transformation and economic recovery?. Market brief. P.1.
6. Green Jobs: towards decent work in a sustainable, low-carbon world. Unep, ilo, oie, ituc, 2008. – p.140.
7. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур. Юнеп, 2011. – с.14.
8. International labour organization. Working towards sustainable development. Opportunities for decent work and social inclusion in a green economy. A report by the green jobs initiative. Geneva, 2012. – p.112.
9. Экологический аудит. Теория и практика: учебник для студентов вузов / [и.м. потравный и др.]; под ред. И.М. Потравного. – М.: Юнити – Дана, 2013. – с.203.

***Ж.Ў.Йўлдошев,
мустақил изланувчи***

Яшил иқтисодиёт ривожланишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг роли

Кичик бизнесни ривожлантиришда минтақалар муҳим аҳамият касб этади. Айнан маҳаллий ҳокимият органлари ўз ҳудудининг молиявий ва моддий имкониятларини, маҳсулот ва хизматларнинг муайян турлари бўйича аҳолининг ҳақиқий эҳтиёжларини, минтақа нуқтаи назаридан фаолият соҳалари ва мулкчилик шаклидаги ресурслардан самарали фойдаланиш йўллари аниқ билишади. Ўзбекистон Республикасининг Президенти 2018 йилнинг 28 декабрида Олий Мажлисга мурожаатномасида шундай деган эди: “ҳар бир оила – тадбиркор”, “ёшлар – келажагимиз” каби дастурлар доирасида 2 триллион сўмга яқин маблағ ажратилиб, жойларда 2 минг 600 дан ортиқ бизнес лойиҳалари амалга оширилди. Бу йилдан бошлаб, солиқларнинг прогноздан ошириб бажарилган қисми ҳисобидан ҳудудларда 5,5 триллион сўм қўшимча маблағ қолдирилди. Бу, ўтган йилга нисбатан 6 баробар, 2016 йилга нисбатан эса – шунга эътибор беришингизни сўрайман – 32 баробар кўпдир”[1]. Тадбиркорлик тузилмаларини ривожлантиришда маҳаллий ҳокимиятнинг таъсир қилиш имкониятларидан фойдаланиш бўйича мамлакатимиз тажрибасининг кўрсатишича, кейинги йилларда тадбиркорликни етарли даражада жиддий ривожланиши таъминланди.

Шуни таъкидлаш жоизки 2018 йил 1 январь ҳолатига мамлакатимизда фаолият олиб бораётган 285.5 мингта корхоналарнинг 229,6 мингдан ортиғи кичик бизнес субъектлари ҳисобланади ва уларнинг 10 фоизи қурилиш соҳасида фаолият олиб бораётган кичик корхоналардир. Ташкилий-ҳуқуқий нуқтаи назардан олиб қараганда жами корхоналарнинг 75,8 мингтаси хусусий корхоналар ҳисобланади.

Республикада амалга оширилаётган туб ислохотлар натижасида макроиқтисодий кўрсаткичларнинг шаклланишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолият вакилларининг аҳамияти салмоғи бўлиб 2021 йил якунларга кўра: вилоят ЯИМ 77,3%

фоизини, саноат товарлари хажмининг 51,4 фоизини, қурилишнинг 86,0 фоизини ташкил этмоқда. Сўнги беш йиллик маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг вилоят қурилиш ишларидаги улуши йилдан йилга сезиларли даражада ошганлигини, саноатдаги улуши эса 2018-2019 йилларда қисман камайганлиги, аммо 2020-2021 йилларда ўсиш темплари кузатилиб 2021 йил якунларига кўра 51,4 фоизни ташкил этганлигини, яимдаги улуши 77,3 фоизни, а сўнги 5 йилда эса ўртача йиллик 78,2 фоиз ташкил этганлигини кўришимиз мумкин.

2022 йил якунига кўра ушбу соҳада доимий фаолият олиб бораётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари сони 8105 тани ташкил этмоқда. Кейинги ўринларда саноат соҳаси бўлиб унда 4637 тани, қишлоқ хўжалиги ва балиқчиликда 3708 тани, қурилиш ишларида 2718 тани, яшаш ва овқатланишда 1694 тани, ташиш ва сақлаш соҳасида 824 тани, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар соҳасида 364 тани, ахборат ва алоқада 324 тани ва бошқа соҳаларда 2021 тани ташкил этмоқда.

Кичик тадбиркорлик субъектларини республика даражасида қўллаб – қувватлашнинг молиявий сиёсатини бюджет ва бюджетдан ташқари манбалар, кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб – қувватлаш лойиҳалари ва давлат миқозлари ҳисобига кичик бизнесни қўллаб – қувватлаш амалга оширилади.

Минтақавий ва ҳудудий даражада ушбу функцияни ўзларининг минтақавий ва шаҳар дастурларига асосланган кичик бизнесни қўллаб – қувватлайдиган минтақавий ва шаҳар фондлари амалга оширадilar. Давлатнинг кичик бизнесга нисбатан молиявий сиёсатининг асосий мақсади кредит бозорида салбий ҳолатларни йўқотиш, унинг молиявий барқарорлигидаги камчиликларни молиялаштириш, шунингдек, кичик корхоналарнинг ички салоҳиятини ривожлантиришга имкон берадиган ва рақобатбардошлигини оширишга қаратилган сифатли дастур ва лойиҳаларни молиялаштиришга қаратилган. Агарда давлат томонидан кичик бизнесни ривожлантириш ва қўллаб – қувватлашга қаратилган аниқ сиёсат амалга оширилмаса бундай масъулиятли вазифани ҳеч бир жамғарма амалга ошира олмайди.

Бирок, таҳлилларнинг кўрсатишича, мамлакатимиз ҳудудларида қўлланиладиган, бундай механик равишда амалга ошириладиган хорижий тажрибалар, кўпинча бу соҳани ривожлантиришга ёрдам бермасдан, балки унинг ҳақиқий хусусиятларининг деформацияланишига ва тадбиркорликнинг илғор шакллариининг заифлашувига олиб келмоқда. Ўзбекистонда мавжуд бўлган шарт – шароитларнинг ўзига хослиги, ишлаб чиқариш тузилмасининг жорий аҳоли, уларни ўзгартиришга етарли даражада катта харажатларни талаб қиладди. Ишлаб чиқаришда монополлаштириш даражасининг юқорилиги кичик бизнесни ривожланишига тўсқинлик қилувчи омиллардан ҳисобланиб – у нархларнинг ўсиб бориши, шартнома муносабатларини бажаришда лоқайдлик қилиш, ишлаб чиқаришни такомиллаштириш учун рағбатларнинг йўқлиги, маҳсулот сифатини ошириш ва харажатларни камайтириш кўринишида намоён бўлади.

Ишлаб чиқаришдаги рақобатбардошликнинг пастлиги аксарият соҳаларда технологик базанинг ортда қолганлиги, қувват ва ресурслар сифимининг юқорилиги, маҳсулот сифатининг пастлиги ва харажатларнинг кўплиги сабабли содир бўлмоқда. Айти пайтда мамлакат иқтисодиётида ишлаб чиқаришнинг ўсиши таъминланаётган бўлишига қарамасдан буни талаб даражасида дейиш қийин. Янги иқтисодий муносабатлар учун ҳуқуқий асосни шакллантириш ва улар ижросини таъминлаш масаласи тўлиқ амалга оширилган эмас. Нормал бозор муҳитининг шаклланиши учун иқтисодий ислохотлар жараёнида етарлича назорат тизими шакллантирилмаган. Салбий ҳодислар ва вазиятларни бартараф этиш механизми ҳали яратилмаган. Кичик бизнес пассив шароитларда, етарлича давлат кўмагисиз

ишлаб чиқаришнинг кучли рағбатлантирувчи омилига айлана олмайди, бошқа ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида эгаллаган ўрнига чиқа олмайди.

Фикримизча, ўтиш даврида кичик бизнеснинг давлат томонидан қўллаб – қувватланиши рағбатлантирувчи селектив хусусиятга эга бўлиши керак. Авваламбор, давлат томонидан, жамиятни ривожлантириш мақсади ва йўналишларига қаратилган, давлат ижтимоий – иқтисодий сиёсатида мос келадиган иқтисодий тузилмалар рағбатлантирилиши лозим. Кичик корхоналар ўз фаолиятида биринчи навбатда ўзининг хусусий, моддий ва молиявий ресурсларига таяниши лозим бўлади. Давлат томонидан қўллаб–қувватлашга келсак, бу жараён оқилона дотациялар, имтиёзли солиққа тортиш, кредит, суғурта, инвестициялаш ва бошқа шаклларда амалга оширилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Бу ҳолатда давлатнинг қўллаб – қувватлаши мукофот ва давлатга қарамлик хусусиятини касб этмаслиги, кичик корхоналар томонидан рақобатбардошлик ва даромадларни оширишда мунтазам равишда тақдим қилинадиган асосий манба сифатида қабул қилинмаслиги керак.

Бугунги кунда Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг асосий мақсадларидан бири - бу иқтисодий ўсишга эришиш, аҳоли учун юқори даражадаги турмуш тарзини таъминлайдиган самарали иқтисодиётни яратиш ва глобал иқтисодий ҳамжамиятда фаол иштирок этишини таъминлашдир.

Бугунги вазият ушбу юксак мақсадни амалга ошириш учун етарли даражадаги оптимистик ечим ҳисоблансада, кичик бизнесни қўллаб – қувватлаш унинг объектларидан келиб чиққан ҳолда ўзининг мустақил мақсадига ҳам эга бўлиб, уларнинг асосий йўналишларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

▪ “яшил” харидорларни йўқотмаслик учун “яшил” товарларни ишлаб чиқарувчилар ва сотувчилар маълум бир реклама стратегиясига риоя қилиши керак.

▪ Истеъмолчиларнинг “яшил” товарларга бўлган истеъмол талабини уларни сотишдан реал фойдага айлантириш тавсия этилади ва қуйидаги чоралар кўрилиши лозим: корхонанинг “яшил” товарларни ишлаб чиқаришда олиши мумкин бўлган мукофот нархини белгилаш ва мақсадли харидорларни аниқлаш, ишлаб чиқарилган “яшил” товарларни жойлаштиришнинг умумий стратегиясини ишлаб чиқиш, интеграциялашган маркетинг стратегияси ва алоқа режасини тайёрлаш, таъминот занжири бўйлаб барқарорликни таъминлаш тизимини шакллантириш.

▪ кичик бизнесни ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларини ва субъектларининг устувор фаолият турларини рағбатлантириш;

▪ ресурсларни тўплаш ва уларни устувор йўналишларда қўллашга кўмаклашиш;

▪ кичик бизнес субъектларини йирик миллий иқтисодий дастур ва лойиҳаларни амалга ошириш, шунингдек, маҳсулот етказиб бериш ва давлат эҳтиёжлари юзасидан тадбирларда иштирок этишини қўллаб-қувватлаш;

▪ кичик корхоналарнинг ишлаб чиқариш фондларини модернизациялаш, илғор технологиялар ва янги ускуналарни жорий этиш бўйича имтиёз ва преференциялар бериш;

▪ кичик бизнес субъектлари билан боғлиқ юқори савдо ва молиявий таваккалчиликларнинг таъсирини камайтириш орқали рақобатчилик муҳитида кичик тадбиркорликнинг барқарор фаолият олиб боришини таъминлаш.

Шубҳасиз, биринчи навбатда ёрдам олишнинг устувор ҳуқуқи, шу жумладан имтиёз ва преференциялар ҳам устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланган фаолият тури билан шуғулланувчи кичик корхоналарга қаратилиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Давлат бюджети параметрларини ижро этиш ва ҳудудларда тадбиркорликни ривожлантириш бўйича жорий йилги устувор вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишидаги нутқи 08.01.2020 йил <https://uza.uz/uz/posts/shavkatmirziyeev-yagona-y-limiz-tadbirkorlar-sonini-k-payti-08-01-2020>)

2. Гуломов С.С. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ташкил этиш, режалаштириш, бошқариш. Т., “Фан ва технология” нашриёти, 2005 й., 444 б.

3. Ходиев Б.Ю., Қосимова М.С., Самадов А.Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2010

4. Амонов М.О., Алияров О.А. Тадбиркор – етакчи: шахсий хусусиятлар ва уларни шакллантириш. Иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш шароитида иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилиш ва таркибий ўзгаришларни амалга ошириш мавзусидаги ёш олимларнинг илмий амалий анжумани тезис тўплами т., тдиу, 2009 й. 411 бет.

5. Амонов М.О. Тадбиркорлик фаолиятининг ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги салмоғи (сурхондарё вилояти мисолида). “iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” (economics and innovative technologies) ilmiy elektron jurnali, 2022.

*О.И. Мирзаева,
докторанти (PhD)*

Меҳнат бозори инфратузилмаси ривожлантиришнинг самарали йўллари

Аҳолининг иш билан бандлик даражаси ҳар қандай давлат иқтисодиётининг ривожланиш кўламини ифодаловчи кўрсаткичлардан биридир. Меҳнат ва аҳоли иш билан бандлиги соҳасида бозор алоқаларини ривожлантириш янги ва ўхшаш бўлмаган ёндашишни, меҳнат бозори элементларини ўрганишда мунтазамликни, бозор категориялари ва тушунчаларининг услубий базасини янгилашни талаб этади. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш келгусида аҳолини оқилона иш билан бандлиги соҳасидаги институционал тузилмалар фаолиятларини жадаллаштириш ва нормативҳуқуқий базаларини ривожлантиришни талаб қилади. Шу нуқтаи назардан мухтарам президентимиз ш.мирзиёевнинг олий мажлисига мурожаатномасида “2021 йил 1 январдан талаб юқори бўлган ишчи касблар бўйича фуқароларнинг малака даражасини тасдиқлаш тизимини жорий этиш ёшлар формидаги учрашувда ёшлар тадбиркорлиги ва бандлигини таъминлаш учун 100 миллион доллар ажратиш тўғрисида” қарор қабул қилинди. Бундан ташқари, ёшларнинг бизнес лойиҳаларини кредитлаш ҳамда уларни касб-хунарга ўқитиш учун 1 триллион сўм ва 50 миллион доллар ажратилади деб ўтдилар. [5]. Шундан келиб чиққан ҳолда, мамлакатимизда “янги иш ўринларини яратиш ҳамда аҳолининг, энг аввало, ёшларни иш билан бандлигини таъминлаш, меҳнат бозори мутаносиблигини ва инфратузилмаси ривожланишини таъминлаш, ишсизлик даражасини камайтириш” долзарб масала ҳисобланади.

Меҳнат бозори ҳолатининг етарли даражада барқарор таъминланиши меҳнат бозори инфратузилмаси барча субъектлари, шунингдек давлат ва нодавлат иш билан бандлик хизматлари томонидан кўтиляётган бир қатор жорий масалалар ва муаммоларнинг муваффақиятли ечимларини ҳал этишни зарурат этади. Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида кўлга киритилаётган ижобий натижалар, шунингдек иқтисодиётни модернизациялаш асосида замонавий тармоқ ва ишлаб чиқариш қувватларининг йўлга қўйилиши, бунинг таъсирида республикаимиз иқтисодий

салоҳиятининг сезиларли даражада ортиб бораётгани, яратилаётган маҳсулот ва хизмат турларининг кўпайиб, сифатининг тубдан яхшиланиб бориши, иқтисодиётимизнинг янги мазмун ва моҳият касб этаётганлигининг далили ҳисобланади. Иқтисодиётни диверсификациялаш ва замонавий иқтисодиёт тармоқларини модернизациялаш жараёни, уни ташкил этувчи субъектлар иқтисодий фаолиятлари моддий базасининг ривожланишига боғлиқдир, чунки моддий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳар қандай иқтисодий ўсишнинг шарт ва бош омили ҳисобланади.

2023 йилнинг январь-июнида Ўзбекистон Республикаси ЯИМ ҳажми жорий нархларда 469 619,0 млрд. Сўмни ташкил этди ва 2022 йилнинг январь-июни билан таққослаганда 5,6 % га ўсди. ЯИМ дефлятор индекси 2022 йилнинг январь-июнидаги нархларга нисбатан 111,9 % ни ташкил этди. Иқтисодиётнинг барча тармоқларида яратилган ялпи қўшилган қиймат ҳажми ЯИМ умумий ҳажмининг 94,6 % ини ташкил этди ва 5,5 % га ўсди (ЯИМ мутлақ ўсишига таъсири 5,0 фоиз пунктни ташкил этди). Маҳсулотларга соф солиқларнинг ЯИМ таркибидаги улуши 5,4 % ни ташкил этди ва 2022 йилнинг январь-июнь ойлари билан таққослаганда 6,9 % га ўсди (ЯИМ мутлақ ўсишига таъсири – 0,6 ф.п.)

Таҳлил шуни кўрсатадики, яимнинг ижобий динамикаси, аҳолини табиий ўсиши, миграцияни оптималлаштириш, ҳудудлар иқтисодиётини ривожланиши билан инвестицияни ўсиши, кичик бизнесни ривожланиши, аҳоли даромадларини ўсиши, ходимлар малакаси, маҳсулот ишлаб чиқаришда инновацияларни татбиқ этиш суръатини ўсиши, хўжалик субъектлари бошқаруви самарадорлигини ошиши каби омиллар меҳнат бозори ривожланишининг муҳим омиллари ҳисобланади. Шу билан бирга, меҳнат бозори элементлари шаклланишининг ҳудудий хусусиятлари демографик, ҳудудий ва табиий-иқлим омиллари таъсири билан ҳам боғлиқ. Меҳнат бозорида демографик омилларни салмоқли таъсирини мамлакат аҳолисининг ҳудудлар бўйича турлича зичликда жойлашуви оқибатида юзага келган мамлакат меҳнат ресурсларининг вилоятлар кесими бўйича нотекис ҳудудий тақсимотида ҳам яққол кўришимиз мумкин.

Мамлакатимиз аҳолиси 2023 йил 1 июль ҳолатига 36 372,3 минг кишини ёки 2010 йилга нисбатан 77,0 фоизга усган. Мамлакатимизда меҳнат ресурслари сони 19 миллион 453,3 минг кишини ташкил этади. Меҳнат билан банд бўлганлар сони 13 миллион 773,6 минг, расмий секторда банд аҳоли 6 миллион 74,4 минг, норасмий секторда банд бўлганлар 5 миллион 690,3 минг кишини ташкил этган. Ишсизлик даражаси 2021 йил якуни бўйича 9,6 фоиз, 2022 йил иккинчи чорак якуни бўйича 9,2 фоиз.

Шунингдек, жамоат ишлари дастури бўйича 82 минг 602 нафар фуқаро ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб этилиб, жорий йилнинг биринчи ярим йиллигида режага нисбатан 114,2 фоизга ортиғи билан бажарилган. Бандликка кўмаклашиш дастури доираси эса ярим йилликда 5 мингдан зиёд касбий-малакавий курслар ўтказилган ҳолда режа 143,4 фоизга ортиғи билан бажарилган.

Республикамиз меҳнат бозори инфратузилмаси ривожланиши ва ҳолатининг таҳлили шуни кўрсатадики, ҳудудий меҳнат бозорининг шаклланиш самарадорлиги бир қатор муаммолар ечимини ёритишни назарда тутди. Бизнингча, бу муаммолар куйидагилардан иборат: – малакали кадрларнинг тақчиллиги. Иқтисодиётда меҳнат тақсимотининг чуқурлашиб бориши, замонавий янги тармоқларнинг вужудга келиши учун асос яратмоқда. Бунинг натижасида меҳнат бозорида замонавий касблардаги малакали кадрларга бўлган талаб ортиб бормоқда. Сўнгги йилларда бкмларида малакали ишчи кучи ошганлиги ҳамда олий ва ўрта махсус маълумотга эга бўлган мутахассисларни иш билан таъминланганлик

даражасини ўсиши кузатилмоқда. Лекин, республикамиз ҳудудий меҳнат бозорларида олий маълумотли ва малакали кадрларнинг таклифи 9-10 %ни, айрим ҳолларда 7-8 %ни ташкил қилмоқда.

Тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, меҳнат бозорининг самарали шаклланиши учун малакали кадрлар жами ишчи кучининг 20-30 %ини ташкил қилиши зарур;

– таркибий ишсизлик. Ҳозирги кунда иқтисодиёт тармоқларидаги технологик ва мулкчилик муносабатларининг ўзгариши таркибий ишсизлик миқдорининг ошишига олиб келмоқда;

– иқтисодиёт тармоқлари учун зарур бўлган малакали кадрлар таркиби ва касбга тайёрлаш ҳамда йўналтириш бўйича ўқув юртлари ўртасидаги номувофиқлик. Таълим тизими ва марказларида малакали кадрларни тайёрлашнинг сифат кўрсаткичлари бўлиб, битирувчиларнинг ишга жойлашиш даражаси бўлиши зарур;

– ишсизлик давомийлигининг юқорилиги, бу кўрсаткич ишсизлик муддатини ўртача 6-7 ойгача чўзмоқда. Бунинг натижасида, ишлаб чиқаришда банд бўлмаган меҳнат ресурслари салмоғининг ошиб бориши бир неча ўн минглаб кишилар кун иш вақтининг йўқолишига олиб келмоқда. Ишсизликни давомийлигининг юқорилиги: бўш иш ўринлари ҳақида ахборотларнинг етишмаслиги; қонунчиликда кўрсатилмаган ортиқча ҳужжатларнинг иш берувчилар томонидан талаб этилиши; кадрларни танлаш усуллари муддатининг чўзилиб кетиши; кўпчиликнинг бир хил касблар бўйича мутахассисликка эгалиги; кадрларни қайта тайёрлашнинг узоқ муддатлиги ва бошқа сабаблар натижасида юзага келмоқда;

– иш изловчи фуқаролар учун бўш иш жойларига танловлар ўтказиш ҳақида ахборотлар олишнинг қийинлиги, иш берувчиларнинг бўш иш жойлари ҳақида ахборотларни сир тутиши. Кўпчилик иш берувчилар ўзбекистон республикасининг “аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида” қонуннинг талабларига қарамасдан иш билан бандлик хизмати органларига бўш иш жойлари ҳақида тўлиқ ахборотни бермайдилар. Улар бошқа имкониятлардан фойдаланиш мақсадида қариндошлари, ўзининг корхонасидаги яқин танишлари орқали бўш иш ўринларига номзодларни танлайдилар;

– кичик ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш доирасидаги муаммолар. Буларга: хом ашё-материаллар етказиш бўйича ҳамда тайёр маҳсулот реализацияси бўйича муаммоларнинг мавжудлиги; зарур билим ва маслаҳат хизматларидан фойдаланиш имкониятларининг чегараланганлиги ва бошқалар.

Бизнинг фикримизча, меҳнат бозори инфратузилмаси барча субъектлари, шунингдек давлат ва нодавлат иш билан бандлик хизматлари юқорида келтирилган меҳнат бозоридаги муҳим муаммоларнинг ечимини вилоятлар иш билан бандлик хизматлари доирасида содир бўладиган жараёнларга фаол таъсир кўрсатиш ва назорат қилиш асосида қуйидаги ишларни амалга оширишлари зарур: ишсизликни ушлаб туриш, унинг давомийлигини қисқартириш, ишчи кучига талаб ва таклиф ўртасида мувозанатга эришишни таъминлаш, фуқароларни ишга жойлаштириш самарадорлигини ошириш, ишсизларни, айниқса, ижтимоий ҳимояга муҳтожларни ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни ўз вақтида тўлиқ миқёсда амалга ошириш нодавлат меҳнат воситачилигини амалга ошириш билан шуғулланувчи органларни (универсал меҳнат биржалари, кадрлар агентлиги, касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш ҳамда касбга йўналтириш бўйича турли хил ўқув марказлари, ихтисослашган меҳнат биржалари) ўз ичига олади [1].

Меҳнат бозор инфратузилмасининг бош масаласи меҳнат бозорини тартибга солишда инфратузилма субъектлари ўртасида алоқадорликни таъминловчи механизмларни яратиш ва функцияларни тақсимлашни назарда тутати.

Меҳнат бозорида иш билан бандлик соҳасидаги институционал тузилмалар ичида давлат иш билан бандлик хизмати монопол бўлиб, ўзининг фаолиятлари самарадорлигини оширишга ҳаракат қилади. Нодавлат иш билан бандлик органлари меҳнат бозорида хизматлар сифатини оширишлари, бу йуналиш бўйича хизматлар доирасини кенгайтиришлари ва ижтимоий кафолатланган минимумдан юқори даражада хизматлар кўрсатишлари мумкин. Бунда нодавлат иш билан бандлик тузилмалари давлат иш билан бандлик хизмати фаолияти доирасидан алоҳида ҳолда меҳнат бозори сегментида иш юритадилар. Нодавлат иш билан бандлик тузилмалари фаолиятлари меҳнат бозорини бошқариш ва иш билан бандликни тартибга солиш самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Шу билан бирга тижорат бандлик органлари ва ўқув марказлари бюджет маблағларини талаб этмайди, балки бунинг акси давлатга маълум миқдорда аниқ даромадларни келтиради.

Юқорида келтирилган омиллар таъсири натижасида юзага келадиган муаммоларнинг ҳал этиш йўллари ва усуллари аниқлаш ҳамда бартараф этиш меҳнат бозори инфратузилмаси ривожланиши учун ижтимоий-иқтисодий муҳитни юзага келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Колесникова О. Об оценке эффективности работы службы занятости // человек и труд. - 2002. - № 3. - с. 55 - 56.
2. Рынок труда. Учебное пособие. Под общей редакцией д.э.н., проф. Абдурахманова К.Х., д.э.н., проф. Одегова Ю.Г. – Т.: ТФ Рэа, 2009. - 384.
3. Словарь терминов, применяемых в деятельности служб занятости. – М.: 1997. - с. 74.
4. Холмўминов Ш.Р., Арабов Н.У. Меҳнат бозори инфратузилмаси. Ўқув қўлланма. –Т.: “Фан ва технологиялар”, 2016. -332 б.
5. Н.Б.Улугмурадова, М.А.Мияссарова, А.У.Рашидов. Меҳнат бозори инфратузилмасининг самарали ривожланиш йўллари
6. Статистика агентлиги маълумотлари. [Www.stat.uz](http://www.stat.uz)

*Sh.T. Toshtemirov,
TDIU, o'qituvchi*

Aholi bandligi va farovonligini oshirishda ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning ahamiyati

Bugungi kunda iqtisodiyotda ishlab chiqarish omillari doidasidagi muammolar va ularni oldini olish bo'yicha innovatsion jarayonlar ortib bormoqda. Shuningdek bozorlarni egallashda, iste'molchilarning ehtiyojlarini to'laroq qondirishda ishlab chiqarishda innovatsiyalarni keng tadbiiq etish dolzarb masala xisoblanadi.

Mamlakatimiz prezidenti sh.m.mirziyoyev ta'kidlaganidek: “bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oya, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya bu –

kelajak degani. Buz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak".¹⁴³

Aholi bandligi va daromadlarini oshirishga har tomonlama ko'maklashish, ishsizlik, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlar, mehnat bozoriga ilk bor kirib kelayotgan bitiruvchilar bandligini ta'minlashda innovatsiyalar yordamida ishlab chiqarish tashkilotlari va xizmat ko'rsatishning turlarini oshirish orqali ko'plab yangi ish o'rinlari yaratish, tadbirkorlik sub'yektlari faoliyatini yanada rag'batlantirish hamda tarmoq tashkilotlari va klasterlar, venchur tashkilotlari va tegishli moliya bozorlarining turli vositalari ko'magida kapital yaratishni, ya'ni arzonlashtirilgan va hammabop ishlab chiqarishni («birni-mingga» aylantiradigan) ta'minlash tizimiga o'tishga katta ehtiyoj mavjud.¹⁴⁴

Yangi raqobatbardosh va yuqori texnologiyali mahsulotlarning arzonlashtirilgan va hammabop katta hajmli ishlab chiqarilishini tashkil etish, mahalliyashtirish hamda samarador innovatsiyalar orqali kapital yaratish mamlakatimizda ishlab chiqarishning kapital va uning samaradorligini oshirishda innovatsiyalar ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, ishlab chiqarishni yanada rivojlantirish uchun talaygina qonun hujjatlari qabul qilinmoqda, xususan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6 iyuldagi PF-165-son Farmoniga asosan 2022-2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini ko'rishimiz mumkin.

Ishlab chiqarish omillari va ular doirasini kengaytirishga bo'lgan innovatsion yondashuvlar jihatlari mavzusiga doir ilmiy-nazariy qarashlari orqali ilmiy izlanishlar olib borgan olimlarga fikr va muloxazalariga to'xtaladigan bo'lsak.

Iqtisod fanlari doktori profyessor Shodmonov Sherkul Shodmonovich (2022) o'zining «iqtisodiyot nazariyasi»[3] nomli kitobida ishlab chiqarish omillariga quyidagicha yoritib bergan:

Ishlab chiqarish jarayonining mazmunini chuqur anglash uchun, eng avvalo, ishlab chiqarish omillari va ularning tarkibiy qismlari bilan tanishib chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ishlab chiqarish jarayonida bevosita qo'llaniluvchi barcha resurslar **ishlab chiqarish omillari** deyiladi. Iqtisodiyotning tizimi va shaklidan qat'iy nazar uchta omil: ishchi kuchi, mehnat qurollari va mehnat predmetlari bo'lishi shart.

Bundan ko'rinadiki, ishlab chiqarish omillari, iqtisodiy resurslardan farqli o'laroq, o'z ichiga faqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonida bevosita ishtirok etuvchi unsurlarni oladi. Misol uchun, iqtisodiy resursning muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblangan pul resurslari ishlab chiqarish jarayonida bevosita qo'llanilmaganligi sababli, ishlab chiqarish omili bo'la olmaydi. Ishlab chiqarish omillarining mohiyatini yanada kengroq tushunish uchun ularning har birini alohida ko'rib chiqamiz.

Iqtisod fanlari doktori, profyessor N.Q. Yo'ldoshev (2012) «Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'llari»[4] mavzusidagi ilmiy maqolasida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bo'yicha o'z fikr va mulohazalarini bildirib o'tgan:

Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi ijtimoiy ishlab chiqarishning barcha sohalarini qamrab olgan holda kishilarning mehnati natijalarini o'zida aks ettiradi va sarf-daromad ko'rinishida shakllanib, ishlab chiqarishni kengaytirish, myehnatkashlarning moddiy farovonligini oshirish va jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy yuksalishi yo'lida mustahkam asos

¹⁴³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.- T.: "O'zbekiston" NMIU, 2018. –B. 23.

¹⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 6 iyuldagi 2022 — 2026 yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida PF-165-son Farmoni.

bo‘lib xizmat qiladi.

M.Porter (1993) “mejdunarodnaya konkurensiya”[5] kitobida kompaniyalarning rivojlanishida innovatsiyalarning o‘rni, ularni qo‘llash xususiyatlari, kompaniyaning barqaror rivojlantirilishiga faqat innovatsiyalarni doimiy ravishda joriy etish hamda kompaniyalarning raqobat ustunligiga erishishlarida innovatsiyaning ta’siri masalalari tadqiq etilgan.

Mamlakatimiz iqtisodiyotida eng ustuvor va o‘ziga xos vazifa bu – tezkorlik bilan zamonaviy texnologiyalarga asoslangan, yuqori ish haqi taklif etadigan yangi ish o‘rinlarini yaratish bo‘lib qoladi. Muammoning amaliy yechimlaridan biri sifatida innovatsiya – yuqori texnologik ish o‘rni tamoyiliga asoslangan mamlakatning o‘ziga xos rivojlanish xususiyatlariga qaratilgan alohida strategik amaliy dasturlar ishlab chiqish zarur.

Shu bois, O‘zbekiston Respublikasi 2022 – 2026 yilgacha innovatsion rivojlanish strategiyasining yuqori texnologik va ilm-fanga asoslangan yangi va zamonaviy ishlab chiqarish quvvatlarini hamda yuqori ish haqiga ega ish o‘rinlarini yaratish orqali uzoq muddatli yo‘nalishlari hamda rivojlanish dasturlari belgilab berilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi 2022 – 2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida PF-165-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi.- T.: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. –b. 23.

3. Sh.Sh.Shodmonov “Iqtisodiyot nazariyasi” darslik – Toshkent, 2022 y.

4. N.Q. Yo‘ldoshev. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo‘llari. “iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, may, 2012-yil.

5. Porter M. Mejdunarodnaya konkurensiya: per. S angl./ pod.red. V.D. Shetinina. – M. Mejdunarodniye otnosheniya, 1993. – 64 s;

***Ф.О. Отабоев,
ТДИУ изланувчиси***

Мутаносиблик ва унинг малакат иқтисодиётидаги аҳамияти

Ўзбекистонда иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштиришга қаратилган аниқ мақсадга йўналтирилган сиёсатнинг олиб борилиши эвазига иқтисодиётнинг барқарор ўсиши ҳамда аҳоли фаровонлигини оширишга эришилди. Бунда, биринчи навбатда, ички имкониятларни тўлиқ сафарбар қилиш ва мавжуд захиралардан унумли фойдаланилганини таъкидлаш зарур. Ушбу стратегия, бошқа ривожланаётган ва ўтиш давридаги мамлакатлардан фарқли равишда, ўзбекистонда ўзига хос иқтисодий сиёсатни олиб боришни таъминлади. Айнан ушбу стратегия асосида олиб борилган ижтимоий-иқтисодий сиёсат дастлаб танқидий муносабатда бўлган халқаро ташкилотлар ва чет эл экспертларини ҳам кейинги йилларда эришилган муваффақиятни тан олишга мажбур қилди.

«Иқтисодий ўсишга, аввало, рақобатдош саноат занжирларини яратиш ҳамда бундай лойиҳаларга инвестицияларни кўпайтириш орқали эришилади. Гарвард университети тадқиқотларига кўра, мамлакатимиз 50 дан ортиқ саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда барча имкониятлар ва нисбий устунликларга эга. Айниқса, нефтгаз-кимё, металлургия, машинасозлик, электротехника, фармацевтика, қурилиш материаллари, тўқимачилик,

чарм-пойабзал, озиқ-овқат ҳамда «яшил иқтисодиёт» билан боғлиқ саноат тармоқлари иқтисодиётимиз «драйверлари»га айланиши учун барча етарли шароитлар мавжуд.¹⁴⁵

Ўзбекистон ўз миллий модели асосида тараққиётнинг юксак чўкқиларини забт этиб, улкан бунёдкорлик ишлари, модернизациялаш жараёнлари орқали асрларга тати-гулик ютуқларни қўлга киритмоқда. Ҳозирги даврда юртимиз кун сайин равнақ топиб, аҳоли турмуш фаровонлиги тобора ошиб бормоқда.

Миллий иқтисодиётнинг таркибий тузилиши бир қанча хўжалик юритувчи субъектлар мажмуидан иборат бўлиб, турли йўналишда фаолият юритишда юқори фойда олиш мақсадида кўзга кўринмас иқтисодий алоқалар, муносабатлар билан ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлади. Бундан ташқари иқтисодиётнинг циклик тебранишларсиз бир маромда барқарор, самарали ва мувозанатли ривожланишини таъминлаш унинг турли томонлари, соҳалари ва бўлимлари ўртасида муайян мосликнинг мавжуд бўлишини тақозо этади. Мана шу мослик иқтисодий мутаносиблик бўлиб, у ижтимоий-иқтисодий тизимнинг трансформацияси жараёнида ривожланади, такомиллашади ва ўзгариб боради.¹⁴⁶

Иқтисодий мутаносиблик – иқтисодиётнинг турли соҳалари, тармоқлари, томонлари ва бўлимлари ўртасидаги миқдор ва сифат жиҳатидан муайян нисбатлардаги ўзаро мослик бўлиб, барқарор равишда тақрорланиб турувчи доимо ривожланишда, ўзгаришда бўладиган иқтисодий ҳодиса ва жараёнлами ифодаловчи умумиқтисодий категориядир. Унинг талабларини ҳисобга олган ҳолда амалда қолланиши иқтисодиётнинг барқарор, тебранишларсиз, инқирозларсиз ривожланишининг муҳим шарти ҳисобланади.¹⁴⁷

Иқтисодиётнинг турли соҳалари, тармоқлари, томонлари ва бўлимлари ўртасидаги миқдор ва сифат жиҳатидан муайян нисбатлардаги ўзаро мослик бўлиб, барқарор равишда тақрорланиб турувчи доимо ривожланишда, ўзгаришда бўладиган иқтисодий ҳодиса ва жараёнлами ифодаловчи умумиқтисодий категориядир. Унинг талабларини ҳисобга олган ҳолда амалда қолланиши иқтисодиётнинг барқарор, тебранишларсиз, инқирозларсиз ривожланишининг муҳим шарти ҳисобланади.

Иқтисодий жараёнлар ғоят мураккаб, ўзгарувчан ва кўп томонлама бўлганлиги учун мутаносиблик турлари ҳам кўп ва хилма-хилдир. Жумладан, рус олими А.Г. Грязнова асосан қуйидаги мутаносиблик турларини ажратиб кўрсатадилар:

1) ресурсларнинг ҳажми, таркибий тузилиши ва самарадорлигини моддий неъматлар ва хизматлар ишлаб чиқариш таркибий тузилмаси билан боғловчи омиллар (ишлаб чиқариш, меҳнат, молиявий ресурслар) мутаносиблиги;

2) жамғариш меъёрини, яъни ишлаб чиқаришнинг маълум ҳажмига эришиш учун уни кенгайтиришга йўналтирилувчи мамлакат миллий даромадидаги улушни белгиловчи жамғариш мутаносиблиги;

3) ишлаб чиқариш фаолиятдан олинган даромадларни ишлаб чиқариш омилларининг барча эгалари ўртасида тақсимланиши нисбатини белгилаб берувчи тақсимот мутаносиблиги;

4) истеъмолчи талаби ва таклифнинг ҳажми, таркибий тузилиши ва қиймати бўйича нисбатини белгилаб берувчи айирбошлаш (сотиш) мутаносиблиги;

¹⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисиغا Мурожаатномаси. 29.12.2020 й

¹⁴⁶ Отабоев Ф.О. Механизм улучшения баланса между экономическим ростом и капитальными ресурсами. Хоразм Маъмур академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№4-1 (88), 2022 й. – 237-239 б. <http://mamun.uz/uz/page/56>.

¹⁴⁷ Б.Ю. Ходиев., Шодмонов Ш., . Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. -Т.: Баркамол фойз медиа, 2017. 516-б

5) товар ва пул массаси ўртасидаги нисбатни акс эттирувчи товар-пул муносабати.

Ш. Шодмонов, У. Ғофуров эса бошқа олимларнинг фикрларидан келиб чиққан ҳолда умумлаштириб, иқтисодий муносабатликларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш лозим деб кўрсатиб ўтишган.

1. Умумиқтисодий тавсифдаги муносабатликлар. Бунга миллий даромаддаги таркибий қисмлар: истеъмол фонди ва жамғариш фонди ўртасидаги; иқтисодиётдаги товар ва хизматлар массаси билан пул массаси ўртасидаги; аҳолининг даромадлари билан харажатлар ўртасидаги муносабатликларни мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

2. Тармоқлар ўртасидаги муносабатликлар. Миллий иқтисодиётнинг мувозанатини таъминлашда тармоқлар ўртасидаги муносабатликлар алоҳида ўрин тутади. Миллий иқтисодиёт жуда кўп тармоқ ва соҳалардан иборат бўлиб, уларнинг ривожланиши бир-бирини тақозо қилади. Бир тармоқда яратилган маҳсулот бошқа тармоқда истеъмол қилинади ёки пировард маҳсулотга айлантирилиб, ўз истеъмолчисини топади. Тармоқлар ўртасидаги муносабатликларга саноат билан қишлоқ хўжалиги ва иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ўртасидаги муносабатликлар мисол бўлади.

3. Тармоқ ичидаги муносабатликлар. Тармоқлар ўртасидаги муносабатлик ва миллий ишлаб чиқариш даражасидаги мувозанатлик тармоқлар ичидаги муносабатлик орқали таъминланади. Тармоқлар ичидаги муносабатлик алоҳида олинган тармоқ таркибидаги соҳа ва ишлаб чиқаришлар ўртасидаги боғлиқликни ифода қилади.

4. Ҳудудий (территориал) муносабатликлар. Иқтисодий ривожланиш мамлакат айрим ҳудудлари ўртасидаги боғлиқликни ҳам тақозо қилади. Алоҳида ҳудудий бўлинмалар (вилоят, туман, шаҳар ва бошқа ҳудудий бирликлар) нинг бир-бирига иқтисодий ва ташкилий жиҳатдан боғлиқлиги, ихтисослашиш, ишлаб чиқариш кооперацияси ва коммуникация нуқтаи-назаридан қаралса, бу боғлиқликнинг аҳамияти яққол кўринади.

5. Давлатлараро муносабатликлар. Бу муносабатликни икки ҳолат тақозо қилади. Биринчидан, дунёнинг кўпчилиги мамлакатлари халқаро меҳнат тақсимоти орқали бир-бири билан боғланган, иккинчидан, шу боғлиқлик орқали миллий ишлаб чиқаришнинг бир қисми чет элликлар томонидан харид қилинади ёки миллий ишлаб чиқарувчилар ўз истеъмолининг бир қисмини четдан келтирилган маҳсулотлар ҳисобига қондиради.

Иқтисодий муносабатликнинг амал қилиши, миқдор жиҳатдан иқтисодий нисбатларда ўз аксини топади. Иқтисодий нисбатлар маълум даражада о. Ҳамроев томонидан тадқиқ этилиб, уларга қуйидагича таъриф берилган: «иқтисодий пропорция (нисбат) лар — бу ягона яхлит тизимнинг миқдорий тавсифидир. Маълумки, ҳар қандай иқтисодий жараён маълум бир моҳият ва мазмунни, унинг ички тузилиши ва таркибини ифода этади. Иқтисодиётда рўй берадиган барча воқеа ва ҳодисалар маълум миқдорий кўрсаткичларда акс эттирилади»¹⁴⁸.

Умуман иқтисодий муносабатликлар иқтисодиётни тартибга солиш хусусиятига эга. Бунда улар иқтисодиётнинг турли томонларини ўзаро боғловчи, оқилона ҳаракатини таъминловчи меъёрий талаблар сифатида пайдо бўлади. Мазкур меъёрий талаблар ҳар бир иқтисодиётнинг таркибий тузилиши, ривожланганлик ва еркинлик даражасига кўра фарқланиши мумкин. Уларга амал қилмаслик иқтисодий номуносабатликлар, яъни унинг турли томонларининг мувофиқ келмаслиги натижасида барқарор ва изчил, бир маромда ривожланишнинг издан чиқишига олиб келади.

¹⁴⁸ Ҳамроев О.Ҳ. Иқтисодий мувозанатликнинг назарий асослари ва уни таъминлаш механизмлари. — и.ф.д. илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. — Т., 2004. — Б. 95.

Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш йўллари

Дунё мамлакатлари иқтисодиётининг глобаллашуви ва халқаро интеграция жараёнларининг жадаллашуви шароитида туризм жаҳоннинг етакчи стратегик соҳаси сифатида тез суръатларда ривожланмоқда. Туризм соҳаси дунё товарлар ва хизматлар экспортида тўртинчи, даромади бўйича учинчи ўринда туради, туризмнинг дунё ялпи ички маҳсулотигаги улуши 10 фоизга етган¹⁴⁹.

“Туризмда топилган даромаднинг 30 фоизи одамларнинг қўлига иш ҳақи бўлиб боради, саноатда ва бошқа тармоқларда бу 10 фоиздан ошмайди. Туризм соҳасида яратилган битта иш ўрни турдош тармоқларда қўшимча иккита иш ўрни пайдо бўлишига туртки беради. Шунинг учун, кўп давлатлар сайёҳ жалб қилишнинг янги-янги йўллари излаяпти”¹⁵⁰.

2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясининг 35-моддасида “Ўзбекистон бўйлаб саёҳат қилинг” дастури доирасида маҳаллий сайёҳлар сонини 12 миллион нафардан ошириш ҳамда республикага ташриф буюрадиган хорижий туристлар сонини 9 миллион нафарга етказиш белгиланган.¹⁵¹ Қолаверса, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2023 йилнинг 29 мартида ўтказилган “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир қўшимча чора-тадбирлари”га бағишланган видеоселектрда “...2022 йилда юртимизга ташриф буюрган хорижий туристлар сони 2021 йилга нисбатан 3 бараварга ошди (5,2 миллион, соҳа экспорти – 1,6 миллиард доллар). Лекин, салоҳиятимиз бундан 10 карра юқори. Ички туризм дастурлари доирасида 11,5 миллион, шундан 1,5 миллион эҳтиёжманд аҳоли, ёшлар ва кексалар саёҳатлари ташкил этилди” – деб, алоҳида таъкидлаб ўтган эди.

Мамлакатимиз ва ҳудудларда туризм соҳасини янада ривожлантириш мақсадида соҳада янги инновацион, рақобатбардош стратегияларни ишлаб чиқиш, маркетингнинг креатив усуллариغا катта эҳтиёж сезмоқда.

Глобаллашув шароитида туризм корхоналари фаолиятининг самарали стратегиясини шакллантириш туризмда инновацион стратегияларидан фойдаланишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Глобал муаммоларни ечиш стратегик маркетингни кенг миқёсда ўрганишни ва ундан фойдаланишнинг самарали механизмини давлат даражасида ҳам, туристик бизнес субъектлари ўртасида ҳам яратишни талаб қилади. Туризм соҳасида стратегик маркетингни ўрганиш зарурияти маркетинг фаолияти соҳасида айрим назарий ва амалий масалаларни ечишни белгилайди. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасининг туристик бозорида таклиф қилинаётган хизматларнинг рақобатбардошлик даражасини оширишга қаратилган тадбирларни стратегик маркетинг ва тизимли ёндашувни ишлаб чиқиш йўли билан амалга ошириш муаммолари ўз ечимини кутмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги ПФ-5611-сон “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-

¹⁴⁹ <https://wtcc.org/research/economic-impact>

¹⁵⁰ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ва ташқи туризм салоҳиятини янада ошириш чора-тадбирлари”га бағишланган видеоселектор йиғилишидаги маърузаси. 2022 йил 19 сентябрь / Янги Ўзбекистон 2022 йил 19 сентябрь

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги фармони.Lex.uz

тадбирлар тўғрисида”, 2021 йил 9 февралдаги ПФ-6165-сон “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги фармонлари, 2023 йил 26 апрелдаги ПҚ-135-сон “Республиканинг туризм салоҳиятини жадал ривожлантириш ҳамда маҳаллий ва хорижий туристлар сонини янада оширишга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 28 сентябрдаги 543-сон “2022-2026 йилларда Бухоро вилоятида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда кенг кўламда ишлар олиб борилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида туризм соҳаси иқтисодиётга салмоқли ҳисса қўшадиган локоматив соҳалардан бирига айланиб бормоқда. Ўзбекистоннинг туризм соҳасидаги давлат сиёсати тармоқни ривожлантиришга кўмаклашади ва туристик фаолият учун қулай шарт-шароитлар яратади. Туризм соҳасида бўлғуси фаолиятнинг асосий йўналиши кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, туризм замонавий индустриясини вужудга келтириш, туризмни кенг миқёсда тарғиб қилиш ва бетакрор туристик салоҳиятни яратишдир.

Давлатимиз томондан туризм соҳасида назарда тутган муайян тадбирлар туристик тармоқ ички тузилмасининг ривожланиши, миллий туристик индустриянинг шаклланишига жиддий таъсир кўрсатади ва уни сифат жиҳатидан янги даражага кўтаради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2022 йил 19 сентябрда “Мамлакатимизнинг ички ва ташқи туризм салоҳиятини янада ошириш чора-тадбирлари” юзасидан ўтказилган видеоселектор йиғилишда давлат раҳбари томонидан мамлакатимизда 2022 йил туризм учун пандемиядан кейин қайта тикланиш даври бошланганини, жумладан, 2022 йилнинг сентябрь ойигача бўлган даврда юртимизга келган хорижий туристлар сони 2021 йилга нисбатан 3 бараварга кўпайиб, 3,1 миллион нафарни ташкил этганлиги, йил бошидан туризм экспорти ҳажми 926 миллион доллар бўлганлиги, юртимизга келган меҳмонларнинг саёҳати ўртача 4-5 кунгача, сарфлаган маблағи 305 долларгача кўпайганлиги, ички саёҳат қилувчилар сони ҳам ўтган йилга нисбатан 3,5 бараварга ўсиб, 7,5 миллион нафарни, туризмда топилган даромаднинг 30 фоизи одамларнинг қўлига иш ҳақи бўлиб бориши, саноатда ва бошқа тармоқларда бу 10 фоиздан ошмаслигини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Туризм соҳасини ривожлантиришга йиллар мобайнида йиғилиб қолган муаммолар тўсқинлик қилиб келаётганлиги, бу муаммолар доимий равишда тадбиркорлар, туроператорлар, меҳмонхона хўжалиги ходимлари, соҳа мутахассислари ва илмий ходимлар томонидан доим кўтариб келинган. Давлатимиз раҳбари туризм соҳаси олдидаги 11 та катта муаммолардан 6 таси ҳал қилинганлигини таъкидлаганлар, хусусан:

- 1) Туристларга виза бериш кескин либераллаштирилганлиги;
- 2) Аэропортларда навбатлар ва текширишларга барҳам берилиб, яшил йўлақлар қилинганлиги, вокзалларда ҳам қулай шароитлар яратилганлиги;
- 3) Меҳмонлар электрон рўйхатдан ўтказиладиган бўлди, улар эркин ҳаракатланиши учун ҳамма шароитлар яратилганлиги;
- 4) Валюта айирбошлашда чекловлар бекор қилинганлиги;
- 5) Меҳмонхона ўринлари сони 3 баробарга кўпайиб, 125 мингтага етганлиги;
- 6) Туризм ташкилотлари учун ижтимоий солиқ ва айланма солиқ ставкалари 1 фоиз этиб белгиланиб, ер солиғи ва мол-мулк солиқ ставкалари 90 фоизга камайтирилганлиги

эътироф этиб ўтилди. Бу эса замоннинг шиддат билан ўзгариб бораётган, туризм бўйича рақобатнинг кучайиб бораётгандаврида жуда долзарб ҳисобланади.

Маълумки, туризм соҳасини ривожланиши ўз навбатида бошқа соҳаларни ривожланиши билан биргаликда, қўшимча иш ўринларини яратилишига, аҳолининг бандлигини таъминланишига сабабчи бўлади. Бу борада давлатимиз раҳбари туризм соҳасида яратилган битта иш ўрни турдош тармоқларда қўшимча иккита иш ўрни пайдо бўлишига туртки беришига, буни тушунган вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари тадбиркорлар билан ишлаб, туристлар келадиган жойларни кўпайтираётганлигига тўхталиб ўтдилар.

Туризм табиий ва маданий-тарихий жиҳатдан диққатга сазовор жойларга эга бўлган ҳудудларда иш жойлари ташкил этишнинг яхши воситасидир. Саноат шаҳарлари одатда туристлар эътиборини ўзига тортмайди. Ўзбекистоннинг туризмни ривожлантириш учун кенг имкониятларга эга бўлган ҳудудлари бу ўтмишда саноат унча ривожланмаган жойлардир (Самарқанд, Бухоро, Хива).

Туризм хизматлар кўрсатиш даражасини қувватлаб, бу ҳудудларда турмуш сифатининг ошишига билвосита таъсир кўрсатади. Бу эса, ўз навбатида, мазкур ҳудудларга тадбиркорларни жалб қилади. Улар бу минтақаларда ўз бизнесини ташкил этади ва шу тариқа бандлик даражасини оширади. Бандлик даражасининг ошиши эса орадан маълум вақт ўтгач ижтимоий дастурларга харажатларни камайтириш имконини беради. Технологияларнинг интеграциялашуvidан ташқари халқ хўжалигининг турли тармоқларида банд бўлган ходимларнинг маълумот ва малака даражаси ошиши юз беради. Бунда туризмда иш жойини ташкил этиш қиймати саноат ишлаб чиқаришида иш жойини ташкил этиш қийматининг атиги 40% ни ташкил этиши аниқланган (Европадаги охириги баҳолалар). Бинобарин, туризмнинг ривожланиши иқтисодиётнинг бошқа секторлари ривожланишининг омили бўлиб хизмат қилиши мумкин, зеро мазкур тармоқнинг ривожланиши Ўзбекистон иқтисодиётини барқарорлаштириш учун муҳим аҳамият касб этади. Республикамиз миллий иқтисодиётида туризмнинг ўрни ва роли халқаро туризм соҳасида Ўзбекистоннинг рақобат соҳасидаги устунликлари, халқаро алоқаларнинг ривожланишида бу соҳанинг аҳамияти ва у мамлакатнинг иқтисодий ўсишига кўмаклашиши билан белгиланади.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасига ташриф буюрган хорижий туристлар оқими¹⁵²

Асосий кўрсаткич номи		ўлчов бирлиги	2016 йил	2017 йил	2018 йил	2019 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил
Хорижий туристлар	режа	минг нафар			5 346,0	6 041,0	7 010,0	1 700,0	2 720,0
	амалда		2 027,0	2 690,1	5 346,2	6 748,5	1 504,1	1 881,3	5 232,8
	Бажарилиши	фоиз			100,0	111,7	21,5	110,7%	192,4%

Бутунжаҳон туризм ташкилотининг экспертлар гуруҳи томонидан ўтказилган сўрови натижалари шуни кўрсатадики, респондентларнинг 72 фоизи 2023 йилда халқаро туризм янада яхши натижаларга эришишини кутмоқда. Бироқ, кўпчилик экспертлар халқаро туризм 2024 йил ёки ундан кейинроқ ҳам 2019 йилдаги даражасига қайтмайди, деб ҳисоблашади.

¹⁵²Ўзбекистон Республикаси Маданият ва туризм вазирлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган

Мамлакатимизга ташриф буюрган хорижий туристлар оқимини таҳлил қиладиган бўлсак, жадвал маълумотларидан кўриш мумкин-ки, 2018 ва 2019 йиллар мобайнида Ўзбекистонга келган хорижий туристларни ташриф буюриши юқори бўлган, 2020 йилда коронавирус пандемияси таъсир қилиб, пасайиш (21,5%), 2021 ва 2022 йиллар мобайнида ўсиш (110,7%, 192,4%) кузатилган. 2022 йил давомида мамлакатимизга ташриф буюрган хорижий туристлар сони 5,2 млн. нафар (*йиллик режа-2,7 млн нафар*)га етиб, 2021 йилга нисбатан 2,7 баробарга ошган (1-жадвал).

Ўзбекистонда туризмни ривожлантириш мақсадида Бутунжаҳон туризм ташкилоти ва бошқа халқаро ташкилотлар томонидан сўровномалар, танланма кузатувлар ҳам ўтказиб турилади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва Бутунжаҳон туризм ташкилоти (UNWTO) томонидан тайёрланган “Туризм статистикаси бўйича халқаро тавсиялар (2008-йил)” ва “Туризмнинг ёрдамчи ҳисоби бўйича тавсия этиладиган услубий асос” тавсияларига кўра 2022 йилнинг май-июнь ойларида Ўзбекистон Республикаси ҳудудига кириш ва чиқишга оид туризм бўйича навбатдаги танланма кузатувлар ўтказилди.

Кузатув даврида жами 12 707 нафар респондентлар, шундан, 5 897 нафари хориж фуқаролари (*экспорт хизматлари*) ҳамда 6 810 нафари Ўзбекистон Республикаси фуқаролари (*импорт хизматлари*) ташкил этди. Кузатув натижалари умумлаштирилиб, давлатлар кесимида ҳар бир ташриф буюрган хорижий туристлар (*экспорт хизматлари*) қилган ўртача харажатлари ҳисобланди. Бутунжаҳон туризм ташкилоти томонидан Ўзбекистон Республикасининг халқаро туризм бозорларидаги иштироки бўйича берилган яна бирэнг охири расмий маълумотларни таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги маълумотларни кўришимиз мумкин.

Ўзбекистонда халқаро туристларнинг келиши 2019 йилга нисбатан 2020 йилда 77 фоизга, 2021 йилга нисбатан 72,1 фоизга, 2022 йилда 22,5 фоизга камайган. Аммо халқаро туристлар оқими 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 21,2 фоизга, 2022 йилда эса 2021 йилга нисбатан 178 фоизга ошган.¹⁵³ Туризм хизматларининг экспорти ҳам ўз навбатида 2019 йилга нисбатан 2020 йилда 61,6 фоизга, 2021 йилда 32,7 фоизга камайган бўлса, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич 9,7 га ошганини кўришимиз мумкин. Бироқ охири икки йилда ўзгаришлар ижобий тарафга ўзгарган, яъни 2021 йилда 2020 йилга нисбатан 75,4 фоизга, 2022 йилда эса 2021 йилга нисбатан 179 фоизга ошган.

Республикамиз ҳукумати халқаро ва миллий туризмнинг ривожланишига фаол кўмаклашиб, бу соҳадаги фаолиятни такомиллаштиришга қаратилган кўп сонли қонун ҳужжатлари қабул қилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 январдаги “Ўзбекистон Республикасида туризмни жадал ривожлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5611 сон, 2019 йил 13 августдаги “Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5781-сон, 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6165-сон Фармонлари, шунингдек 2020 йил 19 июндаги “Туризм соҳасини санитария-эпидемиологик хавфсизликнинг кучайтирилган режими талабларига қатъий риоя қилган ҳолда ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4755-сон, 2022 йилдаги 29 июлдаги “Туркий давлатлар билан туризм соҳасидаги ҳамкорликни жадал ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-338-сон ҳамда 2022 йил 30 апрелдаги “Ички туризм хизматларини диверсификация қилишга оид қўшимча чора-тадбирлар

¹⁵³World Tourism Barometr Volume 21. issue1. januare 2023

тўғрисида”ги ПҚ-232-сонли Қарорлари бевосита замонавий туризмни ривожлантиришга бағишланган. Республика ҳукумати шу жумладан туризм соҳасида кичик тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга қаратилган бир қанча чора-тадбирлар қабул қилди, хусусан имтиёзли кредитлаш, молиявий ҳисоботнинг соддалаштирилган шакли, шунингдек имтиёзли солиққа тортиш жорий этилди. Давлатнинг самарали хўжалик юритиш механизмини ишлаб чиқиш туристик тармоқда микродаражадаги реал ишлаб чиқариш жараёнларининг таҳлили ва уларга тузатиш киритишдан келиб чиқиши лозим. Бу, бир томондан, давлат ҳокимияти органларининг эътиборини туризм муаммоларига яна бир карра қаратиш имконини беради, бошқа томондан эса, туристик хизматлар соҳасида тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш

ва ривожлантиришга кўмаклашади

Туризм соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- туризм ва туристик индустрияни ривожлантириш;
- фуқароларнинг саёҳат қилиш пайтидаги дам олиш, эркин ҳаракатланиш ва бошқа ҳуқуқларини таъминлаш;
- туристик ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни сақлаш;
- туризм соҳасидаги норматив базани такомиллаштириш;
- туристик индустрияни ривожлантириш учун инвестициялар жалб этиш;
- тадбиркорлик фаолияти субъектлари учун туристик хизматлар бозорида тенг имкониятлар яратиш;
- туризм соҳасининг илмий таъминотини ташкил этиш ва ривожлантириш;
- кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;
- чет мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш.

Ўзбекистоннинг туризм соҳасидаги давлат сиёсати тармоқни ривожлантиришга кўмаклашади ва туристик фаолият учун қулай шарт-шароитлар яратади. Туризм соҳасида бўлғуси фаолиятнинг асосий йўналиши кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, туризм замонавий индустриясини вужудга келтириш, туризмни кенг миқёсда тарғиб қилиш ва бетакрор туристик салоҳиятни яратишдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832 03 қарори. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).
2. Абдурахманов К.Х. Анализ современных инновационных подходов к управлению человеческим развитием. Научно-аналитический журнал «Наука и практика» Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова. Т. 10, № 29, 2018 г.
3. Эштаев А.А. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида) И.ф.д. (DsC) диссертацияси. Самарқанд-2019.
4. Аллаёров Р.А. Худудий туристик ресурслардан самарали фойдаланишнинг маркетинг стратегияси и.ф.б.ф. д. (PhD) диссертацияси. Самарқанд-2023.
5. Норчаев А.Н. Туризмда рақамли инновацион технологияларни жорий қилиш йўналишлари. //Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. Илмий электрон журнали. №2, март-апрель, 2020 йил.
6. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).
7. [www. uzbektourism.uz](http://www.uzbektourism.uz).

Aksiyadorlik jamiyatida korporativ boshqaruvni tashkil etishning nazariy asoslari va rivojlanish bosqichlari

Kirish. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritgach, iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini hamda jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlay oladigan ko'p ukladli iqtisodiyot va raqobat muhitini shakllantirishning huquqiy va tashkiliy asoslarini yaratish ustuvor vazifa etib belgilandi. Shunday vazifalardan biri korxonlarda korporativ boshqaruvni shakllantirishda iborat edi

“Korporativ boshqaruvning asosiy mazmuni aksiyadorlik jamiyatining faoliyatga jalb etilgan turli shaxslar mafaatlari muvozanatini o'rnatishdan iborat¹⁵⁴.”

Korporatsiya (lotincha corporatio – birlashish) – bu umumiy maqsadlarga erishish, birgalikda faoliyat ko'rsatish uchun birlashgan va huquqning mustaqil subyektini – huquqiy shaxsni tashkil qilgan jismoniy va huquqiy shaxslar birlashmasidir.

Korporativ boshqaruvning maqsadi aksiyadorlik jamiyatiga jalb qilingan turli shaxslar guruhleri (aksiyadorlar, menejerlar, mehnat shartnomasi a'zolari, mahalliy hokimiyat organlari, kredit beruvchi banklar, etkazib beruvchilar va h.k) manfaatlarining o'zaro uyg'unligiga rioya etishdan iborat.

Ma'lumki, korporativ boshqaruvning vujudga kelishi mulkka egalik qilish va uni bevosita boshqarish vazifalarining bir-biridan ajralib chiqishiga bog'liq. Bunday ajralish natijasida aksiyadorlik jamiyati faoliyatini bevosita boshqaruvchi yollanma rahbar (menejer)ning ahamiyati oshadi.

Pirovardida o'zaro munosabatlarda ishtirok etuvchi turli guruhlar paydo bo'lib, ularning har biri o'z manfaatlarini ko'zlab ish yuritadi. Shu munosabat bilan aksiyadorlik jamiyatida korporativ boshqaruvning bosh vazifasi jamiyatning barcha aktivlaridan samarali foydalanishdan iborat bo'ladi.

Korporativ boshqaruvning murakkab va ziddiyatli tabiatini e'tiborga olib, mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyati aksiyadorlari uchun korporativ ham jamiyatining har xil qatnashchilari bilan uning faoliyatini boshqaruvchi turli organlari o'rtasidagi kelishuvlar va ziddiyatlarni hal etish mexanizmini shakllantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu munosabat bilan korporativ xatti-harakat mexanizmini tartibga soluvchi turli ko'rinishdagi kodekslar, xususan, aksiyadorlar manfaatlarini ta'minlash masalalari, boshqaruvchining aksiyadorlik jamiyatining umumiy yig'ilishi oldida hisob berishi masalalarini ifodalovchi qoidalar ishlab chiqilishi zarur.

Aksiyadork jamiyatlari korporativ boshqaruvni tashkil etishda kuzatuv kengashining funksiyalari qo'yidagicha:

- har bir jamiyatda kengash maqsadi, vazifasi, vakolati va javobgarligi ta'riflangan hamda o'ziga quyidagi asosiy qoidalarni olgan xujjatning bo'lishi tavsiya qilinadi:

- kengashning o'zak g'oyasi – jamiyat va uning faoliyati bilan ishbilarmonlik va boshqa o'zaro munosabatlardan holi, mulk egalari (aksiyadorlar) va boshqa manfaatdor shaxslar nomidan nazorat ishlarini olib boruvchi shaxslar guruhining shakllanishidir.

- kengashning missiyasi aksiyadorlar qo'ygan ulush qiymatining maksimal

¹⁵⁴ Хашимов А.А Ўзбекистонда интеграциялашган корпоратив тузилмаларни бошқариш метадологиясини такомиллаштириш: Иқтисод фанлари доктори илмий даражаси учун дисс.иши-Т.: 2007. Б-338.

o'stirilishidir. Kengash faoliyati asosida aksiyadorlar maqsadlari va manfaatlari yotishi zarur.

- Kengashning vazifasiga aksiyadorlar nomidan Jamiyat faoliyatiga rahbarlik qilish va uning oliy menejerlari (Boshqaruv, Bosh direktor) faoliyatini nazorat qilish kiradi.

To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini tubdan oshirish, bo'lajak investorlar uchun ularning ochiqligi va jozibadorligini ta'minlash, zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy qilish, korxonalarni strategik boshqarishda aksiyadorlar rolini kuchaytirish uchun qulay sharoitlar yaratad¹⁵⁵i.

Shulardan kelib chiqib, quyidagilar korporativ boshqaruv tizimini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari etib belgilangan:

- xalqaro tajribani chuqur tahlil qilish va shu asosda zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish, ishlab chiqarish, investitsiya, moddiy-texnik, moliyaviy va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish chet el kapitali ishtirokida aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish, aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish;

- eski bo'linmalar va lavozimlarni tugatish, zamonaviy xalqaro standartlar va bozor iqtisodiyoti talablariga mos yangi bo'linma va lavozimlarni joriy etishni inobatga olgan holda, aksiyadorlik jamiyatlarini boshqarish tuzilmasini tubdan qayta tashkil etish aksiyadorlik jamiyatlarini strategik boshqarish, boshqaruv xodimlarining samarali faoliyatini nazorat qilishni ta'minlashda aksiyadorlar, jumladan, minoritar aksiyadorlar rolini oshirish;

- aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatlari samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish;

- korporativ boshqaruvning ilg'or uslublarini joriy etish bo'yicha tavsiyalar, jumladan, uzoq muddatli istiqbolda rivojlanish strategiyasi va vazifalari, ichki nazorat tizimlari va ijro organining aksiyadorlar hamda investorlar bilan samarali o'zaro hamkorlik mexanizmlarini belgilash; aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining ko'lami, tarmoq xususiyatlari va yo'nalishlarini inobatga olgan holda, namunaviy tashkiliy tuzilmani joriy qilish;

- xalqaro tajribani chuqur tahlil qilish va shu asosda zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish, ishlab chiqarish, investitsiya, moddiy-texnik, moliyaviy va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish;

- chet el kapitali ishtirokida aksiyadorlik jamiyatlarini tashkil etish, aksiyadorlik jamiyatlariga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish;

- eski bo'linmalar va lavozimlarni tugatish, zamonaviy xalqaro standartlar va bozor iqtisodiyoti talablariga mos yangi bo'linma va lavozimlarni joriy etishni inobatga olgan holda, aksiyadorlik jamiyatlarini boshqarish tuzilmasini tubdan qayta tashkil etish;

- aksiyadorlik jamiyatlarini strategik boshqarish, boshqaruv xodimlarining samarali faoliyatini nazorat qilishni ta'minlashda, aksiyadorlar rolini oshirish;

- yetakchi xorijiy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik asosida boshqaruv xodimlarini tayyorlash va ularning kasb darajasini oshirish, shuningdek aksiyadorlik jamiyatlarida rahbarlik lavozimlariga chet ellik yuqori malakali menejerlarni jalb qilish.

O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri davlat tasarrufida bo'lgan korxonalarni aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirish orqali xususiyashtirish va yangi iqtisodiy munosabatlarga xos boshqaruv mexanizmini yaratishdir.

¹⁵⁵ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni. 2015 yil 24 aprel' P F -4720.

Ma'lumki, korporativ - boshqaruv bozor iqtisodiyoti qonunlari, talab va takliflari asosida tashkil etiladigan boshqaruv usullaridan biridir.

Ishlab chiqarish darajasini korporativ asosda rivojlantirish O'zbekiston Respublikasi uchun yangi, o'rganilmagan muammo bo'lib uni o'rganishda xorijiy

davlatlarda korporativ boshqaruvni tashkil etish, uning jabhalari va mexanizmlarini, korporatsiyalar tashkiliy tarkiblari, boshqaruv texnologiyasi, strategik rivojlantirish va korporativ aksiyadorlar mablag'larini boshqarishni tashkil etish sohalaridagi mavjud tajribalaridan keng foydalanishimiz lozim.

Korporativ boshqaruvning samarali natijasi faqat boshqaruvni yaxshi tashkil qilinishi bilangina ta'minlanmaydi. Korporativ boshqaruvning samarali bo'lishi, milliy iqtisodiyotning hozirgi holatiga, institutsional boshqaruvni tashkil etish darajasiga iqtisodiy va ijtimoiy holatdan kelib chiqqan holda takomillashtirilishiga davlatni bu yo'nalishda tutgan siyosatiga va menejerlarning boshqaruvni tashkil etish salohiyatlariga ko'p jihatdan bog'liqdir.

Korporativ boshqaruvning murakkab va ziddiyatli tabiatini e'tiborga olib, mamlakatimizda aksiyadorlik jamiyati aksiyadorlari uchun korporativ hamjamiyatining har xil qatnashchilari bilan uning faoliyatini boshqaruvchi turli organlari o'rtasidagi kelishuvlar va ziddiyatlarni hal etish mexanizmini shakllantirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan korporativ xatti-harakat mexanizmini tartibga soluvchi turli ko'rinishdagi kodekslar, xususan, aksiyadorlar manfaatlarini ta'minlash masalalari, boshqaruvchining aksiyadorlik jamiyatining umumiy yig'ilishi oldida hisob berishi masalalarini ifodalovchi qoidalar ishlab chiqilishi zarur. Aksiyadorlik jamiyati faoliyatiga ana shunday kodekslarning tatbiq etilishi xorijda keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, davlat organlari hamda nohukumat tashkilotlar tomonidan korporativ xatti-harakat kodekslari, korporativ axloq va ishchanlik aloqalari masalalari yuzasidan uslubiy qo'llanmalar va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini taminlash faqat rivojlangan, davr talabiga javob bera oladigan, yuqori darajada madaniylashgan boshqaruvga asoslangan korporativ munosabatlarning shakllanishiga bog'liq. Shuningdek milliy mentalitetga asoslangan, madaniylashgan korporativ munosabatlarni shakllantirish sobiq totalitar, markazlashtirilgan byurokratik boshqaruv tizimini tubdan o'zgartirish va ishlab chiqarish faoliyatlarida qatnashayotgan mehnat resurslarini, mehnat qilish darajalarini, ularning ixtisosligi darajalarini e'tiborga olgan holda ijtimoiy himoya qilishni amalga oshirilishi bilan xam bog'likdir. Korporativ mulkchilik, korporativ boshqaruvning rivojlanishi korporativ aksiyalar narxlariga ham ta'lluqlidir. Korporativ boshqaruvning asosiy vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- samarali tahlil, joriy va strategik boshqaruv mexanizmini yaratish va uning ishini ta'minlash, boshqaruv qarorlarni qabul qilish va jamiyat faoliyati ustidan nazoratni o'rnatish;

- barcha aksiyadorlar (shu jumladan mayda va xorijiy aksiyadorlar)ga adolatli munosabatni hamda barcha aksiyadorlarning ular xuquqlari buzilganda samarali himoya usullaridan foydalanishi imoniyatlarini ta'minlash;

Aksiyadorlik jamiyatining aksiyadorlari, menejerlari, xodimlari, mijozlari, xamkorlari va etkazib beruvchilari, ya'ni manfaatdor shaxslari. davlat va jamiyat manfaatlarini o'zaro muvofiqlashtirish orqali faoliyat olib boradi. Korporativ birlashmalar turlari: xo'jalik uyushmasi, kontsern, konsorsium, konglomerat, trest, xolding.

Korporativ boshqaruvning kelib chiqishi va rivojlanishini bir nechta bosqichga bo'lish mumkin:

1. XVII asrda Ost - Ind (East India Company) kompaniyasi 24 a'zodan iborat bo'lgan direktorlar kengashini tashkil qildi. Birinchi marta mulkchilik va boshqaruv vazifalari bo'lib olindi.

2. 1776 yili Adam Smit o'zining "Halqlar boyligining sabablari va tabiatlari haqidagi tadqiqotlar" asarida ta'kidlaydiki: "Tashlab qo'yilgan mulklar boshqaruv uchun muammolarni keltirib chiqaradi", ya'ni boshqaruv va menejerlarni nazorat qilish uchun salbiy mexanizm hisoblanadi.

3. 1844 yilda birinchi marta aksionerlik jamiyatlari haqida qonun qabul qilindi. Qonunchilikka mulkchilikning yangi javobgarligi shaklidagi majburiyatlari joriy etildi.

4. 1931 yilda A. Berli va G. Minzlar «Zamanoviy korporatsiya va xususiy mulkdor» nomli maqolasini nashrdan chiqardi (AQSh). Unda birinchi marta mulkchilik vazifalarini nazorat vazifalaridan to'la to'kis farqi ajratib berildi.

5. 1933-1934 yillarda AQShda qimmatbaho qog'ozlar haqida qonun qabul qilindi, 1933yilda qabul qilingan ushbu qonun fond bozorini tartibga soldi. Ushbu

bosqichda "Qimmatbaho qog'ozlar va birjalar to'g'risida"gi (1934y) aktga asosan axborotlarning ochiq berilishi imkoni mavjud bo'ldi va ushbu yili qonunlarni bir tartibda nazorat qiladigan, qimmatbaho qog'ozlar bozori va birjalar faoliyati bo'yicha komissiya tuzildi.

6. 1968 yilda Evropa Ittifoqi «Kompaniyalar to'g'risida» qonun qabul qildi.

7. 1990 - yillarning boshida – tadbirkorlik imperatsiyasi inqirozga uchradi. Buyuk Britaniyada kelishmovchiliklar yuzaga keldi: bir qator kompaniyalar (Polly Peck, BCCI, Maxwell), aksiyadorlarni aldash bilan shug'ullanganliklari korporativ boshqaruvning amaliyotda investorlarni himoyalashni takomillashtirish kerakligini ko'rsatdi.

8. 1992 yil. Kedberi qo'mitasi birinchi marta korporativ boshqaruvning moliyaviy jihatlari bo'yicha kodeksni nashr etdi. (Buyuk Britaniya). 1993 yildan boshlab Buyuk Britaniya fond birjasidagi listingga kirgan kompaniyalar kodeks qanday bajarilayotganligi haqida hisobot bera boshladi¹⁵⁶.11

9. 1992 – 2003 yillarda korporativ boshqaruv bo'yicha qator ma'ruzalar qabul qilindi.

Xulosa. Aksiyadorlik jamiyatida boshqaruv organi rahbari va ijro tarkibi tanlovini shunday asosda olib borish kerakki, bunda shaxsning malakasi ham, fe'l - atvori ham uning aksiyadorlik jamiyati strategik vazifalarini amalga oshirish bo'yicha bajaradigan ish harakteriga mos bo'lishi lozim. Aksiyadorlik jamiyatining turli toifadagi rahbarlari, etakchi mutaxassislari va xodimlari mehnatini eng yangi texnologiyalarni, shuningdek, hisoblash texnikasini qo'llash orqali maksimal darajada mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish zarur. Boshqaruvning oliy va ijro organlari, shuningdek, aksiyadorlik jamiyati menejeri va xodimlari o'z vazifalarini bajarishida bir-birini amalda takrorlashiga yo'l qo'ymaslik, ayni chog'da, ular o'zaro bir-birini almashtira olishi darajasining yuksakligini ta'minlash muhimdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida

aksiyadorlik jamiyatlarida xo'jalik yuritish

amaliyotida korporativ boshqaruvning keng tarqalganligi u yoki bu mamlakatning ochiqlik hamda rivojlanish darajasini tavsiflovchi muhim ko'rsatgichlardan biridir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Iqtisodiyot real sektori korxonalarining moliyaviy barqarorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. PF-4053-sonli. 2008 yil 18 noyabr

¹⁵⁶ Хессель, Мейерс. Корпоративное управление. Владельцы, директора и наемные работники акционерного общества. -М.: Партнер, 2004. -49 с.

2. Aksiyadorlik jamiyatlarini boshqarish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 22 avgust 361- sonli Qarori // Xalq so'zi. 1998 yil 25 avgust
3. Абдуллаев Ё., Шоҳазамий Ш. Қимматли қоғозлар. -Т.: Меҳнат, 1997. -20 б.
4. Абдуразақов Ш., Корпоратив бошқарувни такомиллаштирайлик // Р. Биржа. -2006. №38.-Б.9.
5. Агрин Г., Ритчи Д.Ж., Моди К. Организация производства и управления в американских корпорациях / Пер. с англ. -М.: ЮНИТИ, 2004. -245 с.
6. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. - СПб: Издательство "Питер", 2012. - 416 с.
7. Зайнутдинов Ш.Н., Муркаев И.У., Ларина С.А. Основы менеджмента. -Т.: Ўқитувчи, 1996. -177 с.
8. Карнаухов С. Эффективность корпоративных структур // Ж. Риск. -2004. -№1-2. С.4
9. Мирзакузиев З., Законодательные основы корпоративного управления // Ж. Бозор, пул ва кредит.-2004. №3. -Б.65-66.
10. Отахонов Ф.Х. Акционерлик жамиятлари: Саволлар ва жавоблар. -Т.: Адолат, 1996. -172 б
11. Суёнов Д.Х. Бизнес мухитнинг ривожланишига корпоратив бошқарув механизми жорий этишни такомиллаштириш.: Иқтисод фанлари доктори. ...дисс. автореф.-Т.: 2008. -45 б.
12. Суёнов Д. Корпоратив бошқарув механизми: муаммо ва ечимлар. Монография. - Т.: Академия, 2007. -319 б.
13. Храброва И.А. Корпоративное управление: вопросы интеграции. М.:2000. -198 с

*А.А.Касимов,
ТДИУ доценти, PhD*

Барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашда саноатнинг роли ва прогнозлари

Иқтисодий ривожланиш ва барқарор ўсишни таъминлашда саноат тармоғи муҳим аҳамиятга эга. Чунки, соф қўшимча қиймат ва юқори технологияли маҳсулот яратиш асосан саноат усулида амалга оширилади. Шу боисдан ҳам мамлакатнинг саноатлашув даражасини жадаллаштириш ва уни янада ривожлантириш мазкур тармоқни қўшимча илмий тадқиқ этишни тақозо этмоқда. Хусусан, саноатни ривожлантиришга боғлиқ бўлган омилларнинг миқдорий таъсирини баҳолаш, саноат ишлаб чиқариш жараёнларини статистик, математик, эконометрик усуллар асосида таҳлиллар қилиш орқали истиқболли стратегияларни ишлаб чиқиш лозим.

Ҳар қандай давлатнинг миллий маҳсулот ишлаб чиқариш соҳасидаги асосий тармоғи бу – саноатдир. Саноат ўзининг қўшимча қиймат яратиши, аҳоли эҳтиёжини қондиришдаги ўрни ва юқори даражага эга бўлган ишлаб чиқариш имкониятлари билан бошқа соҳа ва

тармоқлардан ўз афзаллиги билан тубдан фарқ қилади. Саноат моддий ишлаб чиқаришнинг асосий ва етакчи тармоғи бўлиб, унинг ривожланиши миллий иқтисодийнинг барқарор суръатлар билан ривожланишига олиб келади.

Шу жиҳатдан, саноат тармоғини ривожлантириш ва иқтисодий ўсишини таъминлаш учун ишлаб чиқариш мажмуаларининг ривожланиш тенденцияларини прогноз қилиш, реал секторларда мақсадли таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш ва ривожланишнинг устувор йўналишларини танлашга қаратилган мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг оптимал моделларини шакллантириш лозим [1]. Шунингдек, саноат тармоғида фойдаланилаётган ресурслар самарадорлигини ошириш, мавжуд муаммоларни ечишда юзага келадиган хатарларни олдиндан кўра билиш ва илмий асосланган чора-тадбирлар ёхуд ечимлар ишлаб чиқиш талаб қилинади. Қолаверса, саноат тармоқларининг барқарор ўсиши ва глобал рақобатбардошликка эришишини таъминлашни ҳар томонлама таҳлил қилиш, шунингдек ишлаб чиқариш жараёнига боғлиқ бўлган омилларнинг миқдорий боғланишини баҳолаш ва тармоқларни ривожлантириш стратегияларини ишлаб чиқишда иқтисодий-математик, эконометрик моделлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Саноат тармоғини ривожлантиришнинг оптимал моделини яратишда, айниқса ҳозирги ноаниқлик ва таваккалчилик шароитида иқтисодий жараёнларни ўрганиш ва таҳлил қилиш учун иқтисодий-математик усуллар ҳамда эконометрик моделлардан фойдаланиш кутилиши мумкин бўлган салбий оқибатларнинг олдини олиш имконини беради [2].

Таҳлилларга кўра, 2022 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) 888341,7 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, мазкур кўрсаткич 2021 йилда 738425,2 млрд. сўмни ташкил этган эди. Шунда ЯИМнинг 2022 йилдаги (2021 йилга нисбатан) 105,7 фоиз ўсиш суръатига эга бўлган.

1-жадвал

2021-2022 йилларда Ўзбекистон Республикаси бўйича ялпи ички маҳсулот ва унинг таркиби¹⁵⁷

	Ҳажми, млрд. сўм		Ўсиш суръатлари, % да	
	2021	2022	2021	2022
ЯИМ ҳажми	738 425,2	888 341,7	107,4	105,7
<i>шу жумладан: тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати</i>				
Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги маҳсулотлари ҳажми	181 787,7	208 452,9	104,0	103,6
Саноат (қурилишни қўшган ҳолда) маҳсулотлари ҳажми	232 535,6	276 227,0	108,4	105,5
Хизматлар	272 109,1	343 374,3	109,5	108,5

2022 йилда ЯИМнинг 93,2 фоизи тармоқларнинг ялпи қўшилган қийматлари ҳиссасига тўғри келган. Яъни, ЯИМ тармоқларнинг ялпи қўшилган қиймати 828054,2 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, шундан 208452,9 млрд. сўм қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги ҳиссасига, 276227,0 млрд. сўм саноат (қурилишни қўшган ҳолда) тармоғи

¹⁵⁷ “Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати”. ЎзР Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги. – Т.: 2022-йил январь-декабрь. 9 б.

ҳиссасига ва 343374,3 млрд. сўм хизматлар соҳаси ҳиссасига тўғри келган.

Бошқача айтганда, ЯИМнинг тармоқларнинг ялпи қўшилган қийматлари 93,2 фоизини ташкил этган бўлиб, шундан қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигининг ҳиссаси 25,1 фоизни, саноат (қурилишни қўшган ҳолда) тармоғининг ҳиссаси 33,4 фоизни ҳамда хизматлар соҳасининг ҳиссаси 41,5 фоизни ташкил этган.

Таҳлилларга кўра, 2018-2022 йилларда ЯИМ ўсишида тармоқларнинг ҳиссаси ўртача ҳисобда юқори кўрсаткич саноат тармоғи (1,36 %) ҳиссасига тўғри келган бўлса, кейинги ўринларда бошқа хизмат тармоқлари (1,24 %), қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги (0,7 %), қурилиш (0,66 %), ташиш ва саклаш, ахборот ва алоқа (0,62 %), савдо, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар (0,46 %) ва маҳсулотларга соф солиқлар (0,28 %) ҳиссаларига тўғри келган.

Таъкидлаш лозимки, иқтисодий жараёнларни таҳлил қилишда иқтисодий кўрсаткичларнинг прогнози муҳим аҳамият касб этади. Шу боисдан мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг истиқболли кўрсаткичлари ҳисобланган ЯИМ (GDP), қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги (AFF), саноат (қурилишни қўшган ҳолда) (ПС), хизматлар соҳаси (SS) каби кўрсаткичларнинг ўрта муддатли прогноз қийматларини ишлаб чиқишда вақт омили билан боғлиқ бўлган чизикли, парабола, экспоненциал, даражали ва логарифмик тренд моделлари асосида ишлаб чиқиш мумкин.

ЯИМ (GDP) ҳажми бўйича прогнозни ишлаб чиқиш учун чизикли тренд модели танлаб олинди ва тузилди:

$$GDP = 141835,7 + 95846,9t$$

$$(\bar{A} = 3,24\%, R^2 = 0,992, S_{GDP} = 17888,2485, t_{a_0} = 22,416, t_{a_1} = 8,517, F = 502,41, DW = 2,5)$$

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги (AFF)нинг ЯИМга ялпи қўшилган қиймати бўйича бўйича прогнозни ишлаб чиқиш учун чизикли тренд модели танлаб олинди ва тузилди:

$$AFF = 49965,02 + 21178,023t$$

$$(\bar{A} = 2,73\%, R^2 = 0,987, S_{AFF} = 4927,6832, t_{a_0} = 17,979, t_{a_1} = 10,892, F = 323,2387, DW = 1,8)$$

Саноат (қурилишни қўшган ҳолда) (ПС)нинг ЯИМга ялпи қўшилган қиймати бўйича прогнозни ишлаб чиқиш учун чизикли тренд модели танлаб олинди ва тузилди:

$$ПС = 12590,22 + 36597,737t$$

$$(\bar{A} = 7,17\%, R^2 = 0,986, S_{ПС} = 8969,2668, t_{a_0} = 17,069, t_{a_1} = 3,546, F = 291,362, DW = 2,5)$$

Хизматлар соҳаси (SS)нинг ЯИМга ялпи қўшилган қиймати бўйича прогнозни ишлаб чиқиш учун чизикли тренд модели танлаб олинди ва тузилди:

$$SS = 56555 + 32869,486t$$

$$(\bar{A} = 4,36\%, R^2 = 0,985, S_{SS} = 8575,7824, t_{a_0} = 16,034, t_{a_1} = 7,084, F = 257,0848, DW = 1,7)$$

Юқоридаги моделлар асосида мазкур кўрсаткичлар учун ўрта муддатли (2023-2027 йиллар) прогноз қийматлари ишлаб чиқилди (2-жадвал).

**Ўзбекистон Республикаси ЯИМи ва унга таъсир қилувчи асосий кўрсаткичларнинг
прогноз қийматлари¹⁵⁸, млрд. сўмда**

№	Кўрсаткичлар	2023 й.	2024 й.	2025 й.	2026 й.	2027 й.
1	ЯИМ ҳажми	908610,9	1004457,8	1100304,7	1196151,6	1291998,5
2	Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигининг ялпи қўшилган қиймати	219389,2	240567,2	261745,3	282923,3	304101,3
3	Саноат (қурилишни қўшган ҳолда)нинг ялпи қўшилган қиймати	305372,1	341969,9	378567,6	415165,3	451763,1
4	Хизматлар соҳасининг ялпи қўшилган қиймати	319510,9	352380,4	385249,9	418119,3	450988,8

Пронгоз натижаларига кўра, 2027 йилга бориб, мамлакатимизда ЯИМ ҳажми 1291998,5 млрд. сўмни ташкил этиши ёки 2021 йилга нисбатан қарийб 1,8 бараварга ортиши мумкин. Шунингдек, қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалигининг ялпи қўшилган қиймати 304101,3 млрд. сўмга етиши ёки 1,7 бараварга ортиши, саноат (қурилишни қўшган ҳолда)нинг ялпи қўшилган қиймати 451763,1 млрд. сўмга етиши ёки 1,9 бараварга ортиши, хизматлар соҳасининг ялпи қўшилган қиймати 450988,8 млрд. сўмга етиши ёки 1,7 бараварга ортиши мумкин.

Фикримизча, иқтисодий ўсишга энг юқори таъсир кўрсатаётган иқтисодиёт тармоғи бу – саноатдир. Шу боисдан, саноатни янада ривожлантириш борасида истиқболли стратегияларни ишлаб чиқишда тармоқ корхоналарини оптимал жойлаштириш, молиявий қўллаб-қувватлаш масалаларини янада кучайтириш, имтиёз ва преференциялар беришни кенгайтириш, замонавий технологиялар билан модернизациялашда транспорт ва ташкилий харажатларга субсидия бериш амалиётини кўпайтириш, сонат корхоналари фаолиятига алоқадор инфратузилмани яхшилаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Гатауллин Р.А. Оценка эффективности производственного потенциала промышленного комплекса региона. Диссертация кандидата экономических наук. Ижевск, 2008. – 167 с.
2. Рўзметова Н., Файзиев Р., Ишназаров А., Нуруллаева Ш. Математик моделлаштириш. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2013. – 123 б.
3. “Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати”. ЎзР Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги. – Т.: 2022-йил январь-декабрь.
4. <https://stat.uz>

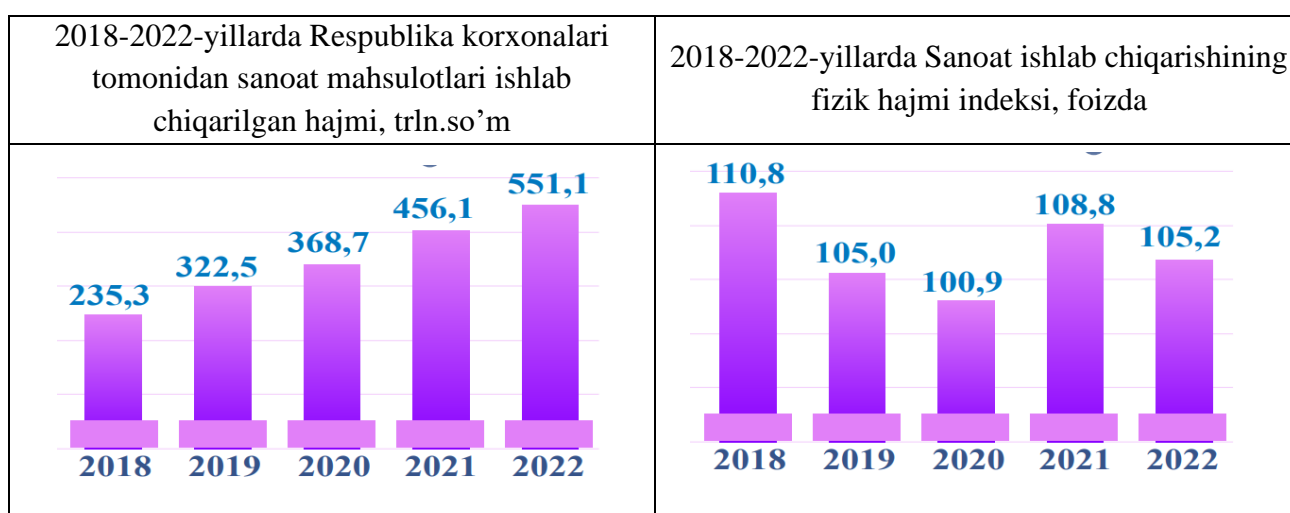
¹⁵⁸ Муаллиф ҳисоб-китоблари.

Sanoat ishlab chiqarish tendentsiyalarini statistik tahlili

Sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi ishlab chiqarilgan mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) hajmining taqqoslanadigan davrlardagi o'zgarishini tavsiflovchi nisbiy ko'rsatkichdir. Ushbu nisbiy ko'rsatkichni dastlabki 2022-yilning yanvar-dekabr oylari ma'lumotlari bo'yicha tahlil qiladigan bo'lsak, xususan, respublika korxonalari tomonidan 551,1 trln. so'mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo'lib, 2021-yilning yanvar-dekabr oyiga nisbatan sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi 105,2 % ni tashkil etdi (1-jadval).

1-jadval.

2018-2022-yillarda O'zbekiston Respublikasi sanoatining asosiy ko'rsatkichlari¹⁵⁹

Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning taqsimlanishi, yirik sanoat korxonalari joylashganligi hisobiga Navoiy viloyatida (80 546,7 ming so'm), Toshkent shahrida (36 873,8 ming so'm) hamda Toshkent viloyatida (31 354,3 ming so'm) o'rtacha respublika darajasi ko'rsatkichidan (15 458,1 ming so'm) sezilarli darajada yuqoriligini ko'rsatmoqda.

Sanoat ishlab chiqarishi tarkibida eng katta ulush ishlab chiqaradigan sanoat hissasiga to'g'ri kelib, 458,2 trln. so'mni, jami sanoat ishlab chiqarishidagi ulushi 83,2 % ni tashkil etdi. 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida respublikada jami sanoat ishlab chiqarishidagi yuqori ulush Toshkent shahri (19,5 %), Toshkent viloyati (16,9 %), Navoiy viloyati (15,3 %), Andijon viloyati (9,8 %) hamda Farg'ona (5,5 %) viloyatlari hissasiga to'g'ri keldi. Shuningdek, o'tgan yilning tegishli davriga nisbatan yuqori FHI, Andijon viloyatida (122,6 %), Xorazm viloyatida (115,1 %) hamda Qashqadaryo (110,5 %) viloyatlarida kuzatildi.

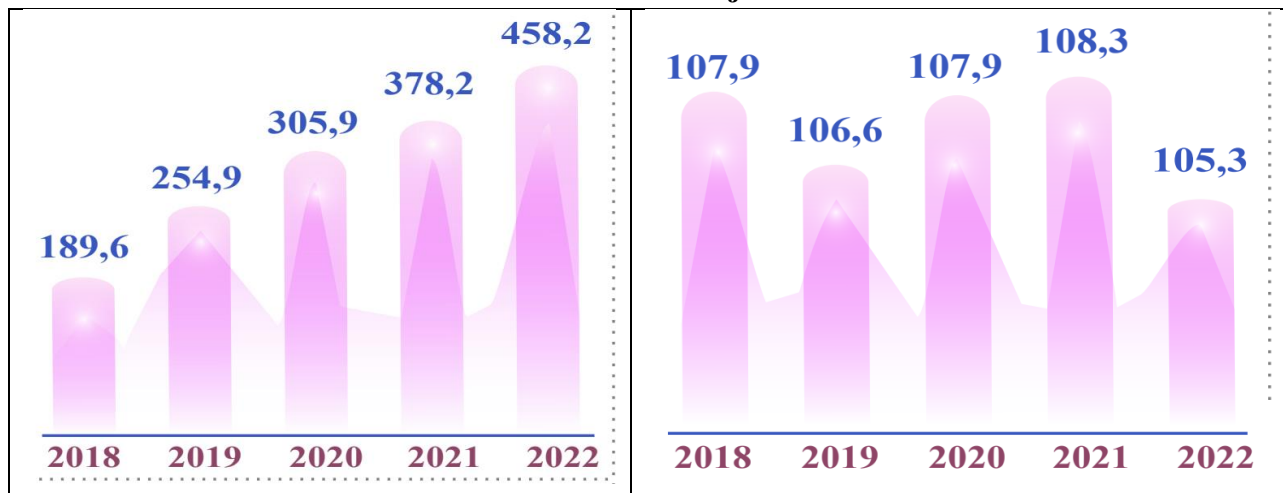
Tog'-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash – tabiatda qattiq jinslar shaklida uchraydigan (ko'mir, ruda), suyuq holatda uchraydigan (neft) yoki gazsimon holatda uchraydigan (tabiiy gaz) foydali qazilmalarni qazib olishni o'z ichiga oladi. Tog'-kon sanoati va ochiq konlarni ishlash korxonalari tomonidan 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 52,5 trln. so'm yoki jami ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari hajmidagi ulushi 9,5 % ga to'g'ri keldi

¹⁵⁹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2022-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 458,2 trln. so'mni yoki jami sanoat mahsulotlarining 83,2 % ini tashkil etdi (2-jadval).

2-jadval.

2018-2022-yillarda ishlab chiqaradigan sanoat korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi¹⁶⁰

O'tgan yilning mos davri bilan solishtirganda ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida yuqori texnologiyali tarmoqning ulushi 2,1 % ni (2021-yilning yanvar-dekabr oylarida – 2,7 %), o'rta-yuqori texnologiyali – 23,2 % (20,3 %), o'rta-quyi texnologiyali – 36,4 % (39,7 %) va quyi texnologiyali tarmoq ulushi – 38,3 % (37,2 %)ni tashkil qildi.

Jami ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida mashina va asbob-uskunalar ishlab chiqarish, ta'mirlash va o'rnatish, avtotransport vositalari, yarim tirkamalar va boshqa tayyor buyumlarni ishlab chiqarish sohasining ulushi – 20,3 % (2021-yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan fizik hajm indeksi 112,8 %), metallurgiya sanoatining ulushi – 23,2 % (2021-yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan fizik hajm indeksi 103,9 %), to'qimachilik, kiyim, teri mahsulotlarini ishlab chiqarishning ulushi – 17,9 % (2021-yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan fizik hajm indeksi 108,6 %)ga to'g'ri keldi.

2022-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoatda 1 257,7 ming tonna avtomobil benzini (2021-yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan 11,5 % ga ko'paygan), 584,4 ming tonna kalava ip (17,6 % kamaygan), 217,3 mln. litr pivo mahsulotlari (3,2 % ga ko'paygan) hamda 1 690,8 ming tonna yumshoq bug'doy va spelta uni (9,5 % ga kamaygan) ishlab chiqarilgan.

Respublikada 2022-yil yanvar-dekabr oylarida yirik korxonalar bo'yicha jami 4 094 dona yuk avtomobillari ishlab chiqarildi. Yuk avtomobillari ishlab chiqarishda o'tgan yilning tegishli davriga nisbatan 7,6 % ga kamayishi kuzatildi. Respublikada 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida yirik korxonalar bo'yicha jami 1 357 dona avtobus ishlab chiqarilib, ushbu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davriga nisbatan 35,3 % ga ko'payganligi kuzatildi.

Avtomobil ishlab chiqarish sanoatida 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida 101 617 dona "Kobalt" (o'tgan yilning mos davriga nisbatan 43,0 % ga oshdi), 22 245 dona "Neksiya T-250" (29,3 % ga kamaydi), 87 105 dona "Lacetti-Djentra" (70,6 % ga oshdi), 14 464 dona "Spark" (45,9 % ga oshdi), 20 941 dona maxsus engil avtomobillar (21,0 % ga oshdi), 72 235 dona "Damas" (31,2 % ga oshdi) hamda 9 088 dona Trecker avtomobillari ishlab chiqarildi.

¹⁶⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Respublikaning mashinasozlik sanoatida yirik korxonalar tomonidan 225,4 ming dona dvigatellar ishlab chiqarilib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 40,5 % ga oshgan. Respublikaning mashinasozlik sanoatida yirik korxonalar tomonidan 555 dona seyalkalar ishlab chiqarilgan bo'lib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 2,7 martaga oshgan. 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida mashinasozlik sanoatida, jami yirik korxonalar tomonidan 920,1 ming dona akkumulyatorlar ishlab chiqarildi, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 21,1 % ga ko'paygan.

2022-yilning yanvar-dekabr oylarida jami yirik korxonalar tomonidan 709,1 ming dona sovutgich va muzlatgichlar ishlab chiqarilgan bo'lib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 51,2 % ga oshgan. Texnologik jihozlarni kapital qayta tiklash ishlari, kimyo korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish hajmini oshirish imkonini berib, dinatriy karbonati ishlab chiqarish (2021 yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan 111,5 %) hamda kaliy xlorid ishlab chiqarish 101,0 % ni tashkil etdi.

2022-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, metallurgiya sanoatining ishlab chiqaradigan sanoat tarkibidagi ulushi 23,2 % bo'lib, fizik hajm indeksi esa, 3,9 % ga o'sdi va ishlab chiqarish hajmi 106 443,8 mlrd. so'mni tashkil etdi. 2021-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida metallurgiya sanoatining ulushi 25,6 % ni tashkil etib, uning fizik hajm indeksi 8,1 % ga oshgan. 2022-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, boshqa nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarishning ishlab chiqaradigan sanoat tarkibidagi ulushi 4,9 % bo'lib, o'tgan yilga nisbatan fizik hajm indeksi esa 3,5 % ga kamaydi va ishlab chiqarish hajmi 22 374,0 mlrd. so'mga to'g'ri keldi. 2021-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida boshqa nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarishning ulushi 5,5 % ni, uning fizik hajm indeksi esa 108,6 % ni tashkil etgan.

2022-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 13,0 % bo'lsa, o'tgan yilga nisbatan fizik hajm indeksi 6,2 % ga oshdi va ishlab chiqarish hajmida 59 421,9 mlrd. so'm kuzatildi. 2021 yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 12,9 % ga, uning fizik hajm indeksi esa 104,2 % ga to'g'ri keldi. 2022-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, ichimlik mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 3,6 % bo'lib, o'tgan yilga nisbatan fizik hajm indeksi esa 117,6 % ni va ishlab chiqarish hajmi 16 336,3 mlrd. so'm ekanligi kuzatildi. 2021-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida ichimlik mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 2,7 %, uning fizik hajm indeksi esa 118,0 % ekanligi kuzatildi.

2022-yilning yanvar-dekabr oylarida to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 13,7 % ni tashkil etgan, fizik hajm indeksi 9,8 % ga o'sgan bo'lsa, ishlab chiqarish hajmida 62 757,0 mlrd. so'm kuzatildi. SHuningdek, 2021 yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 13,8 % ni tashkil etgan bo'lsa, uning fizik hajm indeksi 119,5 % ekanligi kuzatildi. 2022 yilning yanvar-dekabr oylarida kiyim ishlab chiqarish sanoatining ishlab chiqaradigan sanoatdagi ulushi 3,8 %, fizik hajm indeksi 105,5 % ni, ishlab chiqarish hajmida esa 17 210,1 mlrd. so'm kuzatildi. 2021-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, kiyim ishlab chiqarish sanoatining ishlab chiqaradigan sanoat tarkibidagi ulushi 3,6 % ga, fizik hajm indeksi esa 118,7 % ga to'g'ri keldi.

2022-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish sanoatining ishlab chiqaradigan sanoatdagi ulushi 7,3 % ni, fizik hajm indeksi 97,4 % ni hamda ishlab chiqarish hajmi 33 350,2 mlrd. so'mni tashkil etgan. Shuningdek, 2021-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoatdagi ulushida 7,4 % fizik hajm indeksida esa 107,0 % bo'lganligi kuzatildi. 2022 yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, koks va neftni qayta ishlash mahsulotlari ishlab chiqarish sanoatining ishlab chiqaradigan sanoatdagi ulushi 3,3 % ni,

fizik hajm indeksi 103,9 % ni tashkil etdi hamda ishlab chiqarish hajmi 15 064,1 mlrd. so'mga to'g'ri keldi. SHuningdek, 2021 yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqaradigan sanoatdagi ulushi 3,0 % ni, fizik hajm indeksi esa 71,0 % ni tashkil etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

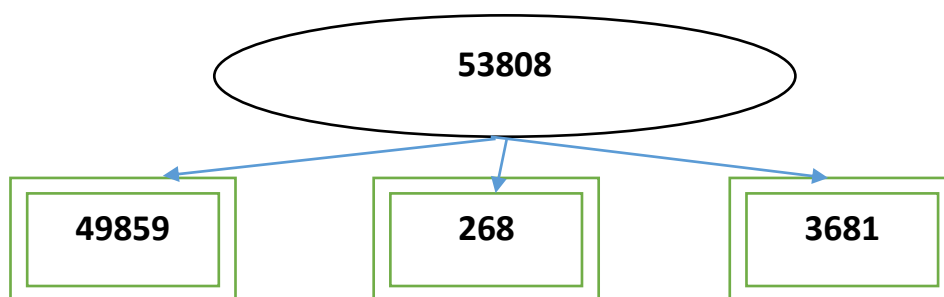
1. Abdurahim Ortiqov. «Sanoat iqtisodiyoti» (Darslik). — T.: TDIU, 2009.
2. Lin Ifu, Iloy Fan, Li Chjou. Kitayskoe chudo: ekonomicheskaya reforma, strategiya razvitiya. —M., 2001. S.68.
3. Mamadjonov D.G. O'zbekistonda sanoat tarmog'i rivojlanishining iqtisodiy samaradorligini baholash "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2018 yil.
4. Stat.uz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy veb-sayti.

*M.O' Yarashev,
QarMII talabasi*

Mamlakatimiz qishloq xo'jaligidagi asosiy tendentsiyalarni statistik tahlili

Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari yalpi ishlab chiqarishi – sohada o'z iste'moli va sotish uchun yaratilgan mahsulot va xizmatlarning umumiy qiymati. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari yalpi ishlab chiqarishi dehqonchilik va chorvachilik mahsulot (xizmat)lari yalpi ishlab chiqarishi, ovchilik xo'jaligida, o'rmonchilik va yog'och tayyorlash, baliq ovlash va akvakultura sohasida etishtirilgan mahsulot (xizmat)lar qiymati asosida shakllantiriladi. 2023-yil 1-yanvar holatiga qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va tashkilotlar (fermer va dehqon xo'jaliklaridan tashqari) soni – 53 808 tani, shundan dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlarda – 49 859 tani, o'rmon xo'jaligida – 268 tani hamda baliqchilik xo'jaligida – 3 681 tani tashkil etdi (1-rasm).

Ushbu ko'rsatkich hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng ko'p korxonalar va tashkilotlar Qashqadaryo viloyatida – 7 742 tani yoki respublika bo'yicha mazkur sohada faoliyat ko'rsatayotgan jami korxonalar va tashkilotlarning 14,4 % ini tashkil etgan bo'lsa, aksincha eng kam korxonalar va tashkilotlar Toshkent shahrida – 1 074 ta (2,0 %) qayd etildi.

1-rasm. Qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va tashkilotlar (fermer va dehqon xo'jaliklaridan tashqari) soni¹⁶¹

¹⁶¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan.

O'tgan yilning mos davri bilan solishtirilganda, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligida faoliyat ko'rsatayotgan korxonalar va tashkilotlar soni – 7 307 taga, shundan dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlarda – 6 931 taga, o'rmon xo'jaligida – 46 taga hamda baliqchilik xo'jaligida – 330 taga ko'paygan.

Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmi 364,5 trln. so'mni, shu jumladan, dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar – 352,1 trln. so'mni, o'rmon xo'jaligi – 9,2 trln. so'mni, baliqchilik xo'jaligi – 3,2 trln. so'mni tashkil qildi (1-jadval).

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmi (2018-2022 yil yanvar–dekabr, trln. so'm)¹⁶²

	2018 y	2019 y	2020 y	2021 y	2022 y
Jami:	195,1	224,3	261,9	317,0	364,5
Shu jumladan:					
Dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar	189,0	217,3	253,2	306,9	352,1
Shundan:					
Qishloq xo'jaligi mahsuloti	187,4	216,3	250,3	303,4	347,6
O'rmon xo'jaligi	5,1	5,5	6,8	7,5	9,2
Baliqchilik xo'jaligi	1,0	1,5	1,9	2,6	3,2

Mamlakatimizda iqtisodiyotning haqiqiy “drayveri” bo'lgan agrar sohada iqtisodiyotda band ishchi kuchining qariyb 28 foizi (2022-yil) faoliyat yuritadi va yalpi ichki mahsulotning 25,1 foizi (2022-yil) mazkur sektor hissasiga to'g'ri keladi. 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari hajmi o'tgan yilning mos davriga nisbatan 103,6 % ni (2021-yilning yanvar-dekabr oylari mos ravishda 2020 yilning yanvar-dekabr oyiga nisbatan – 104,0 %), shu jumladan, dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar – 103,6 % (103,9 %)ni, o'rmon xo'jaligi – 102,3 % (103,0 %)ni, baliqchilik xo'jaligi – 101,9 % (118,0 %)ni tashkil qildi.

2022-yilning yanvar-dekabr oylari yakunlariga ko'ra, qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari umumiy hajmining 96,6 % i – dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarda ko'rsatilgan xizmatlar (2021-yilning yanvar-dekabr oylarida 96,8 %), 2,5 % i – o'rmon xo'jaligi (2,4 %) va 0,9 % i – baliqchilik xo'jaligi (0,8 %) hissasiga to'g'ri keldi.

Yalpi hududiy mahsulot tarkibida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligining ulushini hududlar kesimida tahlil qilar ekanmiz, eng yuqori ulush Jizzax viloyatiga (51,9 %) to'g'ri kelsa, aksincha kam ulushga ega hududga Navoiy viloyatini (13,9 %) keltirib o'tish mumkin. 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida hududlar kesimida qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining eng yuqori hajmi Samarqand (43 933,0 mlrd. so'm), Andijon (37 403,9 mlrd. so'm), Toshkent (35 184,1 mlrd. so'm), Buxoro (34 102,9 mlrd. so'm), Farg'ona (33 395,3 mlrd. so'm) va Qashqadaryo (33 384,6 mlrd. so'm) viloyatlarida qayd etildi. Aksincha kam hajmga ega

¹⁶² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan.

hududlarga Sirdaryo viloyati (12 342,0 mlrd. so'm), Qoraqalpog'iston Respublikasi (14 359,1 mlrd. so'm) va Navoiy viloyatini (16 070,5 mlrd. so'm) keltirib o'tish mumkin. 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida, Samarqand va Andijon viloyatlari qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmi bo'yicha Respublikada etakchi o'rinlarni egallashi, mazkur hududlarning go'sht, sut, kartoshka, sabzavotlar, uzum, meva va rezavorlar kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtirishda hududlar orasida yuqori ulushga ega bo'lganligi bilan izohlanadi. Aksincha, go'sht, sut, tuxum, kartoshka, sabzavotlar, uzum, meva va rezavorlar kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini etishtirishda hududlar orasida Sirdaryo viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasining kam ulushga ega ekanligini qayd etish lozim.

Hududlar bo'yicha qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining o'tgan yilning mos davriga nisbatan o'sish sur'ati tahlil qilinganda, yuqori o'sish sur'atlari Namangan (104,2 %), Toshkent (104,1 %), Navoiy (103,9 %), Samarqand va Qashqadaryo (103,7 %) viloyatlarida qayd etildi. Surxondaryo (102,5 %), Qoraqalpog'iston Respublikasi (103,3 %), Sirdaryo, Xorazm va Jizzax viloyatlarida (103,4 %) esa aksincha o'sish sur'atlari pastligi kuzatildi. Respublikaning qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmida Samarqand viloyatining ulushi 12,0 % ni tashkil etdi va hududlar bo'yicha etakchilik qilmoqda. Andijon va Toshkent viloyatlari mos ravishda 10,3 % va 9,6 % ko'rsatkich bilan keyingi o'rinlarni egalladi. Eng kam ulush Sirdaryo viloyati (3,4 %), Qoraqalpog'iston Respublikasi (3,9 %) va Navoiy viloyatida (4,4 %) qayd etildi. Hisobot davrida hududlar kesimida aholi jon boshiga qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari hajmining o'tgan yilning mos davriga nisbatan o'sish sur'atini tahlil qilar ekanmiz: Eng yuqori o'sish sur'atini qayd etgan hududlarga Buxoro viloyati (102,0 %), Namangan viloyati (101,9 %), Qoraqalpog'iston Respublikasi (101,9 %), Navoiy viloyati (101,8 %) va Xorazm viloyatlarini (101,7 %) keltirib o'tishimiz mumkin. Aksincha o'sish sur'ati past hududlarga Surxondaryo (100,2 %), Jizzax (101,1 %), Sirdaryo (101,3 %) va Andijon (101,4 %) viloyatlarini keltirib o'tishimiz mumkin. 2022-yilning yanvar-dekabr oylarida ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 347 564,4 mlrd, so'mni yoki 2021 yilning mos davriga nisbatan 103,6 % ni, shu jumladan, dehqonchilik mahsulotlari – 179 853,4 mlrd, so'mni (103,8 %), chorvachilik mahsulotlari – 167 711,0 mlrd, so'mni (103,4 %) tashkil qildi. Hududlar kesimida qishloq xo'jaligi mahsulotlarining eng yuqori hajmi Samarqand (41 833,9 mlrd. so'm), Andijon (35 811,3 mlrd. so'm) va Buxoro (33 255,9 mlrd. so'm) viloyatlarida qayd etildi. Aksincha kam hajmga ega hududlarga Sirdaryo viloyatini (11 465,3 mlrd. so'm), Qoraqalpog'iston Respublikasi (13 389,0 mlrd. so'm) va Navoiy viloyatini (15 266,7 mlrd. so'm) keltirib o'tish mumkin. Yuqori o'sish sur'atlari Namangan (104,3 %), Samarqand (103,9 %), Navoiy (103,9 %) va Toshkent (103,8 %) viloyatlarida qayd etildi.

Respublikadagi qishloq xo'jaligi mahsulotlari tarkibini hududlar kesimida tahlil qilar ekanmiz eng katta ulush Samarqand (12,0 %), Andijon (10,3 %) va Buxoro (9,6 %) viloyatlariga to'g'ri kelganligini kuzatishimiz mumkin. Etishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmini hududlar kesimida tahlil qilar ekanmiz, dehqonchilik mahsulotining ulushi yuqori bo'lgan hududlarga Andijon (63,3 %), Farg'ona (59,8 %), Sirdaryo (59,5 %), Namangan (58,3 %), Samarqand (54,3 %), Surxondaryo (53,4 %) va Buxoro (52,0 %) viloyatlarini aksincha, chorvachilik mahsulotining ulushi yuqori bo'lgan hududlarga Navoiy (64,5 %), Qashqadaryo (59,3 %), Jizzax (59,1 %), Xorazm (53,9 %), Toshkent (50,6 %) viloyatlarini hamda Qoraqalpog'iston Respublikasini (50,5 %) keltirishimiz mumkin.

Xo'jalik toifalari bo'yicha tahlillar, qishloq xo'jaligi mahsulotlari umumiy hajmining 62,2 % i – dehqon va tomorqa xo'jaliklariga, 31,4 % i – fermer xo'jaliklariga, 6,4 % i – qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarga to'g'ri kelishini ko'rsatmoqda. Respublikamizda 2018-

2022-yillar mobaynida ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining qo'shimcha o'sish sur'ati qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligida 61,9 foizga, qishloq xo'jaligida esa 62,3 foizga teng bo'lib, uning hisyasi agrar soha mahsulotida 94,2-96,6 foizni tashkil etmoqda.

Tahlil amalga oshirilayotgan davrlarda fermer xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi 33,7 foizga (74946,1:56060,7) ko'payib, 2022-yilda joriy baholarda 88900,7 mlrd. so'mni yoki barcha toifadagi xo'jaliklardagi hisyasi 29,3 foizni tashkil etib, 2018-yilga nisbatan o'zgarishsiz qolgan. Chunki fermer xo'jaliklarining ko'p tarmoqli sohaga aylanishi natijasida ular tomonidan qayta ishlangan sanoat xarakteridagi mahsulotlarning hajmi ko'payishi bu ko'rsatkichga o'z ta'sirini ko'rsatgan deb izohlash mumkin (2-jadval).

2-jadval

O'zbekiston Respublikasida fermer xo'jaliklari tomonidan yaratilgan mahsulot va qo'shilgan qiymat hajmi dinamikasi¹⁶³

Yillar	Fermer xo'jaliklari mahsuloti xajmi, mlrd. so'm		Qishloq xo'jaligi mahsulotida fermer xo'jaliklari hisyasi, %	Qishloq xo'jaligida yaratilgan qo'shilgan qiymat, mlrd. so'm		Fermer xo'jaliklarida yaratilgan qo'shilgan qiymat, mlrd. so'm	
	Joriy narxda	2022 yil narxida		Joriy narxda	2022 yil narxida	Joriy narxda	2022 yil narxida
2018	43358,1	64960,3	29,3	87344,5	136050,4	25591,9	37541,5
2019	48667,0	60478,1	26,0	109227,9	136322,5	28399,2	34951,2
2020	60394,7	66828,3	27,9	125615,8	140821,1	35046,8	38621,0
2021	70570,7	70570,7	28,2	144623,3	144623,3	40783,8	40783,8
2022	88900,7	74946,1	29,3	174709,6	149829,7	51015,2	42823,0

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmi 347 222,0 mlrd. so'mni, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 103,4 % ni tashkil etdi. Respublikaning qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi 95,3 % ni tashkil etdi, Ushbu ko'rsatkichni hududlar bo'yicha tahlil qilar ekanmiz, jami tarmoqqa nisbatan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yuqori ulushiga Jizzax (98,3 %), Qashqadaryo (98,1 %), Navoiy (97,6 %), Buxoro (97,4 %) va Surxondaryo (97,2 %) viloyatlarini keltirishimiz mumkin.

2022-yillarning yanvar-dekabr oylarida O'zbekiston Respublikasining aholi jon boshiga qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari hajmi joriy narxlarida 10 225,6 ming so'mni, o'tgan yilning mos davriga nisbatan o'sish sur'ati 101,5 % ni tashkil etdi. Aholi jon boshiga qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)lari hajmi joriy narxlardagi tarmoq umumiy hajmini mamlakatning hisobot davridagi o'rtacha aholisi soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. O'zbekiston Respublikasi doimiy aholisining o'rtacha soni 2022-yilning yanvar-dekabrida 35 648,1 ming kishini tashkil etgan.

Qishloq xo'jaligi aholining oziq-ovqat mahsulotlariga, qayta ishlash sanoatini esa xomashyoga bo'lgan talabini qondirish bilan birga respublikamiz eksport salohiyatini mustahkamlashning istiqbolli manbalaridan biri sanaladi. Respublikamizda meva-sabzavot mahsulotlari eksporti (2022-yil) jami eksportga nisbatan 6,7 foizni tashkil etgan. Hisob-kitoblarga

¹⁶³O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy veb-sayti ma'lumotlari asosida tuzilgan.

ko'ra, bir gektar maydonda etishtirilgan paxta xomashyosiga nisbatan uzumdan 7 barobar, gilosdan 6 barobar, yong'oqdan 5 barobar ko'p daromad olish imkoniyati mavjud. Qayd qilish joizki, bugungi kunda qishloq xo'jaligi bazasi yuqori qiymatli meva-sabzavot ekinlarini ko'paytirish orqali diversifikatsiya qilinmoqda. Ushbu ekinlar ko'proq foyda keltirishi bilan birga yaxshi haq to'lanadigan mavsumiy ish manbai hamdir.

Agrar sohada yaqin kelajak va istiqbolda amalga oshiriladigan dasturiy vazifalarni o'zida mujassam etgan O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi qabul qilinishi mamlakatimiz agrar va oziq-ovqat sanoati ravnaqida o'ziga xos yangi solnoma ochdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 11 dekabrda "Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish, sohada qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori.
2. Лин Цфу, Цой Фан, Ли Чжоу. Китайское чудо: экономическая реформа, стратегия развития. –М., 2001. С.68.
3. Abdug'aniev A. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti.–Т.: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. 2007. –340 b.
4. Choriev Q.A., Xushmatov N.S. Dehqon va fermer xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirish. – Т.: Sharq nashriyoti, 2002. –132 b.
5. Ochilov S., Ergashova S. Qishloq va suv xo'jaligi statistikasi. O'quv qo'llanma. –Т., 2008. –192 b.
6. Stat.uz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining rasmiy veb-sayti.

Yangi O‘zbekiston: “Makroiqtisodiy barqarorlik va inklyuziv o‘sish omillari”

Respublika ilmiy-amaliy anjumani
ILMIY MAQOLA VA TEZISLAR TO‘PLAMI

Muharrirlar:

F.X. Mamatova

N.N. Nabieva

Ch.P. Otajonova

Musaххуҳлар

S.B. Xayitov

F.I. Choriyev

Компьютерда саҳифаловчи

V.A. Bahriddinov

Bosishga ruxsat etildi 01.10.2023. Format 60x84 ¹/₈.
Garnitura times. Ofset qog‘ozi. Rizograf bosma usuli.
Shartli bosma tabog‘i 17,3. Nashr bosma tabog‘i 17,3.
Adadi 10. Buyurtma № 10/2023

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahar. Chilonzor tumani, Islom Karimov ko‘chasi 49 uy